

TARÎXA DEWLETA KURDAN

MIHEMED LAYÊ BRAHÎM LAYÊ MIHEMED
LAYÊ EBÛ L-FEWARIS EBDULEZÎZÊ ENSARÎ YÊ XEZRECÎ

Wergera Ji Erebî
M. EMÎN NAROZÎ

TARÎXA DEWLETA KURDAN

MIHEMED LAYÊ BRAHÎM LAYÊ MIHEMED
LAYÊ EBÛ L-FEWARIS EBDULEZÎZÊ ENSARÎ YÊ XEZRECÎ

WERGERA JI EREBÎ
M. EMÎN NAROZÎ

TARÎXA DEWLETA KURDAN

Mihemed layê Brahîm layê Mihemed layê Ebû I-Fewaris 'Ebdulezîzê Ensarî yê Xezrecî

Navê kitêbê ya orjinal:TARÎXUL DEWLETUL EKRAD

Ji Erebi Wergera Kurmanci: M. Emin Narozî

WEŞANXANEYA AZAD

Dîrok: 02/08

Edîtor

Eslîxan Yildirim

Sererastkirin

Eslîxan Yildirim

Berg û Rûpelsazî

Miran Janbar

Çapa Yekemîn

Weşanên Azad, 2015

Çapxane

İMAJ MATBAACILIK SAN. TİC. LTD. ŞTİ.
Litros Yolu, 2. Matbaacılar Sitesi, C Blok 2 BC 6
Topkapı-İstanbul
Tel: 00 90 212 501 91 40

ISBN: 978-0-9575612-7-4

Company No: 8291088

Navnîşan

WEŞANXANEYA AZAD

41 Handa Walk

LONDON

N1 2RF

www.wesanxaneyaaazad.com

info@wesanenazad.com

TARÎXA DEWLETA KURDAN

MIHEMED LAYÊ BRAHÎM LAYÊ MIHEMED
LAYÊ EBÛ L-FEWARIS EBDULEZÎZÊ ENSARÎ YÊ XEZRECÎ

WERGERA JI EREBÎ
M. EMÎN NAROZÎ

JI WEŞANXANEYA AZAD

Dema di 2012'a de me Weşanxaneya Azad ava kir, min xwest ez bi vê berhema gelekî hêja dest bi weşanê bikim. Lê wexta min fêhm kir ku werger û amadekirin wê gelek wext bistîne ez mecbûr mam dev ji vê fikara xwe berdîm. Ji wî wextê ve, yanî ev nêzîkî 3 sala ye em li ser vê kitêbê dixebitin û niha em gihiştin merheleya çapkirinê.

Kitêba “Tarîxul Dewletul Ekrad” cara ewil min ji lêkolîner-nivîskar Mehmet Bayrak bihîst. Di bernameyek televîzyonê de behsa vê berhemê dikir û digot ev berhem li Kitêbxaneya Suleymaniyê li Stenbol e. Ji bo bidestxistina kopîyek orjînalê kitêbê ez pê re ketim têkiliyê. Wexta ez li Stenbol çûm kutupxaneyê ez dîsa bi telefonê bi Mehmet Bayrak (li Almanya bû) re axivîm, bi rêpêşkirina wî ez bi ser berhemê vebûm û kopîk kitêbê ya PDF ji min re xistin CD'yekê. Dûra li London me û Mehmet Bayrak hevdu dît, em dîsa li ser berhemê axivîn û min rice kir ku pêşgotinê ji vê kitêbê re binivîse.

Ev kitêb bi Erebi hatiye nivîsandin. Min xwest ez hem orjînalê kitêbê û hem jî wergera wê ya Kurdî çap bikim. Ji ber ku kitêb nêzî 700 salî berê hatiye nivîsandin, kesê ku karibe vê kitêbê vergerîne Kurdî pir hindik bûn. Bi pirsyanê ez têgihiştim ku M. Emîn Narozi van xebata dike. Min xwe gihand M. Emîn Narozi, wî jî bi dilxweşi ev xebat girt ser xwe û piştî kedeke zêde wergera temam kir.

Ev kitêb ji du beşan pêk tê, beşa orjînalê kitêbê ya ku bi tîpên Erebi ye û beşa wergera Kurdî ya ku bi tîpên Latîni ye. Heke li gor tîpê Latîni em îfade bikin beşa Erebi ji dawiya kitêbê dest pê dike û ya wergera Kurdî jî di serê kitêbê de ye. Yanî di vir de kitêba “TARÎXUL DEWLETUL EKRAD” û wergera wê ya Kurdî “TARÎXA DEWLETA KURDAN” cih girtiye. Jixwe

esas beşa orjînal e, dibe ku kêmanî û xelitîyê me hebin, bi vî hawayî îmkana liberhevexistinê jî heye.

Ji ber ku kirin ev berhema pir hêja bigihe ber destê xwendevanan, di serî de ez gelekî spasî Mehmet Bayrak û M. Emîn Narozi dikim. Ji serê ewil heya kitêb qediya di gelek waran de alîkariya Şadî Hassaf jî bi min re çêbû, ez gelekî spasî wî jî dikim. Ez hêvî dikim ev kitêb, bi qasî hêjabûna xwe cihê xwe bigre.

Edîtora Weşanxaneyê Azad
Eslîxan Yildirim

KITÊBA HERÎ PÊŞÎ YA DÎROKA DEWLETA KURDAN YA KU ÎRO DI DEST ME DE HEYE*: *TARÎXU'L- DEWLETU'L-EKRAD(TARÎXA DEWLETA KURDAN)*

Wek ku dîrokzanekî gotiye; ji bo xelkekî felaketa herî mezin, nivîsandina dîroka wî ya bi destê dujmin e. Ev tespît pir watedar e û rastûrê Kurda eleqedar dike. Loma di gel hemû zehmetiyan dema Kurd bixwe dest bavêjin dîroka xwe û binivîsin, ev bi serê xwe girîng e.

Nasnameya Kurdan ku yek ji xelkê herî qedîm yê Kurdistan û Mezopotamyayê ye, bi destê rejîma Kemalîst ya şopdarê Îttîhat û Teraqqîyê ji destpêka Cumhûriyetê ve bi fermiyet hat qedexekirin û li ser bingeha “neqebûlkirin û tunehesibandin” a Kurdan “dîrokek fermî ya Tirkan” hat avakirin.

M. Kemal, li Îzmîrê di Kongreya Îktîsadê ya sala 1923'an de digot; *“Dîroka Dewleta Osmanî ji serî heya binî destana ku behsa padişaha, emîra, şeqsa û rewş û danûstendina wan e. Heslê kitêba ku paşeroj û sedsalan li ser navê dîrokê dane dest me ev e.”* Lê wî bi xwe jî di kitêboka rêber ya ku di sala 1930'î de bi navê “Stûnên Tarîxa Tirkan” da hazirkirin û xist merîyetê de, di elimandina tarîxa Tirkan ya fermî de ev vegotina nijadperest ferz dikir:

“Tarîxa Tirkan, wê ji milletê Tirk re vebêje ku irqê wî, ji heyama ku li ser rûyê dinyayê insanetî peyda bûye heya niha xulyaqeta herî bilind û esîl temsîl dike, di pêvajoya sedsalan de bi jêhatîbûn û aqilmendiya irqê wî lipeyhev şewqa şarîstaniyê daye tarîtiya ezmana ya beşeriyetê. Tarîxa Tirkan, wê ji milletê Tirk re vebêje ku; irqê wî bi qasî eskeriyê, rêveberiyê û siyasetê, di ilm, fen, edebiyat û hunerê wek resim, musîk, mîmarî û heykeltirazê de jî bi qabîliyetêke bêemsal hatiye stran.

Tarîxa Tirkan, wê ji milletê Tirk re vebêje ku, li dinyayê çi dera şopa insan tê de heye li wir mora hakimiyet û çanda irqê wî ya ku wîndî nebûye û her wê

* Kitêba Ebu Hanîfê el Dînawerî ya bi navê “Ensab el-Ekrad” (Koka Kurdan) di sedsala 9'êmin de hatiye nivîsandin lê negihaye roja me. Li gor hin çavkaniyan 4 nusxeyên qopyê destnivîsê wê hene.

bimîne heye, herwiha ew ji sulaleya dinyadîtî tèn yên bi her m'ene û esasî ji kaniyên şan û şerefê têr vexwarine yên bi sedan dewletê herî mezin ava kirine ku milletên xwedî mînakek kêmi wan be jî xwe pê serbilind dikin." (Bnr. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti: Tarih - IV, r. 258-259)

Ev tespîta Tarîxa Fermî, esas pêşbîniya *Plana Islahata Şarqê (Şark Islahat Planı)* ye ya ku di sala 1925'an de bi dizî hatiye amadekirin û ketiye meriyetê. Neji xwe, di cih de qeleşorê Kemalîst ev te'limata M. Kemal Atatürk tînin zimên û dest bi derbaskirina jiyânê dikin...

Wek mînak, şaristaniyên ku li Anatolya û Mezopotamya şax û perê xwe vedabûn bi yek carê re kirine malê Tirkan û derbasî dîrokek çewt bûne; heman demê berdane kesên ku Misilmanî xistine pêş û ev teorî qebûl nekirine, yên wek dîrokzan Zakir Kadiri Ogan ku bi heslê xwe ji Asya Navîn in. Di vê derbarê de M. Kemal mektûbek dirêj şandibû Saziya Dîroka Tirka (Türk Tarih Kurumu) û heya berî ne bi gelekî ev veşirtî mabû. Piştî vê rewşê, hema hema dîrokzanê ku karibe li hember vê teoriya M. Kemal derkeve nemabû.

Jixwe dîrokvan bi rêveberiya Îttîhad-Terakkî, bi riya ê wek Nacî Îsmail (Pelîster) yê Arnavût –ku xwe bi navê Dr. Friç dide nasîn– li ser derewa, bi hawayê ku “miletê Kurd û zimanê Kurdî tune” Tarîxeke Kurdan didin hazirkirin. Dîrokvan û zimanvanên Kemalîst yên wek Huseyin Namik Orkûn, nivîstekên Orhon-Elegeş ku pêşî ji aliyê Oryantalîstê Rojavayî hatibûn xwendin jî tehrîf dikirin û diguherandin; gotina “*Körtle (güzel-xweşik-MB) Han Alp Urungu*” diqulipandin dikirin Kurd û îddîa dikirin ku heslê Kurdan Tirk in, zimanê wan jî *Tirkiya Çiyayî* ye.

Tê zanîn ku car caran hem rêveberên Osmanî û hem yê Cumhuriyetê, ji bo zanîna berhemên Rojavayî û yê Rojhilatî dane wergerandin. Her weha, ji ber ku pir girîn e, berhema Şerefname ya Mîrê Bedlîsê Şerefxan di heyama Osmanî de ji aliyê çend padîşahan ve ji bo Osmanî dane wergerandin; wergera rewşenbîrê Amedî ya sala 1930'î jî di dest hin berpirsyanan de maye. Wek ku tê zanîn ev dîrok di sedsalên derbasbûyî de wergerî zimanê Rojavayîyan bûye lê incex di nîveka duyemîn ya sedsala 20'an de ji aliyê Mehmed Emin Bozarslan ve li Tirkîyê hatiye çapkirin.

Ev rewşa elîtên Kemalîstan ya “tecahularîfane” yanî polîtîkaya “xwe ehmeqşeytanîkirin” di belgeyên bidizî de xwe dide der. Jixwe dewlet, di tevgera fermî de “red dike û dide mandelê” lê di tevgera bidizî de “li xwe mikur tê û qebûl dike.” Mînaka herî balkêş ya di vê derbarê de em karin di “Rapora Kurdan” de ya bidizî bibînin ku beşeke mezin me sala 1993'an di

berhema min ya bi navê “*Kürtler ve Ulusal- Demokratik Mücadeleleri (Kurd û Tekoşîna Wan ya Netewî-Demokratîk)*” de weşandibû, ya ku sala 1945’an bi destê Hukumetê ji aliyê valiyê berê û sermufettişê mulkiyê yê wê demê Ahmed Hasib Koylan ve hatibû amadekirin.

Wek mînak, di vê xebatê de dema li ser “*Tarîxa Kurdan û Heslê Wan*” disekinin hem ji çavkaniyên Rojavayîyan hem ji yê Rojhilat sûd tê wergirtin û di bin sernivîsên mîna “*Li Gor Efsaneyan, Li Gor Şahnameyê, Li Gor Mesûdî û Dîrokzanên Erebiyên Din, Li Gor Ermenîyan, Li Gor Minorsky, Li Gor Ksenofon, Li Gor Ansiklopediya Britanya, Li Gor Ansiklopediya Îslamê, Li Gor Rewşenbîrên Kurdan*” de mijar hatiye vekolan. Di berhemên ku Ocaxên Tirk (Türk Ocakları) û Saziya Dîroka Tirkan (Türk Tarih Kurumu) bi dizî wergerandine lê çap nekirine ji ev pir vekirî tê xuyakirin...

Berî em vê beşê bi dawî bikin, em cih bidin tespîtên di xebata Prof. Dr. Ahmet Demirel ya li ser Meclisên Cumhuriyetê, ji bo sansur û çewtkirina li ser dîroka Kurdan hatiye meşandin bê fêmkirin muhîm e. Prof. Demirel dide xuyakirin ku, heya 1925’a di Zabitê Meclisê yê bidizî de navê Kurdistan bi sedan – bi hezaran car derbas bûye; lê di navbera salên 1927- 1947’an de ku rastî heyama rejîma Mufettişîya Umumî ya li Kurdistanê tê, di Zabitê Meclisê de tenê 5 carî gotina “Kurd” derbas dibe; 4 ji van wek mansib, 1 ji bi Ermenîyan re di mijarek suçdariyê de derbas dibe.

Girîngîya Tarîxu’l- Devletü’l- Ekrad (Tarîxa Devleta Kurdan)

Wek ku tê zanîn, di *Camîu’t- Tevarîh* ya Raşîdeddin de pir behsa Kurdan û Kurdistan derbas dibe û ev wek tarîxa Tirka ya ewil tê qebûl kirin ku berhemek dawîya sedsala 13’an û destpêka sedsala 14’an e. Bi qasî tê zanîn ev ji aliyê Karl Jahn ve bi navê “*Die Geschichte der Oğuzen des Raşîdaddin*” di sala 1969’an de li Vîyana wek heslê xwe hatiye çapkirin. Dûra beşa “*Oğuzname*” ya heman berhemê di 1972’yan de ji aliyê Ord. Prof. Dr. A. Zeki Velidi Togan ve bi navê “*Oğuz Destanı*” li Stenbol hatiye çapkirin. Tê bîra min, di rûniştinê min yê Mehkemeyê Ewlehiya Dewletê ya Enqereyê de, ji bo ez rasiyên Kurd û Kurdistanê eshî bikim car caran weşanên Tirkan yê mîna vê min wek çavkanî bi kar tanîn û îro dilê min bi wan kesê ku dûrî ilm ev polîtîkaya “redkirin û mandelê” dimeşandin dişewite.

Di serî de weke berhema dîrokî *Anabasis (Vegeza Bidehhezaran)* ya Xenofon, kitêbên dînî yê Asûriyan û tarîxa Ereban, heke em gelek çavkaniyên ku behsa Kurd û Kurdistanê dikin bidin aliyekî, nivîsên tarîxî yê rastûrê

bi Kurda ve eleqedar digihê heya sedsala 9'emîn. Kitêba yek ji alimên Kurda yê herî zanyar Dînawerî (Ebu Hanife Ahmed layê Dawûd layê Wenand ed Dînawerî (820-28/896) ya bi navê "Ensab el-Ekrad" (Koka Kurdan, yan jî Dîroka Kurdan) di sedsala 9'emîn de hatiye nivîsandin lê mixabin heya niha negihaye ber destan, yanî peyde nebûye. (Li gor hin çavkaniyan 4 kopîyê wê yê destnivîs hene.) Wek astronomî, botanîk, metalurjî, coğrafya, matematîk û tarîxê di gelek waran de xebatê Dînawerî hene. Kitêba wî ya bi navê "Kîtab el Nebat" ku 8 cild e pir navdar e...

Berhema herî kevn ya li ser dewleta Kurdan ya ku di dest me de heye ev berhema sala 1257'a *Tarîxu'l- Devletu'l- Ekrad* (*Tarîxa Dewleta Kurdan*) e ku tenê nusxeyek wê li Kutupxaneyê Suleymanîye ya Stenbol heye. Ji ber ku behsa xanedaniya Memlûkan jî tê de derbas dibe, di berhemê de ya destnivîs dûra bi nivîsek cuda gotina "*we'l- Etrak*" li sernivîsê hatiye zêdekirin.

Ê ku cara pêşî behsa vê berhemê kiriye zanistê Frensîz Claude Cahen e. Cahen, di berhema xwe (Paris- 1940) ya bi navê "*Le Syrie du Nord*" (*Bakurê Suri*); di hundirê "*Kronîkên Erebi yê Stenbolê*" (341 *Yununi, Ayasofya*) de cih dide vê berhemê jî.

Wek ku me berê daye xuyakirin, esas navê kitêba El-Xezrecî, Ebu'l-Favarîs Abdulezîz Muhammed bin Îbrahîm el-Ensarî (*bi kinayî el-Xezrecî tê gotin*) ku tenê nusxeyek wê li Kutupxaneyê Suleymanîye heye, "*Tarîxu'l- Devletu'l- Ekrad*" (*Tarîxa Dewleta Kurdan*) e. Dûra bi nivîsek cuda "*we'l- Etrak*" li sernivîsê hatiye zêdekirin. Di vê tarîxê de bi taybetî behsa "Dewleta Kurd ya Eyûbî" tê kirin. Lê di berhemê de hinekî behsa dema Selçûqîyan jî heye.

Ev nusxeya tenê ya ji aliyê Dinyayê ve tê zanîn ku me jî dîtîye û mîkrofil- mê wê stendiye, li Kutupxaneyê Suleymanîye-Beşa Hekîmoğlu bi numreya 695'a qeyitkirî ye. Ev tarîxa bi zimanê Erebi û destnivîs, bûyerên salên 571-655 (M.1175-1257) vedibêje û çavkaniyek muhîm ya dema Selahedîn Eyûbî ye. Bi ihtîmalek mezin destnivîs ya nivîskar bixwe ye. Ebatê kitêbê mezin e û ji 398 rûpelî (199 pel) pêk tê. Berhema "*El- Navadir el- Sultaniye*" ya yek ji dîrokzanên navdar yê dema Selahedînê Eyûbî İbn Şeddad û berhema "*Miratu'l- Zaman*" ya yek ji dîrokzanên dema piştî Selahedîn Eyûbî Sibî bin el-Cewzî esas hatiye girtin.

Ji ber ku berhem destnivîsa nivîskar bixwe ye-yanî ne îstînsah (ji ber nivîs) e- dibe ku tu nusxayên wê yên din li dinyayê tunebin (Bnr. Doç. Dr. Ramazan Şeşen: *Salahaddin Devrinde Eyyubiler Devleti (Di Heyama Selahedîn de Dewleta Eyûbîyan)*, İst. Ün. Ed. Fak. Yay. 1983, r. 20-21). Bi

rastî jî di vekolîna ku rastûrê me di Kutupxaneyaya Misir/ Îskenderiye de kir jî, ku di warê berhemên Erebi de dewlemend tê qebûlîkirin, tenê CD'ya vê berhemê hebû.

Wek ku kare bê texmînkirin; gelek berhem û kronîkên Erebi hene yê behsa Kurdan û behsa dema Selahadîn Eyûbî dike. Lê yek ji berhema herî muhîm ya dîroka Kurdan ya vê demê, berhema bi navê *"El- Kamil fi't-Tarix"* ya Îbnu'l- Esîr' e ku dîrokzanê Kurdistanî tê qebûlîkirin. Îbnu'l- Esîr' dîrokzanekî ku rastûrê li seraya Selahadînê Eyûbî maye û pê re tevli şera bûye. Loma berhema wî jî dîrokek sîyasî ku wî bixwe dîtîye pêk tê. Ev berhem di demek nêzik de ji aliyê komisyonekê wergerî Tirkî bû û bi navê *"İslam Tarihi"* (Tarîxa Îslamê) wek 6 cild hat weşandin.

Çîroka Min û *"Tarîxu'l- Devletu'l- Ekrad"*

Ev berhema pir girîng ji ber ku rastûrê dîroka Kurdan e û tarîxa wê dire nîveka sedsala 13'emîn, cara ewil di serê salên 1980'yî de wek mîkrofilm min kopî kiribû û ji bo bi rehetî bê xwendin min derbasî kertê fotografa kiribû. Ji ber ku salên Cunta yê ewil bû yek-du nusha jî min kopî kaxeta kiribû.

Yê ku ewil hat bîra min Mehmed Emin Bozarslan bû, ku wê demê li Îsweç bû. Ji ber ku berhem bi destnivîsek Erebiya sedsala 13'emîn hatibû nivîsandin. Yanî kêman karîbûn ji bin vî barî rabin. Loma ev berhema ku min pir qedir didayê, bi riya Kemal Burkay yê li Îsweç dijiya, min şandibû ji Bozarslan re. Lê Bozarslan wê demê gotibû wextê min tune û bi dû de Burkay fotokopîya berhemê dide zanist Dr. Kemal Fuad.

Di vê navberê de gelek wext derbas bibû û tu agahî ji berhemê derneketibû. Tenê min zanibû berhem gihaye Dr. Kemal Fuad û hew. Lê serê 1987'an di hatinek min ya Elemanya de, di nav Xebatên Akademîk(1977-1990) ya Bîblîyografya Weşanên Kurdî ya Prof. Dr. Joyce Blau de ez rastî vê Tarîxa me neyê? Tu nabê K. Fuad vê berhemê dide hemşeriyê xwe Fehmî Huseyin Hafiz; ew jî li Zanîngeha Melbourne ya Avustralya wek teza doktorayê li ser vê berhemê dixebite.

Piştî vê ne bi gelekî dema ez çûm Avustralya, dîsa bi şagirtêkî doktora re em çûn Zanîngehê û ew teza ku wek 3 cilda hatibû amadekirin lê hîn nehatabû weşandin min bi çavê xwe dît. Cilda 1'emîn bi Îngilîzî lêkolîn-vekolîn; cilda 2'yemîn wergera Îngilîzî; cilda 3'yemîn jî orjînal kitêbê bû. Min rewş ji midîrê Kutupxaneyê re vegot, incex bi heqqê xwe min tenê karîbû ez kopiya tebeqeke cilda pêşî bistînim.

Serboriya min û vê kitêbê bi min re wek bîranînek xweş ma. Rojekê ji rojan, dema Eslixan Yıldırım ku li London dijî û li ser weşanên Kurdolojî dixebite ji min pêşniyaz xwest, bê şik min ev berhem da pêş. Dema me li Îngilistanê hevdu dîtibû, min fêm kiribû ku kopiyek vê xebatê bidest xistiye. Niha ez dibînim ku wergera wê ya Kurdî jî daye kirin û dixwaze ez soza xwe bînim cih, yanî ez pêşgotinekê ji berhemê re binivîsim.

Min jî bê tereddut ev qebûl kir û min xwest ez serboriya xwe û vê Tarîxa Kurdan ya ewil ku bi taybetî min eleqedar dike, parve bikim. Çirku ez zanim, dema ev xebat tên kirin naskirina literatura Rojava û sûdwegirtina ji çavkaniyên Rojhilata Navîn/Osmanî pir muhîm e. Çirku bavê zanyariya Kurdolojî Rojava ye, diya çavkaniyên Kurdolojî jî lîteratura Mezopotamya û Pêşiya Asya ye. Ji aliyê min ve, di vê nuqtê de tiştê ku ez herî muhîm dibînim, ne tenê Tirk; ji bo Kurdan jî ku zêde bi çavkaniyên xwe nizanin, bi vê wesîlê wê bighên çavkaniyek girîng...

Mehmet Bayrak

PÊŞGOTIN

Ev kitêba di destê we de ji destxeteke Erebi ya Kitêbxaneya Silêmaniyê li Stenbolê ya bi navê “Tarîxa Dewleta Kurdan” hatîye wergerandin. Ev destxet ji hêla Eslîxan Yıldırım ve bi pêşniyaza ku belkî ez karibim wê ji Erebi wergerînim Kurdî (Kurmancî) ji bo min hat hinartin.

Îcar piştî ku min li kitêbê nihêrî û xwend, min dît ku kitêbeke hêja ye û li ser tarîxa Dewleta Eyûbî ya Kurd e ku bi rastî jî ji min re gelekî balkêş bû, dikete nav beşa xebatên min yên berê û xwedî agahdarîyên berfireh bû. Herweha kitêbê li ser dema Selahedîn û Eyûbîyan bi taybetî û li ser Kurdan û rola wan ya hingê di împeratorîya Selahedîn û Eyûbîyên piştî wî de bi giştî, agahdarîyên gelekî hêja dida.

Ji ber vê jî min yekser pêşniyaz pejirand, hahakê ez rabûm min hûçikên xwe yên sistîyê û zend û bendên xwe hildan, di demeke kin de jî dest bi wergerandina wê kir û heya ku ji min hat min bênavbir lê lez kir ta ku ew qedand.

Wek ku di beşa orjînalê wê ya di dawîya vê kitêbê de jî hûn ê bibînin, ev destnivîs bi xwe bi tevayî ji sed û not û neh pelan pêk tê ku hêla rastê pelê yekê yan jî ku meriv weke rûpel hesab bike, rûpelê yekê vala ye û li hêla çepê yan jî rûpelê diduyan du mor û çend peyvên Erebi ku nayên xwedin, hene.

Li hêla rastê pelê diduyan ku dibe rûpelê sisiyan jî bi destnivîseke cuda bi Osmankî “Ev [kitêb] rewşa bûyer û kirinên navbera salên 571/1175-1176 û 655/1257’an nîşan dide” heye.

Li bin jî weke tarîxa 1740’î heye [dibe tarîxa nivîsîna vê tekstê be] ku li ber wê jî di nav kevanekeke mezin de bi Erebi ev teksta jêrîn heye: “Ji sala pêncsed û heftê û yekê (571/1175-1176) heya sala şeşsed û pêncî û pêncan (655/1257).”

Dû re jî bi Tirkî weha didomîne: “Li hêla serî ya rûpelê duyemîn yê kaxezê/pelê yekem û rûpelê duyemîn yê kaxezê (?) pêncemîn ev îbare/derbirîn bi vî awayê hatîye derxistin.”

Li bin vê tekstê jî bi Erebi ev heye: “Bizanibe ku nivîskarê me di Bûyera Adilî ya sala 586/1190’î de amade bûye û dîtîye ku leşkerekî kuştî hejmartîne. [Bnr.] rûpelê duyemîn ji pelê 33’yan.” Li bin jî çend reqemên mîna “169 & 167, 211/175” hene.

Çawa ku dixwiyê ev pelê serî ji bo parastina kitêbê yan pêşî, yan jî dû re dema rûpelê serê kitêbê qetîyaye pê ve hatiye danîn û ev nivîsên hêla rast û çepê jî dû re ji bo agahdariyên ser kitêbê lê hatine zêdekirin. Weke xuya dike jî, ew bi destnivîsên cihê û qelem û hibrên cihê hatine nivîsîn; çunkî hem awayên destnivîsan hem jî qelem û hibrên wan û zimanên wan jî ji hev cihê ne.

Îcar li hêla çepê ya pelê diduyan ku dibe rûpelê çaran li ser goşeyê rastê nivîrêzeke ser xêzkirî heye ku nayê xwendin û li bin wê nivîrêzê jî bi Erebi gotina “fi t-Tewarîx” (di tarîxan de) heye.

Li bin wê jî bi Erebi “Berhema Mihemed ibn Îbrahîm ibn Mihemed ibn Ebu l-Fewaris ‘Ebdulezîzê Ensarî yê Xezrecî” nivîsîye ku ev nivîs hem ji hêla awayê destnivîsînê ve û hem jî ji hêla hibra xameyê ve ne mîna ye ya kitêbê.

Li serê jorî yê çepê jî sê reqemên ku dişibin 447’ a Erebi hene, lê dilê meriv baş lê rûnanê ku ew reqem in.

Li bin wê jî bi reqemên Erebi 197 heye û li bin reqeman jî bi nivîskî “Tê de sed û not û heft pel hene” nivîsîye.

Li bin van herdu tekstan di nav sê xalan de rişmeya/navê kitêbê nivîsîye û li bin navê kitêbê jî li hêla rastê bi xetên hûr navê kitêbê weha didomîne: ... *Tarîxa Dewleta Kurdan û Tirkan ...*

*Û ji kesên giregir ên hiqûqnas, zahid, zimannas,
şair, sofî, hikimdar, kelamnas, ferhengzan,
hedîszan û yê din ku tê de mirine, Xwedê rehma
xwe li hemîyan bike!*

Lê awayê destnivîsa gotina “û Tirkan” û yê “Tarîxa Dewleta Kurdan” ne weke hev in û ne ji destekî ne, meriv dibê qey “û Tirkan” paşê li nav hatiye zêdekirin. Belkî hineka ji bo Tirkan jî bikin şîrîkê vê berhemê, yan jî bi fikara ku berhemê biparêzin ev lê zêde kirine.

Li pêşberî vê berdewamîya nav jî li hêla rastê ev nivîs heye:

Ev terceme bi xetên - - - tarîxnivîs - - - hedîszan - - - Fer’anî --- cihwarê li Misrê - - - .

Li bin van jî li alîyê çepê ku dikeve navbera herdu nivîsên jorîn ev nivîs heye: “Ev ji kitêbên bendeyê mihtacê Rebbê xwe yê payeberz, Mihemed ibn Ebdulabaqî ibn Muhibudîn in ku Xwedê wan efû bike.” Li bin van li hêla rastê jî du peyvên mîna “di nûra xwe de” bi Erebi hene, lê baş ne diyar in.

Di bin van tevan de li rastê rûpel çend gotinên jêçûyî hene û li dû wan jî bi teksteke jêçûyî bi qasî ku tê xwendin tarîx û bûyerên wê serdema ku ev kitêb qala wan dike, dide zanîn ku ew weha ye:

“Tê de ji sala --- pêncsed û pêncî û heft (557/1161-1162) heya --- şeşsed û şêstan (660/1261-1262) --- ” û li binî jî bi reqemên hûrik yê Erebi li jora tekstê 570/1174 û li jêra tekstê jî 571-655/1175/76-1257 nivîsiye.¹

Li bin van jî çend reqemên hûr û dû peyvên nivîsê hene ku nayên xwendin û li binê wan jî li hêla rastê çawa ku dixwiyê navê kitêbê nivîsiye ku ev e: “*Tarîxa Dewleta Kurdan*” û li bin jî bi Erebi navê xwedîyê kitêbê weha dide: “Ji kitêbên mihtacê efûya Rebbê qewîn Mihemed ibn Ebdulbaqî ibn Muhibudîn in, Xwedê wan efû bike.”

Li pêşberî van li hêla çepê jî navê xwedîyê kitêbê careke din dubare dike, lê bi cudayî ku weha ye: “Ev di nobetdarîya bendeyê mihtacê rehma Xwedê Muhibedînê Remekî de ye.” û li bin jî hinek niyaz û selat hene ku ew jî qenc nayên xwendin. Li binê rûpelê jî mora kitêbxaneyê ku lê dimîne û reqema wê heye.

Kitêb bi alîyê rastê yê pelê sisîyan ku dibe rûpelê pêncan, piştî Bismillahî û selat û selaman bi sernivîsa sala pêncsed û heftê û yekê (571/1175-1176) dest pê dike ku li kêlekê jî bi reqemên Erebi 571 (1175-1176) nivîsiye. Lêbelê destnivîsa vî alîyê rastê yanî rûpelê pêncan ku li nivê rûpel mohrek jî heye, ji destnivîs û hibra yê çepê yanî rûpelê şeşan cuda ye û çawa ku me berê jî got, hem destnivîsa vî rûpelê pêncan û hem jî ya pelê diduyan yanî rûpelên sisê û çaran hem ji hev cihê ne û hem jî ji destxet û hibra temamê kitêbê bi xwe jî cuda ne ku ji ber vê jî meriv texmîn dike ew rûpel dû re lê hatine zêdekirin.

Jixwe li paşîya kitêbê jî ji pelê 198’an rûyê çepê ku dibe rûpelê 397’an hem ji hêla destnivîsê ve û hem jî ji hêla hibrê ve ji temamê kitêbê cuda ye ku çawa

¹ Li gorî van tarîxan divê mebest ji ya 557/1161’ê dema rêwingîya sipahsalar Şêrkoh bi Selahedin û sipaha Şamê ve ber bi Misrê ve be, ku hingê Şawerê wezîrê Misrê xwe avêtibû Nûredîn Zengî da leşker bişîne hawara wî û wî ji Şêrkoh bi hêzekê ve pê re şandibû Misrê. Çawa ku mebest bi tarîxa 660/1261’ê jî destnîşankirina bidawîhatina hikimdarîya Eyûbiyan ya hêla Şamê bû jî, piştî ya Misrê ya sala 655/1257’an. Lê bi tarîxên 570/1174 û 571/1175-76’an jî destpêka desthilatdarîya Selahedin destnîşan dike û bi 655/1257’an jî çawa me got, dawîlêhatina ferman-rewayîya Eyûbiyan ya Misrê diyar dike.

dixwiyê ji ber jêqetîn û kêmasîya rûpelî ew lê hatiye zêdekirin. Lê yê ku ew nivîsiye jî navê xwe li kêleka rûpel bi hibra sor nivîsiye ku min ew jî xistîye nav notan. Li binê vî rûpelî jî çar kelîmeyên ku qenc nayên xwendin hene.

Li pelê 199'an jî bi tenê li rûyê rastê çend peyv û gotin hene ku nayên xwendin, ev risteyên jêrîn jî hene û morek jî li binê wan e:

“Dû re ew sal bi xelkên xwe ve qedîyan

Mîna ku ew [sal] û ew [xelk] hemî bûne xewn”

Mor jî li bin van risteyan e.

Destnivîs ji bilî pelên lêzêdekirî ji 197 pelan yanî 394 rûpelan pêk tê ku her rûpel jî ji 21 rêzan û her rêz jî ji 9-10 gotinan pêk tê. Bi rastî li gorî sedsala 12 û 13'an kitêb bi destnivîseke gelekî xweş hatiye nivîsîn, lê gelek gotinên wê yan jî binî bêxal in yan jî xalên wan kêm in, bes çawa dixwiyê nivîskarê me jî ji wan kesan bûye ku giringî bi xalan nedidan û difikirîn ku xal spehîtîya nivîsê xerab dikin. Ji bilî vê nisxeya kitêbê tu nisxeyên din jî li dereke din derneketine ku bi hev re bèn rûbarkirin û kêmasî û zêdeyîyên wê bèn dîtîn.

Ev kitêba “*Tarîxa Dewleta Kurdan*” çawa ku me berê jî qal kir li ser Dewlet yan jî Împeratorîya Eyûbîyan e ku piştî mirina Nûredîn Mehmûd Zengî ya sala 1174'an û bi destpêka desthilatdarîya berfireh û temamî ya Siltan Melik Nasir Selahedîn Yûsuf ibn Eyûb ibn Şadî ibn Yaqûb ibn Merwanê Rewadîyê Hezbanîyê Kurd, ku di sala 571/1175'an dest pê kirîye û heya sala 652/1254'an bi tevayî yanî li Misrê, Şamê û deverên din û heya sala 658/1260'î jî li hêla Şamê domandîye. Çawa ku li cihên weke Heskîfê û hêla Sêrtê hê derengtîr jî maye, lê di vê destnivîsê de bi tenê heya sala 655/1257'an li ser desthilata Eyûbîyan agahdarî hene.

Ev destxet çendî ku bi taybetî li ser Dewleta Eyûbî ya Kurd e jî lê tê de li ser gelek bûyerên hawîrdorê Dewleta Eyûbîyan jî radiweste. Mîna hemberîya navbera Selahedîn û hikimdarên Zengîyan yên piştî Nûredîn Zengî di destpêkê de, hinek bûyerên ser Dewleta Xwarizmîyan û pêwendîyên wan yên qenc û xerab bi Kurd û Moxolîyan ve û herweha ceng û gengeşeyên hêla Mexrib, Endulus, Zelaqe û Yemenê digel pêwendîyên bi xelîfeyên Ebasîyan re û yên Abxaz û Gurcîyan jî ku hinek jê gelek bi kurtî û hinek jî bi berfirehî nivîsîne.

Nivîskarê me agahiyên ser sedsala ku tê de bûye, heya hinekên dawî yên ku bi xwe jîyaye jî, tomar kiriye. Ji ber vê jî wî saloxên xwe gelekî bi balkêşî hîlbijartîye, çunkî wî agahên xwe ji şêxên xwe, ji hevdemên xwe, ji xwendekarên xwe û ji hevçaxên xwe bihîstîye û ew bi nêrîn û çavdêrîyên xwe jî xurt kirîye.

Çawa ku wî giringî daye berhemên dîroknasên hevdemên bûyeran ku ew jî tomar kirine, mîna Newadira Ibn Şedad (m. 632/1225), carina bê ku navê wî bide û carina jî bi navdan gelek agahî jê veguhastine. Wî ji Îmad el-Katib el-Îsfehanî (m. 597/1200) jî gelek bûyer wergirtine, herweke ku ji Mîr`at uz-Zemana Sibt Ibn Cewzî (m. 654/1256) jî gelek caran bêdayîna çavkanîyê, agahdarî wergirtine; ji bilî ku li ser Xwarizmî û Moxolan jî gelek tişt ji kitêba Nesewî (m. 639/1241) ya Sîretu Siltan Celaledîn Menkbirtî jî wergirtine. Herweha çawa ku dixwiyê wî hinek agahên xwe jî ji berhemên derûdorên serdema xwe yên mîna Ibn Esîr (m. 630/1232) û Yehya ibn Ebî Teyy (m. 630/1232) veguhestine.

Digel agahiyên devkî ku li ser bûyerên Êrîşa Xaçî ya Heftan di bin serdarîya qiralê Fransa Luisê IX'em ya sala 647/1249'an ya ser Misir û Dimyatê, bi kar anîye. Tevlî bûyerên ser Melik Kamilê Eyûbî (m. 635/1237), Mîr Fexredîne kurê Şêxê Şêxan û yên ser nexweşîya Melik Salih Necmedîn Eyûbê Kurê Melik Kamil ku ji devê Mîr Hisamedîn ibn Ebû Eliyê Hezbanîyê Kurd û yên din, veguhestine.

Ev berhema bi navê *Tarîxa Dewleta Kurdan* kitêbeke têr û tije û dagirtiyê bi agahdarîyên giranbiha û girîng in ku li ser Împeratorîya Eyûbîyan çavkanîyeke bi rêkûpêk, hev girtî û li ser hev tomarkirîye. Kitêb bi bûyerên sala 571/1175-76'an dest pê dike û heya sala 655/1257'an didomîne ku 84'salên hikimdarîya Eyûbîyên Kurd digire nav xwe. Ew sal bi sal bûyerên wê desthilatdarîyê carina bi berfirehî û carina jî bi kurtî rêz dike û wan yeko yeko di beşa wê salê de dîyar dike ji bilî salên 588/1192 û 589/1193'yan ku wan ne di beşeke serbixwe de lê di nav bûyerên sala 587/1191'ê de dide û sala 580/1184'an jî ku çawa dixwiyê yan hatîye jibîrkirin, yan jî ji ber ku bûyerên giring tê de neqewimîne, jê kêm maye.

Çawa ku xwendevan jî dê bibînin nivîskarê me li ser hinek babetan bi berfirehî radiweste û wan bi rê û zê dike û hinekan jî hima bi kurtî bi çend rêzan derbas dike. Ew her bi vî teherî mirina hinek desthilatdar, zana û şareza, qazî û şair, rewşenbîr û nivîskaran jî dide û bi dirêjayî pesinê wan dide, li ser wan salox û agahên berfireh dinivîse û ji berhemên wan nimûneyan rêz dike, lê hinekan jî hew navên wan dide û qet qala berhemên wan jî nake. Ew salox û bûyerên xwe jî geh bi tarîxên wan yên temamî, geh bi tenê bi salên wan ve û geh jî bi sal û mehên wan, yan jî hew bi rojên wan ve dide.

Nivîskar ne tenê li ser bûyerên sîyasî û leşkerî rawestîyaye, lê belê wî jî mîna nivîserên tarîxê yên serdema xwe dest avêtîye mijarên cur bi cur yên

mîna kerasatên siruştî, weke erdhejên herêmî, êş û webayên navçeyî, xela û qatîyên aborî, volkan û rabûna ava çemên mezin yên mîna Nîlê û herî û teqan, digel lehî û lêmiştên erdnîgarî ku xelkê ji ber wan dest ji ax û ava xwe û erd û welatên xwe berdaye û revîyaye.

Ew hinek salan bi bûyer yan jî cengekê dest pê dike û hinekan jî bi mirina desthilatdar yan jî zana û rewşenbîrekî dest pê dike herweke ku di hinekan de bi tenê bûyeran dinivîse, lê di hinekan de jî bi tenê li ser mirinan disekine û hinekan jî herduyan têkel dike. Ew di bûyerên xwe de gelek caran agahdarî li ser rewşa aborî, rakirin yan jî danîna bac û xwêgîyê û ya bêş û xeracan jî radiweste û rewşa têcirî û bazirganîyê jî dîyar dike.

Ew di agahên xwe de ji bilî rewşa aborî û bazirganîyê li ser karûbarên civakî û avadanî jî radiweste, mîna avakirina nexweşxane, medrese, xankah, tekîye, feqîrxane, weqif û yên din. Digel agah û bûyerên civakî yên mîna qencî, sedeqe, wergirtina cil û bergan û karûbarên pîrozbayî, şahî, cejnên Newroz û yên dînî û civakî û cûre û awayên xwarin û vexwarinê û rêûresmên fermî, dînî, tesewîfî û astronomî ku di gelek deverên cihê de dîyar dike û dide zanîn. Herweha di kitêbê de ji bilî xebatên civakî yên mîna paqîjî, nexweşî û yên din qala lîstikên rewac yên hingê jî kirîye, mîna nêçîr, berdana nîşanê bi tivingên guleavêj yên nîşana hingê, lîstikên bi alavên cengê, çewgan, cirîd û beza siwaran.

Di destnivîsê de behsa gelek navên erk û karûbarên îdarî/birevebirî û desthilatê jî yên mîna melik(şah/padşah), qazî, serekqazî, wezîr, teştîdar/mîrê teştîxaneyê(ku berpirsîyarê şûştina cil û kinc, dest û tiştên wî yên malê ye), mîrê axurê(serdarê tewlexaneyê û yê seyisên hespên siltan), mîrê menşûrê(berpirsîyarê amadekirin û belavkirina menşûrnameyên/belgenameyên mîrgeh û payeyan, katibê însayê/debîrê darêj û pexşanê, ustad-dar(berpirsîyarê aşxaneya siltan, teşrîfkirina xwarinê û rawestana li ber sifrê), hejmarkar/muhtesib, rikêbdar (berpirsîyarê hespê siltan e ku bi seyisan dide amadekirin), şihne/serkê ewlekarîyê, cihgir/naib, mihmandar (pêşwazîya qasid, şande û mîrên cotyar û gundîyan dike) û walîyê bajaran.

Herweha mîna dehlîz(konê/çadira/xaniyê darîn yê siltan û mahîyeta wî di ceng û nêçîr û rêwingîyan de) û Dîwan(ku nûnerên 10-16 erkên mîna wezîrtî, katibê sirê/nihênîyê, çavdêrê sipahê, çavdêrê karûbarên girîng, çavdêrê xass/taybetî, çavdêrê gencîneyê/xeznedar, çavdêrê bimaristanê, çavdêrê mizgeftan, çavdêrê silahxaneyê, çavdêrê biyûtan -mal û xanên siltanîyê-, çavdêrê Beyt ul-malê, çavdêrê dîwana dîlan, çavdêrê bazar û bazirganîyê, çavdêrê navenda postê, çavdêrê embarên zad û kelxaneyê/darêjxanê endamên wê ne).

Ji bilî van behsa wezîfedarên mîna mîrê cendar (destûra ketina mîr û serdaran ber xizmetê û pêşkêşîya ketina dîwanê), hacib/berdevk/teşrîfdar, (yê ku cilûbergên siltan yan jî mîr lê dike), xeznedar, katibên dercan/tomaran (yên ku kaxezên katibê sirê, katibê dest/berdest pê îmza dikin û katibê ku nîşanên naiban/cihgiran li kaxezan dixin), alayên siltanîyê, silahdar (mîrê çek û sîlahan), sancaqdar (berpîrsîyarê alayên siltanîyê), çavdêrê bac û zekaxaneyê û biyûtatan (mal û xanên ku dîyarî, xelat, silahxane/ zeredxana û hemî tiştên pêwîst yê siltanîyê tê de tîpa parastin), kirîye.

Digel diyarkirina erkên dînî mîna qazî, serekqazî, qazîesker, miftîyê dadgehê, wekîlê beyt el-malê, neqîbê şerîfan, şêxê şêxan (ku berpîrsîyarê xankeh û feqîrxaneyan bû), xutbexwên û dersdêr (berpîrsîyarê medreseyan) û qala navgînên deryayî yê wê serdemê, posteya hingê û tîpa bandoyê ku ji alavên muzîkê yê hingê pêk dihat.

Nivîskarê me piştî wefata Selahedîn jî li ser împeratorî û deshîlata Eyûbîyan agahdarî dane û çî bûyer û nakokîyên nav wan xwe bi xwe bin û çî jî nakokîyên navbera wan û yê hawîrdorên wan bin, li ser hemîyan nivîsîne û herweha çî li ser desthilat û mîrgehên wan û mîrnişîniyên Kurdên hawîrdorên wan be û çî jî li ser desthilatdarî û derebegîyên girêdayên bi împeratorîya wan ve be, gelek agahdarîyên berfireh dane. Ji bilî agahdarîyên girîng yê mîna cenga bi Firengan re li Mexribê, wî li ser cengên Rojhilatê yê di navbera Moxol û Xwarizmîyan de, Selçûqî, Xwarizmî û Bexdayê û Xwarizmî û Gurcîyan de derketine jî agahdarî dane.

Jixwe çawa ku dixwiyê, çî di serdema Selahedîn û apê wî Şêrkoh û bavê wî Necmedîn Eyûb de be û çî jî di dema zaro û birayên wî û nevî û birazîyên wî de be, hemîyan jî bi her awayî girîngî daye hêza leşkerî ya mîrnişîniyên Kurdan û ji bo pêşveçûn û serkeftinê derfetên mezin dane mîr û serdar û serekhêzên Kurdan û gelek ji wan anîne ser payeyên bilind î girîng û gelek erd û cewlîk û mîrgehên xurt î berhemdar dane Kurdan.

Weke nimûne ji bilî mîrgeh û deshilatdarîyên destê malbata Eyûbîyan bi xwe yê mîna Mîsir, Qahîre, Fîstat, Nûbe ku piştî Selahedîn û cihgirên wî Behaedîn Qereqûş, Adilê birayê wî û Tiqyedîne biraziyê wî, gîhabû kurê wî Melik Ezîz Osman û dû re jî gîhabû Melik Kamilê kurê Adil û kurê wî Melik Salîh Necmedîn Eyûb. Yemen, Tunis û derûdorên wê ya Torînaşahê birayê wî û dû re jî Seyf el-Îslam Tuxtekîne birayê wî û di destê zaroyên Tuxtekînan û kurê Melik Kamil de mabû, Kerek û Şewbek jî demekê di destê Melik Adil û kurê wî de mabû û dû re jî gîhabû mîrên Kurd Ezkeşî û Sarîmidîn Tibnînî.

Şam û derûdorên wê jî piştî Selahedîn û cihgirên wî Torinşah û Ferûxşah gihabû Melik Efdel, Melik Ezîz Osman û dû re heya mirina Melik Mi'ezem Îsa jî di destê wî de mabû û dû re jî gihabû Melik Kamil, Melik Îsmail, Melik Salih Necmedîn û Melik Nasir Dawid ku hemî ji malbata Eyûbî ne.

Herweha mîna Helebê jî ku piştî Nûredîn Zengî û kurê wî Melik Salih Îsmail, gihabû Melik Zahir Xazîyê kurê Siltan Selahedîn û dawîyê jî di destê zaruyên Melik Zahir de mabû. Himis û Rehbe ku piştî sipahsalar Esededîn Şêrkoh gihabû kurê wî Nasirudîn Mihemed Şêrkoh û heya dawîyê jî bi derûdorên xwe ve di destê zaro û neviyên Şêrkoh de mabûn, herweke ku Hema jî gihabû Tiqyedîne kurê Şahinşahê Eyûbî û çî bigir heya dawîyê jî di destê zaro û neviyên wî de mabû.

Mîna Ba'albeka mîrgeha Ferûxşahê kurê Şahinşahê kurê Eyûb û Emcedê kurê wî jî heya vê dawîyê di destê neviyê wî de mabû û Busraya Melik Zafirê kurê Selahedîn û Melik Cewadê kurê Adil Melik de û kurê Melik Mi'ezem Îsa de mabû û Sincara ku di navbera zaroyên Eyûbî û yên Zengîyan de carê dest diguhert.

Mîna Riha ku piştî Melik Mizafer Gokbûrî gihabû Melik Mizafer Tiqyedîn û dû re jî carina digiha Melik Eşref Mûsayê kurê Melik Adil û carina jî Melik Kamilê birayê wî çawa ku Dinêser (Qosera niha) û Xabûr jî piştî Zengîyan gihabû Melik Eşref Mûsa. Mîna Serxed û Simeysata ku piştî tîkçûna wî jî ber apê wî Melik Adil û birayê wî Melik Ezîz Osman gihabûn Melik Efdel Elîyê kurê Selahedîn û malbat û birayên wî yên biçûk.

Mîna Şehrezor û Qerabella û derûdorên wan jî ku di destê cihgirê Siltan Selahedîn de bû û dû re jî gihabû mîrekên Kurdan, Dîloka ku di destê Melik Yûsufê kurê Melik Zahirê kurê xwedîyê Helebê de bû û Meyafarqîn ku piştî wefata Melik Mizafer Tiqyedîn gihabû Melik Xazî Şehabedîne kurê Melik Adil û demekê jî Melik Eşref Mûsa Xelat, Adilcewaz û derûdorên wê jî spartibûyê, lê piştî serîhildana wî ew jê sitandibû.

Herweha mîna Heskîf/Hesenkeyfa ku piştî bi dawîanîna desthilatdarîya Artûqîyan gihabû Melik Salihê kurê Melik Adil û Melik Mi'ezem Torinşahê kurê Melik Salih ku dû re heya piştî salên 1400'î jî di destê Eyûbîyan de mabû û desthilatdarê wê yê dawî jî Melik Xelîlê Eyûbî bû ku Şah Îsmailê Sefewî yê esilkurd paşê ew desteser kiribû û Îskenderîye û derûdorên wê ku heya mirina Torinşahê kurê Eyûb jî di destê wî de mabû.

Îcar ji bilî van nimûneyên herêmên împaratorîyê ku di nav melik û mîrziyên Eyûbîyan de kêm zêde parvekiribûn, Selahedîn hê di dema xwe de herêmeke mezin ji mîrgehên dora Qahîre û navenda Misrê dabû Mîrê

Mezin Seyfedîn Meştûbê Hakarî, ew kiribû mîr û serdarê hêza xwe ya taybetî û li leşker û serdarên wê hêzê jî gelek mîrgeh li Misrê belav kiribû. Ji bilî vê wî gelek mîrgehên hêja jî hingê li Misrê dabû Qutbedîn Xwisro ibn Tililê Hezbanî, ew jî kiribû serdarekî xwe yê desthilatdar û gelek rûmet didayê. Herweha piştî vegirtina Qudsê ew dabû Hisamedîn ibn Hîcayê Semînê/ Qelwê Hezbanî, çawa ku dû re jî ew anîbû ser raspêriya Nisêbîn û derûdorên wê.

Jixwe Êzîdiyên mîrgeha Kilîsê û derûdorên wê jî ku piştî hatina Emewîyan ya hêla Şamê lewaz bûbûn, di dema Selahedîn de ji nû ve xurt bûn, di bin mîrîtiya Şêx Mend de bi pêş ketin, heya herêma Antakyayê jî berfireh bûn û ew bû hevkarê qewîn û beşek ji Împeratorîya Eyûbî ya Kurdî. Ji bilî ku gelek kelev û mîrgehên Kurdan mîna Îmadiye, Akre, Cizîra Botan, keleyên Hekarî, Şehrezor, derûdorên wê û yê din ku Îmadedîn Zengî ji wan sitandibû, bi paş ve li wan hatin vegerandin. Lê bi taybetî jî piştî vegirtina Qudsê û cenga Ekayê ya dijwar hê di saxîya Selahedîn de û piştî wî jî êdî mîr û serdarên Kurdan çî li Misrê û çî jî li hêla Şamê û Cezîreyê/Mezopotamya jorîn (rojawa û başûrê Kurdistanê) be di nav desthilatdariya Eyûbîyan de bûn xwedî giraniyeke leşkerî û gerîndeya girîng û qewîn ku di van 25-35 salên dawî de giraniya wan ji her hêlê ve eşkere xwiya dikir.

Yanî bi gotineke din desthilatdarî yan jî Împeratorîya Eyûbîyan bi tenê ne desthilata çend serdar û mîrekên Eyûbîyên mêrxas bû ku di ber xizmeta Erebb û Tirkmenan de bû û hew sileşorîya wan dikirin û dewleta wan ya Îslamî digerandin. Lê belê ew bi xwe û bi mîrek, serdar, mêrxas, xweşmêr û şehsiwarên xwe yê Kurd hemî bihev xwedîyê împeratorîyê bûn, girtin û berdana wê di destê wan de bû û beşeke mezin ya Kurdistanê jî bi wan re bû. Digel vê jî mîr û serdarên Tirkmen, Erebb û yê din jî bi wan re pir hebûn û ew di ber xizmeta dewleta Kurdan de bûn ku hevkarê wan bûn û xwedî payeyên mezin bûn jî. Jixwe heya vê dawîyê dereng jî tu dewletên neteweyî nehatibûn damezrandin û dewlet û împeratorîyên wê serdemê hemî jî weha li ser navê malbateke xwedî hêz î esilzade bûn, mîna Sasanî, Bîzansî, Emewî, Ebasî, Fatimî, Biweyhî, Selçûqî, Şedadî, Rewadî, Merwanî, Hesnewî, Zengî, Eyûbî, Xwarizmşahî, Memlûkî, Osmanî, Sefewî û gelekên din.

Rast e sazûmana dewletê ya bingehîn û raman û zagona wê jî Îslamî bû ku pirên dewletên wê navçeyê di wê serdemê de weha bûne û ger ne weha bûya jî ji xwe dewlet ewqas bi pêş nediket û mezin jî nedibû. Çunkî bi rastî li gorî hingê di nav xelkê herêmê de mîna Erebb, Kurd, Faris û Tirkan, damezran-

dina dewleteke xurt î mezin mîna împêratorîyekê ne hêsa bû. Li gorî hingê bêguman pêwîst bû ku piştî xwe bida ser bingehê hevpar ta ku bikaribûya hemîyan bi şêweyekî dilxwaz li dor ramanêke pîroz bigihîştandina hev û ber bi armançê hevbeş ve bi pêş bixistina. Ku jixwe Necmedîn, Şêrkoh û Selahedîn digel Kurdan ev yek kir armanc û civaka Rojhilata Navîn ya Îslamî li ser doza Qudsa pîroz û vegerandina rûmeta Îslamê gihand hev û hemû xistin ber xizmeta împêratorîya xwe ya Kurd. Ji bo rastdêrîn û dilewlekirina ser vê armanca wan û hazirkirina Eyûb û Şêrkoh Selahedîn ji bo desthilatdarîyeke pêşerojê ya malbatî û Kurdî çawa ku Elî Beyyûmî jî di kitêba xwe de destnîşan dike,¹¹ ez bawer im jiyannameya Selahedîn ya ku di kitêbxaneyê Îskenderîyê de hatiye dîtîn û rojnamevana Fransî Genevieve Chauvel ew name weke bingeh girtîye û romaneke belgewartî yî dîrokî li ser Selahedîn nivîsîye, dê vê armançê zelaltir bike:

“Selahedînê Eyûbî bi zimanê xwe behsa serpêhatîya malbata xwe û jiyana xwe dike:¹²

Berî her tiştî ez Kurd im û ji eşîra/hoza Rewadî me ku yek ji kevntirîn û esilzadetirîn hozên Kurda ye. Cihwarên eşîrê rojavayê Azerbaycanê bû, lê li ser eslê me ji Merwanê bavê Şadîyê kalê min û wê ve tu agahên min ên zêde nînin. Dovina [Divîna] ku şûnwarê me dihat hesabê di sedsala 10'êmin de serbajarê Ermenistana Piçûk bû ku jê re Ermenistana Navîn jî dihat gotin. Apê min Şêrkoh û bavê min Eyûb li Dovinê [Divînê] hatibûn dinê, lê di sala 1128'an de gava Dovin ketibû ber êrîşên Tirkmenan, hingê kalkê min Şadî herdu kurên xwe û jina xwe bi xwe re hilanibû û bi zehmetî canên xwe ji ber qirkirinên hovane yê Tirkmenan rizgar kiribûn. Tirkmenan bi qirkirineke hovane, bi wêrankariyeke mezin û talankariyeke bêwijdanî Divîn kir kaviil ku bi vê talankariyê re mal û milk û hebûna malbata me jî hemî ketîye destê Tirkmenan û bi tenê karibûne canên xwe xelas bikin.”

Ew di beşeke din ya nameyê de weha didomîne: “Li Şamê mamosteyên min êdî bi tenê ne mitesewif bûn, li wê derê min ji dersên matematik, tarîx û cografyayê/erdnîgarîyê jî hez kir û mamosteyê min **Ebû Taman jî ziman, tarîx û adetên Kurdî nîşanî min dan** û bi giştî jiyana min guhert ku heya ez sax bûm ez ji bin tesîra wî derneketim.”

¹¹ Bnr. Elî Beyyûmî, Qiyam ed-Dewle el-Eyûbîye fî Misir/Kuruluş Devrinde Eyyûbiler, Dar el Fikir el-Hedîs, Qahîre, 1952, wergera Tirkî Ebdulhadî Timûrtaş, Kent Yayınları, Stenbol, 2005, r. 81-91.

¹² Çavkaniya vê jiyannameyê qenc nayê zanîn ji bilî ku rojnamevana firansî Genevieve Chauvelê ew di romana ser Selahedîn de bi kar anîye û dî re di internetê de ji vê dawiyê bi navê “Nameya Selahedîn” ya kitêbxaneyê Îskenderîyê çar rûpel bi serenavê “Selahedînê Eyûbî bi zimanê xwe behsa serpêhatîya malbata xwe û jiyana xwe dike” hatiye dîtîn. Li binê vî serenavî jî ev navê (Schretullah) heye.

Piştî ku kekê wî Şahinşah di cenga dora Şamê de tê kuştin, hingê nîşanên ku bavê wî dixwest wî ji rojên bê re amade bike, dîyar dibûn: “Demeke kurt piştî cengê wezîr mir û Siltan jî bavê min kir sipahsalarê Şamê ku li pêşberî ihtîmala êrişeke Ereban tevdir digirtin. Wê hingê êdî bavê min destûr dida min jî ku ez li hespan siwar bibim û fêrî canbazîyên şer û cengê bibim, **lê divê min jibîr nekira ku ez Kurd im û kurê sipahsalarêkî me.** Êdî bejna min a zirav jî ji bo siwarîya hespê pêketî û amade bû ku vê yekê jî ez pir şa dikirim.”

Çawa ku li cihekî din jî serbilindîya xwe û apê xwe bi hêzên Kurdan weha nîşan dide: “Di Adara 1164’an de Siltan Nûredîn ji bo sefera Qahîreyê ferman li sipahsalarê xwe Şêrkoh kir û apê min Şêrkoh jî gazî min kir û got: ‘Yûsuf tu jî dê bi min re bêyî.’ Ez hingê 27 salî bûm û em di yekê Nîsana sala 1164’an de di deriyê Sûdanê re ji Şamê derketin û sipahsalar Şêrkoh jî bi sipaha xwe ya ji **deh hezar siwarên Kurd pêkhatî serbilind bû** û em di serê Gulana 1164’an de serkeftî vegeyriyan Şamê. Ji ber serkeftina min ya di vê cengê de û şarezayî û hinerê min yê birêveberiyê, Siltan Nûredîn ez kirim şihneyê (serekê ewlekarîya) Şamê ku ez di 27 salîya xwe de bûbûm mezinê temamê ewlekarîya Şama mezin.”

Herweha li vê derê jî dîyar dike ku gelek hêzên Kurdan hingê piştgirîya wan kirine: “Di Kanûna sala 1168’an de Frengan peymanê ku me pêkve girêdabû xera kiribûn û careke din dest danîbûn ser Qahîreyê ku ji ber vê jî Siltan (Nûredîn) gazî min kir û got: ‘Zû here Şêrkoh bibîne!’ Ez çûm û gava min Şêrkoh dît, wî got: **‘Min ji mêj ve 6000 siwarîyên Kurd amade kirine.’** Jixwe 2000 siwar jî li Helebê amade bûn ku di nav wan de Tirkmen jî hebûn. Digel ku apê min pir dixwest jî lê min qet nediva ez beşdarî vê rêwingîyê bibim, lê dîsa ez beşdar bûm. Gava em di 4’ê Çileyê sala 1169’an de gihîştin ber deriyê Qahîreyê, Firengan newêrabû bi me re şer jî bikin û vekişîyan çûn ku Şêrkoh jî bê xwîn Qahîreyê sitend.”

Gava meriv bi awayekî berfireh û di serdema wê de û di şert û mercên dewletbûyina hingê de li Împeratorîya Eyûbî dinihêre, meriv dibîne ku ew jî bi rastî mîna dewlet û xanedaniyên wê serdemê yên malbatî û hoz û eşirtî bûne û hikim di destê kîjan eşîr, malbat, êl û hozên navendî de bûye, ew dewlet ya wî xelkê ku ji wan hoz û eşîran pêk dihat, bûye. Nimûne ya Selçûqî, ya Zengî, ya Biweyhî, ya Merwanî ya Osmanî, ya Rûmî/Romayî, ya Bîzansî jî piraniya hikim di destê wan hoz, malbat û xanedanan de bûye, lê heya radeyekê ew jî bi navendeke dîni ve girêdayî bûne û pirên wan jî ne li ser axa xwe bûne û hêzên wan yên leşkerî û îdarî jî bi tevayî ne ji wan bûne. Lê ew jî mîna ya Eyûbîyan piraniya serdar û birêvebir û hikimdarê wan jî hoza xwe-

dîyê dewletê bûne, lê di nav wan de yekîtîyek û tifaqek bi hoz û gelên herême re hebûye ku çî ji hêla leşker ve be û çî jî ji hêla îdarî ve be, ew hevkar bûne.

Îcar em lê binêrin ka ya Eyûbîyan çiqas di destê Kurdan de bûye, rola Kurdan çiqas tê de hebûye û li ser dewletê heya çî radeyê xwedî hikim bûne. Hinek mîr û serdarên ku ji destpêkê heya paşîyê giranîya wan di dewlet û Împeratorîya Eyûbî ya Kurd de hebûne ev in: Mîrê Mezin Seyfedîn Meştûbê Hekarî, Qutbedîn Xwisro ibn Tilîlê Hezbanî, Şehabedîn Harimîyê xalê Selahedîn, Mîr Hisamedîn ibn Ebu l-Hîcayê Hezbanî, Mîr Micelayê Hekarî, Feqe Îsayê Hekarî û birayê wî Mucîredîn, Seyfedîn Ezkeş/Yazguçê Esedî, Zahîredîn ibn Belengerî, Ezedîn Mûsik ibn Çekoyê Kurdê Selahî, Mîr Xweştirînê Hekarî û kurê wî Hisamedîn ibn Xweştirîn, Şêx Mandê Êzîdî ku demekê fermandarîya sipaha Helebê û derûdorên wê kiribû, Şêrkoh ibn Bilalê Zerzarî, Noşirwanê Zerzarî, Mihemed Şerefedîn Şahrûh/Şahrûxê Zerzarî, mîrekên Qeymerîyan mîna Seyfedîn, Diyaedîn û yên din. Ji bilî wan gelek kes ji eşîrên Rewadî/Revendî, Hezbanî, Mihranî, Hekemî, Hekarî, Himeydî, Beşnewî, Merwanî, Zerzarî, Siweydî û yên din ku evên han hemî hinek jê bi hîmdarî, hinek jê jî bi serkarî û desthilatdarî hevbeşên împeratoriye bûn û xwedî payeyên bilind û mîrgehên mezin bûn ku hem sîyasî, hem leşkerî û hem jî îdarî gelek karûbarên desthilatê digêrandin. Lê rast e ji bilî van jî gelek mîrek û serdar û serekhêzên mîna Artûqî, Memlûkî, Kenanî, Ereb, Selçûqîyên Anatolyayê, vê paşîyê Xwarizmî, Tirkmen û Xiristîyanên herême jî hebûn ku bi Kurdan re hevkar bûn û xwedî mîrgeh, paye û desthilat bûn jî.

Lê digel van tevan jî Selahedîn ji awayê olî ve jî cudahîya xwe ji gelên hevkar ên din jî weha destnîşan dike: “Di Îlona sala 1171’ê de li Bexdayê Xelîfe Mistensir mir û kurê wî el-Mustedi’ kete cihê wî ku dijî Siltan Nûredîn derket, çunkî hê jî li Misrê alaya Fatimîyan ya reş li ba dibû. Ew 200 sal bûn ku li Misrê xelîfetîya Şî’î ya Fatimî li ser hikim bû, lê em bi malbatî Şafi’î bûn û min nedixwest ez dest bidim xelîfetîya Şî’î ya Fatimî, çunkî hem gelekî xeternak bû û hem jî yê ku min kiribû wezîr jî Xelîfeyê Fatimî bû. Dû re Xelîfeyê Fatimî nexweş ket û mir ku geleşeke girîng jî ji ber xwe ve çareser bû.”^{IV}

^{IV} Ji jiyannameya Selahedînê Eyûbî ya ku di Kitêbxaneyê Îskenderîyeyê de bi destnivîsa wî hatiye ditin û roj-namevana Fransî Genevieve Chauvel ew kirîye bingehê romana xwe ya bi navê Saladin.

Ji zana, şareza, rewşenbîr, bîrewer û şêx û mitesewifan ji evên jêrîn û gelekên din hevalbendên wan bûne: Ji malbata Şehrezorîyan qazî Mihyedîn ibn Zekîyedîn û yên din, ji malbata Selahîyên Kurd jî Şêxê Kurdan Şêx Ebdurehman û yên din, ji Malbata Esrûnîyên Kurd jî mîna Şerefedîn ibn Ebû Esrûn û yên din, Qazîyê Misrê Şêxê Şêxan Sedredîn ibn Dirbas Ebdulmelikê Mihranî, Şêx Fexredînê kurê Şêxê Şêxan û yên mîna Diyaedîn Mihemed ibn Osmanê Erbilî yê Kurd ê Ruhawî, Îmadedîn Îsmailê Mihranî yê Kurd û qazîyê Qahîreyê, Feqîh Diyaedîn Îsayê Hekarî yê Kurd û gelek jî ji gelên din ku navên vanên me hejmart û yên din jî hemî di vê kitêbê de derbas dibe.

Nivîskarê me li ser rêz û benda sipaha dijmin û ya Misilmanan digel awayên cengê û rêzberîya wan di cengê de bi berfirehî sekiniye û gelek navên alavên cengê yên hingê, mîna çek û silah, alavên parastinê, yên dorpêçanê, yên şerê derya û bejayîyê û yên din nivîsîne. Herweha ew li ser stendin û dayîna fîdyeyan ji bo esîran û mîrgeh û payeyên leşkerî û îdarî, digel pêwendîyên navbera melikên Eyûbî xwe bi xwe, navbera wan û mîrekên din û navbera mîrekan xwe bi xwe jî rawestîyaye û carina li ser nakokî û hevkarîyên bi xelîfetîyê re jî li gorî hêl û dem û rewşê hinek agahdarî dane.

Digel van tevan ew li ser zana û şarezayên hingê bîrewer û rewşenbîrên serdema xwe bi giştî û bi taybetî jî yên Kurd rawestîyaye û navên gelek serdar û mîrekên Kurdan, çekdar û mîrxasên wan nivîsîye, behsa gelek berhemên zanayên wan jî kirîye û pesnê mîrxasîyên mîrek û serdarên Kurdan carina bi kurtî û carina jî bi berfirehî daye.

Ev berhem zêdeyî 700 sal berê hatiye nivîsandin, her wiha kitêba herî kevn e ku rasterê li ser navê Dewleta Kurdan hatiye nivîsandin û îro di dest me de heye. Mixabin di derbarê jiyana nivîskar Xezrecî de em piştî zehmetî û lêgerîneke pir rastî hinek agahdarîyên kurt hatin. Li gorî Yûsuf ibn Yehya ibn Zeyatê/Zeyadê Tadilî (m. 1230) ku di kitêba xwe ya ser mitesewifan ya bi navê *et-Tesewwif fi Rical et-Tesewwif* de qal dike: “Ew Feqîh/şerîetmedar bûye û xwendekar û menteyîyê Şu‘eyb Ebû Medyenê Xews (1126-1198) bûye. Herweha ew hevdemê Mihemed ibn Elîyê Senhacî yê Qele‘î (m. 628/1230-31) û hevalê Ebû Elî Mensûrê Melayînî bûye ku di dema wî (ibn Zeyatê/Zeyadê Tadilî) de li Bîcayeya bajarê Cezayîrê jiyaye.” Ji bilî vê kitêba ber destê me berhemeke Mihemed ibn Îbrahîm ibn Mihemed ibn Ebi l-Fewaris ‘Ebdulezîz el-Ensarî el-Xezrecî ya din bi navê *Selamet el-Milel min Zilel el-Meknûn fi Ehşat n-Nihel* li kutupxaneyê Kahîreyê heye. Ev berhem di sala 621 [1224] de ji aliyê Sileyman ibn Elî ibn Sileyman Tilimsanî ve

hatiye kopîkirin. Weke ku ji navê wî tê fêmkirin ew ji qebîleya Xezrec e yê ku li herêma Hîcaz in, lê ew li Cezayirê, li Fasê/Mexribê û derû dorên wê jî ji bo xwendin û zanîne gerîyaye û çûye heya Misrê û hêla Şamê û hawîrdorên wê jî. Ji ber ku di rûpelê pêşî yê kitêba wî de nivîsiye ku nivîskarê kitêbê bûye şahidê bûyera/cenga Adilî jî.^v

Xwendina Destnivîsê

Bi rastî xwendina vê destxetê ez gelekî westandim, çunkî çendî ku li gorî sedsala 12-13'yan destnivîseke xweş bû jî lê ew li gorî pîvanên hingê ku zêde giringî nedidan xalan, hatibû nivîsîn û ji ber vê jî diviyabû ku haya meriv baş ji jêder û mijara kitêbê hebe û ji naveroka kitêbê û bûyerên tê de qenc agahdar be. Gelek gotinên wê yan ji binê bêxal bûn yan jî ji dêla du xal û sê xalan ve hew yek hatibû danîn ku belkî ew jî paşê lê hatibe zêdekirin. Herweha gelek gotin û navên deverên dût ji herêma me û tişt û alavên kevn tê de hebûn ku bi tenê bi daneberheva wan bi bûyerên çavkanîyên din re dihatin fêmkirin. Ji bilî gelek alavên cengê yên kevnar ku di ferhengên de jî kêr dihatin dîtin.

Gelek herfên wê yên mîna “d”, “w”, “r”, “z”yên Erebi û yên din ku pir dişibihîn hevdu hebûn û ji ber ku xal jî li ser wan tunebûn hingê ji hev veqetandina wan pir zehmet bû. Çawa ku di “elîf û r”, “elîf û n” û “elîflamên” wê de digel gelekên weha yên din jî, tevlihevî hebû.

Lê bi rastî divê ez ji edîtorê çapa Erebi Dr. Mûsa Mistefa Hesneyanî re spas bikim ku di xwendina destnivîsê de û di dîtina jêderan de zû giha hawara min û bi alîkarîya çapa wî ya Erebi xwendina wê ji min re hinekî hêsa bû, ji bilî çend deverên ku ji nisxeya wî kêr mabûn ku min ew bi notekê di cihê wan de dîyar kirîne, herweke ku di cihekî de gotinek û di yekî din de jî çend hevokên nivjêçûyî hebûn ku min jî ew nexwendin.

Herweha ji bilî xwendina wê, wergerandina şî'rên tê de jî bi serê xwe zehmetîyek bû ku ez gelekî bi wan ve lebigim. Lê ji tevî bêhtir ji lêkolîna ser jiyana wan kesên tê de, ya ser navên cih û deverên tê de û ya ser berfirehiya bûyerên tê de û lêgerîna çavkanîyên ser wan ez pir westandim.

Min di notan de navên çavkanîyan cara pêşî bi temamî carekê yan jî du caran daye, lê dû re gava di cihekî din de hatibe min hew navê kurt yê nivîskarê berhemê daye û navê kitîbê jî serê herfên “berhema navdayî” (b. n.) daye, ji bo rûpelê jî “r.” nivîsiye û ger ku berg hebe jî cara pêşî “berg” û dû re jî

^v Bnr. <http://albassiria.ma/etudes-articles/261-ribatat-rabat-maroc-livre-attachawof-book.htm>

kurtîya wê “bg.” nivîsîye û ji carek duduyên pêşî pê ve jî ji dêla berg/bg. û rûpel/r. ve weha nivîsîye: 1/25, yanî (berg 1, r. 25).

Ji bo têgihîştina maneyê carina min gotinek yan jî çend peyv lê zêde kirine û ew xistîne nav kevaneka bi goşe: [---]

Di kitêbê de ev kurtasî hatine bikaranîn:

b. n.	berhema navdayî
bg./c.	berg/cild
r.	rûpel
p.	pel
m.	mirin
bş.	beş
bnr.	binêre
t. n.	tarix (a weşanê) nîne
q.	qisim/beş
ed.	editor
(e. s.)	eleyh îs-selam
(r. e.)	rediyellahu 'enhû
(c. c.)	celle celaluhû
[---]	tekstên lêzêdekirî yên wergêr
(---)	ferheng, maneya gotinê
...	di şûna gotinên ku xeber bûn hatiye danîn.

Sultan Selahedînê Eyûbî

Ji ber ku kitêb ji sala 571/1175 dest pê dike, bi kurtayî be jî em hebekî behsa bingeha damezrandina Dewleta Eyûbî û şexsiyeta damezrênerê wê Selahedînê Eyûbî bikin wê baş be. Siltan Selahedînê Eyûbî (532-589/1137-1193), yek ji şexsiyetên herî navdar ê Rojhilata Navîn e, gelek berhem li ser hatine nivîsandin û hê jî pir zêde tê heskirin. Helbestvanê navdar Mehmet Akif Ersoy, di helbestek xwe de gotiye; “Siltanê herî xoşewîst yê Şerqê, Selahadîn.” Di sala 1898’an de gava Împaratorê Almanya seredana Şamê kirîye, wî di gotara xwe de weha pesnê Selahedîn daye: “Tiştê dilşadîya min zêde dike ew e ku ez li wî welatî me ku mezintirîn kesê serdema xwe û mêrxastirîn û xweşmêrtirîn gernasê wextê xwe lê jîyaye, ew ê ku hatina wî bi xwe bûye rûmet û esalet û navûdengê wî li hemî welat û şaristanan bilind û belav bûye; ew jî Selahedînê Eyûbî ye.”^{vi} Kurdolog, rojhilatnas û lêkolînerê bi

^{vi} Bnr. Ebd el-Xaliq Sersam, Selahedînê Eyûbî, r. 67; Ehmed Bîlî, Jiyana Selahedînê Eyûbî, r. 216

navûdeng Prof. Vladimir Minorsky jî di pêşgotina kitêba xwe ya *Studies in Caucasian History* de diyar dike ku, piştî Napolyon lehengê ji hêla dijminê xwe ve bêhtirîn pesnê wî hatiye dayîn Selahedînê Eyûbî ye û ew ne hew li pey rizgarkirina Qudsê û axa Îslamê bi tenê bûye, lê ew ji bo rizgarkirin û bipêşvebirina temamê Rohhilata Navîn xebitiye û tekoşîn daye.

Berê behsa binyadê malbata Selahedînê Eyûbî derbas bû ku ji Kurdên Rewadî ne û ew jî bavikek ji hoz û eşîra mezin ya Hezbanîyên Kurd in. Ev eşîra pir mezin ya Hezbanîyan di dema xwe ya zêrîn de ji başûrê Kurdistanê heya bigihê deverên Azerbaycan û hawîrdorên wê li gelek navendan belav bûne û desthilatdarî jî li wan deran kirine. Lê dema Selçûqî hatine û herêm wêran kirine bapîrê Selahedînê Eyûbî, Şadî bi herdu kurên xwe, Esededîn Şêrkoh û Necmedîn Eyûb [digel hinek mêrxasên pismamên xwe]^{vii} ve berê xwe dane Bexdayê û ji wê derê jî çûne Tikrîtê.^{viii}

Berî hingê dostekî Şadî bi navê Micahîdedîn Behrûz ibn Ebdullah el-Xîyasî ku koleyekî spî bû, li Divînê bûyerek hatibû sere wî û Şadî ew ji kuştinê xelas kiribû, bi dizî ew ji Divînê derxistibû; dû re ew çûbû Bexdayê û bûbû serekê ewlekariya wê. Vêca tê gotin ku li ser vê yekê gava rewşa jiyandê li Divînê nexweş dibe, Şadî bi zaroyên xwe û hinek pismamên xwe ve bar dike hêla Bexdayê cem dostê xwe Behrûz. Behrûz jî piştî pêşwaziyeke baş wan dişîne bajarê Tikrîtê ku mîrgeha wî bûye û Şadî dike dizdar, yanî dibe waliyê wê û bi dû mirina wî re jî kurê wî yê mezin Necmedîn Eyûb dikeve cihê wî, ew dibe dizdar û birayê wî Şêrkoh jî dibe serdarê hêza leşkerî.

Di sala 1137'an de dema Şêrkoh dostekî Xelîfe kuştîye, Behrûz jî ji Necmedîn re gotîye: "Ji ber qenciya bavê we ez nikarim zîrarê bidim we, lê ji mîrgeha min derkevin herin." Şeva ku Micahîdedîn Behrûz fermana derketina Necmedîn Eyûb û malbata wî ji Tikrîtê daye, Selahedîn li keleya Tikrîtê hatiye dinyayê. Ji ber alîkariya Eyûb bi Imadedîn Zengî re gava ku bi Mesûdê kurê Mihemedê kurê Melîkşahê Selçûqî re avêtibû ser Bexdayê û Xelîfe jî alîkarî ji Qerace el-Saqî xwestibû, ew jî çûbû şerê wan û ew şikandibûn, hingê Zengî xwe avêtibû Tikrîtê cem Necmedîn; vê carê jî wan berên xwe dane Mûsilê û qesta Imadedîn Zengî kirine. Ew ji hêla Zengî ve baş hatine pêşwazîkirin, mîrgeh û erd jê wergirtine û ketine nav koma serdarên wî yê bilind. Dû re gava Zengî çûye avêtiye ser hêla Şamê û Baalbek vegirtiye

^{vii} Bnr. Haydar Işık, Şêrkoyd'an Sultan Selahedîn Eyûbîye, Perî Yayınları, İstanbul, 2002, r. 14.

^{viii} Li gorî Ehmed Muxtar el-'Ebadî hingê Tikrit bajarekî Kurdan bûye û xelkê lê ji hemî Kurd bûne, lê mixabin ku ji bo vê agahdariya xwe tu çavkanî nedaye. Bnr. Ehmed Muxtar el-'Ebadî, Fi Tarîx el-Eyyûbiyyîn we-l-Memalik, Dar en-Nehd el-Erebîye, Beyrût, 1995, r. 42

hingê Necmedîn Eyûb kiriye parêzgerê wê û wî jî mala xwe ji Mûsilê biriye wê derê, ku li gor çavkaniyan hingê divê Yûsif Selahedîn du salî be.

Selahedîn ji du salî heya 9-10 saliya zaroktiya xwe li Baalbekê derbas kiriye û di 7 saliya xwe de li mizgefta Baalbekê ya mezin ku piraniya wê ji bingehê du perestgehên kevnare hatibû avakirin, perwerdeya xwe ya destpêkê wergirtiye. Berî xwendin û nivîsînê wî hinek ayetên Quranê jiber kiriye û hê dest bi hînkirina xwendin û nivîsîna Erebi, fêrbûna rêzimana wî û destnivîsa bedew kiriye. Ji xwe Selahedîn bi malbata xwe re bi Kurdî dipeyîvî û li mizgeftê jî bi Erebi diaxivî, lê di dema destpêka perwerdeya leşkerî de ku diçû nav hêzên Nûredîn hingê jî fêrî Tirkî dibû.

Di sala 1148'an de bi serekfermandariya Împeratorê Almanya Konradê 3'emîn, Qiral Luisê 7'an yê Fransî û hinek fermanarên din êrişeke Xaçparêzî ya xurt anîn ser Şamê, bi gelek çekên mezin î bi heybet dora wê pêçan û bi mencenîqa li diwarên sûra wê xistin. Lê bi saya siyaseta Necmedîn Eyûbê bavê wî û sernermiya mezinê raspirtî yê Şamê Mu'înedîn Onur ku pêwendiyên berê yên bi Xaçparêzan re birrî, ji hêzên Islamê yên xurt jî bi nameyên cihê hêviya alîkariyê kir. Ew jî hatin hawara wan û ev yek li herderî hat belavkirin ta ku moralên şervanên Şamê xurt bû û hê berî hawar bigihîje wan, zor dan dijmin, dijmin şikiya û revî revî ji ser Şamê rabû. Dema bavê wî li Şamê bûbû serfermandar hingê Selahedîn hertim li bal bû û pir pê serbilind bû. Qazî Îbn Şedad jî di kitêba xwe ya "el-Newadir el-Sultaniye" de dibêje: "Ji roja ku Selahedîn bi bavê xwe re ji Baalbekê hate Şamê, ew hertim di her çuyîn û hatin û rabûn û rûniştinê de pê re bû û hevaltiya wî dikir." Çend sal piştê jî di sala 1152'yan de ku hingê 14 salî bûye, bavê wî ew ji bo fêrbûna pişeyê leşkerî şandîye Helebê cem apê wî Şêrkoh.

Piştî mirina Mu'înedîn Onirê berpirsiyarê Şamê, Nûredîn Şêrkoh şand cem Necmedîn Eyûbê birayê wî ji bo destdanîna ser Şamê bê ceng ku bi temami ketibû destê Mucîredînê hevkarê Xaçparêzan. Wî hêvî dikir ku bi yekkirina hêza leşkerê Şam û Helebê dê hêza wan bêhtir karibe derbên dijwar li dijminê wan bixe û belkî bi paş ve girtina Qudsê jî bi leztir bixe. Bêguman Necmedîn jî hem ji bo birayê xwe Şêrkoh ku serekleşkerê sipaha Nûredîn bû û hem jî ji bo hezkirin û baweriya wî bi malbata Zengiyar yekser pêşniyara wî pejirand û hêdî hêdî xelkê Şamê ji bo spartina wê û ketina Nûredîn ya Şamê amade kir. Bi vê serkeftinê du mîrgehên mezin yê Şêrkoh li yên berê zêde bûn, Necmedîn jî bû mezinê Şamê hemî û li xort û mirovên malbatê jî gelek mîrgeh û paye hatin belavkirin. Selahedînê lawê valiyê Şamê yê 16 salî, êdî gelek caran beşdarî civata wan dibû û Nûredîn pir diciband

ku di gelek waran de wî jî ji xwe re mînak digirt. Herweha ji apê xwe Şêrkoh jî gelek rind fêrî pîşeyê cengê, yê nêçîr û siwarîyê jî bûbû. Ew di 18 salîya xwe de ji hêla seraya Nûredîn ve di nav hikûmeta leşkerî ya Şamê de bû cihgirê apê xwe û yek ji berpirsiyarê asayîşê yê beşa pêkanîna qanûn û awayê wer-girtina cil û bergan.^{ix}

Di sala 1163'yan de Şawerê wezîrê Misrê, ji ber Dîrxamê ku dest danîbû ser wezîrtiya wî revîya hat Şamê; hawara xwe anî gihand Nûredîn û soz dayê ku ger ew hêzeke leşkerî pê re bişîne da wî vegevine ser wezîrtiya wî, dê mes-refê wê hêzê hemî bide û sêyeka hatina welatê xwe jî pêşkêşî Nûredîn bike. Ew wezîfe dikeve ser milê Şêrkoh û dema diçe ser Kahîreyê Selahedîn jî bi xwe re dibe ku wî wextî 27 salî bûye.

Piştî vegevandina Şawer li wezîrtiyê ew dest bi dek û dolaban dike û dixwaze wan destvala bişîne Şamê, lê Şêrkoh qîma xwe pê nayîne û haziriya şer dike. Li hember vê Şawer jî ji Frengan hawar dixwaze û ew di bajarê Bilbîsê de bi hêza xwe ya hindik şerê hêza Frengan û sipaha Şawer pêkve dikin û bi casûsên xwe û nameyên kevokan nûçeya hatina hawarê û êrişên Nûredîn yên ser deverên Frengan belav dikin ta ku Şawer bêgav dibe hinek ji sozê ku dabû tîne cih, Freng jî derdikevin diçin cihên xwe û ew jî vedigerin Şamê. Gava vedigerin Şamê, Nûredîn, ji ber mîrxasî û cengaweriya wî Selahedîn dike şihneyê Şamê, yanî serekê temamê ewlekariya bajarê Şamê.

Selahedînê Eyûbî sê caran bi apê xwe re diçe ser Misrê. Di cara sêyemîn ya paşî de jî ku êdî hem li ser lavelava Şawer û ya malbata xwe û hem jî ji bêçareyî Xelîfe bi nameyeke ku porê jinên saraya xwe jî dixê, ji Şêrkoh û Nûredîn hawarê dixwaze. Dîsa piştî rizgarkirina Misrê ji Frengan Şawer dest bi dek û dolabên xwe kir, lê vê carê dîsa Şêrkoh û Selahedîn ketin tevgerê, dest danîn ser dek û dolabên wî ku hima wê hingê fersendek derket û li ser dilxwaziya Xelîfeyê Misrê el-Adid jî Şawer di nav fenûfûtên xwe de hat kuştin û Şêrkoh jî ji hêla Xelîfe ve li dewsa wî bû wezîr û hat perûkirin.

Piştî wezîrtiya xwe ya nêzî du meh û nîvan Şêrkoh nexweş ket û jê ranebû. Sê roj piştî şîna apê wî û pêşwaziya serxweşiyê ku xelîfeyê Misrê el-Adid bi xwe jî beşdar bûbû, Xelîfe bi tîpên mûzîkê û pasvanên wezîrtiyê digel perûya wezîrtiyê û cilûbergê wê û şûr û hespekî xemilandî mabeynciyê xwe şand pey Selahedîn da perûya wezîrtiyê li xwe bike, bi kêf û şahî here serayê hizûra Xelîfe û li şîna apê xwe bibe wezîrê wî (26'ê Adara 1169).

^{ix} Bnr. B. H. Newbay, *Selaheddin we 'Esribî*, r. 35, 37-38, 40; Tarik Elî, *The Book of Saladin (Pirtûka Selaheddîn)*, Everest Yayınları, İstanbul, 2000, wergera Tirkî, Mehmet Harmanç, r. 17, 39; Ebû-l-Fida İsmail İbn el-Kesîr, *el-Bidaye we-l-Nihaye*, Dar İhya el-Turas el-Erebî, Beyrût, 1997, c. 12, r. 178, sal 543

Hin dîrokzan sala 564/1169'an, yanî dema Selahedîn bûbû wezîrê xelîfeyê Fatimîyan, destpêka Dewleta Eyûbîyan qebûl dikin. Di vê demê de digel pêsturiya ku ji hêla Nûredîn û Xelîfeyê Bexdayê ve ji bo jiholêrakirina Dewleta Fatimîyan û xwendina xutbeyê li ser navê xelîfeyê Bexdayê dihat kirin jî Selahedînê Eyûbî bi bêhnfirehî ev bi paş dixist û li benda kemilîna demê û fersendeke çê dihişt. Gava ew fersend ji xwe re peyda kir jî, fermana guhertina xutbeyê û xwendina wê li ser navê xelîfeyê Bexdayê da bê ku bibe sedemê xirecir û serêsekê (567/1171'ê). Bi vî awayî Dewleta Fatimîyan bi dawî bû, yekîtiya Îslamê pêk hat û Dewleta Eyûbîyan hat avakirin. Selahedînê Eyûbî heman bêhnfirehî ji bo Zengîyan jî meşand û hêdî hêdî, bêyî ku şer û kuştinên zêde çêbibin bingeha dewleta xwe qewîn kir û roj bi roj fireh kir.

Nûredîn di sala 1174'an de mir û kurê xwe Melîk Salih Îsmail li cihê xwe hişt. Wextê mirina bavê xwe ew li Şamê bû û li kela Helebê jî Şemsedîn Elî îbn Daye û Şazbext (Şadbext) diman. Ji ber ku Îbn Daye behsa xwe û hinek karan kiribû, Melîk Salih jî rabû ji Şamê berê xwe da Helebê. Her di wê rojê de Ebu-l-Fedl îbn Xeşab jî di bûyereke ku li Helebê qewimî de hat kuştin, di nav hinek serdarên Nûredîn yên Helebê de jî tevlihevî derket û rewş giha heya girtin û kuştinê.

Ji xwe piştî mirina Nûredîn rewşa Şamê tevlihev bûbû û Şemsedîn îbn Miqedim jî ev yek ji Selahedîn re nivîsîbû. Ew rabû li Mîsrê leşkerekî pir amade kir, yekî ku wê biparêze jî lê hişt û bi mebesta ku ew dê bi kar û barê Melîk Salih ve rabe, berê xwe da Şamê. Ew di roja sêşema 30'ê Çirîya 1174'an de bi teslîmgirtin kete Şamê û keleya wê stand. Piştî ew ber bi Helebê ve çû, di rêya xwe de dakete 'Himsê û di Çileyê sala 1174'an de bajar vegirt, lê bi keleya wê ve mijûl nebû û berê xwe da Helebê.

Dû re gava xwedîyê Mûsilê Seyfedîn Xazî îbn Qutbedîn Mewdûd îbn Îmadedîn Zengî pê hisîya, zanî ku Selahedîn hêza xwe xurt kirîye, rewşa xwe baş li hev anîye û tirsîya ku ger haya wî jê nemîne dê dest deyne ser welêt û fermanariyê têxe dest xwe. Li ser vê yekê ew rabû leşker da hev, sipaheke mezin amade kir û birayê xwe Mesûd îbn Qutbedîn Mewdûd danî ser û ew şandin pêşîya wî da ku nehêlin têkeve welêt.

Gava ev nûçe gihîşt Selahedîn ew ji ser Helebê rabû û di destpêka Çileyê sala 1174'an de berê xwe da 'Hemayê. Ji wê derê vegeyîya 'Himsê û keleya wê jî vegirt. Hingê Îzedîn Mesûd jî gihîşte Helebê, wî leşkerê xwedîyê Helebê Melîk Salih îbn Nûredîn jî bi xwe re girt û bi hêzeke mezin ve derket. Dema Selahedîn bi hatina wan hisîya, ew jî ber bi wan ve çû heya ku gihîşt qîloçên [girên hafa] 'Hemayê, li wê derê xeber ji wan re şand û wan jî jê re şand.

Ew ji bo lihevhatinê xebitî, lê wan aştî nexwest û texmîn dikir ku dê bi şer bigihîjin armanca xwe. Ew ketin nav hev û piştî şerekî giran ew ji ber şikestin û tibabek ji wan jî dîl bûn, lê Selahedîn qencî bi wan kir. Ev bûyer di 19'ê Remezana wê salê (570/13'ê Nîsana 1175'an) de li qiloçên 'Hemayê qewimî û hima piştî têkçûna wan dîsa ew çû û cara diduyan jî avête ser Helebê. Ew li ser ku Me'err, Kefirtab û Barîn jê re bin pê re li hev hatin.

Hingê Seyfedîn Xazî jî dora birayê xwe Imadedîn Zengî pêçabû ji ber ku meyla wî li ser Selahedîn bû, lê gava nûçeya têkçûnê gihayê ew hima pêrepêre çû Nisêbinê, da leşker bide hev û erzaq bide wan. Ew ji wê derê çû Bîrê, ji Firatê derbas bû, li aliyê Şamê kon veda û xeber şand cem kurapê xwe yê xwediyê Helebê Salih ibn Nûredîn da heya bigihîjê hazirîya wî bê kirin. Dû re ew çû Helebê û Melik Salih jî hat pêrgê wî, ew demekê li Helebê ma û hêzên xwe dan ser hev.

Selahedîn jî şande Misrê pey leşkerê xwe leşker jê re hat û rabû çû heya ber qiloçên 'Hemayê. 23'yê Nîsana 1176'an li wê derê li ber hev pan bûn û şerekî dijwar di navbera wan de derket.

Çepê Selahedîn, ku Muzafereîn ibn Zeynedîn (ê xwediyê Erbilê) lê dima û dikete aliyê Seyfedîn yê rastê, şikest lê Selahedîn bi xwe êrîşî wan kir, ew şikandin û gelek ji mîrek û serdarên wan jî dîl girtin, bes mineta xwe xiste ser wan û ew berdan.^x

Selahedîn çadir belav kirin, xezîne bexiştandin û xargeha Seyfedîn jî da biraziyê xwe Ezedîn Feruxşahê kurê Şahînşah ibn Eyûb ku xwediyê Baalbekê bû û bavê Melik Emced Behremşah bû.

Ew ji wir çû Menbecê, ew vegirt, piştî di Nîsana 1176'an de çû dora keleya 'Ezazê girt. Gava ew li ser wê bû komek Îsmailî ji nedî ve êrîş birin ser Selahedîn, lê wî xwe ji wan parast ta ku pasvanên wî gihîştin wan. Ew li ser ma heya ku di 14'ê Hezîrana wê salê [571/1176] de ew stand û ji wir çû di 27'ê Hezîranê de dakete ser Helebê, demekê li ser ma lê dû re ji ser rabû. Wan li wê derê keçeke Nûredîn ya piçûk anîbû cem ku jê keleya 'Ezazê bixwaze, wî jî ew dayê û piştî ji ser rabû çû. Hingê birayê wî Şems el-Dewle Tûranşah [Torînşah/Toranşah?] jî gihîştibû cem, wî ew li Şamê li cihê xwe hişt û di Îlona 1176'an de vegeyriya Misrê da rewşa wê saxtî bike.

Di pey de wî xwe ji cengê re amade kir û di destpêka Cemadelûlaya 573/Teşrîna 1177'an de bi leşker ve daket ber û berê qeraxê heya ku li Remelayê gihîşt Frengan, lê ew roj şikestin para wan bû. Gava ew şkestin

^x Bnr. Şehabedîn Ebû Şame, *Rewdeteyn fî Exbarî Dewleteyn*, Dar el-Kutub el-`İlmiye, Beyrût, 2002, bg. 2, r. 261

nêzîkî wan deran keleyeke ku xwe lê ragirin jî tunebû. Ew ber bi welatê Misrê ve çûn lê rêya xwe şaş kirin, ji hev belav bûn û hinek ji wan ku şareza Îsayê Hekarî jî di nav wan de bû, dîl bûn. Ev têkçûneke mezin bû ku bi bûyera Hittînê ya navdar ewêzîya wê hat girtin.

Selahedîn û hevalên xwe, bi xwe heya ku ji diltengîya têkçûna Remelayê bi ser xwe ve nehatin, li Misrê man, lê piştê gava nûçeya derketina tevlihevîyan li Şamê gihîştê, hingê xwest ku vegere wê derê û giringîyê bide cengê. Tam hingê peyamnêrê Qilîçarslan ê xwedîyê Romê jî hat cem, daxwaza lihevhatinê jê kir û zerardîtina xwe ya ji Ermenîyan dîyar kir. Wî xwest ku ji bo alîkarîya Qilîçarslan here ser welatê Lawin (yê Sisê ku ji hêla qeraxê ve diket navbera Heleb û Romê). Ew çûyê û leşkerê Helebê jî xwest, wî di ser rêya xwe de keleyek vegirt, ew wêran kir û piştê jî kete welatê Lawin. Wan doza aştîyê kir, ew jî bi wan re li hev hat û ji ser wan vegeriya, piştê Qilîçarslan ji bo hemî Rojhilatîyan lihevhatin pêşniyaz kir û wî jî erê kir. Qilîçarslan û fermanber hemî beşdarî lihevhatinê bûn, Selahedîn di 10'ê Cemadêlûlaya sala 576/3'yê Çirîya 1180'yî de bi wan re peyman çêkir û vegeriya Şamê, ji wir jî çû Misrê.

Piştê Melik Salih îbn Nûredîn mir û gava nûçeya mirina Melik Salih û hiştina Helebê ji Ezedîn Mesûd re hat, hingê wî bi lez berê xwe da wê ku berî Selahedîn bigihîjê. Ew çû Helebê çend mehan lê ma lê wê gavê bihîst ku Selahedîn ji Misrê ber pê ve diçe û gava dît ku meyla hinek serdarên wî bi ser Selahedîn ve ye, ew rabû wî mal û xezîneyên wê hemî bar kir bir Mûsilê û li ser daxwazîya birayê xwe Îmadedînê xwedîyê Sincarê ku berê ew jê xwestibû dayê û ji dêl ve Sincar jê wergirt.

Selahedîn jî di 30'ê Kanûnê de giha Şamê û hilkişîya keleya wê, dest danî ser tiştên tê de mayî û di 11'ê Sibata salê [577/1182] de bi dîya Melik Salih re zewicî.

Dema Ezedîn Mesûd Heleb da birayê xwe Îmadedîn Zengî û Sincarê ji dêla wê ve girt, ew ji Helebê derket û Îmadedîn Zengî çû ketê. Selahedîn jî ku berê li Firatê derbas bûbû û dest danîbû ser derûdorên wê, hinek navçeyên Cezîreyê mîna Nisêbîn û Xabûr û yên din jî vegirtibû. Dû re çûbû dora Mûsilê pêçabû û zor dabûyê jî lê di vegirtina wê de bi ser neketibû û gava ji ser Mûsilê vegeriya jî rabû çû avêt ser Helebê û dora wê girt.

Îcar ji ber ku Ezedînê kekê wî mal di xezîneya wê de nehiştibû, Îmadedîn nikaribû Helebê biparêze, rabû Mîr Hisamedîn Tuman îbn Xazî şand cem Selahedîn û ji dêla Helebê ve ji Selahedîn Sincar, Xabûr, Nisêbîn û Sirûcê xwest û wî jî ew derê danê û jê sozê hevkarîya li dijî dijminê wî wergirt. Ji xwe

berê di 17'ê Çileyê 1183'yan de Selahedîn çûbû Sincar vegirtibû û ew dabû biraziyê xwe Teqiyedîn 'Emer.

Ew cara sisîyan di zivistanê de bi mebesta ku li ser Mûsilê bimîne heya ku wê û welatên pêve giradayî bistîne çû ser. Ew di Teşrîna 1185'an de çûyê, meha Şaban û Remezanê hemî li ser ma û di navbera wî û xwediyê wê de navbeyncî çûn û hatin. Dema ku ew li ser Mûsilê bû û zor dida Mesûd Zengî ji wan herêm û welatên hawîrdor serdar û mezinên bajar û welatan yeko yeko diçûn serdana wargeha wî û raspêriya xwe jê re diyar dikirin. Yek ji wan desthilatdarê Erbîlê (Hewlêrê) bû ku bi hezar siwarên xwe ve giha wargehê, herweha mîrê Mêrdînê û siltanê Faris Pehlewanê Selçûqî jî peyamnêrên xwe digel delegasyonên hêja û diyariyên giranbiha şandin wargehê. Her di wê demê de Şahermenê Xelatê jî ku berê ji bo Mûsilê meriv şandibûn cem Selahedîn û gef lê xwaribûn, mir û şah û mezinên derûdorê jî êrîşî Xelatê kirin. Yê pêşî Pehlewanê mezinê Faris bû ku bi lez çû da dest deyne ser wê, lê mezinê wê yê nû ku koleyekî bi navê Begtîmûr bû ji Selahedîn hawar xwest û diyar kir ku ew dixwaze wê bispêre wî. Wî hima di cih de şerîetmedar Îsa digel hejmarek qazî ve şand da hevkarîyê pêk bînin û bi wan re jî kurapê xwe Nasirûdîn Şêrkoh digel hêzeke leşkerî ve bi rê kir.

Piştî vegerîna ser dorpêçana Mûsilê bi demekê Selahedîn nexweş ket, vegerîya Heranê û li wê derê peyama [xwediyê Mûsilê] ya ku daxwazîya wî peji-randîye jî, gihîştê. Ew li ser ku xwediyê Mûsilê, Şehrezor û der û dorên wê, wîlayeta Qerebellayê û deverên piştta Zabê bide Selahedîn û li ser mînberan [di xutbê de] navê wî bê xwendin û li ser sikkeyan jî navê wî bê kolan, li hev hatin. Gava wî sond xwar hingê Selahedîn cihgirê xwe şand ku here wan de-verên li ser biryardayî bispêre xwe.^{xî}

Piştî vê lihevhatinê êdî Selahedîn di 45 salîya xwe de bûbû mezintirîn desthilatdarê civaka Îslamê ku dikarîbû ji navçeyeke berfireh ya navbera der û dorên Dicle ji hêla rojava ve û ji hêla rojhilat ve jî heya tixûbê Tunîsê leşker û cebîlxane (ajar) bide hev.

Yek ji serkeftinên Selahedînê Eyûbî yê herî navdar Cenga Hittînê ye. Bi vê serkeftinê re vegirtina Qudsê ji Selahedîn ve xwiya bû. Raspartin û riz-garkirina Qudsê di roja îna 2'yê Çiriyê (583/1187) de çêbû. Ji xwe ev mijar di kitêbê de derbas dibin. Di dîroka dinyayê de vegirtina Qudsê ya ji aliyê Selahedînê Eyûbî ve di cihekî girîng digre. Tevgera wî ya dema teslîmgirtina wê, serbilindahîyeke mirovatîyê ye. Ji ber ku 88 sal berê dema Xaçîyan Qûdus vegirtibû û dest danîbûn ser, di mizgefta Eqsayê de bêcudahiya

^{xî} İbn el-Esîr, el-Kamil, c. 11, r. 516-17

navbera jin, mêt, zarok, kal û pîr heftê hezar Misilman kuştibûn û heştê rojî jî li wan kolan û li ber wan dîwaran tade, eziyet û kuştin bi xelkê tê de çi Cihû, çi Misilman û çi jî yê din bin kiribûn; li bendê bûn ku Selahedînê Eyûbî jî heman tiştî bine serê wan. Lê Selahedînê Eyûbî, bi dayîna serê şexsekî bedelek pir biçûk, ew rizgar kirin. Serekdarîya lihevhatinê li ser her mêrekî 20, her jinekê 5 dînarên Sûrî û ji bo her zarokekî jî çi keç çi kur dînarek birrîbû ku çi kesê bide dê xwe azad bike. Dîlên Misilmanan jî yê li Qudsê ku gelek bûn, hemî hatin berdan.

Bêguman gava meriv van pesnên jorîn dibîne û wan dide ber yê jêrî jî bêhtir tê digihê ku sedemê navdarîya wî li nav civata Îslam û dervayê wê heya cihanê hemî jî belav bûye, hew ne ji bo hêza wî ya leşkerî û serkeftinê wî yê şer û cengê ne, lê belkî giranbihayîya wî û qedirşinasîya wî hê bêhtir ji ber camêrî û dadmendîya wî û van xesletên wî bûye. Li gor Ibn Şedad gava 23'yê Sibata 1193'yan de çavên xwe ji jîyanê girt, ji dînarekî Sûrî û çel û heft dîrhemên Nasirî pê ve tişteki din di gencîneya wî de tunebû. Her weha wî tu milk jî, ne xanî, ne erd, ne bostan, ne gund û ne jî çandinîyek li pey xwe hiştiye. Ev jî camêrî û qenciya wî baş bi me dide zanîn.

Herweha nîşaneke xweşmêrî û şehsiwarîya Selahedîn û taybetmendîya wî jî şandina hespekî ji bo neyarê xwe yê xedar yê ji hespêketî Rîçard re di kemîna şerê Yafayê yê sala 1192'yan de bû. Çawa ku di dema dijminîya Rîçard ya herî dijwar û xedarîya wî de ku bi destê wî biketa dê hêzên Selahedîn hofir bikirina û herderî bi serê wan ve bianîna xwarê jî, lê gava ew nexweş ketîye Selahedîn şehsiwarî û xweşmêrîya xwe nîşan daye û rabûye jê re hekîmê xwe şandîye û pê re jî berf û şerbeta berfê rêkirîye.

Îmad el-Katib Îsfehanî jî li ser camêrî û merdîya wî weha dibêje: “Selahedîn, hebûna jî û tinebûna jî dida, ger mal tinebûna soz dida û dema mal çêdibû û dihat ji sozê ku dabû zêdetir dida. Wî tu carî tu xwestek vala venegerandiye û ger ku tunebûya jî bi wan re xweşbêş û henek dikirin mîna ku ji bo deynê ser xwe ji wan muhletê bixwaze û gava mal dihat jî zêdetir dida wan.^{xii} Wî ji bo hespên ku di cengê de birîndar dibûn yan jî dihatin kuştin jî pere dida xwedîyên wan û yê ku bê hesp bihata jî hesp didayê û ku hazir tunebûya jî soz didayê ku dê bidê. Digel ewqas malê pir ku jê re dihat jî tu carî malê wî têra ku zikat lê bikeve li cem wî kom nedibû, çawa dihat wisa jî diçû, çunkî wî malê xwe hemî dikir xêr û xêrat.”^{xiii}

^{xii} Elî Mihemed Sellabî, Selahedin Eyyûbî ve Kudsün Yeniden Fethi, Ravza Yayınları, İstanbul, 2010, wergera Tirkî Şerafettin Şahaslan, r. 254-256 ku ji Feth el-Qıssıya İmad el-Katib, r. 265, girtîye

^{xiii} Sellabî, b. n., r. 265

Ibn el-Esîr jî di tarîxa xwe ya el-Kamilê de wiha dibêje: “Ji xwe nefsi-çiçûkiya wî li ber çavan bû ku wî tu carî xwe li ser tu hevalên xwe mezin nedikir û yên ku xwe mezin dikirin jî wî ew fihêtakar dikirin. Feqîr û sofî hemû dihatin cem, wî ji wan re sema û şahiyên muzîkê li dar dixistin û gava yek ji wan ji bo semayê yan jî muzîkê radibû ew jî bi wan re radibû û rûnedinişt, li benda wan dima heya ku semaya xwe diqedand.

Wî kincên bêşerî'etî qet li xwe nedikir, ew pir zana û çavnas bû, li gotinan guhdarî dikir û dida guhdarîkirin. Bi tevayî, di wê serdemê de yê mîna wî pir kêmbûn. Wî pir qencî û karên baş dikir û li cenga pîroz ya ji bo rizgarîya axa Îslamê gelekî miqate bû, ji xwe vegirtinên wî jî îspata vê yekê ye. Wî li pey xwe hivde zaroyên kurîn hiştibû.”^{xiv}

Siltan Selahedîn pir ji zana û aliman bi taybetî jî yên mezin î dersdar hez dikir û qîmet dida wan, çawa ku ji her cûre xwendin û zanînê jî hez dikir, loma jî li her deverê ku vedigirt ji bilî avedanîyên din li yên xwendin û zanînê jî miqate bû. Mînak: Medreseya Selahî, Medreseya Henîfîyan, Medreseya Hiseynî ya Meşhedê, Medreseya Fazilî, Medreseya Hedîsê ya Kemalî, Medreseya Salihîye. Herweha li Feyûma Misrê jî bi Melik Tiqyedîn du medrese dabû avakirin, yek ji bo Malikîyan û yek jî ji bo Şafi'îyan ku Selahedîn bi xwe jî li Îskenderiyeyê medreseya Şafi'îyan ava kiribû. Ibn Cibeyr gava çûbû Misrê diyar kiribû ku şanazîya vî welatî du tişt in, medrese û tekve/dergah ku bi saya wan zanîn û şarezayî û ilm û îrfan belav dibin. Tiştê ku Ibn Cibeyr şaşmayî hiştîye ew bû ku Qerafe hemî mizgeft û medrese û avayî bûn ku rêwingî/biyani, zana, qenc, feqîr lê diman û mesrefê hemîyan jî Siltan dida û herweha mesrefê medreseyên Misir û Qahîreyê jî tev wî dida.^{xv}

Di heyama Dewleta Eyûbiyan de gelek nexweşxane, cihê alîkariya zarokên bêkes û kesên feqîr hatibûn avakirin. Ji aliyê din ve sin'et û teknik bi pêş ketibû; bi hilberîna kaxet, eşyayên ji hesin û ji camê, qumaşên ji hirî, hevêşim û pembo navdar bû. Bi kinayî, li gor heyama xwe Siltan Selahedîn hem di warê fermandarî û leşkeriyê de, hem jî di warê çand û zanyariyê de pir pêşketî bû û li her derê dewleta xwe gavên girîng avetine. Di hêla wêje, ziman, civaknasî, zanistên fenî û olî de gelek şexsiyetên mezin gihandine. Ji ber van tevan tesîra wî heya roja me jî berdewam dike. Di xelaseka sala du hezarî de, rojnameya Swêdî ya Dagens Nyheterê û kovara Îngilîzî ya Timesê

^{xiv} Ibn el Esîr El-Kamil fî t-Tarîx, c.12, r. 95, sal 589/1193

^{xv} Sellabi, b. n., r. 283-289

Selahedînê Eyûbî yek ji her deh navdarên salên hezara duyemîn nişan daye. Roja îro jî di Rojhilata Navîn de gelek cih û war li ser navê wî hene, kitêb û roman li ser tên nivîsandin û hîn jî mînake ji bo pêşerojê.

M. Emîn Narozi

TARÎXA
DEWLETA KURDAN

Bi Navé Yezdané Pak í Míhrívan í Dílovan

Sala Pêncsed û Heftê û Yekê [571/1175]

Tê [di vê salê] de sê sîxurên Îsmailîyan¹ êrîşî ser Melik Nasir Selahedîn Yûsuf ibn Eyûb kir ku hingê ew li ser Helebê bû, yekî ji wan kêrek li serê wî da, ew birîndar kir. Wî [Selahedîn] ji bo kuştina hersêkan ferman da û dû re çû ser welatê Îsmailîyan,² ew şewitand û mencenîq li ser [keleya] Misyafê girêdan.³ Leşker talan birin, kuştin kirin û dîl girtin ta ku mezinê Îsmailîyan yê hingê Senan ibn Mihemed⁴ xeber şand cem Şehabedîn Mehmûd Sahibê xalê Selahedîn û jê re got: “Em cînarê te ne û kurê xweha te ev tişt anîn serê me, ya çê ew e ku hêzên xwe ji ser me rake.” Wî û Selahedîn ji hev re name nivîsîn ta ku di navbera wan de peyman pêk hat û ew ji ser wan rabû çû Şamê.

¹ Ev koma Îsmailî yek ji qewet û berên mezhebê Şî'î yê Diwazde Îmamî bû ku piştî wefata Caferê Sadiq (80-148/699-765) derketibû. Ji ber ku Caferê Sadiq îmametî ji kurê xwe yê pêşî Îsmail re wesiyet kiribû, çendî ku ew berî bavê xwe miribû û nebûbû îmam ji lê dişa jê navê xwe wergirtibû. Herweha jê re Batîniye jî tê gotin ji ber ku navdana wê bi Îsmailê mirî weke îmamê derûnî yan jî nepenî/nexwiya hatiye pejirandin. Îmametî di dawîya sedsala pêncemîn de jê derbasî Hesenê kurê Mihemed Sebah bûye û li Şam û Îraqê hinek keke ji ketine destê wan. Yek ji çalakîyên wan êrîşa ser mezin û siyasetvanan bû ku ji bo rakirina Dewleta Fatimî ji hêla Selahedîn ve û piştigiriya Zengîyan du êrîş birin ser Selahedînê Eyûbî: Carek dema li ser keleya 'Ezazê bû û ya duyem jî gava li ser Helebê bû ku herdu jî hingê di destê Zengîyan de bûn. Lê bi saya êrîşeke pir dijwar ji hêla Selahedîn ve ya ser keleyên wan û bi taybetî jî ser Şêx Senan Raşîdudîne mezinê wan yê bi navê Şeyx el-Cebel, êdi hew bi xerabi nêzîkî desthilatdariya Eyûbîyan bûn. Ji bo berfirehiyê bnr.(binêre) Dr. Mûsa Mistefa Hesneyanî, *es-Senewat el-Exîre min Heyati Dewlet el-Kurd el-Eyûbiyye fi Misr we Bilad eş-Şam*: Salên Paşî ji Jiyana Dewleta Kurdi Eyûbî li Misir û Welatê Şamê, Zanîngeha Dihokê, Dihok, 2007, r. 225-230; Ibn Xeldûn, *Muqeddîme*, Dar el-Ceyl, Beyrût, sal nediyar (s.n.), r. 217-223; Corcî Zeydan, *Salahedîne Eyûbî* (romana tarîxî), Nûdem, Stockholm, 2003, werger Emin Narozî, r. 102-105; Mihemed Kurd Eli, *Xitet eş-Şam*, Mekteb en-Nûrî, Dimeşq, 1983, berg 6, r. 254.

² Deverên Îsmailîyan yan jî Batîniyan berê li hêla Qezwînê keleya Alamûtê û derûdorên wê bûn, lê piştî hatina Frengan ew daketibûn hêla Şamê û bi alikariya wan çend keleyên çiyayê Nasiriye/Simaqê yên hêla qeraxê Şamê bi zor stendibûn. Keleya wan ya sereke Misyaf bû ku asêtirin keleya wan bû û yên din jî Resafe, Menîqe, Qelî'e, 'Elîqe, Merqêbe, Qedmûs û Kehf bûn. Bnr. Xezrecî, *Tarîx Dewle el-Ekrad we l-Etrak*, ed. Mûsa Mistefa Hesneyanî, Zanîngeha Dihokê, 2010, Dihok, r. 96, not 1; Corcî Zeydan, b. n.(berhema navbuhurî), r. 104.

³ Ji bo berfirehiya vê bûyerê binêre Ibn el-Esîr, el-Kamil fi t-Tarîx, dar el-Kutub el-Îlmiyye, Beyrût, 1987, berg 10, r. 76 û 81; Ebû Şame, *Kitab er-Rewdeteyn fi Exbar ed-Dewleteyn*, Dar el-Kutub el-Îlmiyye, Beyrût, 2002, berg 2, r. 229; Ibn Wasil, *Muferrec el-Kurûb fi Exbari benî Eyyûb*, Metb'e l-Emîriye, Qahîre, 1957, berg 2, r. 44-45; Îbn Kesîr, *el-Bidaye we n-Nihaye*, Dar İhya et-Turas el-Erebî, Beyrût, 1997, berg 12, r. 228.

⁴ Ew Raşîdudîn Senan ibn Sileyman ibn Mihemed ibn Raşîdê Besrî (528-588 k. /1134-1192 z.) bû li Besrayê hati-bû dinê û demekê li keleya Elamûtê/Alamûtê jiyabû, lê dû re hatibû li Şamê bi cih bûbû; wî serê pêşî dijiminiya Selahedîn kiribû lê dû re pê re li hev hatibû û berî Selahedîn miribû. Tarîxa Dewleta Kurdan, b. n., r. 96, not 5. Li gorî Corcî Zeydan ew di heman salê de miriye. C. Zeydan, b. n., r. 263.

Tê [di vê sala 571 k.(koçî) /1175'an z.(zayîni)] de birayê Selahedîn Şemsudewle jî ji Yemenê hat.⁵

Tê [di vê sala 571/1175'an] de Hafîz Elî ibn Hesen ibn el-'Esakîr ed-Dimeşqî jî wefat kir ku bûna wî di sala çarsed û not û nehan (499/1105) de bû, ew yek ji zanayên navdar yê hêdîsê bû ku li Hîcâz, Îraq û Xorasanê geriyabû û heştê cild li ser tarîxa Şamê nivîsibû.⁶

Tê [di vê sala 571/1175'an] de bûyera Kenzê serekê Sûdanê li Se'îdê çêbû ku wî reşîk hemî kom kirin û çu ser Qahîreyê da dewletê li Misrîyan [Fatmîyan] vegeîne. Adil Seyfedînê [birayê Selahedîn],⁷ Hisamedîn Eb ul-Hicayê [Hezbanî]⁸ û 'Ezedîn Mûsikê⁹ [kurê Çekoyê Hezbanî yê xalê

⁵ Ew Melik Mi' ezemTûran/Torînşah Şahê (şahê rojhilatê) kurê Eyübê kurê Şadî bû û birayê Selahedîn yê mezin-tîrîn bû ku ji xwe zahfîr rûmet didayê. Di destpêka wezîrtîya Misrê de di sala 568 k. /1172'yan z. de Selahedîn ew sandibû ser Nûbe û dû re ser Yemenê da wan vegire. Dema ji wê derê ziviribû Şamê Selahedîn ew kiribû cihgirê xwe yê Dimeşqê, lê ji ber ku ketibû nav kêf û şahîyan Selahedîn ew ji ser Şamê rakiribû û şandibû Îskenderîyeyê ku di sala 576 k. /1180'yan z. de li wê derê wefat kiribû û xweha wî Sirtîşam dû re ew veguhastibû medreseya xwe ya Şamê. Ebû Şame, *Rewdeteyn*, 2/160; Ibn Xelîkan, *Wefeyat el-E'yan*, Dar el-Kutub el-Îlmiyye, Beyrût, 1998, bg. (berg) 1, r. 292-293

⁶ Ibn 'Esakîr: Eliyê (499-571/1105-1175) kurê Ebû Mihemed Hesen ibn Hibetullah Eb ul-Hesen ibn Ebdullah ibn Huseyn Hafîz Siqet ud-Dîn Eb ul-Qasimê Şafî 'iyê navdarê bi Ibn 'Esakîrê Dimeşqî bû ku di sala 571/1175'an de wefat kiribû û li goristana Deriyê Piçûk hatibû veşartin û Selahedînê Eyûbî bi xwe ji beşdarî cenazeyê wî bûbû. Ew yek ji hêdîsnasên dema xwe bû û yek ji giregirên hiqûqnasên Şafî 'iyan bû. Ji bilî kitêba wî ya navdar ya bi navê "Tarîx el-Kebîr li Dimeşq" ku 80 berg e, wî di warên cihê de ji 71 kitêbî bêhtir berhemên hêja nivîsîne. Ebû Şame, b. n., 2/276; Ibn Xelîkan, b. n., 3/270-271

⁷ Ew birayê Siltan Selahedînê Eyûbî Ebû Bekîr Mihemedê (540-615/1145-1218) kurê Necmedîn Eyübê kurê Şadî bû û navdarê bi Melik Adil Seyfedîn bû ku bi birayê xwe û apê xwe Şerkoh re çûbû Misrê, dû re di dema desthilata Selahedîn de li gelek welatan cihgirîya wî kiribû û beşdarî pirên ceng û çalakîyên wî bûbû û piştî mirîna Selahedîn ji bi çend salan gava ku zaroyên wî bi hev ketibûn yan ji wî ew berdabûn hev, dest danibû ser împeratoriya Selahedîn û di paşîya temenê xwe de desthilatdariya xwe di nav zaroyên xwe de par ve kiribû. Melik Adil di sala şeşsed û pazdehan (615/1218) de wefat kiribû. Ibn Xelîkan, b. n., berg 4/322; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 168

⁸ Hisamedîn Eb ul-Hicayê Semînê Kurd ê Hezbanî ku di dema Selahedîn de gelek xizmet ji Dewleta Eyûbî ya Kurd re kiribû, dizdariya keleya Ekayê û serekîtiya hêzên parastina wê li dijî êrişîya Fregan ya şeymîn kiribû. Wî demekê Qudsê parastibû û dû re ji desthilatdariya navçeya Nisêbînê kiribû, lê li ser gazinên xelkê jê ew rabûbû çûbû Bexdayê ku dû re Xelîfê ew ji bo karekî şandibû Hemedanê lê jê re çep hatibû û hevalên wî dest jê berdabûn ku ji ber wê jî wî karê xwe pêk neanibû û vegeeriyabû. Ew ji şerma Xelîfê ji pêla Bexdayê ve di ser Deqûqayê re çûbû ku here Şamê lê li Deqûqayê nexweş ketibû û wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 21

⁹ Ezedîn Mûsikî ibn Çekoyê Hezbanîyê Kurd ê Selahî ku kurxalê Siltan Selahedîn bû, mezinekî pêşengên hêzên wî û desthilatdarê eyaletên rojhilatê Misrê bû. Ew hafîzquran bû, ji bo mafê merivan xemxwar bû û di her xezayên Siltan de beşdar bûbû heya ku nexweş ket û êşa wî xedar bûbû ku hingê rabûbû destûr ji Siltan xwestibû û çûbû li Şamê di sala pêncsed û heştê û pêncan (585/1189) de wefat kiribû. Ebû Şame, b. n., 2/221 û 4/64; Boris James, *Selaheddin ve Kürtler*, Avesta, 2011, İstanbul, wergera Tirkî, Nazlı Bilgiç, r. 115; Qewamudîn Feyh ibn Eliyê Bunderî, *Sen ul-Berq uş-Şamî*, Yıldız Yayıncılık, Stenbol, 2004, r. 95-96

Selahedîn] çûne wî ku dema ew gihan hev û şer kirin Kenz û yê nê re hatin kuştin. Îmad el-Katib¹⁰ weha derbumesel li ser gotiye: “Kenz hat kuştin û qiloçê du bizinan jî li hev neket.”

¹⁰ Ew Ebû Ebdullah Mihemed (519-597/1125-1201) ibn Sefyedîn Eb ul-Ferec Mihemd ibn Nefîsedîn Ebû Rica Hamid ibn Mihemed ibn Ebdullah ibn Eli ibn Mehmûd ibn Hibetullah ku bi birazitiya ‘Ezîz [Ezîzedîn Ehmed ibn Hamid el-Îsfehanî el-Mistewfî] naskirî ye û navdarê bi Eluh (yanî qertel) û nasnavdayê bi Emadedîn Katib el-Îsfehanî ye. Ew hiqûqnasekî Şafi’î bû ku demekê li Medreseya Nizamîyeyê fiqhê xwendibû û di zanîna edeb û rewanbêjîyê de navdar bû ku di honraweyên wî de jî qenc dixwiyê. Weke ku jî nasnavê wî jî tê zanîn ew di sala pêncê û nozdan (519/1125) de li Îsfehanê hatiye dinê û hê zû jî bo xwendinê çûye Bexdayê ku dû re gihaye wezîr ‘Ewnedîn ibn Hubeyre û çavdêriya Besra û Wasitê kiriye. Piştî mirina wezîr rewşa wî nexweş bûye û jî wê derê rabûye çûye Şamê ber xizmeta Nûredîn Zengî û dû re jî gihaye ber xizmeta Selahedînê Eyûbî û bûye cihgirê Qazî Fazîl yê wezîrtîya Selahedîn dema ku ew ne amade bûye. Piştî wefata Selahedîn ew li Şamê bi cih bûye û li Medreseya xwe ya Îmadiye heya mirina xwe ku sala pêncê û not û heftan (597/-1201) bû, dersdêrî kiriye. Berhemên wî ev in: *Xeridet el-Qesr*, *el-Feth el-Qissi fî l-Feth el-Qudsi*, *el-Berq eş-Şami* ku li ser cengên Selahedîn û vegirtinên wî ne, *Dîwanu Resail*, *Dîwanu Şi’r*, *es-Seyl ‘ela z-Zeyl*, *Nesret el-Fitre we ‘Esret el-Fitre* ku li ser tarîxa Selçûqîyan e û el-Bundarî ew bi navê *Zubdet en-Nesre we Nixbet el-‘Esre* kurt kiriye û *el-Bustan* ku ew jî li ser tarîxê ye. Ibn Xelîkan, b. n., 4/382; Xeyredînê Zirîklî, *El-E‘lam*, Dar ul-‘Ilm lil-Melayîn, 1998, Beyrût, çapa 13’an, berg 7, r. 26.

Sala Pêncsed û Heftê û Diduyan [572/1176]

Tê [di vê sala 572/1176'an] de Selahedîn çû Misrê û Şems ed-Dewle li Şamê danî cihê xwe. Freng jî çûn Dariya [gundekî nêzî Şamê ye] û ew şewitandin, talan kirin û vegeyriyan.

Tê [di vê sala 572/1176'an] de Selahedîn li Qereqûş¹¹ ferman kir ku sûrekê li dora Qahîre û Misrê ava bike û malekî pir dayê ku tu kesî sûd jê werne-girt.

Tê [di vê sala 572/1176'an] de Selahedîn li Qerfatê [ku taxeke Qahîreyê ye] Medreseya Şafî 'î ava kir û li Qesrê jî bîmaristanek/nexweşxaneyek ava kir, hinek weqîf danîn ser û Qaymazê Lexemî jî qefleyên heciyan bir Hîcazê.

Tê [di vê sala 572/1176'an] de qaziyê Şamê û deverên wê Qazî Kemaledînê Şehrezorî wefat kir ku navê wî Mihemed ibn Ebdullah ibn Qasim bû û di sala çarsed û not û diduyan(492/1098) de bûbû. Ew serekê malbata xwe bû û di dema Nûredîn ibn Zengî¹² de serekqaziyê Dimeşq, Hims, Hema, Heleb û hemî herêma Şamê bû û berpirsiyarê karûbarê med-

¹¹ Beha ud-Dîn Ebû Se'îd Qereqûş ibn 'Ebdullah el-Esedî (m. 597/1200) ku mîrekî xizmetkarê Selahedînê Eyûbî bû û demekê cihgirê wî yê Misrê bû ku sûra dora Qahîreyê, Kelya Çiya û pira Cîzeyê ya ser rîya Îhraman/piramîdan ava kiribû. Dema Selahedîn Ekayê vegirt ew danî ser, lê dû re di şerê wê de Frengan ew dil girt ku Selahedîn ew bi deh hezar fidyeyê azad kir û gelekî şa bû. Ew yekî pêbawer bû ku Selahedîn gelek karûbarê xwe dispartê û ji bo wezîrtîya wî ya Misrê jî bi Feqih Îsayê Hekarî re siyaseteke baş gerandibû. Tê gotin ji ku ew berê koleyê Esededîn Şerkohê apê Selahedîn bû lê wî ew azad kiribû û dabû cem Selahedîn. Zirkilî, b. n., 5/193; Ibn Xelîkan, b. n., 3/517; Ibn Kesîr, b. n., 13/34; Ibn el-Esîr, b. n., 10/33

¹² Melîkê Adil Nûredîn Mehmûd ibn Emadedîn Zengî ibn Aqşenqer (511-569/1117-1173) ku dema bavê wî Atabeg Emadedîn Zengî ji hêla koleyê/koleyên berdestê wî ve gava li ser keleya Ce'berê bû, hat kuştin hingê Esededîn Şerkoh ibn Şadî jî bi Nûredîn Mehmûdê kurê wî ve pê re bûn. Li gorî Ibn el-Esîr wî bi xwe lê li gor hinek çavkanîyên mîna Ebû Şame, Ibn Ebi Teyy, Beyyûmî û yê din Şerkoh ibn Şadî [hahakê gustîla Atabeg ji destê wî derxistiye û xistiye destê kurê wî Nûredîn Mehmûd ibn Zengî û] destnîşan kiriye ku divê ew di demeke kurt de xwe bighînin Helebê û weha ji kirine ku li ser vê yekê welatê bavê wî di navbera wî û birayê wî Seyfedîn Xazî ibn Zengî de hatiye parvekirin. Hêla Mûsilê û hinek ji Kurdistan û Cezîreyê gihane Seyfedîn Xazî û Heleb û derûdorên wê û Şamê digel beşeke Cezîreyê jî di destê Nûredîn Zengî de maye. Dû re jî bi alîkarîya Necmedîn Eyûbê bavê

rese, mizgift, weqif, hisbe¹³ û herweha karûbarê dinî yêen şerîetê bû û zana û şarezayekî xwedî desthilatdarî bû ku şihnekiya (ewlekariya) bajarê Şamê jî pê ve girêdayî bû û carê hevalbendekî xwe datanî ser, ta ku dû re Nûredîn ew sparte Selahedîn. [Ji ber vê jî] di navbera wan [Kemaledîn û Selahedîn] de nakokî hebû ku her yek jî wan karê yê din rexne dikir.

Îcar dema ku Selahedîn jî bo vegirtina bajarê Şamê nameya alîkariyê jê re nivîsî wî jî pê re alîkarî kir û deriyên Şamê jê re vekirin ku dema Selahedîn jî ketê jî bo spaskariyê yekser rabû çû mala wî û dilê wî xweş kir. Ew merivekî qenc, camêr, merd, dîndar, dilsoz, bi wijdan û rûmetdar bû ku pir xêrûbêr jî mala wî derdiketin.

Ew hat cem Şêx Ehmedê bavê Şêxê Henbelîyan Şêx Ebû Emer ku yê pêşî bû li Qasyûnê [çiyayê raserî bajarê Şamê] bi cih bûbû. Ew bi hezar dînarî ve çû serdana wî û ew da Şêx Ehmed, lê wî negirt. Kemaledîn pê gundê Hemeyê yê Newala Berdayê [çemê Berdayê ku mezintirîn çemê Şamê bû] kirî, nivê wê kir weqfa ser Şêx Ehmed û xelkê Qudsê û nivê din jî kir weqfa ser dîlan.¹⁴

Nûredîn qedrê qazî Kemaledîn di ser yê Elî ibn 'Esrûn¹⁵ re digirt û ew li cem wî [Nûredîn] mîna wezîrekî bû ku bi qasidî ew dişand Bexdayê.

Selahedîn, bi siyaseteke zîrekî û şarezayî bê xwîn û şer û kuştin bajarê Şamê jî bi aşî bo Nûredîn Mehmed hatiyê spartin. Ji ber vê jî wî gelek qîmet daye Şêrkoh û Necmedîn Eyûbê birayê wî ku Şêrkoh kiriye serekleşkerê xwe û Necmedîn jî kiribû serekê şewirmendên xwe ku bê şewira pê tu tişt nedikir û pêbawertirîn şewirmendê bû. Wî dû re welatê xwe hem jî hêla erdê Şamê û hawîrdorên wê ve digel deverên derûdorên Cezîreyê û hem jî bi serkêşîya Şêrkoh û Selahedîn ber bi welatê Mîsrê û Yemen û Sûdanê ve berfirehtir kiriye. Ew merivekî dîndar, hişmend, dadmend, şerîethez, hiqûqnas, zanahez bû ku gelek medrese, mizgeft, xan û xankah û nexweşxane li her derên welatê xwe ava kiribûn û gelek weqif danibûn ser wan. Herweha ew pir dilê û mîrxas bû ku li dijî Frengan gelek êriş û şerên dijwar kiriye û di sala pêncêsd û çel û yekê (541/1146) de hatiye ser hikim û dû re payeya siltaniyê wergirtiye û di sala pêncêsd û şeşt û nehan (569/1173) de piştî desthilatdariyeke 28 salan wefat kiriye. Ibn el-Esîr, b. n., 9/341-42 û 10/55-57; Ebû Şame, b. n., 2/200-208 û 1/190-193

¹³ Hisbe: erkeke pîroz î hêja bû ku ji serkarê wê re mihtesib dihat gotin û ew bi karûbarê fermana kirin û nekirin û mûge û pişeyan ve mijûl dibû û dest diavêt kesê ku ji heq pêkanîna jîyan û pişeyê xwe dernediket. Ehmed ibn Elî el-Qelqeqendî, *Subh el-E'ş'a fi Sîna't el-Înşa*, Dar el-Kutub el-Îlmiye, Beyrût, 1987, berg, 4, r. 38

¹⁴ Ji bo agahdariya bêhtir bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/83; Ebû Şame, b. n., 2/280; Ibn Texrîberdî, *En-Nicûm ez-Zabîre*, Dar Kutub el-Îlmiye, 1992, Beyrût, berg 6, r. 73; Îbn Kesîr, b. n., 12/229-230

¹⁵ Şerefedîn ibn Ebî 'Esrûn (492-585/1098-1189) : Ebû Se'd 'Ebdullah ibn Ebî Sîrî ibn Hibetullah ibn Mitcher ibn Elî ibn Ebî 'Esrûn et-Temîmî el-Hedîsî el-Mûsilî ku hiqûqnasekî Şafi'î bû û li Mûsilê dersdêrî kiribû û di dema desthilatdariya Nûredîn Zengî de daketibû Şamê û demeke dirêj lê û li Sincar, Nîsêbin, Heran û deverên din yêen Diyabekîrê qazî kiribû, çawa ku li Hîms, Heleb, Hema, Ba'albek û yêen din jî dersdêrî kiribû. Wî gelek berhem nivîsbûn ku hinek jî wan ev in: *Sefwet el-Mezheb min Nihayet el-Metleb*, *Kitab el-Întisar*, *Kitab el-Murşîd fi l-Fîrû'î*, *ez-Zerî'e fi Me'rîfe eş-Şerî'e*, *et-Teyşîr*, *Muxteser fi l-Feraiz* û yêen din. Ji bo agahiyên bêhtir bnr. Ebû Şame, b. n., 4/64, not 1; Ibn Xelîkan, b. n., 3/41-45; Hafîz ez-Zehbî, *el-Îber fi xeberî men xeber*, dar el-Kutub el-Îlmiye, Beyrût, 1985, berg 3, r. 90; Îbn Kesîr, b. n., 12/257

[Carekê] wî [Nûredîn?] ji Xelîfe El-Muqtefî¹⁶ re kaxizek [nameyek] nivîsî ku tê de digot: “el-Memlûk Mihemed ibn Ebdullah er-Resûl(Koleyê Mihemedê kurê Ebdullah yê Pêxember” Muqtefî jî li ser dinivîsî “Selellahu ‘aleyhî we sellem.(Mihrîvanî û ewleyiya Xwedê li ser be.)”

Dema Kemaleddîn wêfat kir, Ibn Ebû Esrûn dest danî ser karê wî û bi kor-teja cenazê wî re meşîya ku melikên mîna Seyf el-Îslam,¹⁷ Tiqyedîn Emer,¹⁸ Şems ed-Dewle û yê din hemî beşdarî rakirina cenazeyê wî bûbûn. Ew birin Qasyûnê û di navsera wî de li cem mizgefta Besaridê hat veşartin.

Qazî Kemaleddîn hemî tiştên xwe kiribû tesedîq û wesiyyet jî kiribû ku malê wî hemî bidin xêra wî û ewqas weqif danîbûn ser dergahên qencyê ku malê wî têra kefenê wî nemabû û bi ihramên xwe hatibû kefenkirin. Wî di şeşê Miheremê de wêfat kir.

[Piştî wî] Selaheddîn qazîti daye ibn ‘Esrûn û ferman daye ku Mihyedîn ibn Zekîyedîn el-Qereşî¹⁹ bike cihgirê xwe. Wî bi îmzaya/nîşana/tewqî‘a

¹⁶ Xelîfe el-Muqtefî li Emrillah Ebû Ebdullah Mihemed ibn el-Mustezhir Billah Ebû Ebas Ehmed ibn el-Muqtedî bi Emrillah (489- 555/1095-1160) ku bist û çar sal û çend mehan xelîferî kiribû. Ew yekî camêr î mêrxas bû ku pir qencî dikir û piştî demeke dûr û dirêj cara pêşî desthilatdariyê bi rasti li Xelîfe vegevandibû. Ibn el-Esîr, b. n., 9/438, Ebû Şame, b. n., 1/343

¹⁷ Seyf el-Îslam eb ul-Fewaris Tuxtekîn ibn Eyûb ibn Şadî ibn Merwan Melik ‘Ezîz Zehîrudînê xwediyê Yemenê û birayê Siltan Selaheddînê Eyûbî bû. Siltan piştî vegeza Şemsidewle Tûranşah/ Torinşah ji Yemenê ku gelek jî deverên wê vegirtibû, ev birayê xwe Seyf el-Îslam Tuxtekîn di sala pêncsed û heftê û heftan (577/1181) de şand cihê wî. Ew merivekî mêrxas î camêr bû û xwedî siyaseteke qenc î dûrbîn bû, lê gelek jî hişk î dijwar û malkîr bû û gelek xêrbêr jî ji wî malê xwe yê pir derdixist. Seyf el-Îslam di nozdeyê Şewala sala pêncsed û not û sisiyan (593/1196) de li Yemenê wêfat kir. Ibn Xelîkan, b. n., 2/429; Ibn el-Esîr, b. n., 10/248; Ebû Şame, b. n. 4/257. Ev nav li gorî Ibn Şedad Toranşah e, bnr. Qazî Behaedîn Şedadî, *Siret Selaheddîn el-Eyûbî*, Dar el-Qelem- el-Erebê, Heleb, 2001, r. 192

¹⁸ Melik Mîzafer Tiqyedîn Ebû Se‘îd Emer ibn Nûridewle Şahînşah ibn Eyûb (534-587/1139-1191) ku biraziyê Selaheddîn û xwediyê Hemaÿê û gelek deverên din bû. Ew merivekî mêrxas î xweşmêr û pir comerd bû ku di gelek cengên dijî Fregan de bi ser ketiye û piştigirêkî çêtirîn yê apê xwe bûye û bi taybetî jî di cenga Dimyatê de ku di destpêka wezîrtîya Selaheddîn de bû, pir serkeftî bûye ta ku Xelîfe Adîd bi xwe pesnê wî daye û ew perû kirîye. Wî pir jî zana û dersedêran hez dikir ku ji bo wê çend medrese ava kirine û pir qencî bi wan kirîye û weqif danîne ser wan. Wî demekê li Misrê û li hinek deverên din cihgiriya apê xwe Selaheddîn kirîye, lê dû re hatiye Şamê cem wî û ji wê derê jî çûye hêla berfiratê û Meyafarqînê û derbasî ser Xelatê bûye ku ew jî vegirtîye û derbasî ser Menazkirdê/ Melazgirê bûye û li ser yan jî di dema vegeza jî ser di navbera wê û Meyafarqînê de wêfat kirîye. Ibn Xelîkan, b. n., 3/399; Ibn Kesîr, b. n., 12/ 267. Ebû Şame, b. n., 4/170

¹⁹ Serek qazîyê Dîmeşqê Mihyedîn ibn Zekîyedîn Mihemed ibn Eb ul-Hesen Elî ibn Mihemed Eb ul-Me‘alî Meceddîn ibn Yehya el-Qereşî ku navdarê bi Mihyedîn ibn Zekîyedîn bû û fiqhînasêkî Şafî‘îyan yê Şamê bû. Dema vegirtina Qudsê ji hêla Selaheddîn ve di sala pêncsed û heştê û sisiyan (583/1187) de cara pêşî xutbe lê xwendibû ku dû re Selaheddîn ew kiribû serekqazîyê Şamê û berpirsiyarê weqfan û heya mirina xwe ya sala pêncsed û not û heştan (550-598/1155-1201) jî li ser karê xwe mabû. Ew li Dîmeşqê bûbû û lê wêfat kiribû ku bavê wî Zekîyedîn jî qazîtiya Şamê kiribû. Bnr. Ebû Şame, b. n., 4/170; *Zeyl*, r. 49; Ibn Xelîkan, b. n., 4/68-73

Selahedîn ew kiriye cihgir û Îbn 'Esrûn Qazî maye heya ku bînahiyên wî kêm bûne. Hingê li ser destnîşankirina Qazî Fazil²⁰ jî erka qazîtiyê daye kurê wî Ebû Hamid Mihemed û wî jî heya sala 587/1191'an lê domandiye. Dû re ew ji kar hat azadkirin û Mihyedîn ibn Zekîyedîn bi serê xwe bi tenê qazî maye. Ev herdu risteyên jêrî ji honraweyên Qazî Kemaledîn in:

*Ez hatim cem te ku stêran jî çavdêrî dikir û sipêde jî kete dilê rojbilat
Li tirsê evîna te ya mezin siwar bûm û bi hêviya hevgihanê ber bi te ve hatim*

²⁰ Qazî Fazil Mucîrudîn Ebû Elî Ebdurehman (529-596/1134-1199) ibn el-Qazî Eşref Behaedîn Ebû Mecc Elî ibn Qazî Se'îd Ebû Mihemed Hesên ibn Hesên ibn Ehmed ibn Ferec ibn Ehmedê Lexemî bû ku li Eşqelanê bûbû û li Misrê jiyabû. Ew wezîrê Melîk Nasîr Selahedîn bû ku ji dil û can pê re xebitîbû ku di pişeyê xweşnivîsînê de pir bipêşketî bû û ji yê berî xwe hemî derbas bûbû ku ger reşnivîsîn wî bîn civandin ew ji sed baran bêhtir in. Îmad el-Katîb ji bilî zanîn, birewerî, rewşenbîrî û serwestiyê wî ya pir wî weke şarezayekî mezin û xwediyê pênûs û rewanbêjîyê daye nasîn û di warê xweşnivîsîn, rewanbêjî û xweşbêjîyê de gelek pesnê wî dide ku kesî di ser wî re neditiye. Selahedîn gelek qedrê wî digirt û di hemî karûbarê xwe de pê dişewirî ku wî ji dil û can ji Selahedîn re dixwest û pê re dixebitî û xizmeta wî dikir û piştî Selahedîn ji li cem kurê wî Melîk Ezîz bi qedir û qîmet ma û ew ji bi dil û can bi karûbarê wî ve ji rabû herweke ku ji bavê wî re dikir û dû re ji bi karûbarê kurê Ezîz ve rabû heya ku Melîk Adîl çû Misrê û hingê wefat kir. Ibn Xelîkan, b. n., 3/133-138; Ebû Şame, b. n., 4/278-285; Ibn Kesîr, b. n., 13/21-22

Sala Pêncsed û Heftê û Sisiyan [573/1177]

Tê [di vê sala 573/1177'an] de Tutamiş²¹ giha Bexdayê û şûr û kefenê wî di dest de di bin Tacê de rawestiya, çend caran erd maçî kir û doza beşînê jî Xelîfe kir, Xelîfe jî ew efû kir û ew li jina wî vegevand.

Di Cemadelaxera [sala 573/Çileyê sala 1177'an] de Selahedîn ji Misrê bi leşker ve derket, ew daket Esqelanê²² û çû qesta Tilsafiyeyê²³ kir. Leşker li ser pirê ket xircirê û haya wî jê nema, hew dît ku Freng ketin nava wan. Tiqyedîn Emer nigê xwe da erdê û şer kir, lê paşê zora wî jî birin û gelek kes ji Misilmanan hatin kuştin, leşkerê Îslamê şikiya û gelek jî dîl bûn ku Feqê Îsayê Hekarî²⁴ û yê din jî di nav wan de bûn, lê ger ku şev neketa navbera wan ji Misilmanan yek jî nedima.²⁵

²¹ Li gorî Ibn el-Esîr Tinemiş e ku di sala pêncsed û heftêyî (570/1174) de bi mêrê xweha xwe Qutbedin Qaymaz re li ber Xelîfe serî hildabûn û Bexdayê talan kiribûn, dû re ew reviyabûn Mûsilê, lê Qaymaz di rê de miribû û ew bi hinek serdaran ve gihabû wê derê, ew di vê salê de vegeziyabû û xwe avêtibû Xelîfe. Ji bo agahiyên berfirehtir bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/71

²² Esqelan bajarekî Şamê yê hêla Filistinê ye ku li qeraxê deryayê di navbera Xeze û Beyt Cebrînê de dimine. Yaqût el-Hemawî, *Mu'cem el-Buldan*, Dar el-Kutub el-`Ilmiye, Beyrût, tarîx nîne (t. n.), berg 4, r. 137

²³ Tilsafiyê keleyeke bi ser Filistinê ve ye ku dikeve hêla Remleyê û nêzîkî Beyt Cibrînê ye. Yaqût, b. n., 2/49

²⁴ Ziyaedîn Hekarî: Feqîh Ebû Mihemed Îsayê kurê Mihemedê kurê Îsayê kurê Mihemedê kurê Yûsufê kurê Qasimê kurê Îsayê Hekarî bû ku yek ji mîrekên xwiyani yê sipaha Selahedîn bû û piştî wefata Esededîn Şêrkoh di wezîrtiya wî ya Misrê de jî rolekî girîng girtibû. Hingê ew û Behaedîn Qereqûş lê xebitibûn heya ku ji bo wezîrtiya Selahedîn yekîtiya Kurdan pêk anibûn û pêkve ew ji bo wezîrtiyê jî Xelîfe Adid re pêşniyaz kiribûn. Ji bilî ku ew serdarekî Selahedîn yê pêbawer û şewirmendê wî bû, herweha ew pêşengekî girîng yê serdaren Esedî bû jî. Ew hem hiqûqnas û hem jî leşkerekî mêrxas î xweşmêr, camêr û miletperwer bû. Ew yek ji hevalên Şêxê pêşewa Eb ul-Qasim ibn el-Berzî bû ku li Cizîra Botan li cem wî fiqh xwendibû û dû re gihabû Esededîn Şêrkoh û bûbû meleyê wî. Dema Şêrkoh mêrxasiya wî dîtibû, qedrê wî girtibû û mîrgeh dabûnê û piştî wî jî ew li cem Sîltan Selahedîn gelekî bi pêş ketibû û mezin û qedîrgiran bûbû. Wî du cûre kinc pêkve werdigirtin hem çekên leşkeran li xwe dikir û hem jî şaşa şerîetnasan dida serê xwe û heya mirina xwe ya sala 585/1189'an jî weha rûmetdar û qedirbilind ma. Ibn el-Esîr, b. n., 10/190, Ibn Xelîkan, b. n. 3/436

²⁵ Ibn Şedad ji bo tarîxa vê bûyerê despêka Cemadelulayê dide û li gorî Ibn Esîr jî ew di bîst û çarê Cemadelulayê de gihane Esqelanê û êrişî wê kirine, ew talan û tajan kirine, lê tu pêjin ji Frengan nehatîye ku loma ew jî hev belav bûne û komeke hindîk ji wan pê re çûne heya di Cemadelaxerê de gihane Remleyê da biavêjin ser hinek keleyên wê û dora wan bipêçin, lê dema ku ew li pira çemêkî wê derbas bûne ku gelekî teng bûye, ji nedî ve Frengan bi hêza xwe ya xurt û mêrxasên xwe hemî ve êrişî ser wan kirine û ji ber ku ew belawela bûne û ji hatina wan bêagah bûne, ew xerab têk çûne. Çendî ku Tiqyedînê birazîyê Selahedîn bi çend şerkarên xwe ve şerekî dijwar bi wan re kirine jî lê ji ber ku gelek jî hevalên wî hatine kuştin û dîlgirtin êdî fersenda wan hew maye ku xwe bi kotek û heft bela jî

Selahedîn di heman şevê de bê delîl û bê av û zad çû Misrê; bêguman ev bûyera mezintirîn bû ku hingê xelkê Îslamê xemgîn kiribû û Selahedîn jî qels dêrabû; xezîneyên wî hatibûn talankirin, mêrxasên wî hatibûn kuştin û pêlwanên wî hatibûn dîlgirtin. Mezintirîn serdarên Frengan yê hingê Ernat [Reynald de Châtillon/Reynaldê Çatilonî] bû ku di bûyera Harimê²⁶ de Nûredîn ew dil girtibû û li Helebê avêtibû zindanê, lê Melik Salihê²⁷ kurê wî ew berdabû.

Bêguman sipaha Îslamê ku ji bîst hezarî bêhtir bûn, ger ew ji bo êrişên geraxê belav nebûna têk nedîçû. Ji xwe gava ew şikiyan haya pirên wan jê tunebû, lê dema ji êrişan hatin û Selahedîn li wê derê nedîtin û tu keleyên ku xwe biavîjinê jî nebûn, ew ketin Remleyê²⁸ û Frengan jî bi kuştin û dîlgirtin da pey wan û yên filitî ji jî tîn û birçîna mirin.

Ernat bi koma leşkerê xwe ve vegeriya ser Hemayê û li ser çog da ku xalê Selahedîn Şehabedîn Mehmûd²⁹ lê dima, ew hingê nexweş bû û Seyfedîn Meştûb³⁰ jî li cem wî bû. Leşker û xelkê Hemayê şerekî mezin bi Ernat re kir

nav lepên wan xelas bikin, lê gelek ji wan hatine kuştin û dil girtin ku di nav kuştîyan de kurekî ciwan î pir spehî yê Mizafer Tiqyedîne biraziyê Selahedîn jî hebû û hiqûqnasê navdar Feqeh Îsayê Hekarî jî digel birayê xwe û kurekî Tiqyedîn yê din bi navê Şahişah di nav dîlan de bûne ku dû re Selahedîn ew bi fîdyeyê azad kirine. Ji bo berfirehî bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/85; Ebû Şame, b. n., 2/304; Ibn Şedad, b. n., r. 61

²⁶ Ev [Mîrza] Ernat (Prince Reginald [Renaud/Reynald] de Chatillonê [Rînaldê Çatilonî/Çatîyonî] di bûyera Harimê ya sala 559/1163'an de hatibû dîlgirtin û heya piştî wefata Nûredîn Zengî jî di zindanê de mabû, lê dû re di dema kurê wî Melik Salih de bi fîdye hatibû berdan. Harim keleyek û kûraneke ser bi Helebê ve ye ku li hêla Antakiyayê dikeve. Ibn el-Esîr, b. n., 9/467; Yaqût el-Hemawî, b. n., 2/237

²⁷ Ew Melik Salih Îsmail (558-577/1162-1181) ibn Nûredîn Mehmûd ibn Emadedîn Zengî bû ku piştî bavê xwe di sala 569/1173'yan de hê yazde salî bû hat ser hikim û di sala 577/1181'ê de 19 salî miribû. Di nexweşiya xwe ya mirinê de mîrek û serdarên xwe ji kurapê xwe Ezedin Mesûd ibn Mewdûd ibn Zengî re dabû sondê da welatê destê wî bispêrin kurapê wî. Ibn el-Esîr, b. n., 10/106; İbn Kesîr, b. n. 12/239

²⁸ Remele bajerekî girîng î navdar yê Filistinê ye ku gelek zana jê derketine; ew cihê Dawid û Silêman pêxember (e. s.) bûye ku di destpêka Îslamê de cara pêşî sipahsalarê birayê Welidê kurê Ebd el-Melik lê daketiye û ew ava kiriye û kiriye bajar. Yaqût, b. n., 3/79

²⁹ Şehabedîn Mehmûd ibn Titişê/Tikişê Harimî ye ku xalê Siltan Selahedîn û xezûrê wî bû û ji bo wezîrtiya Selahedîn li Misrê Îsayê Hekarî ew qayil kiribû da ji bo Selahedîn dest ji wezîrtiyê berde û piştgiriya desthilatdariya wî bike û wî jî erê kiribû û giraniya xwe dabû hêla wî û hinek mîrekên din jî kişandibû cem. Ew yek ji mêrxas-tirîn, şarezatirîn û qencitirîn serdaran bû ku xwarziyê wî Selahedîn Hema bi mîrgehî dabûyê û heya mirina xwe ya Cemadelaaxera sala pêncêsdê û heftê û sîsîyan (573/1177) lê mabû ku hingê sê roj piştî mirina kurê xwe Titiş wî jî rehmet kiribû. Ebû Şame, b. n., 2/310. Ibn Kesîr, b. n., 12/232

³⁰ Ew Mîr Seyfedîn Elîyê kurê Ehmedê kurê Eb ul-Hicayê kurê Ebdullahê kurê Ebû Xelîl Merzûbanê Hekarî bû û navdarê bi Seyfedîn Meştûb bû ku Siltan dema ji vegirtina Ekayê tirsîyabû ew û Qereqûş danîbûn ser ku pir bi wan bawer bû û dû re ji ew danîbû ser parastina Qudsê. Ew jî yek ji mîrekên ku dixwestin têkevin cihê Şêrkoh û bibin wezîr lê Îsayê Hekarî ew ji bo piştgiriya Selahedîn qayil kiribû ku dû re ji dil û can bi her awayî desteka xwe ji Selahedîn re pêşkêş kiribû û Siltan jî pir rûmet dabûyê û qedrê wî girtibû. Tu mîr û serdar di dewleta Selahedîn de negihane qedirgirani û payeya wî û nêzikî wî nebûne ku ji ber vê jî bi navê Mîrê Mezintirîn hatibû navdan. Wî di sala 588/1192'yan de li Nablusê ku mîrgeha wî bû, wefat kir, lê li gor Ibn Şedad ew li Qudsê gihaye mîhrivaniya Xwedê. Ibn Xelikan, b. n., 1/191; Ibn Şedad, b. n., r. 271; Ibn Kesîr, b. n., 12/348

lê ger ne ji Meştûb bûya dê wan ew vegirta. Wan darên wê birîn û çandiniyên wê xerab kirin û çûn Harimê ku Gumîştekinê Xadim³¹ lê bû û li ber Melik Salih serî hildabû. Wan mencenîq li ser girêdan û çend rojan pê re şer kir. Bêgaviyê Xadim avête ber destê Melik Salih, wî jî alîkarî jê re şand û ew ji ser rabûn û çûn Antakya, hingê Gumîştekin û Ebû Salih ibn el-’Ecemî hatin kuştin.

Dema nûçeya êrîşa Frengan ya ser Hemaşê gihîşt Selahedîn wî leşkerê Misrê kom kir û berê xwe da Şamê; ew giha Şamê ku birayê wî Şemsedewle li wê derê bi kêf û şahiyên xwe ve lebhîbû û ji Frengan re ji bo bertîl mal şandibû. Ev yek pir li zora Selahedîn çûbû, pê re hêrs bûbû û gotibû: “Tu bi kêf û listikê ve mijûl î û malê Misilmanan belav dikî.” Dema Selahedîn ji Misrê derketibû birayê Xwe Melik Adil kiribû cihgirî xwe.

³¹ Se’ dedîn Gumîştekin ku serkarê Dewleta Melik Salih Îsmail ibn Nûredîn Zengî bû û Melik Salih keleya Harimê dabûyê, lê Ebû Salihê Ecemî ku ew ji pêşengekî dewleta Nûredîn bû û di dema kurê wî Melik Salih de ji bi pêş ketibû, bi hesûdiya kesên derûdorên xwe çavreşî avêtibûyê. Lê dû re gava Ebû Salih ji hêla batinyan ve hatibû kuştin ku kuştina wî ketibû stuyê Gumîştekin û ji ber vê jî Melik Salih xwestibû Harimê jê bistîne, lê xelkê xwe di keleyê de asê kiribû û nexwestibû keleyê bidin. Ji ber vê yekê Melik Salih ji di sala 573/1177’an de bi tadeyî ew kuştibû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/87; Ebû Şame, b. n., 2/308

Sala Pêncsed û Heftê û Çaran [574/1178]

Tê (di vê sala 574/1178'an) de Ibn el-Muqedim Şemsedîn³² li Ba'albekê³³ serî hilda ku Selahedîn ew dabûyê; Selahedîn ji Şamê derket û dakete Ba'albekê û neh mehan dora wê pêça ta ku tiştên cem Ibn Muqedim qediyên,³⁴ hingê rabû yek şand cem Selahedîn û daxwaza bedêla wê kir û wî ji Barîn³⁵ û Kefirtabê³⁶ dayê û ew jî jê derket. Ibn Muqedim jê derket û Selahedîn ji Ba'albekê jê girt û sparte birayê xwe Şemsidewle.

Tê (di vê sala 574/1178'an) de xeber giha Selahedîn ku Henfirî³⁷ dixwaze êrîşî ser welatan bike û rabû biraziyê xwe Ezedîn Feruxşah³⁸ bi leşkerê Şamê ve şand qiloçê/pozê Hirê. [Wî jê re got] ger ku hate ser te, tu min bi nameyên teyran [kevokan] agahdar bike, lê tu neçe ser wan heya ku ez bigihîjim te. Ew rabû çû û li Merc'uyûnê daket û hew dît ku pêşniydeyên Henfirî ketin nav wan û dest bi şer kirin, ew bi xwe kete şer. Henfirî xedar birîndar bû, wan [hevalên wî] Henfirî girt û ew revand, ew şikiyan û Ferûxşah jî ew talan kirin; demek dû re dema ku Henfirî mir, Selahedîn hat û daket Keleya Yaqûb³⁹ û nijdeyên êrîşan şand ser welatên Frengan.

³² Ew mir Mihemed ibn Ebd el-Melik e ku yek ji serdarên mezin yê Dewleta Nûrî yî Zengî û ya Eyûbî bû û di dest-danîna ser Şamê û derûdorên wê de piştgiriyeke xurt dabû Selahedîn, Ibn el-Esir, b. n., 10/91

³³ Ba'albek bajarekî kevnar e ku di dema Silêmanê kurê Dawid Pêxember (e. s.) de hatiye avakirin û gelek avahî, peyker û qesrên mermer ên bêhempa lê hene. Ji hêla qeraxê ve bi qasî 150 km'yî ji Dimeşqê dûr e. Yaqût, b. n., 1/537

³⁴ Bnr. Ibn el-Esir, el-Kamil, 11/450-451; Ebû Şame, b. n., 3/3; Ibn Kesir, b. n., 12/320, el-Meqrîzî, *es-Silûk*, c. 1, q. 1, r. 66

³⁵ Barîn/Ba'rin Bajarek e ku dikeve navbera Heleb û Hemayê. Yaqût, b. n., 1/381

³⁶ Kefirtab bajarekî ku dikeve navbera Me'erre û Helebê û di çoleke bêav de ye û ji ava sarincan pê ve ava wan nîne. Yaqût, b. n., 4/534

³⁷ Hamfirîyê III'em (Humphrey: Onfroi de Toron III'em) yê xwediyê kela Banyasê ku dikeve başûr-rojhilatê Şamê, Ibn Wasil, *Mufterrec el-Kirûb*, Metbe'eya Emîriye, Qahirê, 1957, berg 2, r. 72; Sören Wibeck, *Kärstäg Västerlandets heliga Krig*, Historika Media, 2005, Falun, r. 177

³⁸ Mensûr Ezedîn Ferûxşahê kurê Şahînsahê kurê Eyûb ku xwediyê Ba'albekê û cihgirê mamê xwe Selahedîn yê Dimeşqê bû ku ji herkesê xwe zahfir pê bawer bû û bavê Emced Behramşahê xwediyê Ba'albekê yê piştî wî bû. Ew merivekî mîrxasî xurt, hişmendî camêr û xweşmêr bû ku şairan ji bo qencî û camêriyê pesnê wî dane û wî bi xwe jî honrawe nivîsîne. Ew di sala pêncsed û heftê û heştan (578/1182) de çûye rehmê. Ibn Kesir, b. n., 12/241; Eb ul-Fida, *el-Muxteser fi Exbar il-Beşer*, Dar el-Kutub el-İlmîyye, Beyrût, 1997, berg 2, r. 147; Ibn el-Esir, b. n., 10/118

³⁹ Keleya Yaqûb bajarekî navbera Dimeşq û qeraxê ye ku wek Beyt Ehzanê jî tê binavkirin û tê texmînkirin ku Yûsuf (e. s.) li wê derê ji Yaqûb (e. s.) dûr bûye. Yaqût, b. n., 1/615

Tê (di vê sala 574/1178'an) de Heys û Beys ku navê wî Se'd ibn Mihemed ibn es-Sefî et-Temîmî⁴⁰ bû, wefat kir. Ji honraweyên wî:

*Tu qureyê ku leqayî min bû nîne ku
dema rastlêhatinê nexwaze kibra xwe nişan bide.
Û ti şîranî ji min re ji cîhanê û çêşa wê nîne
ji bilî pêşberiya min ji tenêbûnê bi tenêbûn.*

Dîsa gotiye:

*Zanîna min bi dema biryardayî ya berê sebr û bêdengiya min pêwîst dêra,
lê ez nekirim derewîn û teslîm negirtim.
Ger bi gotinê gihîştina mebestê pêk bihata dê xewna Kelîm [Mûsa e. s.]
nehata heramkirin digel ku riya çiyê bû jî.
Pîrmendiya hiş ger rûmetdar be û bênasîn nezanên wê biryara hawîrdor û
ecelê dibînin.*

⁴⁰ Se'd Ibn Mihemed ibn Se'd Şehabedîn Eb ul-Fewaris ku bi Heyse Beyse naskirî bû, xwedî dîwaneke honraweyê ya navdar bû ku di Şabana sala 574/1178'an de 82 salî wefat kiribû. Wî xwe digihand temîmîyan lê li gorî bavê wî jê pê ve wî ji kesî din ev nebihîstîye. Ew feqîheki Şafi'î û şarezayê bi honraweyên Erebi û cihêtiya zimanê Erebi bû. Ibn Kesîr, b. n., 12/234

Sala Pêncsed û Heftê û Pêncan [575/1179]

Tê (di vê sala 575/1179'an) de Ermenistan⁴¹ û welatê Erbilê⁴² hejîya û çîya jî welê nêzikî hev bûn ku di navbera herdu çîyan de navbireke wisa kêma ku hindik mabû li hev bikevin û vejeriyan cihên xwe.

Di meha Rebî'elewelê de Selahedîn li Merc'iyûnê⁴³ avête ser Frengan. Serekê Dawîye⁴⁴ û Esbetaran,⁴⁵ xwediya Teberîye⁴⁶ û Îbn Berzan,⁴⁷ xwediye

⁴¹ Ermenistan navê herêmeke fireh e ku li hêla Bakur dikeve, tê gotin ku du Ermenistan hene ya Mezin û ya piçûk. Sînorê Ermenistanan ji hêlekê ve ji Berze` e heya Bab el-Ebwabê, ji hêlekê ve jî digihîje welatê Rûmê, çîyayê Qaf (Kafkasya) û Sahîb Serîrê. Hatiye gotin jî ku Ermenistana Mezin Xelat û herêmên pê ve ne û ya piçûk jî Tiflîs û derûdorên wê ne. Herweha hinakan jî gotiye: "Sê Ermenistan hene" û hinekan jî gotiye: "Ew Çar herêm in" Ji bo berfirêhî Bnr. Yaqût, b. n., 1/191; Munecimbaşî, *Cami' ed-Duwel*, beşa ser Şedadîyan di lêkolîna Minorsky ya *The Studies in Caucasian History*, Avesta, 2010, Stembol, wergera Emîn Narozî, r. 19-21.

⁴² Erbil/Irbil/Hewlêr bajarekî mezin û xwedî keleyeke asê ye ku li ser girekî bilind î axîn û berfireh î mezin e û di erdekî pahn î rast î fireh de ye ku mîna ye keleya Helebê lê jê mezintir e. Ew di navbera herdu Zaban de dimîne û bi ser Mûsilê ve ye ku navbera wan qonaxa du rojan e. Çendî ku bajarekî mezin e jî lê avahî û xelkê wê jî bajariyan bêhtir dişibihin gundiyan. Pirtirînê xelkê wê Kurd in çawa ku xelkê ristaq/navçe û hawirdorên wê û cotkar û gundiyan wê jî hemî Kurd in. Yaqût, b. n., 2/166-67; niha Erbil/Hewlêr paytexta Herêma Kurdistanana federal e li Başûrê Kurdistanê.

⁴³ Cihêkî ku dikeve qeraxê Şamê. Yaqût, b. n., 5/119

⁴⁴ Dawîye: *el-Dawîye* yan jî *el-Dêwîye* erebîkirina navê rêxistina Siwarên Peyker (Les Templiers) yan jî Siwarên Reben yê Îsa bû ku serekê wan yê hingê Gerardê Ridefortî (Gerard de Ridefort) bû, li gori Ebû Şame navê wî Odo of Saint- Omand bû. Bunderî, b. n., r. 376, 450; Ebû Şame, b. n., 2/1, r. 22

⁴⁵ Îsbetar yan Estebariye yan jî Esbetariye jî erebîkirina navê rêxistina *Siwarên Pîroz yê Yû'hena* (Les Hospitalers/Johaniter) bû ku mezinê wan jî Gilbert d' Assailly bû. Bunderî, b. n., r. 44, 450

Pişti vegirtina Qodsê Frengan li wê derê nexweşxaneyên ku keşeyan ew îdare dikirin ava kiribûn û jî wan jî sê rêxistinên keşeyî yê leşkerî pêkhatibûn ku mebesta wan jî saxkirina nexweş û birindarên leşker û Mixsiyên Xiristîyan bû. Ew rêxistin ev bûn: Rêxistina *Siwarên Pîroz yê Yû'hena*, (Les Hospitalers/Johaniter), rêxistina *Siwarên Peyker*, (Les Templiers) ku herdu jî Frensi bûn û rêxistina *Siwarên Tûtûnî* ku ev Elmanî bûn. Heçî rêxistina Siwarên Pîroz yê Yû'hena yan jî Siwarên Qudsê Pîroz ku Ereban jî wan re *Îsbetariye* gotiye, di sala 493/1099'an dema vegirtina Qudsê de jî hêla Xaçparêzan ve hatiye damezrandin û endamên wê di Cengên Xaçparêzî yê li Filistinê de rolekî girîng leystine.

Ev rêxistina han bi saya alîkariya mal û milkê ku jî Ewropaya Xiristîyan hemî jî wan re hatiye civandin, her xwediye desthilatdariyeke berfireh û hêzeke xurt bûye ta ku piştî cenga Hitînê ya sala 583/1187'an Quds bi paş ve hatiye stendin hingê ew jî wê derê çûne Ekayê û piştî rizgarkirina wê jî ew rabûne çûne Qibrîsê û jî wê derê jî di sala 709/1309'an de derbasî Rodosê bûne û li wê derê bi navê Siwarên Rodosê hatine binavkirin. Ew demeke dûr û dirêj li wê derê mane, xwe gelekî bi pêş xistine û gelek xebat û cengên deryayî kirine ta ku di sala 929/1522'yan de jî hêla Sultan Selimê I'em ve hatine derxistin û hingê jî çûne Maltayê û li wê derê jî bi navê Siwar yan jî Hêzên Maltayî hatine binavkirin, lê li wê derê êdî dev jî cengê berdane û dest bi karê xêrûbêr kirine.

Rêxistina Siwarên Peyker (Les Templiers) yan jî Siwarên Reben yê Îsa ku Ereban ew bi navê *el-Dawîye* yan jî *el-Dêwîye* binav kiriye di sala 513/1119'an de hatiye damezrandin û mebesta wan jî her weke ya *Esbetariyan* bûye.

Nablusê⁴⁸ û Remle,⁴⁹ Qestelan⁵⁰ û Yafayê,⁵¹ xwediyê Qudsê⁵² û yê Cibeylê⁵³ hatin dîlgirtin. Ev bûyereke mezin bû ku hinekan ji wan xwe azad kir û hinek jî dîlgirtî mirin, Ziyaedîn Feqeh Îsa jî ku di êrîşa Remleyê de hatibû dîlgirtin, bi fîdyeke bi qasî şêst hezar dînarî hat azadkirin.

Siltan çû ser qesra Yaqûb û Beyt el-Ehzena cem Mexadeyê û mencenîq li ser girêdan, neqebçêkeran⁵⁴ perû û xelat kir û bi xwe beşdarî cengê bû. Wan neqeb girtin û dar û text şewitandin ta ku birc ketin û wan jî ji bo ewleyiyê

Diroka wan jî bi diroka Cengên Xaçparêzî re bûye yek û ew bi serhişki û şerûdiya xwe ya cengxwaziyê navdar bûne. Ew bi xêra piştgiriya civaka Xiristiyanî ya rojava û beşîna malê pir ji rêxistinê re bûne dewlemendtirin rêxistina wê serdemê. Her weha bi xêra pêşkêşîya malê pir ji rêxistinê re, wê li gelek deverên rojhilat û rojava nûneriyên xwe danîne û gelek cihên bazirganî û banqê saz kirine û ev rêxistin bi van karan jî ewqas dewlemend bûye ku êdî bûye mîna banqeya qiral, serdar û papayan. Her weha vê dewlemendiyê bi xwe re acizîya xelkê û hêrsa fermanandan jî rakiriyê û bûye sedemê jîholêrakirina rêxistinê jî. Papa Clemens V di sala 712/1312'an de fermana fesixkirina rêxistinê li temamê Ewropayê daye û wergirtina kincên wê li her derî qedexe kiriyê. [Salek] piştî Papa fermana şewitandina serekê wê Jacques de Molay bi saxî daye. Îbn Texreberdî, *el-Nicûm el-Zahîre*, 6/29-30, sal 583, not 6; Piers Paul Read, *Tempelriddarna* (Les Templiers) och *Korstågen till det heliga landet*, Bokförlaget Prisma, Stockholm, 2003, wergera Per Nykvist, r. 111 û 326-334

⁴⁶ Kont Raymondê III'em (Sencelî) yê xwediyê Tripoli/Trablusê. Muferrêc el-Kirûb, b. n., 2/ 76; Sören Wibeck, b. n., 173; Bundarî, b. n., r. 12. 100

⁴⁷ Li gorî Ibn el-Esir îbn Bîrzanê xwediyê Remle û Nablusê ye û li gorî Bundarî jî îbn Barzan [Baudouin d' Ibelin] e ku piştî qiral mezintirîn desthilatdarê Frengan bû û bi sed û pêncî hezar dinarên Sûrî û bi berdana hezar dilên Misilmanan yên li deverên bin destê xwe, xwe azad kiribû û li gor wî birayê wî yê xwediyê Cibeylê [Hugue IIem de Gibelê] jî di nav dilan de bûye. Ibn el-Esir, b. n., 10/95; Sören Wibeck, b. n., 171-73, 176; Ibn Wasil, b. n., 2/76; Qewamidîn Bundarî, *Sena ul-Berq*, Yıldız Yayınları, Stenbol, 2004, r. 206-208, 220, 450

⁴⁸ Xwediyê Nablusê Balianê III'em bû, bnr. Rensiman, Tarîxa Cengên Xaçparêzî bg. 2, r. 673.

⁴⁹ Remle bajarekî mezin yê kûraneke Filistinê ye ku berê paytexta Dawid (e. s.), Silêman (e. s.) û Rehbemê kurê Silêman Pêxember bû. Birayê Welidê kurê Ebd el-Melik gava ku bûbû serdarê sipaha wî hingê ewçûbû wê derê qesrekî jî xwe re lê ava kiribû û ew jî nû ve kiribû bajêr. Dû re ew ketibû destê Frengan û heya sala pêncsed û heştê û sisîyan (583/1187) jî [di destê xwediyê Nablusê [Baudouin (ibn) Barzan de] mabû ta ku hingê Selahedîn ew rizgar kiribû û di sala pêncsed û heştê û heftan (587/1191) de ew wêran kiribû da careke din nekeve destê Frengan. Yaqût, b. n., 3/79

⁵⁰ Li gorî Yaqût Qestel navê cihêki yan jî kûraneke navbera Hims û Şamê ye û navê cihêki nêzîki Belqaya erdê Şamê li ser rîya Medîneyê ye. Yaqût, b. n., 4/394. Li gor Ibn Wasil ew peyv Erebkirîya gotina Latîni ya Castellanus e ku tê maneya dizdarê keleyê û Firensîya wê jî Chatelain/Çatelayn e. Ibn Wasil b. n., 2/76

⁵¹ Yafa bajarekî qeraxî ye, dikeve navbera Arstûf û Remleyê ku di cenga wê ya bi Riçard re dema ew tê de peya mabû Selahedîn yan jî Adil jê re hespek şandibû. Bnr. Minorsky, b. n., beşa pêşdiroka Selahedîn, Avesta Stenbol, 2008, wergera Emin Narozî&Emine Onatli, r. 20.

⁵² Ew qiral Baudouinê IV'em (1174-1185) bû û çendî ku niviskar wî jî dixê nav dilan lê çawa ku ez dizanim ew dil nebûye û li gorî Ebû Şame jî ew birîndar xelas bûye. Bundarî, b. n., r. 450, Ebû Şame, b. n., 2/1-23

⁵³ Mîrza Hugue II'yem de Gibelêr bû ku diya wî kontesa Trablusê bû û pêncî û pênc hezar dinarên Sûrî fîdye ya wî dabû û ew azad kiribû. Li gorî Bundarî wî di ber azadiya xwe ve de Cibeylê teslim kiriyê ne ku diya wî fîdye daye. Ebû Şame, b. n., 2/1, r. 23, Bundarî, b. n., 207, 376, 389, 450. Cibeyl bajarekî qeraxê Şamê ye ku dikeve rojhilatê Beyrûdê. Ew di dema êrîşên Xaçîyan de ketibû destê Frengan û di destê wan de mabû heya dema Selahedînê Eyûbî ku ew jî wan sitandibû û spartibû hinek Kurdan da wê biparêzin, lê piştî wî bi demekê di sala 593/1196'an de Kurdan ew fitotibû û jê derketibûn û çûbûn. Yaqût, b. n., 2/127

⁵⁴ Neqabi/Neqebçêker/kunçêker beşek jî leşkerê Eyûbîyan bûn ku di dema dorpeçana bajar, kele û dizan de diwar û sûrên wan qul û qewêran tê de vedikirin da leşker têkevin hindurê wan û wan vegirin. Bnr. Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 96; Îsfahanî, *el-Berq ûş-Şamî*, 5/101.

kir qarîn, Misilmanan lez kir zor dayê û ew bi zor vegirt. Heçî berayiya sûra wê bi qasî dirêjîya deh zîra 'an⁵⁵ bû û bilindiya wê jî çel zîra ' bûn; [di vî şerî de] Misilmanan hezar û pênc sed kes ji wan kuşt û sed kes ji dîlên xwe rizgar kirin.

Tê (di vê salê) de Qiliç Aslan⁵⁶ bi bîst hezarî ve avêt ser Re'banê⁵⁷ lê Tiqyedîn Emer bi hezar siwarî ve⁵⁸ çû pêşîya wî û ew şikand ku Tiqyedîn bi vê bûyerê rû stend û carê pê pesnê xwe dida.⁵⁹

Tê (di vê sala 575/1179'an) de Melik Emced Feruxşah⁶⁰ Be'albekê teslîm girt, her hingê el-Mustedî wefat kir û Îmam en-Nasir lî Dînîllah Ehmed bû Xelîfe ku kuneya wî Ebû Ebas bû û di sala pêncsed û pêncî û diduyan (552/1157'an) de bûbû. Peymana pê re di meha Zilqadeyê de pêk hat ku ew hingê bîst û sê salî bû. Wî Şeyx eş-Şiyûx⁶¹ û [Beşîrê] Xadim⁶² ji bo peymanê şandibû cem Selahedîn.

Îmam el-Mustedî' Billah (jî di vê salê de) wefat kir ku navê wî Hesên Yûsuf el-Mustencid bû. Ew merivekî camêr î dadmend, rûmetdar î xuyweş û ji xelkê re milayim û mihrîvan û dilovan î nefspiçûk bû ku erdîyeyê ji erasê û dikandariyan û bac ji ser gel rakir. Ew di Zilqadeyê de wefat kir ku temenê wî hingê sî û yek sal bû û xelîfetiya wî heft sal bûn. Ew li mala xwe hat veşartin lê dû re veguestin gora wî ya cînarê mizgefta Fexr el-Dewle.

⁵⁵ Zîra 'ek li gori çend bajarên mezin di navbera 68-75cm de tê guhertin, bnr. Hans Wher, Arabic-English diktonary, beşa herfa "z" alê.

⁵⁶ Qiliçarşan ibn Mesûd ibn Qiliçarşanê kurê Selçûqê Selçûqî ku xwediyê welatê Qonya, Aqseray, Sêwas, Meletya û yê din bû; ew di sala pêncsed û heştê û heştan (588/1192) de piştî bîst û nehsalên deshilatdarîyê mir. Wî berî mirina xwe welatê xwe di nav zaroyên xwe de par ve kir ku vî jî re serêşan çêkir û poşman bû, lê êdî ji destê wî derketibû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/219

⁵⁷ Bajarek ji yênu ku dikeve gelîyê raserî cemê Firatê û navbera Heleb û Simeysatê ye, ew keleyeke ku di bin çiyê de dimîne, lê erdhejinê ew di sala 340/951'ê de wêran kiriye ku dû re Seyfedînê Hemdanî ew daye avakirin. Bnr. Yaqût, b. n., 3/59

⁵⁸ Li gori Ibn Kesîr ew bi heştê sed siwarî ve ku Seyfedîn Eliyê kurê Ehmedê Muştûb jî bi wan re bû, çuyê. Bnr. Ibn Kesîr, b. n., 12/235.

⁵⁹ Ji bo berfirehiya vê bûyerê bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/97; Ebû Şame, b. n., 3/21.

⁶⁰ Ew Behremşahê kurê Ferûxşahê kurê Şahînşahê kurê Eyûb bû û bi Melik Emced Meceddîn eb ul-Mîzafer navdar bû û xwediyê Ba'albekê bû ku di sala şeşsed û bîst û heştan (628/1230) de hatibû kuştin. Ew şairtirînê Eyûbîyan bû û honraweyên wî navdar bûn ku diwaneke wî ya şî'ran heye. Ibn Wasil, b. n., 4/284-293; Ibn Kesîr, b. n., 13/99-100

⁶¹ Ew Şêxê şexan Sedredîn (508-580/1114-1184) Ebd er-Rehman ibn Îsmail ibn Ebû Se'd Ehmed ibn Mihemedê Nisabûrî/Nişapûrî bû ku yek ji ustadên mezin yê serdema xwe bû û bav û kalên wî jî mezinên xwiyani bûn. Xelîfe ew û Beşîrê Xadim ji bo lihevhatina navbera Selahedîn û Ezedînê xwediyê Mûsilê şandibû cem Selahedîn lê ew li ser dorpeçana Kerekê bû ku demek li benda wî man, lê dema hat ji tu peyman pêk nehat û ew nexweş ketin û vegeyriyan û di rê de di sala pêncsed û heştêyî (580/1184) de mirin. Ebû Şame, b. n., 3/135-36; Ibn el-Esîr, b. n., 10/129

⁶² Şehabedîn Beşîr el-Xadimê (m. 580/1184) ustadarê Xelîfe en-Nasir Muqtefî û teçrifatdarê wî bû ku Xelîfe ew bi Şêx Sedredîn re şandibû cem Siltan Selahedîn ji bo lihevanîna wî û Ezedîn Mesûd Zengî, lê çawa ku li jor jî bihurî ew ji mîna Sedredîn nexweş ket û di rê de mir. Ibn Wasil, b. n., 2/95

Sala Pêncsed û Heftê û Şeşan [576/1180]

Tê (di vê sala 576/1180'yî) de Seyfedîn Xazîyê kurê Qutbedîn Mewdûdê lawê Zengî⁶³ çû rehmetê ku nexweşiya wî werem bû; temenê wî sih sal bû û desthilatdariya wî jî deh sal bû. Dema nexweşiya wî zor dayê hingê xwest ku peyman desthilatdariyê bi kurê xwe Mu'îzedîn Sencerşah⁶⁴ re çêke, lê ew tirsîya ku birîya wî negihîje Siltan Selahedîn û got: "Kurê min piçûk e nikare himberîya Selahedîn bike, lê birayê min Ezedîn xwedî ray û şarezayî ye û têra rabûna bi vî karî ve dike." Ezedîn qebûl nekir. Lê dema Micahîdedîn Qaymaz⁶⁵ jî Ezedîn destnîşan kir hingê serdaran pê re peyman çêkir û Seyfedîn Xazî jî wefat kir. Ezedîn di serxweşiyê de rûnişt, lê gel jî ji ber mêranî û dilêriya wî berî ku hikim bigihîjê paxav jê dikir, bes dema desthilat wer-girt xuyê wî guherî û ew bû qencîdêr û dilovanê gel.

Tê (di vê sala 576/1180'yî) de Siltan Selahedîn berê xwe da welatê Ibn Lawîn⁶⁶ ji bo alîkariya Qiliç Aslan, wî leşkerê Helebê xist xizmeta wî, çunkî di dema lihevhatinê de ev şert hatibû danîn. Ew li ser çemê Ezreqê⁶⁷ yê nav-

⁶³ Seyfedîn Xazîyê kurê Qutbedîn Mewdûdê lawê Zengî (546-576/1150-1180) xwediyê Mûsilê û welatê Cezîreyê bû ku demeke dirêj ji ber vê nexweşiyê dikişand û di vê salê de dema nexweşiya wî bêhtir lê giran bû rabû gazî gire-girên dewleta xwe kir û wesyet kir ku deshilata welatê wî bidin birayê wî Ezedîn Mesûd, lê bi şertê ku hinek herêman bide zaroyên wî û Micahîdudîn Qaymaz jî serkarên karûbarên wan û tevdîrgêrên wan be û apê wan jî pêpirs û şewirmendê wan be. Ibn el-Esîr, b. n., 10/100; Ebû Şame, b. n., 3/40-42

⁶⁴ Sencerşahê kurê Seyfedîn Xazî ji ber xerabîya xuyê xwe ji serkar, zaro, leşker, gel û hawîdorên xwe hemî re ji hêla kurê xwe Xazî ve bi mekreke ecêb î dahîyane di sala şeşsed û pêncan (605/1208) de hat kuştin. Ji bo berfirehî bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/345; Ebû Şame, *Zeyl*, 5/102.

⁶⁵ Micahîdedîn Qaymaz Xadîmê Rûmiyê ku di dewleta Ezedîn Mesûd û kurê wî Arslanşah de serkar û hikîmdarê Mûsilê bû û mizgefta Micahîdî, Medrese, tekye û bîmaristan li piştê Mûsilê ava kiribûn û gelek weqîf dabûn ser. Ew yekî dîndar î qenc û dadmend î camêr bû ku her roj bi sed dînarî xêrê ji malê xwe derdixist. Dema Îzedîn Mesûd mir û kurê wî Arslanşah kete cihê wî hingê ew avêt zindanê û zor dayê heya ku di sala pêncsed û not û çaran (594/1197) de tê de mir. Ebû Şame, *Zeyl*, 5/20

⁶⁶ Ew Ibn Lionê qiralê Ermenîyan bû ku hinek Tirkmen biribûn bi hêla xwe ve, mal dabû wan û ji wan xwestibû ku heywanên xwe li erdê wî biçêrinin, lê dû re bêbextî bi wan re kiribû, dest avêtibû herem û malê wan û kesên wan kuştibûn û dil girtibûn. Ibn el-Esîr, b. n., 10/102-103. Ebû Şame, b. n., 3/37

⁶⁷ Çemê Ezreq çemekî navbera Behesna û Hisin Mensûrê ye ku ji hêla Helebê ve li rexê welatê Rûmê dikeve. Yaqût, b. n., 5/366

bera Bahesnê⁶⁸ û Hisin Mensûrê⁶⁹ kom bûn û lê derbasî çemê Eswedê⁷⁰ bûn. Kele ji wan sitendin, wêran kirin û dîl girtin, ew vegeriya çemê Senceyê ku diçû ser Firatê û vegeriya Şamê.

⁶⁸ Bahesnê keleyeke asê yî ecçeb e ku nêzikî Mereş û Simeysatê dikeve û navenda wê jî bajarê Keysûmê ye. Yaqût, b. n., 5/611

⁶⁹ Hisin Mensûr li rojavayê Firatê nêzî Simeysatê ye, ew bajarekî bi sûr û xendeq e ku sê dergahên wê hene. Yaqût, b. n., 2/306

⁷⁰ Eswed navê çemekî nêzikî çemê Ezreqê ye ku li hêla welatê Mesîse û Tersûsê dikeve. Yaqût, b. n., 5/366

Sala Pêncsed û Heftê û Heftan (577/1181)

Tê [di vê sala 577/1181'ê] de Melik Salih Îsma'îl ibn Nûredîn li keleya Helebê wefat kir û ji bo desthilatdariya Ezedîn Mesûdê⁷¹ xwediye Mûsilê sond hat xwarin. Mirina wî di dilê xelkê de weke bûyereke mezin cih girt, çunkî temenê wî hê negihabû bîst salî.⁷² Wan [serdarên Helebî] bi lez ev agahî gihandin Ezedîn Mesûd û ew jî hahakê rabû xwe gihand Helebê. Ji serdarên wî yên pêşî ku gihan Helebê, Mizaferedîn ibn Zeynedîn⁷³ û xwediye Sirûcê⁷⁴ bûn; serdaran hema sond xwar û dû re 'Îzedîn Mesûd ket Helebê, hilkişiya kelê û dest danî ser zexîre û gencîneyên wê. Ew bi diya Melik Salih re zewicî û demekê li Helebê ma, lê tê gihîşt ku ew nikare Şamê û Mûsilê

⁷¹ Eb ul-Feth/Eb ul-Muzafer Mesûd ibn Qutbedîn Mewdûd ibn Emadedîn Zengî ibn Aqsenqer Atabeg Ezedîn xwediye Mûsilê bû ku piştî mirina Qutbedîn Mewdûd bavê wî, birayê wî Seyfedîn Xazî hatibû ser hukim, ew jî bûbû sipahsalarê wî û dema Siltan Selahedîn ji Misrê hatibû Şamê vegirtibû û çûbû ser Helebê, Xazî sipaheke mezin di bin fermandariya Mesûd de şandibû ser Selahedîn. Hingê çendî ku Selahedîn xwestibû bi aştî pê re bikin lê wan nekir û paşê ew şikiyabûn û Selahedîn çûbû ser Helebê, lê bi Melik Salih Îsmailê kurê Nûredîn re li hev hatibû û Helebê jê re hiştibû. Piştî mirina birayê wî Seyfedîn Xazî ya sala pêncsed û heftê û şeşan (576/1180) êdî desthilatdari bi tenê jê re mabû û rewş weha mabû heya dema mirina Melik Salih Îsmailê kurapê wî ya vê tarîxê (577/1181). Ji bo berfirehî bnr. Ibn Xelîkan, b. n., 4/423-428; Ibn el-Esir, b. n., 10/59, 69, 74; ez-Zirikî, b. n., 7/220

⁷² Ya rasttir ew hê 19 salî bû. Ibn el-Esir, b. n., 10/106

⁷³ Melik Mi'ezem Mizaferedîn (549-630/1154-1232) Ebû Se'îd Gökbûrî ibn Eb ul-Hesen Eli ibn Begtekin ibn Mihemed e ku Bavê wî Zeynedîn Eli Küçûkê xwediye Erbilê gelek zaro li pey xwe hiştibûn û welatên di destê xwe de ji bilî Erbilê yên mîna Sencar, Herran, Eqrêya Himcydîyan, keleyên Hekarîya hemî, Tikrît, Şehrezor û yên din tev ji Atabeg Qutbedîn Zengî re hiştibûn. Piştî mirina bavê wî ew çarde salî ketibû cihê wî lê dû re Micahededîn Qaymaz bi dek û dolaban ew jê sitandibû û dabû birayê wî yê jê piçûktir Zeynedîn. Ew jî rabûbû çûbû Bexdayê û ji wê derê jî çûbû Mûsilê ketibû ber xizmeta Seyfedîn Xazî ibn Mewdûd ku wî jî Heranê bi mîrgehî dabûyê. Dû re çûbû cem Selahedîn ku li cem wî qedrê wî bilind bûbû û mîrxasî û xweşmêriya wî bêhtir xwiya bûbû ta ku Selahedîn xweha xwe ya jinebî Rebi'e Xatûnê dabûyê û mîrgehên wî zêde kiribûn. Ew li nik Selahedîn mabû û bûbû yek ji serdarên wî yên mezintirîn ku pê re beşdarî gelek cengên wî bûbû û di wan de gelek pehlewani û gernasîyên mezin nişan dabû. Dema birayê wî Zeynedîn miribû ew rabûbû ji dîla mîrgehên xwe tev ve hew Erbilê ji Selahedîn xwestibû ku wî jî ew dabûyê û Şehrezorê jî lê zêde kiribû ku heya dawîya jiyana xwe ya sala şeşsed û sihî (630/1232) li wê derê bi karûbarên xwe û xêr û xêratan ve temenê xwe derbas kiribû, lê jina wî Rebi'e Xatûna Qîza Necmedîn Eyûb heya sala şeşsed û çel û sîsyan (643/1245) jî sax mabû. Ew yekî mîrxas, camêr, xweşmêr, egîd, zana, şerkar, milahîm, xêrkar, dadmend û pir comerd bû ku salê sêsed hezar Dînarî li Mewlûda Pêxember xerc dikir û gelek qencî bi zana, şêx û mişayix û sofiyan dikir û pir guh dida feqîran û alîkarî bi wan re dikir. Ji bo berfirehtir bnr. Ibn Xelîkan, b. n., 3/535-540; Ibn Kesîr, b. n., 13/104

⁷⁴ Sirûc Bajarekî nêzikî Heranê ye. Yaqût, b. n., 3/244

pêkve biparêze, çunkî li hember Siltan pêwîstiya wî bi mayîna li Şamê hebû. Serdaran ji bo daxwaziya zêdetir lê îsrar kir û rê nîşanî wî da ta ku cih lê teng bû.

Hingê serkarê karûbarê wî Micahededîn Qaymez bû ku yekî bihteng bû û zor û zehmetiyên serdarên Şamê ranedigirt. Wî Mizafereîdîn ibn Zeynedîn li şûna xwe li Helebê hişt û ji keleya Helebê derket çû Reqayê.⁷⁵ Li Reqayê birayê wî Emadedîn Zengî⁷⁶ ew pêşwazî kir, di nav wan de li ser guhertina Helebê bi Sincarê⁷⁷ lihevhatin pêk hat û Ezedîn ji birayê xwe Emadedîn re sond xwar û Emadedîn ji bo teslîmgirtina Helebê çû wê û Ezedîn jî çû Sincarê.

Tê [di vê sala 577/1181'ê] de Selahedîn ji Şamê çû Qahîreyê û birazyê xwe Ezedîn Feruxşah li Şamê danî cihê xwe. Prensê Kerekê⁷⁸ jî hingê derket û çû Tîmayê⁷⁹ da ku fersendê bibîne û bi rêberên Erebb ve here bavêje ser rêya Hîcazê. Feruxşah jî bi leşkerê Şamê ve çû Kerekê û giha nêzî Tîmayê lê dema nûçe giha Prens, ew vegeriya Kerekê. Selahedîn ferman li birayê xwe Seyf el-Îslam Tuxtekîn⁸⁰ kir ku here Yemenê, ew rabû xwe amade kir.

Tê [di vê sala 577/1181'ê] de Selahedîn ber bi Îskenderîyeyê ve çû û li piştta wê li nik 'Umûd Sewarîyê⁸¹ çadir veda.

⁷⁵ Reqe Bajarekî navdar yê rojhilatê Firatê û deverek ji yê Cezîreyê ye. Yaqût, b. n., 3/67

⁷⁶ Eb ul-Feth/Eb ul-Cûd Emadedîn Zengî ibn Qutbedîn Mewdûd ibn Emadedîn Zengî ku navdarê bi Xwediyê Sincarê bû û piştî mirina kurapê xwe Melik Salih Îsmailê kurê Nûredîn Mehmûd Zengî bûbû xwediyê Helebê. Dû re dema Siltan Selahedîn çûbû dora Helebê girtibû û zor dabûyê ew rabûbû bi Selahedîn re li hev kiribû ku ji dêla Helebê ve Sincar, Nisêbîn, Xabûr, Reqe û Sirûcê bidê û li ser vê ew rabûbû çûbû Sincarê û li wê derê mabû heya mirina xwe ya sala pêncsed û not û çaran (594/1197). Gava ew ji bo spartina Helebê bo Selahedîn ji keleya wê daketibû xelkê Helebê gelek lome û gotinên xerab pê kiribûn. Piştî ku bi Selahedîn re li hev hatibû êdî ew pê re beşdarî gelek cengên mezin yê diji Frengan bûbû û Selahedîn jî gelek qedir dabûyê û ew perû kiribû. Ibn Xelîkan, b. n., 2/275; Ebû Şame, *Zeyl*, 5/19

⁷⁷ Sincar/Şingal bajarekî navdar î kevnar yê herêma Cezîreyê ye û bi sê rojan ji Mûsilê dûr e. Yaqût, b. n., 2/297

⁷⁸ Kerek keleyeke asê ye li hêla Şamê ye ku dikeve navbera Eyleya ser derya Sor û Qudsê. Yaqût, b. n., 4/514

⁷⁹ Tîma bajarokekî hêla Şamê ye ku di navbera wê û Newala Qurayê de li ser rîya hecîyên Şamê dimîne. Yaqût, b. n., 2/78

⁸⁰ Ew Melik Ezîz Zaheredîn Seyf ul-Îslam Ebu l-Fewaris Tuxtekîn ibn Eyûb bû ku Selahedîn ew şandibû Yemenê da wê derê li hev rast bike. Ew çûbû karûbarê wê li hev sererastkiribû û heya mirina xwe ya sala 593/1196'an lê mabû. Ibn Esîr, b. n., 10/248; Ibn Xelîkan, b. n., 2/206; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 15; Ibn Wasil, b. n., 3/72; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/93; Ibn Kesîr, b. n., 13/15; Ibn Texreberdî, b. n., 6/141

⁸¹ 'Umûd Sewarî li Îskenderîyeyê dikeve ser qeraxê deryaya Rûmê/Navîn ku dirêjîya wê 43 gaz (32m) in. Eb ul-Fida, *Teqwîm el-Buldan*, Dar Sedîr, Beyrût, 1840, r. 113

Sala Pêncsed û Heftê û Heyştan (578/1182)

Tê [di vê sala 578/1182'an] de Seyf el-Îslam Tuxtekîn çû Yemenê ku Hetan⁸² lê dima, wî ferman kir ku [Hetan] here Şamê, wî jî mal û gencîneyê xwe da hev û dakete piştê Zebîdê,⁸³ lê Seyf el-Îslam ew girt. Wî hemî tiştên ku bi xwe re kom kiribû ku hêjabû hezar hezar dînarî da hev û dû re ew kuşt; hingê Osman îbn ez-Zencilî⁸⁴ li 'Edenê⁸⁵ bû, gava ev yek bihîst berê xwe da Şamê û çû.

Di meha seferê de Selahedîn ji Misrê derket çû Berkeyê⁸⁶ û giregirên dewletê jî ji bo verêkirinê pê re derketin. Siltan di ser Eyleyê⁸⁷ re çû Newala Mûsa.⁸⁸ Hingê Ferûxşah li Şamê bû; ew hat agahdarkirin ku Freng li Kerekê civîyane da têkevin pêşiya Siltan, ew ji Şamê derket û çû ser Teberîye,⁸⁹ Eka⁹⁰ û Debûrîyê⁹¹ û ew jî çûne wî. Ew rastî wan hat, ew şikandin hinek ji wan kuştin, dil girtin û keleya bi navê kela Celdek⁹² ku diket raserî Sewedê⁹³ vegirt û çû heya Busrayê,⁹⁴ li wê derê giha Siltan û pêkve ketin Şamê.

⁸² Ew Hetanê kurê Kamilê kurê Munqizê Kenanî bû, ku Şemsidewle Torinşah piştî lihevastkirina Yemenê û derûdorên wê dema xwestibû vegere Şamê rabûbû birayê wî Seyfedîn Mibarek li Zebîdê danibû cihê xwe, lê piştê wî jî xwestibû vegere û dema ji Torinşah destûr wergirtibû rabûbû Hetanê birayê dema danibû cihê xwe û hatibû cem Torinşah û pê re çûbû Misrê. Ibn Esîr, b. n., 10/53, 105, 111; Ebû Şame, b. n., 3/64

⁸³ Zebîd serbajarê tehamî ye ku di tîra deryayê de ye û bi qonaxa rojekê ji deryayê dûr e. Eb ul-Fida, *Teqwîm*, r. 79

⁸⁴ Ezedîn Zencilî Ebû Emer Osmanê kurê Elî ye ku serdarekî mezin bû û bi Torinşah ibn Eyûb re çûbû ser Yemenê û wî ew di sala pêncsed û heftê û yekê (571/1175) de danibû ser bajarê wê ye navdar 'Edenê ku piştî sala 590/1193'yan li Şamê miribû. Ebû Şame, b. n., 3/63, not 2

⁸⁵ 'Eden bajarekî navdar ye Yemenê ye ku dikeve ser qeraxê Deryaya Hindê. Yaqût, b. n., 4/100

⁸⁶ Berke cihê e li piştê Qahîreyê. Meqrîzî, *Silûk*, 1, beş 1, r. 77

⁸⁷ Eyle bajarekî e li ser Deryaya Sor li aliyê Şamê ^{Yaqût, b. n., 1/347}

⁸⁸ Wadî Mûsa newalek e li başûrê Qudsê ku dikeve navbera wê û erdê Hîcazê. Yaqût, 5/398

⁸⁹ Teberîye bajarekî piçûk e ku dikeve raserî Gola Teberîyeyê û li hêla çiyayê Tûrê dimîne. Ew ji aqarê Urdunê ye hêla Xûrê ye. Yaqût, b. n., 4/20

⁹⁰ Eka navê bajarekî ser qeraxê derya Şamê ye û ji deverên ser bi Urdinê ve ye. Yaqût, b. n., 4/159

⁹¹ Debûre bajarokekî nêzîkî Teberîyeyê ye ku devereke bi ser Urdinê ve ye. Yaqût, b. n., 2/498

⁹² Keleya Celdekê yek ji keleyên Şamê ye ku bi hebsê jî tê nasin. Ibn el-Esîr, 10/544

⁹³ Sewad devereke Belqayê ye ku ji ber reşayîya kevirên xwe ev nav wergirtiye. Yaqût, b. n., 3/309

⁹⁴ Busra yek ji deverên ser bi Şamê ve ye ku navenda wîlayeta Hewranê bû. Yaqût, b. n., 1/522

Berî hingê Mizafeređîn ibn Zeynedîn ji Siltan re nivîsîbû û meyla xwe ya bi ser wî ve nîşan dabû; ji ber vê Siltan rabû ji Şamê derket û çû Hemayê û Mizafeređîn ibn Zeynedîn jî çû gihayê û vegirtina Firatê jê re hêsa nîşan da, Cezîreyê girtî da zanîn û ji bo Helebê jî tu tişt pêwîst nedidît çunkî ji xwe ew li ber dest bû.

Wî bi ya wî kir û ji Firatê derbas bû, çû daket Bîreyê⁹⁵ û ji desthiladarên rojhilatê [Amed, Hisin Keyfa/Heskîf, Heran, Riha, Reqç, Serê Kanîyê, Sirûc/Pirsûs û deverên wan] re nivîsand ku heyetan bişînin cem. Qutbedîn Îlxaziyê⁹⁶ xwediyê Mêrdînê⁹⁷ çû bal, ew bi hatina wî şa bû û derket pêrgî wî; dû re Mihemed ibn Qereaslan ibn Artuqê⁹⁸ xwediyê Hesênkeyfê/Heskîfê⁹⁹ giha cem. Di pey de Siltan jî piştî vegirtina Bîreyê û dana wê bi mîrgehî bo Şehabedîn Mehmûdê Artuqî¹⁰⁰ jî wê derê çû û daket ser Rihayê/Urfayê ku Fexredîn Mesûdê Zaferanî¹⁰¹ lê bû, wî bi ewleyî ew dayê û Siltan jî ew da ser mîrgehên Mizafeređîn ibn Zeynedîn ku Heran¹⁰² û derûdorên wê bûn. Dû

⁹⁵ Bîre bajarekî nêzîkî Simeysatê ye ku dikeve navbera Heleb û geliyên Rûmê û keleyeke asê lê bû ku xwedî pahnaveke fireh bû. Yaqût, b. n., 1/624

⁹⁶ Qutbedîn Îlxazî ibn Necmedîn ibn Elbî ibn Temirtaş/Timûrtaş ibn Îlxazî ibn Artuqê xwediyê Mêrdînê ku piştî mirina wî ya sala pêncsed û heştêyî (580/1184) kurê wî ye zarok Hisamedîn Bülük Arslan ketibû cihê wî û ji ber vê jî Şah Ermenê xwediyê Xelatê ye Xalê Qutbedîn dest danibû ser karûbarê dewleta wî û Nizamedîn Beqç kiribû perwerdekarê kurê wî. Ibn el-Esir, b. n., 10/129

⁹⁷ Mêrdîn keleyeke navdar e li ser kumçika Çiyayê Cezîreyê ku raserî Dinêser [Qoser/Qiziltepeya niha], Dara [bajare kevname ye navbera Nisêbîn û Mêrdînê] û Nisêbînê dikeve. Yaqût, b. n., 5/46

⁹⁸ Nûredîn Mihemed ibn Kara Arslan ibn Dawîdê Artuqiyê (562-5581/1166-1185) xwediyê Heskîf û Amedê bû ku du kur li pey xwe hiştibûn. Yê mezin Qutbedîn Suqman/Sökmen ketibû cihê wî û karûbarê dewleta xwe jî spartibû wezîrê wî Qewamê kurê Semaqayê Sêrtî. Ibn el-Esir, b. n., 10/133

⁹⁹ Hesinkeyf/Heskîf bajar û keleyeke mezin e ku dikeve ser çemê Dicle û di navbera Amed û Cizîra Botan de dimîne. Yaqût, b. n., 2/306. [Ya rasttir ew dikeve navbera Batman û Mîdyadê ku bi qasî sih kilometreyan nêzîkî Batmanê ye.

¹⁰⁰ Ew Şehabedîn Mehmûd ibn Îlyasê Artuqî bû û kurapê Qutbedîn Îlxaziyê Artuqî ye xwediyê Mêrdînê bû ku xwe dabû hêla Siltan Selahedîn. Li gorî Ibn el-Esir Bîre ya Şehabedîn bû lê piştî mirina wî ji kurê wî re mabû ku Qutbedînê kurapê bavê wî ye xwediyê Mêrdînê xwestibû ew jê bistîne lê Selahedîn nehiştibû. Ibn el-Esir, b. n., 10/108

¹⁰¹ Ew Fexredîn Mesûdê Zaferanî bû ku dema wefata Nûredîn Zengî ew li Hemayê dima, lê dû re xelkê Hemayê li ber rabû û ew jê derxist. Ew ji wê derê rabû çû Be' rînê bi Frengan re li hev kir û li pêşberî Melik Salih ibn Nûredîn Zengî rabû û xwe tê de asê kir heya ku Siltan Selahedîn hat Şamê. Ew hingê çû cem Selahedîn û ket ber xizmeta wî û dû re jî çû cem Nasîrudîn Şêrkohê kurapê Selahedînê Eyûbî. Ehmed ibn Ezreq el-Fariqî, *Tarîxa Meyafaqîn*, Nûbihar, Stenbol, 2014, r. 651; Ebû Şame, *Rewdeteyn*, ½, r. 640

¹⁰² Heran bajarekî navdar î kevnar î pir mezin bû ku niha wêran bûye [hew şûnwarên hinek ji bajêr û yê zaningeha wê ya kevnare dimîne], ew nêzîkî Rehayê ye û dikeve ser rêya Mûsil, Şam û welatê Rûmê [Bizansê]. Tê gotin ku navê xwe jî navê Haranê birayê Îbrahîm Pêxember (e. s.) girtiye ku wî ava kiribû lê Ereban ew kiriye Heran. Herweha tê gotin jî ku ew yek ji bajarên pêşî ye ku piştî Tofanê hatibûye avakirin. Dîsa tê gotin ku warên Sabîyîyan û cihê civanên wan bûye û bermayên wan hê jî lê mane. Eb ul-Fida, *Teqwîm* r. 276, Yaqût, b. n., 2/271

re çû Reqayê ku Qutbedîn Yenal¹⁰³ [ibn Hisam el-Menbecî] lê bû, wî êminî dayê û çû dest danî ser Xabûr¹⁰⁴ û Nisêbînê¹⁰⁵ û Eb ul-Hicayê Semîn/Qelew¹⁰⁶ danî ser Nisêbînê û Xabûr jî spart Cemaleddîn Xweştirînê Ezkeşî¹⁰⁷ û çû daket ser Mûsilê.¹⁰⁸ Siltan daket ser deriyê Îmadî, Tac el-Milûk [Bûrî]¹⁰⁹ jî daket ser deriyê pirê û Tiqyedîn Emer jî li ser deriyê rojhilatê bû.

Heçî ji parastina bajêr Micahidedîn Qaymaz berpirsyar bû ku qenc bi parastina wê ve radibû. Ezedîn Mesûd rabû ji bo mehderiyê delegasyonê/desteyeke nimayendan şandibû cem Xelîfe¹¹⁰ û Xelîfe jî Şeyx eş-Şiyûx/Şêxêşêxan Ebd er-Rehîm şandibû û ji Siltan xwestibû ku ji ser Mûsilê rabe li ser soz û peymanê ku Ezedîn bibe hevkarê wî û ji bo cenga Frengan pê re alîkarî bike.

Siltan çel rojî li ser Mûsilê ma, lê dît ku ew bajarekî mezin û xwedî sipaheke xurt e ku heya keleyên wê neyên vegirtin ew hew bi dorpêçanê nagihê

¹⁰³ Qutbedîn Yenal ibn Hisam el-Menbecî yek ji serdarên mezin yê Nûredîn bû ku bi Esededîn Şêrkoh re çûbû Misrê, lê gava ku piştî wefata Şêrkoh wezîrtiya Misrê gihabû Selahedîn hingê ew ji bi Eynudewle Yarûqî ibn Koxat, Ezedîn Curdik û yên din re ziviribû Şamê ku gotibûn em nakevin bin fermandariya Yûsuf (Selahedîn). Ew xwediyê Menbecê bû ku piştî wefata Nûredîn Zengî dijberiyê xurt li pêşberî Selahedînê Eyûbî kiribû ta ku Selahedîn Menbecê jê sitandibû. Hingê ew çûbû cem Seyfedîn Xazî ibn Zengî ku wî ji Reqeyê dabûyê lê dûre di sala 578/1177'an de Selahedîn ew jî jê sitandibû, ji ber ku di şerê navbera Zengî û Eyûbîyan de ew sersedemekî sereke bû û pir bi rik dijberiya Selahedîn dikir. Bundayî, *Sena*, r. 17, 98, 120, 256; Ebû Şame, b. n., ½, 655

¹⁰⁴ [Berê] Xabûr ji bo kêraneke fireh î mezin li herêma Cezîreyê dihat gotin ku navê xwe ji çemê Xabûrê yê navbera Serê Kanîyê û Firatê girtibû û gelek deverên dora wî jî li ser dihatin hesabê. Yaqût, b. n., 2/382

¹⁰⁵ Bajare Nisêbînê ku niha bi ser Mêrdînê ve ye dikeve ser rîya karwanên Mûsil û Şamê. Yaqût, b. n., 5/233. Ew niha li ser rîya hevrêşimê ye û dikeve navbera Dinêser/Qoser, Mêrdîn û Cizîra Botan û li ber sînorê Rojavayê Kurdistanê (Kurdîstana Sûriyeyê) ye.

¹⁰⁶ Ji bo Eb ul-Hicayê Semîn ku ji Kurdên Hezbanî yên hekemî yên Erbilê ye bnr. li pêş r. 2, not 8.

¹⁰⁷ Cemaleddîn/Hisamedînê kurê Xweştirînê Ezkeşî yek ji serdarên Selahedîn û zanayên wî yê girîng bû ku li Saraya Qahîreyê Medreseyeke Şafî'îyan û enstîtuyeye Kurdî ava kiribû. Wî di sala 619/1122'yan de li Heranê bi Emadedîn Meştûb re ketibû zindana Melik Eşrefê Eyûbî û tê de wefat kiribû. Ew bapirê mirê mezin Mucîredîn Eb ul-Hica İsa ibn Heşîr ibn Xweştirînê Ezkeşîyê Kurdî bû ku vê dawiyê beşdarî cenga Tataran ya Eyn Calûtê bûbû û tê de gelek mîrxasî kiribû û di têkbirina Tataran de pareke wî ya mezin hebû. Melik Muzafer dema ketibû Dimeşqê ew bi Mîr Elemedîn Sencerê Helebî ve kiribû cihgirê xwe yê wê. Ew lê mabû heya ku di sala 661/1262'an de li Şamê rehmet kiribû û kurê wî Mîr Ezedîn Xweştirîn jî ji bo demekê ketibû cihê wî. Ebû Şame, b. n., 3/81, Zeyl, r. 344; Ibn Kesîr b. n., 13/181; Boris James, b. n., 172. Ibn Wasil, b. n., 4/76

¹⁰⁸ Ev cara pêşî bû ku Siltan Selahedîn avêtibû ser Mûsilê û dora wê pêçabû, ji bo berfirehî bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/114.

¹⁰⁹ Tac el-Milûk Ebû Se'îd Bûrî (556-579/1160-1183) ibn Eyûb ibn Şadî ibn Merwan Meceddinê birayê Siltan Selahedîn yê piçûktirîn bû ku diwaneke wî ya honraweyê heye. Wî ji ber birîna ku di cenga ser Helebê de girtibû di sala 579/1183'yan de wefat kir. Ibn Xelikan, b. n., 1/280

¹¹⁰ Ew Xelîfe Nasir li Dinîllah Eb ul-Ebbas Ehmed ibn el-Mustedî' bi Emrîllah (553-622/1158-1225) ibn el-Mustencid Billah Yûsuf ibn el-Muqtefiyê Haşîmiyê Ebbasî bû ku temenê wî gihabû 69 sal û du meh û bist rojan û nêzikî çel û heft salan xelîfeti kiribû. Wî di sala 622/1225'an de wefat kir û piştî wî jî kurê wî yê welîehd Ebû Nesr ez-Zahir bi Emrîllah kete cihê wî, lê piştî neh mehan mir. Ebû Şame, Zeyl, 218; Ibn Kesîr, b. n., 13/81

armanca xwe. Ew digel qasidê Xelîfe ji ser rabû û çû ser Sincarê¹¹¹ ku hingê Şerefedîn/Qutbedînê [birayê Ezedîn Mîrêmîran Hindû] lê bû û bi mence-nîqan lê da ta ku di sûrê de neqebeke mezin vebû. Li ser vê Şerefedîn tirsîya û hêviya ewleyîyê kir, wî ewleyî dayê û bi mal û eyalê xwe ve derket çû Mûsilê û Sincarê da Tiqyedînê birazîyê xwe¹¹² û dû re jî çû Heranê, hêzên leşkerî yên Diyarê Bekir jî vegeyriyan navendên xwe.

Tê [di vê sala 578/1182'an] de bûyera navbera el-Hacib Lulu¹¹³ ya bi Frengan re ku mîrzayê Kerekê [Ernat/Rinald De Şatîyon] bi dar û textan ve çûbû Eyleyê,¹¹⁴ lê mabû, li wê derê bi mebesta ku here ser Mekke û Medîneyê gemî saz kiribûn û li deryayê êrîş pêk anîbûn. Gava karê sazkirina gemîyan qediyabû, ew li wan siwar bûbû û di Deryaya Qulzemê/Sor de çûbû gihabû 'Îzabê¹¹⁵ û dest danîbû ser keştîyên ticaran, ew talan kiribûn, hinek kesên tê de kuştîbûn hinek jî dîl girtîbûn û berê xwe dabûn Cideyê.¹¹⁶

Gava ev nûçe giha Melîk Adil, ew rabû ferman li Hisamedîn el-Hacib Lulu kir, ew li keştîyan siwar bû û di Deryaya Qulzemê de dabû pey wan, bayê jî alîkariya wî kiribû heya ku ew li hafa Medîneya Nebî (e. s.) gihîştîbû wan; hinek ji wan di bejê de reviyabûn û yên din dîl hatîbûn girtin. Wî sed û heftê kes dîl girtin, malên bazirganan xelaskir û li wan vegevand, dest danî ser keştîyên wan û vegeyriya Qahîreyê. Wan ev yek ji Siltan re nivîsî û wî jî ferman kir ku serê hinek dîlan li Qahîre, yê hinekan li Mekke û yên hinekan jî li Medîne jêbikin û wan jî weha kir.

¹¹¹ Li gorî Mensûr Mihemedê kurê Tiqyedînê Eyûbî ji ber ku Sincariyan riya alîkarî û hawara ku di dema dorpêçana Mûsilê de ji derûdorên ji wan re dihat, dibirî loma Siltan Selahedîn pêşî birazîyê xwe Tiqyedîn Emer şandibûye ser Sincarê lê dû re dema ku navbeynciyê Xelîfe hatiye navbera wan da wan li hev bîne û çendî ku negihaye tu encamê jî lê dîsa Selahedîn ji ser Mûsilê rabûye û çûye ser Sincarê ji bo alîkariya Tiqyedîn û ew jî birayê Ezedîn, Şerefedîn Mîrêmîran Hindûyê kurê Mewdûd sitandîye û Se' dedînê kurê Mu'înedîn Onur danîye ser. Mensûr Mihemed ibn Teqyedîn Eyûbî, *Midmar el-Hqaiq we sirr il-Xelayiq*, el-Heyet el-Misri el-Amme lil-Kitab, Misir, 2005, r. 136; Ibn el-Esir, b. n., 10/114-116

¹¹² Li gorî Ibn el-Esir û Mensûr Mihemedê Tiqyedîn siltan ew daye Se' dedînê kurê Mu'înedîn Onur. Bnr. Ibn el-Esir, b. n., 10/116; Mensûr Mihemed, b. n., r. 137

¹¹³ Mîr Hisamedîn Lu'lu' el-Hacib serdarekî sipaha Misrê ya dema Fatimîyan bû ku bi eslê xwe Ermenî bû, lê piştî dema Selahedîn bûbû yek ji giregêrin dewleta Selahîdîn û serekê hêza wî ya deryayî heya ku di sala pênsê û not û şaşan (596/1199) de mirîbû. Ebû Şame, b. n., 3/88, not 4

¹¹⁴ Eyle bajarekî ser Deryaya Sor e ji hêla Şamê ve ku keleya wê di nav deryayê de ye. Yaqût, b. n., 1/347, Eb ul-Fida, *Teqwîm ul-Buldan*, r. 87

¹¹⁵ 'Îzab bajarekî piçûk yê kevîya Deryaya Sor e û derbenda keştîyên ku ji Edenê diçin Se'îda [Misrê] ye. Yaqût, b. n., 4/193

¹¹⁶ Cide bajarekî [S. Erebiştana niha ye] ku dikeve ser qeraxê deryaya Yemenê. Yaqût, b. n., 2/133

Qazî el-Fazil nameyek ji Xelîfe re nivîsî ku tê de weha digot: “Freng bi karekî kirêt ve rabûn û serê sibê zû daketin ber deryayê, wan keştiyek saz kir, ew bi cengawer û zexîre dagirtin û pê xwe berdand qeraxê Tehameyê.¹¹⁷ Ew bi tundrewî bi nav welat ketin ta ku Misilmanan digot qey êdî qiyamet fetl û pêçên xwe nîşan dide û berr û merşên xwe yên raxistî dide hev. Lê wê gavê ji bo xatirê hewşa Beyta Wî ya paristî û warê nebîyên Wî yên mezin û cihê gorbihuşta Pêxemberê Wî yê pîrgewre (e. s.) hêrsa Xwedê rabû çawa ku di ayeta Beytê de jî dema xwedîyê fil hatibû wê û wan jî Xwedê kiribû wekîl û ew spartibû Wî, hingê heman qencî kiribû û çî baştirîn wekîl bû ku ji heqê wan derketibû û ji neyara tu agahdêr û şûnwar nehiştibû. Mîna ku dibêje: “Ewên kafirbûyî bi komî berbi dojhê ve hatin birin.”¹¹⁸

Tê [di vê sala 578/1182’an] de melikên rojhilat qesda [şerê] Siltan kirin ku hingê li ser Heranê bû. Şahermenê xwedîyê Xelatê¹¹⁹ ku navê wî Zahîrudîn û nasnavê wî jî Suqmen/Sokman¹²⁰ bû û berê ji bo mehderîya Mûsilê qasid şandibû cem Siltan, lê nehatibû pejirandin, hat û daket Herzemê.¹²¹ Ezedîn jî bi leşkerê Mûsilê û yê Helebê ve derket û hat giha wî. Her wê demê pênc hezar leşkerê Misrê jî gihabû Siltan, wî leşker kişand Serê Kanîyê¹²² û lê daket; lê ew ji hev belav bûn û her yek ji wan vegeheriya welatê xwe.

¹¹⁷ Tehame herêmeke mîna Girava Erebi ye ku ji Yemenê heya derûdorên Şamê dirêj dibe. Yaqût, b. n., 2/74

¹¹⁸ Sûretê zumur (39), ayet 71

¹¹⁹ Xelat bajerekî kevnar î navdar e ku berê di demeke pir kevn de bûye navenda Ermenistana Navîn. Yaqût, b. n., 2/435. Ew dikeve Kurdistanê niha ser qeraxê deryaçeya Wanê û di navbera Tetwan û Erdîşê de dimîne.

¹²⁰ Sökmen/Suqman ibn Zehîredîn İbrahîm ibn Sökman el-Qutbiyê koleyê Qutbedîn İsmailê xwedîyê Merenda azerbaycanê bû ku di sala çarsêd û not û sisiyan (493/1099) de kalê wî Suqman bi daxwazî û alîkariya xelkê Xelatê ew ji raspêrê Merwanîyan ku xûyê wî ji wan re nexweş bûbû û zordarî li wan dikir, sitandibû û heya vê salê (579/1183’an jî 582/1186’an) jî Xelat di destê vî neviyê wî Suqmanê II’em de mabû ku piştî wî jî ketibû destê koleyê wî Begîmûr [Timûr Beg ?] ta ku ew jî di sala pêncêd û heştê û nehan (589/1193) de hatibû kuştin. Eb ul-Fîda, *el-Muxteser fi Exbar el-Beşer*, Dar el-Kutub el-İlmîye, Beyrût, 1997, 2/29, 46, 150

¹²¹ Herzem bajerekî piçûk e li ser çemikekî ku di newaleke bi darûber de di navbera Mêrdîn û Dinêserê/Qoserê de dimîne. Yaqût, b. n., 2/278

¹²² Serê Kanîyê bajerekî Cezîreyê [beşa bakur rojavayê Kurdistanê] yê navdar e ku dikeve navbera Heran, Nisêbîn û Dinêsirê/Qoserê, lê nêziktirê Dinêsir [û Wêranşehrê] ye. Çar kanîyên pir bi av jê diherikin ku çemê Xabûrê ji wan dest pê dike. Yaqût, b. n., 3/14

Siltan ji wê derê çû Amedê ku Mehmûd ibn Îl-Deniz¹²³ lê dima, lê serekê wê Mehmûd ibn Neysan¹²⁴ lê hikim dikir, bes Siltan jî berê ew bi Nûredîn Mihemed ibn Qere Aslan/Karaslan¹²⁵ re soz dabû. Wî mendenîq li ser girêdan û hindik mabû wê vegire ku hinek pîrekên çarşevkirî yên Îbn Îl-Deniz û Îbn Neysan hatin xwe avêtin cem û ji bo çend rojan hêvîya navberdayinê jê kirin ku wî jî ew da wan.

Tê [di vê sala 578/1182'an] de ew leşkerên ku li ser keleya Harimê¹²⁶ bûn, dest danîn ser walîyê wê Serxekê¹²⁷ û diruşmên Siltan avêtin û xeber gihandin wî, wî jî yekî ku ew teslîm bigire ji wan re şand.

[Wefata] Ehmed ibn Elî ibn Ehmed er-Rufa'î¹²⁸

Şêxê Betaîhîyan¹²⁹ ku li Um 'Ebîdeyê¹³⁰ dima û xwedî keramet û paye bû, hersal di demên [civanê] de gelek kes li cem kom dibûn. Hinek şêxên me salix didan û [yekî ji wan] digot: "Ez di şeva nîvê meha Şabanê de çûme cem û min nêzikî sed hezar kes li nik wî dît, min jê re got: Ev komeke pir e. Wî got: Ez bi vê mehşerê re hatime heşîrkirin [lê ne] ku ketiye dilê min ez serekê vê komê me." Ew yekî terkîcîhan, dilpak û nefspîçûk bû û tu tiştî bêqîmet nedidît. Sedemê mirina wî jî ew bû ku hinek zahidan ev şî'ir jê re xwendibû:

¹²³ Ew Şems el-Milûk Mehmûd ibn Îl-Deniz/Îlildî bû ku xwediyê Amedê yê kevn yê dema siltanên kevnar [li dor salên 543/1148] bû û kurê wî Mehmûd jî çendî ku pîr bû jî lê li ber destê wî bû. Ebû Şame, b. n., 3/97; Mensûr Mihemedê ibn Tiqyedîn Eyûbî, b. n., 162; Ibn Ezreq el-Fariqî, b. n., r. 592

¹²⁴ Li gor Ebû Şame ku ji Ibn Ebî Tey wergirtiye "Ibn Teysan" e, lê Ibn el-Esir "Behaedîn Ibn Neysan" dide û li nik Îmad el-Katib jî "Ibn Neysan" e, navê wî yê tevayî jî li gorî *Midmar el-Heqayîqa* Mensûr ibn Tiqyedîn Mesûd ibn Ebî Elî ibn Neysan e ne Mehmûd e. Ebû Şame b. n., 3/95, 97

¹²⁵ Ew Qutbedîn Îlxazî ibn Necmedîn ibn Elbî ibn Timûrtaş ibn Îlxaqzî ibn Artûqê xwediyê Mêrdînê bû ku ji bilî wê Hesenkeyf û Amed jî yên wî bûn. Ew di sala pêncsed û heştêyî de (580/1184) mir û kurê wî yê piçûk ku deh salî bû kete cihê wî. Malbata Artûqîyan ku digihîje bavikê Dogerê Tirkmenî jî yên pêşî bûn ku berî Mîsriyan dema ku Artûq ibn Ekseb/Eksuk walîtiya wê dikir, Qudsê parastibûn. Ebû Şame, b. n., 3/144; Ibn el-Esir, b. n., 10/129; Sipan Hesen Elî Bengelî, *Hisni Keyfa*, Spîrez, 2005, r. 53

¹²⁶ Harim keleyek asê û navçeyeke mezin î bi darûber e ku li hêla Antakya dikeve, lê li ser Helebê ye. Yaqût, b. n., 2/237

¹²⁷ Çendî ku Selahedîn ewleyî daye Serxek û ji dêla Harimê ve xwestiye çend deverên din bidê jî lê ew pêbawer nebûbû û nexwestibû keleyê teslîm bike û pêwendî bi Frengan re danibû da wî biparêzin ta ku bi zor jê hatibû sitandin û ew hatibû girtin û zindankirin. Ibn el-Esir b. n., 10/122-123

¹²⁸ Ew Ebû Ebas Ehmed Ebû Hesen Elî ibn Ebî Ebas Ehmed ibn Rufa'î bû ku yekî qenc î hiqûqnas û Şafi'î bû û eslê wî Erebbû. Gelek kesên feqîr pê bawer bûn ku li cem wî civiyabûn, dixwendin û 'emel dikirin. Ibn Xelîkan, b. n., 1/182

¹²⁹ Betaîhîn devereke navdar e ku ji çend gundên navbera Wasit û Besrayê li nav avê li hev kom bûne, pêk tê. Ibn Xelîkan, b. n., 1/184

¹³⁰ Um 'Ebîde gundek jî yên Betahîhê ye. Ibn Xelîkan, b. n., 1/183

Dema şeva tarî bû dilê min bi zîkrê we tî bû/sewdaser bû
 Ez mîna kevokên qirikxelekkiriyê bi pirtikên rengîn diqîrim
 Ewr li ser min kul û xeman dibarînin
 Ê li bin min jî derya ne ku kul ji wan dizên
 Ez ne kuştî me ji xwe di kuştinê de rihetî heye
 Ê ne jî jê memnûn im ta ku ez azad bibim

Li ser vê yekê Şêx girîya û nexweş ket û di roja pêncşema dozdeyê Cemadulûlaya [vê sala 578/1182'an) de wefat kir.

[Wefata] Ferûxşahê kurê Şahinşahê kurê Eyûb

Nasnavê wî Ezedîn bû ku nimûneyê hêja yê qencan bû, pir bi xêrûbêr bû û zahf qencî dikir, ew yekî nefspiçûk, xweşmêr, camêr û merd bû û pêşengekî mêrxas ku beriyê ji zilmê bû. Îmad el-Katib di Xerîdeyê¹³¹ de li ser wî weha nivîsiye: “Wî kesên malbata xwe yên qenc di ser re digirt û bi zahfiya qenci-yên xwe rê ji jêxwestinê re nedihîşt. Ji dostên wî yên taybetî û bijarte serek Tacedîn el-Kindî bû¹³² ku pirzanayê dema xwe, qencîkarê pir hêja, hilgirê/bargirê hêza xwe, şewirmendê hogirên xwe, tîrêjên roja xwe û dilsozê dilê xwe bû.

Ferûxşah şairekî rewanbêj bû ku Îmad el-Katib gotiye: “Wî ji bo xwe li ber destê Melîk Nasir Selahedîn ji min re weha gotiye:

*Gava te xwest ku heqê tiştan bidî wan
 Ê li benda hikmê dadmendiyê yê baştirîn bî
 Tu qenciyê bi yê ne layiq re meke
 Zilma te danîna tiştan e ne di cihê de”*

Gelek honraweyên wî yên tomarkirî jî hene, wî di meha Cumadulûlayê de li Şamê wefat kir û li kumbeta xwe ya raserî bakurê meydanê yê bilind hat veşartin. Siltan piştî wî Be'albekê di dest Melîk Emced Behremşahê [kurê wî] de hişt û Şemsedîn îbn el-Miqedem jî bi cihgirî şande wê derê.

¹³¹ Kurtasiya navê kitêba katibê inşayê yê Selahedîn û Nûredîn Îmad el-Katib ya Xerîdet el-Qesir we Cerîdet el-'Esirê ye ku li ser şairan e.

¹³² Tacedîn Eb ul-Yemen Zeyd (520-613/1126-1216) ibn el-Hesen ibn Zeyd ibn el-Hesen ibn Se'îd el-Kindî ku li Bexdayê bûye û mezin bûye, lê li Şamê jiyaye û wefat kiriye. Ew yekî rêzimannas, wêjenas û rewanbêj bûye ku ji ber navdariya wî ne hewceyî gotin û pesnê ye. Ibn Xelîkan, b. n., 2/284

Tê [di vê sala 578/1182'an] de şerî'etnasê Şafi'î Qutbedîn Nîşapûrî¹³³ ku di sala 505/1111'an de li Nîşapûrê¹³⁴ hatibû dinê, çû rehmetê, wî di roja cejna remezanê de wefat kir û li goristana mitesewifan hat veşartin; ew yekî qenc î hêja û xuyxweş bû.

¹³³ Ew Eb ul-Me'ali Mesûd (505-578/1114-1182) ibn Mihemed ibn Mesûd ibn Tahir Qutbedîn Nisabûriyê/Nîşapûriyê Tersîziyê hiqûqnasê Şafi'î bû ku li Nisabûr/Nîşapûr û Merweyê fiqh [hiqûqa Îslamê] xwendibû, li Nisabûrê li Medreseya Nîzamiye jî dersdêrî kiribû. Dû re li Şamê li Helebê li medreseyên ku Nûredîn Mehmûd û Esededîn Şêrkoh jê re ava kiribûn, li Hemedanê û dîsa li Şamê ders dabû. Ji bili kitêba ser eqîdeyê ku hemî babetên pêwîst ji Selahedîn re nivîsibû, wî kitêbeke Fiqhê ya ferwayê bi navê "el-Hadi" jî nivîsibû. Ibn Xelîkan, b. n., 4/418

¹³⁴ Nisabûr/Nîşapûr bajarekî mezin î navdar e ku kana qencan û kaniya zanayan bû û gelek mêweyên xweş lê hene. Yaqût, b. n., 5/382

Sala Pêncsed û Heftê û Nehan (579/1183)

Di meha Miheremê de Siltan, Amedê teslîm girt û li saraya wê rûnişt, lê dû re ew û deverên pê ve girêdayî da Nûredîn Mihemedê kurê Qere Arslan/Kara Arslan¹³⁵ û [Qazî] el-Fazil jî li ser vê vegirtinê ji Xelîfe re nameyek nivîsî:

“Xizmetkar li benda bersivê ye da bi leşker ku gotin e û bi rim ku qelem e, dirêjî pê bide ku ev yeka han [vegirtina Amedê] ne ji ber sedemê pêşketina dewleta ku danîbû lê textê wê xwar bûbû, pêk hat û ne ji ber dozeke ku xemên sipaha wî bê wê dozê piçûk hatibû dêran jî bû. Lê belê ji ber ku jê [Amedê] hevrişimekî pir bi bal vê Cezîreya han ve tê şandin û ew jî dibe cihê cudahî û zehmetiyê ku loma ev vegirtin pêk hat. Îcar ger ku ew şandina hevrişim di yek rêzebendê de li hev bê sererastkirin dê hemî leşkerê Îslamê di cenga dijî kafiran de bi rêkûpêk yekrêz bibe. Çawa ku kufr jî dê li ser piştê li erdê bikeve, bê avêtin û li çol û xaka Misrê ya rast û li av û deryayên Cezîreyê hemî têk biçê.”

Di meha Miheremê de Siltan hilkişiya, çû li çemê Firatê xist da here ser bajarê Helebê.

Vegirtina Helebê

Wî riya xwe bi Eyntabê¹³⁶ xist ku Nasihudîn Mihemed ibn Xumartekîn¹³⁷ lê dima, ew daket cem û wî jî mazûvaniyeke baş jê re kir ku wî (Siltan) jî ew li ser wê [Eyntabê] hişt. Ew di 13'ê Miheremê de giha Helebê û li meydana

¹³⁵ Nûredîn Mihemedê kurê Qere Arslanê Artûqiyê xwediyê Hisenkeyfê/Heskîfê ye ku behsa wî li pêş di babeta vegirtina Amedê de derbas bû.

¹³⁶ Eyntab keleyeke asê û navçeyeke navbera Heleb û Antakya ye ku bi navê Dilokê jî dihat nasîn û bi Helebê ve girêdayê bû. Yaqût, b. n., 4/199. Niha bajarekî mezin û navendeke endustrî û bazirganiyê ye li rojavayê Kurdistanê.

¹³⁷ Li gorî Ibn el-Esîr ew Nasirudîn Mihemedê birayê Şex Îsmailê xeznedarê Nûredîn Zengî bû. Ibn el-Esîr b. n., 10/120

Xidir/Kesk daket û ji spêdeyê heya êvarê ceng kir. Birayê Siltan Tac el-Milûk Bûrî derket pêş û tîrek hat li çavê wî ket û ew gelekî êşand ta ku di 23'yê meha Seferê de pê mir.

Dû re dema Emadedîn Zengî fêhm kir ku hêza wî têrî şer nake rabû ji Hisamedîn Tuman¹³⁸ re got ku derkeve here cem Selahedîn û hêviya aştîyê jê bike. Ew bi dizî derket da kes pê nizanibe û biryara lihevhatinê hat dayîn ku Sencar û deverên wê û Xabûr û Nisêbîn li 'Emadedîn bê vegerandin. Gava xelk pê hîsiyan serdar jî rabûn çûn cem Selahedîn û wî jî xil'et [cibê serdariyê] li wan kir, lê xelkê Helebê li bin keleyê hincan, kinc û sabûn danîn û li Emadedîn kirin gazî: "Ey karker, ey şolkar, dakeve were mîna xunsayan (nêrûmêyan) kincan bişo; ji vê pê ve tu bi kêrî tu tiştî nayê." û weha li ser şî'ir çêkirin.

Di 23'yê Seferê de Tac el-Milûkê birayê Selahedîn wefat kir, Siltan pir li ber ket û pê gelekî xemgîn bû û di sersaxiyê de rûnişt. Hingê 'Emadedîn jî daket cem, Siltan derket pêşiyê, pir qedirê wî girt û jê re xizmet kir û hespên beze/entîke û perûyên giranbiha jê re pêşkêş kir. Dû re 'Emadedîn vegeriya Keleyê û Siltan jî li ser birayê xwe dilşikestî û xemgîn bû û digiriya û digot: "Min mûyekî porê birayê xwe bi Helebê nedida." Emadedîn çû Sincarê û Siltan jî li çadirê ma bê ku qîmet bide Helebê; dû re hilkişiya keleyê û Qaziyê Şamê Mihyedîn ibn Zekiyedîn el-Qereşî¹³⁹ li ser ev şî'ir got:

Vegirtina te ya keleya Şehba¹⁴⁰ di Seferê de
Mijdevan e ji bo vegirtinên Qudsê di Recebê de

Xelk li avêtina/gotina wî ya bêmeram ma ecêbmayî, çawa digot weha jî bû û Siltan jî ew kir serekqaziyê Helebê û Şamê jî da ser. Wî Tilbaşer¹⁴¹ û Tilxalidê¹⁴² da Bedredîn Dildirim ibn Behaedîn ibn Yarûq.¹⁴³ Keleya

¹³⁸ Li gor Ibn el-Esîr Mîr Tûman el-Yarûqî ye ku serdarekî mêrxas yê Misilmanan bû û di sala pêncsed û heştê û pêncan (585/1189) de miribû; li gor Ibn Xelikan jî navê wî yê temami Mîr Hisamedîn Tûman ibn Xazî ibn Yelmî ibn Tencûl bû ku ji çiyayê Selûr yê dora Helebê bû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/121; Ebû Şame, b. n., 3/102 û 4/49; Ibn Xelikan b. n., 5/522, beşa Jînenîgariya Selahedîn.

¹³⁹ Ji bo agahên ser li jor li beşê sala 572'yan binihêre.

¹⁴⁰ Li gor ibn el-Esîr û Ebû Şame "Vegirtina we ya Helebê bi şûr e" ye. Ibn el-Esîr, b. n., 10/122; Ebû Şame, b. n., 3/111

¹⁴¹ Tilbaşer keleyeke asê û navçeyeke fireh bû li bakurê Helebê ku Ermenî lê diman. Yaqût, b. n., 2/47

¹⁴² Tilxalid keleyeke dora Helebê bû. Yaqût, b. n., 2/48

¹⁴³ Ew Mîr Bedredîn Dildirim ibn Yarûq el-Yarûqiyê xwediyê Tilbaşerê bû ku di sala şeşsed û yazdan (611/1214) de miribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 135

E 'zazê¹⁴⁴ jî da Elemedîn Silêman ibn Cender¹⁴⁵ û dû re di roja şemiyê ya doz-deyê Rebi' elaxerê de ji Helebê derket û di sisye Cemadelwelê de kete Şamê, çend rojan lê ma û derket çû el-Exwarê.¹⁴⁶

Tê (di vê sala 579/1183'an) de Zeynedîn Yûsuf ibn Zeynedîn Elî Kuçuk¹⁴⁷ li Erbîlê (Hewlêrê) li ber Mûsilê serî hilda û meyla xwe ya bi Siltan re jê re nivîsî, wî jî menşûrê¹⁴⁸ Erbîlê jê re şand.

Herweha Sencerşah ibn Seyfedîn Xazî serî li Cezîreyê rakir, ku zarokekî piçûk bû, çunkî Micahîdedîn Qaymazê¹⁴⁹ ku li Mûsilê cihgir û wesiyê ser zaroyên Zeynedîn¹⁵⁰ û Seyfedîn¹⁵¹ yê Erbîl û Cezîreyê bû. Mehmûd ibn Zilfendar¹⁵² ji ber ku ji Micahîdedîn Qaymaz dihesidî rabû ji 'Ezedîn Mesûdê xwediyê Mûsilê re îma kir ku dest deyne serê û wî jî ew (Qaymaz) girt, lê karûbarê welatan hat birrîn [nehat kirin]. Dema 'Ezedîn dît ku pêkanîna karûbarê welatan qut bû û nekirî ma, rabû Micahîdedîn berda, qencî pê re kir, ew danî ser kela Mûsilê û dest danî ser Ibn Zilfendar û hemî kesên ku ji bo girtina Micahîdedîn ew han dabûn.

¹⁴⁴ E'zaz keleyeke navdar bû ku diket bakur-rojavayê Helebê. Eb ul-Fida, *Teqwîm*, r. 231-232

¹⁴⁵ Ew Elemedîn Silêman ibn Cender ku yek ji serdarên mezin yê Helebê bû û dostekî kevn yê Siltan Selahedîn ye berî desthilatdariya wî bû û pir pêbawer bû ku pê dişewirî. Ew biramakê Melik Adil bû ku di sala 587/1191'ê de wefat kiribû û yê ku piştî nexweşiya Selahedîn ya xedar jê re destnîşan kiribû da Împaratoriya xwe di nav zaroyên xwe de parve bike jî ew bû. Îsfahanî, *Feth*, 571; Ibn el-Esir, b. n., 10/140; Bundarî, *Sena ul-Nerq*, r. 288

¹⁴⁶ Exwar/Xewr kûrana Urdinê ya erdê Şamê ya navbera Dimeşq û Qudsê ye ku ji herduyan jî nizimtir e, çemê Urdinê tê re derbas dibe û gelek gund bajar lê hene. Yaqût, b. n., 4/245-246

¹⁴⁷ Ew Zeynedîn Yûsuf ibn Zeynedîn Elî Kuçukê birayê Mîzaferedîn Gokbûriyê serdarê navdar û zavayê Selahedîn bû ku dema cenga ser Ekayê nexweş ketibû û wextekî hindik piştê di remezana sala pêncêd û heştê û şeşan (586/1190) de miribû û piştî wî Mîzaferedîn ji Selahedîn xwestibû ku ji dêla Heran û Rihayê ve Erbîlê bidê û wî jî ew dabûyê. Ebû Şame, b. n., 4/98-99; Ibn el-Esir, b. n., 10/199

¹⁴⁸ Fermannameya Siltan, şah, padişah û xelîfeyan e ji bo dayîna mirgeh, mal yan jî payeyekê ji serdar, mir û merivên dewletê yê din re. Qelçşendi, *Subh ul-E'şâ fi Sîna'et el-Înşa*, Dar el-Kutub el-İlmiye, Beyrût, 1987, bg. 13, r. 162

¹⁴⁹ Micahîdedîn Qaymaz Xadimê Rûmî ibn Ebdullah ez-Zeynî ku koleyê Zeynedîn Elî Küçükê kurê Begtekinê xwediyê Erbîlê bû û bavê Mîzaferedîn Gokbûriyê zavayê Selahedîn û yek ji serdarên wî yê mîrxastirîn bû. Wî di dema serdarî û cihgirîya xwe ya malbata Zengîyan de li Mûsilê gelek mizgeft, bîmaristan û tekye ava kiribû û weqîf danibûn ser wan û gelek xêr jî li feqîr û belengazên wê derê kiribû ta ku kurê Ezedîn Mesûdê Zengî Nûredîn Arslanşah piştî mirîna bavê xwe ew avêtibû zindanê û heya mirîna xwe ya sala pêncêd û not û çaran (594/1197) jî tê de mabû. Ebû Şame, *Zeyl*, 20; Ibn el-Kesir b. n., 13/19; Ibn el-Esir, b. n., 10/251

¹⁵⁰ Zeynedîn Ebû Se'îd Elî Kuçukê kurê Begtekin ku xwediyê Erbîlê û bavê Melik Mî'ezem Mîzaferedîn Gokbûrî û Zeynedîn Yûsuf bû ku li jor behsa wan hemiyana derbas bû.

¹⁵¹ Seyfedîn Xaziyê kurê Qurtbedîn Mewdûdê kurê Emadedîn Zengiyê kurê Aqşenqer e ku behsa wan berê derbas bû.

¹⁵² Mehmûd ibn Zilfendar yek ji wanê ku ji bo girtina Micahîdedîn Qaymaz, Ezedîn Mesûd han dabû û piştî girtina Micahîdedîn, Ezedîn Mesûd walîtiya Mûsilê dabûyê. Ibn el-Esir, b. n., 10/123

Xezaya Beysanê^{A153}

Siltan Selahedîn di Cemadelaxerê de ji Exwarê çû Beysanê ku xelkê wê jê reviyabû, Curdikê Nûrî,¹⁵⁴ Cawliyê Esedî [Şêrkoyî]¹⁵⁵ û komek ji Nûriyan¹⁵⁶ hatin pêrgî wî. Ew hatin 'Eyn Calûtê¹⁵⁷ û Freng jî li ser Fûleyê¹⁵⁸ bûn, hinek ji Frengan êrîşî ser 'Eyn Calûtê kir û komeke pir ji wan hat kuştin û sed fêris jî hatin dîlgirtin.

Siltan ji wê derê ber bi Fûleyê ve çû da li pêşberî wan rêza cengê girêde. Frengan xwe di hundir de asê kir û tu kes ji wan derneket heya ku bû şev, bi şev ew ber bi 'Ekayê ve çûn û Siltan jî da pey wan ji paş ve li wan xist ku heya ketin 'Ekayê, komek ji wan hat kuştin; Siltan ji dû wan vegeriya û di rê de talan û şewatê da kirin heya ku kete Şamê.

¹⁵³ Beysan bajarekî Urdinê ye ku dikeve Kûrana Şamê û di navbera Hewran û Filistinê de dimîne. Yaqût, b. n., 1/625

¹⁵⁴ Ew Ezedîn Curdikê koleyê Nûredîn Zengî bû ku pêşengekî mîrxas û fêrisekî hêja ye dema wî û ya Selahedîn tev de bû û bi Şêrkoh re çûbû Misrê, bi Selahedîn re dest danîbû ser Şawerê wezirê xelîfeyê Misrê yê Fatimî el-Adid û demekê Selahedîn birêvebirina Qudsê jî spartibûyê. Ebû Şame, b. n., 4/259; Ibn Xelîkan, b. n., 5/504, beşa jiyana Selahedîn.

¹⁵⁵ Ev Ezedîn Cawliyê/Çawliyê Esedî pêşi koleyê Aqşerqerê Bursiqî bû ku dema bêbextiya pê re ya sala 522/1128'an dest danîbû ser desthilatdariya Mûsilê ta ku demek piştê di heman salê de Siltan Mehmûdê Selçûqî ew dabû Emadedînê Zengî. Piştî wê bi demekê ew gihabû Esededîn Şêrkoh û bûbû serekkoleyên wî û mîrxastirînê. Ew herdem di cehd û xebata cihadê de bû ku di vegera ji vegirtina Meyafarqînê berbi Mûsilê ve di rê de ketibû û nigê wî şikestibû û dû re miribû. Ibn Wasil, b. n., 1/31, 32, 34; Bundarî, *Sena ul-Berq*, r. 346

¹⁵⁶ Ji mîrek û serdarên ber xizmeta Nûredîn Mehmûd Zengî re tê gotin.

¹⁵⁷ 'Eyn Calût bajarekî bi ser Filistinê ve ye ku dikeve navbera Beysan û Nablusê. Yaqût, b. n., 4/200

¹⁵⁸ Fûle bajarokekî ku ji hêla Şamê ve digihê Filistinê. Yaqût, b. n., 4/318

Sala Pêncsed û Heştâyî [580/1184]¹⁵⁹

Dû re di meha Recebê de ew derket ku here ser Kerekê û birayê wî Melîk Adil jî jê re nivîsîbû ku ji dêla Misrê ve Helebê bidê, wî jî jê re nivîsî da li Kerekê bigihîje wî. Ew li Kerekê gihan hev û Siltan Mencenîq li ser girêdan, Freng li hev civiyan û daketin Waliha¹⁶⁰ nêzî Kerekê. Siltan tê geha ku hesara Kerekê dê dirêj bibe û ji ser rabû çû Şamê û birayê wî Adil jî pê re çû.

Wî Heleb dayê û ew çûyê ku kurê Selahedîn Melik Zahir Xazî û Seyfedîn Ezkeş¹⁶¹ lê bûn. Wan ew dayê û Zahir jî berbiçav bi dilxweşî çû Şamê ber xizmeta bavê xwe, lê tiştê di dilê wî de tê de bû.¹⁶²

Tê (di vê sala 580/1184'an) de di navbera Kurd û Tirkan de bûyer derketin ku serkeftin ya Tirkan bû.

¹⁵⁹ Sernavê salê ji vê derê kêmbû, min lê zêde kir.

¹⁶⁰ Waleh cihek e li Belqayê ku dikeve navbera Dîmeşq û Wad el-Qurayê û gundekî ser rîya ku ji Emanê diçe Kerekê ye. Meqrîzî, *Silûk*, 1/1, r. 84, not 2; Bunderî, b. n., r. 32; Ebû Şame, b. n., 2/56; Ibn Şedad, b. n., 53-54

¹⁶¹ Ew Seyfedîn Yazkûcê Esedî bû ku di sala pêncsed û heftê û yekê (571/ 1175) de li ser keleya Ezazê gava yê batîni xwestibû Selahedîn bikuje, wî ew kuştibû û dû re Siltan ew kiribû walîyê Helebê ser karûbarê kurê xwe Melik Zahir. Ew di sala pêncsed û not û nehan (599/1202) de miribû. Li gor Ibn Şedad Yazkîc e, li gor Ibn el-Esir jî Yazkiş/Yazkîc e û li gor Ebû Şame jî Ezkeş û Eyazkûc e. Ibn Xelîkan, b. n., 5/522; Qazî Behaedîn Ibn Şedad, *Sîret Selahedîn Eyûbî*, Dar el-Qelem el-Erebî, 2001, Heleb, r. 72; Ibn el-Esir, b. n., 10/124; Ebû Şame, b. n., 3/113, not 2 û *Zeyl*, r. 52

¹⁶² Di sala pêncsed û heftê û nehan (579/1183) de dema Siltan Selahedîn Helebê vegirtibû hingê ew dabû kurê xwe Melik Zahir Xazî (568-613/1172-1216) ku hê zarok bû û Seyfedîn Yazkûcê Esedî jî danîbû bal ji bo tevgerandina karûbarê wî, lê gava ew jê sitand û da mamê wî Adil dengê xwe nekir, lê ew bédilê wî bû, çûnkî wî ji Meccedîn ibn Xeşab re gotibû: "Gava min bihîst ku Siltan Helebê daye Melik Adil, ez pir xemgîn bûm, lewra min pir jê hez kiribû ku min bêriya wê dikir û bêyî wê nediqedand; min digot xwezî yan neda min yan ji ji min nestanda." Ebû Şame, b. n., 3/125; Ibn Xelîkan, b. n., 3/448

Nameya wa 'iz Zeynedîn¹⁶³ ku pê Siltan vedixwend Misrê

“Xwedê dema desthilatdariya mewlana Siltan el-Melik en-Nasir bidomîne û wê xurtir, serkeftîtir û rasttir bidêrîne. Gelo tu tiştê ku mezinê me pê bêriya Misrê, Nîlê wê, xêrên wê, av û şerbeta wê ya xweş, saraya wê, keştiqeha wê, derya û kendava wê, dar û berên wê, bihna wê, bender û pîvanga wê, hogiriya xelkê wê, qesrên wê yên mu'izî,¹⁶⁴ qonaxên wê yên ezîzî,¹⁶⁵ Çîzeyâ¹⁶⁶ wê, girava wê ya Rewdeya ber Nîlê wê, bereketa birkên¹⁶⁷ wê, Qelyûba¹⁶⁸ wê ya dilrakişên, rê û dirbên wê yên hişbir, cihê hevghiştina herdu deryayan [ya şor û şêrîn], cihê hilkişîna piramidên, gulşena bihuştâ wê û gulzara bostanên wê, mizgeft û şehîdgehên wê, qeraxên wê yên mezin î fireh û nîşanên qenciyên wê bike, dibînî?”

Siltan jî jê re nivîsî: “Nameya şerî'etnas Zeynedîn, Xwedê bereketa wî bidomîne, gihîşte me, [me xweşiya diyarê Misrê û nermiya hêwa wê nas kiriyê - - - lê]¹⁶⁹ guman nîne ku Şam qencitir e, xêra nişteciyên wê mezintir e, dil jî bi ser ve meyildartir in, ava wê ya sar çêtir û bêhtir e, hêwaya wê ya havîn û zivistanan xweştir e, çawa ku rewşa wê şepaltir e, spehîtiya wê kamiltir e û dil jî lê şadtir e. Herweha xatûnên Şamê yên alîperde yî spehî meşatekirî ne, girêbendên wan vekirîne, baxçeyên wê dîmenxweş in û awirên wê tûj in mîna yên merivên wê, belkî jî merivên çavê wê ne, kemerên wê girêdayî ne û zîv û zêrên wê xalis in. Evîndarên wê sewdaser in, dildarên wê bêlome ne, di bilindiya girên wê de guman nîne û ji her rohniyê re mînak heye, beşawendên wê li ser belgên din mîna jina sermest dilzîn û şalûl û bilbilên wê bi zimanê biyanî û Erebi tev dixwînin.

¹⁶³ Ew Zeynedîn Eli ibn Necayê Wa'iz bû ku ji xelkê Şamê bû, lê li Misrê jiyabû ku bi wa'iz û şîretên xwe yên xweşbêjî û bi qenciya xwe ya rûgeşî navdar bû. Ji ber hevnasîna wan ya ji mêj ve û xweşiya xuyê wî yê hezkirî Siltan gelek qencî pê re dikir û timî pê dişewirî û jê re dinivîsî. Ebû Şame, b. n., 3/137-139

¹⁶⁴ Yanî qesrên xelîfeyê fatimî Mu'iz Lêdînillah Ebû Temîm Me'd ibn Mensûr ibn Qayim ibn Mehdi 'Ubeydullah ku di dema wî de di sala sêsed û pêncî û heştan (358/968) de Fatimîyan bi serdariya Cewherê Seqelî Misrê vegirîbû û her wî Qahîreyê digel qesrên wê ji Mu'iz re ava kiribû. Ibn Xelîkan, b. n., 3/99

¹⁶⁵ Qonaxên ezîzî ew in ku Sîtiya Texrîberdiya keça Ezîz Billah li raserî Nîlê ava kiribû û hertîşt û herder jê ve xwiya-bû ku dû re Fatimîyan ew ji xwe re kiribûn seyrangeh, lê pişt re Tiqyedîn Emerê Eyûbî ew kiribûn Medrese. Ebû Şame, b. n., 2/1, r. 188 ku ji el-Mewa'iz we l-Î'tîbara Meqrîzî 1/483'yan veguhastîye.

¹⁶⁶ Cîze bajarokêkî piçûk e ku ji hêla rojava ve dikeve pêşberî Fîstat û Misrê û mezintirîn kûrana Misrê ye. Yaqût, b. n., 2/200

¹⁶⁷ Bi navê Birkê çend cih li Misrê hene, mîna Birka Hecîyan ku dema hecî diçûn hecê yan jî ji hecê dihatin lê kom dibûn û herweha sipaha Misrê jî berî ku here cengê lê dicivîya, Birka Fil, Birka Hebe û hinekî din. Ebû Şame, b. n., 2/1, r. 189.

¹⁶⁸ Qelyûb navenda wilayeta Qelyûbiyeyê ye ku dikeve bakurê Qahîreyê. Qutbedîn Mûsa ibn Mihemed Yûnîni, *Zeylu Mirat ut-Zeman*, Mecme' Seqqafe, Ebû Dabî, 2007, bg. 2/1181

¹⁶⁹ Li gorî Ebû Şame ev çend rêzên zêde jî di destpêka nameya ku Îsfehanî li ser navê Selahedîn ji feqeh Zeynedîn re nivîsî ye, hene, lê ew ji ya Nivîskarê me û ya Bundarî ku ji Îsfehanî veguhastîyê kêmin in û çawa dixwiyê hemîyan jî jê veguhastîyê lê bi kurtasî û hinek guhertin. Bnr. Ebû Şame, b. n., 2/1, r. 188-190; Bundarî, b. n., r. 312-313.

Herweha çend ji avên kûr î pir yên avdêr û çemên wê yên herek lê hene, mêweyên bêbeha, rih û rihan, fêkî û hinar, camêrî û xêrên qenc ku Xwedayê berztirîn bi xwe pê sond xwariye û gotiye; ‘We t- tîn we z-zeytûnî¹⁷⁰ ku hêjayiya wan ya nihênî diyar dike, lê hene. Çawa ku Pêxember (e. s.) jî gotiye; ‘Ji nav welatên Xwedê Şam yê paqij î çêtir e ku loma koleyên xwe yên qencitirîn jî dişîne wê derê.’¹⁷¹ Hemî eshabiyên xwestine li Şamê rûnin û Şam di destpêka Îslamê [14/635] de hatiye stendin.¹⁷²

Ji xwe înkâr nakin ku Xwedê te’ala behsa Misrê jî kiriye, lê li ser devê Firawn gava gotiye: ‘Ma milkê Misrê ne yê min e’,¹⁷³ bes ev yek jê re weke cihê lome û riswayiyê nîşan daye. Ma tu nabînî ku Yûsuf (e. s.) jê bar kiriye çûye Şamê, ji xwe dû re mayîna Şamê nêzîktirê dilêrî û pêwîsttirê şadî û çalakiyê ye.

Ma rakêşana çiyayê raserî goristana Qerafeya Fostat, Misir û Qahîreyê ji Senaya çiyayê Senîrê ka ye û ka tozqala bilind ya kumçika şerefeya ronahiyê. Ka ye kelpîçên çiyayê Lubnanê yên pîramîdan, ku herdu jî her mîna du qelîştekan in. Ma gelo digel dirêjiya delta û dayîna Nîlê jî sermaye teyrokê di têravîya yê tî de û fêdeya nexweşiyê tê de heye û ji wê zahfiyê re xweşikî û teyisîna vî hindikî çî ye? Bêguman pesindêriya me li mizgeftê û li kumbeta sîsyarikê ye ku pê kurtkirina qesrê tê diyarkirin. Ger çemekî wan mîna yê Banasê¹⁷⁴ hebûya dê pêwîstiya wan bi alavê pîvanê tunebûya û em welatî nakolin çawa ku wî dûtir dikin û em qenciya wî înkâr nakin çawa ku kirine. Ji xwe hezkirina welat ji îmanê ye û em înkâr nakin ku herêma Misrê herêmeke pir mezin e û hêvîdar in ku Zeynedîn vegere cem heqiyê û hevkarîyê bi tiştê biheqitirîn re bike.”

Tê (di vê sala 580/1184’an) de Siltan êrişî Nablusê¹⁷⁵ kir ku hingê sipaha rojhilat, ya Husnê [Hesenkêfê/Heskîfê], ya Amedê, ya Diyarê Bekir digel Mizaferedînê kurê Zeynedîn, Melik Adil ji Helebê û Tiqyedîn ‘Umer jî bi

¹⁷⁰ Sûretê Tîn (95), ayet 1

¹⁷¹ Ji bo vê hadîsê bnr. Ebû Şame, b. n., 2/1, r. 190 û 3/139, not 3.

¹⁷² Vegirtina Şamê di sala 14/635’an de pêk hatiye. Ibn Esakir, Muxteseru Tarîxî Dimeşq, bg. 1, r. 203

¹⁷³ Sûretê Zuxruf (43), ayet 51

¹⁷⁴ Banas şaxekî çemê Şamê yê mezintirîn yê Bereda ye ku li gundê Dumerê dibe sê şax: nivê wî bi navê xwe yê Bereda didomîne, yê din dibe Sewra ku li çepê Bereda dimîne û yê din ji Banas e ku li başûrê wî ye. Yaqût, b. n., 1/393, 450

¹⁷⁵ Nablus bajarekî navdar e li erdê Filistinê ku dikeve navbera du çiyayên dirêj i teng û pirbiav û erdê wê jî bi kevir e û bi qasî deh fersexan (60km?) nêzî Qudsê ye. Yaqût, b. n., 5/288

sipahên xwe ve hatin. Ew ji Şamê derket, daket Kerekê¹⁷⁶ û mendenîq li ser girêdan ku vegirtina wê yek ji girîngtirîn armanca wî bû, çunkî ew diket ser rêya Misrê. Nûçe gihîşt Frengan, wan siwar û peyayên xwe dan hev û ber pê ve çûn heya daketin Walehê. Siltan qeraxên wan yên vala talan kir û çû heya giha Belqayê¹⁷⁷ û dakete Xûrê û êrîş bir ser Nablusê, lê kuşt, dîl girt û daket ser Sebsetiyeyê¹⁷⁸ ku rahib û keşe lê diman û emanet ji li nik wan bûn. Wan hêviya ewleyiyê jê kir û ger bide wan dê dîlên di dest xwe de hemî berdin. Wî ewleyî da wan, çû ser Xûrê û ji nişka ve derket hafa 'Eqebe Fîqê¹⁷⁹ û vegeriya Şamê. Peyambirên Xelîfe ku heya hingê pê re bûn, xwestin vegerin Bexdayê, wî jî destûr da wan.

Tê (di vê sala 580/1184'an) de Qutbedîn Îlxazî Zeynel Begê xwediyê Mêrdînê wefat kir û du lawên biçûk li pey xwe hişt. Ew yekî camêr, mêrxas, dadmend û bi wijdan bû.

Tê (di vê sala 580/1184'an) de peyambirên Zeynedîn Yûsuf ibn Zeynedîn Elî Kuçuk gihîştin cem Siltan û ew agahdar kirin ku leşkerê Mûsilê bi serdariya Micahidedîn Qaymaz û leşkerê Qizil [Qizil Aslan]¹⁸⁰ jî pê re ku hejmara wan şeşhezâr bû, gihane deverê. Lê Zeynedîn Yûsuf bi leşkerê Erbilê ve ku ji hezar siwarî kêmtir bûn derketiye pêşiya wan, ew şikandine, pirên wan kuştine û dîl girtine. Dema Siltan ev bihîst jê re karekî mezin hat, çunkî Zeynedîn Yûsuf kilîklên xwe spartibû wî [yan bûbû rasipêr û hevalbendên wî] û ji Şamê bi rê ketibû.

¹⁷⁶ Kerek navê keleyeke pir asê li hêla Şamê ye ku ji hêla çiyayê Belqayê ve dikeve navbera Eyle, Deryaya Qulzemê û Qudsê. Herweha navê gundekî mezin yê Ba'albekê ye ji ku tê gotin gora Nûh (e. s.) lê ye. Yaqût b. n., 4/514

¹⁷⁷ Belqa navçeyeke bi ser Dimeşqê ve ye ku dikeve navbera Şam û Wad il-Qurayê û navenda wê ji Eman e. Yaqût, b. n., 1/579

¹⁷⁸ Sebsetiye navçeyeke Filistinê ye ku navbera wê û Qudsê dû roj in. Yaqût, b. n., 3/208

¹⁷⁹ Eqebeya Fîqê bajarekî Şamê ye ku dikeve navbera Dimeşq û Teberiyê. Yaqût, b. n., 4/286

¹⁸⁰ Ew Kizil Arslan Osmanê kurê Il-deniz e ku piştî mirina birayê xwe Pehlewan hatibû ser hikim û dest danibû ser Aran, Azerbaycan, Hemedan, Isfahan, Rey û deverên navbera wan û bûbû raspêrê xwediyê Faris û Xûzistanê. Wî Siltan Tuxrilê kurê Arslanê kurê Tuxril desteser kiribû, dû re siltaniya xwe diyar kiribû û ji xwe re xutbe dabû xwendin, lê di pey de ew di sala pêncsed û heştê û heftan (587/1191) de li Hemedanê di nav nivînên xwe de hat kuştin. Bundarî, b. n., 259; Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/75-76; Ibn Xelîkan, *Wefeyat*, 3/106. Îsfahanî, Feth, r. 355, 372

Sala Pêncsed û Heştê û Yekê (581/1185)

Tê (di vê sala 581/1185'an) de Siltan ji Şamê derket, leşker xwest û daket ser Heranê, Mizafeređin ibn Zeynedin jî li Bîrê gihayê. Wî li Seyfedin Elî ibn Meştûb ferman kir ku di pêşengiya leşker de here Serê Kanîyê. Dû re, ji ber tişteki ku qewimîbû Siltan li Mizafeređin ibn Zeynedin ket gumanê û dest danî ser, keleya Heran û Rihayê jê sitand û ji bo tedîbê/terbîyekirinê ew demekê girtî hişt,¹⁸¹ lê dû re ew perû kir, dilê wî xweş kir û keleya Heranê û deverên di destê wî de bi paş ve dayê. Ew veğerand ser adetê wî yê qencîkirin û rûmetdanê û ji bilî keleya Rihayê tişteki ji milkê wî jê kêma nema ku sozê wê jî dayê.

Siltan ji wê derê çû heya ku li Îsmailîya nêzikî Mûsilê daket û her roj komek ji wan diçûn dora Mûsilê û vedigeriyan. Li wê derê nûçeya mirina Şahermenê xwediyê Xelatê gihîştê, ew bi hêviya vegirtina wê çûyê û li Meyafarqînê¹⁸² daket. Wî şerekî mezin pê re kir û menceñiq li ser girêdan û di meha Cemadelewelê de bi zor ew vegirt, lê rewşa Xelatê ya [vegirtina] wê jê re pêk nehat, çunkî koleyê Şahermen Begîmûr dest danîbû ser. Siltan ji

¹⁸¹ Ji ber ku Mizafeređin ibn Zeynedin hertim jê re dinivîstî û pê re sozê mal û mêran dida ji bo avêtina ser Mûsilê, lê gava Selahedîn derbasî Heranê bû wî di sozê ku dabû de sistayî kir, derûdorê jî fesadî kirin ku wî xwe guhartiye û dişa derbasî hêla mezinên xwe yê kevî Zengî û Mûsilîyan bûye ta ku Selahedîn ji lê kete gumanê û rabû dest danî ser heya ku lê pirsî û rewşa wî esehî kir. Ibn el-Esir, b. n., 10/131; Ibn Wasil, b. n., 2/165

¹⁸² Meyafarqîn navdartirîn herêma Diyarê Bekir e ku navê xwe jî "Meya" ya qîza keşe ku pêşî ew ava kiribû û Farqîna bi maneya keştivan [Baricîn] wergirtiye ku xendeqa wê spehî dêrabû. Hatiye gotin ji ku beşa wê ya kevirin ji hêla Enoşirwanê kurê Qubad ve hatiye avakirin, lê ya acûrîn ji ji hêla Şah Ebriwîz [Perwîz] ve hatiye avakirin. Ji ber ku di bin destê Dewleta Rûmê de maye jî tê gotin ku wan ew ava kiriyê lê di cihê wê de gundekî mezin hebûye û dêreke Mesîhiyan jî tê de bûye heya niha (dor salên 1200) jî diwarên wê mabûne. Serekê vê wilayetê yekî bi navê Liyûta bûye ku bi Meryema keça mezinê çiyayê wê yê ku di vê dema me de (nêzikî salên 1150-1208) Kurdên deverên Şamê lê dimînin re, zewiciye. Wê sê kur dane wî ku du heb ji wan ketine xizmeta Qiral İyûdsiyûsê Yûnanî li Romaya Mezin û yê sêyemîn ji ku navê wî Merûsa bû bi xwendin û zanîne ve lebikiye û bûye zanayekî di ser yê dema xwe re û dema bavê wî miriye jî ew li cihê bavê xwe rûniştiye. Hingê tixûbê desthilatdariya qiralên Rûmê digîha heya welatê Diyarê Bekir û Cezîreyê û şahê Faris jî hingê Şapûrê dugirmilk/dusermil bû û di navbera wî û qiralê Rûmê de dijîniyeke navdar hebû. Yaqût, b. n., 5/272-73---

wê derê vegeyriya Mûsilê ku cara sêyemîn bû, ew daket Kefirzemarê¹⁸³ ku germa wê pir bû. Egîdekî Kurd ji hêza mêrxasên parastina Siltan ku şî'ir dihonan û mîrgeha wî di Qûsa Eswanê de bû,¹⁸⁴ lê ji ber dûriya Qûsê ji Mûsilê, nanê/mîriya wî jê hatibû birrîn, ev riste şandin cem Siltan:

Ma qey di şerî'eta Nebîyê şandî de heyê
ku mîrgeha wî li Qûsê û karê wî li Mûsilê ye

Dema Siltan pê hisiya got: "Na Wellah" û debariyeke pir dayê.

Siltan demekê li wê derê ma û hingê Sencerşahê xwediyê Cezîreyê hat cem, wî xweş ew pêşwazî kir û ew vegeyrand welatê wî.

[Dû re Siltan] bi nexweşiyê dijwar ket û rabû berê xwe da Heranê, wî zor dida xwe jî dîsa nikaribû li mehafê siwar bibûya û pir qels û lewaz bûbû ku herkes li benda mirina wî bû. Melik Adil jî bi bijîşkên Helebê re ji Helebê gihîşte wî.

Her wê hingê qasidên Mûsilê Behaedîn er-Rebîb¹⁸⁵ û qazî Behaedîn ibn Şedad¹⁸⁶ jî gihanê û ji Siltan hêviya lihevhatinê kirin û wî jî qebûl kir. Wî navbera herdu çeman ji xwediyê Cezîreyê sitand û da xwediyê Mûsilê, wî jî jê re sonda tam xwar û heya mirinê jî li ser sonda xwe ma.¹⁸⁷ Di wê navê de nûçeya

¹⁸³ Kefirzemar/Kevirzemar gundekî Mûsilê ye ku dikeve navçeyê fireh ya hêla herdu gundên kevna yên Qerda û Bazîbda/Bazîbdê ku nêzikî çiyayê Cûdî yê hafa Cizîra Botan in. Yaqût, b. n., 4/533, 366

¹⁸⁴ Qûs navekî Qiptî yê bajarekî mezin î fireh û navdar e ku navenda Se'îda Misrê bû. Yaqût, b. n., 4/469

¹⁸⁵ Mixabin ku min tu agahî li ser Behaedîn ibn Rebîb peyda nekirin.

¹⁸⁶ Eb ul-Mehasin Yûsuf ibn Rafî' (539-632/1144-1234) ibn Temîm ibn 'Utbe ibn Mihemed ibn 'Utabê Esedyê navdarê bi Qazî Behaedîn ibn Şedad bû ku hê piçûk bûye bavê wî miriye û xalên wî yanî zaroyên Şedadê kalên wî ew xwedî kirine û wî jî nasnavê Ibn Şedad wergirtiye. Ew li Mûsilê hatiye dinê û li wê derê li cem gelek zanayên hêja xwendiyê, demek di pey de derbasî Bexdayê bûye û lê dersdarî kiriye, lê dû re di nav vegeyriyayê Mûsilê. Berî dema lihevhatina Selahedîn û Ezedînê xwediyê Mûsilê cara pêşî bi Şêx Sedredîn Ebdurehîmê kurê Îsmail û qazî Mihyedînê Şehrezorî re ku piştê wî jî bi qasidiya xwe ya li hevhatinê Selahedîn nas kiriye û dawiyê wî ew di dema hesara keleya Kewkebê de di sala pêncsed û heştê û çaran (584/1188) de aniye kiriye Qaziesker û hakimê Qudsê û pê re maye heya wefata Selahedîn ku di nexweşiya wî ya dawî de pê re bûye. Wî demekê qazîtiya Helebê kiriye û di karûbarê neviyê Selahedîn Melik Ezîzê kurê Melik Zahir de pê re alikarî kiriye û pê ve rabûye û di wê navê de kitêb jî nivîsîne ku yek ji wan jî li ser xuy û jiyana Selahedîn e. Ji bilî vê ya bi navê *Newadîr us-Siltaniye fî Sîret Selahedîn el-Eyûbiye* wî kitêbên *Delâil el-Ehkam*, *Fedîl el-Cîhad*, *Melce ul-Ehkam* û *Muciz ul-Bahir* û yên din nivîsîne. Ibn Xelikan, b. n., 5/442-459; Ebû Şame, *Zeyl*, 248. Ibn Kesîr, b. n., 13/121

¹⁸⁷ Li gorî Ibn el-Esîr û Ibn Wasil dema ku Selahedîn nexweş ketiye û rabûye vegeyriyayê Heranê ku berî hingê kesên aşîxwaz mina Qazî Behaedîn ibn Şedad, wezîrê Emadedîn Zengî Şemsedîn ibn Ebd el-Kafî, Qazî Şemsedîn Mihemed ibn Mihemed ibn Mûsa yê navdarê bi Ibn el-Feraş û Behaedîn ibn Rebîb di navbera wan de diçûn û dihatin, di rê de qasidên Ezedîn Zengî jî lihevhatinê û pejirandina daxwazên wî ku li jor bihurîn gihane Selahedîn û li gorî wê gere Şehrezor û deverên pê ve, wilayeta Qerebelayê, deverên Qifcaqan/Qipcaqan û navber û derûdorên

wefata Nasiredîn Mihemed ibn Esededîn Şêrkoh¹⁸⁸ hat ku Melik Adil çû di sersaxiya wî de rûnişt.

Tê (di vê sala 581/1185'an) de li her derî bûyerên mezin di navbera Kurd û Tirkmenan de derket.¹⁸⁹

Tê (di vê sala 581/1185'an) de li Şamê remildaran got ku dê bablîsokêke xurt sîlekanêke pir bi xwe re rake û mirovan bibe helakê. Wan jêzemînek amade kir da xwe tê de biparêzin, lê yek tiştik ji wan jî pêk nehat û derewa remildaran derkete holê.

'Usmetêdîn Xatûn

Qîza Mîr Mu'înedîn Onur û jina herdu siltanan: Siltan Nûredîn û Siltan Selahedîn. Ew yek ji paqijtirîn, qenctirîn û xurttirînê jinan bû ku sedeqe û xêrên wê yên pir hebûn û wê li Şamê medreseyek ji Henîfîyan¹⁹⁰ re li taxa

herdu Zaban bigihê Selahedîn û li ser navê wî xutbe bê xwendin. Li ser vê herduyan ji hev re sond xwariye û Selahedîn şandiyê deverên navdayî teslîm girtiye. Ibn el-Esîr, b. n., 10/134-35; Ibn Wasil, b. n., 2/170-173; Ibn Şedad, b. n., r. 79

¹⁸⁸ Ew Nasiredîn Mihemed ibn Esededîn Şêrkohê xwediyê Hims, Rehbe, Tedemir û Sulemîyeyê bû ku dema avêtina ser Mûsilê bi Siltan re bû, lê dema Siltan Nexweş ket û çû Heranê ew jî pê re çû û dema nexweşiya wî xedar bû ji ew rabû ku here mîrgehên xwe, lê di rê de li Helebê û Şamê ji bo wergirtina desthilatdariyê piştî wefata Selahedîn li piştgiriyê geriya û hê derbasî mîrgehên xwe bû. Demeke kurt dû re jî di şeva Cejna Qurbanê de ji ber vexwarina zêde ya şerabê heya serê sibehê di sala pêncsed û heştê û yekê (581/1185) de mirî hat dîtin. Li vê derê Ibn el-Esîr ji ber alîgirîya xwe ya Zengîyan ku hemşerî û hevalbendê wan bû gumanêke xerab diavêje ser Selahedîn ku di nav yên serdema xwe de jê pê ve kesî ev nekiriye. Ew Selahedîn di wê rewşa wî ya ku ji ber nexweşîna xwe ya xedar de gelekî qels û bêhiş bûye jî bi jehrikirina kurapê xwe û destdanîna ser mirata wî ya malê hêja yî giranbîha gumanbar dike, lê ji bilî wî yên din yên ku piştî başbûna ji nexweşiyê pê re çûne serxweşiyê û parvekirina miratê, mîna Îmad el-Katib û yên din ku bi xwe pê re bûne, diyar dikin ku li gor adet û şerîetê malê wî par ve kiriye û mîrgehên wî dane kurê wî Melik Micahid Şêrkohê dozde salî ku ew mîrgeh pêncî û şeş sal di destê wî de mane. Çawa ku Gibb Hamilton jî wê bêbextîya Ibn Esîr bi delîlan pûç dike. Ibn el-Esîr, b. n., 10/135; Ibn Wasil, b. n., 174-176; Gibb Hamilton A. R, jî "The Rise of Saladin 1169-1189", di *A History of the Crusades*, University of Wisconsin, Philadelphia, 1958, c. 1, wergera Erebi, Yûsuf Eybeş, *Selahedîn el-Eyyûbî*, Beysan, Beyrût, 1996, r. 89-93.

¹⁸⁹ Di vê sala (581/1185'an) de li aliyê Cizir, Mûsil, Diyarê Bekir, Xelat, Şam, Şehrezor û Azerbaycanê di navbera Kurd û Tirkmenan de qirên derket û bêhejmar kes hatin kuştin. Wî şerî bi salan domand, gelek xwîn rijîya, rê hatin birrîn û mal hatin talankirin. Sedemê vê buyerê jî ev bû: Jîneke Tirkmen bi zilamekî Tirkmen re zewicibû û ew di ber keleyeka Kurdên zozanan de derbasbûn. Li wê derê merivên jinikê gihîştibûn mîrikê Tirkmen û jê daxwaza xwarina dawerê kiribûn, lê wî nedabû wan û di nav wan de xirecir dirêj bûbû ta ku kuştin derketibû. Hingê xwediyê keleyê jî hatibû xwar, mîrê jinikê biribû û kuştibû. Bi vê yekê re şer geş bûbû Tirkmen rabûbûn ser piyan û çûbûn gelek kes ji Kurdan kuştibûn, herweha Kurd jî çûbûn Tirkmen kuştibûn û bi wî awayî şer di nav wan de mezin bûbû û demeke dirêj domandibû. Dû re Micahîdedîn Qaymaz, hinek ji serokên Kurd û yên Tirkmenan anîbû cem xwe, wan li hev anîbû, cil, xelat, û tiştine din dabûn wan û gelek mal ji bo wan derxistibû. Hingê fitne tefiyabû, Xwedê ew xirabî qedandibû û xelk dageriyabû ser ewelî û êminîya xwe ya berê. Ibn el-Esîr, b. n., 10/136; Ibn Şedad, b. n., r. 80

¹⁹⁰ Xwediyê mezhebê Îmamê Henîfî Ebû Henîfe Ni'man (80-150/699-767) ibn Sabit ibn Zûtî ibn Mahê hiqûqzan ê Kûfî bû ku bi zanîn, fiqh û teqwayiyê navdar bû û himdarê yek ji herçar mezhebên Sîniyan bû. Kalê wî Zûtî jî Kabulê ye tê gotin ji ku ji Babilê ye, lê neviyê wî Îsmail gotiye: "Ew kurê Hemadê kurê Ni'manê kurê Sabitê kurê Ni'manê kurê Merzûban e û ji Farişên azad in û tu carî nebûne kole. Ebû Henîfe jî peyrewan bû ku çar eshabe dîtîbûn û pir zana yî zahid î qenc û nefspiçûk bû. Ibn Xelîkan, b. n., 4/576

Hicr ez-Zehabê ava kiribû û ji sofîyan re jî tekyyek li girê hêla qibleyê derwayê Bab en-Nesrê li ser Banasê ava kiribû û turbeyek jî li Qasyûnê¹⁹¹ li ser çemê Yezîdê¹⁹² ava kiribû ku lê hatibû veşartin. Wê gelek weqfên mezin jî danibû ser van cihan ku wefata wê jî di Receba 581/1185'an de bû. Siltan di dema nexweşiya xwe ya li Heranê de mirina wê bihîstibû û pir pê xemgîn bûbû¹⁹³ ku ji ber nedîtina wê jî nexweşiya wî lê girantir bûbû.

Piştî wê birayê wê Se' dedîn Mesûd ibn Mu'înedîn Onur jî miribû ku yek ji serdarên mezin bû û Siltan wî bi Rebî'e Xatûna xwişka xwe re¹⁹⁴ zewicandibû. Gava Mesûd Onur miribû hingê Rebî'e Xatûn bi Mizaferedîn Gokbûri ibn Zeynedîn Kuçuk re zewicibû.

[Wefata] Nasirudîn Mihemed ibn Esededîn Şêrkoh ibn Şadî

Ku Siltan berê jê ditirsiya çunkî doz dikir ku desthilatdarî ji Selahedîn bêhtir mafê wî bû. Ew mêrê xweha Siltan Sitîşamê¹⁹⁵ bû ku [dema nexweşiya Siltan li Heranê lê giran bûbû] ew jî veqetiyabû, hatibû mîrgeha xwe ya Himsê. Wefata wî li Himsê di roja erefê de bû, goştê wî ji hev diket û ji ber vê yekê guman dihat kirin ku hinekan jehr dabê. Jina wî Sitîşam ew veguhasibû goristana xwe ya 'Ewêneya bakurê Şamê û wî li cem birayê xwe Şemsedewle veşartibû. Dema Siltan wefata wî bihîstibû Hims, Tedemir,¹⁹⁶ Rehbe¹⁹⁷ û Selemîyeyê¹⁹⁸ ji kurê wî Esededîn Şêrkoh¹⁹⁹ re hiştibû û ev mîrgehên bavê wî spartibû wî, ew perû kiribû û milknemeyek (menşûrek) jê re li ser nivîsibû.

¹⁹¹ Qasyûn navê çiyayekî raserî Dimeşqê ye ku çend şikeft û bermayên pêxemberan lê hene. Yaqût, b. n., 4/335

¹⁹² Yezîd navê çemekî Dimeşqê ye ku navê xwe jî Yezîd Me'awîye girtiye. Yaqût, b. n., 5/499

¹⁹³ Li gorî Ebû Şame ku ji Îmad el-Katîb veguhasiye ji ber ku dema wefata wê Selahedîn li Heranê nexweş bûye wan ew pê nehîsandiye, lê li gorî Texrî Berdî jî Selahedîn pê hisiyaye, pê xemgîn bûye û ji ber wê jî êşa wî zêdetir bûye. Ebû Şame, b. n., 3/157-58; Texrî Berdî, b. n., 6/91

¹⁹⁴ Rebî'e Xatûna qîza Eyûb ibn Şadî ku piştî mirina mêrê xwe Sadedîn Mesûd bi Mizaferedîn Gokbûri re zewicibû û heya mirina wî ji li cem mabû, lê dû re piştî mirina Mizaferedîn ew çûbû Şamê û heya wefata xwe ya sala şêşsed û çel û sisêyan /643/1245) nêzî heştê saliya xwe lê mabû û di saxîya xwe de nêzî pêncî kes ji mehremên xwe li ser desthilatdarî û melikî ditîbû. Sibî Ibn Cewzî, b. n., 8/756-57; Ebû Şame, *Zeyl*, 272-73; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/279; Ibn Kesîr, b. n., 13/128; Ibn Texreberdî, b. n., 6/313

¹⁹⁵ Ew Sitîşam Xatûna qîza Eyûb ibn Şadî bû û xweha Şemsidewle ya helal bû, jina Nasirudînê kurê Şêrkoh bû û diya Hisamedîn Laçîn bû ku Sibî Ibn Cewzî gotiye: "Ew sîtiya xatûnan bû", ew yekê hişmend, şareza, birewer, xwedîxêr bû û pir sêdeqê didan, wê tekye û medrese ava kiribûn û weqif danibûn ser wan û di sala şêşsed û şazdan (616/1219) de wefat kiribû. Ji kesên mehremên wê, bira û zaroyên birayên wê sih û pênc kes di dema wê de bûbûn melik û desthiltdar. Ebû Şame, *Zeyl*, 180

¹⁹⁶ Tedemur bajarêkî kevnar û navdar e ku dikeve deşta Şamê û qonaxa pênc rojan ji Heleb, Dimeşq û Rehbeyê dûr e. Yaqût, b. n., 2/20.

¹⁹⁷ Rehbe gundekî dora Şamê ye. Yaqût, b. n., 3/37-38

¹⁹⁸ Selemîye/Sulemîye bajarokêkî hêla beriyê ye û ji deverên Hemayê ye ku berê li ser Himsê bû. Yaqût, b. n., 3/272

¹⁹⁹ Esededîn Şêrkohê kurê Nasirudîn Mihemedê kurê Şêrkohê kurê Şadî ye ku dema bavê wî mir hê dozde salî bû. Îbn el-Esîr, b. n., 10/135

Sala Pêncsed û Heştê û Diduyan (582/1186)

Tê (di vê sala 582/1186'an) de xelkê Kerxê²⁰⁰ di roja Aşûreyê²⁰¹ de xweliya agir raxist, çûl daleqand; jinan jî kir qareqar, serqot derketin û ji Derîyê Bedrîyeyê heya derîyê hicreya Xelîfe çûn û bi tepan li xwe xistin. Diyarîyên zêde ji wan û ji yêên ku serpêhatiya pakrewaniya Hiseyn (r. e.) dixwendin dihatin ku vê yekê jî besta wan bêhtir rakir û ew pê ve çûn heya ku rewş giha radeya devavêtina eshabeyên mîna Ebû Bekir, Emer, Osman, Telhe, Zibeyr û Ayîşe, Xwedê ji wan xweş be, xelkê Kerxê jî tiştêk di bin cilikê de nehişt û hemî tiştên ku veşartî mabûn jî qîriyan û eşkere kirin.

Di vê mehê de Hacibê Dîwanê²⁰² Kemaleddîn ibn Hubeyre di texterewana xwe de derbasî hêla rojava bû ku erbabên dewletê jî digel şûrên tazî pê re bûn. Ew di paşîya roja xwe de peyade û ser vekirî vegeriya, destê wî jî di destê nef-tavêjan²⁰³ de bû ku şaşik û riyê wî jî ketibû qirika wî û dengbêjê wî jî ku jê re Xetlîşa dihat gotin, li kêlekê dimeşîya. Jixwe ji Xelîfe re hatibû gotin ku ew demsaziya hevaljin û dengbêjan dike û ev yek jî pê giran hatibû ku ji ber vê yekê jî ev tişt anîbû serê wî [Kemaleddîn].

Tê (di vê sala 582/1186'an) de remildaran ji asoyan diyar kir ku, dê di meha Cemadelaxerê de dinya xera bibe û gotin ku dê di gerestêr/rojgarên mîna Roj (Şems, Xwirşîd), Heyv (Qemer), Kîwan (Zuhel, Saturn), Behram,

²⁰⁰ Kerx gotineke Nebtî ye ku tê maneya komkirin û civandin, îcar ji ber ku li taxeke Bexdayê dikan û eraseyên ticaran hatine komkirin da nekevin nav bajêr ew bûye navê wê taxa Bexdayê ku niha dikeve hêla rojavayê çemê Dicle. Herweha li gelek bajaran tax yan jî deverên bi navê Kerxê hene; mîna Kerxa Cûdan, Kerxa Reqeyê, kerxa Xuzîstanê [Kerxa Kîkan] û yêên din. Yaqût, b. n., 4/507-510

²⁰¹ Roja Aşûra ya dehê meha Miheremê ye li gor Salnameya Heyvî yî Koçî.

²⁰² Hacib/berdevkê ku padişah/siltan/mîr/desthilatdar ji gel vedişêre, derîyê wî li ser wan digire yan jî ji wan re vedike û wan berdide cem, lê di dema Memlûkiyan de hacib li Mîsrê ew bû ku li bajêr bîryar dianîn cih. Li cem wan ev erk piştî cihgiriya desthilatdarî dihat. Ibn Xeldûn, *Muqeddîme*, Dar el-Cil, Beyrût, n. d., r. 265

²⁰³ Nefatûn/Zeraqûn (Neftavêj) hêzeke leşkerî ya sipaha Eyûbî û Memlûkiyan bû ku kincên agirparêz li xwe dikirin û bi alavên agiravêj neft vedixistin û diavêtin ser amancên dijmin û alavên wî yêên cengê. Mûsa ibn Mihemed Yûnîni, b. n., 2/681. Herweha Hiseyn, *Sipaha Eyûbiyan*, r. 292; 'Udwan, *Eskeviya Îslamî*, r. 72-76

(Merîx, Mars), Gelawêj/Nahîd (Zuhre, Venus), Tîr (‘Etarid, Merkur) û Bercîs (Muşterî, Jubîter) dê di Birca Mêzîn (Mîzan) yan jî Kêvjalê (Sertanê) de bèn hemberî hev û tesîreke ku cîhan pê bierçiçe û jehriyeke şewatok bi ber bayê keve û sîlekaneke sor bi xwe re bigerîne. Xelkê bi kolana jêrzemînan û dagirtina zad xwe amade kir, lê dem qediya û tişteke neqewimî ku derewa remildaran jî derket holê.

Eb ul-Xenaim Mihemed ibn Mi’elim²⁰⁴ li ser Ebu Fedlê remildar ku serekê wan bû got:

Ji Ebû Fedil re gotineke mikurlêhatî	bibêje ku Cemad ²⁰⁵ bihurî û Receb jî hat
Lê tu bagera ku digotin pêk nehat	û tu stêra bi dûvik xwiya nebû
Haşa tu roj jî tarî nebû û tu eziyet	ji ber berf û bagerê dîyar nebû
Yê nîzane ku nikare biryar bide	li ser qerar dide, ha ev e ya ecêb

Tu bi rewşena avê remla xwe biavê	lê resedgeh çêtir e ji çilmisîna daran
Vîra remildaran bêşik wa dîyar bû	ma çi peyv gotin û nebû bi derewan?
Tevdîrgêrê karûbar yek e ne heft in	lê hene sedem ji bo hemî bûyeran
Ne mişterî saxlem e, ne Zuhel nemir	ne ji Zuhre û ne ji Qutub re heye gêran
Pîrozî ji Xwedê re ku rastî xwiyabû	û herdem belav bû, rabû jê guman

Tê (di vê sala 582/1186’an) de Siltan li Firatê xist û derbas bû çû heya Helebê û ji wê derê jî qesda Şamê kir ku di rê de li Tîla Siltan²⁰⁶ rastî Esededîn Şêrkohê xwediyê Himsê û xweha wî Sefra Xatûn hat ku hediyeş mezîna bi wan re bûn. Ew jî çû Himsê, baca rê û deynê ser wê rakir û ji birayê xwe Adil re got ku, mîrasê li gor Feraiza Xwedê di nav wan de par ve bike. Wî (Nasirudîn) Şêrkoh, xweha wî Sefra û jina xwe Sitîşam li pey xwe hiştibû. Adil hilkişiya keleya Himsê, çend roj lê ma û mîratê li wan parve kir ku malekî pir, gewher û kemerên zîv û zêr li pey xwe hiştibûn; tibabê mîrata wî hemî hezar hezar (milyonek) dînar bûn.

²⁰⁴ Eb ul-Xenaim Necmedîn Mihemedê kurê Eliyê (501-592/1107-1195) kurê Farisê kurê Eliyê kurê Ebdullahê kurê Hiseynê kurê Qasimê kurê Mi’elimê Heresiye Wasiî bû ku bi şair ibn el-Mu’elim navdar bû û di sala pêncsed û yekê (501/1107) de bûbû û di sala pêncsed û not û diduyan (592/1195) de li Hereseya Wasitê miribû. Şî’rên wî nerm, manexweş î xezelwerî bûn. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 11; Ibn Xelîkan, b. n., 4/261

²⁰⁵ Mebest jê meha Cemadelaxerê ya şaşan ji Salnameya Heyvî yî Koçî ye.

²⁰⁶ Tîla Siltan cihê e ku navbera wê û Helebê ji hêla Dimesşqê ve bi qasî qonaxekê ye. Yaqût, b. n., 2/49

Qazî Şerefedîn²⁰⁷ ibn Ebî 'Esrûn jî di parvekirinê de amade bû, ew rojekê li wê derê ma, lê di bin dawa wî de kemereke micewher derket ku neyarên wî ji bo xemgînkirina wî ji yên amade re çav kirine da ew wê têxin bin wî da wî bihetikînin. Melik Adil ew tiştê ku ne layiqê wî bû bi bal ve da, lê Şerafedîn pak û paqijê ji vê yekê bû, çunkî ew dewlemend, camêr û bi rûmet bû. Wî ji Melik Adil re sond xwar ku haya wî jê tûnebû û rast jî digot çunkî hesûdan weha kiribû.

Tê (di vê sala 582/1186'an) de Seyf el-Îslam çû ket Mekkê û li Beytê azana heya bi 'ela xeyr el-'emel²⁰⁸ qedexe kir û hinek ji 'Ubeydîyên²⁰⁹ ku tadeyî li gel dikirin kuşt. Mîrê Mekeyê dergahê Beytê xilqand û hilkişiya cem Ebû Qubeys;²¹⁰ wî meriv şand cem da kililê bîne, lê neşand. Seyf el-Îslam ji qasidê xwe re got: "Jê re bibêje; 'Xwedayê payeberz hinek tiştên ku em pêk tînin ji me re qedexe kirîne' û Pêxember jî gotiye; 'Hûn kililê ji mala Şeybe nestînin' lê tu distînî, em ê wê bistînin û ji Xwedê Te 'la hêviya bexşandinê bikin." Hingê wî kililê jê re şand.

Tê (di vê sala 582/1186'an) de Siltan welat di navbera zaroyên xwe û malbata xwe de li ser dîtina Qazî el-Fadil ku di dema nexweşiya wî de dest-nîşan kiribû, parve kir.²¹¹ Melik Efdel Elî²¹² hingê li Misrê bû û berendamê welîehdiyê bû, lê Siltan dixwest ku [Melik] Ezîz²¹³ bişîne Misrê û rabû ji Efdel re nivîsî û gazî wî kir da here Şamê. Gava ew bi mala xwe û diya xwe ve

²⁰⁷ Di tekstê de Necmedîn bû lê li gor Ebû Şame û Ibn Xelîkan û Ibn Kesîr divê Şerefedîn be, çunkî Necmedînê kurê wî dû re piştî mirina wî dikeve cihê wî. Ebû Şame, b. n., 4/64; Ibn Xelîkan b. n., 4/41-44; Ibn Kesîr, b. n., 12/257

²⁰⁸ Ev deqa azana Şî'îyan e ku ji dêla "Heyya 'ele l-felah" ve bi kar tînin. Ebû Şame, 3/174

²⁰⁹ Mebest jê kesên peyrewên Dewleta Fatimî ne ku ji ber pêşiyê wan 'Ubeydullah el-Mehdî ji wan re 'Ubeydî jî hatiye gotin.

²¹⁰ Ebû Qubeys navê çiyayê raserî Mekkeyê ye. Yaqût, b. n., 103

²¹¹ Li gorî Ibn el-Esîr, mîrekî mezin yê dostê Selahedîn yê kevn bi navê Silêman ibn Cender ku yekî şareza yî serwest bûye û Selahedîn jî pê bawer bûye, ev yek jê re destnîşan kiriye û ew han daye ser vê guhertinê. Li gorî gumanan ji ber ku Adil dema li Helebê bû û Selahedîn nexweş bû zêde rû û guh nedabûyê loma wî (Ibn Cender) jî ev fesadî kiriye. Ibn el-Esîr, b. n., 10/140

²¹² Ew Eb ul-Hesen Elî Melik Efdel Nûredînê (566-622/1170-1225) kurê Siltan Selahedîn yê mezin bû û welîehdê wî bû ku di sala pêncsed û şêst û şeşan (566/1170) de li Qahîreyê bûbû û di sala 622'an de wefat kiribû. Wî demekê piştî wefata bavê xwe li Şam û Qudsê desthilatdarî kiribû û demekê piştî mirina birayê xwe Osman jî dest danibû ser Misrê, lê dû re Melik Adil ew jê sitandibû û Serxede dabûyê. Demek piştê bi birayê xwe Zahir re diji apê xwe yekîtî çêkiribû, lê bi ser neketibû û li ser vê Melik Adilê apê wî Serxed jî jê sitandibû û Simeysatê dabûyê. Ibn el-Esîr, b. n., 10/445; Ibn Xelîkan, b. n., 3/366; Ibn Kesîr, b. n., 13/83

²¹³ Melik Ezîz Emadedîn Eb ul-Feth Osmanê (567-595/1171-1198) kurê Siltan Selahedînê Eyûbî bû ku di sala pêncsed û şêst û heftan (567/1171) de li Qahîreyê hatibû dinê û di sala pêncsed û not û pêncan (595/1198) de piştî ketina ji hespê di nêçîrê de nexweş ketibû û di bist û heft saliya xwe de pê miribû. Bavê wî ew di bin parastina apê wî Melik Adil de kiribû cihgirê xwe yê Misrê ku piştî wefata bavê xwe lê serbixwe mabû, lê demek piştê li ser

hat û amade bû, Siltan rabû ew bi Sefra Xatûna xweha Esededînê xwediyê Himsê re zewicand.

Selahedîn malbata xwe û serdarên xwe civand û bi wan re peyman a welîchdiyê ji Efdel re çêkir. Siltan dixwest ku Heleb ji kurê wî Melik Zahir²¹⁴ re be, lê ji birayê xwe Melik Adil şerm dikir. Melik Adil tê giha û Zahir bi keça xwe re zewicand û ji Zahir re got: “Tu dizanî ku bajarê Helebê mezin e û keleya wê jî qewî ye, tu wê ji Siltan bixwaze.” Melik Zahir ji Siltan ew xwest, wî ev agahî da Adil û wî jî ev yek qenc dît û li ser vê biryarê îdareya Helebê da Melik Zahir, ya Şamê da Melik Efdel, ya Misrê jî da Melik Ezîz, gelek mîrgehên mezin jî li Misrê da Adil û ew kir atabegê Melik Ezîz li Misrê û ew şandin Misrê.

Tiqyedîn hingê li Misrê bû û desthilatdariya wî li cem Melik Efdel weke ya walîyekî bû, lê gava nûçeya biryarên Selahedîn bihîst pir li zora wî hat, çunkî wî texmîn dikir ku dê ew li Misrê serbixwe bibe.

Hingê xulamê wî Qereqûş²¹⁵ gihabû nêzikî hawîrdorê Mexribê, jê re nivîsand û ew vexwend wê derê û dilê wî bijand desthilatdariyeke nû. Wî mal û barê xwe yê giranbiha da hev, şand Îskenderîyeyê û rewş ji Siltan re nivîsand, lê ev yek li zora Siltan çû û ditirsiya jî ku pirê leşker pê re here Mexribê, ji ber vê jî jê re nivîst, lome û gazin jê kirin û jê re got: “Min ev nûçe bihîstiyê.” Û ew xweste cem xwe; ew nikaribû diji wî derkeve.

Ezîz û Adil yekê Şabanê ketin Qahîreyê û Tiqyedîn jî çû Şamê, Siltan çû pêşiya wî û deverên bi destê wî yên [mîna] Hema, Me’er,²¹⁶ Menbec²¹⁷ hemî

Şamê û Misrê di navbera wî û birayê wî Melik Efdel de nakokî derketibû, lê ew heya mirina xwe li Misrê mabû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/255; Ebû Şame, b. n., 3/164-65, *Zeyl*, r 25; Ibn Xelikan, b. n., 3/219-22

²¹⁴ Ew Eb ul-Feth/Ebû Mensûr Melik Zahir Xazî Xiyasedînê (568-613/1172-1216) kurê Siltan Selahedînê Eyûbî bû ku di sala pêncsed û şest û heştan (568/1172) de li Misrê hatibû dinê û di sala şeşsed û sêzdan (613/1216) de li Helebê 44 salî wefat kiribû. Hê di zaroktiya xwe de ew bûbû cihgirê bavê xwe yê Helebê ku demekê bavê wî ew jê sitandibû û dabû apê wî Melik Adil, lê dû re ew lê vegevandibû û heya mirina xwe ew xwediyê Heleb, Menbec û hinek deverên din yên Şamê mabû û piştî wî jî ew der di destên zaroyên wî de mabûn. Ibn el-Esîr, b. n., 10/369; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 145; Ibn Xelikan, b. n., 3/448-52

²¹⁵ Ew ne Behaedîn Qereqûşê Tewaşî yê fermanberê Şêrkuh û Selahedîn bû, lê belê Şêrefedîn Qereqûşê Teqewî yê koleyê Tiqyedîn bû ku di navbera salên pêncsed û heftê û yek û pêncsed û heştê û diduyan (572/1175, 572/1176, 575/1179, 576/1180, (577/1181, 578/1182, 582/1186) de çûbû Afrika, li Qeyrewanê bi alikariya hinek giregirên wê derê jî bi leşkerê Yûsuf ibn ‘Ebd el-Muminê fermandarê dewleta Miwehidî ya Merakeşê re şer kiribû û dest danibû ser Trablusa Rojava û gelek deverên din yên wê, bi taybetî ji deverên bin destê Îbrahîmê Silahdar. Ebû Şame, b. n., 3/66, 2/272, 274; Ibn Wasil, b. n., 1/236

²¹⁶ Me’er bajarekî mezin î kevnar û navdar e ku dikeve navbera Hema û Helebê, lê li ser Himsê ye. Yaqût, b. n., 5/182

²¹⁷ Menbec bajarekî kevnar e ku bi ya Yaqût rûmî ye lê tê gotin jî ku Kesra ew ava kiriye, ew bajarekî mezin î fireh e û di deştekê de ye ku hatina wê pir e û bi xêrîbêr e. Yaqût, b. n., 5/237

lê vegerand, Meyafarqîn jî lê zêde kir û wî jî daxwaziya xwe ya li ser Mexribê veşart.

Yozbayê koleyê Teqyedîn çû Mexribê, xwediyê Mexribê çû pêşiya wî, wî ew dîl girt, lê dû re minet lê kir, ew berda û şand hinek geliyên nêzî deverên dijmin. Ew qenc ceriband û dûre ew kir serdarê leşker.

[*Dijîtiya navbera Frengan û hatina Qûmis ber bi Siltan ve*]

Tê (di vê sala 582/1186'an) de dijîti di navbera Frengan de derket û dîtî-nên wan ji hev cuda bûn ku ev jî bû sedemê şadîya Îslamê. Sedemê vê jî ew bû ku Raymond Sencîlî²¹⁸ yê Qûmisê²¹⁹ (mîrê) Trablusê²²⁰ ku berê bi banû-ya²²¹ xwedîya Teberîyeyê re zewicîbû, xwest têkeve rêza Siltan. Jixwe hikim jî di destê birayê wê yê cuzamî²²² de bû, dema mirina cuzamî nêzîk bûbû wesî-yet kiribû ku hikim ji kurê xweha wî²²³ re be ku ew jî zarokê piçûk bû. Gava Qûmis bi diya wî re zewicîbû ew bûbû perwerdigarê wî lê kurik jî miribû ku desthilatî jî li gor qaydeyê wan gihîştibû diya wî û Qûmis jî li bendê bû ku dê karûbar bispêre wî, lê çavê wê çû ser hinek siwarên Freng ku li Qudsê civiya-bûn û ew jî bi taca milûkiyê ya di destê wê de di navbera du rêzên wan de rawestiyabû û dinihêrt ka tacê bide serê kîjan kesê ku wê heq dike. Wê desthilatdar û şahsiwar (şowalye) şopandin û tac danî serê yê ku çavê wê çûbû ser û wê ew kiribû qral, bi hêviya ku pê re bizewice. Qûmis û giregir bi vê yekê qayîl nebûn û Xwedê Te'ala tundî xist navbera wan.

Tê (di vê sala 582/1186'an) de prensê Kerekê Ernat, ku xebîstirîn û şerx-waztirînê wan bû, ji Kerekê derket û çû avêt pêşiya karwanê ku ji Mîsrê diçû Şamê. Bi karwan re xelkekî pir û malekî zahf hebû; wî bi kuştin, dîlkirin û talankirinê dest danî ser hemiyî. Siltan ji bo vî karî xeber şand ser wan, lome

²¹⁸ Raymondê kurê Raymondê Sencîlî [Kont Raimond of Tripoli] ku bi banûya xwedîya Trablusê re zewicîbû û çûbû li cem wê mabû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/141; Sören Wibeck, b. n., r. 169

²¹⁹ Qumus erebîzekirina gotina Latîni ya "comes/komes"ê ye û tê maneya heval, lê ji bo mîr jî tê bikaranîn çûnkî di destpêkê de ew hevalê qiral yê ceng û çûnûhatê bûye. Çawa ku "comte" ya Fransî jî bûye "kund" û "qund" yanî kont ku hemî jî bi maneya mîr û serdar in. Ibn Wasil, b. n., 1/73, not 1

²²⁰ Trablus bajarêkî ku li keviya deryaya Şamê dikeve û bi pêncî û çar (54) milan nêzi Ba'albekê û bi not milî jî nêzi Dimeşqê ye. Eb ul-Fida, *Teqwîm*, r. 253

²²¹ Ew Xwedîya Teberîyeyê xatûna mezin Eschiva/Eşîva/Ehîva bû. Sören Wibeck, b. n., r. 173-74

²²² Ew qiralê Qudsê Baudouinê:Balduinê IV:em bû ku qiralîya wî di navbera salên 1174-1185'an de bû. Ibn Wasil, b. n., 2/184, not 2

²²³ Ew Baudouinê:Balduinê V:em yê kurê xweha wî (Baudouinê:Balduinê IV:em) Sibylla bû ku ji dêla Raymond ve bi Gay Lusignan re zewicî û ew kir qiralê Qudsê, Sören Wibeck, b. n., r. 167-169.

li wan kir û pirsê ehd û peyman û sozê ku dabûn ji wan kir û daxwaza vege-
randina malê ku biribû lê kir, lê wî guh nedayê, êrîş û xerabiyên xwe
domand.

Îmad el-Katib gotiye ku, pê re nijdeyeke piçûk digel hêzeke hindik hebû
ku pir şerûd bû û ji xerabtirînê wan bû, lê ew (Ernat) aram bû ta ku jê re fer-
send derket û rabû avêt ser qefleyeke giran ku pê re malekî pir hebû. Di nav
wan de komek cindî û giregirên welatan hebûn, ew birin Kerekê û girêdan.
Siltan xeber jê re şand, ji bo kirinên wî yên kirêt, pîsîtiyên wî û bêbextiyên wî
ew riswa kir. Lê wî dev jê berneda û êrîşê xwe yê ser têciran domand ta ku
Siltan sondika wî xwar û tiştê ku pêwîst bû anî cih û xwîna wî di şerê Hitînê
de rijand. Siltan li Şamê ma û amadekariya şerê dijmin kir û ji her hêlê ve leş-
ker xwest.

Sala Pêncsed û Heştê û Sisiyan (583/1187)

Di destpêka meha Miheremê de Siltan bi leşkerê Şamê ve ji Dimeşqê derket û daket Busrayê û çavdêriya karwanê hecîyan dikir ku xweha wî Sitîşam û kurê xwe Îbn Lacîn²²⁴ jî bi wan re bûn, çunkî nûçe gehabûyê ku mîrzayê (prensê) Kerekê (Ernat) çavnêriya wan dike û ditirsiya ku êrîştî wan bike. Hecî di paşiya meha Miheremê de hatin û serê Siltan jî ji [xetera] wan vala bû, rabû çû Kerekê, darên wê birrîn û çandiniyên wê hemî çinîn û heman tişt anî serê Şewbekê²²⁵ jî. Ew li wê derê li benda leşkerê Misrê bû ku dema ber bi Kerekê ve çûbû ferman li kurê xwe Melik Efdel kiribû da bi hinek leşker ve dakeve Serê Avê û li benda leşkerê rojhilatê be.²²⁶

[Dema ew gihîştin] Efdel, wî hêzek ji wan şand ser Teberîyeyê û Mizaferedîn ibn Zeynedîn kir serdarê leşkerê rojhilat û Sarimudîn Qaymazê Necmî²²⁷ jî anî serdariya leşkerê Şamê û ew daketin ser Teberîyeyê. Bedredîn Dildirimê serdarê sipaha Helebê derket pêş û serdarê Dawîye û yê Esbetaran bi komê leşker ve çûnê û şerê wî kirin, wî ew kuştin, hinek jî dîl girtin û çû li Sefûriyeyê jî heman tişt kir û bi dîlan ve vegeiriya cem Efdel ku li raserî Qîqanê²²⁸ bû. Siltan hat Mesîla gundê rojavayê Hûnê û Sefedê²²⁹ û hilkişiya ser girê wê ku dema leşker û rewşa wan dît pê şa bû.

²²⁴ Ew Hisamedînê kurê 'Emerê kurê Lacîn/Laçîn bû û kurê Sitîşama xweha Siltan Selahedîn bû ku di sala pêncsed û heştê û heftan de (587/1191) li Dimeşqê miribû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/212; Ebû Şame, b. n., 4/171

²²⁵ Şewbek keleyeke asê ye li dora erdê Şamê ku dikeve navbera 'Eman, Eyle û Qulzemê û nêzikî Kerekê ye. Yaqût, b. n., 3/420

²²⁶ Mebest ji welatên rojhilatê, deverên rojhilatê Şamê (Hims, Hema, Ba'albek, Heleb), hinek navçeyên Berfiratê (Heran, Riha, Serê Kanîyê, Bire û yê din) Sincar û welatê Cezîreyê ne (Mêrdîn, Dinêser, Xabûr, Beled, Mûsil, Erbil û deverên dora wan in). Ibn el-Esîr, b. n., 10/143; Ibn Wasil, b. n., 164

²²⁷ Ew Sarimidîn Qaymazê kurê Ebdullahê Necmî bû, ku xwiyayiyekî dewleta Selahedîn û berpirsiyarê xargeh û mala wî bû û mîna ustaddarê/desteserkarê wî kar dikir, ku dema Siltan devereke vedigirt ew disparte wî da wê li hev rast û ewle bike. Ji ber vê yekê jî dema vegirtina Amedê û mirina Xelîfe Adid li Misrê gelek mal bi dest xistibû ku pê gelek xêr û qencî li hewcedar û feqîran dikir. Ew di sala pêncsed û not û şeşan (596/1199) de miribû. Ebû Şame, b. n., 4/272; Ibn Kesîr, b. n., 13/20

²²⁸ Qîqan/Tilqîqan devereke piştê Helebê ye. Yaqût, b. n., 4/480

²²⁹ Sefed bajarekî çiyayê Lubnanê yê raserî Himsa erdê Şamê ye. Yaqût, b. n., 3/468

Ew di roja îna 17'yê Rebielûlayê de bi lez çû Fîqê²³⁰ û Efdel û leşker jî pê re çûn û li Eghewanê²³¹ rastî hev hatin. Ji ber wî dixwest ku roja îne rastî neyar bê da bi nîyazên xwitbexwênan bê pîrozdêran, wî bi 12 hezar siwar û gelek peyadeyan ve li qeraxê Gola Teberîyeyê kon û xargehên²³² seferê veda. Freng jî ji Ekayê derketin, lê ew hê jî di xewna xwe de bûn û tê gotin ku hej-mara wan bi peya û siwaran ve heştê hezar bû, ew li Sefûriyeyê²³³ daketin.

Siltan çû Teberîyeyê, mendenîq li ser girêdan, di sûrên wê de neqeb çêkirin û di roja pêncşema çardeyê Rebielaxirê de ew vegirt, lê nehiştin têkeve keleyê ku xatûna jina Qumis [Kont Raimond/Raymond] lê dima.

Freng jî bi pêş ketin û roja îne dema hilkişîna rojê daketin Lûbiyeyê;²³⁴ ku Misilmanan jî hingê av ji ser wan birrîbû û rojêke wisa germ bû ku devera Xewrê li wan bûbû alava agir û Mizafereîdîne kurê Zeynedîn jî agir berda kewş û kelaş û çandiniyên dora wan.²³⁵ Ew tamamê şevê li wê derê man û Misilman jî li dora wan bûn. Dema bû spêdeya roja şemiyê wan şer kir heya nîvro û dû re jî hilkişîyan ser Girê Hittîne,²³⁶ lê agir jî li dora wan dişixulî. Ew [ji ber germê û jî tîna] mirin û li serê gir ketin erdê ku Qûmis [Kont Raimond] jî heya hingê bi wan re mabû, lê dû re êriş kir û Siltan jî jê re rê vekir ta ku ew hilkişîya serê Sefedê. Wan [Misilmanan] jî şûr bi kuştin û dîlgirtin xist nav Frengan, ji melikan yê dîlgirtî: Qral Kabî [Guy de Lusignan], birayê wî Cefrî/Gefrî [Geoffri de Lusignan], mîrzayê Kerekê [Ernat],²³⁷ Henfirî,²³⁸ xwediye Cibeyl, Beyrût û Seydayê Hiyû (Huge II de Gibélet), serekên Dawîye²³⁹ û Esbetaran²⁴⁰ û yê din. Xaçê Xiristiyanan yê mezintîrîn jî ku bi gewher û yaqûtan avzêrkirî bû û di nav qewlikekî zêrîn de bû hat des-teserkin û pêşkêşî Selahedîn hat kirin ku li cem Xiristiyanan temsîla Mesîh (e. s) dikir.²⁴¹

²³⁰ Fîq bajarekî Şamê ye ku dikeve navbera Dimeşq û Teberîyê. Yaqût, b. n., 4/ 324

²³¹ Uqhuwane cihek e li erdê Şamê li ser çemê Teberîyê ku dikeve hêla Urdinê. Yaqût, b. n., 1/278

²³² Konên mezin yan jî xaniyên darîn yê siltan û mîran yê ceng û seferê.

²³³ Sefûriye navçe û bajarokekî hêla Urduneyê ye li erdê Şamê ku nêzîkî Teberîyê ye. Yaqût, b. n., 3/470

²³⁴ Lubiyye cihekî nêzî Teberîyê ye. Ibn Wasil, b. n., 2/189

²³⁵ Li gorî Dr. Suheyl Zekkar şervanekî dilxwaz gava ditiye ku berê bayê li Frengan e rabûye agir berdaye kewş û kelaşê dora wan. Dr. Suheyl Zekkar, Hittîn, Dar el-Fikir, Beyrût, 2002, r. 128

²³⁶ Girê Hittîne cihekî navbera Teberîyê û Lûbiyeyê ye ku jê re qiloçê/pozê Hittîne jî tê gotin. Suheyl Zekkar, b. n., r. 119 û xerite 100-101.

²³⁷ Ew xwediye Kerek û Şewbekê Renaud de Chatillon bû.

²³⁸ Henfirîye III'em yê xwediye Tibnîne: (Onfroi de Toron)

²³⁹ Ew Gerard de Ridfordê yan jî Eude de St. -Amendê serekê Dawîyeyan (Les Templiers: Siwarên Peyker) bû.

²⁴⁰ Ji "Les Hospitalers" a Fransî, hatiye xerabkirin ku navên wan yê temamî "Siwarên Pîroz yê Yuhena" bû û serekên wan jî Gilbert d' Assailly bû.

²⁴¹ Mezintîrîn xaçê Filehan bû ku li gor baweriya wan beşek ji wî darî bû ku Îsa (e. s.) pê ve hatibû daleqandin. Suheyl Zekkar, b. n., 129

Yê ku qral dîl girtibû Mîr Ezedîn Dirbasê kurê Memê Mihrînî²⁴² bû û yê ku mîrzayê Kerekê jî dîl girtibû Îbrahîmê xulamê Mihrînî bû. Dema Siltan ew dîtî, daket û sicda şikrê bir, hat xargeha xwe û ew xwestin cem xwe. Qral li kêleka Siltan ya rastê rûnişt û mîrzayê Kerekê jî li kêleka qral rûnişt. Siltan li Qral nihêrî ku ji tîna bûye hilkehilka wî, wî ferman kir ku piyaleyek ji aveberfê jê re bînin û gava anîn, wî jê vexwar û da mîrza [Ernat] jî lê Siltan jê re got: “Min destûra avdana wî nedabû te, çire te av dayê.” Ji xwe Siltan berê nezir kiribû ku Mîrza bi destê xwe bikuje û jê re got: “Ey mel’ûnê bêbext, te sond xwar û te xedir kir û te sonda xwe xwar” û dest bi hejmartina xedr û xerabiyên wî kir û rabû şûrek avêtê ku milê wî daxist û xulaman jî ew tamam kir û laşê wî avêtin ber seyan. Dema qral ew kuştî dît tirsîya û hişê wî çû, lê Siltan ewleyî dayê û got: “Ev xayîn û derewîn bû, ku ne carekê bi tenê xedr kiribû.” Dû re Siltan xwest ku Dawîye û Esbetarî bibin Misilman, yê ku bû ew sax ma û yê ku nebû Misilman hat kuştin ku pirên wan hatin kuştin.

Qral û dîlên mayî bi Şamê ve bi bal Seyfedîn ibn Qabid²⁴³ ve hatin rêkirin, yên giregir di keleyê de hatin girtin û dîlên din bi bihayekî wisa kêman hatin bazarkirin ku hinek ji dîlên belengaz bi nalekî hatin firotin û gava jê re hat gotin ku behayekî pir kêman e wî got: “Mebesta min kêmxistina wan e.”

Qazî ibn Ebû ‘Esrûn kete Şamê û xaçê mezintir jî serberjêr di destê wî de bû. Siltan jî vegeyriya Teberîyê, ewleyî da xwedîya wê,²⁴⁴ ew jî bi xwe û malê xwe ve derket çû Ekayê û Teberîyê ket destê Sarimidîn Qaymezê Necmî.²⁴⁵ Qûmis [Kont Raimond] jî ji Sefedê derket çû Trablusê û lê mir ku tê texmînkirin ew ji ber birînên xwe miribû.

Vegirtina ‘Ekayê (Akre)²⁴⁶

Siltan ji Teberîyê derket, di paşîya Rebî’ elaxerê de dakete ser ‘Ekayê û dît ku tu kesê wê biparêze lê nîne, çûnkî bûyera Hitînê ew helak kiribûn ku sih

²⁴² Li gorî Ib Boris James ew Mîr Ezedîn Dirbasê kurê Memê Marînî bû û ji hoza naskirî ya Kurdên Marînî bû ku yek ji êlên hêla Hezbanîyên Hekariya bû. Boris James, b. n. r. 50, 124

²⁴³ Seyfedîn ibn Qabid cihgirê Siltan Selahedîn yê Dimeşqê bû ku gotina wî bi qedir bû; ew di sala pêncsed û heştê û heftan (587/1191) de miribû. Ebû Şame, b. n., 4/171; Ibn Wasil, b. n., 2/195

²⁴⁴ Kontes Eschiva/Ehiva/Işivaya desthilatdara Teberîyê û jina Raimondê/Raymondê desthilatdarê Trablusê bû. Sören Wibeck, b. n., r. 173-74

²⁴⁵ Sarimidîn Qaymezê Necmî ku yek ji serdarên mezin yê Eyûbîyan bû û memlûkê Necmedîn Eyûbê kurê Şadî bû ku piştî wefata Selahedîn gihabû kurê wî Melik Ezîz û çûbû Misrê û lê mabû heya ku herdu bira Efdel û Ezîz li hev ketibûn. Bnr. Dawadarî, *Kenz*, 7/124.

²⁴⁶ ‘Eka bajarekî mezin e li ser qeraxê deryaya Şamê ku lê kaniyeke bi navê Kaniya Çelekan û mizgefteke bi navê Mizgefta Salih Pêxember (e. s.) heye. Eb ul-Fida, *Teqwîm*, r. 242

hezar [kes] bûn. Wan ji bo canê xwe û bi qasî ku karibin bi xwe re mal bibin ewleyî xwest, Siltan ewleyî da wan û di destpêka Cemadelûlayê de kete Ekayê. Çar hezar dilên Misilmanan lê hebûn, wî ew azad kirin, dêr kir mizgeft, kurê xwe Efdel danî ser û xutbexwênî, qazîtî û îmametî jî spart Ebdulletîf ibn Ebû Necîbê Şehrezorî.²⁴⁷ Gava Misilman ketin Ekayê wan dest danî ser talanekî bêhejmar ku heryekê rima xwe di ser xaniyekî wê de çikand û dest danî ser xanî û malê tê de hemî, Siltan jî hemî mal û pertalên ku taybetiyê bi Dawîyeyan (Les Templiers: Siwarên Peyker) re bûn spart Feqeh Îsayê Hekarî.

Melik Adil di van vegirtinan de ne amade bû, çunkî ew li Misrê bû, lê dema ew hat wî di rêya xwe de Mecdel Yaba²⁴⁸ û Yafayê vegirt ku Melik Ezîz jî pê re bû, lewra ew jî bi leşkerê Misrê re hatibû, Adil çû Misrê, lê Ezîz pê re venegeriya û gihîşt bavê xwe.

Îmad el-Katib ji Bexdayê re nameyek nivîsî ku destpêka wê weha bû: “Piştî Tewratê me di Zebûrê de jî nivîsiye ku bêguman mîratgirê erdê dê bendeyên min yên qenc bin.”²⁴⁹ Spas ji Xwedê re ku ev soz anî cih û ji ber û paşê ve alîkariya vî dînê baqij kiriye, piştî her tangasiyekê firehiyek daniye, piştî her rewşekê yeke din çêkiriye û ew rewşa ku Îslam nema kare jê re sebir bike, hêsa dêraye û bi gotina xwe xîtabî wan kiriye: ‘Bêguman me careke din jî minet û qencî bi te re kir.’²⁵⁰ Jixwe yekemîn sedsala Pêxember û heval û peyrewên wî di vî dewleta ku tê de bihna xweş jî çermê nivîsînê belav dibe, dem weke heyeteke spehî geriyaye, maf jî bi xweşikiya xwe rohnî daye û kufrê jî emanetên ku li cem bûn bi paş ve daye, xizmetkar jî bi vegirtina mezin û serkeftina qenc dilên bawermendan xweş rave dike û rûyên kafiran pîs û kirêt dike. Mizgîniya qencî û nî metên Xwedê jî ji roja pêncşema bîst û sîsiyê Rebî’ ulaxerê ve heya pêncşema paşiya wê her tî û ew jî heft şev û heşt rojên peyweste ne ku can û laş tê de tune bûne. Ew bûn mîna kuliyên jihewaketî û mîna şaxên dara xurmê ya beladayî ku welatên Îslamê pê şad bûn û kenîyan û yên kufrê jî giriyan.

²⁴⁷ Ebd el-Letîf Ebû Necîbê Şehrezorî ku ji xelkê Şehrezorî bû di sala şeşsed û dehan (610/1213) de li Erbilê wefat kiribû. Şehrezor: wîlayeteke fireh ji yên Çiya bû ku diket navbera Hewlêr û Hemedanê, lê vîgavê ew girêdayê bi Silêmaniyê ve ye. Yaqût, 3/375

²⁴⁸ Mecdelyaba gundekî nêzîkî Remleyê ye ku keleyeke asê lê hebû, Yaqût. 5/68

²⁴⁹ Sûretê Enbiya (21), ayet 105

²⁵⁰ Sûretê Taha (21), ayet 37

Di roja pêncşema pêşî de Teberîye hat vegirtin û di roja înan û şemiyê de ew şikestina ku tu tişt ji wan nema pêk hat û piştî wê tu kes êdî li pey wan ranabe, ‘Û Xwedayê te gava gundên zalim vegirt weha dest danî ser.’²⁵¹

Di roja pêncşema paşîya mehê de Eka bi ewleyî hat vegirtin û alayên îmanê lê hatin bilindkirin. Ew diya welatî ye û xweha [bihuşta] Îrema bi sitûn e û xaçê xaçan jî dilê destê me ye û dilê kufra ku bi leşkerê xwe yê têkçûyî ve dîl e, şikestî ye. Alîkarê xaç û piştgirê wî bi destên xurt dorpêçayî ne ku nikarin bi gerewî jî bi paş ve bistînin û çendî ku komên ser hev yê zîv û zêr bèn pêşkêşkirin jî dîsa ji wan nayê pejirandin.

Teberîye jî alayên Îslamê lê hatine hilkişandin û kafir jî jê berepaş hatine derxistin, ez jiyam heta min dît ku ev çêtirîn roja Îslamê ye, dêr jî bûne mizgeft û kesê ku bawerî bi Xwedê û Roja Paşî/Qiyametê anîne wê ava dikin. Herweha serjêgeh/selexane jî bûne minberên xutbexwênan.” Wî di dawîya nameyê de jî gotiye: “Çûna ber bi Qudsê ve jî ne dût e û êdî dema vegirtina wê ye, jixwe tarîtiya delaletê (averêya ji rastiye) li ser dirêj bûye û bêguman dema ronîkirina spêdeya wê nêzik bûye.”

Dema [Siltan] Ekayê vegirt ew rabû çû Tibnînê²⁵² û ew jî bi ewleyî sitand, Seyda²⁵³ û Beyrûdê, Cibeyl,²⁵⁴ Xeza,²⁵⁵ Darûm,²⁵⁶ Remle, Beyna,²⁵⁷ Beyt Cibrîn,²⁵⁸ Xelîl (e. s.)²⁵⁹ û heya dakete Esqelanê hemî sitand. Li ser wê [Esqelanê] Hisamedîn ibn Mihranî²⁶⁰ hat kuştin lê dû re Siltan ew sitand ku di navbera vegirtina Frengan û derxistina ji destê wan sih û pênc sal derbas bûye. Siltan ev deverên han hemî di çel rojan de sitand ku destpêka wê hijdeyê Cemadûlayê bû û paşîya wê jî heştê Recebê bû.

²⁵¹ Sûretê Hûd (11), ayet 102.

²⁵² Tibnîn bajarekî navbera Şam û Sûrê ye ku dikeve çiyayê raserî Banyasê. Yaqût, 2/16

²⁵³ Seyda bajarekî bi ser qeraxê Şamê ve ye û li rojhilatê Sûrê ye. Yaqût, 3/496

²⁵⁴ Cibeyl bajarekî qeraxê Şamê ye. Yaqût, b. n., 2/127

²⁵⁵ Xeze bajarekî paşîya erdê Şamê ye ku dikeve rojavayê Esqelanê û nêzikî wê ye. Yaqût, b. n., 4/229

²⁵⁶ Darûm keleyek e ser rîya Misrê ye ku piştî Xezeyê tê. Yaqût, b. n., 2/483

²⁵⁷ Beyna cihekî ser rîya Esqelanê ye ji hêla Beyrûdê ve û piştî Remleyê tê. Ibn Şedad, b. n., r. 80

²⁵⁸ Beyt Cibrîn bajarokêkî navbera Qudsê û Xezeyê ye. Yaqût, b. n., 1/616

²⁵⁹ Xelîl bajarekî nêzi Qudsê ye. Yaqût, b. n., 2/442

²⁶⁰ Ew yek ji serdarê mezin Hisamedînê kurê Îbrahîmê kurê Hiseynê Mihranî bû ku ji hoza Mihraniyên Kurd bû û yekemin şehîdê wê bûyerê bû. Ebû Şame, b. n., 3/210

Vegirtina Qudsê

Siltan ber pê ve çû û di yekşema nîvê meha Recebê de dakete ser. Berê remildaran jê re gotibû ku tu Qudsê vegirî dê çavekî te kor bibe, wî jî bersiv dabû: “Ez razîme ku wê vegirim bila ez kor jî bibim.” Pêşî ew daketibû ser rojavayê wê dû re cihê xwe guhertibû, xwe dabû hêla bakur û bi wê sipaha pir zor dabû wê ku bêhtir ji şêst hezarî şerkar tê de hebûn. Wî bi şev û bi roj lê dabû ta ku ji hêla Newala Cehenemê²⁶¹ ve di qiloçê/pozê wê yê bakurîn de di sûrê de neqeb vekiribûn. Dema Frengan ev dîtibû hêviya ewlehiyê jê kiribûn û li ser vê biryara şandina heyetekê hatibû dayîn û Xwedê giyanê wî pîroz bidêrîne, wî di roja îna bîst û heftê Receba sala pêncsed û heştê û sisiyan (583/1187) de ew sitandibû ku ew jî Şeva Mîracê ya dîyarkirî bû. Komek ji zana, şêx û mişayix, mitesewif û derwêşên çûxwergir²⁶² di van vegirtinan de amade bûn ku bi şemate û dengê bilind dua dikirin, tehlîl û tekbîr didan²⁶³ û xaçê ser kumbeta tatê daxistin.

Biryara heyeta aştiyê ew bû ku ji berdêla her mêrekî ve deh dînar, ji ya her jinekê ve pênc dînar û ji ya her zarokekî ve jî çî keç çî kur dînarek bê dayîn.²⁶⁴ Çi kesê ku berdêla xwe bide dê xwe azad bike û ger nede dê dîl bibe. Kesê ku berdêla xwe dabû çûbû gîhabû Sûrê²⁶⁵ û Xwedê fereca xêrê dabû dîlên Misilmanan ku hejmara wan sê hezar bû.²⁶⁶ Temamê hatina Qudsê ku dused û deh hezar dînar bûn hatibû belavkirin. Wan bi xwe li ser peymana dêra Qemameyê²⁶⁷ biryar dabû û biryara cihê ku herinê jî dîsa wan dabû. Dema dagirkirina Frengan ya Qudsê not û du sal (92) bûn, çunkî wan di sala çarsed û not û yekê (491/1097)²⁶⁸ de dest danîbû ser û sala pêncsed û heştê û sisiyan (583/1187) bi paş ve hatibû sitandin. Siltan ketibû [kumbeta] ser tatê, bi gulavê û gîyayê ew şûştibû û pê re jî giriyabû û sûretên ser jî jê biribû. Wî herdu xaç şikandibûn û wargeha Dawîyeyan [Siwarên Peyker: Les

²⁶¹ Newala Cehenemê cihê ku ji hêla bakur ve li piştta Qudsê dikeve. Ibn Şedad, b. n., 92

²⁶² Şêxên Sofî ku eba û xirçeyên çûxîn li wan bûn.

²⁶³ Digotin: La îlahe illa Ellah we Ellahu ekber.

²⁶⁴ Li gorî Ibn el-Esir û Ebû Şame yên zarokan du dînar bûye. Ibn el-Esir, b. n., 10/156. Ebû Şame, b. n., 3/219

²⁶⁵ Sûr bajarekî navdar e ku dikeve raserî deryaya Şamê[Navîn] û sê hêlê wê derya ye. Yaqût, b. n., 3/492

²⁶⁶ Li gorî Ibn el-Esir pênc hezar dîl bûne. Ibn el-Esir, b. n., 10/156

²⁶⁷ Qemame mezintirîn dêra Xiristiyanan ya Qudsê ye ku di nav bajêr de ye û dora wê sûrkirî ye. Di nav wê de goristaneke bi navê Qiyame heye ku li gor baweriya wan Îsa (e. s.) qiyameta xwe lê rakirîye. Yaqût, b. n., 4/450

²⁶⁸ Li gorî çavkaniyên Ewrûpî Qudis di sala 493/1099'an de ji hêla Xaçparêzan ve hatibû vegirtin. Sören Wibeck, b. n., r. 11; Joseph- François Michaud, *Historie des croisades NILOE*, (Korstâgen), wergera Swêdî, J. Gunnarson, International Book Automation, n. d., Bohusläns Grafiska AB, Uddevalla, r. 70-72.

Templiers] xera kiribû û Mizgefta Eqsayê li şûna wê ava kiribû. Hinek giregiran gotin dirêj kiribûn, lê Siltan jî gotina Ibn Zekîyedîn bibîr anîbû:

Vegirtina te ya keleya Şebhayê di Seferê de
Mijdevanê vegirtina Qudsê ye di Recebê de

Dema vê honraweyê li Helebê Xwendibû Fazil ji Siltan re gotibû: “Xwedê vî qaziyî ji xeybê dabû xeberdan û rewşa vegirtinan pê dabû gotin.” Hingê Ibn Zekîyedîn serekqaziyê Şam û Helebê bû.

Siltan bi Frengên ku li Qudsê mabûn re hinek şandibûn da wan bigihînin Sûrê cem Markîz.²⁶⁹

Qazî Fazil li Şamê nexweş bû û dema vegirtinê ne amade bû ku ji ber vê jî Siltan ferman dabû Îmad el-Katib ku nameyekê li ser vegirtinê ji Bexdayê re bişîne, wî jî ev nameya jêrîn nivîsibû:

“Xwedayê payeberz soz daye wan kesên ku bawerî pê anîne û karên qenc kirine, dê wan bike cihgirên xwe yên ser erdê, çawa ku yên berî wan jî kiribûn xelîfeyên xwe. Herweha Ew dê dînê ku ji we re bijartiyê ji wan re biçespîne û dê tirsê wan ewleyî bigerîne.”²⁷⁰

Spasî ji Xwedayê ku sozê xelîfetiye pêk aniye û bi wehdetparêzan şerîkçêker û dijraber qehirandiye û vê xelîfetiye kiriye xassê bi Siltanê Dîwana Ezîzî û tirs jî bi ewleyîye guhertiye. Herweha xizmetkarê meqamê nebewî [Mebest jê Siltan Selahhedîn e] vê vegirtina xembar û serkeftina pîroz biçûk dêraye û ew ji bo xalistirîn weliye xwe bexişandiye, hêvî û niyazên wî pêk aniye. Xemên wî kêr kiriyê, ferwer şahên miletan jê re kêr xistiye.

Hemd ji Wî re be ku bi vegirtinê tiştê di dil de pêk aniye û wehşeta kufrê ya li ser Îslamê bi hogiriyê guhertiye û roja wî ya xerab kiriyê, vegerandiyê roja wî ya xweş û di şûna keşe û pitrik, xaçperest û rojperestan de zana û şerîetmedar lê bi cih kirine û bi qeweta gelê roja îne yê roja yekşemê jê [ji Qudsê] derxistiye.

²⁶⁹ Ew Markis Konradê Montferrati bû û birayê helal yê mêrî Sbylla yê pêşî bû ku piştî şerê Hitinê bi deh rojan giha bû Sûrê. Rainceman, 2/762; Sören Wibeck, b. n., 179, 188

²⁷⁰ Sûretê Nûr (24), ayet 55

Spasî ji Xwedê re ku xizmetkarî ji Darûmê heya Trablusê digel temamê hawîrdorê welatê Frengan heya bigihê Nablusê vegirtiye û tahtê jî bi stêrên çavên bawermendan şûştiye, bi tijebûna xêr û mukafata qencan kincên bêh-êvîtiyê yên lê jê kiriye û Îslama ku jê re biyanî mabû vegerandiye mala wê. Heyva hîdayetê jî şevîna xwe ya dawî hilatiye û axa pîrozdêrayî dîsa zîviriye ser pîroziya xwe û ew ji xeterên lê û tê de ewle bûye û bûye nijdeya serê sibê û cihê hêsakirinê. Jixwe dûrtirên ji Mizgefta Eqsayê dûrtirînên ji Xwedê ne.

Gelek dilovanên nêzik bi komî hatinê û bi qîreqîra tesbîhgoyan zengilê dêran bêdeng maye, bi ketina qencan xerab jê derketin ku mihrabê jî ji aligirên xwe re gotiye: ‘Merheba li ser çavan.’ Wê koma Îslamê bi qasî ku Xwedê ew kom kirin ser hev, girt nav xwe, alayên Îslamê li ser minberan bilind bûn, wî ji qencyên wê para xwe ya sozdayî wergirt ku bi zimanê xwe yê giram xwendiyê: ‘Serkeftin ji Xwedê ye û vegirtin jî nêzik e.’

Wî taht bi stêrên çavên mutteqiyên ji qirêja kafiran şûst û bi nêzikayiya yekyezdaniyan kafir jê dûr bûn û pê jî tiştê ku ji dema Mi’raca Pêxember û mu’cîzeyê Mihemedî hatibû jibîrkin, hat bibîranîn. Bi girtina Beyta Pîroz rûmet û pîroziya Îslamê jî lê vegeriya û avahiyên wê yên teqwayiyê vegeriyan ser binesaziya xwe ...”

Îmad el-Katib di vê biwarê de gelek babetên şirovedirêj nivîsîne.²⁷¹

Çûna ber bi Sûrê ve

Di meha Şabanê de Siltan çû Sûrê û di destpêka remezanê de gihayê. Ew mîna keştiyeke di deryayê de ku her hêlên wê bi behrê dorpêçayî be û ji yek cihekî pê ve ku heft birc tê de bûn, tu rê di bejê de nedîçûyê. Markîs lê dima ku yekî mêrxas î jîr û bi tevdir bû û hemî Frengên Qudsê û yên Qeraxê xwe avêtibûn wê derê.

Siltan li benda hatina sîtola Misrê li wê derê ma û gava gihayê wî di derya û bejê tevde şerê wan kir, lê sîtola şevêkê hay ji xwe nema û Frengan êrişî wê kir, dest danîn ser keştiyan û hinekan jî xwe avêt deryayê û tê de xeniqîn, Siltan jî bi paş ket heya dawiya Şewalê.²⁷²

²⁷¹ Ev bi kurtî ji Îmad el-Katib el-Îsfehani hatiye wergirtin, lê tevayîya wê di kitêba wî ya ser Cengên Selahedin û vegirtina Qudsê de heye. Îmad el-Katib, *El-Feth el-Qissî fî Feth el-Qodsî*, Dar ul-Kutub el-Îlmiye, Beyrût, 2003, 126

²⁷² Ji bo vê bûyerê li Feth el-Qisîya Îmad el-Katib Îsfehani, b. n., r. 99-106 binêre. Li gorî Ebû Şame û Ibn Wasil serêkê sîtola Ebd es-Selamê Mexribî bû û keştiwanê wê ji Bedran Faris bû. Ebû Şame, b. n., 3/266; Ibn Wasil, b. n., 2/244

Tacedîn Ebû Bekir Hamidê birayê Îmad el-Katib ji Bexdayê hat giha wê derê ku Siltan ew xweş pêşwazî kir û qencî pê kir; pê re jî nameyek û belgeyeke dagirtiyê bi gazinan hebû ku hinek ji wan jî ev bûn: Yek ji gazinê Xelîfe li ser Reşîd ibn Bûşincî bû. Ew zarokek bû li Bexdayê, li wir tu giringî nedabûnê û ew jî rabûbû çûbû Şamê cem Selahedîn. Ew ji Selahedîn re weke edîbekî ji maleke mezin hatibû danasîn û ji hêla Siltan ve hatibû ecibandin. Wî ew bi nameyekê şandibû Bexdayê, lê ew yek li zora Xelîfe çûbû û gotibû; “Ma ji vî pê ve kesî din li cem wî nîne” û kêma qedir dabûyê. Îcar dema ew vegeryabû cem Siltan jê re gotibû; “Guh nedane min û ez hatim kêmxistin.” Yek jê jî ew bû ku çî kesên mîna Temîrk, kurê serekê serekan, îbn Hubeyre û yê din ji Bexdayê bireviyana û xwe biavêtana cem Siltan, wî ew qebûl dikirin û yek jê jî bikaranîna nasnavê Nesir bû ku yê Xelîfe bû jî. Dû re di dawiyê de nivîsbû; “Tu bi vegirtina Qudsê minetê li me dikî, lê ma qey ew ne bi leşkerê Dîwanê û di bin alaya wê de hatiye vegirtin?” Siltan pir pê hêrs bûbû, çunkî ew ji bo karê ku kiribû li benda nameya Xelîfe ya spasiyê bû.

Dû re Siltan ji birayê Îmad re gotibû: “Bêguman ew kesên ku xwe li min digirin yê malbatnas in; jixwe di çolê de meriv xwe diavêje koxê pîrejinekê da wî ji kuştinê biparêze. Heçî bikaranîna nasnavê Nasir e bi Xwedê ne min hilbijartiyê û ne jî min ew xwestiyê, lê dema min dewleta neyarê [Xelîfe] el-Mustedî` ya dused salî ji holê rakiribû, hingê ji bo vê û ji bo ximetên min yê din Xelîfe ev bernav²⁷³ li min kiribû û ji Bexdayê ji bo min ji Nûredîn re şandibû ku ew ne di dema we de bû jî. Ji xwe di nav leşkerê min de deh hezar Kurd û Tirkmen hene ku heryek ji wan bi nasnavê Selahedîn binavkiriye, lê ez nabêjim çira. Heçî gotina wî ya ku min Qudsê di bin alaya wî û leşkerê wî de vegirtiye, ka ne ala û leşkerê wî? Bi Xwedê min ew bi tenê di bin alaya xwe de û bi sipaha xwe vegirtiye.” Û Siltan bi hêrs qêrîn kir û mîna biruskê çîk veda. Li ser vê yekê di navbera wî û Xelîfe de di dil de dijîtî derket, lê berbiçav Siltan xwe ragirt [û tişteke diyar nekir]. Piştî di vê salê de bi kuştina Şemsedîn ibn Muqedim²⁷⁴ ya ser [girê] Erefeyê dijîtî tamam bû.

²⁷³ Mebest jê bernavê Melik Nasir e, bnr. Îmad el-Katib Îsfehani, b. n., r 116-119; Ebû Şame, b. n., 270-272; Ibn Wasil, b. n., 2/250; Ibn Kesîr, b. n., 12/253, lê hinek weha dizanin ku piştî mirina apê wî Şêrkoh dema Xelîfe Adid ew kiriye wezîrê xwe, ev nasnav lê kiriye, lê Henbelî bi xwe herdu varîyantên jî dibêje; bnr. Ibn Xelîkan, b. n., 3/498 Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 67.

²⁷⁴ Ew Mîr Şemsedîn Mihemed ibn Ebd el-Melik Ibn Muqedemê ku yek ji mezintîrîn serdarê dewlata Nûredîn û Selahedîn bû û piştî vegirtina Qudsê ji bo çûna hecê destûr ji Selahedîn xwestibû. Ji xwe wê salê ji gelek kes ji welatên cihê yê mîna Misir, Xelat, welatê Romê, Cezîre, Mûsil, Îraq û gelek deverên din ji bo ditina Qudsê û çûna hecê li Şamê civiyabûn û gava wî ji xwestibû here hecê hingê Selahedîn ji rabûbû ew weke mirê heciyên Şam û Cezîreyê bi wan re şandibû, lê mixabin ku dêlîndêza wî ya pir mirê heciyên Bexdayê Micîredîn/Fexredîn Taştêkîn

Wî ferman da Fadil, wî jî ji Xelîfe re nivîsî û tê de got: “Doza hew xwe rastdîtinê cudahiyê dixwaze, girtina vî derîyî ji vekirina wî çêtir e û qeşîrîna vê birînê ji axivîn û firehbûna wê baştir e.”

Şemsedîn Ibn Muqedim, yek ji mezintirîn serdarê herdu siltanan Nûredîn û Selahedîn bû, ku di vê salê de Siltan ew kiribû serdarên heciyan. Gava ew gihîştibû Erefeyê xwestibû ku alaya Selahedîn li ser çîya hilde û li teblîkan bixe, lê Taştekin²⁷⁵ nehîştibû û gotibû; “Ev cihekî wisa ye ku hew alaya Xelîfe tê hildan” û alaya Selahedîn daxistibû. Ibn Muqedim digel Şamîyên pê re siwar bûbû, Taştekin jî siwar bûbû û dest bi şer kiribûn ta ku gelek ji herdu beran hatibûn kuştin; koleyê Taştekin tîrek avêtibû ku li çavê ibn el-Muqedim ketibû û ji hiş xwe çûbû. Taştekin hatibû ew biribû çadira xwe û ew bi xwe re biribû Minayê ku di roja cejna mezin de wefat kiribû û heciyên Şamî hatibûn talankirin. Ibn Muqedem li Mi’elayê²⁷⁶ hatibû veşartin.

Îmad el-Katib gotiye: “Şemsedîn gîhabû [Girê] Erefê lê haya wî ji bobelatê tunebû, gihîştina wî belav bûbû û dahola wî lê ketibû, siwarên wî dabûn xar û cirîdan, alayên wî li ba bûn û konên wî hatibûn vegirtin. Vê yekê Taştekinê serdarê heciyên Îraqî hêrs kiribû, ew bi heval û hogirên xwe ve siwar bûbû, êrîşî Şemsedîn û hevalên wî kiribû ku girîngtirîn sedemê wî rakinîna alayê û lêxistina teblîkê bû. [Di şer de] komek ji heciyên Şamî hatibûn birîndarkirin û kuştin, ew hetikî û riswa bûbûn. Taştekin ew birîndar biribû çadira xwe ku hê bi ruh bû, wî ew bi xwe re rakiribû biribû Minayê ku lê miribû û li Mu’ellayê hatibû veşartin.”

Taştekîn ji bo gunehê ku kiribû tirsîyabû, lê ji Xwedê netirsîyabû, heramê xwe helal kiribû û giregir jî kiribûn şahidê xwe ku sûcdar Ibn Muqedim bûye û ew [belgeya şahidiya wan] li Dîwanê di civatê de dabû xwendin.

ibn Ebdullah el-Muqtefi hêrs kiribû û li zora wî çûbû ku ew bi def û teblîkên xwe yê barkirinê berî wî derkevin serê girê Erefê û xwestibû ku defên xwe rawestînin û berî wî neçin. Lê belê gava Ibn Muqedim bi ya wî nekiribû wî jî di roja Erefê de ferman li mîrxasên xwe kiribû da êrîşî wan bikin û di şer de Ibn Muqedim û hinek peyayên wî hatibûn kuştin. Ibn el-Esîr, b. n., 10/162-63; Ebû Şame, b. n., 3/274-275; Îmad el-Katib, b. n., r. 120

²⁷⁵ Ew Taştekin ibn Ebdullah el-Muqtefeyî Fexredîn e ku bîst û şeş salan heci biribûn hecê û anîbûn û bûbû mîna melîkê rîya hecê. Wî jî Xelîfe re nivîsîbû ku ew ji Selahedîn re nameyan dişîne û xelîfe jî ew girtibû û avêtibû zindanê ta ku namenivîsîna xwe înkâr nekir jî ew berneba. Ew di sala şeşsed û sîsyan (603/1206) de miribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 80

²⁷⁶ Mi’ela navê cihekî ye li Hîcâzê. Yaqût, *Mu’cem*, 5/184

Dema nûçeya kuştina wî gîhabû Siltan pir giriyabû, gelekî pê xemgîn bûbû û gotibû: “Xwedê min bikuje ger ez ji bo wî bi ser nekevim!” û di navbera wî û Xelîfe de dijberî zêde bûbû, qasidek ji bo lêborînê hatibû cem wî û gotibû: “Bersiva tiştê qewimî bi xebata min ya cîhadê ve girêdayî ye.”

Piştî hingê kurê Siltan Melik Zahir bi leşkerê Helebê ve gîhayê û ji Qudsê jî Melik Adil xwestibû cem xwe, ew jî hate cem û wî ew şandin da herin dora Huneynê²⁷⁷ bigirin, lê ew bi ewleyî hate teslîmgirtin.

Heya hingê zivistan jî hatibû û baran li wan bariyabû, ji ber vê jî ew piştî barkirina mencenîq û veguhestina wan û şewitandina alavên ku nedihatî veguhestin ji ser Sûrê rabû û destûr da sîpahan, lê ew bi komek ji hêza xwe ya taybetî ve li Ekayê ma.

²⁷⁷ Huneyn navê çiyayekî ku dikeve raserî hêla Misrê. Yaqût, Mu'cem, 5/482

Sala Pêncsed û Heştê û Çaran(584/1188)

Tê [di vê sala 584/1188'an] de Xelîfe [en-Nasir Lidînîllah], Ibn Yûnis [Celaledîn 'Ubeydullah] amade kir û ew şande ser Hemedanê²⁷⁸ ku berê wî ew kiribû wezîr. Ew di nivê şeva hijdeyê meha Miheremê de derkete rê û heyy jî di çarîka/çaryeka bircê gerstêra Merîxê de bû. Ew bi sipahan ve çû ku li ser Hemedanê bê hemberî Siltan Tuxril,²⁷⁹ ji ber ku Tuxril berê peyam ji Xelîfe re şandibû û doza siltantiyê lê kiribû. Wî [Xelîfe] mal û sipaheke mezin amade kiribû, Ibn Yûnus kiribû sipahsalarê wan ku Tuxrîlê xwediye Besrayê û serdarê karwanê heciyan Taştekin jî bi sipahê re bûn, lê herdu jî bi sipahsalaria Ibn Yûnus ne dilxweş bûn. Gava Ibn Yûnis bi vê hisiyabû gotibû: “Bi Xwedê ez ê van bêxim xeteran” û çûbû ber dergahê Hemedanê. Ew li wê derê rastî hev hatibûn û Tuxrîl û Taştekin dest jê qeriyabûn ku hingê Siltan jî ew şikandibûn, gelek tengasî û tadeyî dabû wan, ew kuştibûn û dil girtibûn. Wan wezîr Ibn Yûnis girtibû ku serê wî (porî wî) kurkirî bû, ew biribûn cem Siltan, wî jî kumekî sor î bi paşik, bi zengil û pelik danîbû serê wî û pê keniyabû.

Ji leşker zêde kes negihabû Bexdayê, hinek jê di çiya de û hinek jî ji tihn û birçîna qir bûbûn. Ev bûyer jî weke ya Xelîfe Musterşid bû ku xezîneyên Xelîfe û siwar û koleyên wî hatibûn girtin.²⁸⁰ [Piştî vê bûyerê] Xelîfe, Seîd ibn Cedîde kiribû wezîr.

²⁷⁸ Hemedan ku bi maneya dildar e, navê mezintirîn bajarê Welatê Çiyana e [ku berê ji bo Welatê Kurdistan dihat gotin]. Yaqût, b. n., 5/471

²⁷⁹ Ew Siltan Tuxrîl ibn Alparslan ibn Tuxrîl ibn Mihemed ibn Melîkşah ibn Alparslanê Selçûqî bû ku siltanê Selçûqîyan yê dawî bû û di sala pêncsed û notî (590/1193) de nêzikî bajarê Reyê hatibû kuştin. Ibn el-Esrî, b. n., 178; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 5

²⁸⁰ Ew bûyer di sala pêncsed û bist û nehan (529/1134) de gava Xelîfe el-Musterşid ji bo cenga bi Siltan Mesûdê kurê Siltan Mihemedê Selçûqî re derketibû, qewimî ku hingê hinek ji leşkerên Xelîfe û mirekên wî bi dizî ghabûn Siltan û bi Xelîfe re bêbextî kiribûn. Encama wê bûbû têkçûna hêzên Xelîfe û dilgirtina wî û komeke pir ji desthilदार û birêvebirên wî. Ibn el-Esrî, b. n. 9/281

Tê (di vê sala 584/1188'an) de Siltan daket ser Kewkebê,²⁸¹ dît ku hewceyî bi şerekî bi sebir heye; rabû Sarimudîn Qaymazê Necmî danî ser, Tuxril Camdar jî danî ser Sedefê û Kuciyayê birayê Siltan²⁸² jî şand ser Kerek û Şewbekê. Ev herçar keke çêtirîn keke bûn û riyên wan jî asê bûn, ji ber vê jî gava dît ku vegirtina wan dê dirêj biajo ew rabû zexîreya xam ji ser wan birrî.

Siltan ji ser rabû û di şeşê meha Rebî'elewelê de ket Şamê, lê bihîst ku Freng çûne Cibeylê û êrîşî wê kirine. Çawa ev nûçe gihîştê ew bi hêrs derket û ji deverên din jî leşker xwest, lê dema Freng bi vê hisiyana dest ji Cibeylê berdan. Ta hingê nûçe hat ku Emadedîn Zengîyê xwediyê Sencarê û leşkerê Mûsilê hatibû û yê Mizafereîn ibn Zeynedîn jî gihabû Helebê. Ew rabû bi hêla Keleya Kurdan (Hisn el-Ekrad)²⁸³ berbi qeraxê jorîn ve çû, daket ser girekî pêşberî Keleya Kurdan û dora wê pêça. Wî, wextê ku karibe wê têxe hesarê nedît û leşker jî ji her hêlê ve civiyabû, ew rabû bi leşker ve êrîşî ser welatê Trablusê kir.

Dema bû roja îne ya çarê Rebî'elewelê wî telpên²⁸⁴ hêzên leşker rêz kir û bi rêzbenda cenga cepheyî meşiya; pêşî hêla rastê bi serdariya Emadedîn Zengî kişiya, dil/hêza navendê jî di nêvî de bû, hêla çepê jî li dawî ma ku serdarê wê jî Mizafereîn ibn Zeynedîn bû û giranî (pental û tiştên hêja û girîng) jî di nivê leşker de bû.

*Vegirtina Entersûsê*²⁸⁵

Daketina wî ya ser, roja yekşema şeşê meha Cemadelûlayê bû, ew siwar bû û fermana êrîşên dijwar kir û şer li ser şidand. Hê vegirtina konan temam nebûbû xelk derketin ser sûrê, bi zor ew vegirt û mirov hemî çî tişt û kesên

²⁸¹ Kewkebe keleyeke asê ye ku dikeve ser çiyayê raserî bajarê Teberiyê û herweha navê çiyayekî welatê Harisiyên Kabî ye jî. Yaqût, b. n., 4/561

²⁸² Birayê Siltan yê piçûk ku Sadedîn Gumuş Begê Esedî bû. Ebû Şame, b. n., 4/28

²⁸³ Hisn el-Ekrad/Keleya Kurdan navê keleyeke asê ye û ji hêla rojava ve dikeve ser çiyayê pêşberî Himsê yê ku bi çiyayê Lubnanê ve ye û dikeve navbera Hims û Ba'albekê. Li gorî Yaqûtê Hemawî hinek mirekên Şamê di demekê de ji bo parastina li pêşberî Frengan ev keke spartine çekdarên Kurdan, lê dû re dema ku pîr zorî gihaye wan û kes nikaribûye here hawara wan, wan jî ew firotiyê Frengan û jê derketine. Yaqût, b. n., 2/304; Ebu l-Fida, *Teqwîm*, b. n., r. 257

²⁸⁴ Telb/tulb [telp/tulp] ku ji bo serdarê sed, du sed yan jî heftê siwarî re hatiye bikaranîn, ji zimanê Kurdî ketiye zimanê Erebi. Li gorî İbn İlyas ev gotin cara pêşî li Şam û Misrê weha hatiye bikaranîn, lê piştî bûye navê hêzeke leşkerî ku ji 170-200 siwarî pêk dihat. İbn Texreberdî, *el-Nicûm el-Zabîre*, 6/10; Meqrîzî, *Silûk*, bg. 1, q 1, r. 248, not 2

²⁸⁵ Entertûs bajarekî ku dikeve ser qeraxê deryaya navîn û ji hêla qeraxê ve devera Şamê ya dawî ye û destpêka deverên Himsê ye. Yaqût, b. n., 1/320

lê hebûn talan kirin. Siltan bi dilekî xweş û bi kêf vegeriya xargehê, lê du bir-cên keleyê yên asê hebûn ku derb nedigihanê, wî hêzên leşker li ser danîn û yek ji wan bircan siparte Mizaferedîn ibn Zeynedîn. Wî hêz û qewet dayê heya ku ew xera kir, dest danî ser tiştên tê de û sûr û dêra wê hedimand. Ew dêreke mezin bû ku lê heca xwe dikirin, lê birca duyemîn ji ber ku pir asê bû wî dest jê berda û nexwest pê ve bilebika.

Vegirtina Cebeleyê²⁸⁶

Ew roja îne daket ser û hê hatina leşker tamam nebûbû bajar hat vegirtin ku tê de hinek Misilman jî hebûn û qazîyekî hikim li wan dikir. Keleyê bi xwe xwe ragirt, çunkî ew asê bû û kesên lê şerekî dijwar dikir heya têgihan ku nikarin wê biparêzin û rabûn ewleyî xwestin. Wî ewleyî da wan û di 19'ê Cemadelûlayê de ew danê.

Vegirtina Laziqîyê²⁸⁷

Ew ji Cebeleyê çû Laziqîyê û di çardeyê Cemadelûlayê de daket ser ku bajarekî spehî yî dilbijên î bêsûr bû û bendereke mezin lê hebû. Du keleyên wê yên asê bi hev ve li ser girekî raserî bajêr bûn, ceng û êrîşên dijwar li ser herdu keleyan dest pê kir û dengê qîreqîr û helahela û tekbîran bilind bû. Êrîşê her domand ta ku dest danîn ser bajêr û xelkê gelek tişt/mal talan kirin. Girtina herdu keleyan ma heya roja îne, lê êrîş berdewam bûn û şer jî li kar bû ta ku ji hêla bakurê keleyê ve neqeb hatin vekirin. Gava neyarên Xwedê tiştê ku dihat serê wan dît, ewleyî xwest û hêvî kir ku qazîyê Cebelê li ser rewşa wan biryar bide û daxwaza wan hat pejirandin. Ji xwe rehma Xwedê lê be, çi gava ewleyî jê dihat xwestin tê de kêmasî nedikir. Biryar hat dan ku ew bi xwe, mal û zarokên xwe ji bilî mehsûl û alavên çekan serbest bêne berdan; wan jî erê kir û têra ku li wan siwar bibin heya bigihên ewlegeha xwe dawar dane wan.

Vegirtina Sehyûnê²⁸⁸

Ew bi leşkerê xwe ve çû û di roja îna 19'ê Cemadelaxerê de daket ser Sehyûnê, ji derûdorên wê yên din jî leşker hat, dora wê hat pêçan û şeş men-

²⁸⁶ Cebele keleyeke navdar ya qeraxê Şamê û devera Helebê ye û nêzîkî Laziqîyê ye. Yaqût, b. n., Yaqût, 122

²⁸⁷ Laziqîye bajarekî qeraxê behra navîn e ku dikeve rojavayê Cebeleyê. Yaqût, b. n., 5/6

²⁸⁸ Sehyûn keleyeke asê ye ji deverên qeraxê deryaya navîn/Şamê ye, lê nagihê ser deryayê. Yaqût, b. n., 3/495

cenîq li ser hatin girêdan. Ew keleyeke asê û dijwar bû, xendeqên wê jî newa-
line fireh î tirsnak bûn û sê sûr li dora wê bûn. Ji hêlên cihê ve şer li ser dijwar
bû û mendenîqa kurê wî Melik Zahir lê da heya ku perçeyekî mezin yê sûrê
hedimand. Serê siba îne ji bo birina êrîşê bang li leşker kir, êrîş kir û deng
bilind bûn. Hê saetek neçûbû ku Misilman derketin ser sûrên wargeha leş-
kerî û kesên lê hilkişiyar kelê. Dema wan mirin dît hawar kirin û ewleyî
xwestin, wî ewleyî da wan û biryar weha hat girtin ku ji bo azadiya her mêre-
kî deh, ya her jinekê pênc û ya her zarokê jî du dînar bèn dayin. Wî ke-
teslîm girt û li wê derê ma heya ku çend keleyên din yên wan doran jî hatin
vegirtin.

Vegirtina [Bajarê] Bekasê²⁸⁹

Roja sêşema şeşê Cemadelaxerê ew dakete ser Bekasê, mendenîq li ser
girêdan û ji bo êrîş û zordanê peya derxistin pêş heya roja nehê meha
Cemadelaxerê ku Xwedê vegirtina wê bi zor pêk anî û kesên tê de hatin dîl-
girtin. Keleyeke wê ya asê bi navê Şexr/Şexer²⁹⁰ hebû ku bi pirekê mirov der-
basî cem dibû, ew pir asê bû û tu riyê wê tunebûn. Ew ji her hêlê ve xistin bin
bandora mendenîqan ta ku yên tê de têgihan ku tu alîkarê wan nînin û wî di
roja şazdan de ew jî vegirt û di roja hivdan de kurê xwe Melik Zahir şand ser
keleya Sermanîyê, wî şerê wê kir, ew xist tengasiyê û roja îne ew sitand.

Vegirtina (Bajarê) Berzîyê²⁹¹

Siltan hima bixar û cirîd çû ser keleya Berzîyê ku keleyeke asê yî pir xurt
bû û li ser keviya çiyayekî bilind diket, hawîrdorê wê bi newalan pêçayî bû û
bi pîvan heya jora kumçika wê pênc sed û heftê zîra' bû.²⁹² Wî leşker xwest,
dora wê girt û ji her hêlê ve şer da destpêkirin, bi mendenîqan bi şev û roj li
sûrên wê da. Wî [dû re] leşker kir sê beş, ku heryek ji wan beşeke rojê şer
dikir da newestin û ji cengê sist nebin. Gava dora Siltan bi xwe hat, siwar bû
û li dora wan çû û hat, nav di şerkaran de da ta ku ew ji her hêlê ve hatin dora
sûrê û êrîşî ser kirin. Hê saetek di ser re neçûbû mirov hilkişiyar ser sûran û
avêtin ser keleyê heya ku wê bi zor vegirtin. Hemî tiştên tê de hat talankirin

²⁸⁹ Bekas keleyeke hêla Helebê ye û li ser keviya çemê Asî ye. Yaqût, b. n., 1/561

²⁹⁰ Şexer keleyeke nêzîkî Bekasê ye û dikeve navbera Antakya û Efamiyê. Yaqût, b. n., 3/399

²⁹¹ Berzîyê keleyeke nêzîkî qeraxê Şamê ye li ser qîlê çiyayekî şahîk e. Yaqût, b. n., 1/456

²⁹² Zîra'ek li gor pîvanên zîra' a mîmarî 75 cm ye ku 570 x 75= 427.5 metre dike. Hans Wehr, *Arabic-English Dictionary*, beşa herfa z, r. 309

û hemî kesên tê de jî hatin dîlgirtin; Siltan bi xwediyê keleyê ve ku yekî girs bû û bi malbata xwe ve hivde kes bûn, hat. Siltan qencî bi wan re kir û ew şandin cem xwediyê Antakyayê²⁹³ ku mirovên wî bûn û pê ve girêdayî bûn; bi vê yekê xwest ku wî ber bi xwe ve bikêşe.

*Vegirtina Derbsakê*²⁹⁴

Ew roja îna heştê Recebê daket ser Derbsakê û bi mendenîq û leşker ve şerekî dijwar bi wan re kir û ew xistin tengasiyê ta ku di bin Birca Gêdûkê de neqeb vekirin. Wan ewleyî xwest, wî ew da wan û di roja îne de ew vegirt û da Elemedîn Silêman ibn Cender.

*Vegirtina [Bajarê] Bexasê*²⁹⁵

Ew keleyeke asê yî nêzîkî Antakyayê bû ku daket ser merca wê û pêşnij-deya leşker jî li aliyê Antakya mabû û şerekî dijwar bi wan re kiribû heya ku daxwaza ewleyiyê kiribûn. Di diduyê meha Şabanê de alaya siltaniyê bilind bûbû û xelkê Antakya ji bo aştiyê peyam jê re şandibû û ew ji ber bîzîya leşker û qîlqilandina pir ya Emadedînê xwediyê Sincarê bi wan re li hev hatibû. Bi xwediyê Antakyayê re aşti pêk anî bi şertê ku dîlên Misilmanan yên li cem xwe hemî berde. Dû re ew rabû çû ku here Şamê lê biraziyê wî Tiqyedîn emer nehişt û ew vexwend da hilkişe keleya Hamayê û sifreyeke xweş jê re amade kir û semaya sofîyan jê re pêşkêş kir. Ew şevê li wê derê raza, Cebele û Laziqiyê dayê û derbasî Ba'albekê bû û jê jî derket çû û bi çend rojên hindik berî hatina remezanê giha Şamê, lê wî rawestina cenga pîroz baş nedidit.

Di destpêka remezanê de ew ji Şamê derket da here Sedefê û di meha remezanê de daket ser bi leşker dora wê pêça û mendenîq li ser girêdan. Qazî Behaedîn ibn Şedad gotiye: "Ez bi şev li Sedefê di xizmeta wî de bûm ku ji bo danîna pênc mendenîqan cih diyar kir û wê şevê got; 'heya em her pênc mendenîqan daneynin em ranazin' û heryek ji wan mendenîqan spartin gelekî. Peyamên wan carê diçûn û dihatin û li ser karên xwe wî agahdar dikirin

²⁹³ Antakya navenda serbajarên gelî û derûdorên Şamê ye û bajarekî xwiyaî û maka wan e û qonaxa şevê jî Helebê dût e. Yaqût, b. n., 1/316

²⁹⁴ Derbsak keleyek ku tê de çemê Reş derbas dibe û dikeve bakur-rojhilatê Bexasê û navbera wan 10 mil in. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, r. 261

²⁹⁵ Bexas bajarekî ku dikeve qontara çiyayê Lukamê û bi qonaxa sê fersengan nêzî Antakyayê ye. Yaqût, b. n., 1/552

û wî jî ji wan re heya serê sibê tarîf dikir ka dê çawa bikin û em jî di xizmeta wî de bûn. Ji bilî cihê pevgirêdanê, pêkvedanîna menceñqan qediya û min jî bi hedîseke pêxember ya dirust mizgînî dayê: “Du çav hene ku agir nagihe wan; çavek yê ku ji bo Xwedê pasvanî dike û yek jî yê ku ji tirsra Xwedê digirî. Êrîşê jî bi dorê her didomand heya ku ew di çardê meha Şewalê de bi ewleyî hat girtin.

Vegirtina Kewkebê

Dû re çû qesda Kewkebê kir, daket navsera çiya û leşker kêşayê, dora keleyê pêça û wê bi temamî xist tengasiyê, ta ku cihekî wisa ji xwe re girt ku tîrên dijmin negihîjin wî û dîwarekî herî jî ava kir da pişta wî veşêre. Wî di cehda xwe ya cenga pîroz de, her li ser domand heya ku cihekî neqebkirinê dît. Dema dijminê riswa bi neqebê hisiya û li ser sûrê jî alayek xwiya bû ku nîşan dide ew vegirtiye, rabûn ewleyî xwestin û Siltan jî ew da wan. Wî di nivê Zilqadeyê de ew sitand û destûr da leşker û bi birayê xwe Melik Adil re çû ku here Qudsê da seriyekî lê bixin û birayê xwe jî rêwî bike ku ew dê biçûya Misrê. Ew bi birayê xwe re çû heya Esqelanê, li rewşa wê nihêrî û xatir ji birayê xwe Melik Adil xwest, Kerekê dayê û Esqelanê jê sitand û ber bi Ekayê ve zivirî.

Di meha Şewalê de wezîrê Xelîfe Ibn Yûnis giha Bexdayê ku ji dema şikandinê ve bi Siltan Tuxril re bû. Xelîfe berê ji Begtîmûr/Begtemirê [Tîmûr Beg yan jî Temir Begê] xwediye Xelatê re nivîsîbû ku ji Tuxril wî bixwaze û jixwe Qizilê birayê Pehlewan jî hêrs bûbû, [leşker] kom kiribû û çûbû Hemedanê ser Tuxril, ew şikiyabû û çûbû Xelatê ku ibn Yûnis jî pê re bû. Begtîmûr tiştê ku anîbû serê wezîr û leşkerê Xelîfe inkar kiribû û gotibû: “Wan dest pêkir, li ber min rabûn û jixwe yê ku pêşî dest pê bike ew zalimtir e.” Wî jî jê re gotibû: “Nexwe wezîr berde!” Ew nikaribû dijî wî derkeve û rabûbû ew berdabû. Begtîmûr jî jê re hesp, hêstir, kole û xizmetkar şandibûn, lê wî du hêstirên bi kurtan ji xwe re hiştibûn û yên din hemî bi paş ve şandibûn. Ew li hespekî siwar bûbû û xulamê wî jî li yê din û şaşıkeke weke ya sofîyan dabû serê xwe û bi karwanekî re çûbû heya gihabû Mûsilê. Xwediye Mûsilê ew nas kiribû û heman tiştê ku Begtîmûr jê re kiribû wî jî xwestibû bike, lê wî tiştêkî jê negirtibû û bi tenê jê keştîyek xwest, wî jî dabûyê ku ew pê daketibû Bexdayê. Ew hilkişiyabû avahiya xwe û kesek pê nehi-sandibû, lê xelîfe pê hisiyabû û ji wezîr Ibn Cedîde re gotibû na.

Di remezanê de Siltan Melik Nasir Selahedîn, keleya Kerekê vegirt. Îmad el-Katib gotiye: “Me keleya Kerekê sitand ku berê xwediyê wê dixwest here ser Hîcazê û dafikên mişrikên xwe li ser rêya derbasbûnê vedabû, me sala berê kaseya mirinê tahm kiribû, lê di vê salê de me keleya ku xwe pê diparast vegirtibû û bi girtina vê keleyê Beyt ul-Heram jî ewle bûbû.

[Wefata] Meceddin Mueyid ed-Dewle Usame ibn Murşid ibn Munqiz

El-Kenanî di sala çarsed û heştê û heştan de li Şîzirê hat dinê, ew di hunerê edeb, nivîsîn û şî'rê de zîrek bû, hişpir, xweştevdîr û berhemhêja bû.²⁹⁶ Ew ji şî'rên dema cahiliyê bîst hezar malik ji ber bû, ew di dema ku Musterşid bi Sedeqe ibn Dubeys²⁹⁷ re şer dikir çûbû Bexdayê, lê derbasî hêla rojhilat nebûbû. Ew derketibû çûbû Misrê û demekê lê mabû, lê dû re hatibû Hemaşê û lê mabû. Îmad el-Katib di Berq eş-Şamî û Xerîdeyê de behsa wî kiriye ku di Berq eş-Şamî de weha gotiye: “Ew yek ji serdarên giranbiha bû û Xwedê temenkî dirêj dabûyê. Ew di nav mêrxasên Şamê û egîdên Îslamê de dihat hejmartin.”

Di el-*Xerîdetê* de jî gotiye: “Mîr Mieyid ed-Dewle Usame di xurtiya pexşan û honraweyê de weke navê xwe, di riya aştiyê de çûye û ji riyên lomekarîyê averê bûye. Ew di dema Salih ibn Ruzîk²⁹⁸ de bar kiriye çûye Misrê,²⁹⁹ dû re vegeriyaye Şamê û çûye Hesinkeyfê/Heskîfê û lê maye ta ku Selahedîn Şamê vegirtiye. Kurê wî 'Edud ed-Dewle Merhef dost û demsazê Selahedîn bû, ji ber vê jî Siltan pirsava bavê wî jê kiribû, wî jî gotibû: “Ew li Heskîfê ye.”

²⁹⁶ Meceddin Mueyid ed-Dewle Usame (488-584/1095-1188) ibn Murşid ibn Eli ibn Miqelid ibn Nesr ibn Minqiz el-Kenanîyê Kelbi Ebu l-Muzafer Şîzirî bû ku xwediyê Keleya Şîzirê bû û mezintirîn serdarê Minqîziyan bû ku gelek berhemên wî hene: *Ezhar el-Enhar, el-Bedi' fi 'Îlm el-Belaxe, et-Tecayir el-Murebebe, Diwana Şi'ran û Kitab el-Î'tibar*. Ebû Şame, b. n., 4/35; Ibn Xelîkan b. n., 1/202

²⁹⁷ Ev bûyera Eb ul-Exer Dubeys ibn Seyfudewle Sedeqe ibn Menşûr ibn Dubeys ibn Eli ibn Mezyedê Esedî Nûrudewle di sala pêncsed û bîst û nehan de qewimî ku di dema Xelîfe Musterşid de destkeftiyên wî çûbûn û gelek deverên welatê Îraqê ketibû destê wî. Ew di ber xizmeta Siltan Mesûd de bû û pê re digel Xelîfe çûbû Azerbaycanê ber deriyê Meraxeyê, ku li wê derê piştî dane kuştina Xelîfe Musterşid, Mesûd ew jî hingê (sala 529/) dabû kuştin da kuştina Xelîfe têxe stuyê wî. Ibn Xelîkan, b. n., 2/223, Ibn Esîr, b. n., 9/285

²⁹⁸ Ew Melik Salih Farisudîn Eb ul-Xarar Telayî' ibn Ruzîkê Ermeniyê wezîrê Xelîfeyê Misrê el-Adid û bavê jina wî bû ku gava waliyê devereke hêla Se'îdê bû, xwediyê Misrê Zafir Îsmail hatibû kuştin; hingê xelkê Qesra wî çûbûn hawara xwe avêtibûn cem Salih. Ew çûbû hawara wan û dema ketibû Qahîreyê qatilên Zafir ji ber reviyabûn. Ew demek piştê bûbû wezîrê Faîz û piştî wî jî demekê wezîrtiya Adid kiribû ta ku Şawer ew ji ser kar bi zor daxistibû. Ew di sala pêncsed û pêncî û şeşan (556/1160) de hatibû kuştin. Ibn Kesîr, b. n., 12/192; Ibn Xelîkan, b. n., 2/432

²⁹⁹ Ya rastî li gori' Ibn Xelîkan ew di dema Salih de ji Misrê reviyabû ne ku çûbû wê derê, çûnkî çawa tê gotin, dema ku Zafirê xwediyê Misrê ji hêla Ebas û kurê wî ve hatibû kuştin, hingê Usame ji bi wan re bû û dema Salih çûbû hawara xelkê Qesra Zafir jî ew (Usame) bi wan re ji ber Salih ibn Ruzîk reviyabû. Ibn Xelîkan, b. n., 2/432

Siltan rabûbû ew xwestibû Şamê û ew li cem mabû. Ew heştê salî bû, piştî ew çûbû Hemayê û 96 salî li wê derê miribû. Dîwaneke wî ya şî'rê ya navdar heye ku hertim Salehedîn ew dixwend û mitale dikir.

Îmad gotiye ji şî'rê wî xweştir tunebûn:

Ey dozdarê sebrê ji dostên xwe ji xwe re
ku dema yada wan xwiya bike derew dertîne

Dilê te li erdê Şamê afiriye û tu li Misra
çikandî dema rojhilatê wî dixwazî

Ma te hevaltiya taştîya sibê pê re nîyet kiriye
Û dema ku cih jî bibijêre ma tu hevaltiya wî bikî?

Te ew li darê xerîbiyê tenha xemgîn kiriye
Te ew hejmartiye ku tu wî digirînî û li ser digirînî

Heyhat ku dem di nav we de riziyaye
Tu xwe ji xwestina tiştê fewitî pak bidêre

Dîsa jê li ser kela Deresê:

Hevalekî ku suhbeta wî ne umîda demê ye
Ji bo fêdeyê min zorî dikêşe û tekoşîn dide
Ez ji dema hevaltiya te rastî wî nehatime û ji dema
ku çavê min lê nihêrtiye em edebî cuda bûne

Dîsa jê:

Gotin: Çel kesan ew ji evînê asteng kiriye
Û birayê porspî şerma yê lirêrastkirî ye

Çiqas germ e ku di şeva ciwanî de
Sibeya pîrîyê riya rastirîn nîşan dide

Li ser yê zindanê jî gotiye:

Te hebis kirin û li teyrê ku dixwîne ji bo
Çêtirîn û bêhempayîya wî zordarî kirine

Te ditirsînin digel ku tu refaha hebsa wan î
Çawa ku şûr jî di kalanan de ditirsînin

Ne ku hebs xaniyê kêmxistinê ye ji yê
Payeberz re lê ew ji serekan re weke bend e

Li ser Nûredîn Zengî jî gotiye:

Siltanê me zahid e ku xelk jê re dişide
Û hemî li ser xêrûbêriyê dikudînin

Rojên wî weke meha rojîyê paqijin ji
Gunehan in ku tê de birçîbûn û tîbûn hene

Wî got ku kurê wî Merhef jî li Qahîreyê ji me re xwendiyê:

Dem jî hertim sozê mirinê dide min
Û bi hevdîtina te sozên wê hêvî dide min

Dema em rastî hev hatin em ji hev qetiyar
Xwezî em bi halê xwe yê ku me nediva bimana

Dîsa jê ku pesnê Selahedîn dida, ew ya Mecc ed-Dewle Usame ye:

Ey melikê Îslamê tu her di qencyê de bî
Nîşan wê du şadî alîkarî û serkeftinî

Tu neyaran jî bi cil dikî, koleyên wan paqij dikî
Û alîkarê te herduyên tûj şûr û qeder in

Te rojên ciwaniyê ji demê re amade kir
Lê herdu mihreman canî û pîrîyê ew tarî kir

Barana kêmik ya Misilmanan xweş û qenc hat
Ku qencî û dewlemendî ji ewrên wê ne

Te di demê de xuyê dadmendiye girtiye
Ku dirustan şerîet û şerefê biryar pê daye

Bi serkeftina ser xaçiyên eseyî bike ku ew
Dê du helakdêr xedir û dilxweşî wan bibin helakê

Pesnê wan dîtina pêşeroja milkê wan e
Ku hingê jî du endîşe: tirs û guman têne wan

Rev ne xelaskarê wan e û xelefê wan
Ji bizda wî du pêgihayî xela û dawbir têne wan

Heye ku tu sibê bi egîdiya wî wan bibexşî
Leşkerê wî du muxbir dewlemendî û berhem

Wî bi qencyên xwe biryar li yên bihurî da
Hibirbazan kitêb û sîyerê jê xatir nexwest

Dadmendî pê ye û ewleyiya birûska bayê sar
ku dû nêçîrgir gur û piling ew nehêlan

Hebûna kefê ku gava av vedixwe xerq dibe
Di du pêlên wê yên rabûyî de derya û baran

Qencyên ku kom bûne tê de hevkarî heye
Di qencya wê de du qencîrîn xeber û xêr hene

Tu Misilman bibe û jê re bijî û koleyê wê be
Heya ku çerx û agir, roj û heyv bigerin

Di warê xatirxwestinê de gotiye:

Ey çavê ku di heyamê xatiran de te dilepikîne
Girîn ji spartina dawî û nêrînê re ne

Tu para xwe ji wan di navbera wan de bigire
Piştî wan cehda stêrên çavan û seherê bike

Min got çêtirîn ji vê dubeytiyê:

Ji çavên min stêr carekê li ser hev herikîn
Gotin: Tu digirî lê fêda girînê nîne

Bihêle çavên te rihetî û xweşî bide me
Çê û kê ye ku wî bi stêran dilepikîne

Gava ew ji Misrê derket hingê Salih ibn Rizîk ku pir jê hez dikir, bi çûna wî xemgîn bû û jê re nivîsî ku vegere Misrê, lê ew neçû û jê re nivîsî, hêvî kir ku malbata wî bişîne Şamê:

Qey Cîzeyâ Dil û Fustat xaneyâ wan e
Xanî zehmetî dernaxe lê evîn tadeyî dide

Ez bêdil ji we cuda bûm, ew min dike agahdêr
Ku nîne ji bo min ne tu cihgirê we û ne jî şûngêr

Ger bi cîhanê cih bihata dagirtin ez ê winda bûma
Ma gelo sedef cihê gewherê giranbiha digire?

Ez ji tiştê ku dem pêk tîne re na nakim
Her peyam armanca razîkirina wan e

Ez li ser tu karê ku xwestina wî fewitiye ax nakim
Lê axîna min ji bo cudahiya kesê ku ez jê veqetiya me

Salih ibn Rizîk jî ev bersiv jê re nivîsîbû:

Adaba te ya xirandinê mîna davê bêtarîf e
Ku di her guhî de ji rindiya wî kenar xwiyabû

Dema hat cem me dibêje; min ew neşandiyê
Ev kitêbek e hat yan jî bexçeyekî bi hogirî ye

Gava em te bibîr tînin Mecdedîn rohnîyeke ku
hezkirin û xemgînî jê tê kişandin, li me vedigerîne

Tu bi hêviyên eseyî ber bi me ve were
Û rondikên wan kanîkên ku diherikin, rawestîne

Bes e dûrî û xerîbî û zû bersiv bide me
Tu cihgirê ku şûna te bigire nîne û ne jî tu peyrew

Sala Pêncsed û Heştê û Pêncan (585/1189)

Tê (di vê sala 585/1189'an) de Celaledîn ibn Yûnisê ku Tuxril ew şikan-dibû, li wezîrtiyê hat vegerandin û Ibn Cedîde jê hat avêtin. Cihgirên Xelîfe ji kela Tikrîtê ku ev demek bû leşker ew xistibû hesarê, teslîm girt. Ji xwe xwediyê wê Mîr Fexredîn Îsa ibn Mewdûd³⁰⁰ miribû û birayê wî Er'êş ketibû cihê wî, lê birayên wî ew kuştibûn. Sedemê kuştina wî jî ew bû ku wî zaroke-ke dengbêj xwestibû, lê birayên wî jî ev yek weke derketina ji sînor û kêmxistina xwe dît, herweke ku Er'êş jî xwe dabû hêla Xelîfe û ji bo vê jî wan ew bi kuştina Fexredîn Îsa tawanbar kir, ew û dengbêjê tev kuştin û birayê xwe Harûn ibn Mewdûd danî cihê wî. Paşgotinên xerab ji wan derketin û Xelîfe jî rabû leşker amade kir û şand ser wan. Xelkê bajêr ji talankirin û axmekirinê tirsîya û zaroyên Mewdûd jî zanîbûn ku hêz û qeweta wan ji şerê Xelîfe re tune û rabûn qazîyê Tikrîtê Tacedîn Yehya rêkirin Bexdayê. Li ser rewşa wan biryar hat dan û ji wan re ku gelek bûn, li Bexdayê taxek hat veqetandin.

Tê (di vê sala 585/1189'an) de wî [Siltan Selahedîn] Behaedîn Qereqûş kir waliyê Ekayê û ferman dayê ku digel Hisamedîn Bişare sûrê ava bikin û di meha Seferê de Siltan çû Şamê.

Tê (di vê sala 585/1189'an) de Siltan Bedredîn Mewdûdê birayê Melik Adil yê ji dê li Şamê kir desthilatdar û ewlakariya wê sipartê.

Di meha Rebî' elewelê de Siltan ji Şamê derket, çû Şeqîfernûnê³⁰¹ û li Merca Filûsê³⁰² daket, dû re jî çû Banyasê³⁰³ û jê jî çû Merc'iyûnê.³⁰⁴ Xwediyê

³⁰⁰ Ew Fexredîn Ebû Mensûr Îsa ibn Mewdûd ibn Eli ibn Ebd el-Melik ibn Şu'eybê desthilatdarê Tikrîtê bû ku ji Tirkên Şamê bû û birayên wî di sala pêncsed û heştê û pêncan (584/1188) de ew li keleya Tikrîtê kuştibû. Ibn Xelîkan, b. n., 3/437

³⁰¹ Şeqîfernûn keleyeke pir asê ye li çiyayî nêzikî Banyasê ku bi ser Şamê ve ye û di navbera wê û qeraxê de dimîne. Yaqût, b. n., 3/404

³⁰² Merc Filûs cihekî ku dikeve navbera Şeqîfernûn û Dimeşqê û qonaxa rojekê jê dûr e. Ibn Şedad, b. n., r. 111

³⁰³ Banyas bajarokekî piçûk e, nêzikî Dimeşqê ku li başûr-rojavayê wê li qontara çiyayê Berfê [Golana/ Colana niha] dikeve. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, r. 249

³⁰⁴ Merc'iyûn deverêk e ku dikeve qeraxê erdê Şamê. Yaqût, b. n., 5/119

Şeqîqê yek ji şarezatîrînê Frengan bû ku haya wî ji kitêbên Misilmanan hebû û tarîx û siyera wan xwendibû, em hew pê hisyan ku wa ye li ber derê çadira Siltan e.³⁰⁵ Seyda di destê wî de bû, Siltan qencî pê kir û qedrê wî girt; wî ji Siltan xwest ku sê mehan wext bidê da ew karibe mal û malbata xwe veguhêze Sûrê. Ew herdem dadiket cem Siltan û pê re xwarin dixwar, gava mehên wî qediyên û spartina keleyê jê hat xwestin, hingê got: “Xelkê kelê li ber min serî hildaye.” Lê wî [Siltan] ew girt û şande Şamê.

Di meha Rebî'elewelê de nûçeya teslîmbûna Şewbekê giha Siltan ku ev salek bû hêzeke zahf danîbû ser dorpêçana wê û gava zadê wan xelas bûbû ew jî teslîm bûbûn.

Tê (di vê sala 585/1189'an) de li ser Sûrê bûyerek qewimî û ew xazîyên ku ji rojhilatê ve hatibûn, tê de hatin kuştin; sedem jî ew bû ku Freng li Sûrê kom bûbûn û dema bû 17'yê Cemadelûlayê nûçe giha Siltan ku Frengan pira navbera Seyda û Sûrê birrîye. Siltan -rehma Xwedê lê be- siwar bû, çawîş jî banga şer kir, leşker jî siwar bû û çûn giha bûyerê, lê ew veqetiyabûn. Ji ber ku komek Freng jî pirê derbas bûbûn û pêşnijdeya Îslamê êrîşî wan kiribû û cengeke dijwar bi wan re kiribû, ku gelek kes ji wan kuştibûn û Xwedê serkeftin dabû Misilmanan, lê ji Misilmanan jî ji bilî xulamê Siltan yê bi navê Eybekê kerr kes nehatibû kuştin, ku Siltan jî ji ber mêrxasiya wî gelekî pê xemgîn bûbû.

Siltan heya bîst û nehê Cemadelûlayê, di konê ku nijdeyê siwaran ew nêzikî bûyerê vedabû de ma û carê siwar dibû diçû hafa gel. Gelek mêrxas û xazîyên ku ji rojhilat gihabûnê û kesên normal pê re bûn ku şandina wan pir dixwest lê ew nedîçûn. Dû re peyayan êrîşî pirê kir û ketin nav neyarî û hinek jî wan derbas bûn û cengeke mezin di navbera wan de derket. Gelek kes jî Frengan li wê derê kom bûbûn ku haya Misilmanan jê tunebû û wan bi carekê êrîş kir, lê Siltan jî wan dût bû û leşker jî pê re nemabû û çendekên ku mabûn jî şandibû pey wan da wan vegeîne, wan nihêrî ku rewş zêde xerab bûye, Freng pirtir bûne, bi ser ketine û pirên wan kuştine. Xazî ibn Mesûd ibn Besar jî ku xortekî spehî bû hatibû kuştin û Frengan serên kuştîyan ji bo nîşandanê şandibûn giravan û gotibûn: “Ka serdarên we? Evên han serê mezinên Misilmanan in.”

³⁰⁵ Çawa ku dixwiyê nivîskarê me ev der ji Ibn Şedad veguhastiye, çûnkî ihtîmala ku ew bi xwe hingê bi Siltan re be pir qels e. Bnr. Ibn Şedad, b. n., r. 111

Di dozdeyê Recebê de Freng daketin ser Ekayê, ew ji Sûrê di riya qeraxê Naqûr³⁰⁶ û Îskenderûnê³⁰⁷ de çûbûn. Siltan jî di bejê de çû pêşiya wan, lê ew jê derbas bûbûn û ji deryayê heya deryayê dora wê pêçabûn. Siltan jî daket Tilkêsanê³⁰⁸ û ji mezinên Îslamê re agahdarî şand û ji wan alîkarî xwest. Pêşî xwediyê Hemayê Melik Mizafer Tiqyedîn gihayê, dû re jî Mizaferedîn ibn Zeynedîn bi leşkerê rojhilat ve û dû re jî leşkerê Misrê gihîşt cem wî. Di destpêka Şabanê de çûn, zor dane wan, wan xwe li cihekî da hev ta ku hêleke sûra Ekayê vala ma û Misilman bi meriv û zexîre ve ketin wê. Siltan jî ket bajêr û derket ser sûrê ku xelkekî pir lê hebû, wî mîr Hisamedîn Eb ul-Hicayê Semîn (qelew) yê Ezkeşî digel kesên pê re û pismamên wî ku ji hezar û pêncsed siwarî zêdetir bûn kişand wê derê û ew bi mêr, bi şerkar, çek û alav, zexîre, hejmar û gencîne dagirt û Eb ul-Hicayê Qelew jî li wê derê kir cihgirê siltaniyê, sipahsalar û berpirsiyarê hemî karûbarên wê û komek kolemen û hinek Tirk jî lê hiştin.

Vêca dema bû yazdeyê Şabanê, Freng bi siwar û peyayên xwe ve derketin û Tiqyedînê xwediyê Hemayê jî li hêla rastê Siltan bû ku ji ber wan hino hino hildikişiya jor. Leşkerê Frengan jî kişiyên serê girikan û hêdî hêdî bêyî ku ji nav peyadeyên xwe derkevin meşiyên û peyadeyên wan jî li dora wan weke sûra avakirî bûn. Ew li pey hev hin bi hin kişiyên heya ku nêzikî konên hêzên pêşnijdeyan bûn. Gava Misilmanan hatina neyar ya ber bi wan ve dît bangî hev kirin, qêrîn û nav di xwe dan ku Siltan jî li leşkerê Îslamê kir qêrîn û got: “Ey Îslam!” Hingê hemî pêkve bi yek carê siwar bûn û mîna yek kes û yek dest êrîş kirin, dijmin bi têkçûneke ewqas dijwar berepaş vekişiya ku birîndar û kuştîyên wan li hev terpilîn û li hev ketin. Ew çend rojan ji cengê vekişiyên. Riya çûna Ekayê vekirîbû, lê Siltan li bendê bû ku ew dê dîsan derkevin û baştir dît ku çembera dora wan berfiretir bikin. Ji ber vê jî wî alav û barên giran veguhest ser Til’eyadiyê³⁰⁹ û di wê gavê de jî Mîr Hisamedîn Tûmanê ku yek ji mêrxasên Misilmanan bû, mir.

Di roja şemiyê de di navbera neyar û xelkê bajêr de cengeke mezin derket û komeke mezin ji herdu hêlan hat kuştin. Şerê navbera herdu beran dirêj bû û tu roja ku bê birîndarî û bê kuştî derbas be tunebû. Dû re ew fêrî hevûdu

³⁰⁶ Naqûr li Lubnanê gundekî ber Qeraxê ye ku dikeve ser sînorê navbera Lubnan û Filistinê. Îmad el-Katib, *el-Berq eş-Şamî*, r. 176, not 3

³⁰⁷ Îskenderûn bajarekî ser Deryaya Navin e ku niha bi Antakyayê/Xatayê ve girêdayî ye û di navbera wê û Edenê de dimîne.

³⁰⁸ Tilkîsan cihekî merca Ekayê ye û dikeve qeraxên Şamê. Yaqût, b. n., 2/50

³⁰⁹ Til’eyadiye girekî raserî Ekayê ye. Ibn Şedad, b. n., r. 125

bûn ku herdu alî jî carina bi hev re diaxivîn û dest ji şer berdidan. Carina weha dibû ku ji ber dirêjîya pêkvemanê yekî yan jî hinekan ji wan sitran digotin û yekî yan jî hinekan ji yên din li ber direqisîn û dû re dîsa li şer vedi-geriyan.

Balkêşîyeke kêmpêyda di vê bûyerê de

Ji ber ku mirovên herdu beran jî ji cengê bîz bûbûn, rabûn wan got: “Ma heya kengê dê mezin şer bikin û zarok jê bêpar bin? Em dixwazin zarokek ji me û yek jî ji we ji bo şer bîn derxistin.” Du zarok ji yên bajêr derketin çûne şerê du zarokên Frengan û di navbera herdu sebîyan de şer dijwar bû ta ku yek ji zarokê Misilmanan zora yê kafiran bir, pê girt ew avête erdê û ew dil girt. Wî xwest ku bibe lê hinek Freng ew bi du dînanan jê kirîn û gotin: “Ev bi rastî dilê te ye.” Wî du dînarên xwe sitand û ew berda ku ew yeka han di cengê de kêmpêyda dibe.

Keşîyeke ku hesp tê de bûn giha Frengan, lê hespek jê reviya, kete deryayê û sobeyî kir, ew jî li dorê bûn da wî bigirin, lê ew çû heya bendera Misilmanan.

Rêzbûna mezin ya ser Ekayê

Dema bû roja çarşema bîst û yekê Şabanê leşkerê Frengan bi libteke wisa tev geriya ku ne mîna adetê siwar, peya, piçûk û mezinên wan yên hercar bû û li dervayê çadirên xwe, li hêla rast û çepê û di navendê de bûne rêz û sef girtine. Li navendê qral dima û li ber destê wî jî Încîla barkirî hebû ku bi kincekî etles pêçayî û nixumandî bû. Çar kesan bi herçar aliyên wê digirtin û li ber qral dimeşîyan; wan serên giran girtibûn û herdu hêlên wan yên rastê digihan çem û hêla çepê jî digiha deryayê.

Siltan jî siwar bû, telbên leşker li hev rast kir ku her telbekê li ber çadira wê danîbû, çunkî wî -rehma Xwedê lê be- ketina wan ya çadirê jî li gorî tertîba cengê li hêla rast, çep û navendê rêzkiribû da ku dema êriş çêbibe pêwîstiya bi rêzkirineke nû tunebe. Siltan bi xwe di navendê de bû û li rastê navendê jî kurê wî Melik Efdel dima dû re kurê wî Melik Zahir, dû re leşkerê Mûsilê dihat ku serdarê wan jî Zehîredîn Belengerî³¹⁰ bû û di pey de jî leşkerê

³¹⁰ Ev nav û paşnav li cem Ibn Şedad “Zehîredîn ibn Belenkerî” ye lê di *Muferecê û Rewdeteynê* de ji mîna vê derê “Belengerî” ye, bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, r. 128; Ibn Wasil, b. n., 2/295; Ebû Şame, *Rewdeteyn*, 4/52.

Diyarbekir/Diyarê Bekir bû ku serdarê wan jî Qutbedînê kurê [Nûredînê] xwediyê Hisnê (Hesenkeyfê) bû. Piştî Hisamedînê kurê Lacînê xwediyê Nablusê bû, dû re jî Qaymazê Necmî bû û gelek hêzên xurt jî li hêla rastê hebûn û li paşîya wê jî Melik Mizafer Tiqyedîn bû.

Herçî li destpêkên hêla çepê ji aliyê navendê ve Seyfedîn Meştûb, Mîr Micela,³¹¹ koma Mihranî û Hekarîyan,³¹² Micahîdedîn Yerenqêşê³¹³ pêşengê leşkerê Sincarê û komek kolemen bûn, dû re jî Koleyên Esediyên³¹⁴ ku derbûmesel bi wan dihat dayin yê mîna Seyfedîn Yazgiç/Yazgûç û Ruslan Buxa û yê din dihatin.

Serê hêla çepê Mizaferedîn ibn Zeynedîn bû, digel siwar û peyayên xwe û li pêşîya navendê Feqeh Îsa bû û siltan jî li ser telpan digeriya û wan han dida ser cengê. Freng her bi pêş ve dikişîyan û Misilmanan jî didomand ta ku çar saet ji rojê çûn û hingê çepê dijmin ber bi rastê Misilmanan ve liviya û pêşengê hêja Melik Mizafer ji wan re derket û ew pir li hev qelîbîn û ketin nav hev. Ew li ser pêşeng Melik Mizafer kom bûn, ew hinekî vekîşîya da dijmin ji hevalên xwe dûr bibin û ew jî li wan vegerin. Gava Siltan dît ku vekîşîya, texmîn kir ku ew qels bûne û rabû çend telpên ji navendê şand hawara wî da hêla wî xurt bibe û pê re jî hêzên hêla çepê dijmin ji ser wan zivirîn û çûn li ser girekî raserî deryayê kom bûn.

Gava ewên pêşberî navendê dît ku navend qels bûye dilê wan bijiya wê û ber bi rastê navendê ve lebitîn û pêkve bi yek carî û yekdestî bi peya û siwarên xwe ve dirêjî wan kirin. Êrîşa wan ket ser hêza Diyarbekirîyên ku ji cengê bêhay bûn û ew pîş şikiyan. Navend û hêla rastê tev şikiya û neyar da pey têkçûyan heya 'Eyadîyê, ew li dor gir fitilîn, ketin çadîran û giranî, mal û bazar talan kirin û derbasî xargeha Siltan bûn. Wan taştardê³¹⁵ wî, Îsmâil Mekbes³¹⁶

³¹¹ Ew Mîr Micela ibn Merwanê Mihranî bû ku beşdarî gelek cengên giran bûbû û mîrxasekî bi serê xwe bû. Îmad el-Katib, *El-feth el-Qisî*, r. 191. Ibn Wasil, b. n., 2/299; Ebû Şame, b. n., 4/54; ibn el-Esîr b. n., 10/187.

³¹² Mebest jê hêzên herdu hozên Kurd yê naskirî Mihranî û Hekarî ne ku di r. 88 û 89'an de bihûrîn.

³¹³ Ew Micahîdedîn Yerenqêş ibn Tûman ibn Xazîyê koleyê Emadedînê II'em ê kurê Qutbedîn Mewdûdê mezinê Sincarê bû ku di sala pêncê û not û çaran (594/1197) de miribû û herweha bûbû atabegê kurê wî Qutbedîn Mihemed ibn Zengî jî. Eb ul-Fida' *el-Muxteser fi Exbar el-Beşer*, 2/181-182; Musa Mistefa Hesneyanî, *Sincar*, Spîrez, Dihok, 2005, r. 115-116

³¹⁴ Mebest ji Kolemenên Esedî, çekdarên ku girêdayê hêza Esededîn Şêrkohê apê Selahedîn bûn.

³¹⁵ Taştard serkarê Taştaneya ku cihê şuştina dest û cawan e. Tê de kincên Siltan, rûniştekek/palkursî, baliv û şalikên wî yê nimêjê dihatin şuştin. Qelqêşendî, *Subh ul-E'sa*, 4, 10-11

³¹⁶ Ew mitesewif Îsmâilê Urmewîyê Mekbes bû. Ebû Şame, b. n., 4/58

û ibn Rewahe³¹⁷ kuştin, lê heçî hêla çepê bû ew ji bo van tirsên weha mezin bi tebat bû. Ew [Freng] li ser Mizaferedîn ibn Zeynedîn kom bûn û bû mîna ku tê gotin:

Wî di delavên şêlû de nigê xwe bi cih kir
Û jê re got di korta binpê te de heşere hene

Serdarên Esedî, yên Mihranî û Seyfedîn Meştûb li ber xwe dan, xwe ragirtin û çûn li cem Mizaferedîn ibn Zeynedîn civiyan ku çavê her yek ji wan lê bû û di xeterên weha de pê bawer bûn. Wî xwe dirêjî neyarî dikir û hercarê bi derbên rîman û bi devê şûran derbeke ku komên wan ji hev belav dikir, li wan dixist.

Siltan bi xwe, xwe dabû binê girekî û li dora wî ji pênc kesan pê ve tu kes nemabû, serê leşkerê şikiyayî gîhabû [cihê] eqhewanan/beybûnan û hinek ji wan jî gîhabûn Şamê. Frengan jî dabû pey wan heya ku ew hilkişiyabûn çiya hê ji dû wan vegeyriyabûn. Vêca dema wan Mizaferedîn ibn Zeynedîn dît ji wan kirê ku ew dekek e ji bo wan û vegeyriyan da herin bigihîjin leşkerê xwe û şûr jî di nav wan de bû.

Siltan jî zivirî ku hingê gelek kes ji egîdên Misilmanan li cem kom bûbûn û wî jî reva Frengan ya berepaş dît û hêla çepê jî li pey wan bû, hingê Siltan li kesên li cem xwe kire qêrîn. Ew jî çûn alîkariya Mizaferedîn û hêza milê çepê û hêzeke pir ji wan avêtin erdê ku di cenga wê rojê de kedeke pir û xebe-teke hêja ya Seyfedîn Meştûb û kolemenên Esedî hebû. Dilê wan pir bijiya Frengan û xelk li pey wan pir bû ta ku gihîştin hevalbendên xwe yên têkçûyî, lê Misilman jî bi hêzeke zahf her li pey wan bûn, ew zêdetir reviyân û têkçûn; hêza çepê jî li pey wan derb û lêdanên xwe domandin.

Melik Mizafer bi koma xwe ve zivirî hêla rastê û alîkarî da peyayan û xelk ji her hêlê ve vegeyriya û meriv ketin nav kuştin, avêtin, lêdan û birînan ta ku leşkerê şikestî zivirî û Misilmanan êrîşî ser neyarên di çadîran de kir, lê ji wan hinek telpên ku xwe rehet kiribûn derketin, wan ev kar tirsnaq dît û rabûn Misilman ji pey wan vegevandin.

³¹⁷ Ew Ebû Elî Hiseyn (515-585/1121-1189) ibn Ebdullah ibn Rewaheyê şerîetnasê şair bû ku di sala pêncsed û pazdeyan (515/1121) de li Hemayê bûbû û lê mezin bûbû, demekê çûbû li Şamê mabû û dû re çûbû Mîsrê û dema vegeza jê ji hêla Frengan ve hatibû dîlgirtin, lê dû re hatibû berdan ta ku di vê cengê de hatibû kuştin. Ebû Şame, b. n., 4/85, not 1; Ibn el-Esîr, b. n., 10/178

Xelk pir westiyabûn ku piştî nimêja esrê leşker jî vegeriyan û di nav koma kuştiyan de xewr bûn û bi vê yekê ew dilxweş û şad bûn.³¹⁸

Siltan vegeriya xargeha xwe, ew jî di xizmeta wî de rûniştin û hev hejmartin ka ji koleyan yên kêma kîjan in ku digel yên nenas ve hemî 150 kes bûn,³¹⁹ lê ji yên ku dihatin nasîn jî Mîr Ezedîn Micela el-Hekarî³²⁰ bû ku Siltan nanê (mîrîtiya) wî da kurê wî Ezedîn. Herweha Zehîredînê³²¹ birayê Feqeh Îsa jî kêma bû ku min dît Feqeh Îsa rûniştibû dikeniya û xelkê jî serxweşî tê dida, lê heçî ê ... jî kuştiyên wan heft hezar bûn.³²²

Dema Siltan vegeriya konan û dît ku têkbirinê çî bi serê merivan aniye û koleyan malên wan talan kiriye,³²³ rabû bi lez name ji derûdorên re nivîsand da ji leşkerê Îslamê yên têkçûyî û yên belavbûyî ku gelek bûn, vegerin cihên xwe, çunkî bi tenê yên ku ji erzê xwe ditirsyan vegeriyan, lê yên din bi riya xwe de çûbûn.

Piştî xelasbûna ji vê bûyerê Siltan ji tirsê ku bihna kuştiyan ziyar bide leşker rabû çû Xerûbeyê³²⁴ û jê re konek hat vedan û wî jî ferman da leşker ku ew jî li cihê konê lê vedaye bimînin. Wî serdar û şewirmendên xwe vexwend cem xwe û dû re ji wan xwest ku lê guhdarî bikin û got: “Hemd ji Xwedê re û selat li Resûlê wî be! Divê hûn bizanibin ku ev dijminê me û neyarê Xwedê hatine li vî welatê me daketine, lê bêguman nîşanên serkeftina dijî wan diyar bûne. Bêşik çendî ku ew komeke hindik mane jî dîsa divê qelandina wan girîng bê dîtîn, bi Xwedê êdî ev yek li ser me pêwîst bûye.

³¹⁸ Leşkerê Misilmanan di nav koma kuştiyên neyar de nixro bû ku xwîna wan gîhabû heya çadîrên Misilmanan û kêfxweş û dilşad vegeriyan; bnr. Ibn Şedad, *Sîret* 130.

³¹⁹ Li gor Ibn Şedad weha ye: Siltan şad û dilxweş vegeriya çadîra xwe û ew jî rûniştin û hesab kirin ka kîjan xulam wînda ne; bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, 131.

³²⁰ Çendî ku di tekstê de Ezedîn Micela Hekarî jî hatiye, lê li gorî çavkaniyên din û weke ku li pêş jî derbas bû ew Mîr Micela ibn Merwanê Mihranî ye ku hoza Mihranî jî mîna ya Hekarî yek ji hozên hêla Hekarîya ye. Îmad el-Katib, *El-feth el-Qisî*, r. 191. Ibn Wasil, b. n., 2/299; Ibn Şedad, *Sîret*, r. 128; Ibn el-Esir, b. n., 10/187.

³²¹ Zehîredînê birayê Feqeh Îsayê Hekarî bû ku bûbû walîyê Qudsê û mîrxasî, zanîn û dîndariyê li cem xwe civandibû. Ew ji ser hespê xwe ketibû ku çend merivên wî jî ji bo xelaskirina wî hatibûn kuştin. Ebû Şame, b. n., 4/54; Ibn Esîr, b. n., 10/187.

³²² Ji bilî vanên han Îmad el-Katib Xelîlê Hekarî jî lê kesên şehîd zêde kiriye. Ebû Şame, b. n., 4/54; Ibn el-Esir, b. n., 10/187.

³²³ Ji bo vê bûyerê bnr. Îsfehani b. n., r. 193-198; Ibn el-Esir, b. n., 10/185-188; Ebû Şame, b. n., 4/51-60; Ibn Wasil, b. n., 2/294-303.

³²⁴ Xerûbe keleyeke li qeraxê Şamê ye ku dikeve raserî Ekayê. Yaqût, b. n., 2/415

Ji xwe hûn jî dizanin ku leşkerê me ev e û ji bilî Melik Adil tu hawareke me ya din nemaye û ev neyar ger bimîne û mana wî dirêj bibe, heya ku riya deryayê vebe dê jê re hawar were. Ji ber vê jî nêrîna min ew e ku em zû şerê wan bikin, lê heryek ji we jî dîtî û ramana we çî be bibêjin.” Ramanên cuda di navbera wan de çûn û hatin ta ku fikra wan li ser wê li hev hat ku leşker vekişe Xerûbeyê, demekê li wê derê raweste ta ku ji hilgirtina çekan xwe rehet bike, çunkî ev pêncî roj bûn leşker di bin çekan de û li ser piştê hespan bû û hesp jî ji geman bîz bûbûn. Îcar piştî xwrehetkirinê ew dê bi xwe ve bihatina û ta hingê dê Melik Adil jî bigihîştê wê derê û beşdarî şewra wan bibûya. Siltan bi ya wan kir, lê ew bê dilê xwe ji wê derê rabû çû.

Tê (di vê sal 585/1189’an) de şerîetmedar Mîr Ziyaedîn Îsayê Hekarî ji ber êşa bihnçikînê wefat kir ku digel êşa navçûnê ew hê diwartir dibû. Ew yekî camêr, mêrxas, qencîxwaz û pir dilsoz bû û herdem bi karûbarên xelkê ve radibû. Wî di nehê Zilqadeyê de rehmet kir ku ji bo veşartinê birin Qudsê û li piştê wê hat veşartin. Siltan û xelk pir li ser xemgîn bûn.

[Wefata] Mîr Ezedîn Mûsik ibn Çeko el-Hezbanî

Ew kurê xalê Selahedîn bû û Quran bi herheft neqlan³²⁵ jiber kiribû û li hedîsê guhdarî dikir. Wî ji merivan hez dikir, pêwîstiyên wan dianî cih û qencî bi wan re dikir. Ew di hemî xezayên Siltan de pê re bû û di yekê de jî jê nemabû ku Siltan jî rûmeta wî digirt, qedrekî bilind didayê û tu serdarên mezin raserî wî rûnediniştand. Ew yekî qenc î camêr bû ku li merca Ekayê bi nexweşiyêke giran ketibû û siltan jî lê ferman kiribû ku here li Şamê xwe nîşanî doktoran bide, ew gihabû Şamê û lê rehmet kiribû û li Qasyûnê hati-bû veşartin.

Kêmpedayeke xweş

Yek ji kêmpedayên vê cengê jî ew bû ku koleyekî Siltan bi navê Serasenqer hebû ku pir mêrxas bû, gelek Freng kuştibûn, ew riswa kiribûn û ahd û emana wan biribû. Ew ji bo wî li hev civiyan û li ber kemîn danîn,

³²⁵ Mebest jê awayên xwendina Quranê bi heft neqil û awayên sereke ne ku bûne bingeha awayên xwendina Quranê. Ew pêşi heft bûn lê dû re hinekî din jî li wan hatin zêdekirin ku hemî pêk ve dibin deh: 1. Nafi`, 2. Ibn Kesîr, 3. Ebû `Amir el-E`la, 4. İbn `Amir, 5. Ebû Bekîr, 6. `Asim, 7. Hemza, 8. Kîsaî, 9. Hafîs, 10. Yaqûb Hezremî. A. I. (Ansiklopediya İslamê), bg. 6. R. 1008. Ibn Xeldûn, b. n., r. 484.

hinek ji wan derketin pêşiya wî û ji hêlên cihê ve êrîşî wî kirin. Yekî ji wan bi porê wî girt û yê din jî bi şûrê xwe li stuyê wî da ku kuştina wî nêzîk bû, lê derb li destê yê ku bi porê wî girtibû ket, destê wî jê bû û porê wî ji destê wî filîtî. Serasenqer heya ku jê hat reviya û baz da çû giha hevalên xwe û çendî ku ew bi pey wî ketin jî lê negihîştinê.

Sala Pêncsed û Heştê û Şeşan (586/1190)

Teslimgirtina Şeqîfê

Di panzdeyê meha Rebî'ulewelê de Frengên ku Şeqîfê diparastin hêvîya ewleyîyê kirin û xwestin ku di miqabilî teslîmkirina Şeqîfê de xwediye wê ji hebsê bê berdan. Ji tu Frengên ku tê de bûn dijîrî derneket, cihgirên Siltan jî ew teslîm girt û xwediye wê berda û ew û Frengên ku li Şeqîfê bûn vegeyan Sûrê.

Dema Siltan êrîşa zivistanê û birrîna riya deryayê dît û li Ekayê qût û monet û hejmara peya û merivan temam bû, hingê digel teqdîra Xwedayê payeberz dilê wî jî ewle bû. Wî ji cihgirên xwe yê Misrê xwest ku sîtoleke mezin saz bikin da gelek kesan hilgire û çû heya kete Ekayê da mezinahiya xwe nîşanî dijmin bide û pozê wan bifirkîne. Wî destûr da leşker da herin xwe rehet bikin û ew bi çend neferên hindik ve li pêşberî dijmin man. Herîyeke pir virçoqî ketibû navbera herdu leşkeran ku nedihîşt ew bigihîjin hevdû.

Di diduyê Rebî'elaxerê de Emadedîn Zengî ibn Mewdûdê xwediye Sencarê, bi leşkerê xwe ve û xweş edilandî gihîşt cem. Siltan bi rûmetgirî ew pêşwazî kir û ew li xargeha xwe daxist û perûyên ku layiqî wî bûn jê re pêşkêş kir û li kêleka xwe jê re doşkek teylesanî raxist û li hêla çepê jî jê re xargehek veda.

Dû re Elaedîn Xuremşah ibn Ezedîn Mesûdê xwediye Mûsilê ji dêlva bavê xwe ve hat ku Siltan bi hatina wî kêfxweş bû û hê dûr ew pêşwazî kir û xargeha wî jî di navbera yê zaroyên xwe Efdel û Zahir de danî.

Gihîştina sîtola deryayî ya Misrê

Di deryayê de gelek keştiyên bayê xwiya bûn ku Siltan fêma kir ew sîtola Misrê ye û rabû siwar bû, rêzbenda cengê danî û çû ser neyar da wî ji êrişê ser sîtolê bilebikîne. Dema neyar bi hatina sîtolê hisiya xwe jê re amade kir û sîtola xwe saz kir û gel jî çû keviya deryayê da hêz bide sîtolê. Herdu sîtola di deryayê de gihan hev û leşker jî di bejê de, agirê cengê geş bû û di navbera herdu sîtolan de şerekî dijwar derket û serkeftina donanmeya Îslamê xwiya-bû û şênîyek³²⁶ jê [ji neyarî] sitand û zora keştiyeke neyar ku ji Konstantînê gihabû wê derê, bir û donanmeya Îslamê ket Ekayê. Hinek gemiyên ku qût û zexîre bar kiribûn jî ji qeraxê pê re hatin û dilê xelkê bajêr xweş bû. Şer di navbera herdu hêzan de li deryayê bajêr domand heya ku şev ket navbera wan û gelek kes ji Frengan hatin kuştin.

Gihîştina Zeynedînê Xwediyê Erbilê

Ew Zeynedîn Yûsuf ibn Zeynedîn Elî Kuçuk bû ku bi leşkerekî rind û xemilandineke layiqê xwe ve hatibû. Siltan bi xwe çû pêşwaziya wî û qedr û rûmet dayê û ew danî kêlaka konê birayê wî Mizaferedîn.

Hingê nûçe belav bû ku qralê Alman³²⁷ ji Konstantînê bi hêzeke ku nayê hijmartin ketiye rê û ji Konyayê³²⁸ derbas bûye ew der talan kiriye, kesên lê kuştiye û hatiye gihaye welatê Ibn Lawin (Lion). Siltan ji [vegirtina] welatan tirsiya û hinek ji leşkerên mîna Melik Mizafer Tiqyedîn, Ezedîn ibn Miqedimeyê xwediyê Kefirtabê, hêza Yarûqîyan,³²⁹ Bedredînê şihne³³⁰ û kurê xwe Melik Efdel jî bo parastinê şande wan devera [ser rîya Barbaros]. Dema Freng pê hisiyana ku komê leşker kêma xwiya dike, ya xwe kirin yek ku derkevin herin biavêjin ser hêla rastê ku Melik Adil lê bû, çunkî pirên hêzên ku hatibûn şandin ji hêla rastê bûn.

³²⁶ Keştiyeke mezin ya cengê ya kevn e ku ji bo barkirin û birina leşker dihat bikaranîn û herweha pê karê êriş û parastinê jî dihat kirin, wek şani/şênî/şewan tê gotin. Bûndarî, *Sena ul-Berq*, r. 92; Îsfahanî *Feth ul-Qisî*, r. 109; Ibn Wasil, b. n., 2/13, not 1.

³²⁷ Ew Imperator Fredrik Barbarossa bû ku bi leşkerekî zahf ve ketibû rê, lê berî ku bigihê armancê di sala pîncêd û heştê û şeşan (586/1190) de, di rê de miribû. Ibn Şedad, b. n., r. 134-135; Dewadarî, *Kenz*, 7/105

³²⁸ Bajarekî mezin yê Turkiyê ye ku dikeve Anatolya navîn.

³²⁹ Yarûqî hêzeke Tirkmenan ya cem Yarûq ibn Aslanê Tirkmenî bû ku li cem Tirkmenan yekî mezin î qedirgiran bû û di sala 564/1168'an de miribû. Yarûqî li hêla qibleyê Helebê dima û li serê girekî ku raserî çemê Qewiqê diket [keleyekê] ava kiribû û niha jî jê re Yarûqî tê gotin. Ibn Xelikan, *Wefeyat*, 3/263

³³⁰ Ew Bedredîn Dildirim ibn Behaudewle ibn Yarûqê Tilbaşerî bû ku ji Nûredîn û Selahedîn tev re xizmet kiribû û di dema Selahedîn de bûbû şihneyê/serêkê ewlekariya Dimeşqê û di sala 611/1214'an de li Tilbaşerê miribû. Ibn Şedad, *Sîret*, r. 149; Bûndarî, b. n., r. 288

Bûyera Adilî

Di bîstê Cemadelaxerê de Freng derketin û çûn ser gutleke Misilmanan û dirêjî ser çep, rast û navendê kirin, li deveran belav bûn û qesta hêla rastê kirin ku hejmareke pir bûn. Siltan siwar bû û kire qêrîn: “Hayhê gelî Misilmana!” Li defa hawarê xist û defên serdaran jî lê ketin û leşker siwar bû û telpên leşker hatin xwestin, lê berî ku siwarbûna leşker tamam bibe, Freng gihîştin hêla rastê. Ew gihan konwarên Melik Adil û ketin nav xargeha wî û ji bo talan û xirabiyê destê xwe dirêjî bazar û hawîrdorên konan kirin.

Melik Adil bi xwe siwar bû û xwest ku yên dû jî siwar bibin û weke yekî xapiyayî rawestiya da ku xargehê hemî talan bikin. Wî bi xwe êrîş kir û kurê wî Melik Cewad jî bi leşker ve çû wan û mîna şêrê ku êrîşî nêçîra xwe bike dawêşande wan, ew şikiyan û reviyen ku herin çadirên xwe û şûrê Xwedê jî di nav wan de. Dema Siltan êrîşa ser birayê xwe dît kir gazî û got: “Gelî Misilmanan û mêrxasên yekîtiyê!” Komek ji koleyên wî û mêrxasên dorê zû bersiva wî didan, leşker da pey hev, telp rêz bûn û bi derb û lêdanê qada şer rast kirin. Hê saetek neçûbû ku xelkê [neyar] mîna şaxên dara xurmê ya belalêketî li erdê dirêj bû. Serê wan li xargehên Misilmanan û dawiya wan jî li yên wan bû ku kêma kes ji wan filitîn.

Hejmara kuştîyên wan heşt hezar bûn û gava Misilmanan pê hisiyen ku li Ekayê çî hatiye serê dijminên Xwedê, derketin û çûn konên neyarên ... yên li bajêr û şerekî mezin di nav wan de derket. Serkeftin ji Misilmanên ku êrîşî konên wan kiribûn û komek pîrek, qumaş û hûrûmûrên malê, heya bigihê dîzikên tevî xwarinê talan kiribûn re bû ku nameyek ji Ekayê hatibû û ev salox dabû.

Ez rastî leşkerekî bi hiş hatim ku kuştî dijimartin, min jê pirsî: “Te heya çend kesan hejmartin?” Wî got: “Ta niha çar hezar kes.” Di wê rojê de namebirek ji Helebê hat ku di nameya wan de weha nivîsîbû: “Komeke mezin ji neyarên bakur ji bo talankirina derûdorên welatan derketine, leşkerê Îslamê ji Helebê çûye riyên wan girtine û tu kes ji wan nefilitiye. Defa mizgîniyê hat lêxistin ku xelkê pê pir şad bû û ji dema vê bûyerê ve neyarên Xwedê perşikestî bûn heya ku Kendihar/Kont Henry³³¹ gihabû wan.

³³¹ Ew Kont Henryê kontê [champagne] Şambanyayê bû û xortekî esilzade bû ku diya wî hem xweha qiralê Înglîz û hem jî qiralê Fransa bû. Îsfehani, *Feth el-Qissî*, r. 413, not 1; Steven Runciman, *History of Crusades*, 3/62

Gibîştina Kendebîrî/Kont Henry

Ew yek ji qralên wan yê mezin bû ku bi gelek keştî, mal, zexîre, qût û mûnet, çek digel peya û xelqekî pir û hejmareke zahf gihabû wan ku bi hatina wî gelekî dilêr bûn. Hingê Siltan bi sipahan hemî ve çû girê Xerûbeyê bi hêviya ku dilê wan bibijê û ji konên xwe derkevin û leşkerê mayî jî li wê derê weke yekîneyên pêşmergan mabûn. Ji bakur nûçe hat ku leşkerê qralê Alman li Antakya civiyane, ew pir nexweş in û di rewşeke xerab de ne û ji wan çî kesên ku derdikevin, hevalbendên me û leşkerê Helebê bi lez wan desteser dikin.

Lê dijminê ku dadikeve Ekayê, gava alîkarî li pey hev ji deryayê li wan zêde dibe, hingê dilbijîna wan ya bajarî bêhtir dibe û ji her hêlê ve bi mence-nîqan lê dixin û bi şev û roj atlebûnê naxinê.

Êrîşa Misilmanên li Ekayê ji bo şerê Frengan û sotina mence-nîqan

Dema xelkê bajêr tadeyê ku bi êrîşa dijmin re bi ser wan ve giha xelkê û dilbijîn û çavberdana neyar ya bajêr dît, xîreta Îslamî ew xistin libatê. Pêşengê leşkerî mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca es-Semîn el-Ezkeşî³³² bû ku yekî qencîxwaz, mêrxas û di nav hoza xwe de xwedî peyv bû. Wan pêkve biryar da ku derkevin herin ser dijmin, wan derî vekir û bi siwar û peyayan ve hemî derketin û çûne wan. Dema Misilman ketin nav konên neyar, wan (dijmin) dest ji mence-nîqan berda û ew di cih de hiştin, agiravêj³³³ jî gihîştin wan, agir berdane mence-nîqan û agir li wan geş bû heya ku mence-nîq û perdeyên wan sewitîn û heftê kes jî ji siwarên dijmin hatin kuştin.

Ta hingê Siltan jî ji Beyrûdê keştîya mezin ya barbir amade kiribû û bi çarsed xirarên zad, pez, penîr, qût û mûnet dagirtibû, lê hingê keştîyên dijmin jî dora Ekayê girtibûn ku gelek pêwîstiya kesên tê de bi xwarin û erzaqê hebû. Komek Misilman kincên Frengan li xwe kirin û li keştîyê siwar bûn û hinek beraz jî danîn ser serê wê û du xaç jî pê ve eliqandin û ketin nav gemîyên Frengan. Kesên di torpîdoavêja³³⁴ dijmin û di keştîya bar û ya rêwîyan

³³² Li ser Hisamedîn Eb ul-Hîca es-Semîn el-Ezkeşî bnr. li jêr r. 174.

³³³ Di cengên hingê de, agiravêj hebûn ku bi rîya mence-nîqan yan jî tîran agir diavêtin nav dijmin ku ji wan re Neftavêj jî dihat gotin û kincên taybetî li ber wan bûn.

³³⁴ Torpîdoavêj: Keştîyên ku di bin avê de pir bi lez diçin û torpîlên/bombayên mezin diavêjin.

de dijî derbasbûna wan derketin, lê wan got ku ew diçin cem leşker û hima hahakê li wan derbas bûn û çûn heya ku gihan derbenda Ekayê.

Sobeberekî Misilman bi navê Îsa hebû ku name dibirin bajêr, wî xwe niqo dikir û di binê avê de diçû heya ku li aliyê din derdiket. Di şevêkê de wî li ser nava xwe sê kîsên ku hezar dînar di wan de bûn girêda û binameyên leşker ve di deryayê de avjenî kir, lê tiştek hat serê wî û mir. Piştî sê rojan gava deryayê laşê mirî avêt derva, dîtin ku wa Îsayê sobeber e û zêr û name jî li ser nava wî ne. Ji vî zilamî pê ve ji tu kesî salox nehatiye dayîn ku di saxî û mirîtiya xwe tev de emanetê xwe anîbe cih.

Heçî qralê Alman bi xwe ew ji Antakya derket da here Ekayê, di rê de xwediye Sûrê ku yekî şareza û bi dek bû, rastî wî hat û pêk ve çûn heya gihan Ekayê, Freng rastî wan hatin û bi hatina wan re mizgînî dane hev.

Peyambirê xwediye Konstantînê giha Siltan û ji bo Romê doza lêborînê jê kir, ew dostê Siltan bû û behs dikir ku ew li Konstantînê³³⁵ li ser navê Xelîfe û Siltan xutbê dide xwendin.³³⁶

Piştî nûçeyên Ekayê ji Siltan hatin birîn, ew rabû wî hinek sobeber amade kir, mal da wan da li nava xwe girêdin û teyran jî têxin ebuyên xwe û herin, lê xeber giha wan ku Frengan dafikek li ber derbendê vedaye û çî gava sobeber diçin dikevin wê davê û wan jî dev ji çûnê berda.

Li Ekayê komek ji Misilman hatin kuştin ku Cemaledîn Mihemed ibn Okir jî yek ji wan bû. Ew bi şênîyê derketibû û şer dikir ku gemîyên Frengan dora wî pêçan û ewleyî danê ku teslîm bibe lê wî got: “Ez destê xwe hew dixim destê mezinê we.” Gava mezinê wan hat wî bi destê wî girt, ew himbêz kir û pê ve xwe avêt deryayê û pêkve xeniqîn.

³³⁵ Piştî vegirtina Qudsê ya sala pêncsed û heştê û sisiyan (583/1187) de Siltan Selahedîn, Îshaqê II'em bi balyozî şandibû cem Împaratorê Dewleta Bizansîyan. Ew lê xebitîbû heya ku di sala 585/1189'an de di navbera Selahedîn û Împarator de peyman hatibû girêdan û vê yekê jî Freng kiribûn diwartirîn neyarê Împarator. Meqrîzî, *Silûk*, bg. 1/1, r. 98, not. 1

³³⁶ Ji bo agahiyên zêdetir li ser vî balyozî bnr. Ibn el-Esîr, sal 586, Ebû Şame 4/88-90; Ibn Wasil, 2/328-329; Ibn Kesîr, 12/359; Meqrîzî, *Silûk*, bg. 1/1, r. 98, 104.

Tê (di vê sala 586/1190'i) de Zeynedîn Yûsuf ibn Zeynedîn Kuçuk Elîyê xwediyê Erbîlê mir ku mirina wî ji ber du talerzên cuda bû. Wî destûr xwest û çû Nasîreyê ku birayê wî Mizaferedîn jî pê re çû, ew demekê li wê derê ma û di bîst û heştê Remezana sala pêncsed û heştê û şeşan (586/1190) de wefat kir. Xelk ji ber ciwaniya wî û mirina wî ya li xerîbiyê li ser pir xemgîn bû û Siltan jî qencî bi birayê wî Mizaferedîn Gokbûrî re kir û Erbîlê dayê û Şehrezorê³³⁷ jî danî ser û ji dêl ve welatê wî yê Heran, Riha, Simeysat,³³⁸ Miwezir³³⁹ û deverên li ser ku di destê wî de bûn, jê girt. Biraziyê wî Mizafer Tiqyedîn xwest ku di wê navbera nebûna Mizaferedîn de dakeve cihê wî.

Tiqyedîn di sisêyê meha Şewalê de gihayê û Mu'izedîn Sencerşahê xwediyê Cezîreyê jî pê re bû û Mizaferedîn jî çû Erbîlê û ew teslîm girt. Sedemê hatina Mu'izedîn Sencerşah jî pê re ew bû ku, ew ji nijdeyê ber xizmeta Siltan bû lê aciz û perîşan bûbû û çend caran ji Siltan destûr xwestibû, lê Siltan nedabûyê û mazeret diyar kiribû ku peyamên neyar ji bo aştiyê diçin û tên û ji ber vê jî ne layiq e pê bihisin ku yên mîna te dest ji cîhadê berdidin.

Xwediyê Cezîreyê jî siwar bû û çû dehlîzê³⁴⁰ destûr xwest û dû re derbasî cem Siltan bû û bi devîkî hêviya destûrê jê kir, lê Siltan weke caran mazeret nîşan da, ew rabû ji bo xatirxwestinê destê Siltan ramîsa û derket. Wî çadira xwe û ya hevalên xwe rakir û bêdestûr berê xwe da welatê xwe. Siltan rabû jê re nameyek rêkir tê de soz dayê û gef lê xwar û jê re got: "Te daxwaza gihîştina me kir û xwest ku bibî hevalbendê me, ji tirsaxwe û welatê xwe ji ehlê xwe ku dixwestin welatê te bistînin û te telef bikin. Îca niha tu bi xwe xwe biparêze çûnkî di nav me û te de tu sond nema." Wî name xwend û bi mazereteke ne layîq bersiv da û bi rewşa xwe ve çû ta ku gihîşt palê Fîqê.

Melik Mizafer Tiqyedîn ku çûbû da cihê xargeha ku ji Mizaferedîn ibn Zeynedîn vala bûbû dagire û vedigeriya ber xizmeta Siltan, rastî wî hat. Wî jê veneşart ku ew bêdestûr diçe, li hev rûniştin, jê pirsî, ew şermezar kir, lê wê

³³⁷ Şehrezor li gorî Yaqût eyaleteke fireh ya [welatên] Çiya ye ku dikeve navbera Erbil/Hewlêr û Hemedanê û dibêjin ku, Zorê kurê Dehak ew ava kiriye û navê xwe jê girtiye, xelkê lê hemî Kurd in û niha bajarê wê Kerkûk e. Lê li gorî Mesre' ibn Hilal jî Şehrezor navenda çend bajar û gundên wê herêma ku navenda wan Şehrezor e. Xelkê lê hemî Kurdên mîrxas in ku zû bi zû serî ji siltan û xelîfeyan re danaynin û nakevin ber fermana desthilatdarên biyanî û mîrekên ku ne ji wan bin qebûl nakin. Serbajarê wê di çolekê de ye û mîrek û desthilatdarên wan ji wan in. Petros Bûstanî, b. n., 10/619; Yaqût, b. n., 3/375; Niha ew li ser parêzgeha Silêmaniyyê ya Başûrê Kurdistanê ye.

³³⁸ Simeysat bajarekî ku ji hêla rojavayê ve li kevîya Fîratê dikeve. Yaqût, b. n., 293

³³⁹ Miwezir navê kûraneke Cizîreyê ye ku Nişebîna Rûmê jî dikeve berê. Yaqût, b. n., 5/256

³⁴⁰ Dehlîz komek konên/xargehên tevlihev in ku dora heryek ji wan ji hundir ve bi textan sûrîkirî ye û ew ji di dema rewîti û seferê de taybetiyê bi siltan ve ye û bi hemî pêwîstî û pêdiviyên siltan ve pir dagirtî ye. Qelqêşendî, b. n., 4/50

peyya pê re tu fêde neda rewşa wî û gava dît ku ew li çûna ber bi welatê xwe ve bi îsrar e, rabû gotina xwe sert kir û got: “Ger tu vedigeri vegere, nexwe ez dê bi fermî bi te re bikim.”³⁴¹ Ew vegeriya û Melik Mizafer mehdera wî kir û ew nêzî xwe bi cih kir.

Derketina Frengan ber bi Serê Kanîyê ve

Gava rewş li wan teng bû û xela giran bû gelek kes ji wan ji bo xweparastina ji birçîbûna zêde derketin û qesta ser me kirin.³⁴² Dilbijîna wan jî ji ber nexweşiya Siltan bû ku texmîn dikirin êdî ew dê ranebe. Ew di yazdeyê meha Şewala sala pêncsed û heştê û şeşan [586/1190] de bi siwar û peyayên xwe digel barê zad û konan ve hatin wî erdê bin Girê Heclê, ew warê ku dema Misilman berê daketibûn ser çêkiribûn. Gava wî -rehma Xwedê lê be- li ser hatina wan ya bi vî awayî agahdarî sitand, ew rabû wî li yekîneyên pêşeng ferman kir da ji cihê xwe yê girê Eyadîyê rabin û ji ber wan vekîşin herin girê Keysanê. Ew wê şevê razan û pêşnijde jî li dora wan man heya beyaniyê dema ku ew ji bo siwarbûnê lebitîn. Jixwe Siltan ji êvarê ve ferman kiribû ku giranî [giraniya zexîre, cebilxane û alavên cengê] di destpêka şevê de here Nasiriyê³⁴³ û hêzên leşkerî jî bi tertîba cengê li hêla rast, çep û navendê siwar û rêz bibin û ew jî siwar bû li çawîşan kir gazî û çû heya ser girekî çiyayê Xerûbê û lê rawestiya.

Li hêla rastê kurên wî Melik Efdelê xwediyê Şamê, Melik Zahirê xwediyê Helebê û Melik Zafirê³⁴⁴ xwediyê Busrayê û Elaedîn Xuremşahê kurê xwediyê Mûsilê bûn. Melik Adil jî li wê kêlekê bû û li pey wî jî Hisamedîn ibn Lacîn, Qaymazê Necmî, Ezedîn Cûrdikê Nûrî, Hisamedîn Beşareyê xwediyê Banyasê, Bedredîn Dildirimê xwediyê Tilbaşîrê û komeke mezin ji serdaran bûn.

Li hêla çepê jî Emadedîn Zengîyê xwediyê Sincarê û biraziyê wî Mu'ize-dînê xwediyê Cezîreyê bûn û li kêlekê jî Melik Mizafer Tiqyedîn dima.

³⁴¹ Ji bo agahên bêhtir, bnr. Ibn Şedad, *Sîret Selahedîn*, b. n., r. 176-177

³⁴² Çendî ku nivîskar hem li vê derê û hem jî di paşîya beşa bûyera Adilî de mîna ku bi xwe li wê derê be diyar dike, lê ya rastî ew bi xwe ne guwahê bûyerê bûye, divê ku ji Ibn Şedad veguhastibe, bnr. Ibn Şedad, *Sîret Selahedîn*, r. 178.

³⁴³ Bajarokî piçûk yê nêzîkî Teberiyê ye. Ibn Şedad, b. n., r. 179, not, 3

³⁴⁴ Ew Melik Zafir Mizaferedîn Xidir bû ku di sala pêncsed û şêst û heştan (568/1172) de li Misrê bûbû. Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 196; Dewadarî, *Kenz*, 7/100

Herweha dişa li hêla çepê Seyfedîn Elîyê Meştûb digel hemî koma Mihranî û Hekarîyan û Xweştirîn û serdarên Kurdan yê din bûn. Li navendê jî koma hawîrdorê (hêza taybetî ya parastina Siltan) bû, Siltan pêşniyaz kir ku ji her hêzê komek ji pêşengan derkeve û dora dijmin bipêçe û hinek telp jî xwe li pişt gir veşêrin ku belkî ew jî ji bêhaydariya dijmin sûd wergirin.

Ew her diçûn û leşker jî ji her hêlê ve şerê wan dikir heya ku hatin Serê Kanîyê û lê derbasî hêla rojava bûn û daketin ser girekî wê derê û ber û berê çem çadirên xwe vedan. Gelek ji wan hatin kuştin û birîndar kirin ku birîndarên xwe dibirin û kuştîyên xwe jî vedişartin. Li wê derê leşker ji ser wan vegeriya cihê çavdêrî û nobetdariyê û Siltan jî ji hêza çepê xwest ku dora wan bipêçin da paşîya wan bikeve ser deryayê û hêza rastê jî ji hêla rojava ve dora çem bigire û Calîş³⁴⁵ jî şerê wan bikin û ewqas bi tîran li wan bixin ku tîr ji ser wan qet neyên birîn.

Wê şevê xelk bi wî awayî raket û ew çû ser çiyayê Xerûbe; sala çûyî jî derketibû ser û dakete konekî nazik î tenik û xelk jî li dorê di çadirên nazik de bûn ku dijmin xwiya dikir. Nûçeyên neyêr heya sibê saet bi saet digihanê û nûçe jê re hat ku ew ji bo siwarbûnê dilivin û ew jî siwar bû, telp jî rêz kirin û bi rê ket heya giha nêzîkî çiyayê Xerûbê da hemî rewşa wan bibîne.

Ew pir bêhal û hêz qels bû, lê dilê wî qewîn bû ku dû re ji leşker re şand û ferman kir da şerê wan bikin, zorî bidin wan û ji her hêlê ve êrîşt wan bikin û ferman li telpan kir ku wan têxin hesarê. Neyar çû ser keviya çem hêla rojava û gelek ji wan hatin kuştin. Wan peyadeyên xwe ji xwe re kiribû sûr ku bi zembûrek û tîran li leşker dixistin û nedihîştin ji bilî tîran tu kes bigihîje wan. Ew [peyade] weke kuliya li dor wan bûn û (siwarên wan jî di nîveka wan de wisa diçûn ku qet xwiya nedikirin)³⁴⁶ û trampetan lê dixist, borezan diqîriyan û dengê tehlîl û tekbîran bilind dibû.

Siltan pêşeng bi leşkerê cem xwe ve weke telpan dirêj kirin ta ku ji çend liban pê ve tu kes li cem nema. Alaya dijmin li ser çerxekê bilind bûbû û li ser qantiran dikişîya, ew pir bilind weke minareyekê bû. Xirqeyê wê spî û sor mîna du xaçan bû, ew her diçûn heya ku nîvrokî gihan pêşberî pira

³⁴⁵ Calîşîye/Calîş navê alayê mezîna e ku di serê wê de biskê por/mû heye, lê wê dawiyê jî bo hêza pêşeng ya navenda cengê û pêşniyê hatiyê bikaranîn. Îsfahanî, *Feth el-Qissê*, r. 70, not 6; Bundarî, *Sena ul-Berq*, r. 110

³⁴⁶ Ev rêza nav neynokê jî bo temamkirina maneyê jî Ibn Şedad hatiyê wergirtin. Bnr. Ibn Şedad, b. n., r. 181, rêz 14.

De 'ûqê,³⁴⁷ ew tî bûbûn û pir westiyabûn. Di wê rojê de Misilmanan şerekî dijwar kir, mafê cihadê dan û ji her hêlê ve êrîşî wan kirin û weke xelegekê dora wan girtibûn, lê ji peyadeyên wan ew nedihatî xwiyakirin. Di wê rojê de erka mezin li ser milê hêza pêşeng bû ku çêşa mirinê bi wan da tahmkirin.

Di wê rojê de komek ji wan yên mîna Îyazê Dirêj birîndar bûn ku di wê cengê de giha cihê herî bilind. Digel ku bi gelek cihan birîndar bûbû jî lê dîsa şer didomand, herweha Seyfedîn Yazgûc jî bi gelek cihan birîndar bûbû ku yek ji fêrisên navdarê bi mêrxasiyeke pir bû û xwedî gelek meqaman bû. Di wê rojê de gelek kes birîndar bûn. Lê xelk her li dora wan bû heya ku daketin cem pira De 'ûqê û ji tîrsa xelkê ku lê derbas bibin herin wan, pir birrîn û xera kirin.

Siltan vegeriya girê Xerûbê da di wê şevê de ji nedî ve biavêje ser yên ku di konan de mane û ji yên bajêr re nivîsî da ew jî ji hêla bajêr ve werin wan, lê gava ji yên bajêr tu bersiv jê re nehat wî jî dev jê berda. Di spêdeya pêncşema çardeyê Şewalê de agahî hat ku neyar dilebite da rabe biçê. Siltan jî siwar bû telp xwestin, xelkê dest ji şer berda û telp li hêla rojhilatê çem rawestandin. Bi vê hêzê re mezinên wan Kendehrî (Kont Henry) û Markîs derketibûn lê kurê qralê Almanî digel komeke mezin jî di çadîran de mabûn û bi wan re derneketibûn.

Dema neyar ketin konên xwe, hinek telpên wan yên tê de xwe rehet dikirin, ew derketin û avêtin ser pêşengên Îslamê û şer di navbera wan û pêşengan de derket û cengeke dijwar dest pê kir. Ji neyar gelek hatin kuştin û birîndarkirin û ji Misilmana jî sê kes hatin kuştin. Wextê neyar gihîştin konên xwe, Siltan jî bi giraniyan ve vegeriya xargeha xwe, lê Siltan hê jî bêtaqet bû, lê ji bo selametiya vê koma derva xwe radigirt. Ji ber qelsiyê ew bi xwe nikaribû bi karûbar ve rabe û ji ber vê jî min dît ku ji bo vê rewşê digiriya, çunkî ew bi xwe nikaribû têkeve nav leşker û şer bike. Min didît ku li zaroyên xwe yeko yeko ferman dikir da ew beşdarî cengê bibin. Min jê bihîst ku digot: "Di merca Ekayê de ji ber zahfiya kuştîyan ji herdu beran ve wexm pir zêde bûye" û ev risteya jêrîn wek mînak xwend:

Min û Malik bikujin û Malik jî bi min re bikujin

³⁴⁷ Pireke ser çemê Merca Ekayê bû. Îsfehani, *Berq eş-Şami*, r. 444-446

Mebesta wî pê ew bû ku ez razîme bêm kuştin ger neyar jî were kuştin û vê yekê jî moralekî xurt xist dilê sipahê.

Bûyera Kemînê

Gava bû roja îna dozdeyê salê, rehma Xwedê lê be, qenc dît ku kemînekê li ber dijmin vede, ew rabû wî hinek ji giregirên leşker ku ji nav gelek kesan hilibijartibû, derxist û ferman li wan kir ku bi şev herin li ser girê bakurê Ekayê kemîn vedin û hinek kesên hindik ji xwe nîşanî dijmin bidin û qesta xargeha wî bikin û ber pê ve herin da gava derkevin ew wan têk bive û berê wan bide hêla kemînê. Ew çûn wan li binê gir kemîn veda û gava roj bilind bû hinekên hindik ji wan çûn heya ku gihîştin çadîrên dijmin û bi tîr li wan xistin.

Wan bi derbên li pey hev rehên xîretakêşiya wan bilind kir û dilêriyê dused siwar ji neyar tehrîk kir û ew pêkve derketin çûne wan ku bi wan re peyade nînbûn. Van jî [Misilmanan] bi kêmiya xwe dilên wan bijandin xwe û ew ji ber wan şikiyan lê bi wan re şer kirin heya gihan kemînê. Yên di kemînê de mîna şêrên birçî çûne wan û bi yek dengî li wan kirin qêrîn, lê neyarê ... xwe ragirt û şerekî dijwar kir.

Dû re ew têkçûyî bi paş ve zivirîn, leşker jî bi şûr û rîman da ser piştê wan ta ku komeke mezin ji wan avêtin erdê û yên din jî teslîm bûn. Wan ew dil girtin û hespên wan zêft kirin, mijdevan jî ji leşkerê Îslamê re mizgînî anî û dengê tehlîl û tekbîran bilind bû. Siltan siwar bû çû pêşiya Misilmanan û bawerî da hêsîran ku di nav wan de pêşengê leşkerê Firensîs û xeznedarê qral jî hebûn.

Siltan, rehma Xwedê lê be, bi kêfxweşî vegeriya konan û leşker dîl anîn cem; wî jî qedrê pêşengên wan girt, mezinê leşkerê Firensîs bi kincekî taybetî perû kir û ji bo her yek ji yên din jî dana kurkekî çerm wek xercî ji bo wan emir kir. Ji ber ku hewa pir sar bû, rabû nêzî xargeha xwe çadîrek ji wan re veda. Wî herdem qencî bi wan dikir û pêşengên wan dianî ser sifra xwarinê. Dû re wî ferman kir ku wan girêbidin û ew şandin Şamê, wî destûr da wan ku ji hevalên xwe re bişînin da tiştê pêwîst ji nav leşkerê wan ji wan re binin, wan jî weha kir û çûn parêzgeha Şamê.

Vegera leşker ji cengê

Dema zivistanê êrîş kir û derya rabû û ew ji zordana neyar ya bajêr ji ber barana zahf ewle bû, hingê ferman da leşkerê Îslamê da ew vegerin welatên xwe ku hinekî xwe rehet bikin. Emadedînê xwediyê Sincarê, Sencerşahê xwediyê Cezîreyê, Elaedînê kurê xwediyê Mûsilê çûn, wî bi wan re ji huştir, hesp, kinc û bi qasî ku wan di qencyê de bixeriqîne diyarî amade kiribû. Li cem Siltan, Xwedê rewanê wî pîroz bidêrîne, ji bilî hinek kesên hindik ji serdar û hêza wî ya taybetî pê ve tu kes nema.

Sala Pêncsed û Heştê û Heftan (587/1191)

Dema derya bilind bû û Siltan ji keştîyên neyar ewle bû û şênîyên xwe ji deryayê kişandin bejê, hingê wî çêtir dît ku leşkerê Ekayê biguherîne û qût û zexîre û nefeqe barbîke bişîne wê derê û leşkerê lê jî, ku ji ber tade û ezyetê cenga daîmî ya bi şev û roj bêzar bûbû, jê derxe. Serekê bedêla serdarên ku têkevin hundir Seyfedîn Elî el-Meştûbê Hekarî bû ku di roja çarşema şazdeyê meha Muherema salê de kete Ekayê û di heman rojê de jî serekê kevn Mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca es-Semîn el-Kezkîcî [Yazkecî/Ezkecî] bû bi hevalên xwe ve derket. Wî ji herkesê ku dê bi Meştûb re têkeve hundir qût û mûnetê saleke sax da wan da bi xwe re bibin.

Melik Adil bi leşkerê xwe ve bar kir û çû Heyfayê³⁴⁸ ser qeraxê çem, cihê ku gemî tên barkirin û dikevin Ekayê. Ew li wê derê ma û xelkê ji bo ketina wê han da ku heya hingê heft gemîyên bar yê tije qût, zexîre û nefeqe ketîbûnê û ew jî ji parêzgeha Misrê ya dextl û dan hatîbûn. Yek ji wan gemîyan nêzikî bajêr li kevirê ketîbû û şikiyabû ku ji ber vê jî hemî kesên li bajêr ji şer berê xwe dabûn hêla deryayê da herin cem gemîyê û dest deynin ser tiştên tê de.

Dema neyar pê hisiya ku şervanan dest ji şer berdane û berê xwe dane hêla deryayê, wan jî çekên xwe girtin û hêzeke xurt ji wan li hev civiyan û ji hêla bejê ve bi êrîşeke dijwar çûne ser bajêr, ew nêzikî sûran bûn û di yek nêrdewanê de hilkişîyan, lê mîna ku Xwedê jî dixwest nêrdewan di bin wan de şikiya ku xelkê bajêr ew tedarîk kiribû, û gelek ji wan hatin kuştin û ew pol û poşman vegeyan.

³⁴⁸ Heyfa, keleyeke nêzikî Yafayê ye ku diket ser qeraxên Şamê. Yaqût, b. n., 2/381

Îcar heçî beşên gemiyê yên ku mabûn gava derya rabû û pêlan lê da, ew li ser tahtê li hev ketin, qulipî û hemî tiştên tê de mayî 'edim bûn û gelek kes jî tê de xerq bûn ku ger bimana dê têra bajêr ya salekê bikira. Ji ber vê yekê sistiyeke mezin ket nav Misilmanan û ew bû nîşanên pêşî yên vegirtina bajêr.³⁴⁹

Dû re perçeyekî mezin ji sûrê ket ser dîwarê kelê yê xwiya, ew hedimand û vê jî dilê dijmin bijand bajêr û ji bo êrîşa ser bajêr heyecaneke mezin bi wan re peyda kir. Ew weke perçeyek ji tarîtiya şevê ji her hêlê ve hatin bajêr û bû pistepista xelkê di bajêr de û kul û xemên wan rabûn. Wan gelek kes ji neyar kuştin û birîndar kirin û ew li cihê ketina perçeyê sûrê weke sedekê rawestiyên û hemî hostayên dîwar û avadaniyê anîn li wê derê kom kirin û bi tîr, neftavêj û mencenîqan ew parastin ta ku ji berê çêtir ava kirin.

Gava dem xweş bû û riya deryayê jî vebû hingê leşkerê Îslamê jî vegeriya ku yê pêşî hat yek ji mîrekê Helebê Mîr Elemedîn Silêman ibn Cender bû. Ew yekî salmezin î behşêkirî bû û xwedî serpêhatî û nêrînên qenc bû ku Siltan jî pir qedrê wî digirt.

Dû re Meceddîn ibn Ezedîn Ferûxşahê xwediyê Be' albekê hat û sipahên Îslamê ji her hêlê ve li pey hev hatin. Neyarê ... jî ji pêşnijdeyê re sozê hatina qralê Fransa dida ku li cem wan yek ji qralên wan yên mezintirîn bû û leşkerê wan tev bi ya wî dikir ku gava bihata dê biryar li ser hemiyana bida. Ew nifir-lêbûyî bi şeş gemiyên bar yên mezin ve daket.

Dû re Kend Frîd (Kont Fredrikê dükê Swabia) hat ku pêşengekî mezin bû û behsa wî dihat kirin, wî sala Remleyê³⁵⁰ Hema û Haremê xistibû hesarê. Piştî ji mîrekên Misilmanan Mewdûdê kurê serekê ewlekariya Şamê hat. Misilmanan êrîşî ser pezên dijmin kir û ew girtin ku hejmara wan sed û bîst lib bû û siwar û peyayên wan hemî bi pey ketin, lê şikir ji Xwedê re tiştêk zêft nekirin.

Di çarê Cemadeulaya sala heştê û heftan de dijmin êrîşî bajêr kir û heft mencenîq li ser girêdan. Ji Ekayê nameyên tirseke mezin dihatin ku hêviya pêkanîna daxwazên neyar ji wan dihat kirin. Siltan çû heya ser Xerûbeyê rawestiya û leşker li gor hêla rast, çep û navendê rêz kir û dû re ji bo kontrola

³⁴⁹ Çawa ku dixwiyê ev der bi guhertineke pir hindik ji Ibn Şedad hatiye wergirtin. Bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, 187-188.

³⁵⁰ Remle bajarekî mezin yê Filistinê ye, ji bo zêdetir bnr. nota 28'an.

rewşa dijminî qilawizek şand da binêre ka di xendeqên wan de kemînek heye yan na. Ew vegeriyan û agahî dan ku tu kemîn nînin, lê ew bi xwe bi çend Memlûkên xwe ve çû heya giha cihê xendeqên wan û hilkişiya ser Tilfizûlê,³⁵¹ wî menceñiq û tiştên ku dikirin bi çavên xwe dît û vegeriya xargehan.

Di spêdeya wê şevê de dizan zarokekî ber şîr yê sême hî ku ji diya wî dizîbûn anî cem ku di wê şevê de diya wî heya serê sibê dikir kazkaz û alîkarî dixwest. Qralê Frengan jê re got: “Siltan yekî dilsoz e, em destûr didin te ku tu herî cem, rabe here cem û wî jê bixwaze dê li te vegerîne.” Ew derket û ji pêşnijdeyê yarmetî xwest, wan ew berda cem Siltan, ew çû heya ku li ser girê Xerûbê siwar ew dît. Ew giriya û rûyê xwe di axê de da, dilê wî pê şewitî, stêrên wî bariyan û ferman kir ku zarokê bînin. Wan ew firoî li sûkê dît, wî bihayê zarokê da zebûnî û ew da diya wî, wê ew himêz kir, pir giriya, nêzikî saetekê şîr dayê û ferman da ku wê li hespekî siwar kin û bişînin nav leşkerê wan.

Di wê rojê de Zehîr ibn Belengerî ku yek ji mîrekên Mûsilê bû, hêviya xizmeta Siltan kir û dû re nûçeya êrîşa nû ya ser Ekayê hat. Siltan siwar bû û çû hêla bajêr lê ceng ji hev qetiyabû û bûbû şev.

Çûna Siltan ber bi girê 'Eyadîyê ve

Dema bû roja sêşema nehê Cemadelulayê xeber giha Siltan ku Frengan zor daye bajêr û menceñiq li ser girêdane. Ew siwar bû û telp li hev rast kirin û çû heya Xerûbeyê, yekîneya pêşeng xurt kir ku êrîşa dijmin ya ser bajêr jî dijwar bûbû. Rehma Xwedê lê be, wî jî pir zor da wan û di xendeqa wan de êrîşî ser wan kir û her bi dijwarî zor da wan heya ku ji êrîşa xwe vegeriyan. Piştî Siltan zivirî konekî nazik ku li wê derê jê re hatibû vedan. Wî yekîneya pêşdar xurt kir û ferman li gel kir ku dagerin çadiran da demekê xwe rehet bikin. Lê hingê ji pêşnijdeyê nûçe hat ku piştî zanîna vegera Siltan Freng jî dîsa li êrîşê vegeyane û ev yek jî pir li zora Siltan çû û rabû li defa hawarê da û telp li hev rêz kirin, avête ser wan û di xendeqên wan de li wan da heya ku bû şev. Dû re gava ew vegeriya jê re li ser girê Eyadê xargehek hat danîn û wî jî komek ji leşker li ber wan rêz kir da bi tevahiya şevê wan bi hicûma ser xendeqan û reşandina tîran bilebikînin. Dema dijmin berdewamiya van êrîşên

³⁵¹ Tilfizûl devereke nêzî Ekayê ye ku li gorî Ibn Şedad Til'edûl e. Bnr. Ibn Şedad, b. n. r. 196; Dewadârî, *Kenz*, 7/94.

dijwar î xeternak dîtin, ji tirsas destdanîna ser konên xwe dest ji êrîşê berdan û bi parastina xendeqên xwe ve lebişkîn ku gava wî jî sistiya wan ya ji êrîşê dît ew jî vejeriya çadira xwe ya ‘Eyadyê. Wî yek danî ser xendeqên wan ku saet bi saet agahî bidê lê r dikudand.

Destpêkirina wan ya zordana bajêr

Agahî hat ku ji ber zordana wan ya bajêr û avêtina heywanên xwe yê mirar bo xendeqa bajêr, Misilmanên ku di bajêr de ne ji bêgavî derdikevin diçin xendeqê û dewarên ku avêtine xendeqê jê derdixin. Yanî hêzek ji wan di şer de ne û yek jî xendeqê paqij dike û mirarên tê de diavêje deryayê, hêzek jî menceñqan dikêşe, yek jî sûran diparêze û yek jî xwe ji westan û tadeyê rehet dike.

Ew bi xwe di wê rewşê de bûn û Siltan jî qet lêdan û zordana wan nedibirrî û çiqas zor bidan bajêr wî jî ew dixistin tengasiyê da wan bilebikîne. Vî halî bi şev û bi roj weha domand heya ku Enktîr³⁵² giha wan ku ew bi hatina wî kêfxweş bûn û ji bo nîşana xurtiya xwe agirekî mezin vêxist. Ew bi bîst û pênc şênîyên tije kes û çek hat û bi hatina wî tirsek li cem Misilmanan peyda bû, lê Siltan bi xwe van hemiyan bi aramî, bi payîn (ku li bendê bû) û bi tewekelî pêşwazî dikir.

Xerqbûna gemîya bar ya Îslamê ku nîşana sêyemîn ya ketina bajêr bû³⁵³

Di şazdeyê Cemadelûlâya sala [pênc]sed û heştê yî de gemîyeke barbir î mezin û tirsnak ku tije bû bi alav, çek, zexîre, peya û şeşsed û pêncî şervan geha ber Ekayê. Lê Enktîrê ... jê re asteng derxist û bi çel keştiyên cengê ji her hêlê ve dora wê girt û şerekî dijwar dijî wê kir. Weha qewimî ku hewa sekinî û wan jî şerekî xedar dijî wî kir. Ji leşkerê li ser gelek kes hatin kuştin û birîn-darkirin û keştiyeke mezin ya neyar hat şewitandin, lê ew li ser merivên gemîyê pir bûn ku pir zorî didanê. Serdarê wan Yaqûbê Helebî, yekî mêrxas

³⁵² Enktîr Rîçardê I'em (1157-1199) ê kurê Henriyê II'em bû ku piştî mirina bavê xwe ya sala 1189'an hatibû ser hikim û bi navê Rîçardê Dîlşer navdar bû. Ew ji hêla bavê ve digihîşt Normandiyan Înglistanê ku ew jî pismamên Vikingiyên Skandinavya bûn û ji hêla dê ve ji jî malbata qiralên Fransî bû. Ew di deh salên desthilatdariya xwe tev de ku di navbera salên 1189-1199'an de bû ji şeş mehan pêştir li Ingilistanê nemabû, çûnkî ew hertim bi karûbarê xwe yê siyasi li Ewropa û bi beşdarbûna Cenga Xaçparêzî ya Sêyemîn ve lebikî mabû. Ebd el-Emîr Mihemed Emîn û Mihemed Tewfîq Hesen, *Tarîxa Ewropa di serdema navîn de*, r. 143; *Biography for Richard the Lionheart* (Character) from Robin Hood (2010).

³⁵³ Çawa ku dixwiyê nivîser ev der bi hinek guhartin ji Ibn Şedad veguhastiye, bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, r. 200-202.

û serdarekî xwedî tecrûbeyên cengê bû, dema wî nîşanên têkçûnê dît û nihêrî ku divê ew şer bikin got: “Ne bi şeref be dê em neyên kuştin û divê em tiştêk ji vê gemîyê nedin wan.” Wan kerane xistin ber kêlekên gemîyê da wê bihedimînin û heya ku ji her hêlê ve qul tê de vekirin, lê domandin. Av ket nava wê, ew noqî avê bû û yên tê de hemî xeniqîn, lê neyar bi ser neket û tu tiştê jê negiha wan. Xelk bi vê yekê pir xemgîn bû, lê Siltan aram bû û li ser cengê didomand.

Di nehê Cemadelulayê de defên bajêr lê dan ku nîşana êrîşên dijmin bû û defên hewarê yên Siltan jî bersiva wan da û leşker kir telp û çû êrîşî ser wan kir û ew bi paş ve birin heya ber çadirên wan ku beroşên wan jî ser kuçikên wan daxistin. Hingê neyar dilbicih bû ku leşker li ser konên wan in û ew jî ji şerê bajêr vegeyriyan û hatin şerê leşker ku heya nîvro şer di nav wan de bi xurtî domand. Herdu ber jî ji germa bêhiş û perîşan bûn û ji ber germ û westandinê bêgav bûn û vegeyriyan konên xwe.

Di roja bîst û sisêyê Cemadelulayê de defên hewarê yên bajêr lê dan û yên Siltan jî bersiva wan dan û ew bi kincan ve siwar bû, leşker xwest û cenga navbera herdu beran dijwar bû. Neyar ji bo tengezarkirina bajêr rik kir û leşker jî avêt ser xendeqên wan, neyar ji êrîşa bajêr vegeyriya û di navbera wan û Misilmanan de şer xurt bû. Xîretê neyar girt û siwarên wan siwar bûn û peyade jî derketin û pêkve çûn piştê sûran û mîna yek kesî û bi yekdestî êrîşî Misilmanan kirin. Misilmanan xwe bi awayekî xurt ragirt, ew ji cihên xwe neliviyên û şer di nav herdu hêlan de qewîn bû, derbên herdu beran jî dijwar bûn û Misilmanan jî sebir û samana qencan nîşan da.

Dema dijmin ev sebra wan dît, destûr xwestin ku qasidekî bişînin cem wan û wan jî destûr dayê; peyambir pêşî giha cem Melik Adil û wî jî digel Melik Efdel ew gihand xizmeta Siltan. Kurtasiya nameya wî ew bû ku qral Enktar dixwest, bi Siltan re di civînekê de li hev rûnin. Dema Siltan name bihîst hima bê fikirandin di cih de bersiv da û got: “Şah ancax li ser bingehêkî dicivin, çunkî piştî civîn û baweriyê êdî şer di nav wan de ne xweş e. Vêca ger ew vê yekê bivê divê pêşî biryara bingehêkî bê dayîn, herweha divê tercûmanek jî di navberê de hebe da ew tercûman peyambirê navbera me be û piştî hingê civîn pêk bê.

Di hijdeyê Cemadelaxerê de neyer bi siwar û peyayên xwe ve ji hêla derwayê ve hat ser Misilmanan û Siltan jî siwar bû ku leşker jî pê re rabû. Şer di

nav herdu beran de germ bû ta ku Kurdek û Bedewîyek hatin kuştin, lê şer her didomand heya ku şev kete navbera wan. Di spêdeya wê rojê de name ji xelkê bajêr hat ku gazin ji cenga neyar ya dijar û berdewamiya wê ya bi şev û bi roj dikirin. Dû re Enktar (Rîçardê Dilşêr) bi nexweşiyeke dijar ket ku ji ber çû hedê mirinê û Fransîs jî birîndar bûbû ku ev yeka han ger ne ji israr û kubra wan bûya nedihat serê wan.

Di paşiya Cemadulûlayê de leşkerê Sencarê/Şengalê hat ku serdarê wan Micahidedîn Yerençêş bû û yekî dîndar î hişmend bû û ji cîhadê hez dikir. Siltan derket pêrgî wî û rûmet dayê, dû re hêzeke mezin ji sipaha Misrê mîna zaroyên Ebû Zekrî, Dirbasê Marînî,³⁵⁴ Elemudînê Gurcî³⁵⁵ û Seyfedîn Senqerê Dewadar³⁵⁶ hat û di pey wan de jî Elaedînê xwediyê Mûsilê hat. Siltan li Xerûbeyê pêşwaziya wî kir û bi leşkerê xwe ve derbas kir û ew bir heya pêşberî neyar û ew xist hêla rastê û qedrê wî girt û ji kêlekan yên mîna wî jê re anî.³⁵⁷

Nexweşiya Enktar (Rîçard) dijmin ji êrîşê bi paş xist ku ev jî qencyeke Xwedê bû. Jixwe mendenîqan bi qasî bejnêkê ji sûrê hedimandibû, wan her lê didomand, bi derbên mendenîqan kevir jê radikirin û ji cengê re [derfeta wan] kêmtir dikirin ta ku sûra bajêr ji hev xilxilandin û bingehên wê qels kirin. Bêxewî û westanê jî xelkê bajêr wisa perîşan kiribû ku hinek ji wan çend şevan bêxew mabûn, lê dijminê wan ku pir bûn di şer de hevdu diguhartin. Dema neyar bi vê bêxewî û westana wan hisiya ji her hêlê ve dest bi êrîşan kir û ew bûne beş bi beş ku çî dema beşek ji wan diwestiya wê xwe rehet dikir û yeke din dihate şer. Bi vê re jî wan li avakirina sûr û xendeqên xwe yên navbera wan û leşkerê Îslamê bi şerê peyadeyan yê bi şev û bi roj re didomand.

Dema Siltan bi nûçeyên kesên ku ev rewş dîtibûn hisiya û nîşanên navbera me û bajêr ku lédana defa hewarê bû fêhm kir, siwar bû û leşker jî pê re, siwar û peya hemî civandin û êrîşî xendeqên dijmin kir ta ku leşker kete wan.

³⁵⁴ Ew Dîyaedîn Ebû `Emr ibn Dirbasê Marîniyê Hezbanîyê Kurd bû ku yek ji zanayê mezin yê serdema Siltan Selahedîn bû, lê dû re Melik Ezîz dema mirek û serdarên bavê xwe ji xwe dûr kir, hingê wî jî ji qazîtîyê avêt. Bnr. Boris James, b. n., 124,136-137.

³⁵⁵ Elemudînê Gurcî, mixabin ku min tu agahî li ser peyda nekir.

³⁵⁶ Seyfedîn Senqerê Dewadar, tu agahî li ser nehat dîtin.

³⁵⁷ Ji bo gihîştina hawara leşkerê Îslamê bo wan bnr. Îmad el-Katib Îsfahanî, *Berq eş-Şamî*, r. 495-496; Ibn Şedad, b. n., r. 206; Ebû Şame, b. n., 4/148-149; Ibn Wasil, b. n., 2/354.

Di wê rojê de cengeke mezin qewimî û ew jî, rehma Xwedê lê be, weke bavê ku zarokê xwe winda kiribe ji telpekê diçû ba hêzekê û ji bo cengê leşker han dida. Wî gazî leşker dikir: “Hey gelî Misilmanan” û çî dema ku çavên wî bi Ekayê û belaya ku hatibû serê wê û bobelata xelkê bajêr diket stêrk jê diherikîn. Wî êriş û handana ser cengê şidand û heya ku tarîti ket erdê êriş kir û piştî ‘eşaya dereng vegeriya xargehê, lê heya serê siba wê rojê jî ji ber westandin, xemgînî û bêaramiyê bêhal ma. [Dû re] ferman kir ku li defa hewarê bixin û leşker ji her hêlê ve siwar bûn û sibehê jî her weke rewşa êvarê kirin.

Di wê rojê de pêşagahek ji bajêr hat ku tê de digot: “Em ewqas westiyane û aciz bûne ku jê zêdetir êdî teslîmbûn e û ger spêdeyê tiştek ji me re nêkirin em dê ewleyî bixwazin, bajêr bidin û bi tenê serê xwe bikirin.” Û ev mezintirîn û nexweştirîn nûçe bû ku bi ser Misilmanan ve hatibû û di dilê wan de axivîbû. Çûnkî tamamê çekên xeraxê, yên Qudsê, yên Şam, Heleb û Misrê di Ekayê de civiyabûn û herweha mîrekên mezintirîn û mêrxasên Îslamê yên mîna Seyfedîn Meştûb û serdarên mezin yên Îslamê yên din jî tê de bûn.³⁵⁸

Siltan çêtir dît ku êrişî dijmin bike, rabû li leşkerê Îslamê kir qêrîn û telp siwar kirin û di wê rojê de şer xurt kir. Leşker nexwest ku êrişî ser dijmin bike, lewra peyayên Frengan weke sûreke asê û mehkem bi çek û zenberûkan li pişt sûran bûn. Cengê di navbera herdu beran de çî bi kuştin û çî jî bi birîndarkirin be her didomand heya ku şev daket navbera wan.

Dema çûna wan ya ser bajêr dijwar bû û ji herderî ve li ser zêde bûn û peyayên bajêr û siwarên wî jî ji ber pîrbûna kuştin û birîndariyê kêmbûn, hingê ew bi xwe jî qels bûn û qelsî û aciziya xweparastina dijî neyar bi nîşanan diyar kir. Ew çax Dijmin jî kete xendeqan, dest danîn ser wan û li başûrê bajêr jî bi cih bûn, wan qul tê de vekirin û piştî dagirtina qulan agir berdanê ta ku bedena wê ji hêla başûr ve ket. Dijmin ji başûr ve ket hundir ku sed û pêncî kesî ji wan hatin kuştin.

Hingê Mîr Seyfedîn Meştûb derket çû cem Fransîs ku serdarên wan bû, jê ewleyî xwest û got: “Me gelek bajar ji we girtin, me ew dihedimandin û em diketinê, lê digel vê jî gava ewleyî ji me dihat dixwestin me ew dida wan û me

³⁵⁸ Ji bo berfirehiya cenga Ekayê bnr. Îmad el-Katib Îsfêhani, *el-Feth el-Qissî*, r. 296-598?; Ibn el-Esîr, b. n., 10/205-207; Ibn Şedad, b. n., 208-213; Ebû Şame, b. n., 4/46-158; Ibn Wasil, b. n., 2/288, 255-364; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/162-165; Ibn Kesîr, b. n., 12/354-367.

ew dibirin ewlegeha wan û qencî bi wan dikir. Vêca em dê bajêr bidin te, lê tu jî dê ewleyî bidî me.” Wî wiha bersiv da: “Hûn koleyên me ne, em dê hingê li ser bifikirin û biryar bidin.” Meştûb hêrs bû û gelek peyv gotin ku hinek ji wan jî ev in: “Em bajêr teslîm nakin heya ku em hemî bèn kuştin û heya yek ji me bê kuştin dê pêncî kes ji we jî bèn kuştin.”

Gava Meştûb ev xeber got, komek ji yên di bajêr de tirsîyan û ji xwe re berkûsek (keştiyeke piçûk) girtin û lê siwar bûn û bi şev derketin çûn cem leşkerê Îslamê. Di nav wan de yên naskirî Ersel, Ibn Cawliyê mezin û Senqerê Weşaqî bûn. Heçî Ersel û Senqer dema gihan leşker xwe winda kirin ku kesek bi ser cihê wan venebû, lê Îbn Cawli hat girtin û ew avêtin hebisxaneyê mîr û payedaran.

Di sibeya wê şevê de Siltan siwar bû, li defa hawarê xist, telp xwestin, rahişt mecrefê û biviran û alavên temartina xendeqan û xwest ku bi xwe êrîş bike û here têkeve konên dijmin, lê leşker pê re alîkarî nekir û nehiştin ku here û gotin: “Em Îslamê hemî dixin xeterê û tu fêde jî tê de nîne.”

Di wê rojê de sê qasidên Enktîr hatin û hêviya mêwe û berfê kirin, Siltan qencî bi wan re kir û ew ketin sûka leşker, lê temaşe kir û vegeyriyan cem hêzên xwe.³⁵⁹

[Rêzên navbera hêzên Kurd û Frengan li Ekayê]

Dema Kurdan dît ku çî hat serê hevalên wan yên ku di Ekayê de ne, çok dan erdê û çûn cem Siltan, jê re gotin: “Çawa dibe ku hevalên me û yên te, dê sibê serê wan têkeve ber derban û em rûniştîne?” Siltan got: “Xwedê dizane bi min xweş e ku ez û zarokên xwe tev herin ger kesên di Ekayê de sax bifilitin.” Wan got: “Em dê xwe biavêjin xendeq û sûrên dijmin û ranabin heya yan em dê bigihîjin mebesta xwe û hevalên xwe rizgar bikin, yan em ê jî bimirin; hingê em dê li cem Xwedê û evdan tev rûspî bin.”³⁶⁰

³⁵⁹ Ev tekst bi guhertin û lêzêdekirin ji Ibn Şedad hatiye veguhastin. Ibn Şedad, b. n., r. 211-213

³⁶⁰ Çawa ku ji vê derê tê zanîn pirên kesên li Ekayê Kurd bûne û ew gelek Kurdên mêrxas û qedirbiha bûne jî û herweha çendî ku kêman dîroknanan ev rastî diyar kiribe jî lê mîna ku Mûsa Mistefa Hesneyanî jî ev rastî di noteke bin teksta Erebi de desnişan kiriye, ji vê derê jî qenc tê zanîn ku hêzên sereke yên sipaha Selahedin ku li Ekayê diji Frengan şer kirine Kurd bûne. Bnr. Xezrecî, *Tarixa Dewleta Kurdan*, Metbe'eya zanîngeha Dihokê, Dihok, 2010, 196.

Defên hewarê yên Siltan lê xistin û li micahidan hat qêrînkirin û leşker bi pêş ket. Kurd peya bûn û mertalên bejn bilind û rim girêdan û xwe avêtin xendeqan. Lê neyarên Xwedê weke sedeke hesin xwe dabûn ber sûran. Di wê rojê de di navbera Kurdan û Frengan de cengeke ku di dema cahiliyê de jî nehatiye saloxdan, pêk hat û Sancaqa³⁶¹ hêla birayê Seyfedîn Meştûb, sancaqa mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca es-Semîn, Sancaqa Mihranîyan, ya Sarimudîn Qaymazê Necmî û ya Elemedîn Silêman ibn Cender hilkişîyan ser sûrên wan ku bi rastî ew rojeke dîtîne bû.

Leşkerên din ji pêşketinê hatin astengkirin, çunkî tade û mirin derket pêşîya wan. Gava tiştê ku hat serê Frengan ji wan re diyar bû û eseyî bû ku leşkerê Îslamê êrişî ser konên wan kiriye, ew ji çûna ser Ekayê vegeyriyan û weke şeva tarî bi siwar û peyayên xwe ve çûne ser yên ku li serê sûran in û di nava herdu beran de derb û lêdana bi destan dest pê kir ta ku hev avêtin û herkesî ji westiyane para xwe girt. Gelek kes ji Kurdan hatin kuştin û Siltan jî li ser hêz û xaziyên din diçû û dihat û bi bilindtirîn dengî dikir gazî: “Ey gelî micahidan”, çendî ku xelk pir westiyabû jî lê dîsa ranewestiyane heya ku şev kete navbera wan, lê hingê jî Kurd venedigeriyan. Siltan çû ba wan, ew vegevandî konan û bi behsa bûyerên ku hatibûn serê milletên berê li ber dilê wan çû û hat.

Sîxurekî nenas ji bajêr hat û diyar kir ku tu kes ji Misilmanan nemaye û ew nema karin bajêr biparêzin û bi wan re li hev kirine ku ew bajêr û dused hezar dînarî, pênc sed dilên³⁶² nediyar û sed kesên xwiyanî û xaçê xaçan bidin da ew bi pîrek û zarokên xwe ve sax bînin berdan.

Dem a Siltan bi vê hisiya bi sertî li dij derket û şêwirmend civandin û nûçe ji wan re got; lê rewşa wî tevlihev bû, dilê wî li hev ket û xwest ku nameyekê binivîse û bi amîyan re bişîne û peymanê wan nepejirîne. Hê ew di vê rewşê de bûn hew bihîstin ku alayên kufrê, duruşmên wan û xaçên wan li ser sûrên bajêr bilind bûne. Ew di nîvroya roja îne ya hivdeyê Cemadelaxera sala pêncsed û heştê û heftan de çêbû û Freng bi yek dengê qîrîyan û boruzanên wan bûrrîyan. Ev bobelat pir li zora Misilmanan çû û gotinên kesên hişmend jî bi tenê bû xwendina “Înna lî-Lah we înna îleyhî racî ‘ûne.”³⁶³(Bêgûman em

³⁶¹ Sancaq alayên zer î piçûk in. Qelqezendî, b. n., 4/8

³⁶² Li gor Îsfehani, Ibn Şedad û Ebû Şame hezar û pêncsed dil hatine xwestin. Îsfehani, *el-Fetb*, r. 512; Ibn Şedad, b. n., r. 216; Ebû Şame, b. n., 4/153-154

³⁶³ Sûretê Beqere (1), ayet 156

milke Xwedê ne û em lê vedigerin.)” Bizdeke mezin ket nav xelkê û qarîn û waweyleke pir kete nav leşker. Siltan baş dît ku ji cihê lê ye vekişe çunkî tu armanc ji zordanê nemabû û spêdeya nozdeyê Cemadelaxerê de bar kir çû Şefre’emê.³⁶⁴

Di wê rojê de sê kesên zana ji wan derketin ku Kacib Qûşiyê teşrifdarê Behaedîn Qereqûş jî bi wan re bû û dixwestin mal û dîlên ku li ser peyman hatiye kirin bêne encamdan. Ew şevêkê qedirgirtî man û çûne Şamê da dîlan bibînin, Siltan jî peyambirek şand ba Frengan da ji wan pirs bike ka peyman çawa çêbûye û ka dema tehsîla tiştên li ser lihevkerî çiqas e. Qasid di nav wan de ji bo nivîsîna bingehê sulhê çû û hat ta ku dîl û malên taybetiyê bi vê demê û xaçê xaçan digel dayina sedhezhar dînar û hezar û şeşsed dîlî, ji hêla wan ve hatin dîtin. Wan pêbawerên xwe şandin û ji bilî dîlên ku dê ji hêla wan ve bihatina kifşkirin hemî tiştî dîtin, lê wan nikaribû ew kifş bikirana û her dirêj dikirin û dereng dixistin ta ku mideyê pêşî di hijdeyê meha Recebê de qediya.

Dû re di wê rojê de mirov şandin û mercên xwe xwestin, Siltan jî ji wan re got: “Yan hûn dê hevalên me ji me re bişînin û em jî dê beşa ku di vî midetî ji we re hatiye biryardan bişînin. Yan jî hûn dê gerewên tiştê em teslîmî we dikin bidin me heya ku hevalên me werin cem me.” Wan got: “Em yekê jî nakin, lê hûn dê bi me bawer bin û tiştê ku ji bo vî mideyî hatiye biryardan bidin me û em jî dê hevalên we bidin we.” Lê Siltan ev yek nepejirand, çunkî wî zanibû ku ger mal, xaç û dîlan bide wan hingê bawerî bi wan nayê û lawaziya Îslamê dê mezin xwiya bibe.

Gava dîtin ku ew nade, rabûn çadirên xwe derxistin piştî xendeqên xwe û berizîn. Yê ku diberizî û şer jî dixwest qral Enketîr (Rîçardê Dilşêr) bû û pê re jî gelek siwar û peya hebûn. Wî xedir li dîlan dikir digel ku wî bi wan re peyman çêkiribû û bejêr ji wan teslîm girtibû da canên wan ewle be û dema Siltan tiştên biryardayî bide wan dê wan û pîrek û zarokên wan hemî berdîn, lê ger ku nede hingê dê serê wan bibirin yan jî dîl bigirin. Vêca melûn bêbextî kir, ew leşkerê Freng tev roja sêşema hivdeyê Seferê ‘esirkî siwar bûn, heya hatin bin Girê Eyadîyê û meşîyan heya gihan nîvê girê navbera Kîsan û Eyadîyê ku yazka Îslamê jî hingê vekişiyabû girê Kîsanê. Dû re dîlên Îslamê

³⁶⁴ Şefre’em gundekî mezin e ku bi qasî sê milan ji hêla qeraxê ve nêzîkî Ekayê ye ku wargeha Selahedin ya dema cenga Ekayê ya sala 586/1190’î lê dima. Yaqût, b. n., 3/353

yên ku pakrewaniya wan hatibû nivîsîn ku nêzîkî sêhezâr Misilman bûn, anîn ew bi werîsan girêdan û bi yek destî pêkve êrîştî wan kirin. Wan hêdî hêdî bi şûr û rîman li wan didan û Misilman jî bi vê yekê pir xemgîn bûn û ji hiş ve çûn; ji kesên navdar û yê qewî ku bi kêrî karê avedanîyên wan dihatin pê ve ji Misilmanan tu kes sax nehiştin.

Dema ku bû destpêka Şabana sala pêncsed û heştê û heftan, agirê dijmin pêl dan û hêza çavdêr agahiya lebta wan da. Dijmin dest pê kir çû keviya der-yayê, bûne sê beş û ji hev belabûn. Her beşek jî barê xwe hildigirt û Siltan jî pêşeng xurt kirin, wî piraniya leşker şand ku herin pêşberî wan, ew jî çûn û şerekî dijwar bi wan re kirin. Wî ferman li hinek hêzan kir ku li pey giraniyan herin da ku qels û xurt bigihîjin hev û ew ji heqê yên ku bêne wan çî dijmin û çî jî diz û keleş bin, derkevin. Ew çû heya giha Qeymûnê,³⁶⁵ li wê derê daket, qonax veda, xwarin da civatê û bi wan şêwirî ka çî bikin. Ew çû heya 'Uyûn el-Esawedê³⁶⁶ dû re çû heya Melaheyê³⁶⁷ û di pey de giraniyê³⁶⁸ şand Mecdel Yaba û Siltan jî çû ser çemê ku heya Qeysariyê³⁶⁹ diherikî û li wê derê cirdikek peya kir³⁷⁰ û di pey de çû heya ku li gundekî bi navê Deyr Rahib³⁷¹ li dora Ersûfê³⁷² daket.

Gava bû roja şemîya çardeyê meha Şabanê xeber giha Siltan ku dijmin ber bi Ersûfê ve bi rê ket, ew siwar bû, telp li hev rast kirin û xwest ku wê rojê leşker şerê rêzîkî û cebheyî bike û ji her telpekê pêşengên wan derxist û neyar jî çû heya giha bostanên Ersûfê. Pêşengan tîr berdan wan û telpan jî lez kir û bi şîd li wan da, şer dijwar bû û ew bi lez meşîyan da bigihên qonaxa xwe. Rewş li wan dijwar bû û gewrî li wan teng bû, Siltan jî, rehma Xwedê lê be, ji hêla rastê ve diçu ya çepê û halan di wan didan, tîr jê derbas dibûn û dilê Misilmanan jî pir bijiyabû wan ta ku pêşiyên peyadeyên wan gihîşt bostanên Ersûfê. Siwarên wan di nava peyadeyan de civîyan û rahîştin rimên xwe û bi

³⁶⁵ Qeymûn keleyeke nêzî Remleyê ye ku ji deverên Filistinê ye. Yaqût, b. n., 4/481

³⁶⁶ 'Uyûn el-Esawid cihekî navbera Qeymûn û Melahetê ye. Îsfahani, *el-Feth*, r. 313

³⁶⁷ Melahet cihekî nêzîkî bakur-rojhilatê gola Hewleyê ye. Îsfahani, b. n., r. 313

³⁶⁸ Mal û pertalên giran û cebîlxane û çekên mezin yên bi wan re

³⁶⁹ Qeysariyê bajarekî ser deryaya Şamê ye ku bi ser Filistinê ve ye. Yaqût, b. n., 4/478

³⁷⁰ Çendî ku nivîskar ev der bi hinek guhertin ji Ibn Şedad veguhastiye ji lê ev guhertin û kêmkirinên wî carina kêmasî dixine maneyê jî, mîna vê derê ku di Ibn Şedad de weha ye: "Wî Kurdîk li pey dijmin hêlabû û gelek kesên li pey wan jî şeva xwe nêzîkî dijmin derbas kiribûn..." Ji bilî vê jî jixwe cihguhertinên wî yên vê paragrafê tev ji tevlihevî û alozî dixin maneyê. Bide ber Ibn Şedad, b. n., r. 224-225.

³⁷¹ Deyr Rahib gundekî Filistinê ye nêzîkî Ersûfê ye. Îsfahani, b. n., r. 317

³⁷² Ersûf/Ursûf bajarekî ser deryaya Şamê ye ku dikeve navbera Qeysariyê û Yafâyê. Yaqût, b. n., 1/182

yek dengî kirin qêrîn û ji her hêlê ve bi carekê re êrîş kirin. Xelk ji ber wan vekîşiya û Misilman hem hêza rastê, hem ya çepê û hem jî navend şikiyan lê telpa Siltan xwe ragirt ku ew jî hivde şervan bûn. Lêbelê ala bi xwe hemî di cih de bûn û defa hawarê jî bê sistî her lê dida û di vê rewşê de Siltan jî di nav telpa xwe de bû, weke tê gotin:

Pêlewan li te dibihurin birîndarên têkçûnê
Lê rûyê te rohnî ye û devê te li ken e

Wî ferman dida daholvan da ku lêxin û çî kesê têkçûyî ku didît yekî dişand da wî vegeŕînin, lê dijmin jî ji tirsî kemînekê rawestiyabû. Dû re neyar êrîşeke din kir, xelk reviya û wan jî şer dikir, ew sekinê ew jî sekinîn, piştî êrîşa sêyemîn kir û çû heya serê giran; dîsa xelk reviya û wan jî şer dikir, gava dijmin rawestiya ew jî sekinîn. Çî kesê dît ku Siltan sekiniye û defa wî lê dixê, şerm kir ku bireve here jê derbas bibe û vegeŕiya telpa Siltan ta ku gelek kes lê civiyan. Neyar li ser giran sekînî ji tirsî ku belkî di kevî û derûdorî de kemîn li ber wan hatibe danîn. Ew vegeŕiya ku herin qonaxa xwe û Siltan jî zivirî ser girekî dora bajêr. Di wê rojê de yê ku xwe ragirt Melik Adil, Qaymazê Necmî, Melik Efdelê kurê wî û leşkerê Mûsilê bû, ew roj komek kes hatin kuştin û gelek jî birîndar bûn.

Siltan rabû çû ser Tilewçaya³⁷³ raserî çem û serê sibê jî rabû çû li Remleyê daket, lê neyar jî çû Yafayê ku hingê Siltan tirsîya ew berî wî herin Esqelanê û mîna Ekayê bînin serê wê jî. Wî Melik Adil bi hêzeke pir ve li pêşiya wan bi cih kir û çû li bakurê Esqelanê daket; ji Xwedê re îstixare³⁷⁴ kir û waliyê wê Elemedîn Qeyserê ku yek ji Memlûkên wî yê mezîna bû xwest hizûra xwe û ferman lê kir ku bi lez wê [Esqelanê] wêran bike.³⁷⁵ Siltan bi xwe çû bazarê, bazarê û kole ji bo xerakirinê xwestin cem xwe, sûr li wan par ve kir û wêrankirina her hinekî jê spart serdarekî. Mirov ketin bajêr, xirecir û girî dest pê kir, çûnkî ew bajarekî spehî, lihevhatî bû û sûra wê mehkem û avahiyê wê

³⁷³ Tilewca girek e ku dikeve raserî çemê Ewca yê Filistinê û di navbera Yafa û Ersûfê de diherikî ser deryaya navîn. Îsfehanî, b. n., 545, not 1

³⁷⁴ Gava yek li ser biryarekê di gumanê de ye êvarê dema razanê nimêj û du' a dike û li ser radizê îstixare dike da di xew de nişanekê li ser bibîne.

³⁷⁵ Li gor Ibn Şedad, Siltan qet nedixwest Esqelanê xera bike lê ji bo bégaviyên leşkerî ku ditirsîya heman rewşa Ekayê bê serê wê ji loma rabû ew wêran kir, çûnkî wî digot: "Bi Xwedê ez qayilim ku zaroyên min hemî herin ji ez yek kevirêkî jê xerab nekim, lê gava Xwedê weha biryar dabe û wêrankirinê ji bo qenciya Misilmanan çêtir dêrabe, ez dikarim çî bikim." Ibn Şedad, b. n., r. 240-241

mezin bûn. Xelk ji bo xerakirina bajêr pir xemgîn bû, qarîn û giriyê xelkê wê bilind bû û dest pê kirin tiştê ku nikaribûn bi xwe re bibin firotin. Tiştê bi deh dîrhemî bû bi dîrhemekî dihat firotin ta ku diwazde mirîşk bi dîrhemekî hatin firotin. Xelkê bajêr bi zarok û pîrekên xwe ve derketin çûn ba leşker ji tirsra ku Freng êrîşî bajêr bikin û destên xirabiyê dirêjî wan bibe.

Her di wê demê de ji nûçe ji Melik Adil hat ku ew ji bo lihevhatinê pê re dipeyivin û ji bo vê kurê Henfrî³⁷⁶ hatiye bal, Siltan jî li westandin û kesirîna leşker û pîrbûna deynan fikirî û baş dît ku yekî bişîne cem [Melik Adil] da here bi wan re biaxive. Bû sibeha bîstê meha Şabanê ku ew û zaroyên xwe li ser xelkê digeriyan da Esqelan di zûtirîn wextî de wêran bibe, lewra ew ditirsiyan ku dijmin pê bihise û êrîşî ser wê bikin. Wî emrê şewitandina bajêr da, pêlên agir bilind bûn û gelek tiştên xelkê ku nikaribûn bi xwe re bibin şewitîn û nûçe ji Melik Adil hat ku Freng dixwazin Yafayê ava bikin, lê haya wan ji wêrankirina Esqelanê nîne. Şewat û wêrankirina bajarê [Esqelanê] jî heya dawiya meha Şabanê her dom dikir.

Di diduyê meha Remezanê de wî hin kevirbir û komek ji leşker amade kir da wêrankirina Esqelanê biqedînin û çû Yubnayê.³⁷⁷ Di sisiyê Remezanê de jî çû Remleyê û leşker li gor rêzbenda rast, çep û navendê li hev rast kir û çû Ludê³⁷⁸ û fermana xerakirina dêra wê û keleya Remleyê da. Wî firotina ka û ceh lê dirust dêra û bi dizî bi hinek leşker ve çû Qudsê da rewşa wê bibîne, ew roja îne gihîştê, nimêja îne lê kir, li rewşa wê nihêrî, dû re roja duşemê vegeriya cem leşkerê xwe yê serkeftî.

Qasidê Markîs jî hingê hate cem û diyar kir ku ew dixwaze bi Misilmanan re li hev bê; ger ku Seyda û Beyrûdê bidin wî, ew dê êşkere dijminîtiya Frengan bike û dê here dora Ekayê bigire û ji wan bistîne. Wî Necîbedîn Edil ez-Zebdanî³⁷⁹ şand cem û ji pêşniyaza wî re erê kir da wî ji Frengan veqetîne. Çunkî ew yekî nehs î xebbîs bû û tê derxistibû ku dê bajarê wî yê Sûrê jê bistînin, ji ber vê jî wî dest ji wan berdabû û xwe di bajarê Sûrê yê asê de parastibû ku ji ber vê sedemê jî daxwaza wî pejirand. Necîbedîn Edil ez-Zebdanî bi qasidê wî (Markîs) re çû û li ser şert danî ku ew êşkere dijî wan derkeve, Ekayê têxe hesarê û ji wan bistîne û dîlên li Sûrê berde; hingê dê ew herdu cihan bidin wî.

³⁷⁶ Henfriyê III'em yê xwediyê Tibnînê: (Onfroi de Toron)

³⁷⁷ Yubna bajarokekî nêzikî Remleyê ye. Yaqût, b. n., 5/491

³⁷⁸ Ludd devereke Şamê ye ku nêzikî Remleyê ye. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, r. 227

³⁷⁹ Ew ji Zebdanê ye ku herêmeke navdar e di navbera Şamê û Ba'albekê de. Yaqût, b. n., 3/143

Siltan ji bo xwarina leşker ji Remleyê çû ser çiyayê Netrûn³⁸⁰ û pêşeng ji weke xwe man û ji bo xerakirina keleya Netrûnê ku asê bû, ferman da.

Enktar karûbarê aştiyê spart Melik Adil û wî jî Senî'e ibn en-Nihal bi qasidî şand cem wan; qasid jî di nav herdu hêlan de çû û hat, lê negiha tu encamê. Dû re du Frengan doza ewletiyê kir û xeber dan ku dijmin dixwaze derkeve here ser Remleyê û qesta welatên Îslamê bike.

Derketina Frengan ji Yafayê

Di sisiyê³⁸¹ Şewalê de Siltan telp amade kirin, hêza pêşeng jî sparte Melik Adil û xazîyên³⁸² ku dixwestin jî pê re çûn û hinek ji wan Rûmên ku berê hatibûn û dixwestin beşdarî xezayê bibin jî bi wan re derketin. Dema ew gihîştin çadirên dijmin, Memlûkên Siltan êriş birin ser wan, bi tîran zor dan wan heya ku xwe nêzikî konên wan kirin. Hingê hêrsa wan rabû û ji konên xwe li hespan siwar bûn û bi yek dengî kirin qêrîn û çûn ser Memlûkên siltanîyê û xazîyên bi wan re. Ew di nav lepên wan de ji hev ketin û ji bilî yê ku hespê wî ew xilas kir tu kes ji wan nefilitî ku sê koleyên qenc jî hatin kuştin û wan jî konên xwe rakirin birin Yazûrê³⁸³ û Siltan jî li wargehên wan ma.

Wefata Melik Mizafer

Sala pêncsed û heştê û hefta nûçeya wefata Melik Mizafer hat ku Siltan Melik Adil, Elemedîn Silêman ibn Cender, Sabiqudîn ibn Daye³⁸⁴ û Ezedîn [Îbrahîm] ibn Muqedim xwest cem xwe, civatê bi tenê kir û ji ebaya xwe nameyek derxist ew vekir û giriya. Dû re got: "Melik Muzaffer dema ku ji Xelatê vedigeriya Meyafarqînê wefat kiriye." Û ji wan xwest ku vê xeberê eşkere nekin da neyar pê nehise û ferman kir ku [ji bo xêra wî] xwarin bê danîn û ew hat danîn û hat xwarin jî lê wî bûyer eşkere nekir. Melik Mizafer li Meyafarqînê hat veşartin, dû re ew veguhestin medreseya wî ya Hemayê û li vir veşartin ku wefata wî di nozdeyê Remezana sala pêncsed û heştê û heftan (587/1191) de bû.

³⁸⁰ Netrûn cihekî nêzikî Dimeşqê ye ku xerakiriyê ji Matirûnê ye. Yaqût, b. n., 5/50

³⁸¹ Li gorî Ibn Şedad heştê Şewalê bû. Ibn Şedad, b. n., r. 256

³⁸² Xazî ew tekoşer in ku di xanî û wargehên dijmin de êrişî ser dikin. Ibn Şedad, b. n. r. 256, not 1

³⁸³ Yazûr bajarokekî qeraxê Remleyê ye ku ji deverên Filistinê bû. Yaqût, b. n., 5/487

³⁸⁴ Ew Sabiqudîn Osman ibn Dayeyê ku yek ji herçar kurên Necmedîn Dayeyê serdarê Siltan Nûredîn Mehmûd ibn Zengî bû û diya wan dayina/dadiya wî bû. Ew xwediyê Şeyzer û keleya Ebû Qebîsê bû û di sala 592/1195'an de miribû. Dewadarî, *Kenz*, 7/120; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 13

[Sala Pêncsed û Heştê û Heştan (588/1192)]³⁸⁵

Gihîştina Meştûb

Seyfedîn Meştûb di roja pêncşema destpêka Cemadelaxera sala [pêncsed û] heştê û heştan (588/1192) de giha Qudsê û ji nedî ve çû cem Siltan ku birayê wî Melik Adil jî li bal bû. Ew pê ve rabû, ew himbêz kir û gelekî pê dilşad bû û li ser nûçeyên ji hêla dijmin ve pê re xeber da û pirsra lihevhatinê jê kir; wî jî diyar kir ku Enktîr dest jê berdaye.

Kuştina Markîsê fenok

Gava bû şazdeyê Rebi' elaxera sala [pêncsed] û heştê û heştan (588/1192) qasidek³⁸⁶ ji dadgehê bi nameyekê ve hat ku tê de digot; ew (Markîs) hatiye kuştin. Kuştina wî weha bû ku, roja sêzdehan wî li cem metran xwarin xwar, dû re du kes ji hevalên wî derketin û bi kêran çûnê, lê dan heya ku hat kuştin. Ew herdu kes hatin girtin û wan got: “Enktîr em ji bo wî bi çek kirine, lê du pasvanên keleyê bi karê kuştina wî ve rabûne.”

Vegirtina Frengan ya Darûmê

Dema Frengan dît ku Siltan destûr da sipahê û hêzên leşker jê dûr bûn, ew rabûn çûn avêtin ser Darûmê ku di destê Elemedîn Qeyser de bû. Wan bi siwar û peyan ve hemî zor dayê heya ku tê de neqeb vekirin û ketin hundir û hemî kes kuştin û dîl girtin.

³⁸⁵ Ev sernav ji teksta eslî kêm bû min ew lê zêde kir.

³⁸⁶ Ew Necîbedîn Ebû Mihemed bû. Îsfehani, b. n., 509

Çûna wan ya ser Mecdel Yabayê

Gava Frengan dest danî ser Darûmê û karûbarê wê li hev rast kirin û yê ku xwestin danîn ser, ew daketin ser Hesaya nêzikî çiyayê Xelîl (e. s.) û li wê derê xwe ji bo Mecdel Yabayê amade kirin. Hêzeke siwar ji wan hatinê ku leşkerê Îslamê lê bû û di navbera wan de şerekî dijwar derket û Kendê (Kontê) navbihurî hat kuştin. Siltan şand pey sipaha Îslamê û ji wan xwest ku bigihîjin ser cengê, Mîr Bedredîn Dildirim digel komeke Tirkmen ve û Ezedîn ibn Muqedim gihanê.

Di sêzdeyê Cemadelulayê de ji leşker qasid hat ku neyar bi siwar û peyadeyên xwe ve derketiye û çûye ser girê Safiyeyê³⁸⁷ kon vedaye û ji wê derê jî çûye rexê Netrûnê û dû re rabûne çûne Beyt Nûbayê.³⁸⁸

Siltan serdar civandin, sûrên Qudsê li ser wan par ve kir û cihê her yek ji wan bi wan da naskirin.³⁸⁹ Dû re nûçe hat ku sipaha Misrê digel Ibn Cerahiyê Mihranî,³⁹⁰ Felekedînê birayê Melik Adil yê ji dê û komeke mezin ji serdaran tevî xelkekî pir gihîştîye [navçeyê]. Îca dema dijmin ev yek bihîst, wan hêzeke mezin û gelek peyade bi Enkîr³⁹¹ re bi çek kir da herin têkevin riya wan. Siltan mîrê axurê³⁹² bi komekê ve şand da wan hişyar bikin û ferman kir ku qefle bi qefle çolebîr û ji bajar û deverên bi şênê dûredûr herin heya têkevin welêt.

Lê belê wan riya nêzik girt û bi spêdeyê re rêbirên Hesayê avêtin ser wan û tu ewleyî nema ji bilî yê ku bi saxî xwe gihand hespê xwe û çû cem qafileyê. Ew sê hezar hêştir bûn digel mal û pertalên bêhejmar. Yê ku nûçeya hatina wan gihand neyar jî hinek xerabên Ereban bûn [ku bi neyar re dixebitîn]. Bi vê re gelek kêfa neyar hat û bi malê ku dest danîbûn ser, moralê wan qewî bû û Siltan jî bi vê derba mezin wisa aciz bû ku di wê şevê de nefitirî û ne jî nan

³⁸⁷ Tilsafîye keleyek ji deverên Filistinê ye ku nêzikî Beyt Cibrîna herêma Remleyê dikeve. Yaqût, 2/49

³⁸⁸ Beyt Nûba bajarekî piçûk yê herêma Filistinê ye. Yaqût, b. n., 1/620

³⁸⁹ Bi vî awayî her hêzê cihê xwe yê parastina sûrê naskir û xwe amade kir. Ibn Şedad, b. n., r. 278

³⁹⁰ Ew Huseyn ibn Cerahiyê Mihranî bû ku ji êleke mezin ya hozên Hekarîya bû û digihşt êla mezin ya Kurdên Hezbanî. Ibn Şedad, b. n., 281-282

³⁹¹ Li gorî Ibn Şedad bi Qiral Riçard re komeke Erebb hebû ku jê re xizmet dikir: "Ew bi komekê Erebb ve çû heya giha qafileyê û bi şeweyekî Erebbî dora wî pêça û dît ku wa ye çav di xew de rawestiyane. Ew zivirî û leşkerê xwe siwar kir û êrişî ser wan kir ku êriş nêzikî berê sibê bû." Ibn Şedad, b. n., r. 281

³⁹² Mîrê axurê berpirsiyarê tewla/axura hesp, hêstir û hêstirên Siltan bû û serekê seyisên olaqan bû. Qelqezendî *Subh el-E'şâ, es-Silab fî l-Îslam*/Çek di Îslamê de r. 11

xwar. Dijmin jî alavên hesarê kom kirin û daketin Beyt Nûbayê da biçin dor-pêça Qudsê.

Siltan ferman da ku mîr û serdar bicivin û Mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca el-Semîn bi zehmetiyeke mezin hat û li ser kursî rûnişt, herweha Mîr Seyfedîn Meştûb, Hiseyn ibn Cerahî, Elemedîn Silêman ibn Cender, Esedî hemî, Mecdedîn Hilderîyê Himeydî³⁹³ Qaymezê Necmî, Ezedîn ibn Miqedim û mîrekên din hemî hatin civatê. Siltan ji wan re got: “Ev neyar bi hêzeke xurtirîn hatiye ser me ku ji ber vê jî ya qenc ew e em li cem tahtê [ber Camîya Eqşayê] li hev bicivin û peyman mirinê bidin hev.” ku serdar hemî di eynî fikrê de bûn.

Dû re Siltan demekê rawestiya û got: “Spas ji Xwedê re û mihrîvanî li Resûlê wî be, divê hûn bizanibin ku hûn leşkerên Îslamê û hêz û rûmeta wê ne. Hûn dizanin ku xwîna Misilmanan û malên wan di ber berpirsiyariya we de ye û li dijî vî dijminî ji we pê ve tu kesî din nîne. Ger hûn kêmasî bikin yan ji rûnin dê neyar mîna ava ser kitêbê welat hemî bigire ku ev jî di stuyê we de ye, çûnkî hûn in yê ku we ew girtiye ser milên xwe û malê beytulmalê xwariye û ya rastî rewşa Misilmanên welatên din tev bi xebata we ve girêdayî ye.”

Seyfedîn Meştûb bersiv da û got: “Ey mezinê me, em bendeyên te ne û te qencî bi me kiriye û em mezin kirine, te [her tişt] daye me, ji stuyê me pê ve tu tiştê me nîne û ew jî va li ber te ye, bi Xwedê tu kes ji me xwe ji alîkarî û serkeftina te nade paş heya mirinê.” Civatê hemî mîna wî got û pê jî bihna Siltan derket, dilê wî xweş bû û tev rabûn çûn.

Dema bû ‘eşaya dereng em ji bo xizmeta wî civiyan, lê ew mîna adetê xwe yê hercar ne bêhnfireh bû û dû re got: “Ma hûn dizanin bê ka çi bûye, Mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca şandiye cem min û dibêje; komek ji serdarên Kolemanan çûne cem û ew û Meştûb rexne kirine ku çima ew li ser dor-pêçanê bi me re di heman fikarê de ne û ew ditirsin ku weke gelê Ekayê bê serê wan jî. Ji ber vê jî ya baş ew e ku em rêz bibin û bi rêzbendî şer bikin. Îcar ger Xwedê têkbirina wan (Frengan) ji me re biryar dabe em dê welatên wan yê din ji zeft bikin, lê ger ku dijê wê be hingê dê Quds here lê leşkerê Îslamê dê sax bimîne û welatên Îslamê yê din bêyî Qudsê dê Îslamê biparêze.”

³⁹³ Mecdedîn Hilderîyê Himeydî yek ji serdarên mezin yê dema Selahedîn bû ku ji Eşîra Himeydîyên Kurdên Akre bû, ji bo bêhtir bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, 309.

Ew wê şevê heya sibê bêxew li ser fikirî û ev yek ji wan şevan bû ku ji bo rîya Xwedê tê de şiyar mabû. Gava wextê nimêja îne hat rabû xwe şûşt, bi dizî xêr kirin û li ber Xwedê ji bo kêmhêziya xwe li xwe mukir hat, di navbera bang û qametê de rawestiya, xwe avêt Xwedê û dua kirin. Qazî Behaedîn gotiye: “Dema çû secdê hingê min dît ku hinek peyv digot û stêrên çavên wî jî diherikîn ser şalika nimêjê.” ‘Eşaya wê (rojê) nameya [Ezedîn] Cûrdîkê [Nûrî] ku bi pêşnijdeyê re bû, hat û tê de digot: “Gel [Freng] hemî li ser piştê hespan siwar bûne û demekê rawestiyane, lê dû re dîsa peya bûne û vegeyriyane konên xwe.” Lê sibeya şemiyê name hat ku nêrînên wan li ser çûna ser Qudsê û neçûna ser ji hev cuda bûne. Paşê li ser vê yekê li hev kirine ku sêsed kes ji giregirên xwe hilbijêrin, ew jî 12 kesan ji wan û ew jî sê kesan ji wan hilbijêrin û ew hersê kes biryara paşî bidin ku wan jî biryara çûnê daye û tu kesî din nikaribûye dijî wan derkeve. Ew serê sibeha yazdeyê Cemadelaxera sala heştan [588/1192’yan] çûne Remleyê ku hejmara wan deh hezar siwar bûn û peyadeyên wan jî bêhejmar bûn, lê Siltan ji Misra parastî ditirsiya.

Di pêncê Recebê de kurê wî Melik Zahir giha wê derê û Siltan li Azerîyeyê [ku gundekî Qodsê bû] rastî wî hat, Melik Zahir li ber wî erd ramîsa û ew jî ji hespê peya bû, ew himbêz kir û navbera çavên wî maçî kir.

Di dehê Recebê de nûçe giha Siltan ku Freng diçin ser Beyrûdê; ew jî çû û li el-Cîbê³⁹⁴ daket, di yazdeyê Recebê de jî Melik Adil derket cem. Siltan ji Cîbê çû Beyt Nûbeyê, ji wê derê çû Remleyê û dû re jî siwar bû çû Yazûr, Beyt Decen³⁹⁵ û derket raserî Yafayê.

Di panzdeyê wê de jî daket ser Yafayê û ji deryayê heya bejê dora wê girt û menceñiq li ser girêdan, ew li ser siwar kirin û zor dayê, neqebkar danîn dora sûran û ew qul kirin û ketinê ku qral jî hingê ji Ekayê diçû Beyrûdê.

Spêdeya Siltan dest bi şer û êrişê kir, ceng giran bû û rewş dijwar bû ta ku yên li Yafayê ji bo aştîyê xeber jê re şandin. Wî serdariya Qudsê û mîrgeha wê jî wan xwest, wan jî erê kir û heya roja şemiyê moledan xwest ku dibû hijde-

³⁹⁴ El-Cîb navê du keleyan e ku ji wan re Cîba Jorî û Cîba Jêrî tê gotin û dikevin navbera Qudsê û Nablusê û ji deverên Filistinê ne. Yaqût, b. n., 2/227

³⁹⁵ Ya rastî min Beyt Decenê di Mu’cema Yaqûti de nedit, lê Beyt Cibrîn heye ku dikeve navbera Qudsê û Xezeyê û dibe ku ew be, lê şaş hatibe nivîsîn çawa ku di *Sîreta* Ibn Şedad de jî Beyt Cibrîn e. Ibn Şedad, *Sîret*, r. 294; Yaqût, b. n., 1/616

yê³⁹⁶ Recebê, lê Siltan muhlet neda û ew û leşker hemî çûnê, wan Mancenîq li ser girêdan û [lê xistin heya kun tê de vebûn û] kunvekêr ketinê. Hingê deng jê bilind bû û defên hewarê lê ketin ku neqebkaran jî bi tivingan agir berdanê û bi agir bû weke çiyayekî mezin û dengê tehlîl û tekbîrên wan pir bilind bû.

Ev weha man û dijminê ... jî weke sedeke hesin di qelîşteka dîwar de rawestiyabûn ku çî dema yek dihat kuştin yekî din diket dewsa wî. Qasidek ji wan hat cem Siltan, jê ewleyî xwest û hêviya vegerandina ji êrîşê kir, lê Siltan jê re got: “Ez nikarim wan vegeerînim lê ya baştir ku hûn têkevin keleyê da Misilman ji dêla mijûliya bi we ve herin bajêr.” Qasid zivirî û ew kişiyên keleyê, leşker jî bi zor kete bajêr, gelek qumaşên giranbuha talan kirin û serokatî jî li gor biryara pêşî cihê xwe girt.

Di berbangaya wê şevê de me dengê ‘orîna boruzana wan bihîst û me fêhm kir ku nijdeya wan gihaye wê derê; Siltan jî ji bo xurtkirina bajarê Dirbasê kurê Memê Marîni,³⁹⁷ Hiseynê Cerahî, Cûrdik û Elemedîn Qeyser şand hawara wan. Hingê Melik Zahir çû keleya Yafayê û ferman li kesên lê kir da dakevin û wan jî erê kir û ji bo derketinê xwe amade kirin; lê Ezedîn Cûrdik got: “Pêwîst nake ku kes jê derê heya ku xelk ji bajêr dernekeve.” Ji tirsaya ku wan bigirin û ji ber vê, derketin dirêj bû ta ku roj hilkişiya.

Çel û heft kes bi jin û hespên xwe ve derketin, lê çawa dixwiya ji kesên keleyê re sih û şeş merkeb hatibûn. Dema ew derketin nîşanên serîhildanê ji wan dihatin dîtîn, wan jî rê girtin, derketin ser sûran û dû re li hespên xwe siwar bûn, ji keleyê derketin û bi yekdestî pêk ve êrîş kirin. Wan Misilmanên ku di bajêr de bûn derxistin, lê def lê ketin û xelk çû wan ta ku wan xistin keleyê.

Wan petrîkê xwe şand cem Siltan û daxwaza biryara berê kir. Ji xwe sedemê nehatina nijdeya wan ew bû ku gava wan sancaqên Misilmanan di bajêr û keleyê de dîtîn, texmîn kirin ku kele teslîm bûye.

³⁹⁶ Li gor Ibn Şedad, Ebû Şame û Ibn Wasil nozde ye. Ibn Şedad, b. n., 297; Ebû Şame, b. n., 4/185; Ibn Wasil, b. n., 2/394.

³⁹⁷ Ew Mîr Ezedînê kurê Dirbasê kurê Memê Marîni bû û ji hoza naskirî ya Kurdên Marîni ku yek ji êlên Hezbanîyan bû. Boris James, b. n., r. 44

Gava rewş eseyî bû, wan dest pê kir çûne qeraxê ku keştîvanî gemiya xwe ya cengê danîbû bejê. Hê saetek neçûbû, hemî kesên sîtolê li derbendê peya bûbûn û di cih de êrîşî Misilmanan kiribûn. Ew ketin destê wan û Siltan jî dest danî ser qasid û ferman kir ku giranî û bazaran li Yazûrê bi paş ve bixînin. Hingê Enktîr jî daket û kete xaneya Siltan û yên li keleyê jî çûne cem.

Di şazdeyê Recebê de Elaedînê kurê xwediyê Mûsilê bi leşkerê xwe ve gihayê ku Siltan pê kêfxweş bû, dû re çû pêşwaziya wî û zêde qedrê wî girt. Siltan çû Netrûnê û di nehê Şabanê de sipaha Misrê gihîştê ku koma Esedîyan û Melik Mueyidê kurê Siltan jî bi wan re bû, Siltan derket pêşwaziya wan û Misilman bi hatina wan şa bûn.

Di yazdeyê Şabanê de Melik Mensûrê kurê Tiqyedînê xwediyê Hemayê hat û çû cem Siltan, ew rabû wî ew ramîsa, himbêz kir û jê re pir giriya, dû re ew pê şabû û qedrê wî girt.³⁹⁸

Dema Siltan dît ku ji her hêlê ve leşker civiya, kêfa wî hat û daket ser Remleyê û Ezedîn Curdik û Cemaledîn Ferec bi nijdevanî şandin ser Yazûrê.

Di vê rewşê de jî qasidên Enktîr ji bo berfê û mêwe diçûn û dihatin û Siltan jî ew jê re dişandin, ji ber ku ew nexweş bû û Xwedê xox û hirmê xistibûn ber wî.

Dema bû şemîya sêzdeyê Şabanê, Bedredîn Dildirimê ku ji hêza pêşengê bû hat û diyar kir ku, ew bi Enktîr/Riçard re civiyaye û ew ketiye ber biryara ku Siltan pê raziye, pirsra aştîyê kiriye û dest ji Esqelanê jî berdaye.

Siltan Dîwan civand û li ser kaxizekî Yafa û der û dorên wê nîşan kir, Remele, Lud û Mecdel Yabayê ji ber derxist, dû re Qeysarî û deverên pê ve, Ersûf û deverên wê û Hayfa û derûdorên wê nîşan kir û Nasîre û Sefûrîyeyê jî ji ber derxist û ev hemî di kaxezekî de civandin. Wî ew da Terantay ku bi qasid re bibe û ji qasid re got: “Ev ew welat in ku dê di destên we de bimîne,

³⁹⁸ Ew piştî mirina bavê xwe Melik Muzafer Tiqyedîn bûbû desthilatdarê Hemayê ku ji ber hinek tevgerên wî yên ne di rê de nêrîna Siltan li hemberî wî guheribû, lê dû re bi şaşiyên xwe hisiya û rabû ji tevgerên xwe poşman bû û xwe avêt Melik Adil ku rewşa wî li cem Siltan rast bike û wî jî ew efû kir. Ibn el-Esir, b. n., 10/216; Ebû Şame, b. n., 4/170, 177; Ibn Wasil, b. n., 2/377-378.

ger hûn li ser van li hev bân ew ji we re pîroz bin û ez destê xwe didim we.” Terantay bi qasid ve çû û roja duyemîn bi peyambir re vegeriya, ew ketin hizûra Siltan û kurtiya bersivê weha bû: “Qral dest ji Esqelanê bernedaye, lê rewşa Ludê bila Siltan biryar bide.” Necîb Edil rahişt kaxezê û çû cem qral ku nexweş bû, wî jî got: “Taçeta min nemaye ku ez li sûretê [nameyê] bini-hêrim, lê ez li hev têm û va ye destê min.” Kendehrî [Kont Henry] û Îbn Barzan³⁹⁹ amade bûn ku li sûretê nihêrîn û bi Ludê û Remleya nêvîkirî razî bûn ku biryar li ser vê hat dayîn⁴⁰⁰ û Edil jî yekî ku wî li ser biryarê agahdar bike şand cem Siltan.

Roja çarşema dozdeyê Şabanê bi dest Qral girtin, jê re soz dan û lêborîn xwestin ku şah sond naxwin û ew jî weha bi Siltan qanî bû. Yê din bi destên wî girtin û sond xwarin, ku Esbetar (Siwarên Yû’henna/Les Hospitalers/Johaniter) û Dawîye (Siwarên Peyker/Les Templiers) û mezinên Frengan yê din jî pê razî bûn û hatin xargeha Siltan. [Yê ku hat] Ibn Henfry bû ku Edil jî pê re bû û giliyê bûyerê kir û wan jî bi destê Siltan girt, sozê aştiyê dayê û Melik Adil, Melik Efdel, Melik Zahir, Seyfedîn Meştûb, Hisemedîn Eb ul-Hîca, Bedredîn Dildirim, Melik Mensûr û Ibn Miqedim sond xwarin. Delêli di kolan û taxan de kire gazî û got ku lihevhatin pêk hatiye û ji wan kesê ku bivê dikare were welatên me û ji me kesên ku bivên dikarin herin welatên wan.

Sed neqîb û komek jî serdar ji bo wêrankirina tiştê ku li Esqelanê avakirine, çûn wê derê.

Ew çû Neutrûnê û leşker têkilî hev bûn û gelek kes ji wan çûne seredana Qudsê ku mebesta Siltan jî ew bû ku armanca xwe ya seredanê binin cih û vegehin welatên xwe da Misilman ji wan ewle bibin.

Siltan destûr da leşkerê Îslamê û yê pêşî ku çû leşkerê Erbilê/Hewlêrê bû di serê remezanê de û dû re leşkerê Mûsil, Sencar/Şengal û yê Hisnê/Hisenkeyfê/Heskîfê bûn.

³⁹⁹ Ew Balianê Ibelînî (Balian of Ibelin/Balian d’ Ibelin) yê xwediyê Beyt Cibrînê bû ku di cenga Hitînê de serdarê hêzeke Frengan bû û bi Rymondê III’em ê xwediyê Teberiyê re ji mirinê filitibû, lê di cenga Qudsê de ji serdarê mezin yê hêza Frengan bû. Ebû Şame, *Rewdeteyn fî Exbar ed-Dewleteyn*, Dar el-Kutub, 1998, Qahîre, 2/1, r. 303, not 6.

⁴⁰⁰ Ji bo agahdariyên bêhtir li ser vê lihevhatinê, bnr. Îsfehani, b. n., 603-609; Ibn el-Esir, 10/218-219; Ibn Şedad, b. n., 304-308, 315-317; Ebû Şame, b. n., 4/190-192; Ibn Kesir, b. n., 12/269-270; Henbelî, *Şifa ul-Qulûb*, r. 177-178.

Siltan çû Qudsa rûmetdar, rewşa wê kontrol kir, deverên wê yên bi rûmet ziyaret kirin û her lê ma heya ku jê re birêketina keştîya Enktar eseyî bû, hingê rabû çû Nablusê.

Di yazdeyê Şewalê de Behaedîn Qereqûş ji dîlîtiyê filitî û hat û ew gelekî pê şa bû, ji ber ku heqê wî li ser hebû.

Di bîst û sisyê Şewalê de Seyfedîn Elîyê Meştûb ê Hekarî li Qudsê wefat kir, ew ne walîyê wê bû lê yek ji serdarên wê bû û di mala xwe ya li Qudsê de hat veşartin.

Siltan serê sibeha çarşema şazdeyê Şewalê ket Şamê ku wî pir ji Şamê hez dikir û mayina lê di ser her bajarî re digirt, çûnkî zaroktiya wî lê derbas bûbû.

Dema Melik Adil çavdêriya rewşa Kerekê kir vegeriya ku here welatên berfiratê; Siltan jî çû pêşwaziya wî, li dor Xebaxebê⁴⁰¹ û çemê Kuwetê⁴⁰² nêçîr kir ta ku Melik Adil hat gihayê û herdu bi hev re ketin Şamê.

Dû re Siltan digel birayê xwe û zaroyên xwe nêçîr domand û bi hev re li bostanên Şamê, li deverên zaroktiya xwe temaşe dikirin.

Pêşwaziya Hecîyan

Di roja çarşema sêzdeyê meha Seferê de qasidên Frengan xwest cem xwe, lê [dema ew di rewşa ecêb de dîtin got ku ewro karê wî heye û] li wan guhdarî nekir.⁴⁰³ Serê sibeya îne ji bo pêşwaziya hecîyan siwar bû ku gelek rûmet dida zana û şarezayan. Ew di nav bostanan de di riya Munîb 'ê⁴⁰⁴ re zivirî û kete keleyê.

Roja şemîyê wî xwe pir kesirî dît û taya ziravî/sefrawî ew ji hiş bir, her ku çû êşa wî zêdetir bû. Êşa wî di serê wî de bû û nîşana bi dawîhatina temenî

⁴⁰¹ Xebaxeb navê devereke Hewranê ye ku dikeve hêla Dimeşqê. Yaqût, b. n., 4/209

⁴⁰² Kuwet gundê pêşî ye ku gava rêwî ji Şamê derdikevin da biçin Mîsrê digihîjinê. Yaqût, b. n., 4/461

⁴⁰³ Sedem ew bû ku kurekî wî yê biçûk bi navê Emîr li cem bû û dema ew hatibûn hindur ew ji por û rihên wan yên ecêb qusandî û cilûbergên wan tirsîyabû û giriya bû, loma lêborîn ji wan xwestibû û ew vegeandibûn. Ji bo bêhtir bnr. Ibn Şedad, b. n., r. 327.

⁴⁰⁴ Munîb 'ê, li gorî Ibn Şedad Menî ' e û devereke nav bostanên dora Dimeşqê ye ku li ser riya Hîcazê ye. Ibn Şedad, b. n., r. 328

bû, ku bizîşkê wî yê li mal û li gerê herdem pê re bû û hînî xûyê wî bûbû ew veşartibû. Duktoran ew muayene kir, lê nexweşî gihabû radeya paşî ya qelstirîn. Di roja şeşemîn ya nexweşîya wî de me ew runiştand û me pala wî da palgehekê û em (Behaedîn Îbn Şedad û Qazî ibn Fazil) derketin. Di roja heft û heştan de nexweşîya wî dijwar bû û di roja nehan de lerzekê ew girt û ket tayê ku êdî nikaribû vexwe. Xirecira bajêr dijwar bû, meriv tirsîyan, qumaşan ji sûkê bar kirin û xelk ji xemgînî û hesretê ji hiş çû.

Gava Melik Efdel rewşa bavê xwe dît û jê bêhêvî bû, dest bi girêdana peymanan kir û di mala dergevanê naskiriyê bi Sekene de rûnişt. Wî qazî amade kirin da jê re sûretê sondeke kurt binivîsin ku tê de sond û peymanan ji bavê wî re heya sax be hebû û di pey wefata wî de jî jê bi xwe re soz û peyman hebû. Wî ji merivan lêborîn dixwest ku nexweşî xedar bûye, ew nizane dê çi bibe û ew vê peymanê bi ihtiyatî hew ji bo adetê desthilatdaran çêdike.

Kesê pêşî ku ji bo peymanê amede bû şihneyê Şamê Se' dedîn Mesûdê birayê Bedredîn Mewdûd bû, dû re Nasirudînê xwediyê Sehyûnê sond xwar û jê xwest ku keleya di destê wî de jê re be. Sabiqudînê xwediyê Şeyzerê⁴⁰⁵ hat, wî sond xwar lê bê telaq û berdan, Xwoştirînê Hekarî,⁴⁰⁶ Noşirwanê Zerzarî,⁴⁰⁷ Elikan⁴⁰⁸ û Mengelan⁴⁰⁹ hatin û sond xwarin. Herweha Meymûnê Qesrî, Şemsedîn Senqerê mezin hatin û gotin: “Em sond dixwin bi şertê ku em şûr di rûyê tu birayên te de nekişînin. Usame hat, sond xwar bi şertê nanekî ku wî qayil bike, Senqerê Meştûb, Farisê Bekî, Eybekê Eftes/Fetîs û Hisamedîn Beşare ku pêşekê van bû hatin sond xwarin lê tu mîrekên Misrî nehatin û wî jî ji wan re negot.

Kopiya sondê ev bû: “Bêguman ji niha û pê ve min niyeta/mebesta xwe zelal kiriye û armanca xwe ji Melik Nasir re di dema jiyana wî de xalis gêraye

⁴⁰⁵ Şeyzer keleyeke digel kûraneke Şamê ku nêzikî Me' ereyê ye û bi qonaxa rojekê duri Hemayê ye. Yaqût, b. n., 3/434

⁴⁰⁶ Ew Cemaledin Xweştir Mihemd ibn Hiseyn ibn Xweştirinê Hekarî ye ku çawa ji nasnavê wî jî tê zanîn ew yek ji mîrekên Hekariya bû ku di nav hêza taybetî ya Selahedîn de bû. Bnr. Ebû Şame, *Rewdeteyn*, 2/32; Bundarî, *Sena ul-Berq*, r. 207, 257; Boris James, b. n., r. 104; Ibn Wasil, b. n., 2/118-132

⁴⁰⁷ Noşirwanê Zerzarî mîrekî eşîra Zerzarîyên Kurd bû ku piştî wefata Selahedîn digel mîrekên jorî bi kurê wî Efdel re peyman girêdabûn û jê re sond xwaribûn. Ji bo hoza Zerzarîyan bnr. Boris James, b. n., r. 84, 39, 108, 130-132.

⁴⁰⁸ Ew Noşirwan ibn Mihemed Alikî/Elikiyê (mirê dengbêjan) e. Ji bo Alikîyan bnr. Boris James, b. n., 84, 93; Ibn Mistewfî, *Tarîxa Erbil*, r. 911.

⁴⁰⁹ Mîr Dawid ibn Mengelan serdarekî dema Selahedînê Eyûbî bû ku hem ji hêla dê û hem ji ji ya bavê ve digihîşt Merwanîyan. Ew di dema êrişê casûsên Heşaşîyan ya ser Selahedîn de hima piştî Seyfedîn Yazkûc gihabû hawarê û nehiştibû ku bigihê Selahedîn, lê yê Heşaşî ew birindar kiribû. Li gorî Ibn Şedad navê wî Melikan e. Ibn Şedad, b. n., 331; Bundarî, *Sena ul-Berq*, r. 122, Ibn el-Ezreqê Fariqî, *Tarîxa Meyafarqîn*, r. 541; Boris James, b. n., 84, 93; Ebû Şame, b. n., ½, 660.

ku ez dê herdem bi xwe, bi malê xwe, bi şûr û peyayên xwe di riya dewleta wî de tekoşîn û xebatê bikim. Ez dê di ber fermana wî de bim û li ber daxwazi-yên wî hazir bim û piştî wî jî di ber fermana kurê wî Melik Efdel Elî de bim. Bi Xwedê ez dê di ber raspêriya wî de bim û ji bo dewleta wî ez dê xwe, malê xwe, şûrê xwe û peyayên xwe bihelînim û ji ber ferman û nakirinên wî der-nakevim û dê hundir û dervayê min jê re weke hev be; ji bo vê gotinê Xwedê kefilê min be.”

[Sala Pêncsed û Heştê û Nehan (589/1193)]⁴¹⁰

Roja çarşema hivdeyê meha Sefera sala pêncsed û heştê û nehan ku roja dozdeyan ya nexweşiya wî bû, nexweşiya wî dijwar bû, taqeta wî nema û jin ketin navbera me û wî.⁴¹¹ Wan Şêx Ebû Caferê îmamê Kelaseyê⁴¹² anî û ew xist cem wî ku merivekî qenc bû. Şêx Ebû Cafer li ber serê wî xwend û Xwedê xist bîra wî, ku ji roja nehan ve ji hiş xwe çûbû û nehatibû ser hişê xwe. Şêx Ebû Cafer qal kir ku dema ew gihaye gotina Xwedê ya “Ew Xwedayê ku jê pê ve tu Xweda nînin û zanayê bi tiştê nepenî û dîtî ye”⁴¹³ wî bihîstiyê ku dibêje: “Rast û bicih e.” Eva han di dema pêwîstiyê de ew hişyar dikir ku qencyeke Xwedê bû, spas jê re.

Wefata wî piştî nimêja sibê ya çarşema bîst û heftê sala pêncsed û heştê û nehan (589/1193) bû ku Qazî Fazil piştî nimêja sibê bi lez çû giha wefata wî.

Dû re kurê wî Melik Efdel li eywana bakur di serxweşiyê de rûnişt ku rojêke mezin bû û hemî kes pê xemgîn bû, li ber ket û giriya û civat ji xeberdana waiz û şairan hat parastin. Dewle 'î⁴¹⁴ ew şûşt û piştî nimêja nîvro ew di tabûteke bi xewliyê rûkirî hat derxistin. Ew û hemî tiştên ku ji bo kefenê wî hat amadekirin Qazî Fazil ew ji cihekî Helal ku wî nas dikir hazir kiribû. Dema dîtina tabûtê qarîn bi xelkê ket û ji ber girîn û zarînê alem ji hiş ve çû û xelkê kom bi kom li ser nimêj kir. Dû re wî vegerandin xaniyê di bostan de û di sifa rojavayî de hat veşartin.

⁴¹⁰ Ev serenav di teksata eslî de tunebû min lê zêde kir.

⁴¹¹ Ew ji devê Ibn Şedad vediguhêze. Bnr. Ibn Şedad, b. n., r. 332-333.

⁴¹² Kelase navê dereveke Dimeşqê ye ku navê xwe ji kargeha kilsê ya wê derê girtiye. En-Ne'îmî, *ed-Daris fi tarix el-Medaris*, 1/290.

⁴¹³ Sûretê Heşr (59), ayet 22.

⁴¹⁴ Dîyaedîn Eb ul-Qasim Ebd el-Melik (518-598/1124-1201) ibn Zeyd ibn Yasîne Texelubî bû ku ji gundê Dewle 'ê ye Mûsilê bû û di sala pêncsed û hijdan (518/1124) de bûbû û di sala pêncsed û not û heştan (598/1201) de li Şamê wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 48.

Efdel sê rojan serxweşiya wî gerand û xelk bi qasî ku ji tu kesî din re nebû-
bû jê re xemgîn bû.

Îmad el-Katib gotiye: “Şeva yekşemê em çûne cem ji bo pirsax nexweşiya
wî, lê ew zêde dibû û her roj dil qels dibû û kerb û meraq qatqat dibû. Dû re
di sehera roja çarşemê de ji cîhana fanî bar kir ya beqayê ku ji bo mirina wî
hêviya zilaman jî mir û bi çûna ava ya roja wî rohnîya qencan jî tarî bû. Ew li
keleya Dimeşqê li mala xwe hat veşartin û komkarê camêrî û hêjayiyê jî di
gora xwe de hat binaxkirin û şairan jî li ser gerand.”

Qazî Fazil ji Melik Zahir re ku li Helebê bû nameyeke sersaxiyê weha
nivîsi: “*Bêguman ji we re di resûlê Xwedê de nimûneyeke qenc heye.*”⁴¹⁵ ta dawî.
Min ji Melik Zahir re nivîsi ku Xwedê serxweşiyên bobelata wî qencdir bige-
rîne, paşrewên wî ji kole û hevalên rehmetî re bihêle, hêsir ketin çavan û dil
xemgîn bûn. Min ji bavê te yê ku ez xizmetkarê wî bûm xatirê dawî ku dû re
em hev nabînin xwest û min ew teslîmî Xwedê kir bi hêviya qencî û alîkariyê.
Leşkerê wî yê biryartûj ew neparast û çek û xezîneyan jî nikaribû belayê jê
dûr bike, çav stêrik dike, dil jî serî datîne û tiştê ku Xwedê jê dixeyide em
nabêjin; ey Yûsuf, bêşik ez li ser te xemgîn im. Di dawiyê de ger hûn bibin
yek we hew cenabê wî yê xweşmêr winda kiriye, lê ger hûn bibin dijber hingê
tirsînaka bobelatên dahatuyê mezin e.

Tiştê ku li pey xwe bişt

Qazî Behaedîn ibn Şedad di kitêba xwe ya Sîretê Siltan de gotiye: “Dema
wefat kir ji çel û heft dirhemên Nasirî û dînarekî bi tenê jî ji zêrên Sûrî pê ve
tu serwet li pey xwe nehiştiye û tu xanî, aqar, mal, milk, bostan û yên din li
dû wî nemane.

Vegirtinên wî

Cihê ku pêşî vegirt welatê Misrê, Hîcaz, Meke û Medîne, Yemen ji
Zebîdê heya Hedremûtê ku bi Hindê ve bû; ji herêma Şamê jî Dimeşq,
Ba'albek, Hims, Banyas, Hema, Heleb û deverên pê ve bûn. Ji qeraxê û baja-
rên wê jî Quds, Xeza, Darûm, Tilsafîye, Esqelan, Yafa, Qeysarî, Heyfa, Eka,

⁴¹⁵ Sûretê Ehzab (33), ayet 21.

Teberîye, Şeqîf, Sefed, Kewkeb, Kerek, Şewbek, Nablus, Seyda, Beyrûd, Cibeyl, Cebelî, Laziqî, Şexer, Bekas, Schyûn, Belatnis, Hisna Berezî, Derbisak, Bexras bûn. Ji rojhilat ve Heran, Riha, Reqe, Serê Kanîyê, Sencar, Nisêbîn, Cemlîn, Mûzir, Sirûc/Pirsûs, Meyafarqîn, Amed, Şhrezor û Bewazîc bûn.

Li Konstantînê, ji derîyê Hemedanê heya Firatê, ji Firatê heya Hedremûtê û ji rojava ve jî heya Afrîka xutbe li ser navê wî dihatin xwendin. Wî şêst kele vegirtin û di desthilatdariya Nûredîn de jî wî Misr, Mexrib, Hîcaz, Yemen, Qudus, Qerax û Diyarê Bekir li aqarê wî zêde kirin û ger sax bima jî dê ji rojhilat heya rojava dûr û nêzik cîhan hemî vegirta. Çendî ku destpêka vegirtinên wî ku Misir bû, bi himeta Nûredîn, mal, leşker û peyayên wî bû jî, lê jixwe di nav wan de nêzikayîyeke hevdemî, exlaqî, dadî û xwe parastina ji gunahan hebû. Digel ku herdu jî negihan şêst saliya xwe, lê çiqas camêrî, xweşmêrî, mêrxasî, xuy û serpêhatiyên qenc hebûn bi dest xistin.

*Zarokên wî ku şazde kur û keçek bûn*⁴¹⁶

Di nav zarokên wî de yê mezintirîn Melik Efdel Elî bû ku birayên wî yê ji bavê jî Zafer Xizir, Qutbedîn Mûsa, Melik Ezîz Osman, E'ez Yaqûb, Melik Zahir Xazî, Melik Zahir Dawid, Melik Mu'iz Ishaq, Mueyed Mesûd, Melik Eşref Mihemed, Melik Muhsin Ehmed, Melik Cewad Eyûb, Melik Mi'ezem Toranşah, Melik Xalib Melikşah û Nusret Ebûbekir/Ebûbekir Nesr bûn. Qîza wî jî navê wê Mu'nîse Xatûn bû ku ew bi kurê Melik Adil Melik Kamil re zewicîbû û heya mirina xwe li cem bû. Kurekî wî jî bi navê Îsmail hebû ku hê di saxiya bavê xwe de miribû.

Tîştên ku piştî wefata wî hatin nûkirin

Dema ew mir, birayê wî Melik Adil li Kerekê bû, ji wê derê çû taziya kurê wî Melik Efdel, çend roj li cem ma dû re çû welatê xwe yê Cezîreyê ku Heran, Riha, Simeysat, Reqe, keleya Ce'ber⁴¹⁷ û Meyafarqîn bû, jixwe ji erdê Şamê jî Kerek û Şewbek yê wî bûn.

⁴¹⁶ Li gorî Rewdeteynê ku ji kitêba Îmad el-Katib ya Feth el-Qissî fi Feth el-Qudsî veguhastiye û li gorî Ibn Kesîr û Ibn Wasil jî zarokên wî hivde kur û keçek in û li gorî Henbelî jî 18 kur û keçek in ku ew van jî lê zêde dikin: Emadedîn ibn Şadî, Nesretedîn Merwan. Ebû Şame, b. n., 4/220; Îsfehani, b. n., 368; Ibn Kesîr, b. n., 13/6; Ibn Wasil, b. n., 2/423. Li ser kurê wî Mişemmer, bnr. Ibn Xelîkan, b. n., 5/555, Ibn Wasil, b. n., 2/421; Ibn Texreberdî, b. n., 6/57, not 2.

⁴¹⁷ Ce'ber keleyeke ser Firatê ye ku dikeve navbera Balis û Reqeyê. Yaqût, b. n., 2/165

[Melik] Efdel qazî Ziyaedîn ibn Şehrezorî⁴¹⁸ bi peyambirî şand cem Xelîfe ku pê re zerd yan jî zirxê Siltan, şûrê wî, hespê wî, kurteqapûtê wî yê cengê yê betanhevrîşim, gurzê wî û gelek hediye jî jê re şandin, lê xelkê ew şermezar kir ji ber ku wî vemaşên Siltan şandibû Bexdayê.

Wî Qazî Behaedîn Ibn Şedad jî bi nameyekê şand cem Melik Zahir ku jê pîrsa biryara wî ya ser Helebê dikir.

Lê heçî Melik Adil e rojhilatî li ber rabûn û bi Ezedînê xwediyê Mûsilê û hevalên wî şewirîn. Mecd ibn el-Esîr⁴¹⁹ derketinê destnîşan kir, lê Micahîdedîn ibn Qaymaz baştir dît ku raweste heya rewş qenc diyar bibe û pê re jî ji Mizafereîn ibn Zeynedînê xwediyê Mûsilê re, ji Sencerşahê xwediyê Cizîreyê re û ji Emadedînê xwediyê Sencarê re name nivîsand, lê ji birayê wî Emadedîn pê ve kesî bersiva wî neda. Ezedîn ji Mûsilê derket û ew li ser Nisêbînê civiyan da welatê Cezîreyê bistînin. Adil jî hingê li ser Heranê bû, wî jî zaroyên birayê xwe hawar xwest û jê re leşkerê Misrê û Şamê hat.

Ezedîn li ser Nisêbînê navêşî bû û çû Dineyserê/Dinêserê,⁴²⁰ wî jî bo aştiyê xeber şand cem Adil û jê xwest ku bibe cihgirê wî yê Cezîreyê, lê Adil qebûl nekir û navêşa wî jî her ku çû zêdetir bû ta ku ji bêgavî vegeriya Mûsilê û di meha Şabanê de mir.

Bektimûrê xwediyê Xelatê bi mirina Siltan hisiya û rabû navê Melik Nasir li xwe kir û xwest ku Cezîreyê bistine, lê di Cemadelulayê de hat kuştin.

Adil hat Mêrdînê û xwest dora wê bigire, lê xwediyê wê pê re li hev hat û ew jî zivirî Heranê ku hingê ji Xelatê qasid hat û ew dixwestin wê derê, lê berf hat û nehişt ku here, leşker jî vegeriya navenda xwe.

⁴¹⁸ Eb ul-Fezaîl Qasim Yehya ibn Ebdullah ibn Qasim Ziyaedîn Şehrezorî ku di sala 599/1202'yan de wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 55-56; Ibn Kesîr, b. n., 13/29; Ibn Texreberdî, b. n., 6/164

⁴¹⁹ Meccedîn Eb ul-Se'adet Mubarek Mihemd ibn Ebd el-Kerîmê Şeybanî ibn Esîr el-Cizîrî ku di sala 606/1209'an de li Mûsilê miribû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/350; Ibn Xelîkan, b. n., 4/7-8.

⁴²⁰ Dineyser/Dinêser bajarekî navdar yê Cezîreyê ye ku nêzikî Mêrdînê ye. Yaqût, b. n., 2/544; Qosera/Kızıltepeya niha.

Şems ul-Milûkê kurê Seyf ul-Îslam⁴²¹ ji Yemenê hat Şamê û li cem Efdel ma. Efdel bi xwe jî Ziyaedîn ibn el-Esîr el-Cezerî⁴²² kiribû wezîrê xwe ku xuyê wî xerab kiribû û dilê leşker û giregiran ji Efdel sar kiribû. Ezedîn Usameyê Geylî/Gîlî,⁴²³ Qazî Fazil, Ibn 'Esrûn û giregir çûne Misrê, Ezîz jî pêşwaziya wan kir û qencî bi wan re kir ku piraniya hêza Selahî⁴²⁴ bi wan re bûn. Li ser vê jî hinek Kurd ji wan reviyar û çûn cem Efdel ku wî jî ew pêşwazî kirin û qencî bi wan kir, lê Efdel li kêf û şahiya xwe domand. Quds di destê Efdel de bû lê nikaribû wê biparêze û rabû ew spart cihgirê Ezîz ku bi vê jî ji gel re nekarîna Efdel ya birêvebirinê diyar bû; Melik Zafir Xizir jî çû cem Adil û wî jî Reqe dayê û ew lê ma.

Ev nûçe giha Frengan ku dilê wa bijiya milk û rabûn çûn ser Cibeylê ku komek Kurd lê diman û wan ew firoto Frengan. Ezîz ji Misrê derket çû Birkeyê, berbiçav ji bo cenga Frengan lê di bin de ji bo sitandina Şamê. Efdel pê hisiya, ji apê xwe Adil û rojhilatîyan re nivîstî ku wan jî bi erênî bersiva wî da. Ezîz hat guhê Şamê û Adil jî bi leşker ve çûyê û dema nêzikî Şamê bû hingê Ezîz jî dakitibû palê Şehûra⁴²⁵ û Adil jî daket Merca 'Ezrayê.⁴²⁶

Ezîz jê re şand û xwest ku hev bibînin, ew li ser piştê hespê xwe civiyar û şewirîn. Adil jê re got: “Tu malê xerab neke û bobelatê nexê, ji xwe dijmin jî ji her hêlê ve li pey me ye, wa Cibeylê jî vegirtine û ger hûn diji hev derkevin dê derên din jî bigirin. Îca tu vegere Misrê û peymanava bavê xwe biparêze, tu rûmeta bavê xwe û ya Şamê neşikêne, nexwe dê dilê herkesî bibijê Dimeşqê.” û Adil jî vegeriya Şamê.

⁴²¹ Ew Melik Mu'iz Şems el-Milûk Îsmailê kurê Seyf el-Îslam Tuxtêkin bû ku piştî mirina bavê xwe ya sala 593/1196'an li Yemenê hatibû ser hikim û di sala 599/1202'yan de hatibû kuştin. Ibn Wasil, b. n., 3/136-139; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/192-93.

⁴²² Diyaedîn eb ul-Feth Nesrullah ibn Eb il-Kerem Mihemed ibn Mihemedê navdarê bi Ibn el-Esîrê Cizîriyê Mûsilî ku di sala 558/1162'an de bûye û di sala 637/1239'an de li Bexdayê miriye. Di nav kitêbên wî yê pir de ew jî hene: el-Mesel es-Sair fî Edeb il-Katib we ş-Şa'ir, el-Weşîy il-Merqûm û yê din. Ebû Şame, b. n., 4/245-246, Zeyl, r. 258-59; Ibn Wasil b. n., 3/10, 5/258-59.

⁴²³ Ezedîn Usame ibn el-Geylî/Gîlî, li gorî Ibn Kesîr û Ebû Şame navê wî Ezedîn Usameyê Cebelî ye. Ibn el-Esîr, b. n., 10/359; Ebû Şame, Zeyl, 124-25; Ibn Wasil, b. n., 3/209-10; Ibn el-Kesîr, b. n., 13/50.

⁴²⁴ Dema Qazî Fadil, Ibn Esrûn, Ezedîn Usame ku behsa wan li pêş bihurî û xwiyayiyên din ji Melik Efdel û vi wezîrê wî (Diyaedîn ibn el-Esîr) tiştên ne li rê û ne bi dilê xwe ditin, rabûn destûr ji Melik Efdel xwestin ku herin Misrê, wî jî da wan û ew rabûn çûn Misrê cem Melik Ezîz, çawa ku berê jî Qazîyê Selahedîn Behaedîn Ibn Şedad jî çûbû Helebê ber xizmeta Melik Zahir. Ji xwe Diyaedîn ibn el-Esîr bi Melik Efdel dîrkirina serdar, mîrek û xwiyayên hevalên bavê wî pê xweş kiribû û civandina heval û mîrekên nû jê re destnîşan kiribû. Wî digot ku, ew heval û mîrxasên bavê te yê taybetî ne ku dê timî bi wî çavî li te binihêrin û herdem li ser te xwe ferz bikin û xwedî maf bibînin ku deverên Dimeşqê hemî jî wan têr nakin. Ibn Wasil, b. n., 3/10-12

⁴²⁵ 'Eqebeya Şehûra navê cihêki ye ku ji hêla Kisweyê ve dikeve piştê Dimeşqê. Eb ul-Fida, *Teqwîm ul-Buldan*, r. 253

⁴²⁶ Merca 'Ezrayê gundekî dora Şamê ye ku bi ser herêma Xûlanê ve ye. Yaqût, b. n., 4/103

Ezîz li wargeha xwe ma û leşker jî çû ser Efdel, Adil jê re şand ku here Merc es-Seferê,⁴²⁷ ew çû lê ew nexweş bû. Mebesta Adil ew bû ku wî ji welêt dûr bike da leşker bighîjê, hingê Zahir ji Helebê, Mensûr ji Hemayê, Micahid Esededîn ji Hîmsê, Emced ji Ba'albekê hatin hawara Efdel. Adil ji wan re got: "Biryar çêbûye ku ew vegere Mîsrê, hevkarî pêk bê û rewş bibe mîna berê."

Nexweşiya Ezîz dijwar bû û ger ne ji nexweşiya wî bûya ew li hev nedihat; Ezîz mezinên dewleta xwe Fexredîn Ceharkes/Çerkez⁴²⁸ û yê din şand ku ji melîkan re sond xwarin. Wî daxwaza zewaca bi qîza Adil re kir ku wî ji keça xwe ya Xatûn dayê û heryek ji wan zivirî welatê xwe ku di meha Şabanê de bû û li ser vê nameyeke Îmad el-Katib jî heye.

Dema leşker ji Şamê çû, Efdel dîsa dest bi kêf û lîstika xwe kir û xwe ji gel veşart û kete kêf û sefaya xwe û karûbarê dewleta xwe spart Ziyaedînê wezîrê xwe ta ku navê Melikê Xewar lê hat danîn. Wî [wezîrê wî Ziyaedîn ibn Esîr] jî derûdor xeyidandin, serdar û leşker bi kesên riswa guhart û rewşa gel nexweş bû heya ku bû sedemê rakirina dewleta wî.

Dema Melik Ezîz giha Şamê hingê Melik Zahir, Mîr Bedredîn Dildirimê Yarûqî û malabata wî girt û ew avêt zindana keleya xwe da çavên wan derxe, lê ew bi Ezîz ve mijûl bû. Vêca dema ji Şamê zivirî xwest ku çavê wan derxe lê Xwedê bi hatina Adil qencî bi Dildirim re kir ku du roj dû re ew giha Helebê, derket keleyê, lê raza û pîrsa Dildirim jê kir û ew jê xwest ku nikarîbû dijî wî derketa û rabû ew berda.

Dema Adil ji keleyê daket hingê Zahir poşman bû ku ew negirtiye û vê raza xwe ji Qazî Îbn Şedad re jî dîyar kir, wî jî jê re got: "Ji Xwedê re spas bike ku nehişt, çunkî zaroyên wî desthilatdar in ku ji ber vê jî ji bilî şermê û dîlgirtina kesên bi te bawer pê ve tu fêde ji te re nedianî.

⁴²⁷ Mercsefûr navê devereke Dimeşqê ye. Yaqût, b. n., 5/118

⁴²⁸ Fexredîn Ciharkes/Çerkez/Serkes ibn Ebdullahê Selahî ku serdarekî heja yê Siltan Selahedînê Eyûbî bû û jê re Eyaz Çerkez û Ceharkes jî dihat gotin, yanî bi çar dînanan hatiye kirîn ku dû re Melik Adil Banyas, Tibnîn, Şeqîq, Hunîn û keleya Ebû Hesen dabûyê. Ew di sala 608/1211'an de mir û Melik Adil kurê wî danî ser mîrgehên wî, lê di bin çavdêriya Sarimudîn Xutluba/Quţlu/Kutlu Beyê Tibnînî ku demeke kurt di pey de kurê wî jî mir û keleya wî ji Sarimudîn re ma. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 121; Ibn Xelîkan, b. n., 1/353; Ibn Kesîr, b. n., 13/54.

Sala Pêncsed û Notî (590/1193-1194)

Tê (di vê sala 590/1193-94'an) de Dicle rabû û av giha heya sûra Bexdayê ku Mensûr ava kiribû; ev risteyên jêrîn ji honraweyên Cemaledîn ibn el-Cewzî ne:

Dema şewqa min ji we re zêde bû rohnîya min kêr bû
Azara min ya ser we ezîz bû lê lebatên min kêr bûn

Ey amadeyên dilê min û nexwiyayên ji ber çavên min
Ey rawestayên dilê min we hesret dirêj kirin

Kengê hûn dê mizgîn û bersiva hatina xwe bidin min
Dostê min dê şad bibin û bihxweşî bi ser wan ve bifûre

Kengê dê teblekên noşîcaniyê li dergehên hêviya lêkevin
Ez ê ji çav re bibêjim ziwa bibe ew tiştê fewitî vegeriya

Kengê dê bibêjin, ew hatin bi lez derkeve pêşwaziyê
Û ez dê bibêjim, ey dostên min we çêşa nepenîyan girt

Ger biryar bide bi evîna min û ez we nebînim
Û mijdevanê tirsê bê cem we û bibêje ew miriyê

Hûn ji bo parastina wefayê ji xelkê re bibêjin
Ez li ser peymanê xwe mame ta ku dem were

Û gotiye:

Ger vegera we li me pêk bê dê dilê min xweş bibe
Û dê em rewanê xwe jî bi gorî we bikin

Û gotiye:

Hûn hesab nekin ku min hezkirina we jibîr kiriye
Bêguman çiqas dem dirêj bibe jî ez we jibîr nakim

Ez pirsê nefesên hewayî dikim çunkî
Ew di ser xweşiyên we de dibhurin û rastî we tên

Xwedê Te'ala biryara veqetîna di nav min û we de da
Xweziya temenê min hew ew dema ku min hûn naskirin bûya

Tê (di vê sala 590/1193-1194'an) de dijîtiya navbera Ezîz û Efdel nû bû û sedemê wê jî xapandina leşker û navbeynciyana bû û yê ku bêhtir ew ber bi wilo de didehfand jî Usame bû ku digot: "Xwedê ji bo gelê bi te ve dê ji te hesab bipirse, ev zilam dîsa li kêf û şeraba xwe veqeriyaye, wezîrê wî û Ibn el-'Ecemî ew xistine bin bandora xwe." Ibn 'Esrûn jî ku Ezîz ew kiribû qazîyê Misrê û heya jîkaravêtina wî ji hêla Adil ve jî li ser karê xwe mabû, jê re got: "Tu roja qiyametê aşt nabî." Ev gotina Usame û Ibn Esrûn giha Efdel û wî dest ji tiştê ku dikir berda, poşman bû, ji zêdekariyên xwe tobe kir û ket nav zana û qencan û dest bi nivîsîna Quranê kir ku destnivîsa wî xweş bû.

Ezîz ji bo çûna wî tevgeriya û Efdel jî çû cem apê xwe Adil û alîkarî jê xwest; ew li ser Seffîne⁴²⁹ rastî wî hat û bi leşkerê rojhilat ve pê re çû Şamê. Efdel hat Helebê, bi birayê xwe Zahir re hevkarî çêkir, ji hev re sond xwarin, çûn Hema û Himsê û heman hevkarî pêk anîn û hate Şamê. Li Şamê Melik Adil destnîşan kir ku wezîr Zîyaedîn ibn el-Esîr el-Cezerî ji wezîrtiyê biavêje û jê re got: "Evê han mala te xerab dike." Lê wî guh nedayê û ew jî jê hêrs bû.

Melik Zahir jî dijîtiya Melik Mensûrê xwediyê Hemayê, Ezedîn Ibn el-Miqedim û Dildirimê xwediyê Tilbaşerê dikir û ji Adil re nivîsî, jê xwest ku Tilbaşerê bidê û xwediyê Hemayê û Ibn Miqedim pê ve girêdayî bin,⁴³⁰ lê wî erê nekir. Ew jê xeyidî, ji wan veqetîya û ji Ezîz re nivîsî û ew agahdar kir ku pê re ye û ji bo hatina ser Şamê ew han da. Ezîz bi lez hat û li Fewarê⁴³¹ daket,

⁴²⁹ Sefîn cihekî nêzikî Reqeyê ye ku ji hêla rojava ve dikeve ser keviya çemê Firatê û di navbera Reqê û Balîsê de ye. Yaqût, b. n., 3/471

⁴³⁰ Ev herdû rêzên jorî ji ya çapkirî (Çapa Erebi, 2010, Dihok, Edîtor Dr. Mûsa Mistefa Hesneyanî) kêman in.

⁴³¹ Fewar cihekî nêzikî Dimeşqê bû ku leşker lê dicivîya. Ibn Wasil, b. n., 1/227

Adil jî fê m kir ku bi riya wî nagihîje Zahir û Ezîz pêk ve, rabû ji Esedîyan⁴³² re nivîsî û sozê mal û milk da wan; ji ber ku jixwe berê Ezîz Selahî⁴³³ xistibûn pêş û ew di ser Esedîyan re girtibûn, ew jî jê hêrs bûbûn.

Dijminiyê di nav wan de cihê xwe girtibû ku Melik Adil jî bi dek ji wan re mal, perû û dîyariyên hêja û çê şandibûn. Mezinên Kurdan Eb ul-Hîcayê Semîn/Çelew bû ku Ezîz ew ji cihgiriya siltaniyê ya Qudsê avêtibû û pêşikvanê Esedîyan jî Seyfedîn Ezkeş bû ku Ezîz di biwara wî de kêmasî kiribû. Eb ul-Hîca û Ezkeş bi şev siwar bûn û berê xwe dan Şamê, gava Ezîz serê sibehê di konan de tu kesê Esedî nedît, rabû veşeriya Misrê lê Ezkeş û Eb ul-Hîca dest bi teşwîqa Melik Adil ya ser Misrê kirin.

Çendî ku Kurd û Esedî ji Adil aciz bûn jî, lê bêgaviyê ew bi ser wî ve dahf dabûn. Adil û Efdel hevkarî kirin, sond xwarin û li pey Ezîz çûne Misrê, dema gihan Qudsê wan mîna berê Eb ul-Hîca danî ser Qudsê û Cûrdik jê avêt. Ew çûn gihan Bilbîsê⁴³⁴ ku hinek Selahî lê bûn, Adil ji cengê rawestiya û derxistina Ezîz ji Misrê baş nedît. Herweha nişanên ku siltanî bi Efdel nedibû jî jê ve dîyar bûn û qenc nedît ku ew zêde bi pêş keve. Wî xeber ji Ezîz re şand û jê Qazî Fazil xwest ku wî ew ji ser kar avêtibû û wî di mala xwe de wextê xwe derbas dikir. Ew çû cem Melik Adil, wî rûmet dayê, qencî pê re kir û jê re biryara xwe got.

Fazil zivirî cem Ezîz û pê re peyivî, Ezîz jî herdu zaroyên xwe yên piçûk bi xizmetkarê xwe re digel nameyeke ku naveroka wê ev bû şand: “Hûn Misilmanan nekujin û xwîna wan nerjînin! Ez van herdu kurên xwe dişînim bin kefîltiya apê xwe Adil û welat ji we re dihêlim û diçim rojava.” ku ev jî li hizûra hinek serdaran hatibû nivîsîn. Dilê Adil zîz bû, giriya û kesên amade jî pê re giriyan.

Adil got: “Xwedê biparêze, rewş negihaye vê qasê.” Û ji xizmetkar re got: “Tu ji dêl min ve xizmeta Siltan bike û jê re bibêje; ‘Welat welatê te ye, tu siltan î û em pêgirtiyê te ne’ û bi qasid re biryara veşerîna karûbarê Esedîyan û ya milk û mîrgehên wan li wan hatiye dan, herweha Eb ul-Hîca jî dê li Qudsê li ser karê xwe bimîne.” Ji Efdel re jî got: “Fêde ye ku tu herî cem birayê xwe

⁴³² Esedî ew bendeyên ku di ber xizmeta Esededîn Şerkohê mamê Selahedîn de bûn.

⁴³³ Selahî ku ji wan re Nasirî jî tê gotin, ew Memlûkên ber xizmeta Siltan Selahedînê Eyûbî bûn.

⁴³⁴ Bilbîs bajarekî nêzikî Fîstata Misrê ye ku dikeve ser riya Şamê. Yaqût, b. n., 1/567

û pê re li hev werî, ger em tiştên ne layîq bi birayê xwe re bikin ne Xwedê û ne meriv di me nabuhurin.” Efdel weha têgihîşt ku Adil ji sond û peymanan nav xwe û wî vegeyriyaye û bi Ezîz re li hev kiriye da welatî jê bistînin. Lê ferenda xeberdanê jê re çênebû, çû cem Ezîz û dakete ser Birkê, lê ji Misra ku berê Adil dilê wî bijandibûyê bêhêvî bû û rewş jî dijî wê derketibû. Dema nûçeya hatina wî giha Ezîz ew derket pêşiya wî, qedrê wî girt, tiştekan jê re pêşkêş kir û tiştê ku xwest jê re kir. Efdel vegeyriya Şamê û Ezîz bi Adil û Esedîyan ve ketin Misrê. Adil, Ezîz kir siltanê Misrê û bi perdedarî pê re meşiya; ger Adil Misrê bixwasta dê ew bigirta, lê wî xwest herdu bira li hev bîn. Îca dema ku di biwara wî de ji Efdel hinek tişt derketin û xwest wî bikuje, hingê wî xwe avêt cihê ku wî xwe lê girtibû.

Îcar dema Efdel vegeyriya Şamê, wezîrê wî el-Cizîrî karên xirab pê da zêdekirin, tade li giregirên dewletê kir û Efdel jî dijî wî derneket; hingê Qaymazê Necmî û giregirên dewletê ji Adil re nivîsîn û giliyê wî kirin. Adil jî ji Efdel re şand û got: “Tu destê vî ehmeqê pîstevdîr û neserkeftî [ji ser dewletê] rake!” Lê wî guh nedayê. Ew jî rabû bi Ezîz re hevkarîya daketina ser Şamê kir û bi hev re berê xwe dan Şamê. Efdel bi hevalên xwe şewirî û hemîyan distnîşan kir ku here pêşwaziya ap û birayê xwe, ji bilî wezîr el-Cizîrî ku dijî wan derket û xwest ew serî hilde. Wî jî ji hesarê re xwe amade kir û pêşeng û mîrekan da sondê û ew li ser bircan belav kir, wan jî beher ji Ezîz û Adil re şand ku rewşa xwe bi dizî rast kirin.

Melik Adil bi Ezedînê Himsî re li hev kir da deriyê rojhilatê ku spartî wî bû, veke. Roja çarşema şazdeyê meha Recebê Melik Adil û Melik Ezîz siwar bûn û hatin ber deriyê rojhilatê. Ibn el-Himsî derî vekir û ew bê şer ketin bajêr, Ezîz dakete mala meta xwe Sitişam û Adil jî li Xaniyê Eqîqê daket. Dû re Efdel dakete Xaniyê Eqîqê, çû cem wan û dest bi girîkî pir kir. Ezîz lê ferman kir ku here Serxede⁴³⁵ û wezîrê wî Cizîrî jî di wê şevê de ji tirsî kuştina xwe bi komek sindoq ve derket, wî gelek mal bi xwe re bir û reviya çû welatê xwe [Mûsilê].

Melik Ezîz bi Melik Adil re li hev kiribû ku cihgirê wî yê Misrê be û Melik Ezîz jî li Şamê bimîne, piştî ew poşman bû û ji Melik Efdel re nameyek şand ku tê de dixwest rewşê jê re rast bike. Wî hêviya Melik Ezîz belav

⁴³⁵ Serxede keleyeke asê û herêmeke fireh e ku digihê herêma Hewrana devera Dimeşqê. Yaqût, b. n., 3/455

kir û ev xeber giha Melik Adil, Melik Ezîz pê hêrs bû û biryara derketinê li ser da, ew bi mal û eyalên xwe ve çu mizgefta Xatûnê û Melik Ezîz Busrayê da Adil ku Zafir lê dima. Melik Ezîz çar rojan li Şamê ma û li kûreya kilsê li ber gora bavê xwe nimêj kir û fermana avakirina Medreseya Ezîzî û kumbe-tekê li ser kir. Ew kar spart Qazî Mihyedîn ibn Zekî û Siltan di sala pêncsed û not û diduyan (592/1195'an) de veguestin kilsxaneyê.

Melik Efdel li ser weseyeta Siltan dest bi avakirina gorekê li cem mizgefta el-Qedemê kiribû ku jê re gotibû: “Bira gora min li ser rê be da yê ku diçe û tê rehmê li min bîne.”⁴³⁶ û bi qasî bejneke bilind bûbû lê Melik Ezîz hat dora Şamê girt û ew xerab kir.

Dema Melik Ezîz diket civata xwe ya kêf û şahiyê hingê Adil weke perde- dar (hacib) li ber deriyê wî dima, lê dema ku li Şamê bû şewa wî ya dawî hingê Adil ji kurê xwe Melik Mi'ezem re got: “Bikeve hizûra Melik Ezîz, destê wî maçî bike û Şamê jê bixwaze!” Melik Mi'ezem gîhabû çaxê balixiyê, ew ket hundir, destê wî ramîsa û Şamê jê xwest, wî bi ew senceqî dayê û Melik Efdel jî çû Serxedê.

Melik Adil Ibn Himsiyê ku jê re deriyê rojhilat vekiribû, nefî kir û deh hezar dînarê ku dabûyê jî jê bi paş ve xwest.

Melik Ezîz li ser riya xwe di Qudsê re derbas bû û Hisamedîn Eb ul-Hîcayê Qelew ji walîtiya Qudsê avêt û Senqerê Mezin danî cihê wî û Eb ul-Hîca jî rabû çû Bexdayê, çawa ku em dê bibêjin.

*Siltan Tuxrulşah ibn Arslanşah*⁴³⁷

Ew Kurê Tuxrulşah Beg kurê Mihemed, kurê Melikşah, kurê Alparslan, kurê Çixrî Beg, kurê Mikayil, kurê Selçûq ku ji bilî xwediyê Rûmê padişahê Selçûqî yê dawî bû. Destpêka desthilatdariya wî piştî mirina bavê wî Arslanê kurê Tuxrulşah Beg di sala pêncsed û heftê û yekê (571/1175) de bû ku ew

⁴³⁶ Ev weseyeta wî dema nexweşiya wî ya sala 581/1185'an li Heranê bû ku gotibû: “Bila gora min li Qibleyê Meydana Hesayê li ser devê riya rêwî û karwanan be da yên ku diçin û tîn û badî û hazir û leşkerê ku di xezayên xwe de di ber re derbas bibin jî jê re bixwînin û niyazan bikin.”

⁴³⁷ Şemseddin Mihemed ibn Atabeg Îl-Denizê navdarê bi Pehlewanê xwediyê welatê Çiya, Rey, Îsfahan, Azerbaycan, Aran û welatên din bû ku di sala 568/1172'yan de hikimdarî kiribû û li gor Ibn Xelikan ew di sala 581/1185'an de miribû. Ibn el-Esir, b. n., 10/-46-47; Ebû Şame, b. n., 3/173.

hê piçûk bû û Pehlewan⁴³⁸ bûbû kefilê wî heya mirina xwe ya sala pêncsed û heştê û diduyan (582/1186).

Dema Pehlewan mir, atabegî giha Qizil ibn Arslan ibn Îl-Deniz ku birayê Pehlewan yê ji dê bû. Tuxrul Beg her di ber destê wî de ma ta ku mezin bû û komek serdar jî li dora wî civiyan û hingê ew ji ber destê wî derket. [Dû re dema] wî leşkerê Xelîfe şikand û wezîr Ibn Yûnis dîl girt, çawa me berê jî gotibû êdî şahan jî fikar jê kirin û Qizil jî jê tirsîya ku hingê hinek ji koleyên Pehlewan jî xwe gihandibûnê, lê wê gavê jê re hatibû gotin ku: “Bila li wan ewle nebe, da wî nexapînin.”

Wî hinek ji wan kuşt, hinek jî jê revîyan ta ku qels bû û Qizil jî rabû çû ser û ew ji ber wî revîya, Qizil jî Sencer ibn Silêmanşah danî ser hikim û ew bi Mî ‘îzedîn bernav kir. Tuxrul Beg bi xwe yekî xwînrêj bû ku wezîrên xwe Redîyedîn û Fexredîn li Hemedanê kuştibû û Hesen ibn Qifqac jî wî bi xweha xwe re zewicandibû. Qizil Tirkmen li ser kom kirin, Tuxrul Beg şikiya û wî di hinek keleyan de avêt zindanê.

Dema Qizil hat kuştin, pîrekeke ku di kelaya ew tê de bû dima, xwest alîkariya wî bike lê bi şertê ku dema ew rizgar bibe pê re bizewice. Wê ew derxist û ew çû li Hemedanê rastî cihgirê Qizil hat û herduyan şer kir ku cihgirê Qizil şikiya û Tuxrul Beg dest danî ser milk û desthilatê, lê belê ev kirinên Tuxrul Beg gihan guhê Xwarizm Şah.

Ew bi leşkerê xwe ve derket, ber bi Iraqê ve çû û Tuxrul Beg jî çûyê, ew li ser Reyê⁴³⁹ rastî hev hatin. [Li wê derê di şer de] tîrek li çavê Tuxrul Beg ket, koleyekî wî jî ji paş ve şûrek avêtê, ew kuşt, serê wî jêkir û bir cem Xwarizm Şah.⁴⁴⁰ Wî ew digel sancaqa wî ya serberjêr û şikestî şand Bexdayê û nameyek jî ji Xelîfe re nivîsî ku tê de kefilîtiya beremriyê dikir. Wî dest danî ser

⁴³⁸ Ev Pehlewan Mihemedê kurê Îl-Deniz bû ku di nota jorî de bihurî.

⁴³⁹ Rey bajarekî navdar î bi darûber bû ku maka welatan û nişana medeniyetan bû û bi qasî 27 fersexan/ferseğan (162km) ji Qezwînê dûr bû; ew navenda welatên çiya bû ku Tehrana niha ya paytexta Îranê gundekî girêdayê pê ve bû û bi qasî fersexekê (6km) nêzîkî wê bû. Yaqût, b. n., 3/132 û 4/58. Bi kurtî meriv dikare bibêje ku ew bûye Tehrana niha.

⁴⁴⁰ Ev Xwarizmşah Elaedîn Mihemed ibn Elaedîn Tikiş bû ku 21 sal û çend meh disthilatdari kiribûn û desthilatdariya xwe pir fireh û mezin kiribû ku gihandibû ya Selçûqîyan. Bnr. Ibn el-Esir, b. n., 606-607; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 185; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/201-202; Ibn Kesîr, b. n., 13/20, 65-69.

Çiyan,⁴⁴¹ Reyê, Xorasan û Îsfahanê⁴⁴² û deverên din yên bi ser yên xwe ve û yên paş cem.⁴⁴³

Ev Tuxrul Beg desthilatadarê paşî yê Selçûqîyan bû ku hejmara şahên wan bîst û çend kes bûn û dema desthilatdariya wan jî sed û şêst (160) sal bûn. Yê pêşî ji wan ku desthilatdarî kiribû Tuxrul Beg bû ku cara pêşî di sala çarsed û sih û diduyan (432/1040) de alaya wî li Xorasanê dîyar bûbû û Qaîm [Xelîfe el-Qaîm bi Emrîllah] piştî hikimkirina Fatimîyan demekê li ser,⁴⁴⁴ vegerandibû Bexdayê. Ew di sala çarsed û çel û heftan (447/1055) de kete Bexdayê û di sala çarsed û pêncî û yekê (451/1059) de Qaîm bi Emrîllah vegerand ser Bexdayê û di sala çarsed û pêncî û pêncan (455/1063) de jî bê zaro mir.

Dû re Alparslan⁴⁴⁵ ibn Dawid ibn Mikayil, ibn Selçûqê biraziyê Tuxrul Beg ku qralê Romê dîl girtibû,⁴⁴⁶ bû desthilatadar û li Maweraenehrê/Amûderya/Transoxiana hate kuştin ku 18 sal⁴⁴⁷ hikim kiribû û ji birayê wî Qawird Beg⁴⁴⁸ re rewş li hev nehatibû û xeniqîbû.

⁴⁴¹ Welatên Çiya welatên navbera Îsfahan, Zencan, Qezwîn, Hemedan, Dinewer, Qeremsin/Kermanşah û Reyê ne. Yaqût, b. n., 115

⁴⁴² Îsfahan, bajarekî mezin î navdar e, herweha navê herêmedî hemî ye û yek ji navendên Çiya ye. Yaqût, b. n., 1/244

⁴⁴³ Mebest jê paş cemê Ceyhûnê yê Xorasanê ye ku ji rojhilatê wê re Maweraennehr [Amûderya/ Transoxiana] tê gotin û rojavayê wê jî Xorasan û Wilayeta Xwarizmê ye. Yaqût, b. n., 5/54

⁴⁴⁴ Mebest jê Dewleta Fatimî ya Şî'î ye ku di navbera salên 909-1171'ê piştî Îsa de li Misrê bi navê Xelîfetiya Fatimîyan desthilatdarî kiribû û demekê kurt di sala 450/1058'an de bi zor û hêza Arslan Besasîrî ku dest danibû ser Bexdayê, Xelîfe jê derxistibû û li ser navê Xelîfeyê Fatimîyên Misrê xutbe dabû xwendin û bi qasî salekê li ser navê Fatimîyan lê hikim kiribû ta ku siltanê Selçûqî Tuxrul Beg di sala 451/1059'an de ew jî Bexdayê derxistibû û Xelîfeyê Bexdayê vegerandibû ser xelîfetiya wî. Eb ul-Ferec Ibn el-Cewzî, *el-Muntezem fi Tarix el-Umem we l-Milûk*, Dar el-Kutub el-Îlmiye, Beyrût, 1992, 16/32; Ibn Esîr, b. n., 8/341-348; Ji bo berfirehî bnr. Ibn Kesîr, b. n., 12/66—67, 117.

⁴⁴⁵ Ew Edud ed-Dewle Alparslan Ebû Şecca' Mihemedê kurê Dawid Cixrî Begê kurê Mikayilê kurê Selçûqê kurê Deqaq bû ku di sala 465/1072'yan de hatibû kuştin. Ibn el-Cewzî, *el-Muntezem*, 16/144; Ibn el-Esîr, b. n., 8/393-94; Ibn Xelîkan, b. n., 4/317-319; Ibn Kesîr, b. n., 12/84-85.

⁴⁴⁶ Ew di cenga Menazgirê/Melazgirê/Menazkirdê de bû dema ku sipaha Îslamê di bin fermandariya Siltan Alparslan de zora Imperatorê Bizansî biribû û di wê cengê de Împerator Romanus/Ermanus Dîyojen hatibû dilgirtin. Sadredîn Ebu l-Hesen Elî el-Hiseynî, *Exbar ud-Dewlet es-Selçûqiye*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, wergera Necatî Lûgal, r. 35. Prof. Faruq Sümer&Prof. Elî Sevîm, *İslam Kaynaklarına göre Malazgirt Savaşı*, TTK Basimevi, Ankara, 1988, r. 22 ku jî Zubdet un-Nusreya Bunderî veguhestiye û r. 25-26 ku jî Kamila Esîr bg. 1'ê veguhestiye; Ibn el-Esîr, b. n., 8/393-94; Ibn Xelîkan, b. n., 4/317-319.

⁴⁴⁷ Li gor Ibn Xelîkan neh sal û çend meh in; li gor Ibn el-Esîr û *Exbaru Dewleti Selçûqiye* jî deh sal in. Bnr. Ibn Xelîkan, b. n., 4/317-319, Ibn el-Esîr, b. n., 8/393-94; *Exbaru Dewlet es-Selçûqiye*, r. 38.

⁴⁴⁸ Di destnivîsê de Qurûb bû ku li ber *Exbar ud- Dewlet es-Selçûqiye* r. 38 hat sererastkirin.

Piştî Alparslan, Melikşah⁴⁴⁹ ibn Alparslan desthilatdarî kiribû û cîhan zeft kiribû ku bîst û neh salan hikimdarî kiribû û di sala çarsed û heştê û pêncan (485/1092) de miribû; Nîzam el-Milk⁴⁵⁰ hem wezîrê wî û hem jî yê bavê wî bû.

Piştî wî kurê wî Mehmûd ibn Xatûn⁴⁵¹ ketibû cihê wî lê di sala xwe de miribû, dû re jî kurê wî Berkyarûq⁴⁵² ibn Melikşah hatibû ser hikim lê apê wî Tac ed-Dewle Titiş⁴⁵³ dijî wî derketibû, Berkyarûq ew kuştibû û 12 sal siltanî kiribû. Li Bexdayê şeş caran xutbe li ser navê wî hatibû xwendin û di navbera wî û birayên wî Mihemed⁴⁵⁴ û Sencer⁴⁵⁵ de ceng derketibûn.

Piştî Berkyarûq birayê wî Mihemed ibn Melikşah bûbû desthilatdar û dozde salan hikim kiribû û di sala pêncsed û yazdan (511/1117) de hatibû kuştin.

⁴⁴⁹ Ew Celaludewle Eb ul-Feth Melikşahê kurê Alparslan Mihemedê kurê Dawidê kurê Mikayilê kurê Selçûqê kurê Deqaq bû ku piştî bavê xwe di sala 465/1072'yan hatibû ser hikim û desthilatdariyeke bi rêkûpêk kiribû û gelek dever li yê bavê xwe zêde kiribûn. *Exbaru Dewleti es-Selçûqiye*, r. 38-42; Ibn Xelika, b. n., 4/319-322; Ibn Kesîr, b. n., 12/84; Ibn Texreberdî, b. n., 5/94, 132; Ibn Esîr, b. N., 8/481-484; Ebû Şame, b. n., 1/144.

⁴⁵⁰ Ew Ebû Eli Hesen ibn Eli ibn Îshaq ibn el-Ebasê navdarê bi Nîzam el-Milk Qiwamedînê Tûsî bû ku di sala 485/1092'yan de miribû. Bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 8/478-79; Ebû Şame, b. n., 1/141-143; Ibn Xelikan, b. n., 2/208-111; Ibn Kesîr, b. n., 12/111; Ibn Texreberdî, b. n., 6/133-34.

⁴⁵¹ Ew Terkan Xatûna ku ji nesla padişahên terken bû ku di dema Melikşah de dest danibû ser mal û karûbar û qencî bi leşker dikir, mal li wan belav dikir ta ku digel piçûkiya kurê wê jî pê re peyman çêkirin û ew dan pêş. Sedredîn Eli Hiseynî, *Exbaru Dewlet es-Selçûqiye*, r. 51-52.

⁴⁵² Ew Riknedîn Eb ul-Muzafer Berkyarûq ibn Melikşah ibn Alparslan Şhabedîn Mecc el-Milk bû ku piştî birayê xwe yê piçûk hatibû ser hikim, lê apê wî Tacudewle Titiş ibn Alparslan ji Şamê li ber rabûbû û çûbûyê, çendî ku cihgirên bavê Berkyarûq yê xwediyê Rihayê Bozanê Kurd û desthilatdarê Helebê Qesîm ed-Dewle Aksunkur li hemberî apê wî jê alikarî xwestibûn ji lê ji wan re nehatibû û Tac ed-Dewle ji çûbû zora wan biribû, ew kuştibûn û çûbû ser birayê xwe Berkyarûq, lê di sala 488/1095'an de li Reyê hatibû kuştin û desthilatdari ji Berkyarûq re rabû. Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 52-53; Ibn el-Esîr, b. n., 8/493; Ibn Xelikan, b. n., 1/261-262.

⁴⁵³ Ew Tac ed-Dewle Ebû Se'îd Titiş ibn Alparslan ibn Dawidê Selçûqî bû, ku di sala 488/1095'an de di şerê ser desthilatê yê di navbera wî û biraziyê wî Berkyarûq de nêzî Reyê hatibû kuştin. Ibn el-Esîr, b. n., 487/502; Ibn Xelikan, b. n., 1/283-284.

⁴⁵⁴ Ew Ebû Şecca' Xiyasedîn Mihemd ibn Melikşah ibn Alparslanê Selçûqî bû, ku di sala 511/1117'an de miribû. Sedredîn Eli el-Hiseynî, b. n., r. 55-58; Ibn Esîr, b. n., 9/167; Ibn Xelikan b. n., 4/319-322.

⁴⁵⁵ Ew Eb ul-Haris Sencer (479-522/1086-1128) ibn Melikşah ibn Alparslanê Selçûqî bû, ku di sala 479/1086'an de li Sincarê/Şingalê bûbû û navê xwe jî yê wergirtibû û di sala 552/1157'an de miribû. Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 59-66; Ibn Esîr, b. n., 9/247-248; Ebû Şame, b. n., 1/324; Ibn Xelikan, b. n., 2/355-357.

Piştî wî kurê wî Mehmûd⁴⁵⁶ ibn Mihemed çarde salan hikimdarî kiribû û dû re kurê xwe Dawid⁴⁵⁷ kiribû welîhd, lê Sencer desthilatê spartibû Tuxril, lê milk têra Dawid jî ma.

Dû re Mes'ûdê birayê Mihemed çavê xwe berdabû desthilatadariyê û di sala pêncsed û bîst û şeşan (526/1131) de ketibû Bexdayê û li ser navê wî û biraziyê wî Dawid xutbe hatibû xwendin. Tuxril di sala pêncsed û bîst û nehan (529/1134) de miribû û Mesûd bi serê xwe mabû xwedî desthilat û desthilatdariya wî dirêj bûbû ku sih û çend sal li ser hikim mabû.⁴⁵⁸

Li dû wî jî Melikşah ibn Mihemedê biraziyê Mesûd ketibû cihê wî û sê meh hikim kiribû. Xesbek⁴⁵⁹ ji Mihemed ibn Mehmûdê birayê Melikşah re nivîsibû, ew xapandibû û dest danîbû ser Melikşah. Mihemed ibn Mehmûd dest danîbû ser desthilatê û Xasbeg jî kuştibû, lê Îl-Deniz⁴⁶⁰ û Aqsenqer⁴⁶¹ jê bîz bûbûn û çûbûnê, ew ji wan reviyabû û milk dabûn birayê wî Silêman Şah.⁴⁶²

Melikşah qesta Bexdayê kir, Xelîfe derket pêşiyê û ew bi dûr xist û di sala pêncsed û çel û heştan (548/1153) de Dewleta Selçûqîyan ji hev ket û Xuzîyan dest danî ser Sincarê, ku ji sala çarsed û sih û diduyan (432/ 1040) heya sala pêncsed û çel û heştan (548/1153) dewleta wan sererastkirî bû. Dû

⁴⁵⁶ Ew Muxîsedîn Eb ul-Qasim Mehmûd ibn Mihemed ibn Melikşah ibn Alparslanê Selçûqî bû ku di sala 525/1130'yi de miribû. Di şerê desthilatê yê sala 513/1119'an de ku di navbera Melik Muxîsedîn Mehmûd û Melik Xiyasêdîn Mesûd de li Hemedanê derketibû, Siltan Mehmûd bi ser ketibû û desthilat gihabû wî. Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., 67-68; Ibn el-Esîr, b. n., 9/434-435; Ibn Xelikan, b. n., 4/408-409; Ebû Şame, b. n., 1/158; Ibn Kesîr, b. n., 12/160.

⁴⁵⁷ Ew Melik Dawid ibn Mehmûd ibn Mihemed ibn Melikşah Îbn Alparslanê Selçûqî bû ku Bavê wî Mehmûd ew kiribû welîhdê xwe, lê ji ber ku Siltan Sencer desthilatê dabû apê wî Siltan Riknedîn Tuxrul ibn Mihemed Taber ibn Melikşahê kurê Alparslanê Selçûqî, ew bi hinek herêmên destê xwe mabû û nebûbû siltan. Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 69-71; Ibn el-Esîr, b. n., 9/259, 526, 266.

⁴⁵⁸ Ji bo wan gelşên navbera Selçûqîyan yê li ser desthilatdarêyê bnr. Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 69-85; Ibn el-Esîr, b. n., 9/247-269.

⁴⁵⁹ Ew Xas Begê kurê Arslanê kurê Belengerî bû ku perwerdekarê Siltan Mesûdê kurê Mehmûdê kurê Mihemedê kurê Melikşahê Selçûqî bû û herdem pê re bû. Ibn el-Esîr, *el-Kamil*, 11/104; Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 85, 89.

⁴⁶⁰ Atabeg Mîr Şemsêdîn Îl-Deniz yek ji serdaranê Siltan Mesûd bû ku jê re Îl-Denizê Mesûdî jî dihat gotin, ew ji Azerbaycanê bû û hikimdarê Gence, Aran û Qeyserê bû û di sala 543/1148'an de çûbû hêla Siltan. Ibn el-Esîr, *el-Kamil*, 11/132; Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 98-101.

⁴⁶¹ Ew Atabeg Aqsenqerê Ehmedîliyê, desthilatdarê Meraxeyê bû. Ibn el-Esîr, *el-Kamil*, 11/251; Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 138.

⁴⁶² Ew Siltan Melik el-Mustecir Silêmanşah ibn Mihemed ibn Melikşah ibn Alparslanê Selçûqî bû, ku ji Bexdayê derketibû çûbû ser Azerbaycanê û li wê derê Îl-Dinîz ji bi hêza Azerbaycan û Aranê ve gihabûyê û li Nexçivanê li Newala Arasê sipahên Silêmanşah û Mihemed Pehlewan gihabûn hev û şerekî dijwar di nav wan de derketibû ku bi serketina Siltan Mihemed bi dawî bûbû. Sedredîn Eli Hiseynî, b. n., r. 99

re kêmasiyê dest pê kiribû û tê [di vê salê de] Sencer jî miribû û Mihemed Şah dora Bexdayê girtibû ku ew yê dawî bû dora wê dipêça. Mihemed jî di sala pêncsed û pêncî û çaran (554/ 1159) de miribû û li dû wî birayê wî Silêman Şah bûbû desthilatdar, lê birayê wî Melikşah diji wî derketibû. Arslan şahê kurê Tuxrîlê kurê Melikşah jî di sala pêncsed û heftêyî (570/1174) de miribû û piştî wî jî kurê wî Tuxrîlşah ketibû cihê wî û atabegê wî jî Mihemed Pehlewan bû ku di vê sala pêncsed û notî (590/ 1193) de hat kuştin.

Tê (di vê sala 590/ 1193-94'an) de Şeyxê xebatkar, zanayê zahid û honraverê qesîdeyê li Qerafeyê mir û di roja xwe de li 'Erafê hat veşartin, ew qenc û jêhatiyê bajarê rojhilatê Endilûsê bû.⁴⁶³

⁴⁶³ Ev paragrafa piçûk ku du rêz in ji ya çapkirî kêm bû.

Sala Pêncsed û Not û Yekê (591/1194)

Tê (di vê sala 591/1194'an) de bûyereke mezin qewimî ku jê re bûyera Zelaqe⁴⁶⁴ ya navbera Yaqûb ibn Yûsuf ibn 'Ebd el-Mu' min⁴⁶⁵ û Fenşe⁴⁶⁶ qralê Tuleytilyê,⁴⁶⁷ dihat gotin.

Fenş dest danîbû ser girava Endilûsê û xeşm li desthilatdarên wê kiribû û Yaqûb jî ji ber xariciyên ku çûbûne ser ji serkeftina wan lebikî bû û di navbera wî û Endilûsê de gêdûka Sebte⁴⁶⁸ hebû. Berahiya gêdûkê sê ferseng (18 km) bûn û ji bo derbasbûna lê pêwîstî bi tadeyiyeyeke pir hebû ku ji ber vî sedemê jî dilê Fenş bijiyabû Misilmanan. Fenş nameyek ji Yaqûb re nivîsîbû ku naveroka wê ev bû: “Bi navê Te Xwedayê aferînerê erd û esmanan û mihrîvaniya Xwedê li mezinê me Mesîh Îsayê kurê Meryema fesîh/xweşbêj be. Dû re ey Mîr, bêguman ji kesê zana û bîrewer ve neveşartiye ku tu serdarê miletê Misilman û ez jî yê miletê Xiristiyan im, ji ber vê jî tiştên mîna riswayî, guhnedan, zexelî û sersariya karûbarê pêgir û rajêran û kêf û xweşiyên xirab ku cihgirên te yên Endilûsê dikin jî ji te ne veşartî ne.

Îcar dema serî rakirin û riswayiyê xwestin, hingê Xwedê min li ser wan raselitand, min welat ji wan vala kir û min bermayên wan ji holê rakir. Pîrek

⁴⁶⁴ Zelaqe navê devereke Endilûsê bû ku nêzîkî Qurtubayê/Kordobayê diket û li wê derê di navbera serdarê Merabitû Yûsuf ibn Taşfîn û qiralê Frengan Ezfenş/Elfens [Alfonsê IX:em] de cengeke diwar i navdar derketibû. Yaqût, b. n., 3/164. Ji bo vê cengê li bûyerên Endilûsê yên sala 479/1086'an binêre.

⁴⁶⁵ Ew Mensûr Ebû Yûsuf Yaqûb ibn Ebi Yaqûb Yûsuf ibn Ebi Mihemed Ebd el-Mu' min ibn Eli bû. Bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/236-238; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 8-9; Ibn Kesîr, b. n., 13/10-11.

⁴⁶⁶ Ev Fenş Ezfenşê/Elfensê [Alfonsê IX:em] bû ku yek ji herçar Qiralên Endilûsê bû, ew yê Tuleytilyê li derûdorên wê bû, li gorî Dewadârî jî ew qiralê Qeştalê bû ku Ereban navê wî kiribû “Fenş/Ezfenş/ Elfens” lê li gorî Ibn Kesîr jî Qeyş/Qeys bû. Ebu l-Feda, *Teqwîm*, r. 168; Ibn Kesîr, b. n., 13/10-11; Ibn Texreberdî, b. n., 6/137; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 8; Dewadârî, *Kenz*, 7/127, not 3.

⁴⁶⁷ Tuleytilyê navendeke Endilûsê ye ku dikeve rojhilatê bajarê Welidê û li ser çiyayekî bilind î asê ye. Ew asêtirîn û astengtîrîn welatê wê ye ku çemêki dirêj li nava pirên cihên wê digere. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, r. 172

⁴⁶⁸ Ew tengava Cebel Tariq (Gibralta) ye ku Mixrib û Spanya ji hev vediqetîne, Sebte jî bajarekî mezin yê ser Xelîcê/kendava Romê (Deryaya Navîn) ye û li pêşberî girava Xedra ye (Girava Kesk e) ku derya ji jî sê hêlan ve dora wê digire. Ebu l-Feda, *Teqwîm*, r. 27, 66, 122-23, 177

û zarok hatine dilgirtin, pîr û ciwan hatine kuştin û tu lêborîn ji te re nîne ku tu neyê alîkariya wan. Desthilatê îmkân daye te û tu ji bo serkeftinê hêzdar î, digel baweriya we ya ku ‘Xwedê di kitêba we de, şerê yek ji we bi deh kesan ji me re ferz kiriye.’⁴⁶⁹

Bêguman rastî ji ber we winda bûye û hûn bi kitaba xwe derewan dikin, niha Xwedê li ser we sivik kiriye û zane di we de qelsî heye, lê ger ji we sed kesên bi aram hebin dê zora dused kesan bibin û ger hezar heb hebin dê zora du hezaran bibin. Lê belê vêgavê yek ji me tê kuştin û gelek ji we, Xwedê alîkariya me dike û me bi ser we dixe, hûn nikarin me derxin û nikarin me asteng bikin. Nûçe gihîşt min ku te koma xwe daye hev û tu derketiye ser girê cengê, te komek ji berber û Erebên koleyên dînar û diravan ku zirxên şermê li xwe kirine, civandîne. Ewên ku heramî helal gerandine, dijî dîne Îslamê derketine û sal bi sal lê domandine, ew li benda bûyerên demê û guhartinên bûyaran piyekî bi pêş ve û yekî jî bi paş ve diavêjin ku ev kar ji yên mîna te re layiqtir e. Ez nizanim gelo derengmayina te ji tirsaya ku tu ketî çala xwe, yan ji ber derewdêrandina fermana pêxemberê te ye.

Ger tu ji tirsaya gêdûkê nikaribî derbasî hêla min bibî ez dê ji te re riya dostî û hevaltiyê bibêjim; ew jî ev e ku ger tu sozê îmana muxlis, parên mezin û dayina rehîneyan bidî min û tu komek keştî/kelek ji min re bişîni ez dê derbasî ba te bibim û di ji te re hêjatirîn de biberizim te. Ger têkbirin ji te re be ew talaneke ku Xwedê daye te û ger ji min re be hingê destê min bilind dibe û serdariya Misilmanan dibe mafê min û pêşengiya herdu hêlan jî. Xwedayê payeberz dilxweşiyê bide û daxwaziyê hêsa bike ku jê pê ve tu perwerdekar nîne û ji qencyê pê ve tu xêr nîne, digel aştîyê.”

Dema Yaqûb bi nameyê hisiya pir hêrs bû û parastina Îslamê û xîretkêşiya îmanê ew girt û li ser nameyê bi destê xwe weha nivîsî: “ – ew zivirî cem wan, bêşik em dê leşkerên wisa ji wan re binin ku berê qet ji wan re nebûne û bêguman em dê wan bi riswayî jê derxin, lê ew kerr in.”⁴⁷⁰ û di bin ayetê de jî nivîsî: “Li cem me ji şûrê eşrafan pê ve tu name tune û tu qasid jî ji bilî pênc sipahên mezin î hêzdar nîne.”

⁴⁶⁹ Sûretê Enfal (8) ayet 65.

⁴⁷⁰ Sûretê Neml (27), ayet 37.

Dû re ew di wê gavê de rabû, zînê hespê xwe bi destê xwe şidand, çeka xwe wergirt û çû gêdûka Sebte û lê daket. Wî şênî û keştî li hev civandin û leşkerê xwe hejmart ku dused hezar şervan bûn, sedhezar jî yên ku nanê wan ji dîwana/defternameya leşkerî bûn û sedhezar jî dilxwazên cîhadê bûn. Ew li gêdûkê derbas bû û çû cihekî bi navê Zellaqe û Fenş jî biu dused û çel hezar giregir û şervanên Frengan ve hat, ew çûne hev û şerekî wisa di nav wan de derket ku ne di dema cahiliyê de û ne jî di serdema Îslamê de derketibû. Dû re Xwedê alîkariya xwe ji Misilmanan re şand û Fenş bi paş ve bi neferên hindik ve reviya Telîtelayê û Misilmana jî leşkerên wî talan kirin. Hejmara kuştîyên Frengan sed û çel û şeş hezar bûn û ya dîlan jî sih hezar bûn, herweha sedhezar çadir, heştê hezar hesp, sed hezar hêstir û tibabê mal û gewher jî ji hesabê derbûn. Her hêsîrekî wan bi dirhemekî û her şûrekî wan jî bi niv dirhemî hat firotin. Yaqûb talan li gor hikmê şerîetê di nav Misilmanan de behr kir ku heta bi hetayê dewlemend man. Fenş bi pîstirîn rewşê giha Tileyleyê, wî por û rihê xwe kur kir, xaçê xwe sernixûn kir û sond xwar ku li ser nivînan ranezê, nêzî jinan nebe û heya tola xwe hilnede li tu hesp û dewaran siwar nebe. Wî dest pê kir ji girav û welatên din leşker civand û xwe amade kir.

Sala Pêncsed û Not û Diduyan (592/1195)

Tê (di vê sala 592/1195'an) de piştî derketina hecîyan ji Mekê, bayekî reş rabû û li cîhanê belav bû û jê jî sîlekaneke sor bi ser merivan ve bariya û ji Rîknê Yemanî perçeyek ket û Beyt ul-Heram jî çend caran hejiya. Ev tiştêki weha bû ku ji hinga Ibn Zubeyr⁴⁷¹ ew ji nû ve ava kiribû, lê Hecac dû re dîsa ew kiribû mîna berê û heya niha jî nehatibû serê wê û neqewimî bû.

Tê (di vê sala 592/1195'an) de li gundekî Misrê yê Bûsîrê ku Merwan⁴⁷² lê hatibû kuştin, mala Hurmisê Hekîm hat dîtin û jê tîmsalên beran, beq û şûşeyên mis û cendekên ku kincên wan nerizyabûn, derketin.

Tê (di vê sala 592/1195'an) de bûyereke din di navbera Yaqûb ibn Yûsuf û Fenş de derket ku Fenş ji cara pêşî zahftir leşker da hev û kom kir û çû ser Yaqûb. Yaqûb ew şikand û li pey wî çû heya Tileyteyê, dora wê pêça û bi mencenîqan lê da û hindik mabû ku vegire, lê hingê diya Fenş û keçên wî derketin pêşiya wî û li cem giriyan. Wan hêviya hiştina bajêr ji wan re kir, dilê wî bi wan şewitî û ew da wan û mal û gewher jî ji wan re bexşand û piştî hêz û karîne bi qencî li wan vegerand.

Tê (di vê sala 592/1195'an) de Ibn el-Mu'ellim eş-Şa'ir Heresî⁴⁷³ mir, Heres gundek e ku li binê Wasîtê dikeve, bûna wî sala pêncsed û yêkê (501/1107) bû.

⁴⁷¹ Ew Ebû Xibeyb Ebdullah Ibn Zibeyr ibn 'Ewam bû û kurê Esmaya Qîza Ebû Bekîrê xwediyê du kemeran bû ku di sala 64/685'an de pê re peyman hatibû kirin. Wî Kabe ava kiribû, kevir xistibûyê û du dergeh jê re çêkiribûn, yekî ketinê û yekî derketinê. Ew di sala 73/692'yan de di dema xelîfetiya Ebd el-Melik ibn Merwan de bi destê Hecac Yûsufê Seqafî hatibû kuştin. Piştî ku Hecac Ibn Zibeyr kuştibû, hingê Ebd el-Melik ibn Merwan ew kiribû waliyê Mekê, Yemenê û Yemameyê ku wî jî rabûbû Kabe xira kiribû û careke din jî nû ve ava kiribû. Ibn Xelîkan, *Wefeyat el-E'yan*., 2/36-37

⁴⁷² Ew Merwan ibn Mihemed ibn Merwanê Hekemê xelîfeyê Emewîyan yê paşîn bû ku di sala 132/749'an li wî gundê Bûsîrê hatibû kuştin. Yaqût, *Mu'cem el-Buldan*, 1/509

⁴⁷³ Ew Ebu l-Xenaim Mihemed ibn Elî ibn Faris Ibn el-Mu'elimê Şa'irê Heresî bû, ev Heres jî gundekî binê Wasîtê bû. Bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/451; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 11.

Ev ji honraweyên wî ne:

Ey yê ku daketine Hemayê ji bo nermiya dilê xortî
Ger ji bo diyarkirinê dozgerê gazi bike dilê wî xwiya dibe

Hûn hesab nekin ku dê çiya ehda min biguhirîne
Ji bilî min jî pêvemana belayan wê diguhirîne

Min bi bîra we nedianî ku ne ji gumana hewayê bûya
Ku bobelata mubtelayên we wê bi bîra we tîne

Tê (di vê sala 592/1195'an) de Sabîqudîn Osman ibn Dayeyê xweyê
Şeyzerê wefat kir ku yek ji herçar zaroyên Dayeyê kurê Dayêya/dayina
Nûredîn Mehmûd ibn Zengî bû.

Sala Pêncsed û Not û Sisiyan (593/1195-96)

Tê (di vê sala 593/1195'an) de Mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca es-Semîn çû Bexdayê û dêlindêz bi heyetêke mezin ve derket pêşiya wî û ji bo pêşwaziyê heyeta Şamê jî telp vêkxistin, çunkî di ber xizmeta wî de tibabek serdar hebûn û [biraziyê wî] Ezedînê kerr û Xeres jî pê re bûn.⁴⁷⁴

Yê pêşî ku hat telpa Xeres bû, dû re ya Mîrêmîran hat û ya wî piştî hemiyan bi hejmara tevayî û çekên tam ve hat. Hemî kesên li Bexdayê derketin pêşwaziya wî, ew yekî serî piçûk û zikê wî mezin weke kûpekî bû ku digihîşt ser stuyê dewarê.

Qewaçekî ew li Herbîyeyê⁴⁷⁵ dîtibû û di nava saetekê de cerekî ji heriyê saz kiribû û berî ku were li bazarê daleqandibû; gava ew lê derbas bûbû keniyabû. Dû re jî li Bexdayê tev gava kûz/cer dihatin çekirin, navê Eb ul-Hîca es-Semîn li ser rûyê wan dihat danîn.

Piştî ku derbasî aliye rojhilat bûbû û dergahê Bab el-Nûbîyê⁴⁷⁶ maçî kiribû, Xelîfe ew li rojavayê Bexdayê li Dar el-'Emîdê daxistibû, qedrê wî girtibû û ziyafet dabûyê.

Dû re ferman lê kiribû ku hinek ji hevalên xwe bi leşkerê Xelîfe ve bikêşe Hemedanê, wî komek ji wan bir û gava ew ji Bexdayê dûr ketin, wan gencîneya Xelîfe talan kir, komek ji leşkerê wî kuştin û çûn Mûsil û Cezîreyê.

⁴⁷⁴ Ev der di destnivîsê de "Ezedîn Kerr we l' 'Eeres" e, lê amadekarê çapa Erebi ew "Ezedîn Kerr we l- Xeres" xwendiyê û li gorî Ebû Şame ji "İbn Exîhî Ezeddîn Kûz el-Feres" e, lê bi rastî yek ji wan jî tu maneyê xweş nade. Ji ber vê jî min weha rast kir: "Biraziyê wî Ezedînê kerr û Xeres jî pê re bûn." Yanî tibabek mîr û serdar û Ezedînê kerr yê biraziyê wî û yekî bi navê Xeres jî pê re bûn." Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 14; Tarixa Dewleta Kurdan, Zanîngeha Dihokê, Dihok, 2010, çapa Erebi, ed. M. M. Hesneyanî, r. 234.

⁴⁷⁵ Herbîye yek ji taxên Bexdayê yê navdar e ku dikeve nîk Deriyê Herbê. Yaqût, b. n., 2/274

⁴⁷⁶ Bab en-Nûbî yek ji deriyên Bexdayê ye. Ibn El-Esîr, *el-Kamil*, 12/108

Leşkerê Xelîfe birîndar zivirîn Bexdayê, Xelîfe ew bire hêla rojhilat cem xaniyekî [nik medreseya] Nîzamîyeyê⁴⁷⁷ ku yê Micîredîn Ebeqê xwediyê Şamê bû û ew lê kir wekîl. Dû re [Xelîfe] ew bi cibbe, xiftan, şaş û ebaya reş perû kir û digel hespê rikêbzêr mal û peya jî danê û ew şand Hemedanê.

Tê (di vê sala 593/1195'an) de lihevhatin û aramiya navbera Selahedîn û Frengan jî qediya⁴⁷⁸ û ew çûne Beyrûdê ku Mîr Ezedînê Usameyê Geylî/Gilî li wê derê bû,⁴⁷⁹ ew reviya û Frengan jî dest danî ser.

Sejf el-Îslam Tuxtekîn ibn Eyûb

Birayê Selahedîn yê xwediyê Yemenê ku palewanekî egîd î mêrxas bû û ji Zebîdê heya Hedremûtê di destê wî de bû û xaricî perîşan û riswa kiribûn, di meha Şewala [vê sala 593/1195'an] de li Zebîdê wefat kir. Piştî wî kurê wî Şems el-Milûk Îsmail ketibû cihê wî û doza xelifetiyê kiribû.⁴⁸⁰

⁴⁷⁷ Medreseya Nîzamî ye ku ji hêla Wezîrê Selçûqîyan Nîzam el-Mulk ve di sala 459/1066'an de li Bexdayê hatibû avakirin, jixwe wî berê li gelek bajarên mîna Nîsabûr/Nîşapûr, Hirat û yên din heman medrese ava kiribûn. Ibn el-Esîr *el-Kamil*, b. n. 8/367, 379-380; Ibn Xelîkan, b. n., 2/108-111

⁴⁷⁸ Lihevhatina navbera Siltan Selahedîn û Frengan, di sala 588/1192'yan de çêbûbû lê dû re piştî wî wî wî Melik Ezîz ew di sala 589/1193'yan de nû kiribû û heya vê salê (593/1196) mabû. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/126-127; Henbelî, *Şîfa*, r. 203-204.

⁴⁷⁹ Beyrût Mîrgeha Mîr Ezedînê Usameyê Geylî/Gilî bû ku carê keştiyên cengê dişand pêşîya hêzên Frengan û rîya wan dibirri ku Frengan çend caran giliyê wî ji Melik Adil re kiribû ji lê wî dest jê berne dabû ta ku wan hawara xwe gihand Ewrûpa û wan ji hawar jê re şand û ew çûne Beyrûdê. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 14; Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/126-127; Henbelî, *Şîfa*, r. 203-204.

⁴⁸⁰ Şems el-Milûk Îsmail ibn Tuxtekîn yekî saxik î hişbelav bû, ku xwe ji Emewîyan didît, doza xelifetiyê dikir û li ser navê xwe xutbe dida xwendin û nasnavê el-Hadî li xwe kiribû. Dema apê wî Melik Adil pê hisiyabû jê re nivîsibû, pê re xeyidibû, lome û gazin jê kiribûn û lê ferman kiribû ku li bingehê xwe yê rastî yê Kurdî vegere û dev ji van çewtîyên xwe berde da bes xelk bi wan bikenîn. Vê paşiyê leşker û serdarên wî çûbûn ser, ew kuştibûn û Memlûkeki bavê wî anîbûn ser desthîlatê. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/130; Ebû Şame, *Zeyl*, 15; Ibn Kesîr, *el-Bidaye*, 13/17.

Sala Pêncsed û Not û Çaran (594/1197)

Tê (di vê sala 594/1197'an) de di meha Miheremê de Freng daketin ser Tibnînê ku Melik Adil Mihyedîn ibn Zekî şandibû Misrê cem Melik Ezîz ji bo hawarê. Ew di sisêyê Rebelewelê de bi leşkerê xwe ve çûbû hêla Şamê û heya ku gihabû wan, Frengan zor dabû keleyê û ji her alîyî ve neqeb tê vekiribûn, bi mectenîqan dihedimandin û hindik mabû wê bistînin. Wan beş bi beş ew qul dikirin û neqeb tê vedikirin, neqeb wek malan bi kar dianîn û di wan de şerê Misilmanan dikirin. Melik Adil jî daketibû cem Hineynê û pê re ji xwediye Himsê Melik Micahîd Esededîn Şêrkoh, Emcedê xwediye Ba'albekê, Ezedîn ibn el-Miqedem û Dildirimê xwediye Telbaşerê hebûn.

Melik Ezîz gihabû wan û hemî bi hev re çûbûn Hineynê, lê ger ku rojekê bi tenê jî dereng mabûna, dê Tibnîn bihata vegirtin û kesê lê hemî bihatina kuştin. Di wê şevê de Xwedê bareneke bi şid û bayekî dijwar şandiye ku tirs xistiye dilê Frengan û ji wan re hatiye gotin ku wa ye siltanê Misrê bi leşkerê xwe ve hatiye we. Wan mectenîq û alavên cengê û çadir jî digel tiştên tê de bi halê xwe hiştine û di wê şevê de reviyane Sûrê. Dû re wan xeber şandine, daxwaza ewleyî û aştîyê kirine, Melik Ezîz bi wan re li ser bingehê aştîya ku bi bavê wî Selahedîn re⁴⁸¹ pêk anîbûn, li hev hatiye û wî Melik Mi'ezem Îsa ibn Melik Adil⁴⁸² perû kiriye, sencaq û belgeya fermanê Şamê dayê û ziviriye Misrê.

Melik Adil di remezanê de çû Mêrdînê, dora wê pêça û der û dorên wê girt ku ji keleyê pê ve tişteke nema.

⁴⁸¹ Li ser şeweyê biryara aştîya Siltan ya sala 588/1192'yan bi Frengan re. Bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, r. 312-317.

⁴⁸² Ew Melik Mi'ezem Şerefedîn Îsa ibn Melik Adil Seyfedîn Ebûbekir ibn Eyûb bû ku hê jî piçûkiya xwe ve ji dema ku Melik Ezîz Osman Dimeşq ji Melik Efdelê birayê xwe sitandibû û wî jî li ser şîretên bavê xwe ew ji Melik Ezîz xwestibû û wî jî ew dabûyê, heya wefata xwe ya sala 624/1226'an hikimdariya Şamê kiribû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/473-474; Ebû Şame, *Zeyl*, 229-230; Ibn Xelîkan, b. n., 3/433; Ibn Wasil, b. n., 4/208.

Tê (di vê sala 594/1197'an) de Cûrdîkê kurê Ebdullahê Nûrî mir, ku yek ji mezintirîn xizmetkarê Nûredîn bû û piştî wî di hemî xezayên Selahedîn de xizmeta wî kiribû û cara pêşî pê re Şawer⁴⁸³ li Misrê girtibû û li Helebê jî Îbn el-Xeşab kuştibû, ew yekî camêr û mêrxas bû.

Xwediyê Sincarê Emadedîn Zengî ibn Mewdûd ibn Zengî ibn Aqşenqerê kurê birayê Nûredîn Mehmûd, ku yekî zana û camêr bû, jî wefat kir. Ew bû ku Helebê bi Sincarê becayiş kiribû û di hemî xezayên Siltan Selahedîn de bi tekoşerî beşdar dibû û oxira eşrafan bû. Wî li Sincarê wefat kiribû ku Selahedîn çawa rûmet dida Nûredîn weha dida wî jî û mal, hedîye û diyariyên pir didanê. Wî [ji bo mezinatiyê] kurê xwe yê mezintirîn Melik Mensûr Qutbedîn Mihemed wesiyyet kiribû.

Micahidedîn Qaymaz ez-Zeynî er-Rûmî el-Xadîmê

Desthilatdarê Mûsilê ku xulamê Zeynedîn Elî Kuçuk bû, di dema wî de bi pêş ket û serwêrisê (wasîyê) zaroyên wî bû. Dû re cihê wî bilind bû ta ku ket cihê Zeynedîn Elî Kuçuk û yê ku mizgefta Micahidî, medrese, tekve û nexweşxane li pişt Mûsilê li ber Dicle ava kiribû jî ew bû. Wî weqif danîn ser û gelek mûçeyên daîmî li ser girêdan da ku li Mûsilê dema behsa maleke feqîr bihata kirin dê xelkê wê dewlemend bikira. Ew yekî dîndar, qenc, dadmend û camêr bû û herroj ji bilî ratiban sed dînar sedeqe jî derdixist ku li ser vê gelek serpêhatiyên wî yên navdar hene.

Dema Ezedîn Mesûd mir û kurê wî Arslanşah ket cihê wî, wî ew avêt zindanê, ew xist tengasiyê û tadeyî lê kir ta ku ew di zindanê de mir. Ew di potekî de pêçayî ji zindanê hat derxistin û heya ber deriyê bajêr hat birin, li ber derî dergevanan ew rawestand ji bo izna derxistinê û ew danîn nava rê ta ku jê re destûr derket.

Carîyeke Ezedîn Mesûd bi navê Aqşera hebû û qîzeke jî jê ji Atabegîyan bûbû ku bi Melik Eşrefê kurê Melik Adil re zewicibû û li Qasyûnê gorek û medreseyek ava kiribû. Ezedîn Mesûd ev Aqşera bi vî Micahidedîn Qaymaz re zewicandibû.

⁴⁸³ Ew Ebû Şecca' Şawer ibn Mucir ibn Nezar ibn Eşair bû ku bûbû wezîrê xelîfeyê Fatimîyan yê dawî Adid û di sala 564/1168'an de dema êrişa sêyemîn ya Escedîn Şêrkoh ya ser Misrê ji ber dek û dolabên xwe yên ser wezîrtiyê û bêbextiya bi Şêrkoh re, hatibû kuştin. Ibn el-Esir, b. n., 10/11-12; Ibn Şedad, *Sîret*, r. 43-48; Ebû Şame, b. n., 2/58-78; Ibn Kesîr, b. n., 12/202.

[Wefata] Eb ul-Hîca Semînê Kurd yê Ezkeşî

Ew Mîr Hisamedîn bû ku berê çûbû Bexdayê û Xelîfe ew şandibû Hemedanê, lê karê wî tamam nebûbû, nêrînên cuda li hember derketibûn û hevalên wî dest jê berdabûn. Ji ber vê jî ew ji Xwarizmîyan tirsîyabû û vege-riyabû lê şerm kiribû ku here Baxdayê jî û rabûbû di ser Deqûqayê⁴⁸⁴ re qesta Şamê kiribû. Dema gihabû wê derê, nexweş ketibû û çendekî li wê derê nexweş mabû ta ku wefat kiribû. Ew berê daketibû ser girekî û gotibû min li vê derê veşêrin, dema ew miribû wan li serê gir gorek jê re kolabû ku tê de kêli-keke navê bavê wî li ser derketibû; wan ew jî li ser wî veşartibû.

⁴⁸⁴ Deqûqa bajarekî naskiriye ku dikeve navbera Hewlêr/Erbil û Bexdayê. Yaqût, b. n., 2/523

Sala Pêncsed û Not û Pêncan (595/1198)

Dema ket vê salê (595/1198) Melik Adil hê jî li ser Mêrdînê bû û di meha Miheremê de Melik Ezîz wefat kir, hêza salahî jî ji Efdel re nivîsî ku li Serxedê bû, da here ser femandariya Misrê, ew çû Misrê û bû atabegê kurê Melik Ezîz. Melik Ezîz camêr, xweşbîn, dadmend, bi wijdan, nazik, pîrbixêr, mulayîm û ji gel re jî mihrîvan bû.

Senqerê Helebî qal dikir digot: “Li Misrê destê min wisa teng bû ku di gencîneyê de dirhemekî bi tenê û dînarek jî nemabû û tam hingê jî zilamek ji xelkê Se’îdê hatibû cem Seyfedîn Ezkeş û jê re gotibû: ‘Ha ji te re hezar dînar û deh hezaran jî bide Siltan ger te min bikî qaziyê Se’îdê.’ Seyfedîn Ezkeş çûbû cem Melik Ezîz û rewş jê re gotibû: “Bi Xwedê min xwîna Misilmanan û malên wan bi milkê erdê hemî neda û rabûbû kaxezekî bi hezar dînarî ji Ezkeş re nivîsîbû û jê re gotibû: ‘Rabe here vî keysxerabî biqewirîne, lê ger ku ne ji bo te bûya min dê ew biêşanda.” Wî dest ji deh hezar dînarî berdabû û jixwe berê gotibû ku wî bi yek hêviyê Şamê dabû Melik Mi’ezem.

Sedemê mirina wî ev bû ku, ew ji bo nêçîrê derketibû Feyûmê⁴⁸⁵ û xezalek derketibû pêşiya wî ku wî jî dabû pey, hespê wî terpilîbû û qerpûza zîn di singa wî de çûbû. Ew rakirin birin Qahîreyê, lê di bîstê Miheremê de mir û li nik gora Şafi’î⁴⁸⁶ hat veşartin ku temenê wî jî bîst û heft bû. Wî [desthilat] ji bo kurê xwe wesyet kiribû û nivîsîbû ku here cem Adil da wesjeta wî bîne cih û ev wesiyet jî ji Seyfedîn Ezkeş re bû, lê Esediyan êrişî wî kir û ew kuşt.⁴⁸⁷

⁴⁸⁵ Feyûm yek ji wîlayetên rojavayê Misrê ye ku navbera wê û Fîstatê çar roj in. Yaqût, b. n., 4/325.

⁴⁸⁶ Ew Îmamê Şafi’î Ebû Ebdullah Mihemed (150-204/767-819) ibn Îdrîs ibn Ebbas ibn Osman ibn Şafi’î ibn Saîb ibn ‘Ubeyd ibn Ebd el-Yezîd ibn Haşîm e ku di sala 150/767an de li Xezeyê bûye û di sala 204/819an de li Misrê wefat kiriye û li Qerafeta piçûk hatiye veşartin. Ibn Xelîkan, b. n., 4/21-26.

⁴⁸⁷ Ya rastî [çawa ku dû re jî dixwiyê] Esediyan Ezkeş nekuştiye û ew piştî Ezîz jî demekê jiyaye. Not ji nivîser.

Kurê Melik Ezîz hingê deh salî bû û serdarê Selahîyan jî Mîr Çerkez⁴⁸⁸ Esededîn Serasenqer û Zeynedîn Qereca bûn ku li ser Nasiridîn Mihemed⁴⁸⁹ bûbûn yek û serdaran jê re dabûn sondê.

Seyfedîn Ezkeşê pêşekê Esedîyan winda bûbû û çûbû Uswanê, gava hat biryara wan rast dêra, lê got: “Ew biçûk e, barê ebaya siltaniyê hilnagire û jê re tevdira mezinekî ku karibe dostaniyê çêke û bi karûbaran ve rabe pêwîst e. Ê Adil jî bi Mêrdînê ve mijûl e, nexwe li wê derê ji Efdel nêzîktir kes nîne ku em wî bikin atabegê leşker.” Ji xwe dijîtiya Selahîyan ji Esedîyan re tunebû û jê re got: “Bike!” Wî nameyek ji Efdel re nivîsî û wî ji Serxedê vexwend û Selahîyan jî ji hevalên xwe yê Şamê re nivîsî ku: “Esedî li ser Efdel bûne yek û ger ew bibe xwedî milk dê ew hikim li me bikin, ji ber vê jî nehêlin ku were.” Leşkerê Şamê siwar bû da nehêle Efdel here, lê ji wan fewitî û Efdel jî rastî qasidê ku ji cem Çerkez name ji yê Şamê re dibir hat û name jê sitand û jê re got: “Vegerê!” Ew jî pê re vegeriya Misrê.

Dema Efdel giha Misrê Esedî û Selahîyan bi hev re pêşwaziya wî kir û dema Çerkez yê esilzade dît, jê pirsî: “Tu Çiqas bi lez zivirî?” Wî jî jê re bûyêrê got û ew û Qereca lê xistin çûne Qudsê da xwe tê de biparêzin. Dû re Esedîyan ji Efdel re destnîşan kir ku here Şamê hêj ku Adil bi Mêrdînê ve lebikî bû, wî jî ev yek ji Zahir re nivîsî û wî jî got: “Were da ez alîkariya te bikim.”

Vegirtina Şamê

Melik Efdel bi leşker ve çû Şamê û Seyfedîn Ezkeş⁴⁹⁰ kir cihgirê xwe yê Misrê û di meha Şabanê de giha Şamê û dora Şamê girt. Adil li ser Mêrdînê nûçe gihayê ku deh meh bûn ew li ser bû û tu nemabû wê teslîm bigire û alayên xwe li ser keleyê bilind bike ku nûçeya mirina Melik Ezîz bihîst û ew rawestiyan. Melik Adil rabû çû û kurê xwe Melik Kamil li ser hişt, Melik Adil hat ku Dildirim, ibn Miqedem û komek serdarên din pê re bûn.

⁴⁸⁸ Ew Mîr Fexredîn Çiharkes/Çerkes ê pêşengê memlûkên Selahî û mezinên wan bû ku di sala 607/1210an de miribû. Ibn Esîr, b.n., 10/255-256; Ebû Şame, *Zeyl*, 121-122; Ibn Wasil, b. n., 3/208.

⁴⁸⁹ Ew Siltan Melik Mensûr Nasiridîn Mihemedê kurê Melik Ezîz Emadedîn Osmanê kurê Siltan Selahedîn Yûsufê kurê Eyûb bû. Meqrîzî, *Silûk*, bg. 1, q. 1, r. 145.

⁴⁹⁰ Li ser Seyfedîn Ezkeş/yazkûc û navên wî yê din bnr. li jor not 161.

Melik Efdel daketibû meydana Xedra/Kesk, lê hinek mîrekan jê xwest ku vekîşe Şehîdgeha Qedemê⁴⁹¹ ta ku Melik Zahir, Micahidê xwediyê Himsê û serdar werin, lê ew dekek bû. Ew vekîşiya Şehîdgeha Qedemê û Melik Adil bi leşkerê xwe ve ket Şamê. Melik Zahir bi leşkerê Helebê ve hat, leşkerê Hema û Himsê hat, ji Banyasê Mîr Hisamedîn Beşare û Sadedîn Mesûdê xwediyê Sefedê hatin û zor dane bajêr û ew xistin tengasiyê û deriyê Selame⁴⁹² şikandin. Yê din jî hatin deriyê Faradîsê⁴⁹³ û Nasîhudîn ibn Henbelî digel Şehabedînê birayê xwe û hevalên xwe ve deriyê Feradîsê şikand û leşker ketê dest danîn ser û heya Ceyrûnê.⁴⁹⁴

Melik Adil bi xwe li keleyê bû, hinek ji leşkerê Misrê yê mîna Seyfedîn ibn Kehdan û Sabiqudîn Misqalê Cemdar ê Nasîrî çûbûn cem û jê ewleyî xwestibûn. Ew siwar bû û çû giha wan û bi hev re çûne Ceyrûnê ku Mecdedînê birayê Feqîh Îsa li wê derê li ser hespê xwe şeraba ceh vedixwar. Melik Adil gazî kir: “Ey Mecdedîn were vê derê!” Wî ajot ser wan û li her derê Dimeşqê zarok li ser wan raweşiyar û zilûkên hesîr avêtin ser wan û jinan jî paçên bi agir avêtin ser wan. Ew şikiyan û Melik Adil jî da pey wan heya ku ew ji deriyê Selametê derxistin û zivirî bal deriyê Feradîsê û dît ku qefl bi toqmaqan hatine şikandin. Pêşengên wan ketinê û nûçeya tiştê ku bi serê hevalên wan yê Ceyrûnê ve hatibû ji wan re gilî kir. Melik Adil bi yê bi xwe re çû pêşiya wan û mîna şerê erinê êrîş dikir û dipirsî ka kê ew qefle şikandine, çendî ku ji mala Henbelîyan hat qalkirin jî lê guh nedidayê weke ku nebihîstibe.

Melik Mi'ezem Îsa got: “Dema em ji Bab el-Feradîsê vegeriyar û gihan Medreseya Henbelîyan amana zeytê avêtin ser serê bavê min Melik Adil, lê ew şaş ket û li paştuya hespê ket û hesp mir. Melik Adil daket, li yekî din siwar bû û tu gotin jê derneket.” Mîr Fexredîn Çerkes û Zeynedîn Qereca ji çiyayê Senîrê⁴⁹⁵ hatin û bi şev ketin Şamê.

⁴⁹¹Yek ji berhemên kevnar yê Dimeşqê ye ku xelk bi hêviya ku dua lê tên qebûlîkirinê diçe ser. Henbelî, *Şîfa*, r. 206.

⁴⁹²Deriyê Selame hatiye gotin ji ber ku ji ber nêzîkiya çem û darûberan şer ji wê derê nayê kirin. Henbelî, *Şîfa*, r. 206

⁴⁹³Deriyê Fîredewî yê bakurê Dimeşqê ye ku li taxa dervayê derî gelek bax û bostan hene ku Ereban ji bo cihên weha “fîredewî” a zimanê Rûmî bi kar anîye. Henbelî, *Şîfa*, r. 206; Yaqût, b. n., 4/275

⁴⁹⁴Ceyrûn deriyê rojhilat e ku ji hêla deriyên Mizgefta Dimeşqê ve ye. Yaqût, b. n., 2/231

⁴⁹⁵Çiyayekî navbera Hims û Ba'albekê ye ku dikeve ser rê û keleya Senîrê ji li ser e. Yaqût, b. n., 3/306

Lê heçî Melik Kamil e, dema Melik Adil berê xwe da Şamê, hingê Melik Adil Nûredîn Arslanşahê⁴⁹⁶ xwediyê Mûsilê, digel koma leşkerê xwe⁴⁹⁷ çû Mêrdînê ser Melik Kamil, ew ji ser rabû çunkî hêza wî nedigihayê⁴⁹⁸ û çû Şamê da Tirkmenan bide hev.

Îcar dema hesara ser Şamê dijwar bû û dar û berên wê û ava wê hat birrîn, hingê qûtê xelkê nema û ketin tengasiyê. Wê demê Melik Adil şand cem Melik Zahir û jê re got: “Ez dê Şamê bidim te û tu dê siltan bî, ne Efdel.” Zahir tima bû û ji Efdel re şand got: “Tu xwediyê Misrê yî bes e, Şamê bide min.” Wî got: “Şam bavê min daye min, lê ew bi zor ji min hatiye sitandin, ez wê nadim tu kesî.” Ji ber vê jî di navbera wan de dijîtî derket, lê rawestan çêbû û sal jî weha qediya.

Dema melik Ezîz wefat kir, Fadil ji Melik Adil re ji bo serxweşiyê nivîsî ku tê de digot: “Xwedê dema mezinê me Melik Adil bidomîne û can bibin goriyê canê wî yê qenc. Xwedê jiyanêke paqij bide wî ku bûyerên mezin tê de rawestî û jê karên sax û encamên pak pêk bîn. Xwedê hejmara kesên wî kêm neke û kes û zarokên wî tune neke, tu kederên av û delavê nedê û ji bo mirina kurê wî Melik Ezîz xêra wî mezin bike. Xwedê rehmê li wî rûyê qenc bike, alîkariya wî bike û riyên bihuştê nîşanî wî bide û gava bela bigihê spehîtiya rûyê wî Xwedê belayê ji rûyê wî yê paqij rake.” Wî got: “Dema nexweşiya wî piştî vegera wî ji Feyûmê du hefte bûn, dil şewitîn û çav herikîn.”

Melik Mensûr Xazî Micabîd

Ebû Yûsuf Yaqûb ibn Yûsuf ibn Ebd el-Mu`minê xwediyê Mexribê wefat kir ku li Zelaqeyê Fenş pîs şikandibû, digel sipaha Fenş ya pir jî dîsa ew pê nikaribû û di welatên Mexribê tev de yekî ku bi awayê wî têk çûbe, çêne-

⁴⁹⁶ Ew Melik Se`id Nûredîn Arslanşah ibn Ezedîn Mesûd ibn Qutbedîn Mewdûd ibn Emadedîn Zengî ye ku di sala 607/1210'an de miriye. Ibn Esîr, b. n., 10/353-354; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 108; Ibn Kesîr, b. n., 13/45; Ibn Texreberdî, b. n., 6/177.

⁴⁹⁷ Hingê kurapê wî yê xwediyê Sincarê Qutbedîn Mihemed ibn Zengî ibn Mewdûd û kurapê wî yê din Mi`izedîn Sencerşah ibn Xazî ibn Mewdûdê hikîmdarê Cizîra Botan gihabûnê digel piştigiriya desthilatdarên herêma Cezîreyê yên mîna Diyarê Bekir û yên din jî. Ibn Esîr b. n., 10/260-261

⁴⁹⁸ Çunkî xelkê Mêrdînê hawara xwe biribû Atabeg Nûredîn ku piştî çûna Adil ya Dimeşqê û hiştina kurê xwe Melik Kamil li ser wê, Nûredîn çûbû hawara wan û Melik Kamil bi zor ji ser Mêrdînê rakiribû. Ya rastî sedemê têkçûna wî ne nekaribûn û kêmhêziya wî bû, lêbelê ji ber wê şaşiyê bû ku gava Nûredîn hatê ew bi leşkerê ve ji sûra bajêr daket pêşiya wî. Ger ew li sûrê bimana ne Nûredîn û ne ji ti kesên din nikaribûn hilkişin jor û wan daxin xwarê. Ibn el-Esîr, b. n., 10/260

bûbû. Jiyanamenivîsan pesnê wî daye ku xeber ne weke ya xêrê ye. 'Ebd el-Mun' im ibn 'Emer ibn Hesenê Endulusîyê Xesanî di tarîxa xwe de pesnê wî daye û gotiye:

“Dema bavê wî Yûsuf mir ew bi karûbar ve bi çêtirîn awayî rabû, wî çav li gor qayîde û biryarên Îslamê ziwa kirin û gotina tewhîdê belav kir.

Herweha wî çî sitemkarên bi rik hebûn, hemî kêr xistin, alaya cîhadê bilind kir û bi cehd û xebata xwe çû hawara hemî gazîyê. Wî fermana kirina tiştên baş û nekirina tiştên xerab dida û bihna wî xweştir bû ji ya enberê û şewqa qenciya wî ji ya heyvê rohnîtir bû. Wî sînor li ser alemê rast kirin, bi taybetî jî li ser kesên eşîr û pismamên xwe, karûbar bi saya serê wî li hev rast bûn û bi ezm û himeta wî vegirtinên mezin çêbûn û bi qencyên wî xêr û bêr belav bûn.” Wî [Xesanî] qala têkbirina wî ya qralê Frengan kiriye û navê wî weke Ednefs⁴⁹⁹ daye.

Şêx Şemsedîn ibn el-Cewzî gotiye:

Şêxê qenc î hêja Eb ul-Ebbas ibn Yamenîtê Mexribîyê Lewatî ku demekê pê re hevaltî kiribû, fêde jê wergirtibû û xêr jê dîtibû, li welatê Misrê li Qerefatê sala şeşsed û çelî ji min re qencyên Melik Mensûr Yaqûb ibn Yûsuf yê navbihurî, qiseyên ecêb î xerîb û menqîbeyên wî weha qise kiriye:

“Çi tiştên ku ez dê li ser bibêjim ew in ku min bi çavê serê xwe eşkere dîtine, ne ku min ji filan û bêvan bihîstiyê ku hinek ji wan ev in: Carekê merivekî Şerîf hat bajarê Fasê ku yekî hêja yî nazik bû û bi dengêkî xweş wa'z û şîret dikirin. Ew li Fasê ma û xelk jî ber pê ve çû û xwest ku peyman pê re çêbikin ta ku ev nûçeya wî giha Yaqûb jî. Yaqûb jê re nameyek nivîsî ku digot; 'me nûçeya hatina te ya bajêr û gihîştina bereketa te ya ser xelkê bihîst û me divê ku tu werê ba me da em jî para xwe ji te werbigirin, çawa ku xelkê bajêr jî para xwe wergirtiye' û jê re deh hezar dinar jî şandiye.

Şerîf tirsiyaye û xelkê bajêr jî li dorê kom bûye û jê re gotiye: 'Çi dema ku tu bikevî destê wî dê te bikuje, tu serî hilde û em û xelkê çiya hemî bi te re ne.' Şerîf gotiye: 'Xwedê min biparêze ku ez bibim sedemê rêtina xwîna Misilmanan, lê ez dê herim cem û li hemberî wî hêviya alîkariyê ji Xwedê bixwazim.' Ev goti-

⁴⁹⁹ Li gorî Ebu l-Fida Ezfenş e û li gorî Dewadârî jî Ezfenş/Elfens (Alfonsê IX'am) e. Bnr. Ebu l-Feda, *Teqwîm*, r. 168; Dewadârî, *Kenz*, 7/127, not 3.

na wî gihîştiye Yaqûb û dema ew nêzikî Merakeşê bûye Yaqûb derketiye pêş-waziya wî û ew biriye li qesra xwe daxistiye, diyarî û mal danêyê, ketiye civata wî û li gotinên wî guhdarî kiriye. Hingê jî rastî wê demê hatiye ku dê Yaqûb biçûya şerê Feñş û ji xwe adetê wan bû jî ku roja rêzbûna [cengê] Xelîfe bi xelkê re nimêja spêdeyê dikir, dû re siwar dibû û pênc hezar quranxwinên bi çek û zirxên xwe ve li dora wî dicivayan, heftyeka Quranê dixwendin û hew ji Xelîfe re niyaz dikirin.

Tebilvanekî wî bi navê Hemad hebû ku pêşikvanê tebilvanan bû û li pey wî jî daholvan bû, lê ji leşker re ji bilî xelîfe tu tebil tunebû. Piştî xwendin û duayan Xelîfe digot: 'Ey Hemad!' Wî jî digot: 'Libbê.' Xelîfe jî digot: 'Li teblê xe!' Hingê def lê diketin û leşker bar dikir ku di van herdu taybetiyan de (niyaz û gotina li teblê xe) tu beşdarê Xelîfe nebûn, lê di vê roja ku Yaqûb dê biçûya Feñş de Xelîfe li pêşiya gel nimêj kir û siwar bû ku Şerîf jî li rastê wî bû, dema ji xwendina heftekê vala bûn berê xwe da Şerîf û jê re got: 'Ey Şerîf du 'a bike!' Wî got: 'Ellah Ellah, bibexş e ey Serdarê Bawermendan ev erka Serdarê Bawermendan e.' Wî got: 'Pêwîst e [ku tu bikî].' Wî ji tirsî nikaribû dijî wî derkeve, rabû destê xwe dirêj kir û du 'a kir, xelk lê man ecêbmayî û gava ji du 'a vala bû jê re got: 'Ey Şerîf ji Hemad re bêje, bila li teblê xe.' Wî got: 'Bibexşîne, ey Serdarê Bawermendan.' Wî got: 'Pêwîst e.' Wî [Şerîf] jî got: 'Ey Hemad li teblê xe!' Wî jî lê da û bi rê ketin. Dû re ew li Şerîf zivirî û got: 'Ey Şerîf, ger ketibe dilê te ku tu desthilatdariya welat bikî û xelkê Fas û yê Çîya jî dilê te bibijînin vê yan jî te xewnek dîtibe, ew ev e ku te dîtîye û ji vê pê ve tu xelîfeti ji te re nabe.' Ew daket, erd maçî kir û Feñş şikand, Şerîf jî li cem wî heya mirina xwe bi xweştirin awayî jiya.

Xwarzîyekî Yaqûb hebû ku li Merakeşê yekî jê rû spehîtir nîn bû. Zilamekî ku hirç direqisand bi jina xwe ve hat Merakeşê û xwarzîyê Yaqûb ew dît, eciband, şand pey û jina wî jê sitand. Mêrê wê çû li cem Yaqûb sekinî û jê re got: 'Ey Serdarê Bawermendan, ez merivekî biyanî me ku xwarzîyê te ez xesp kirime û jina min ji min sitandiye.' Wî jê re got: 'Bide pey min.' Çû qesra kurê xweha xwe û jê pirsî, got: 'Çima te jina vî zilamî jê sitandiye?' Xwarzîyê wî înkâr kir. Wî jî gazî mêrik kir û jê re got ku ew înkâr dike. Wî got: 'Ey Seqeymerîrdarê Bawermendan, dêlikeke min heye ku pîreka min ew perwerde kiriye. Îca ger jinên vê qesrê hemî derkevin û dêlik li nav wan bê berdan, ew ji nav hezar jinî dê wê nas bike; ku li cem wê sekinî ew e, ger na min bikuje.'

Wî ji zilam re got ‘derkeve’ û dû re ji xwarzîyê xwe re got: ‘Hemî jinên Qesrê derxe derve bila yek jî nemîne!’ Wî pîrek derxistin û jina mêrik jî di nav wan de bû, lê cil û bergên wê gubertibûn, wî xişr û gewher û kincên giranbiha lê kiribûn. Piştî wî dêlik berda, dêlik çû li cem wê rawestiya. Wî jî gazî mêrê wê kir û jê re got: ‘Rahîje jina xwe û tevî xeml û xêza li ser bibe.’ Li xwarzîyê xwe jî fitilî û got: ‘Qesra te tije cariyeyên spehî ne û tu çavên xwe berdidî jina zilamekî xerîb î ku ji welatekî dûr hatiye û tu wê bi zor jê distînî.’ Dûra ji xulamên xwe re got: ‘Riman bidinê’ ku ev kuştina Mexribîyan bû. Diya wî bi hesret derket, li ber giriya û got: ‘Jê pê ve min [tu kes] nîne.’ Wî jî got: ‘Wellahî ez dê wî bibim cem şahên Mexribê û yên din’ û ew kuşt.

Jinek bi zahidî navdar bû ku nan nedixwar, Yaqûb şande pey û got: ‘Çend rojan li qesrê li nik min bimîne da ez bi te tebarik bibim.’ Ew demekê li bal ma, rojekê carîyeyeke wî kete şerabxaneyê û dît ku jinika zahid tê de nan dixwe û rabû xeber da wî. Wî jê re got: ‘Bi Xwedê ger ji te pêve kes pê bihise ez dê te bikujim.’ Dû re lê kola û dît ku rast e. Li ser vê, ew rabû wî pêncsed dînar ji zahîdeyê re şand û got: ‘Em bi mayîna te li cem me pîroz gêrane û kurapê min jî divê ku tu li qesra wî li cem wan jî biminî da ew jî bi te mubarek bibin.’ Ew çû cem wan lê dû re rewşa wê diyar nebû.”

Wî domand û got: “Ew yekî camêr î xweşbîn bû ku li cem her malmezîni tunebû; wî qencî bi zana û şerîetmedaran re dikir û tu kesî jê gotineke bêrê nebihîstîye. Ew dadmend û xwepêgirê bi şerîetê ve bû, pênc ferz nimêja xwe bi cemaet dikir, hirî li xwe dikir, ji pîrek û qelsan re amade bû û mafê wan diparast. Ev Yaqûb ew bû ku di sala pêncsed û heştê û heftan de (587/1191) Selahedîn Şemsedîn ibn Munqîz şandibû cem û jê alîkarî xwestibû. Ew bi nexweşîyeke giran ketibû ku ji mirinê filitîbû û li kurê xwe Mihemed Ebû Ebdullah wesîyet kiribû da wefata wî veneşêrin, bila Misilman li ser nimêj bikin û wî li benda rê veşêrin da rêwî rehmê lê binin.”

Ew di meha Rebî’ elewelê de wefat kiribû û dema hikimdariya wî panzde sal bûn ku piştî wî xelkê bi kurê wî Mihemed re peyman çêkiribû û wî jî exlaqê bavê xwe domandibû. Lê dû re rewş guherî û bi wefata Yaqûb kêmasî ketibû malbata wî. Şêx Eb ul-Ebbas ibn Yamenît di sala şeşsed û çel û sisiyan

(643/1245) de honraweya Ibn Remade⁵⁰⁰ ya li ser tarixselatan xwend ku biryara ser yê ku terka nimêjê dike û biryara ser yê ku li ser ranaweste mîna rewşa kafirî ye:

Dema biryar pê bide lê wê bide alîyekî
Hikmê li ser mîna hespê bê bereket e
Hem Şafi 'î, hem Henbelî hem Malikî
Li gor xwepêgirtina aşkere weha dibêjin
Ebû Henîfe kuştina wî napejirîne lê
Ji bo wan derba dijwar î xedar pêşniyaz dike
Ev in biryar û gotinên hemî pêşewayan
Û mezintirê wê tiştê ku min dawiyê gotibû
Heçî Misilman xwîna wan masûm e
Ta ku bi rohnîyeke hejmetmayî bi pêş keve
Mîna zina û qetlê di mercên wan de
Tu li vê hedîsa rewan binihêre

Maneya gotina wî ya xwepêgirtina eşkere gotina wî ya:
Zanîna navbera perestin û kufrê terka nimêjê ye.

Maneya gotina wî ya dawî jî:
Xwîna kesê Misilman ne bi sê tiştan be helal nabe - - , ta dawiya hedîsê.

⁵⁰⁰ Ew Mihemed ibn Cafer Îsa bû, Sibî ibn Cewzî, *Mirat*, 8/468.

Sala Pêncsed û Not û Şeşan (596/1199)

Heya kete vê salê [596/1199] jî hê li ser Şamê hesar hebû, ji xwe Melik Adil Nûredîn Arslanşahê xwediyê Mûsilê jî, Melik Kamil ji ser Mêrdînê rakiribû û ew jî bi leşkerê Riha û Heranê û gelek Tirkmenan ve çûbû Şamê. Efdel bi leşkerê xwe ve dereng mabû û di hivdeyê meha Seferê de gihabû Neqeba Şehûra û Melik Kamil jî di nozdeyê wê de li qesra bavê xwe ya piçûk ya raserî Şerefeyê daketibû.

Melik Efdel çûbû merca Seferê, Melik Zahir jî çûbû Helebê, wan tiştên ku nikaribûn bar bikin şewitandibûn û Melik Efdel jî çûbû Misrê. Melik Adil, Nasihê kurê Henbelî, birayê wî Şehabedîn û yê din anîn ku berê Melik Efdel sozê qazîtiya Şamê bi Nasih re û bi Şehab re jî yê mihtesibiyê⁵⁰¹ dabû. Melik Adil ji wan pirsîbû: “Ew çi bû ku şikandina deriyê Feradîsê û serkeftina neyarên min li ser min û rêtina xwîna min bi we dabû kirin?” Nasih jê re gotibû: “Ji şaşî û kêmasiyên me û ji beşandina Siltan pê ve tu tişt nînbû.” Melik Adil jî gotibû: “Ma çi ji min li pêşberî we çêbûbû ku we ev pêwîst dêrabû? Bi rastî ger ne ji bo gotin û navnoya bidarvekirina şerîetmedarekî bûya, min yekî ji we jî sax nedihîşt, lê bajar yê we ye û hima wî hîbeyî min bikin.” û ew ji Şamê derxistin.

Melik Efdel bixwe çû Misrê û Adil jî Necîb ud-Dîn Mihemed Edlê Zebedanî li pey şand ku jê re bibêje: “Xwe baş bike! Ez ji te re weke bav im û çi tiştê ku tu bivêyî li cem min heye.” Wî jî Edil re got: “Jê re bibêje; ger tiştê ku dibêje rast be nexwe bila neyarên min yê Selahî ji cem xwe dûr bike!” Ev nûçe giha Selahîyan û wan ji Adil re got: “Çira em rûdinên? Rabe em herin.”

⁵⁰¹ Erka mihtesibiyê bi gelemperî yek ji erkên girîng yê Îslamê bûn ku xizmetkar û nobedarên mihtesibiyê hebûn herdem li bazar û çarşyan digeriyan û çavdêrî li goşt, beroş û merbexî û karên paqijiyê dikirin. Herweha çavdêriya heywanên bar û xwediyê wan dikirin da zêde bar li wan nekin û çavdêrî li ajoyan û ajotina wan dikirin, li wergirtina kincên bê rê û lédana pîr li zarokan ya bi zerar dikirin. Qelqeqendî, b. n., 3/483, 4/37, 5/451; Meqrîzî, *el-Mewâiz we l-Î'tibar*, 463-464.

û bi qasî qonaxekê da pey Melik Efdel, Melik Efdel li Bilbîsê daket û Melik Adil jî li Sayîhê daket. Melik Efdel vegeriya û li ber rêz bû lê ew şikiya, hevalên wî jê cuda bûn, ew çû ket Qahîreyê û deriyên wê qefalt.

Melik Adil hat û li Berekeyê daket, Seyfedîn Ezkeş ket navbera wî û Efdel û li hev kirin ku Melik Adil Meyafarqîn, Cebel Cûr⁵⁰² û Diyarê Bekir bide wî û ji dêl ve Misrê jê bigire. Di meha Rebî 'elaxerê de Efdel ji Misrê derket û Melik Adil ket Qahîreyê, qencî bi Ezkeş kir û ji Efdel re got: "Hemî kesên bi te re ji min re [ji bo piştgiriye] nivîsandin ji bilî Seyfedîn." Melik Adil Ezkeş da pêş, hikmê welêt xist destê wî, qazîti da Sedredîn Ebd el-Melik ibn Dirbas el-Hezbanî û Şêxê Şêxan ibn Hemûye danî ser dersdariya Şafi 'î û Meşheda/Civatgeha Hiseyn û çavdêriya tekyeya softiyan jî pê ve girêda.

Wezîr Sefiyedîn ibn Ebdullah ibn Elî ibn Şukur li odeya Fadil li ser hikmê wezîrtiyê rûnişt û bû çavdêrê qeyd û bendên ku karûbar digihandin destên xwediyê xwe û di baştîrîn rêgehê de meşiya. Melik Efdel çû Meyafarqînê û Melik Adil jî kurê xwe Melik Kamil Mihemed xwest Misrê. Ew di bîst û sisîyê Şabanê de ji Şamê derket û birayê wî Melik Mi 'ezem Îsa jî ew heya Serê Kanîyê bi rê kir. Îmad el-Katib gotiye ku ew pê re heya Misrê çûyiye û li ser gotiye:

Misrê te ji bo siltaniya xwe vexwendiyê
Tu gazîya wê pêk bîne ku ne derew e rastî ye

Bêguman nêzik bû ku dest ji min berde dem
Lê Mihemedê Ebû Bekirê Eyûb giha min cem

Di dehê Remezanê de Melik Kamil gihîşt Misrê û Melik Adil jî çû Ebaseyê⁵⁰³ pêşiya wî û ew daxist wezaretgehê, ji xwe berê Adil ew bi qîza birayê xwe Selahedîn re zewicandibû ku hingê pê re raza.

Heya hingê Melik Adil xutbeya kurê Melik Ezîz neberrîbû lê piştî hingê wî şerîetmedar dan hev û pirsî: "Ma desthilatdariya kesê biçûk li ser yê mezin

⁵⁰² Cebelcûr [Çepaqçûr/Çebexçûr ango Bîngola niha] kûraneke mezin e ku bi ser Eyaleta Diyarê Bekir ve bû û yek ji deverên Ermenîyan bû. Yaqût, b. n., 2/119; Bundarî, b. n., r. 333, not 2.

⁵⁰³ Ebase navçeyeke biçûk ya Misrê ye ku kesê ji Şamê here Misrê pêşi digihîjê. Yaqût, b. n., 4/84. Li gorî Meqrîzî ji gundek e dike navbera Bilbîs û Salihîyeya navçeya Sedîrê. Meqrîzî, *Xîtet*, 2/232

çêdibe?” Wan got: “Desthilatî li ser yê piçûk tê kirin.” Ma dibe ku du kesên mezin bibin cihgirên wî?” Gotin: “Na, çunkî desthilat gava ji bingehê ve ne dirust be dê çawa cihgirî dirust be.” Li ser vê wî xutbeya kurê Ezîz birrî û ji xwe û dû re jî ji kurê xwe Melik Kamil re da xwendin.

Di vê salê [596/1199] de ava Nîlê kêmbû û negiha sêzde (zîra’an/gazan) û bû xela û weba hat.

[Mirina] Xwarizmşah Tikiş ibn Arslanşah

Ibn Etsizê kurê Tahir ibn Hiseyn ku bernavkê wî Elaedîn bû, ew yekî mêrxas î camêr bû ku cîhanê ji Çînê, Hindê, Amûderyayê heya Xorasan û deriyê Bexdayê xistibû bin destê xwe û cihgirê wî jî li Hulwanê⁵⁰⁴ bû. Di dîwana wî de sed hezar şerkar hebûn û ew bû ku koleyê wî Meyancîq leşkerê Xelîfe şikandibû û Dewleta Selçûqîyan ji holê rakiribû û bisporê zanîna mûsikê bû ku di serdema wî de kesî jê çêtir li ûdê nedida.

Tê gotin ku Batinîyan ji bo kuştina wî yekî amade kiribû ku ew pir bi îhtîras bû, şevekê wî di çadirê de dest pê kiriye li udê xistiye û wisa li hev hatiye ku wî honraweyeke biyanî/Farisî xwendiyê ku tê de “Men bebî tom. (Min tu dîtî.)” hebûye, ji ber vê nîvristeyê yê Batinî jê tirsiyaye, recifiye û lêxistiye çûye. Dû re ew hatiye girtin û bi bal wî ve hatiye birin ku wî jî zor dayê ta ku li xwe daniye û wî jî ew kuştîye. Ew herdem bi xwe beşdarî cengan bûye heya ku çavekî wî di şer de çûye.

Wî digot ku, ger şah bi xwe nekeve cengê ew ji desthilatdariyê re nabe, çunkî dibe mîna pîrekê. Wî qesta Bexdayê kiribû, ji bo vê jî wî leşker dabû hev, ew li dora xwe kom kiribûn û çûbû heya Dehistanê⁵⁰⁵ û di remezanê de lê miribû. Wan di tabûta wî de ew biribû heya Xwarizmê,⁵⁰⁶ ku ew li cem malbata wî hatibû veşartin û kurê Siltan Mihemed ketibû cihê wî.

⁵⁰⁴ Hulwan li paşiya tixûbê Sewadê ye ku ji hêla Bexdayê ve digihê çiya. Yaqût, b. n., 2/334

⁵⁰⁵ Dehistanê welatekî navdar yê hêla Mazendêranê ye ku nêzîkî Xwarizm û Curcanê ye. Yaqût, b. n., 2/558

⁵⁰⁶ Xwarizm herêmeke fireh e ku serbajarê wê Curcanîye ye. Yaqût, b. n., 2/452

*Qazî Fazil Ebd er-Rehîm ibn Elî (529-596/1134-1199)*⁵⁰⁷

Ibn el-Hesen el-Beysanî el-Katib ku di sala pêncsed û bîst û nehan de (529/1134) li Beysanê hatibû dinê û li Misrê mezin bûbû, di vê salê (596/1199) de koça dawî kiribû. Ew li ser zanîna edebiyat, name û peyam-nivîsînê dixebitî û tê de pir bi serketî bû ku di wê babetê de yekemînê dema xwe bû.

Selahedîn herdem di civatan de digot: “Texmîn nekin ku ez bi şûrên we welatan vedigirim, lê ew bi xameya Qazî Fazil e.” Selahedîn di hemî kar û barên xwe de pê dişêwirî. Wî pir îbadet dikir, Quran dixwend û di gelek nameyên xwe de alîkarî ji ayetên Quranê werdigirt ku nameyên wî bi qasî deh bergên kitêban tê hene. Ji nameyên wî yek jî ew e ku ji Xelîfe Nasir re nivîsiye û jê peymanî siltaniyê xwestiye [ku dibêje]: “Ger Dîwan qencî bike û daxwaz û vebuhtîkirina me bîne cih baş e, ger na em dê barê ku me rahiştîyê hilgirin.” Wî carekê bihîstiye ku yek ev xwendîye:

Bêguman xame afirînerê kincê nivîskar e. Wî jî gotiye, nivîskarê nahs.

Ji honraweyên wî:

Were bal vî ewrî ku bêşik birayê te ye
Ger ku derketina xwe ji me bixwaze

Ger dilopek baran jê negihîje me jî
Dê ji rastê te ve têra me qencî bike

Fazil bi xwe yekî pesingo bû çawa ku Îmad el-Katib jî gotiye: “Wî bi sed hezar risteyên honraweyan pesin daye, ew ji merivan vekêşayî bû, çunkî gava yekî ku ew nas nedikir selam bidayê wî ew dûr dikir û gava rastî yekî bihata û selam nedayê ew nêzîk dikir.”

Dema destdanîna ser Qahîreyê ji Melik Adil re eseyî bû, hingê ji tirsî wezîrê Melik Adil Sefiyedîn ibn Şukur ku di navbera wan de dijîtî hebû, ji xwe re niyaza mirinê kir. Çunkî ew ditirsiya ku gazî wî bike û wî kêmbixîne, ji ber vê jî ew di wê şevê de heya spêdeyê hişyar ma, digiriya, nimêj dikir û zarî bi Xwedê ve dikir heya ku bû sibe û wefat kir.

⁵⁰⁷ Ji bo agahên ser Qazî Fazil bnr. li pêş r. 45, têbînî 20.

Roja ketina Melik Adil ya Qahîreyê rastî roja wefata Qazî Fazil hat ku ew li gora xwe ya li Qerafetê hat veşartin. Wî medreseyek li Qahîreyê ava kiribû, weqfên dayimî li ser danîbûn û hinek ji kitêbên xwe ku sedhezar berg bûn biribû medreseyê. Herweha weqfeke giştî ji danîbû ser dîlan ku gelek kes pê [ji tengasiyê] xelas dibûn. Ji cihê wî ve Ibn `Uneyn⁵⁰⁸ bi pênc perçeyan avêtî-yê ku ev ji wan in:

Çend xwedî Tebedrumên ji hedê der hene
Ku berî te piştûlên weha tunebûn

Germiya diya melikekî ger rewşa wî îdare bike
Ma tu çi kesî kabira û Beysan çi ye

Te fedla yekî teqwa yî paqij dîyar kiriye
Lê Xwedê jî dizane ku ew bêbextî ye

Heywan di şevê de sicûda xwe dirêj nake
Ji bilî dema ku sûdanî xwe li ser bitewîne

Qazî Fazil digel xurtî û saxlemiya wî ya di dîn de û pêwendiyên wî yên bi zana û qencan re xuynazik û rewancê bû ku serpêhatiya navbera wî û Melik Ezîz Osmanê kurê Selahedîn qenciya exlaqê wî dîyar dike.

Ew jî ev bû ku Melik Ezîz li Qahîreyê dibe bengiyê stranbêjeke bi navê Umm ul-Metaya û dilê xwe dibijînê, ev xeber digihîje Selahedîn lê ew pir li dij derdikeve û herweha diji Qazî Fazil jî ku herdu pêkve li Qahîreyê bûn. Ew ji dengbêjê û dengbêjê hat xedexekirin, lê ya dilê wî de tê de bû û wan demekê weha domand. Dû re dengbêjê ji Melik Ezîz re diyariyên navbera wan yên veşartî ku xareke enberê jî di nav wan de bû, şand. Ew carê ji xwe re pê dilîst û bêhn fikir, lê ew ji destê wî ket û bû du felqe ku di nav de bişkojê zêrîn hebû. Ew li ser fikirî lê tu maneyekê neda wê û rabû xar û bişkojê ji Qazî Fazil re şand û jê xwest ku wê jê re rave bike, wî jî bi çend risteyan bersîv jê re nivîsî:

⁵⁰⁸ Ew Şerefudîn Eb ul-Mehasin Mihemed ibn Nesr ibn Hiseyn ibn `Uneynê Ensarî bû ku bi eslê xwe ji Kûfeyê bû û li Şamê ji diya xwe re bûbû. Ew navdartinê honrawehonê serdema xwe bû û yê paşî bû ji ku piştî wî kesî mîna wî nehatiye û di sala 630/1232'yan de miriye. Ibn Xelîkan, b. n., 4/268-272

Wê bi xareke enberîn û tê de jî bişkojeke
xamzêrîn û şûrveşartî te perû kiriye

Bijkoja di enberê de maneya wan ew e
Ku bijkoj jî weha di tarîtiyê de veşartiyê

Qazî Fazil her pesingo bû ku Wecîhê Misrî li ser weha dibêje:

Di destê wî de xame ku pê çarenûsa biryardayî nîşanî te dide
Rohniya tarîtiyê ji qelema wî pê ve nîne gava tîrêj dide

Tê (vê sala 596/1199'an) de Mîr Sarimudîn Qaymazê Necmî wefat kir ku yek ji mezintirîn memlûkê Necmedîn Eyûb bû û li nik Selahedîn gelek qedrê wî hebû. Gava bajarekî vedigirt ew dispartê û lê amin bû, ew yekî pir bi xêr, bi qencî, bi nimêj û tiştê baş bû. Wî pira navbera Xesfîn⁵⁰⁹ û Newayê⁵¹⁰ û yên din û medreseya cînarê mala wî ya navdarê bi Qaymezî li bin keleya Şamê ava kiribû. Melik Adil ew li Şamê kiribû gerîndeyê karûbarê kurê xwe Melik Mî'ezem Îsa. Ew di Cemadêûlayê de li Şamê mir ku malekî wî yê pir derket holê, tê gotin ku di binê berikê de sed hezar dînar hatine dîtin.

⁵⁰⁹ Xesfîn gundekî bi ser Hewranê ve ye ku dikeve ser rîya Misrê û di navbera Newa û Urdin de dimîne. Yaqût, b. n., 2/424

⁵¹⁰ Newa bajarokekî bi ser Hewranê ve ye ku navbera wê û Şamê du qonax in. Yaqût, b. n., 5/353

Sala Pêncsed û Not û Heftan (597/1200)

Tê (di vê sala 597/1200'î) de Xelîfe, Nesiridîn Nasir ibn Mehdî kir cihgirê wezîrtiyê û destûr da Qazî Şehrezorî ku ji Bexdayê derkeve. Hingê hat pirsîn ka xwîna Hiseyn (e. s.) yan jî ya Helac⁵¹¹ qenctir e. Ev jê re pir giran û mezin hat û got: “Çawa dibe ku weha bê pirsîn, çunkî dilopek ji xwîna Hiseyn ji sed hezar xwînên Helac çêtir e.” Xwediyê pirsê got: “Xwîna Helac li ser erdê Ellah, Ellah nivîsiye.” Wî jî got: “Yê gumanbar hewceyî paqijiyê ye.”

Tê (di vê sala 597/1200'î) de bûyerên mezin qewimîn ku di salên bihurî de nebûbûn. Yek ji wan daketina Nîlê bû ku di serdema Îslamê de tenê carekê çêbûbû. Aweke ewqas hindik di Nîlê de mabû ku li Misrê bû xela û weba/kula Helebê hat, xelk jê reviyar çûn Mexrib, Hîcaz, Yemen û Şamê û mîna destê gurandî ji hev veqetiyar û li her derî belawela bûn. Ew ji sala çar-sed û şêst û sisiyan (463/1070) ya serdema Mustensir⁵¹² xedartir bû ku merivan di vê salê de, zilam kurê xwe yê piçûk serjê dikir û diya wî jî pê re alîkarî dikir û dipijand û dibirijand. Siltan komek ji yên ku weha dikirin şewitand jî lê dîsa ew neqediyan; zilaman dostê xweyê herî jêhezkiirî gazî mala xwe dikir da wî biezimîne, lê wî ew serjê dikir û dixwar.

Herweha bi ceweta nexweşan gazî bijîşkan dikirin û ew dikuştin û dixwarin, wisa bûbû ku êdî ji ber xwarinê kelaxên mirî û cendekên wan winda

⁵¹¹ Ew Mûxis Hiseyn ibn Mensûr Helacê zahid yê navdar e ku eslê wî ji Beydaya Faris e lê li Îraqê mezin bûye û di sala 309/921 de li Bexdayê hatiye îdamkirin. Zana û çeknas li ser bûne du beş; hinek ji ber gotinên wî yên mîna Ena l-Heq/Ez Xwedê me wî kafîr dibînin ku ji ber vê yekê jî civata Qazî û şerîetnasan bi hemramaniya xelîfeyê Ebasîyan Muqtedir cezayê îdamê lê birrine û hinek jî wî pir mezin dikin û aşiqê Xwedê yê “fena fî l-Lah” dibînin. Ibn el-Esir, b. n., 7/4-6; Ibn Xelîkan, b. n., 2/118-133; Ibn en-Nedîm, el-Fihrist, Dar el-Me’rîfe, Beyrût, bêtarîh, 269-272; Ibn Kesîr, b. n., 11/101-109.

⁵¹² Ebû Temîm Me’ d el-Mustensir Billah ibn Zahir li E`ezazî Dînillah ibn el-Hekîm ibn `Ezîz ibn Mu`îz li Dînillahê Fatimî bû ku di sala 487/1094` an de miriye. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 8/497-498; Ibn Xelîkan, b. n., 4/443-445; Ibn Kesîr, b. n., 12/116; Ibn Xeldûn, *Tarîxa ibn Xeldûn*, 4/62-64; Ibn Texreberdî, b. n., 5/137.

dibûn; xelkê zarok ji kolanan direvandin û ew dixwarin. Siltan di demeke kurt de dused û bîst hezar mirî kefen kir û riyên Mexrib, Hîcaz û Şamê hê jî bi hestiyên merivan dagirtî bûn û îmamê mizgefta Îskenderîyeyê di rojekê de li ser heftsed cendekî/cesedî nimêj kir.

Di meha Şabanê de erdhejke hêzdar î dijwar çêbû û di yek saetê de li hemî cîhanê belav bû, avahiyên Misrê wêran kir û gelek kes di bin kaviş û dêrisan de mirin. Dû re gihîşt Şam û qeraxê deryayê û bajarê Nablusê wêran bû û ji bilî taxa Semretê dîwarek li ser pîya nema û sih hezar kes di bin xirbeyan de mirin. Eka, Sûr û tamamên keleyên qeraxê hedimîn û erdhej gihîşt heya bajarê Şamê û minareya rojhilat ya mizgefta Şamê hate xwar, ji bilî hindikekî pirê Kelaset û Bîmaristana Nûrî û tamamê derûdorê Şamê jî hate xwar. Xelk reviyên meydanan û şazde şerefeyên mizgeftê terabûn û kumbeta Nasirê qelişin, Banyas, Huneyn û Tibnîn jî wêran bûn.

Hinek ji Ba'albekê derketin çûn ku ji çiyayê Lubnanê rimbêza biçinin, du çiya bi ser wan ve hilweşiyên ku hemî mirin. Keleya Ba'albekê digel kevirên wê yên mezin û saxlemiya wê jî dîsa hedimî û ew giha heya Hims, Hema, Heleb û hawîrdoran. Erdehejê deryayê birrî heya Qibrisê ku ew bû dû şeq û bû çiyayê silekanê, keştî avêtin qeraxê, ew şikiyan û dû re dirêjî Xelat, Ermenistan û Azerbaycanê⁵¹³ û Cezîreyê bû û bi nêzikayî hejmara yên ku di vê salê de çûn hilakê û mirin milyonek û sedhezar kes bûn.

Di destpêka meha Zilqadeyê de Dimeşq hat dorpêçkirin, Melik Efdel û Melik Zahir hatin û Melik Adil jî li Misrê bû, Bişare jî li Banyasê bû. Melik Adil ew berê bi mîrgehî digel Huneyn û Tibnîn û hinekî din dabû Mîr Fexredîn Ciharkes/Çerkez. Dema Melik Efdel û Zahir daketin ser Şamê hingê Bişare jî hat hawara wan û çend rojan şerê wê kiran ku Melik Mi'ezem Îsa lê dima. Ev nûçe giha Melik Adil û ew bi leşker ve derket û li Banyasê daket, wî şand, karûbar li hev rast kir. Efdel û Zahir pê ve çûn heya gihan Dergahê Feradîsê û xana Tiqyedîn şewitand, lê Mi'ezem bi wan re şer kir, welat parast. Ew du mehan li ser man, lê Melik Adil meriv şand da navbera herdu birayan xerab bike û paşya meha Zilheceyê ew ji ser çûn û Melik Adil jî çû kete Şamê.⁵¹⁴

⁵¹³ Ew herêmeke fireh e ku sînoren wê ji hêla rojhilat ve ji Berde` e dest pê dîke heya Erzincanê ji rojava ve û ji bakur ve ji digihê welatê Deylemê. Yaqût. b. n., 1/155

⁵¹⁴ Ji bo vê bûyer û dijberîya Eyûbîyan bnr. Ibn el-Esir, b. n., 12/160-163; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 32; Ibn Wasil, b. n., 3/116-120.

Melik Mi'ezem, Fexredîn Çerkez û Zeynedîn Qeraca çûn dora Banyasê pêçan ku Hisamedîn Bişare lê bû, wî şerê wan kir ku kurê wî tê de hat kuştin, lê ew ji welat derxistin û Fexredîn Çerkez ew vegirt û Zeynedîn Qeraca jî Serxed sitand.

Tê (di vê sala 597/1200'î) de Ezedîn Îbrahîm bin Mihemed ibn Ebd el-Melik ibn Miqedem⁵¹⁵ wefat kir, bavê wî jî kuştîyê Erefayê bû. Ew yekî zana yî mêrxas bû û Barîn, Fama, ⁵¹⁶Menbec, Rawendan⁵¹⁷ û çend keleyên din yên wî bûn ku Melik Zahir ji bilî Barînê yên din tev jê sitand. Ew mir û li Şamê li Eqîbeyê hat veşartin.

*Cemaledîn Eb ul-Ferec*⁵¹⁸

Ebdurehman ibn Elî ibn Mihemed ibn el-Cewzî neseba wî digihîje Ebû Bekirê Sidîq (r. e.) ku li Bexdayê çêbûye û hêj sê salî bûye bavê wî wefat kiriye. Meteke wî ya qenc hebûye û xwediye wî jî tacirê misê (paxir) bûne. Min di hinek bihîstinên wî de dît û Ebdurehman Sefar jî nivîsî ye ku gava guvrîk bû hingê meta wî ew biriye mizgefta Eb ul-Fezil ku pê hedîs û Quran daye guhdarîkirin. Wî fiqih (hiqûq) li cem Ebûbekirê Dînewerî el-Henbelî û Ibn el-Firat xwendîye, wî gelek hedîs û we'z xwendîye û li ser zanîna fenê/hunerê xebitiye û di gelek ilmê cuda de kitêb nivîsîne. Ew beşdarî civata xelîfe, wezîr, zana û giregiran bûye û herî kêmtir kesên ku dehhezâr kes beşdarî wa'z û civatên wî bûne, Xwedê ew xistiye dilê xelkê û bi heybete wî ew daye pejirandin. Ew di cihanê de yekî zahid bû û min bihîst ku di dawîya temenê xwe de li ser minberê digot: "Min bi van tiliyên xwe du hezar berg nivîsiye, sed hezar kesî li ser destê min tobe kiriye û deh hezar Cihû û Xiristiyan li ser destê min Misilman bûne."

Di her heft rojan de Quran xitim dikir û ji bilî roja îne ku diçû mizgeftê yan jî wa'zê ew ji mal dernediket. Tu car wî bi tu kesî re henek nekirîne û bi zarokan re nelîstîye û tu carî jî cihê ku helaliya wî ne eseyî bûye, jê nexwariye. Ew yekî xeberxweş î zarşêrîn bû ku dused û pêncî û hinek berhem di ilmê cuda de nivîsîne.

⁵¹⁵ Ew Ezedîn Îbrahîm ibn Mihemed ibn Ebd el-Melik ibn Miqedem bû ku yekî mêrxas î zana bû û di vê salê (597/1200) de wefat kiribû. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 32.

⁵¹⁶ Famiya, bajarekî mezin û navçeyeke qeraxê Himsê ye ku jê re Efamiya jî tê gotin. Yaqût, b. n., 4/264

⁵¹⁷ Rewandan keleyeke asê û kûranekê devera Helebê ye. Yaqût, b. n., 3/22

⁵¹⁸ Ji bo agahiyên li ser wî bnr. Ibn el-Esir, b. n., 10/276; Ebû Şame, *Zeyl*, 33-42; Ibn Xelikan, b. n., 3/116-119; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/190-191; Ibn Kesîr, b. n., 13/24-25; Ibn Texreberdî, b. n., 6/157-158.

Behsa búyerên ku di civatên wî de ji hawîrdoran ve qewimîne

Rehma Xwedê lê be, rojekê di we'zê xwe de got: "Cihan çemê Talût e, lê derbas bibin lê ava nekin. Yek rabû û pirsî: "Ez dê çawa bikim dema evîna wê ji wê rojê ve ku hezkirina şehwetan bi merivan hatibe spehîkirin, ketibe xul-yaqeta min." Wî got: "Ji bilî yê ku kulma xwe têra pêwîstiyên xwe ji hizr û ramanan dagirtibe." Wî got: "Bi Xwedê çi kesê ku armanca wî bê cih, dê ecelê wî ji bo veqetandinê bilezîne." û domand: "Dewarên bar di hundirê qonaxan de ne û meriv jî razayîne." Dîsa got: "Kesê ku bibêje: 'gewher, per-tal, navûdeng, xwendin û xwendî' ew tê nagihîje, çunkî ew ne tiştên ber gumanên amîyan in; lê tu bibêje: 'Min bawerî bi tiştê ku ji cem Xwedê hati-ye û Resûlê wî jî rastdêraye, aniyê' lewra ev tişteki wisa ye ku her kes fêhm dike."

Rojekê wa'z li Xelîfe dikir: "Ey serdarê bawermendan, ger tu bipeyivî dê tirs ji te be û ger tu nepeyivî dê tirs li ser te be, lê ez bi xwe tirs li ser te ji tirs a ji te çêtir dibînim, çunkî ez domandina rojên te divêm. Bêgûman gotina: "Xwe bi Xwedê biparêze." çêtir e ji peyva: "Hûn ji ehlê Beytê ne û bexşandî ne.", çawa ku Hesênê Besrî⁵¹⁹ jî gotiye: "Hevaltiya kesên ku pêşî te ditirsînin lê dû re te ewle didêrînin, ji hevaltiya kesên ku pêşî te ewle digêrînin û dû re ditirsînin çêtir e."

Umer ibn el-Xettab digot: "Gava ez pê bihisim ku serkarek zalim e û zilmê li gelê xwe dike û ez nikaribim wî biguherînim, hingê ez jî zalim im." Ey serdarê bawermendan, Yûsuf (e. s.) di dema xelayê de têr nedixwar da bir-çîyan jibîr neke û Emer [r. e.] jî sala qatî û xelayê li zikê xwe dida û digot: "Tu bikî qurequr û nekî qurequr jî bi Xwedê heya ku Misilman birçî bin ez te têr nakim." El-Mustedî' bixwe jî pir xêr dikirin, birçî têr dikirin û hepsî berdi-dan.

Wî digot: "Di mezinkirin û qedirdana Quranê de mezhebê Şafi'î ji yê Ehmed (Henbelî) mehkemtir e, çunkî li cem Ehmed kesê bêdesmêj jî dikare destê xwe bidê, lê li cem Şafi'î ger Quran li ser deveyê be jî yê bêdesmêj nika-re hefsarê wê bikişîne."

⁵¹⁹ Ebû Seîd Hesên ibn Ebî Hesên Yesarê Besrî ku yek ji mezin û ustadê peyrewan bû ku di sala 116/734'an de li Besrayê wefat kiribû. Ibn Xelîkan, b. n., 1/226-228

Quraxwînekî li cem wî ayeta “[*Hetta ye ‘tiye we ‘dullahî [Inn Ellabe] la yuxlîf ul-mî ‘ad*: Heya ku wa ‘da Xwedê bê, bêguman Xwedê wa ‘da xwe venagere.”⁵²⁰ Xwend. Wî got: “Mudet deyn e, lê daxwazkarê wê li kû ye?”

Ji bo gotina wî ya “Ez seyidê zaroyên Adem im.” û gotina wî ya “Min ji Yûnusê(e. s.) kurê Meta qencdir nebînin.”⁵²¹ Wî bersiv da: “Ev rewşa şepaliya ser rûyê kemilî ye.”

Ji bo qewirandina parsekî jê hat pirsîn, wî got: “Ger ku tu ne ji bo bergîdanekê wî nêzik bikî pîroz e, lê tu wî ji şer dûr bike ji şer.”

Yekî jê pirsî: “Adem ji Xwedayê xwe çend gotin wergirtin,⁵²² te ji kû wergirt.” Wî got: “Kur ji bo malê ye.” û yek ji civatê kete cezbê, wî got: “Cemaledîn” û ew şaşmayî hişt, lê dû re honrawe xwend:

Min evîn veşart ta ku ez qels kirim
Û dema ku êş bê veşartin dikuje

Navbera herdu çavên te qermûçekên xewê ne
Tu xewê ji ribatê kewan re bihêle

Rojekê li hinekên ku di civata wî de digiriyar û diketin cezbê nihêrî û ev riste xwendin:

Ger rexnegir/te ‘nekar dev navêjine min
Dê refên kevokên ku ketine diyaran dev bavêjin

Tu gazî min dikî û min digirînî, kesê ku
Evîndar be qêrinên bê rondik diavêje

Çawa ez dê bi ya erzşikênan bikim ku behsa wan
Min bêxew dihêle û erzşikên ji bi şev radikevin

⁵²⁰ Sûretê Re‘d (13), ayet 31.

⁵²¹ Ew Yûnis Pêxember (e. s.) e ku ji bo Mûsilîyan hatibû şandin û gora wî li qeraxê çepê yê bajarê Mûsilê li Îraqê/Kurdistanê li ser girekî bilind bi navê Girê Tobeyê ye. Yaqût, b. n., 2/48

⁵²² Sûretê Beqere (2), ayet 37.

Yekî din ji kete cezbê û wî ev xwend:

Wî her ji şewqê gilî dikir mîna ku
Ji hinvên xwe bihn berdida û diaxivî

Û digiriya ku ez jî ji dilovanî pê re digiriyam
Gava hêsirên min neman ez bi xwînê digiriyam

Di serpêhatiya çêlekê de jî got:⁵²³ “Ger Xwedê ji wan re dirust bidêra ew ji bo îbadetê golikê bêhizir û bi lez rezil nedikirin, jixwe ji ga pê ve kes ji golikê re îbadet nake.”

Wî merivekî bi qencî pesinand û got:

Esaleta qenciya wî ji kevanê camêriya wî tê avêtin
Di zemanê wî de yê feqîr bû mîna jûjî

Rojekê quranxwînan di civata wî de xwendin birrî û wî jî ev xwend:

Heçî xişir zînetê kêmasîyekê ye ku
ji spehîtiyê temam dibe gava rindî kêmbê

Lê çi dema ku şepalî pir be
Mîna delaliya te pêwîstî bi seredanê nîne

Wî li ser Serdarê Bawermendan Elî digot: “Wî di şer de bêrawestan lez dikir û siruştê wî mêrxasiya bêteklîf bû; ma qey hatiye gotin ku ew li pêşberî palewanan dereng maye? Na.”

Jê re hat gotin ku hinek ji we’zê têr in û pê şol nakin, wî ev honrawe xwend:

Gotin ker dizire min got bê misabeqê
Kinc ji reng xalî bûn û pîyon tê de bûn ferezîn

⁵²³ Sûretê Beqere (2), ayet 51.

Û domand:

Wî li ser xaniyên xwe ferman kir
Û ez jî bi avêtina rohnîya rojê re lê bûm

Ji dûr ve serî ji bo salamê tewand
Mîna ku niqobûyî bi tiliyên xwe nişan bide

Wî derba Emer (r. e.) li erdê Durê bibîr anî û got:

Yê xayin tirsonek e û yê berî jî dilê e. [Carekê] jê nifira li Yezîd ibn Me'awîye hat pirsîn, wî got: "Ehmed ibn Henbel lanet lê aniye, lê em jî dibêjin: 'Em ji ber tiştê ku aniye serê qîza Pêxemberê me (e. s.) û bêbextiya wî ya li Pêxember kiriye ku li ser kurtanên deveyan şerab biriye Şamê û vê yekê dia-
vêje ser Xwedê û Pêxemberê (e. s.) wî, jê hez nakin. Îcar ger hûn bi vê gotina me ya lihevanînê ya em jê hez nakin qayil dibin bibin, lê ger na em dê li dirus-
tiya dozê vegerin, yanî dirustdêrana laneta lê [li Yezîd]."

Heçî bavê wî ye, ew di xefirandina eshabeyan de maye, lê hûn dest jê ber-
didin û hûn li çareserîya kurê wî digerin." Wî domand: "Resûlê Xwedê (e. s.)
gotiye: 'Ew kesê ku têkeve mala Ebû Sufyan, ew ewle ye', lê Yezîd qet neke-
tiyê, Mi'awiye ketiyê." Dû re domandîye: "Hûn wextê me bi behsa yekî ku
bi dar/şûr li diranên ku Pêxember (e. s.) ew maçî dikirin, xistiye neherimî-
nin, Yezîd ew kiriye mal û pertal ji bo gihîştina azwerîya desthilata xwe."

Wî got: "Resûlê Xwedê (e. s.) gotiye: 'Ez fitneya ser malbata (ehlê Beyta)
xwe tînim bîra we' û ev sêbare kiriye. Dû re gotiye: 'Ev deng negihîştîye
xelkê Şamê.' Piştî gotiye: "Du kes çûne cem qazî û yekî ji wan doz li yê din
kiriye û gotiye: 'Deynê min li vî kêşxanî/deyyûsî heye.', Qazî ji dozlêkirî pir-
siye: 'Kêşxan ma tu çi dibêjî?' Zilam gotiye: 'Tu dadwerê Misilmanan î, ma
tu şerm nakî çêra min dikî.' Qazî gotiye: 'Min çêra te nekiriye' Wî gotiye:
'Belê, te ji min re got kêşxan.' Qazî gotiye: 'Ma navê te ne Kêşxan e?' Wî
gotiye: 'Na bi Xwedê' Qazî gotiye: 'Lê navê te çi ye?' Wî gotiye: 'Yezîd e',
Qazî jî gotiye: 'Kêşxan çêtir e.' Wî gotiye: "Gelek wa'iz hene gava xitab
dikin "b"ê dixin pêşîya "t"ê [ku dibe xibat, yanî dawêşandin] û ev honrawe
xwendîye:

Ey dawêşînerê ku ji ber nezaniya xwe ferq naxe
Navbera xweşbêjan, lê belê hima diçerixîne

Ez çewt diaxivim û yên nezan jî nexwe em
Tu ferq di navbera qencyên wan û yên min de nîne

Rojekê wî di wa 'zên xwe de li ser gotina Xwedê ya "Dema yên ku bawerî bi nîşanên me tînin hatin cem te, bibêje; silav li we",⁵²⁴ gotiye: "Adet ew e ku yê tê silav [li yê sekinî] dide, lê gava Pêxemberê me (e. s.) di Şeva Mi 'racê de ji tîrêjên heybetdar aciz bû, jê re hat gotin ku: 'Em dê silavê li te bikin, silav li ser te ey Pêxemberê Xwedê û rehmet û bereketa Xwedê jî.' Ji xwe min xebera Pêxemberê me ya li ser feqîran jî zanîbû, ez birçî bûm xwarin neda min, ez tî bûm av neda min, ez nexweş ketim min ziyaret nekir. Nexwe vî deynê me yê ku li cem te ye bide, çunkî me feqîr pê hel kirîne û gava ew kesên ku bi nîşan û ayetên me bawer in, hatin cem te, bibêje; silav li we."

Wî domand: "Pêxemberê me (e. s.) roja vegirtinê digot: 'Ey Xalid şûr bilind bike.' Lê deng dihat Xalid ku dibêje: 'Şûr deyne!' Bi zimanê hal jî jê re dihat gotin: 'Ey Mihemmed, roja Uhudê dema Hemza hat kuştin te sond xwariye û gotiye 'ez dê ji ber te ve heftê mezinî bikujim', îca dema bû daxwaziya biryara edebdana amîyên derûdorên wan, me ji te re got: 'Ger hûn wan ceza bikin bi qasî ezyetê ku dane we bikin.'⁵²⁵ Jixwe qencbûna te divê ku tu wefayê bi yê ku tade daye te re jî bikî, lê te çawa sond xwar.' Nexwe bihîstina Xalid qencyeke nihênî ye, lê peyva 'berde', dibe hem bê maneya ji destê xwe 'berde' û hem jî maneya [dest] ji wan 'berde'.

Behsa Mirina wî

Ew li bin gora diya Xelîfe rûnişt, ji minberê daket û pênc rojan nexweş ket û roja îna hîvdê remezanê mir. Qîza wî qal kiriye ku wî di dema mirina xwe de gotiye: "We ji min re zîv anîne, ez dê çi bikim ji zîvan?" Xelkê Bexdayê jê re kom bûye ta ku kolan hatine dagirtin û xelk li ser mirina wî pir xemgîn bûne. Wî wesîyet kiriye ku li ser gora wî ev [risteyên jêrîn] bèn nivîsîn:

⁵²⁴ Sûretê En 'am (6), ayet 54

⁵²⁵ Sûretê Nehl (16), ayet 126

Ey pîrbexşendeyê kesê ku li nik wî pîr gunehkar e
Gunehkar hat hizûra te û nîyaza efuya sûcê xwe dike
Lê ez mêvan im û sezayê mêvanî jî qenciya pê re ye

Behaeddîn Qereqûşê Xadim

Ewê ku li Ekayê dîl bûbû û Siltan bi şêst hezar dînarî ew dabû berdan, ew bû yê ku keleya Qahîreyê, sûra dora Mîsrê û pîra cem Pîramîdan ava kiribû. Bûyerên wî yên ecêb li cem Mîsrîyan hene ta ku kitêba bûyerên wî nivîsîne û navê wê danîne “Faşûş fî Hikmi Qereqûş”⁵²⁶

Îmad el-Katib Mihemed ibn Mihemed

Ibn Hamid el-Îsfehanî el-Munşî`⁵²⁷ (Katibê Înşayê) ku bi biraziyê Ezîz ji tê nasîn û me hinek ji nûçe û eserên wî got, wefat kir.

Hafîz ibn Esakîr behsa wî kiriye û gotiye: “Di sala pêncsed û nozdan (519/1125) de li Îsfehanê hatiye dinê û lê mezin bûye. Dû re çûye Bexdayê, li wê derê fiqha Şafî`î xwendiyê û hedîsê guhdarî kiriye. Ew li zanista edeb, xweşbêjî û bedewnivîsînê xebitiye û tê de bi ser ketiye. Ji wezîr `Ewnedîn Yehya ibn Hubeyre re xizmet kiriye û yek ji nivîskar û şairê wî bûye.

Dû re ew di dema Nûredîn Mehmûd ibn Zengî de çûye Şamê û qazî Kemaledîn ibn Şehrezorî ew daniye ser medreseya li nik Bab el-Fereca cîranê hemama Qesîrê ku niha li ser navê wî ye. Hingê Necmedînê Eyûbê bavê Selahedîn jî li Şamê bûye, ew çûye seredana wî da qedrê wî bilind bike ku wî ji pesnê wî, dû re yê Nûredîn, Esededn û Selahedîn daye.

Ew yekî hêja û zanayê bi ilmê edebiyatê bû, ew xwedî name, honrawe û pexşan bû û dîwanên Ereban ji ber bû ku gelek kitêbên hêja yên mîna el-Berq uş-Şamî, el-Feth el-Qissî fî Feth el-Qudsî, Xerîdet el-Qesr fî Şu`eraî Ehl il-`Esr, Rîsalet el-`Utba, Xetfet ul-Bariq, en-Nehle⁵²⁸ û yên din nivîsîne.”

⁵²⁶ Ji bo agahên ser bnr. li jor r. 3, not 11.

⁵²⁷ Ji bo agahên ser bnr. li jor r. 2, not 10.

⁵²⁸ *En-Nehle we r-Rehle fî t-Tarîx* ku Kitêba Ebû Ebdullah Mihemed ibn Mihemedê navdarê bi Îmad el-Katibê xwediyê *Xetfet el-Bariqê* ye. Bnr. Îsmailê Paşayê Babanî, *Idah el-Meknûn Zeylu `ela Kesf uz-Zimûn li Hecî Xelîfê*, berg 2, 629.

Qazî Fazil ji bo wî digot: “Îmad mîna tetikê ber teqînê ye, yanî agir di hundirê wî de dadayî ye ku carina dîyar dibe.” Wî jê hez dikir û pesnê wî dida û henek pê re dikirin, ew bû yê ku ew xist ber xizmeta Selahedîn.

Gava Feth el-Qissî nivîsiye ew nîşanî Qazî Fazil daye ku gotiye: “Ger ne Îmad ev kitêb binivîsanda dê çavwir bibûya” ji ber zahfîya gotinên wê yên manekûr.

Wefata Îmad di duşema paşîya remezanê de li Şamê bû û li goristana mutesewifan ya cem el-Menîb’ a li ser rê hat veşartin.

Hinek ji horaweyên wî:

Qey ji dilovaniya we pê ve alîkarê min hene?
Na, kesî bê hawarê nîne, dadê bikin yan jî neheqiyê

Ji xeyala we pê ve tu seredanêrên min nînin
Ger tu seredana min nekî jî nebe asteng jê re

Li min dike barîn mîna ku dilê min
Li nik we dîl e û ji we re hêsîr e

Min nizanibû ku ez dijîm
Piştî nasînê ez êdî aram im

Ji xelkê Banasê/Banyasê re hesreta min heye
Hezkirina jê gazî min dike û bîrhatin serî radikin

Bihrîya min zêde dibe, mîna arezûyê min
Çemê Yezîd pir dibe û yê Sewrê jî radibe

Sarîya dilê min ê arezûmend ji çemê Berda ye
Ku niha ez ji germayîya wî ewleyîxwaz im

Min hûn winda kirin, jîyan jî li min winda bû
Û roja hevdîtîne dê li qiyametê bibe

Ey siwarê hespê westa ku rikêbê dikişîne
Ew diçe lê rewşa wî ya şadî hindik e

Dimeşq diçe hev û di bin wê de jî
Naverastên çolê û qiracên wê tên qewartin

Gava ez negihamê tu silavan bigihîne wan
Tu lê bêhna xweş û lewentê bireşîne

Ey bihnxweşî mizgîniya min ji sertiraşî re
Dema mijdevan serkeftinê bigihîne min

Mizgîniya şadiyê ji dostên qenc re be
Ku çavan ziwa dike nezran tîne cih

Tu li ewleyiyê şaşmayî bimîne ger
Rojek bê ku ez bigihêm Deriyê Selametê

Deriyê Feradîsê firdewsa wî û
Niştecihên wê rindtirîn çavreş in

Berze,⁵²⁹ Seham⁵³⁰ û du Neyreb⁵³¹
Bi baxçeyên xwe yên xweş î bihnkafûr

Ji bilî Şamê tu Bihušta Daîmî nîne
Di dil de ji bo wê arezûyek agirîn e

Meydana wê ya Kesk û Feyh ur-Rihaba wê
Û kaniyên wê yên şêrîn î zelal û paqij

Mizgefta Rehbe û Kumbeta wê ya
Bilind û çerx û felekên gerînde

⁵²⁹ Berze gundekî kûrana Şamê ye. Yaqût, b. n., 1/455

⁵³⁰ Seham newaleke hêla Şamê ye ku dibe navê xwe ji navê Seham ibn Suman ibn Xews girtibe. Yaqût, b. n., 3/328

⁵³¹ Neyreb navê gundekî navdar e ku li du cihên nêzîkî bajarê Şamê ye û bostanên xweştirîn û paqijtirîn lê hene. Yaqût, b. n., 5/380

Ku keleyên wê hêja û giranbiha bûn
Û bircên ku heyvên çardeşevî jê hiltên

Û bi Neyrebên wê xem bilind dibin
Û civaka wê şadî perwerde dibe

Li cem şikeftê roja pêncşemê
Êrîşî ser dilê min kir yekî êrîşkar

Li nik serêkaniya ava jiyane
Bi dirêjiya demê ava kanê xewr nabe

Pira ibn Sewas û dû re sikir
Ji min re bi nefsa min ew pir

Çiqas ew nêzîkî dildarê razan
Li Beytlehyayê⁵³² û xîretkêş raza

Hewqelê nivîsa min mîna ye rêzên
Ku rewanbêjê têgihayî ji wan fahm dikin

Tadeyê dilreçan ey yê dilhişk û
di rohnîyê de Senîr xwiya dibe

Û got:

Ey bayê bakur tu bi Xwedê kî ji min
ber bi wî xaniyî ve selaman bibe

Anîna selaman ji bo min bi lez bîne û veşêr
Ji dilekî ku agirê evînê giraniyek xistiye ser

Ji wêya ku dil bi evîna wê mijûl e
Û xeyal dike ku dilê wî jê meşgûl e

⁵³² Beytlehya navê gundekî navdar e li kûrana Şamê. Yaqût, b. n., 1/619

Girêkên rondikên wî vebûne û ehd
û peymanên wî girêdayî, venebûne

Avdan ji dostên ku hizkirina wan guheriye
Piştî min lê ez ne guherî û ne jî qediyayî me

Ew navnokarên ku evîna wan cih girtiye
Û çûyiyên bîrhatina wan ranebûye/neçûye

Piştî wan rewşa azarkêşê mubtela
Xemgînî û çavbêxewê gevizandiye

Deriyê şadîmaniya min hatiye girtin û ji ber
xem û stêrkên min hemî deriyên girtî vebûne

Bibe ecac û hilkişê cem germê û wê avde
Û dadê bike ku dadmendê germiyê nîne

Û gotiye:

Ey dostê me piştî me hûn çawan in
Sebr û bêhaliya min ji dîtina we ve xwiya bûye

Û her xwediyê rûmet û wefayê bûne
Lê çi dema demê bêbextî kir, we jî kir

Lê bi vî halî hinek jî jê nayê bîra min
Lê her çawa be jî hûn çawan in

Hezkiriyê we ji êşa dûriyê gazinkar e
Ger we zanibûna dê we jî gazina bikirana

Dîlê we azarkêş e ma hûn wî bernadin
Gorîyê we zerar nedaye we ger hûn qencî bikin

Û gotiye:

Ey niştecihê Misrê, Xwedê we bibexşîne
Û we ji tiştê ku ez jî tê de ji we me efû bike

Ez ji ber dûriya ji we radizê m poşman
Û yê ku ji we veqete dê çawa nebe covan

Ger hûn nizanîbin ji ber rakêşan û arezûya
We, çi bi serê min hatiye jî Xwedê dizane

Hûn bijîn û bimînî sax û bê tadeyî
Û daxwaza dilê min ku hûn sax û ewle her bijîn

Mihemed ibn Mibarek ibn Mihemed Ebû Xalib el-Besrî

Ku bi navê Zehîr jî tê navdan, di sala pêncsed û bîst û sîsiyan (523/1128)
de bûye û di vê salê (597/1200) de wefat kiriye. Ew di edebiyatê de bi serketî
bûye û honrawe gotine, wî li ser xwe ev xwendiyê:

Bi hindikî qayil bibe û hêja bijî
Piştrast ji bar û ji gunehan

Ger na, tu xwe ji belayan re amade bike
Ku ew li pey wan [hin bi hin] dihên

Sala Pêncsed û Not û Heştan (598/1201)

Tê (di vê sala 598/1201'ê) de Melik Adil hêrs bû û çû Qesîrê⁵³³ da here Helebê, Melik Efdel jî hingê li Himsê li cem Esededîn Şêrkoh bû. Ew hat cem apê xwe Melik Adil û ew li Senîyet ul-Îqabê çû pêşiya wî, qencî pê re kir û ji dêla Meyafarqînê ve Simeysat, Sirûc/Pirsûs keleya Necm,⁵³⁴ çend gundên Mercê⁵³⁵ û Misrê dayê.

Melik Zahir Ufamîyê ji Şemsedîn ibn Miqedem girt û Melik Adil jî daket ser Hemayê, Melik Zahir pê re li hev kir û Melik Adil zivirî Himsê.

Di meha Şabanê de Erdhejê dijwar î bi şid çêbû û keleya Himsê kir du qet, şerefya ser kelê xist û Hisnet el-Ekradê (Kela Kurdan) wêran kir, derbas bû heya girava Qîbrîs û giha heya Nablusê û zahfê wê wêran kir.

Tê (di vê sala 598/1201'ê) de Ebû 'Emer şêxê Miqadeseyê -rehma Xwedê lê be- dest bi avakirina mizgefta Camî' li çiya kir, Mizafereîdîn ibn Zeynedînê xwediyê Mûsilê pê hisiya û rabû mal, mîne û cihgirên xwe jê re şandin ta ku wî jî ew ava kir. Wî weqf danîn ser, jê re ferş şandin û piştî ku xelas bû Mizafereîdîn ibn Zeynedîn xwest ku ji Berzeyê avê bikişînê û hezar dînar ji bo wê şand. Berze milkê Esededîn ibn Şêrkohê xwediyê Himsê bû, lê ew ji bo kişandina avê bi ser neket û lêborîn xwest çunkî bê xerabkirina gelek gorên Misilmanan û derxistina hestiyên wan av nedigiha mizgeftê. Ew rabûn wan dolabek çêkir û hêstirek kirin da wê bigerîne û ji bo vê jî hezar dînarî weqif danîn ser.

⁵³³ Qesîr jî ye ku ji Himsê diçe Dimeşqê re qonaxa pêşî ye ku meriv digihîjê. Yaqût, b. n., 4/417

⁵³⁴ Keleyê asê bû ku diket raserî Firatê û li cem pira Menbecê bû. Yaqût, b. n., 4/444

⁵³⁵ Ew Merc Sefera ku cihêkî nêzikî Dimeşqê ye. Yaqût, b. n., 5/118

Hemadê kurê Ebû Senayê⁵³⁶ têcir ev ji min re xwend:

Meriv li asoyan digere da spehîtiyên
Ku li welatê wî nînin peyda bike

Ma tu nabînî ku ez peyayên setrencê peyda dikim
Ku birina wan di ser pileya wî de ye

⁵³⁶ Ebu s-Sena Hemad ibn Hibetullah ibn Hemmad ibn Fedil ibn Fezliyê Heranî ku bazirganekî dewlemend bû û hedîszan, hafîzqur'an û dîroknas bû; ew di sala 599/1202'yan de li Heranê wefat kir. Sibî ibn Cewzî, b. n. 8/511

Sala Pêncsed û Not û Nehan (599/1202)

Di dawiya Miheremê de şeva şemiyê ji hêla rojhilat û rojava tev de, pêl li stêrkên esmanan ketin û ew weke kuliyên ebûrê yên belavbûyî li rast û çep li hev geriyên. Ev yek berê ji bilî dema şandina peyamê ji Pêxember (e. s.) re û sala dused û çel û yekê (241/855) û vê salê (599/1202) qet çênebûbû û vê carê mezintir bû.

Tê (di vê sala 599/1202'yan) de Xelîfe⁵³⁷ cibe û şalên xortan⁵³⁸ bi Elî ibn Ebd el-Cebar el-'Îqab re ji Adil û zaroyên wî re şand, wan jî cibe û şal di meha remezanê de li Şamê li xwe kirin.

Melik Zahir bi fermana Melik Adil keleya Necmê ji birayê xwe Melik Efdel sitand ku her tê (di vê sala 599/1202'yan) de Melik Adil dest bi tamîra/veherîna keleya Şamê kir.

⁵³⁷ Ew Xelîfe en-Nasir li Dînillah Ehmed ibn Mustediyê Ebasi bû ku tu carî navbera wî û Selahedîn tam xweş nebû.

⁵³⁸ Ev hinek kincên taybetî bûn ku Xelîfe ew saz kiribûn da li xwe bikin û bi çiftayan herin nêçîra teyr û tilûran. Corcî Zeydan, *Tarîx et-Temedun el-Îslamî*, 12/775.

Sala Şeşsedî (600/1203)

Di destpêka vê salê [600/1203] de Şemsedîn Yûsuf ibn Cewzî ji Bexdayê çû Şamê ku ev rêwîtiya wî ya pêşî bû. Wî got “Ez ji Deqûqayê derbas bûm û gihame Erbilê/Hewlêrê ez rastî şêxekî qenc hatim ku navê wî Mihyedîn Şamanî bû, wî li ser xwe ev ji min re xwend:

Dema reşahiya vê rewşê di rûyê sor de xwiya bû
Wê bi awirên çavan berê reş recimand

Weke ku agirperestekî bi can û dilê xwe
Ew heliqandibe nav pêlîdana agir

Her tê (di vê sala 600/1203'an) de şikandina pêwendiyên bû ku Nûredîn Arslanşahê xwediye Mûsilê çû Tile' eferê⁵³⁹ û ew bi şûr vegirt, ew berê ya Qutbedîn ibn Emadedînê xwediye Sencarê bû. Qutbedîn hawar ji Melik Eşrefê kurê Melik Adil xwest û ew jî digel Sencerşahê xwediye Cezîreyê, Melik Salihê⁵⁴⁰ xwediye Amedê û Melik Ewhedê⁵⁴¹ xwediye Meyafarqînê bi leşkerê Diyarê Bekir ve çûnê û xelkekî pir li ser civiya.

Hingê xwediye Mûsilê dakitibû ser Kefir Zemarê⁵⁴² ku pir germ bû û Melik Eşref jî li ser Bûşrê⁵⁴³ bû. Nûredîn leşker şand ser wan û ji nedî ve êrîşt wan kir ku di cara pêşî de ew şikandin lê dû re Melik Eşref piyê xwe da erdê û leşker şand ser Nûredîn, ew şikand û Nûredîn têk çû. Melik Eşref, serdarên

⁵³⁹ Tile' efer kele û sûreke navbera Sincar û Mûsilê ye. Yaqût, b. n., 2/46

⁵⁴⁰ Melik Salih Nasirudîn Mehmûd ibn Mihemed e. Zambiwâr, *mu'cem el-Ensab we l-Userat el-Hakîme*, r. 344

⁵⁴¹ Ew Melik Ewhed Necmedîn Eyûb ibn Melik Adil Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî bû ku di sala 609/1212'an de wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 125-126; Ibn Wasil, b. n., 3/208

⁵⁴² Kefir Zemar gundekî Mûsilê ye. Yaqût, b. n., 4/533. Ew navenda herêma Zumarê ye ku dikeve rojavayê Mûsilê.

⁵⁴³ Bûşre bajarekî nêzî bajarê Beqa'ê ye ku Beqa' jî navçeyeke mezin ji yên Mûsilê ye û di navbera Mûsil û Nisêbinê de dimîne ku gelek gund li ser hene. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/253; Yaqût, b. n., 1/556-57

wî ku Mubariz Senqerê Helebî û kurê wî Zehîredîn Xazî jî di nav wan de bûn, dîl girt ku hingê nozdeyê meha Şewalê bû. Nûredîn ket Mûsilê da xwe tê de biparêze û xwe ji dorpêçanê re amade kir. Melik Eşref hat li Kefir Zemarê daket û qasid şandin cem hev ta ku di paşiya Zilheceyê de li hev hatin. Melik Eşref ji bilî Mubarezedîn Senqer û kurê wî Zehîredîn Xazî hemî serdarên wî berdand, lê ev herdu di zindana Heranê de man ta ku Melik Mizaferedîn ibn Zeynedîn mehderiya wan kir û wî ew jî [ji bo xatirê wî] berdand.

Melik Eşref bi xweha Nûredînê xwediyê Mûsilê û qîza Ezedîn Mesûd re zewicî ku li Qasiyûnê gorek ava kir û tê de hat veşartin.

Tê (di vê sala 600/1203'yan) de Nasîrudîn ibn Artûq⁵⁴⁴ xwediyê Mêrdînê avêt ser apê xwe yê mêrê diya xwe Nîzamedîn û dest danî ser keleya ku herduyan li ser hikim dikir. Nasîrudîn û birayê xwe Hisamedîn daketibûn ser Herzemê lê nikaribûn wê tenzîm bikin û Lu'lu' li keleyê dima. Ew Lu'lu' rabû bi dekekê jehrî da Hisamedîn ku kezeba wî pare pare bû û ew avêt û Nasîrudîn bi tenê ma. Ew tirsîya ku tiştê aniye serê birayê wî bîne serê wî jî û ji xwe Nîzamedîn û Lu'lu' li ser navê Nasîrudîn welat dixwar. Nasîrudîn bi hinek serdar re li ser kuştina wan li hev kir û Nasîrudîn carê hildikişîya kelê ji bo pîrsa Nîzam bike, vê carê jî ew hilkişîya keleyê û serdaran jê re bi derî girt. Ew kete ba Nîzam ku hertişt hazirkirî bû û diya Nasîrudîn jî li cem bû, wî bi hesinekî ji mis lê xist ku diya wî dijî wî derket, lê wî jê re got: "Here nexwe ez dê te jî bavêjim cem Nîzam" û ew (Nîzam) kuşt. Tam hingê Lu'lu' jî hat ku di korîdorê de rastî wî hat, ew kor bû ku çavekî xwe di hesara Mêrdînê de winda kiribû, wî darê mis li çavê wî yê baş xist, serê wî jê kir û ew derxist ser qesrê û ji gel re avêt. Hevalên Lu'lu' û Nîzam şikiyan û wî jî dest danî ser kelê û tiştên tê de, Nasîrudîn kesên der û dorên Lu'lu' şande Mûsil û Meyafarqînê û rewş jî jê re li hev hat û rast bû.

⁵⁴⁴ Ew Nasîrudîn Artuq ibn Îlxazî, ibn Elyî ibn Timûrtaş ibn Îlxazî ibn Artûq e ku ji hêla Eyûbîyan ve bûbû desthilatdarê Mêrdînê. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/253; Zambîwar, b. n., r. 345, not 6.

Sala Şeşsed û Yekê (601/1204)

Tê (di vê sala 601/1204'an) de Xelîfe en-Nasir kurê Xwe Ezedîn Ebû Nesr Mihemed ji welîehdiyê avêt û wezîr jî nameyekê bi destxeta welîehd ji bavê wî re bir ku tê de weha digot: “Bêguman dema ew bû welîehd wî nizanibû ku çi li ser pêwîst e û wî ji bavê xwe pirsîye û hêviya avêtina xwe kiriye, ji ber ku ew bikêrî wê nayê ta ku navê wî ji ser sikkeyê, ji [xwendina xutbê li ser] minberê, ji [ser ewraqên] bi divêt û hoqeyan ketiye.”

Tê (di vê sala 601/1204'an) de Freng ji nedî ve hatin Hemayê⁵⁴⁵ wan jin û cilşo ji ber deriyê bajêr ji ser çemê 'Asî⁵⁴⁶ birin û Melik Mensûr ibn Tiqyedîn⁵⁴⁷ çû wan û li ber wan pî da erdê û bû belayeke qenc ta ku leşkerê Frengan şikest. Ew ji Reqîtayê⁵⁴⁸ heya deriyê Hemayê li pêşberî paşmayiyên wan rawestiya ku ger ne ji rawestana wî bûya yek ji Misilmanan jî nedima.⁵⁴⁹

⁵⁴⁵ Ew êriş ji hêla Esbetariyan (Les Hospitalers/Johaniter: *Siwarên Pîroz yên Yû'benna*) ve hatibûn ku gelek Frengan ji xwe dabûn cem wan, ji ber ku agirbesiya wan ya bi Melik Mensûr re qediyabû. Ibn Wasil, b. n., 3/163

⁵⁴⁶ Ew navê çemê Hims û Hemayê ye ku bi navê Mîmas jî tê nasîn û ji deryaçeya Qudsê derdikeve û diherike ser deryaya Antakyayê. Yaqût, b. n., 4/76

⁵⁴⁷ Ew Melik Mensûr Nasirudîn Mihemed ibn Melik Mizafer Tiqyedîn Emer ibn Nûr ed-Dewle Şahişah ibn Necmedîn Eyûb ibn Şadi bû ku jê re Ibn Şahişah jî dihat gotin û nivîskarê kitaba Midmar el-Heqayîq we sirr ul-Xelayîq e ku ji deh bergan pêk tê, lê yek jê heya niha ketiye destê me. Wî sê dehsalên demê yê heya mirina xwe ya sala 617/1220'a li Hemayê desthilatdarî kiribû. Ibn Xelîkan, b. n., 3/401; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 188; Ibn Kesîr, b. n., 13/72.

⁵⁴⁸ Reqîta cewlikeke ber deriyê Hemayê ye ku nêzikî deriyê rojava ye. Ibn Wasil, b. n., 3/163

⁵⁴⁹ Çûnkî gelek kes ji xelkê Hemayê derketibûn, lê gava Freng gihan Retiqayê hingê ew ji hev belav bûbûn û şikiyayî zivirîn bajêr û di derê bajêr de li hev qelibîn û xelkê xwe avêt xendeqan. Ibn Wasil, b. n., 3/163

Sala Şeşsed û Diduyan (602/1205)

Tê (di vê sala 602/1205'an) de Xelîfe wezîrtî da Nasirudîn ibn Mihdîyê 'Elewî yê Hiseynî û cube lê kir.

Tê (di vê sala 602/1205'an) de Nasirudînê xwedîyê Mêrdînê li ser nameya xelkê wê çû Xelatê, Melik Eşref jî hat li Dineyserê/Dinêsirê daket û bajarê Mêrdînê kir mîrgeh. Nasirudîn piştî ku bi sed hezar dînarî wan deyndar kir, vegerîya welatê xwe, lê wan Xelatê teslîmî wî nekir.⁵⁵⁰

Tê (di vê sala 602/1205'an) de Ibn Lawin/Lion êrîşî ser Helebê kir û zozanê herêma Harimê zeft kir. Melik Zahir Farisidînê Meymûnê Qesrî, Eybeg Fetîs û Hisamedîn ibn Emîrê Tirkmen şand ser wan û ew li ser Harimê daketin. Wan jî Meymûn re got bila haya te ji te hebe, lê wî sistayî kir û Ibn Lawin/Lion êrîşeke xurt anî ser wan û komek ji Misilmanan kuşt. Eybeg Fetîs û kurê Emîr Tirkmen xwe ragirt û şerekî dijwar kir ku ger ne ji wan bûna dê Meymûnê Qesrî bihata girtin. Ev nûçe giha Melik Zahir û ew jî Helebê derket û li Merc Dabîqê⁵⁵¹ daket û hat Harimê; ibn Lawin/Lion reviya welatê xwe, lê wî li ser Derbsalikê keleyek ava kiribû ku Melik Zahir ew wêran kir.

⁵⁵⁰ Ji bo berfirehiya vê bûyerê bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 79

⁵⁵¹ Ew Merca gundê Dabîqê ye ku nêzikî Helebê dikeve û li ser E'ezazê ye. Yaqût, b. n., 3/475

Sala Şeşsed û Sisiyan (603/1206)

Tê (di vê sala 603/1206'an) de Wech es-Sebi⁵⁵² ji heciyan veqetiya û berê xwe da Şamê, di nav heciyên Îraqê de hinek giregir hebûn ku pê ve giriyan û qareqar kirin û jê pirsîn, wî got: “Serdarê Bawermendan ji min re qenc e, lê gazina min ji Wezîr e.” Hecî bi dijîtiya xwe ve ketin Bexdayê û Xelîfe jî ferman kir ku dêlindêz/merasim neçe pêşwaziyê û kes dernekeve pêrgî wan. Def, ala û xalîçe jî bi şev xistin hundir. Lê Wech es-Sebi' çû Dimeşqê û Melik Adil û zaroyên xwe pêşwaziya wî kirin, xizmet jê re kirin û qencî pê kirin.

Tê (di vê sala 603/1206'an) de Freng daketin ser Himsê û Melik Zahir jî Mibarizudîn ibn Qutlux/Kutluk el-Helebî şand hawara Esededîn Şêrkoh ku vê carê Samsam ibn 'Elanî û koleyê xwediyê Himsê dîl hatin girtin.⁵⁵³

Tê (di vê sala 603/1206'an) de Şemsedîn Yûsuf ibn Cewzîyê⁵⁵⁴ xwediyê tarîxê li mizgefta Cebelê rûniştibû, xatir ji xelkê Dimeşqê dixwest da here Helebê. Di civata wî de behsa miqnatîsê û kêşana wê ya hesin hat kirin, Şemsedîn jî got: “Roj jî giyayê tolikê dikêşe ku ji ber vê jî çî gava roj berê xwe bide hêlekê tolik jî berê xwe dide wê hêlê.” Hingê Seyfedîn ibn Temîrk kir gazî: “Ey Mewlana Şemsedîn îro em hemî tolik in.”

⁵⁵² Ew Mizaferedîn Senqerê koleyê Xelîfe bû ku bi nasnavê Wechî es-Sebî' dihat nasîn û mîrê heciyên Îraqê bû. Ibn el-Esîr, b. n., 10/332

⁵⁵³ Heçî Esededîn Şêrkoh bi xwe hawara xwe birîbû Melik Zahir û melikên Eyûbiyan yê Şamê hemî, lê bi tenê kurê Salahedîn Melik Zahirê xwediyê Helebê guh da hawara wî û leşker jê re şand ku nehiştin Freng têkevin welatê wî. Ibn el-Esîr, b. n., 12/273

⁵⁵⁴ Ew Şêx Şemsedîn Eb ul-Mizafer Yûsuf ibn Qizixlî/Qizoğlu ibn Ebdullah Cemaledîn (581-654/1185-1256) Sibî ibn Cewzîyê dîroknas e ku li Bexdayê bûbû û lê mezin bûbû, lê dû re çûye Şamê û li wê derê maye heya ku wefat kirîye. Hinek ji berhemên wî yê pir ev in: *Mîrat ez-Zeman fî tarîx il-E'yan*, *Celis es-Salih* ku li ser Mûsayê kurê Melik Adilê Eyûbî ye, *Kenz el-Milûk fî keyfiye es-Silûk, el-Lewami'*, *Tefsîra Quranê, Menaqibê Ebû Henîfê* û gelekên din. Zirkelî, *el-Î'lam*, b. n., 8/246. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 86.

Tê (di vê sala 603/1206'an) de Sedr uc-Cîhan çû Hecê⁵⁵⁵ û Şemsedînê [ku li jor bihurî] got ku ew di vê rêwîtiyê (derketina ji Dimeşqê û çûna ber bi Helebê ve) de bi Tacedîn Neqaş⁵⁵⁶ re civiyaye û jê re honraweyên xwe xwendiyê:

Ji bilî evîna we tu pîşe ji min re nîne
Û ji bilî we jî ji min re tu rê nîne

We şemla min belav kir ma tu difikirî
Ku rojekê min û we li cihekî bigihîne hev

Rondikê min ji evîna te xwîn herikîn
Ez di nav we de bûm weke derbîmesel

Ez digirîm û hûn sitûn çavê min in
Mîna yê ku di ava vedixwe de dixeniqe

Ez aşiqê tadedana evîna we me
Û ji tadeyê nefsê ye ku tê ezabdan

Ey bayê sibê ye nesîm tu bi Xwedê kî
Ev nefesa paqij ji kû derê ye

Ma berdaya te di wextê rojhilatê de xatir xwestiye
Cihê ku peyman a Zeyneb lê hatiye girêdan

Ma baxçeyê Hemayê çehreya te bêhn kir
Dema dawa wê ji ser wê radikir dibir

Haydê agahên wê diyarî bike
Ehda te îro nêzîktirê wê ye

⁵⁵⁵ Burhanedîn Sedircihan Mihemed ibn Ehmed ibn Ebd el- 'Ezîz ibn Mare el-Buxarî ku serekê Henîfîyên Bixarayê bû û desthilatdarê wê ye rastî bû û cihgirê wî ye Xetayê bû ku xerac ji wan re dişand. Dema çû hecê di rê de xuyê wî ne xweş bû ku bûbû sedemê mirina gelek hecîyan ji tîna û dema ji Bexdayê derketibû gelek an li pey jê xeber dabûn û wî bi Sedircihenem bi nav kiribûn ku tu kesî nikaribû nehêle paşgotinîya wî bikin. Ibn el-Esîr, b. n., 10/331; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 89; Ibn Kesîr, b. n., 13/38

⁵⁵⁶ Mesûd ibn Eb ul-Fedl Eb ul-Feth Tacedîn Neqaşê Helebî ku di sala 540/1145'an de ji diya xwe re bûbû. Ebû Şame, *Zeyl*, r 86

Hizkiryên dilê min ne ji tadeyê we ye
Nexwe dê xwe biavêta dadmendiya we

Min rihê xwe daye we lê ew kî ye
Ku berê rihekî hubebûyî dîtîye

Ez geriyam ji bo xelasiya xwe cahd bikim
Lê hemî cara dîtina meriv rast dernakeve

Dîsa gotiye:

Tedarika min û ya xwe bigihînin hev
û fêr bikin ka çawa ez we razî bikim

We dilê min peritand û ew hertim
bedbext bû û ji we re bûbû penahgeh

Dostên me ewên wê tarîtiyê ne ku min
di rêya evînê de dikujin û we dihêlin

Ev kîjan xelkê Xwedê ye ku ji we
razî ye lê cergê dildarê we dixwaze

Çavê min bi we spehî nebûye û ger razê
Û dê bivê spehî bibe ji bilî manayên we

Rihê min rastlêhatina we arezû nekiriye
Ger hûn dilxweşiya xwe bo min gilî bikin

Tadekirina we çiqas xweştir e li cem
min û gunehkarkirina we çendî şêrîntir e

Mirina nêzîkî we çi bi min çêştir e
Digel bîziya ji min û dûriya ji we

We min bi nexweşiya terkirinê nexweş xist
Xwedê ji ber min ve we bibexşîne

Ez ji hişyariya xwe razam hûn rehmê bikin
Digel dirêjîya qarîna min di gaziya we de

Mizgîn ji wî çavî re ku hûn dîtine
Û çi xweş cihê razanê ye ku hûn hewandîne

Çi xweş rê ye yê ku ketiye evîna we
Yan jî bi rih û bi kubarî çûye

We şeva min dirêj kir ax hesreta min
Heya ku tarîtiya şevê kîna we veşêre

Dê dawî bi kuştina min biqede
û digel sebrê jî ew pêk nehatiye

Gelek çivîk ji taya hemayê/germê
Di newala heyfhilanînê de derbas bûn

Sala Şeşsed û Çaran (604/1207)

Tê (di vê sala 604/1207'an) de Xelife, wezîr Ibn Mehdiyê 'Elewî⁵⁵⁷ ji wezîrtiyê avêt, çunkî ew yekî zalim, zordar, dilreq û nefsmezin bû; Yaqûb ibn Sabir el-Mencenîqî⁵⁵⁸ li ser wî ji Xelîfe re ev nivîstî:

Ji dostê min ê xalis Xelîfe Ehmed re gotinek
Xwe ji xirabiyê biparêze tu ne çêkerê wê yî

Ev wezîrê te ku di navbera du fermanan de ye
Ey bi xêrtirînê ser erdê çêkiriyê te winda ye

Ger tu bi eseyî ji neseba Heyder⁵⁵⁹ î
Ev wezîrê han dilê wî di xelîfetiye de heye

Ger ev tiştê ku tê gotin ne rastî be
Ez dê yê ku ez çêkerê wî me winda bikim

Rojekê ev wezîr li dîwanê rûniştîbû kaxezekî mohrkirî kete destê wî, lê tu kesî newêrabû veke, wî rabû ew ji Xelîfe re şand û Xelîfe ew vekir ku ev tê de bû:

⁵⁵⁷ Nesîrudîn Nasir ibn Mehdiyê 'Elewî ji malbateke mezin ya Reyê bû. Di dema destdanina wezîrê Xelîfe Mueyidedîn ibn Qesab ser Reyê de hat Bexdayê, Xelîfe ew qebûl kir û ew kir cihgirê wezîrtiyê û dû re ew kir wezîr. Lê di vê salê de ji ber ku tevgera xwe ji koleyên Xelîfe yên mezin mîna mirê hecê Mizaferedîn Wech es-Sebî', Qûştêmîr û yên din re nexweş kiribû, yan jî ji ber ku katibê înaşayê Mihemed Elqemî çavê xwe berdabû cihê wî û li cem Xelîfe seba wî kiribû ku loma Xelîfe jî rabûbû ew dabû girtin, ji wezîrtiyê avêt û deriyê wî girt. Li gorî Ibn Kesîr wî ew di mala Taştekin de hebis kiriyê ta ku miriyê. Ibn el-Esîr, b. n., 10/343; Ibn Şame, *Zeyl*, r. 90; Ibn Kesîr, b. n., 13/38-39; Ibn Wasil, b. n., 3/178.

⁵⁵⁸ Şairê navdar Necmedîn Ebû Yûsuf Yaqûb ibn Sabirê Heraniyê navdarê bi Mencenîqî ku di sala 554/1159'an de bûye û di sala 626/1228'an de wefat kiriyê. Ew di karê Mencenîqî û çek û dorpeçana keleyan de û dek û dolabên cengê de hostayekî pir çê bûye, çawa ku di heman demê de şairekî baş û qelemşor bûye jî. Ibn Kesîr, b. n., 13/95; Ibn Xelîkan, b. n., 5/400-410.

⁵⁵⁹ Heyder Nasnavekî Îmamê Eli ibn Ebû Talib bû. Melayê Cizîrî jî gotiyê "Heyderê Kerrarê hidûs". Bnr. Melayê Cizîrî, *Dîwan*, Avesta, 2012, Stenbol, r. 73, qesîde 23.

Ger rast be tiştê ku tu dibêjî ey dozgêr
Li kurê min ku ez ne ji nesla wî me

Ne qatilê Xwedê Yezîd û ne jî destê
Xerabiyê dirêjî solên wî nebûye

Çunkî ew xwedî qewet bû
Li ser birîna neyarî ji eslê wî

Hew serpêhatî te didin hiştin
Da ji kirinên xwe mazûr bê girtin

Ev bû sedemê mirina wî çunkî Xelîfe got: “Wan ev nedinivîsand ger wî tov û kêlan nebirina helakê.” li ser vê yekê Mizafereîdîn Temaşîkî weha gotiye:

Ev xayinê mude 'î ger neseba wî rast bûya
Wî bêbextî nedikir û kesê navbaş jî kirêt nedikir

Şûmiya xayinî û tadeyê û halê bitran bi min
Xelkê bîrhatina xwe vekir û deriyê xwe girt

Tê (di vê sala 604/1207'an) de Xelîfe li Bexdayê, di meha remezanê de li herdu hêlan bîst xanî kire mêvangeh û di her yek ji wan xaniyan de pênçsed istekan, hezar rital xwarina xas, nanê xasse, helaw û tiştên din danî û di temamê remezanê de lê domand.

Tê (di vê sala 604/1207'an) de Qazîeskerê Henîfî Necmedîn Xelîl ji hêla Melik Adil ve bi qasidî giha Bexdayê û Şehabedîn Suhrewerdî⁵⁶⁰ û Senqerê Silahdar⁵⁶¹ digel perûyên ji Melik Adil û zaroyên wî re derketin pêrgî wî ku di nav perûyên Melik Adil de gerdenî û bazin jî hebûn.

⁵⁶⁰ Şehabedîn Ebû Hefs Emer (539-632/1144-1234) ibn Mihemed ibn Ebdullah ibn Mihemed ibn 'Emüeyê Suhrewerdî ye ku ji Suhrewerda nêzî Zencana welatê çîyan yanî devera Kurdan e. Ew şerîetnasekî Şafî'î bû û zanayekî ku gelek xelkê xwe lê digirt û lê guhdarî dikir, bi taybetî ji li şîretên wî. Ew li Bexdayê şêxê şêxan bû û timî zana û şareza lê kom dibûn û pê dişewirîn. Gelek berhemên wî hene ku navdarê wan 'Ewarîf el-Me'arîfe û honraweyên wî jî pir in. Ibn Xelîkan, b. n., 3/391, r. 496; Ebû Şame, Zeyl, r. 98.

⁵⁶¹ Senqerê Silahdar/Senqerê Selahî yek ji serdarên tekoşer yê navdar bû ku di sala 605/1208'an de gihabû dilovaniya Xwedê. Ebû Şame, Zeyl, r. 101.

Tê (di vê sala 604/1207'an) de Melik Ewhedê kurê Melik Adil Xelatê zeft kir ku piştî kuştina Ibn Begtîmûr û Hezar Dînarî⁵⁶² xelkê wê ji bo girtina Xelatê jê re nivîsîbû. [Çunkî gava Hezar Dînarî Ibn Begtîmûr kuştibû] hingê qîza Begtîmûr li bal xwediyê Erzena Rûmê bû⁵⁶³ û jê re gotibû: "Heya ku tu Hezar Dînarî nekuji û heyfa birayê min hilneynî ez ji te razî nabim." Ew [xwediyê Erzena Rûmê] rabûbû çûbû Xelatê û gava Hezar Dînarî çûbû pêşiyê, wî lê xistibû, serê wî birrîbû û zivirîbû Erzena Rûmê û Xelat bê melik mabû.

Hingê Melik Ewhedê kurê Melik Adil xwediyê Meyafarqînê bû, serdar û mezinên bajêr jê re nivîsîbûn û ew jî çûbû dest danîbû ser. Lê belê gelê wê zorba bû ku herdem dixwest mezinên xwe bikujin; mîrek, pêşik û dekbazên wê şert danîn ber Ewhed û wî jî ew perû kirin, qencî bi wan re kir û ew bi çêyiyê nêzikî xwe kirin ta ku keys li wan anî, ew helak kirin, di deryaçeya Xelatê de xerq kirin û koma wan bi nefyê û zindanê ji hev belav kir.

⁵⁶² Vî Hezar Dînarîyî Begtîmûrê birayê banûya Erzena Rûmê [Erzeromê] kuştibû yan jî di deryaçeya Xelatê de xeni-qandibû ku hê xortekî ciwan bû û bîst sal jî nekiribû û gelekî spehî û rind bû. Ebû Şame, Zeyl, r. 91. Ya rastî ev bûyer û vegirtina Xelatê ji hêla Melik Ewhedê kurê Melik Adilê Eyûbî ve li cem Ibn Esîr bi awayekî cuda hatiye nivîsîn. Ew qet behsa Hezar Dînarî û kuştina Ibn Begtîmûr nake, lê ji dêl ve ew behsa koleyekî bi navê Bilban dike ku Ewhed bi zor piştî du êrişan karibûye bibe xwediyê Xelatê. Di ya pêşî de ew şikiyaye û di ya duyemîn de jî Bilban şikiyaye, lê xwe di keleya Xelatê de asê kiriye û hawar jî xwediyê Erzeromê Muxîsedîn Tuxrulşah ibn Qiliçarşan xwestiye û herdu pêkve çûne şerê Ewhed û zora wî birine. Dû re Muxîsedîn çavê xwe berdaye Xelatê û xayintî bi Bilban re kiriye û ew bi bêbextî kuştîye, lê dişa xelkê Xelatê nehiştîye ku ew tekeve Xelatê û name şandiye cem Ewhed da here Xelatê bisipêre xwe. Ji bo agahên firehtir bnr. Ibn el-Esîr, b. n., 10/328-330, 340-341.

⁵⁶³ Erzen er-Rûm [Erzerom] bajarekî Ermenistanê ku bi 40 km yî nêzî Erzincanê/Erzincanê ye. Yaqût, b. n., 1/180-181.

Sala Şeşsed û Pêncan (605/1208)

Tê (vê sala 605/1208'an) de li Bexdayê li hêla rojava mêvangeha heciyên ku ji welatên din hatibûn temam bû û Xelîfe tê de cûreyên xwarin û pêxwarinê rêz kir û dema ku ji hecê zivirîn kinc û pere li wan belav kir.

Tê (di vê sala 605/1208'an) de Şêx Şehabedîn Suhrewerdî digel Şemsedîn Il-Denizê ustadar⁵⁶⁴ ji Şamê hat, dêlindêzê ew pêşwazî kir û rûmeteke pir danê ku pê re jî perû û dîyarî hebûn. Xelîfe rûyê xwe ji Şehabedîn Suhrewerdî zivirand û ew şermî kir, çima ku ji xelkê Şamê mal û pertal qebûl kiribûn û çûbû ziyafetên serdarên wê yên mîna Mîr Ezedîn Usame, Çerkez, zaruyên Adil û yên din.

Berî birina nameyê ew yekî zahid û feqîr bû ku xwe ji xelwetnişînî û tesewwifê re veqetandibû, lê dema ev tiştê ku me got jê dîyar bû hingê tekyeya bi destê wî jê hat sitandin û ji civat û wa'zan hat astengkirin. Hingê wî jî rabû got: "Min ev mal pejirand bi tenê ji bo ku ez wî li feqîrê Bexdayê belav bikim" û dest pê kir ew mal û kinc li tekyeyên piçûk, dergah û xwedî feqîrxaneyan belav kir.

Ji xwe ji adetê Mihyedîn ibn Cewzî⁵⁶⁵ bû ku her rojên şemîyan li bin gora diya Xelîfe rûnê [wa'zan bike] û Şehabedîn Surewerdî jî rojên sêşeman li deriyê Bedirê rûdinişt. Lê ji Şehabedîn re rûniştin hat qedexekirin û li

⁵⁶⁴ Ustaddar/ustazdar yê ku berpîrsiyar e ji karûbarê navmala siltan hemî; mîna aşpêji, şerabxane, hawîrdor û rênçer û kole û yên din, ew bi daxwaziya siltan karûbarê malê dimeşîne û desthilatê ser navmalê û koleyan e. Ew ji pêwîstiyên navmala siltan yên mîna qût û mûnet, zexîre, cilûberg û yên din hemî berpîrsiyar û desthilatdar e. Qelqeqşendî, b. n., 4/21

⁵⁶⁵ Ew Ebû Mihemed Yûsuf Mihyedîn ibn Cewzî bû ku her rojê şemîyan li ser gora diya Xelîfe rûdinişt, dixwend û wa'z dikirin, lê piştî ku Xelîfe ji Şêx Şehabedînê Suhrewerdî xeyidî ji ber di rêwingiya xwe ya Şamê de mal ji xelkê wergirtibû, nehişt ew li Deriyê Bedirê rûnê ku berê her rojên sêşeman lê dîdinişt û ew der da Mihyedîn ibn Cewzî. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 98

Mihyedîn hat fermankirin ku li deriyê Bedirê rûnê. Weha qewimî ku ew roj [roja belavkirina mal li Bexdayê] Mihyedîn [ibn Cewzî] qala serpêhatiya wî zilamê ku li Rehbeyê li yekî spehî nihêrtibû û hinek ji rûyê wî reş bûbû, kiribû. Ew hatibû xewa wî û jê re gotibû: “Here Bexdayê bal şêxê xwe Cineyd⁵⁶⁶ û jê hêvî bike bila ji te re ji Xwedê niyaza bexşandinê bike.” Ew rabûbû çûbû Bexdayê li deriyê tekyeya Cineyd xistibû; Cineyd jî jê re gotibû: “Tu li Rehbeyê gunehan dikî û ez dê li Bexdayê ji bo te ji Xwedê hêviya bexşê bikim.” Xelkê gotibû: “Mebesta wî bi vê serpêhatiyê ji şêx Şehabedîn Suhrewerdî pê ve ne kesekî din e û maneya wê jî ev e ku, ger te ew mal li Şamê bihiştta çêtir bû ji girtina wî û belavkirina li Bexdayê.”

Xetîb Fexredîn ibn Teymîyeyê Heranî⁵⁶⁷ sala berê serpereştiya heciyan kiribû û Melik Mî ‘ezem Mizaferedîn ibn Zeynedîn pê re nameyeke tewsiyeyê ji Xelîfe re şandibû. Dema ji Mekeyê zivirîbû pirsra rûniştina li deriyê Bedirê kiribû û bersiva wî bi erênî hatibû dayîn. Ew çûbû hizûrê cem Mihyedîn ibn Cewzî û li ser dika zabitê şehriyariyê li deriyê Bedirê rûniştibû; Îbn Teymîye jî wa ‘z kiribû û pesnê Xelîfe dabû.

Xelîfe cube li ustadarê Adilî mîr Şemsedîn Il-Deniz kiribû û ew bi perûyan ve zivirîbû Şamê.

Li Nîsabûrê/Nîşapûrê erdhejeke bi şid î dijwar çêbû û deh rojan domand û gelek kes di bin wêranê de mirin.

⁵⁶⁶ Ew Eb ul-Qasim Cuncedyê Xezazê kurê Mihemed ibn Cuncedyê Qewarîrî ye ku zahidê navdarê bi Cuncedyê Bexdadî û miftiyê Heniffyan bû, ew şêxekî terîqetê û zanayekî tesewifê bû. Eslê wî ji Nihawenda Welatê Çiyayê bûye, lê bûyîn û gihîştina wî li Bexdayê bûye û her li wê derê jî di sala 298/910’an de wefat kiriye û li goristana Şûnizîyeyê hatiye veşartin. Wî li pey xwe gelek berhem hiştine ku çend ji wan ev in: *Emsal el-Quran, Me’ani l-Himem, el-Meqsed Îla Allah Te’ala* û yên din. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 98, not 1

⁵⁶⁷ Ew Fexredîn Mihemed Ebû Ebdullah (542-621/1147-1224) ibn Eb ul-Qasim Xidir ibn Mihemed ibn Xidir ibn Elî ibn Ebdullah Ibn Teymîyeyê Heranî bû ku şerîetmedarekî Henbelîyan bû û xwedî keramet û niwazişan bû. Hinek ji kitêbên wî ev in: *Bulxet us-Saxib we Buxyet ur-Raxib, Texdis el-Metleb fi Telxis el-Mezheb, Terxib el-Qasid fi Teqrib el-Meqasid, Tefşira Quranê ya mezin, Diwana Xutbê* û yên din. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 98, not. 2; Ibn Xelîkan, b. n., 4/186. Şerefedîn Ebu l-Berekat Mibarek ibn Ebu l-Feth Ehmed ibn Mibarek Ibn Mistewî, *Tarix Erbil*, Dar er-Reşîd li n-Neşr, Îraq, 1980, beş II, reqem 33, r. 96-101.

[Mirina] Xizir ibn Mihemed ibn Elîyê Cezîrî⁵⁶⁸

Ew di sala pêncsed û bîst û pêncan (525/1130) de li Cizîra ibn 'Umer (Botan) ji dayik bûye, wî li ser xwe ev ji min re xwendin:

Ez fêrî tenêbûnê bûme ewqas ku ger ez
Merivekî bibînim ez jê fikaran dikim

Destê min negihîşt bi dostekî rast ku
Ez ji bo wî bitirsim lê her ez jê tirsiyam

Tecrûbeyan tu dostî ji min re nehişt ku
Ez xwe bidim bal lê her ez jê reviyam

[Mirina] Mihemed⁵⁶⁹ ibn Bextîyar ibn Ebdullah

Ew birayê Ustararê Xelîfe û edîb û şairekî hêja bû ku rojekê ji me re ev xwendin:

Sonda bi kesê dilaram ku pê sond
Dixwe ger tu zanibî ew mezin e

Ez pê bengî, xemgîn û pir nexweş im
Dil qilqilî ye sewdaser û xembar e

Digel pesnê jî ez dilxweş nabim
Heya mirinê ez ê ji vê ewle bim

Tu piştî hicranê bi gihîştinê rehmê bike
Aramî diçe û hêvîdarî dimîne

⁵⁶⁸ Ew Ebu l-Ebas Xidir ibn Elîyê Cizîrî ye ku di sala 525/1130'yê de li Cizîra Botan hatibû dinê û dû re çûbû Bexdayê û heya mirina xwe ya sala 605/1208'an lê mabû. Wî xweş xewn tabîr dikirin û li ser xwe honrawe digotin. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 100.

⁵⁶⁹ Eb ul-Feth Mihemed ibn Ehmed ibn Bextîyar Ibn Elîyê Wasitî ku navdarê bi Ibn Sendayî bû û birayê ustadarê Xelîfe û şair û edîbekî hêja bû ku di vê salê (605/1208) de çû rehma Xwedê. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 101; Ibn Kesir, b. n., 13/42.

Û ji honraweyên Tacedîn Texabin ku li Helebê ji me re xwendibû:

Kîjan dest li cem min e û kîjan jê
Ji bo çokê da bi mizgînê min binalîne

Wan bangê barkirinê kir ku ez sewsî bûm
Dilê min li nav huştirên wan geriya

Weke ku xilpoka min bi mar ve girêdabin
Xwezî wan dizgînê sist bikira

Berî ku barbikin min nebihîstibû
Ku spîti ji ber pîrbûnê derdikeve

Ji ber wan şaxên yekane gelek
Mêrgan bihna xweş î taze girtiye

Selam bike li rimavêjan û bibêje:
Ger dilnêrm bin dê wan bikujin

Wan alîperdeyan dest bi armanca xwe kir
Ku dê heyvên tarîtiyê wan bibînin

Devliken in û zêdeyî jî dibare
Ku agirê geliyên wan diçirise

Hewa bi bihna miska ku ji memekên
wan difûre bêhnnexweş bûye

Berî ku derketibû min nizanibû ku
Çarşev û perde serkaniya agahên wê ye

Û gotiye:

Çû seredanê ku hê çavê stêrê ranezabû
Ji ber spehîtiya xwe bi hîzar û edakar bû

Ma ew çavreşeke ku xalên rûyê wê
Mîn ya dilopa şebnem, ya ser gula bi jale

Ey rindiya ku ji seredayî ve xwiya nebû
Ji bilî ku ka heyva bextewariyê li kû ye

Ey tarîtiya ku piştî ez tê de
bûm neynika rûyê yê hindî

Tefandina wê bi destdana sariya şehwetdar e
Û agirê min jî ji germa devê nesarbûyî ye

Bi kaseyeke têkelê bi zilfeke wê
Li ser zimanokê min bi camêrî da min

Ey ewa ku ji şevê tu şêr û rêçenasî
Yeke mîna wê bi dest nexistiye

Xewê nêzîkî min kir heya ku
Paldayî raza û jale jê diçirîsî

Ez wî di dilê xwe de weke rihaneke nazik
Ku di agir de jî bihn dide, dihewînim

Yê ku ji nefsa xwe şeraba sor û zer digire
Bi jana ku di dilê minê tî de ye vedimire

Reşayiya gulangê wê bi xuricîna
Stêrê sibeya zû re ji rûyê wê qut bû

Ma jê pê ve bi bal kesî din ve rohnî da
Nan sond dixwim bi jiyana Melikê Eşref

Tê (di vê sala 605/1208'an) de nûçe ji Misrê hat ku serekqazî Sedredîn Ebdulmelîk ibn Dirbasê Kurdîyê Hezbanî wefat kiriye ku zanayekî hêja û xwedî cihekî bilind bû.⁵⁷⁰

⁵⁷⁰ Ew serekqazî Sedredîn Ebd el-Melikê kurê Dirabsê Marîniyê Hezbanîyê Kurd bû ku di dema Melik Adilê Eyûbî û Melik Kamilê kurê wî de bûbû serekqazî û şêxê şêxan. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 102, Ibn Kesîr, b. n., 13/48; Ibn Texreberdî, b. n., 6/196.

Sala Şeşsed û Şeşan (606/1209)

Tê (di vê sala 606/1209'an) de qralê Gurcistanê Îwanî (Ivone)⁵⁷¹ daket ser Xelatê ku Melik Ewhedê kurê Melik Adil lê dima, wî zor dayê û ewqas hindik mabû vegire ku remildar ji qral re gotibû "Di îşev de tu rawestan nîne heya keleya Xelatê." Ew pir bi vê falê şabû û ji kêfa şerab vexwar û bi leşkerê xwe ve siwar bû û çû ber deriyê Ercişê.⁵⁷² Misilman derketin pêşiya wî û pê re bi xurtî şer kirin ta ku hespê wî likumî û ji ser kete erdê ku hinek mêrxasên wî bi ser ve hatin [da wî biparêzin lê] ew jî hatin kuştin û ew hat dîlgirtin. Wan ew bir keleyê ku ew şev bi dîltî lê raza û dema weha bû Gurcî ji ser bajêr rabûn û Xwedê xelkê Xelatê ji wan rizgar kir. Dû re wan ji bo serbest berdana wî pê re li hev kir ku ji welatên Misilmanan çî cihên ku vegirtîne bi paş ve bide, dîlên Misilmanan yê cem xwe hemî berde, sedhezâr dînarî jî bide û qîza xwe bi Melik Ewhed re bizewicîne.⁵⁷³

Tê (di vê sala 606/1209'an) de Melik Adil bi leşkerê xwe ve çû ser Sincarê û heya remezanê bi mencenîqan lê da û hindik mabû ku vegire ku Melik Zahîr birayê xwe Melik Mueyed şand cem da mehderiya Sincarê bike, lê wî

⁵⁷¹ Ev Ivone/Ivanê fermandarê Tamara û dû re qiralê Gurcistanê bû ku di sedsala 12'an (1200-1227) de hikim kiribû, di nav Gurcîyan de ew jî malbata Zakarîd-Mkxargrdzeli (Zakarayê-Mixargirzeli) tên nasin ku li gor gotineke belav di nav wan [Gurcîyan] de ew jî Kurdên Mezopotamyayê ji hoza Babirakan/ Bapirekan bûne. Bnr. V. Minorsky, *The Studies in Caucasian History*: Lêkolînên ser dîroka Kafkasyayê, Avesta, Stenbol, 210, wergera Emin Narozî, beşa Mîrzeyên Mxargrzelî, r. 123. Richard Barrie Dobson, 2000, *Encyclopedia of the Middle Ages*: A-J, p. 107, Editions du Cerf, University of Michigan, *under the Christianized Kurdish dynasty of Zak'arids they tried to re-establish nazarar system...*; William Edward David Allen, 1932, *A History of the Georgian People*: p. 104: " - *She retained and leant upon the numerous relatives of Sargis Mkxargrdzeli, an aznawî of Kurdish origin*"; Vardan Arewelts'i's, *Compilation of History* "In these time there lived the glorious princes Zak'are' and Iwane', sons of Sargis, son of Vabram, son of Zak'are', son of Sargis of Kurdish nationality."

⁵⁷² Erciş/Erdîş bajarekî naskirî ye ji Ermenistana mezin [beşeke Kurdistana niha] ku nêzikî Xelatê ye. Yaqût, b. n., 1/173

⁵⁷³ Di Zeyla Ebû Şame de jî ev bûyer her mîna saloxên nivîskarî ye, lê Ibn el-Esir ew bi awayekî din daye. Li gorî wî ev bûyer di sala 605/1208'an de qewimiye û Gurcîyan avêtiye ser Ercişê ne Xelatê, ew bi zor vegirtiye, talan û tajan kiriye, wêran û dêran kiriye û pîsî û xerabî bi xelkê wê re kiriye û ew dîl girtine, lê Necmedîn Ewhed jî tirsî ji Xelatê derneketiye û neçûye hawara wan, çendi ku gelek leşker jî li cem hebûye û Gurcî jî sax zivirîne malê. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 103; Ibn Esir, b. n., 10/345.

nekir û Melik Mueyed jî di vê rêwîtiyê de mir. Li ser vê yekê şahên rojhilatê ji ber vê tevgera Melik Adil jê aciz bûn û ji encamê tirsîyan.

Nûredîn Arslanşahê xwediyê Mûsilê bi xwediyê Erbilê Mizaferedîn ibn Zeynedîn re, bi xwediyê Cîzîrê, yê Mêrdînê, bi Melik Zahirê xwediyê Helebê, xwediyê Rûmê û xwediyê Amedê re hevkarî çêkir û Melik Adil ji bi vê hisiya. Di hingê de jî, qasidê Xelîfe Îmam Nasir ji bo mehderiya Sincarê giha cem, wî mehderiya Xelîfe pejirand û piştî ku Nisêbîn û Xabûrê ji dël ve girt ji ser rabû û çû li Heranê daket û leşker belav kir. Yê ku rewş li ser xerab kiribû Melik Micahîd Esededînê xwediyê Himsê bû. Dema Melik Zahir, xwediyê Rûmê û şahên ku li ser hevkarî kiribûn pê hisîyan ku wî leşker belav kiriye, xwestin herin şerê wî û welat jê xelas bikin; lê ew bê dilê xwe bi wan re li hev hat.

Fexredîn Şemamî bi qefleya heciyên Şamê re çû hecê.

Tê (di vê sala 606/1209'an) de îmam Fexredîn Mihemed⁵⁷⁴ ibn 'Emer er-Razî wefat kir ku nav û dengê wî ji balkişandina ser çêyiya wî û berhemên wî yên ser zanistên din mezintir e. Şerîetnasan ew kafîr didêra, lê ev kirêtiya li ser bi hinek kirinên wî ve girêdayî bû, çunkî wî ji bo Pêxember (e. s.) "Mihemed et-Tazî; yanî Erebi" gotiye û ji bo xwe jî "Mihemed er-Razî" gotiye.

Tê (di vê sala 606/1209'an) de Meceddîn ibn el-Esîr el-Cizîrî⁵⁷⁵ ku di pêncsed û çelî (540/1145)⁵⁷⁶ de bûbû, wefat kir.

⁵⁷⁴ Fexredîn Razî Ebû Ebdullah (543-606/1148-1209) Mihemed ibn Emer ibn Hiseyn ibn Hiseyn ibn Eliyê Teyniyê Bekirî bû ku bi eslê xwe Teberistanî bû û li Razê hatibû dinê û navdarê bi Ibn el-Xetîb bû. Ew filozofekî heja bû ku nivîsevanê *Tefsîra Quranê*, *Mehsul*, *Mehsel*, *Nihayet el-'Uqûl*, *Erbe'in*, *Şerha İşareta ibn Sîna*, *Şerha Mifessela Zimexşerî*, *Şerha Weciza Xezalî* û gelek kitêbên din bûye. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 104-105; Ibn Esîr, b. n., 10/350; Ibn Xelîkan, b. n., 4/82-86.

⁵⁷⁵ Meceddîn Ebu s-Se'adat el-Mubarek ibn Mihemed ibn Ebd el-Kerîm ibn Ebd el-Wahidê Şeybanîyê Cizîrî yê nivîskar (544-606/1149-1209) bû ku di sala 544'an de li Cizîra Botan bûbû û dû re çûbû li Mûsilê mezin bûbû û ketibû ber xizmeta tibabek ji malbata Zengiyên desthilatdarên Mûsilê û birayê Diyaedîn ibn el-Esîrê wezîrê Melik Efdelê kurê Selahedinê Eyûbî bû [ku karûbarên wî xerab kiribû] û yê Ezedîn Elî ibn el-Esîrê xwediyê Tarîxa el-Kamil û yê din bû. Gelek berhemên wî di warê tefsîr, hedîs, nehew, hisab û hedîşên xerîb de hene. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 105-106; Ibn Xelîkan, b. n., 4/7-8; Ibn Esîr, b. n., 10/350.

⁵⁷⁶ Nivîserê vê kitêbê, Ibn Texreberdî (6/176) û Ebû Şame sala bûyîna wî 540/1145'an didin, lê li gorî çavkanîyên nota raserî vê sala bûyîna wî 544/1149 bûye. Bnr. li çavkanîyên nota jorî ya 573'yan.

Sala Şeşsed û Heftan (607/1210)

Tê (di vê sala 607/1210'an) de Melik Adil Nûredîn Arslanşah ibn Ezedîn Mesûd ibn Qutbedîn Mewdûd ibn Zengîyê xwediyê Mûsilê wefat kir ku yekî qurre, zordar, çikûz û xwînrejê bû.⁵⁷⁷ Şairê Mûsilî Cemaledîn ibn Şihne li ser wî gotiye:

Gotin, melikê me bejinkurt e
Min got, erê destkurt e jî

Ji lomeya binçengên xwe û ji kubra
xwe mîna darê rimê diheje û dilerize

Ew bi vê şî'ra wî hisiyaye û ew avêtiye bîrê heya ku miriye, Nûredîn bi êşa weremê miribû û li pey xwe du kur Melik Qahir Mesûd⁵⁷⁸ û melik Mensûr Emadedîn Zengî⁵⁷⁹ hiştibûn.

Wî Qahir kiribû weliehdê xwe li Mûsilê û Eqreyê⁵⁸⁰ dabû Zengî ku herdu jî bi qîzên Mizaferedîn bin Zeynedînê xwediyê Erbîlê/Hewlêrê re zewicî-

⁵⁷⁷ Li gorî Ibn Esîr wî hivde sal û yazde meh desthilatdarî kiriye û ew yekî mîrxas, hişmend û dadmend bûye, lê Ibn Kesîr dibêje: "Ku Eb ul-Mizafer Sibî ibn el-Cewziyê xwediyê *Mirat uz-Zemanê* jî weke nivîskarê me ew yekî zordar, çikûz û xwînrejê nişan daye." Ji bo berfirehtir bnr. Ibn Esîr, b.n., 10/353; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 108; Ibn Kesîr, b.n., 13/46.

⁵⁷⁸ Melik Qahir Eb ul-Mizafer Mesûd ibn Nûredîn Arslanşah ibn Ezedîn Mesûd ibn Qutbedîn Mewdûd ibn Emadedîn Zengîyê xwediyê Mûsilê ku bavê wî Nûredîn Arslanşah berî mirina xwe bi çend salan ew kiribû weliehdê xwe û dema nexweşiya wî zêde bûbû jî rabûbû dîsa gazî mîr, serdar, leşker, giregir û zanayên xwe kiribû û weliehdîya kurê Melik Qahir nû kiribû û wan jê re dabû sondê. Ibn Esîr, b.n., 353-354; Ibn Wasil, b.n., 3/206; Ibn Kesîr, b.n., 13/46.

⁵⁷⁹ Ew Emadedînê III'em yê kurê Nûredîn Arslanşahê kurê Mesûdê Kurê Mewdûdê kurê Îmededîn Zengî bû ku bavê wî Nûredîn Arslanşah hê di saxiya xwe de ew danibû ser keleya Eqre û Şûşê û ew şandibû ser wan da karûbarê wan li hev rast bike, wan biparêze û wan birêve bibe. Ew çûbû ser wan û heya mirina xwe ya sala 630/1232'yan li wan ma bû. Ibn Esîr, b.n., 10/353; Ibn Wasil, b.n., 3/206.

⁵⁸⁰ Eqre keleyeke asê ye li rojhilatê çiyayê Mûsilê ku bi Eqreya [Akrêya] Himeydi tê nasîn û Kurd lê dijîn. Yaqût, b.n., 1/154; Ibn Esîr, b.n., 10/383.

bûn. Melik Qahir cibe li mîrek û giregirên bajêr kir û zengo jî jê re hat girtin û karûbar jî bi Bedredîn Lu 'lu 'ê koleyê bavê wî ve hat girêdan.⁵⁸¹ Ew mêrxas, camêr û qenc bû ku xelk ber pê ve çû û di karûbarê welatî de ewleyiya xwe da ser.

Tê (di vê sala 607/1210'an) de Şêx Ebû Emer Mihemed⁵⁸² ibn Qudameyê şêxê Henbelîyan yê pîroz ku di sala pêncsed û bîst û pêncan (525/1130) de nêzikî Came 'îna de vera Nablusê hatbû dinê, wefat kir. Ew bi bavê xwe re koçber bû û li mizgefta Salih ya dervayê Derîyê Rojhilat daketin û demekê lê man, lê dû re çûn çîyayê Qasyûnê.

Xelkê jê re got; "Salihîye" bi mebesta nisbetdana bi bal mizgefta kurê Salih ve. Li çîya ji bilî dêra Hewranî tu avedanî tunebû, lê digel vê jî Şêx Ebû Emer salewext bi rojî bû, radibû şevnimêjan û hemî nimêjên pênc wext bi cemaet dikir. Ew piştî sêyeka şevê herşev di tarîtiyê de diçû mizgeftê û heya şeveqê nimêj dikir, herroj navbera nivro û esir heftiyeka Quranê dixwend û piştî eşaya dawî ayetên parastinê⁵⁸³ û sûretên Yasîn, Tebarek/Milk, Waqî 'e, herdu Qul E 'ûzan û Qul huwe Ellahu dixwend. Herweha herroj heya wextê hilatina rojê xelkê fêrî xwendina Quranê dikir, dû re heşt rik'et sinetê Selatuduha/hilatina rojê dikir, hezar Qul huwellah dixwend û her rojê înan piştî 'esir seredana goristanê dikir û rojên duşem û pêncşeman bi nigan û bi qapqapê hildikişiya şikefta Xwînê⁵⁸⁴ û navbera nivro û esir nimêj dikir. Dema ku Şêx ji çîya dadiket, wî tahlî dida hev, bi werîs girêdida û hildigirt dianî bazara jinebiyan û bi şev jî ji wan re pere û arvan dibir, lê wan ew nas jî nedikir. Ew bêdesmêj qet ranediza û çî dema Xwedê ji cîhanê jê re tişteki vedikir wî ew pêşkêşî pismamên xwe dikir û kincên xwe jî dida xêra xwe.

Gelek caran zivistan diqediya jî hê bê kinc cibeyek lê bû û demeke dirêj bê derpê bû û şaşika wî jî ji betanê cibeyê wî bû. Ew li ser hesîrê radiket, nanê

⁵⁸¹ Ew Melik Rehîm Bedredîn Lu 'lu ' /Lûlûyê koleyê malbata Atabeg Zengî bû, ew bi eslê xwe Ermenî bû ku terzî-yekî ew kiribû û biribû cem Melik Nûredîn Arslanşahê Zengî û li cem malbata Zengîyan mabû heya ku piştî mirina Melik Qahir ew bûbû çavdêrê karûbarê kurê wî yê deh salî û her lê xeberibû heta malbata Atabegîyan ji holê raki-ribû û bi serê xwe bûbû xwediyê desthilatê û nêzi pîncî salî deshilatdarî kiribû ta ku di sala 656/1258'an de miribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r 310; Ibn Kesîr, b. n., 13/160.

⁵⁸² Ew Şêx Ebû Emer Mihemed ibn Ehmed ibn Mihemed ibn Qudameyê Salihî yê Meqadisî bû ku birayê Şêx Mewfîqidîn Ebdullah ibn Ehmed ibn Mihemed ibn Qudameyê ibn Nesr el-Cemaîlî bû. Wî li navsera Qasyûnê ji feqîrên quranxwên re Medrese ava kiribû û di sala 528/1133 de li gundê Nablusê bûbû û isal (607/1210) jî wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 109; Ibn Kesîr, b. n., 13/47; Ibn Texreberdî, b. n., 6/178.

⁵⁸³ Ayetên parastinê ev in: Sûretên Tewbet, ayet 25-26, 40; Ehزاب: 9-11; Alî Imran: 123-126, 200; Enfal: 38; Beqer: 100, 177.

⁵⁸⁴ Şikefta Xwînê şikefteke li çîyayî Qasyûnê ku dikeve raserî Dimeşqê. Yaqût, b. n., 5/329

ceh dixwar, wî tu parsek neqewirandiyê û dilê tu kesî neêşandiyê. Dema ku Selahedîn dakete ser Qudsê ew û birayê xwe Miwafiq û hinekî din di çadirê de bûn ku Melik Adil hat seredana wî lê ew li ser nimêjê bû, wî ew [nimêj] nebirrî, ne berê xwe dayê û ne jî dest ji werdên xwe berda. Ew bi îşilkê xwe yê berîk daketî derdiket ser mînberê û gopal jî bi destê wî bû. Ew mucahîdekî di riya Xwedê de bû û bi Selahedîn re amadeyî gelek xezayan bûbû.⁵⁸⁵

⁵⁸⁵ Ew beşdarî cengên Siltan Selahedîn bûbû û di vegirtina Qudsê ya sala 583/1187'an de amade bû û herweha yê Qeraxê û yê din jî. Ibn Kesîr, b. n., 13/47

Sala Şeşsed û Heyştan (608/1211)

Tê (di vê sala 608/1211'an) de qasidê Celaledînê xwediyê Elamûtê⁵⁸⁶ bi nûçeyekê derket hizûra Îmam Nasir ku ji Batiniyan berî bûne, camî û mizgeft ava kirine, nimêja îne kirine û rojiya remezanê girtine. Xelîfe û xelk hemî bi vê şa bûn. Xatûna diya Celaledîn ji bo çûna hecê hatibû wê derê, Xelîfe qedir dabûyê û ew bi rê kiribû.

Tê (di vê sala 608/1211'an) de Îdixmîş⁵⁸⁷ ji Hemedanê hat Bexdayê ku Nasirudîn Mengelîyê⁵⁸⁸ koleyê Atabeg zora wî biribû û ew ji Hemedanê derxistibû. Xelîfe qedrê wî girt û hemî giregirên dewletê bi dêlîndêzî derxist pêşiya wî.

Tê (di vê sala 608/1211'an) de Rebî'e Xatûna qîza Eyûb çû hecê û di roja qurbanê de li Minayê dema xelkê recma Şeytan dikir Îsmaîliyekî xwe avêt ser zilamekî bi rûmet ji kurapê Qutade ku pir dişibihî wî û ji wan (Îsmaîliyan) werê ew e û ew li cem Cemrê kuşt.

Tê gotin ku, yê ew kuştiye bi diya Celaledîn re bûye, kole û eşrafên Mekê rabûne ser piyan û hilkişiyane ser herdu çiyayên Minayê, "Laîlahe îlle Lah"

⁵⁸⁶ Ew Celaledîn ibn Filan ibn Hesen ibn es-Sebah bû û serekê Îsmaîliyên Alamûtê bû ku ew (Alamût) ji keleyeke asê bû li herêma Rûzbar ya navbera Qezwîn û deryaya Xezere li ser kumçika çiyayekî ku li dora wê firînek hebûn û gihîştina ser pir zehmet bû; ew paytexta mezinê Îsmaîliyan bû. Ibn Esîr, b. n., 10/357; Qezwînî, *Esar el-Bilad we Exbar el-Îbad*, r. 301.

⁵⁸⁷ Li gor Ibn Esîr navê wî Şemsedîn Îtexmîş e ku berê xizmetkarekî Ebû Bekirê kurê Pehlewanê xwediyê Azerbaycan û Reyê û deverên pê ve girêdayî bû, lê dû re wî dest danibû ser hinek deverên destê wî yên mîna Hemedan, Îsfahan, Rey û derûdorên bi wan ve û hêza wî xurt bûbû ta ku çûbû Azerbaycan û Aranê û dora mezinê xwe Ebû Bekir Pehlewan jî pêçabû. Lê belê niha ji yekî bi navê Mengelî ku xelk li dora wî kom bûbûn û koleyên Pehlîwan jî gihabûnê, êrişî wî kiribû û ew ji ber reviyabû çûbû Bexdayê û li wê derê mabû heya ku Mihemedê kurê Mengelî bi leşker ve çûbû ew li Bexdayê kuştibû. Ibn Esîr, b. n., 10/356, 359

⁵⁸⁸ Ew Nasirudîn Mengelî/Menkeli yekî Kurd bû û ji eşîra Mengelî/Menkeli ya Hekarî bû û di dema Selahedîn de serdarekî wî yê girîng bû ku berî mirina wî herdem bi kurê wî Efdel re bû. Herweha yek ji wê eşîra Mengelî bi navê Dawidê kurê Mengelan li keleya Ezazê dema Heşaşîyan êrişî ser Selahedîn kiribû ew parastibû û canê xwe dabû. Ev yek ji van Mengelan bû ku dû re çûbû ketibû ber xizmeta Atabeg ibn Pehlîwan û dema rewşa Pehlîwan weke ku li jor ji bihurî nexweş bûbû hingê rabûbû leşker kom kiribû, koleyên Pehlewan jî gihandibû xwe û çûbû ser Şemsedîn Îtexmîş û deverên ku vegirtibû jê sitandibû û bi xwe lê hikim kiribû. Boris James, b. n., 170

gotine û tekbîr dane. Bi kevîran li xelkê dane û di roja cejnê de malê xelkê bi zor ji wan sitandine û di navbera herdu beran de komê kes hatine kuştin. Îbn Ebî Feras⁵⁸⁹ gotiye: “Me bibin qonaxa Şamîyan” û dema bar û giranî li hêştiran hatiye barkirin, hingê Qutade û koleyan êrîş bîriye ser wan û pirê mal ji wan sitandine. Qutade gotiye: “Ji min pê ve mebesta wan ne tu kes bûye, bi Xwedê min tu kes ji heciyên Îraqê nehiştiye.” Ibn Salarê mîrê heciyên⁵⁹⁰ Şamê jî bi Rebî’e Xatûn re bûye, diya Celalêdîn çûye ketiye bin konê Rebî’e Xatûn û jê ewleyî xwestiye.

Rebî’e Xatûn rabûye bi Îbn Salar re xeber şandiye cem Qutade û jê re gotiye: “Ma çî sûtê xelkê heye û jixwe mêrkuj jî hatiye kuştin, vêca ev çî ye ku tu bi wesîleya vê, malê xelkê talan dikî û tu di vê meha heram de rêtina xwînê ji xwe re helal dikî, tu bira, zaro û mêrê min nasdikî, bi Xwedê ger tu van kirinên xwe bi dawî neynî ez dê bikim ...” Îbn Salar ev pê daye zanîn, gef lê xwarine û jê re gotiye: “Dest ji vê berde nexwe dê Xelîfe jî Îraqê were te û em jî ji Şamê.” Wî dest ji wan berdaye, hinek mal xwestiye, wan jî jê re sih hezar dînar daye hev û xelk sê rojan li dora çadira Rebî’e Xatûn di nav kuştî, birîndar, şêlandî û taziyan de maye, ta ku wî destûr daye xelk têkeve Mekeyê. Yên xurt û saxlem ketinê ew tewaf kirine lê çî tewaf, ew çûne û di rewşeke feqîr î perîşan de gihîştine Bexdayê, lê tu kes jî li ser wan bi hev neketiye.

Tê (di vê sala 608/1211’an) de Hesên ibn Mihemed ibn Se’d ku bi Tacedîn ibn Hemdûn dihat naskirin wefat kir, Ew nivîserê kitêba bi navê “*Tezkîreya Hemdûnîyan*” bû.⁵⁹¹

Tê (di vê sala 608/1211’an) de Mîr Fexredîn Eyaz Serkesê Nasirîyê Selahî⁵⁹² wefat kir ku kirîna wî bi çarsed dînarî bû. Ew yek jî serdarên

⁵⁸⁹ Di vê salê de mîrê Hecê Elaedîn ibn Mihemed ibn Mîr Micahidedîn Yaqût heciyên Îraqê bire hecê lê ji ber ku ew piçûk bû ji bo serkariya karûbarên heciyan pê re Hisamedîn ibn Ebî Firas ibn Wêram jî hat şandin. Ibn Esîr, b. n., 10/356; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 120-121.

⁵⁹⁰ Ya rastî Şecca’ Eli ibn Salar serkarê heciyên Qudsê bû û mîrê heciyên Şamê jî Semsam Îsmailê birayê Sebarûxê Necmî bû. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 120.

⁵⁹¹ Ya rastî ew Tacedîn Ebû Se’d Hesên ibn Mihemed ibn Hesên ibn Hemdûnê Su’lebiyê ‘Edewî bû ku xwediyê kitêbên *Tezkîre*, *Exbar el-’Ulema* û *Exbar eş-Şu’era* bû. Li gor Ibn Esîr ew kurê xwediyê *Tezkîreyê* bû. Ibn Esîr, b. n., 10/358; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 121; Ibn Kesîr, b. n., 13/50.

⁵⁹² Ew Fexredîn Ebû Mensûr Çerkez ibn Ebdullahê Nasirîyê Selahî ye, çendî ku hem nivîskarê me û hem jî Ebû Şame Serkesê gotine jî lê rastîya wê Çerkez e û Ciharkes jî tê gotin çawa ku Ibn Xelîkan jî gotiye. Ew mîrekî pêbawer yê Selahedîn bûye ku ji ber vê jî jê re “Nasirîyê Selahî” hatiye gotin. Piştî Selahedîn jî ew ketiye ber xizmeta Adil ku wî jî Banyas, Tibnîn, Şeqîq, Hîneyn, Keleya Hesên û deverên wê bi mîrgehî dabûnê û heya mirîna wî ya vê salê (608/1211) di destê wî de mabûn. Ebû Şame, *Zeyl*, 121-122; Ibn Xelîkan, b. n., 1/353; Ibn Kesîr, b. n., 13/50.

Selahedîn bû ku hemî xezayên wî dîtibûn û yekî şanmezin, pirxwire û pirri-mavêj bû, ji leşker hez dikir û pir dîyarî û xelat didan. Me qala cudabûna wî ya ji Melik Efdel kir ku hingê Melik Adil Banyas, Tibnîn, Hûnîn, Şeqîf û Keleya Ebû Hesen⁵⁹³ dabûyê, ew lê dima û diçû Şamê û dihat heya ku wefat kir û li Qasyûnê hat veşartin. Wî li pey xwe kurek hişt ku Melik Adil ew danî ser deverên bavê wî û koleyê bavê wî Mîr Sarimudînê Tibnînî jî bi çêtirîn awayî bi karûbarê wî ve rabû, gelîyên hawîrdorê sed kirin û bi baştirîn sîstemê desthilatî meşand.

Tê (di vê sala 608/1211'an) de Şêx Îmam Emadedîn ibn Yûnisê⁵⁹⁴ ku di sala pêncsed û sih û pêncan (535/1140) de li keleya Erbilê (Hewlêrê) bûbû, wefat kir. Wî şerîeta mezhebê Şafi'î xwendibû, li Mûsil mabû û gava Nûredîn Atabeg miribû bi peyambirî bo Bexdayê hatibû şandin. Ew di paqijiyê de bi weswese bû ku herroj xulamê xwe dişand ba pira çem, di nîvê wê de ew radiwestand, misîn pê dida tijekirin û jê desmêj digirt, her heman awayî bi xelkê re jî tev diliviya. Qedîb el-Banê Saxik⁵⁹⁵ carekê rastî wî hat, Îmad jê re got salam û eylekum ey birayê min, tu çawa yî? Wî jî got: "Ez bi xwe baş im, lê min bihîstiye ku tu herroj laşê xwe bimisînên avê dişoyî, ma çima tu gepa ku dixwî naşoyî?" Ew di mebesta wî giha û dev ji tevgerê berda. Şêx Emadedîn serekê Şafi'iyên Mûsilê bû ku di zanîna mezhebî de li gorî dema xwe bipêşketî bû û di meha Recebê de li Mûsilê wefat kiribû.

⁵⁹³ Keleya Ebû Hesen keleyeke qeraxê ya asê ye ku dikeve nêzîkî Seydaya Şamê. Yaqût, b. n., 3/442

⁵⁹⁴ Ew Emadedîn Ebû Hamid Mihemed ibn Yûnis ibn Mihemed ibn Men'ê ibn Malik ibn Mihemed bû ku şerîet-nasekî zana yê Mûsilî bû û di sala 535/1140'î de li keleya Erbilê/Hewlêrê bûbû û piştî xwendin û zanîna Fiqhê ew li Mûsilê bûbû serekê Mezhebê Şafi'î. Ibn Esîr, b. n., 10/357; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 122-123; Ibn Xelikan, b. n., 4/86-87; Ibn Kesîr, b. n., 13/49.

⁵⁹⁵ Ew Ebû Ebdullah Hiseyn ibn Eb il-Qasim ibn Hiseyn bû ku di sala 471/1078'an de bûbû û di sala 573/1177'an de wefat kiribû û ji xelkê Mûsilê bû. Ibn Mistewfî, *Tarîxa Erbilê*, 1/371.

Sala Şeşsed û Nehan (609/1212)

Tê (di vê sala 609/1212'an) de Xelîfe cube, şaşîk û xelateke ku dişibihî ya siltaniyê da Îdixmîş û ferman lê kir ku konê xwe rake bibe Hemedanê.

Tê (di vê sala 609/1212'an) de gelşa Mîr Ezedîn Usameyê Geylî/Gêlî⁵⁹⁶ rû da. Çunkî ji Melik Adil re hatibû gotin ku, ew agahên ser wan ji Melik Zahir re dinivîsîne û ji ber vê gumanê jî di [tevgerên] Melik Adil de li hemberî xwe guhertinê dît. Ezedîn Usame li Qahîreyê bû û Melik Adil û zaroyên xwe jî li Dimyatê bûn ku Usame bi mebesta nêçîrê bi koleyên xwe re derket derûdorên Bilbîsê û çû li Şamê doza keleyên xwe kir. Walîyê Bilbîsê bi riya kevokan ev nûçe ji Adil re şand Dimyatê û Adil jî got: “Kê bide pey û bigihîjê, kele û malê wî jê re ne.”

Mi'ezem bi çend kesan ve siwar bûn û di bin de jî hespê Helebê hebû ku di çar rojan de ew gihand Xezeyê û ji Usame bihurî. Çunkî Usame koleyên xwe ji xwe cuda kiribû û bi tenê mabû ku êşa niqrisê (êşa pahnî û mefselên nig) pê re hebû. Nêçîrvanekî ew li beriya Darûmê nas kiribû, ew xapandibû û jê re gotibû: “Dakeve!” Wî jî gotibû: “Ha ji te re hezar dînarî min bigîhîne Xûrê.” Nêçîrvanî dînar girtibûn û ew li riya çiya biribû, walî pê hisiyabû, dora wî pêçabû û daxistibû Sehyûna Qudsê, kefilek danibû ser û Melik Mi'ezem pê hisandibû. Ew çûbû cem û jê re gotibû: “Tu kalekî mezin î û êşa niqrisê jî bi te re heye, tu Kewkeb û 'Eclûnê⁵⁹⁷ bide min, ez dê ji te re li ser mal û milkê te sond bixwim ku tu dê di nav me de bibî weke bavekî.” Wî

⁵⁹⁶ Li gorî Ebû Şame ew Mîr Ezedîn Usameyê Cebelî bûye û li gorî Ibn Kesîr jî Sameyê Cebelî bûye ku serdarekî mezin yê Eyûbîyan bûye, lê Melik Adil û zarûyên xwe Melik Kamil, Melik Mi'ezem û Melik Faîz lê ketine gumanê ku ew bi xwediye Helebê Melik Zahirê kurê Selahedîn û zava û biraziye Melik Adil re ketiye pêwendîyan û diji wan jê re name nivîsîne. Ew bi vê gumana wan hisiyaye û di demeke ku ew li Dimyatê civiyane bi wesîleya nêçîrê ji Qahîreyê derketiye û çûye ku here ser mîrgehên xwe Kewkeb, Eclûn û yê din, lê Melik Adil dest daniye ser wan. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 124; Ibn Esîr, b. n., 10/359; Ibn Kesîr, b. n., 13/50.

⁵⁹⁷ 'Eclûn keleyeke asê ye li çiyayê Xûrê yê pêşberî rojhilatê Beysanê. Ebu l-Fida, *Teqwîm ul-Buldan*, r. 245

qebûl nekiribû û çêra Mi 'ezem kiribû ku wî jî ew biribû li Kerekê girêdabû û dest danîbû ser mal û keleyên wî. Ew serdarekî mezin î bihiş û xwedî tevdîr bû û di keleyên wî de mal û berhemên mîna yê şahên mezin hebûn. Ji keleyan ya Kewkeb û 'Eclûnê yê wî bûn, ji mîrgehan (îqta 'an) jî Sewad hemî, Cebanîye, Çiyayê 'Ewfê,⁵⁹⁸ bajarê Silt⁵⁹⁹ û Xûrê heya bigihê Kewkebê û Hemaya Kelîbê⁶⁰⁰ heya bigihê Nasîreyê tev yê wî bûn.

Gava mîrek vala û betal diman qesta wî dikirin û ew cihê tenhayiya mezinan bû, çî kesê ku qesta wî bikira gundek didayê ku heya Newrozê⁶⁰¹ hatiniya wî gundî jê re bû û li gorî hêjayiya wî ew bi rê dikir û pê re jî name [ya kardayînê] dinivîst û ew dişand cem yê ku dê here têkeve ber xizmeta wî. Dema Melik Mi 'ezem ew girt, bihayê tiştên ku jê sitandibû hezar hezar (milyonek) dînar bû û li Dimeşqê jî şêst gundên wî yê teyayî bi milkane hebûn, ji bilî yê hevpar.

Tê (di vê sala 609/1212'an) de kurê Melik Adil Melik Ewhed Necmedîn Eyûbê xwediyê Xelatê wefat kir ku yekî zordar î xwînrej bû. Hinek êşên dijarwar bûbûn bela serê wî ku loma temenê wî dirêj nebû; birayê wî Melik Eşref tam hingê çûbû seredana wî ku gava wefat kir ew hê li Melazgirê⁶⁰² li cem bû.

Eşref dest danî ser Xelatê û qencî bi xelkê wî re kir û ew perû kirin.

⁵⁹⁸ Cebel 'Ewf çiyayekî welatê Şamê ye ku bi Henane, kele û bajarokê Siltê û Çiyayê Xûrê ve xeta sînorê navbera Atabegê Dimeşqê Tuxtekî û qiralê Qudsê Belduîn pêk dianî ku li ser hatibû lihevkinin. Ibn Esîr, b. n., 10/543, sal 609

⁵⁹⁹ Silt kele û bajarokêkî Urdirînê bû ku diket rojhilatê çiyayê Xûrê û li başûrê Eclûnê dima û li pêşberî Erîhayê li Ser Xûrê bû. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, r. 244

⁶⁰⁰ Hema Kelîb: Hema navê çiyekî ye ku dikeve çoleke berwar û tê gotin ku gora Kelîb di devereke wê de ye. Yaqût, b. n., 2/353

⁶⁰¹ Newroz bi Kurdî û Farişî roja nû ye [ku berê rasti 11'ê Adara Salnameya Rûmî dihat, lê vê dawiyê Ewropîyan di salnameya mîladî de 6-7 roj guhertin kir û ya Rûmî jî hew hat xebitandin ku ji hingê ve] ew rasti 21'ê meha Adarê ya Salnameya Mîladî tê. Kurd wê weke cejneke rizgarîya neteweyî ya kevnare û sersala nû yan jî salvegera serê sala wê roja rizgarîyê ku di heman demê de ji wan re destpêka saleke nû ye jî pîroz dikin û Farişî jî weke sersala xwe ya nû wê pîroz dikin; çawa ku qiptî û Misilmanên Misrê [û hinek gelên Kafkasayê] jî weke tradisyonê kevnare wê pîroz dikin. Bnr. Hesneyanî, *Tarîxa Dewleta Kurdan*, çapa Erebi, r. 295, not 3, bi lêzêdekirin.

⁶⁰² Melazgir bajarekî navdar e ku nêzikî Xelatê ye û niha qezayê wîlayeta Mûşê ye ku dikeve bakurê Kurdistanê.

Sala Şeşsed û Dehan (610/1213)

Tê (di vê sala 610/1213'an) de Îdexmîşê xwediyê Hemedanê hat kuştin ji ber ku dema ew ji Bexdayê zivirîbû li cem Tercemîyan⁶⁰³ li benda leşkerê Xelîfe mabû, lê dema leşker dereng bûbû, ew rabûbû ber bi Hemedanê ve çûbû. Di rê de rastî leşkerê Menkelî hatibû ku pê re şer kiribûn, ew kuştibûn û serê wî jêkiribûn û biribûn cem Menkelî; ji ber vê jî hevalbendên wî ji hev belav bûbûn. Ew yekî qenc bû ku pir xêr û sedeqe didan û dîndar î rojîgir û dadmend bû.

⁶⁰³ Ew Silêmanê kurê Tercemê Tirkmenê Îwanî bû ku mîrîtiya wan li herêma ser rîya navbera Bexdad û Hemedanê diket, lê Xelîfe ew ji ser desthilatê avêtibû û birayê wî yê piçûk anîbû ser hikim ku ji ber vê jî Silêman xeber ji Mengelî re şandibû û wî ji ew dabû kuştin. Ibn Esîr, b. n., 10/360, sal 610.

Sala Şeşsed û Yazdeyan (611/1214)

Tê (di vê sala 611/1214'an) de Melik Mesûd Iqsîs⁶⁰⁴ ibn Melik Kamil Yemenê vegirt ku yekî zordar î sitemkar û xwînrejê bû; tê gotin ku wî li Yemenê heşt sed şerîf û gelek jî zana û giregir kuştine. Ger ne ji çûna Melik Mi'ezem ya Hecê bûya ku xelkê Yemne texmîn dikir ew dê biçûya bigiha wan, wî zora Yemenê nedibir.

Tê (di vê sala 611/1214'an) de Melik Mi'ezem keleya Serxede ji Ibn Qeraca sitand û ji dêl ve mal û mîrgeh danê û ew (Serxede) da ustadarê xwe Ezedîn Eybek.

Tê (di vê sala 611/1214'an) de Melik Mi'ezem Şerefedîn Îsa bi komek ji mêrxasên xwe yê mîna Ezedîn Eybek, Emadedîn ibn Mûsik, Zehîredîn ibn Senqer el-Helebî û serek Cemal ud-Dewle Xelîl ku yek ji giregirên Dimesqê bû û yê din re çû Hecê. Ew li ser riya 'Ula⁶⁰⁵ û Tebûkê⁶⁰⁶ çû di rê de birk û kargeh nû kirin û qencî bi xelkê re kir. Salimê mîrê Medîneyê çû pêşwaziya wî kir, jê re xizmet kir, hesp amade kirin û kilîlên Medîneyê pêşkêşî wî kirin. Wî jê re embarên zad vekir û ew daxist xaniyê xwe û xizmeteke mezin jê re kir. Ew çû Mekeyê û li wê derê jî Qutadeyê xwediyê wê ew pêşwazî kir, di xizmeta wî de amade bû û xwe li ehmeqî danî. Gava Mi'ezem jê pirsî ka ew dê dakevin kû derê, wî bi qamçiyê xwe erdekî kelebest nîşan da, yanî ew der û jê re hindek perû şandin.

⁶⁰⁴ Li gor Ebû Şame ew Mesûd Itsîs ibn [Melik] Kamil [ibn Melik Adil ibn Necmedîn Eyûb ibn Şadî bû] ku xwediyê Meke û Yemenê bû û di sala 626/1228'an de miribû, lê li gorî Ibn Kesîr (b. n., 13/105) jî weke vê derê Mesûd Iqsîs e û di *Şuzarat ez-Zehêbê*, 5/120 de jî Mesûd Iqsîs e. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 238, not 3.

⁶⁰⁵ 'Ula cihêkî navbera herêma Wadî Qura û Şamê de ye. Yaqût, b. n., 4/163

⁶⁰⁶ Tebûk cihêkî ku di navbera Wadî Qura û Şamê de dimîne û dikeve navbera Hicrê û destpêka herêma Şamê. Yaqût, b. n., 2/17

Ew roja Erefeyê li Minayê raza û malekî pir da feqîrên herdu cihên ku kuştin li wan heram e (Meke û Medîneyê); wî kesên laşkêmendamiyê birin û zad û zexîre da wan.

Dema ew giha mal Melik Adil jî li ser Xirbet el-Lisûsê⁶⁰⁷ bû, ew bi lez çû cem mîna ku dê negihîje bavê xwe. Wî jê re xizmet û pêşwaziya Salimê xwediyê Medîneyê û kêmasiyên Qutade û ehmeqdêrana wî jê re gilî kir. Wî jî leşkerek amade kir û bi Nahid ibn Cerhî re şand Medîneyê, Salimê mîrê Medîneyê ew pêşwazî kirin û bi wan re derket ku herin Mekeyê, lê Qutade şikiya û reviya çû beriyê.

⁶⁰⁷ Xirbet el-Lisûs navê derekê ye li welatê Şamê li hêla Ekayê. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/321

Sala Şeşsed û Dozdeyan (612/1215)

Tê (di vê sala 612/1215'an) de serhildana Nasirudîn Menkeliyê koleyê Siltan Ozbeğ⁶⁰⁸ li ber Xelîfe û li ber mezinê wî dest pê kir û wî rê birrîn, xwîn rêt û dest danî ser welatê mezinê xwe, ew jê derxist û çû Hemedan vegirt. Gelek kes li dora wî civiyan û wî behsa xwe û karên mezin yên mîna zeftkirina welatê bîyanî yên din û desthilatdariya Bexdayê kir.

Xelîfe peyam ji Melik Adil û [Melik] Zahir re şand, ji wan hawar xwest û bi pêşengîya Wec es-Sebi' leşkerê Bexdayê derxist ku hawara Melik Adil, ya Melik Zahir û ya Mûsilê jî gihayê û Mizafeređîn bi hemî hêza Erbilê ve derket û bû serekleşkerê sipaha Bexda û Şamê û berê xwe da Hemedanê. Li Hemedanê Siltan Ozbeğ, Celaledînê xwediyê Alamûtê û Ibn Terceme jî gihanê û ew ji Hemedanê bi rê ketin çûne Kereca⁶⁰⁹ nêzikî Îsfahanê.

Li wê derê dît ku wa Nasirudîn Mengelî ji bintara çiyê bi çel hezar siwarî ve dadikeve û li naverastê daket pêşiya wî. Zexîreya leşkerê Mizafeređîn ew qas kê m bûbû ku ger Mengelî sê rojên⁶¹⁰ din jî rastî wan nehata dê Mizafeređîn û yên pê re hemî telef bibûna. Ew roj esirkî Nasirudîn Mengelî siwar bû û leşkerê xwe kir telp û ji çiya berjêr bû da li ber wan rêz bibe, ew palewanekî mêrxas bû. Defên Mizafeređîn lê ketin di nav leşker de kir gazî, çekên xwe girêdan û leşkerê xwe kir telp û çûne hev û hino hino êrîşî hev kirin. Hêla Mengelî ya rastê ya Mizafeređîn ya çepê şikand ku mîr Ezeđîn ibn Ezkeş lê dima, Mizafeređîn bi telpên sancaqdarîyê⁶¹¹ ew bi hêz kir heya ku zivirî cihê xwe. Di sancaqdarîyê de serdarê hêza Helebê Mîr Ezeđîn ibn

⁶⁰⁸ Ozbeğ kurê Pehlewanê xwediyê Azerbaycanê ye. Ibn Esîr, b. n., 10/364

⁶⁰⁹ Li gorî Ibn Esîr Kerec e lê Yağûd diyar dike ku di zimanê wan ê Farişî de Kere/Kerih e lê Ereban ew kiriye Kerec ku maneya kerihê/kirête dide. Ew bajarekî di nivê riya navbera Hemedan û Îsfahanê de ye. Ibn Esîr, b. n., 10/364; Yağûd, b. n., 4/506.

⁶¹⁰ Di Ibn Esîr de dibêje deh rojan. Ibn Esîr, b. n., 10/364

⁶¹¹ Telpên Sancaqdarîyê hêza xwediyê alayên zer ên piçûk in. Qelçesendî, b. n., 4/7

Micela⁶¹² bû û li rastê jî Mîr Esededînê kurê Ebdullahê Mihranî⁶¹³ bû ku bêrawestan şer dikirin û êrîş dibirin ser wan heya ku şev ket nebera wan, lê êdî serkeftina sipaha Mizafereîn li ser ya Mengelî xwiya kiribû.

Vêca Dema ji Mengelî re xwiyabû ku ew dê sipêdeyê nikaribe derkeve pêşberî wan û nekarîna hêzên xwe dît, hingê çadir û tiştên tê de di cî de hişt û bi şev bi kesên pê re reviya çû. Serê spêdeyê dema Mizafereîn xwest leşker ji cengê re rêz bike û bike telp ji hêla neyar ve tu tevger nedît û nihêrî ku zarok û bazarî ketine nav konan û kedê dikin. Wî gazî kir ji tirsra ku belkî dekeke neyar be û nijdeyan şand da li newal û serê çiyayan binihêrin, lê tu salox ji wan hilnanîn û hingê xelk çû ket nav konên Mengelî ku bêleşker li cih hatibûn hiştin. Xelkê bêhejmar talan birin û ew jî bi pey Mengelî ket ku heya hingê xulamên Mengelî ew kuştin û serê wî anîn cem Mizafereîn û wî ew şand Bexdadê ku şahiyê mezî li Bexdayê kete nav xelkê û Mizafereîn jî bi nasnavê Welîyê rast î dilsoz hat navdan. Ew zivirî Erbîlê, nijde perû kir, mal da wan û ew çûn cihên xwe.

Tê (di vê sala 612/1215'an) de destpêka êrîşên Tatarîyên ... xwiya kir ku ew jî ji wê qebîleya bi navê Temercîyan⁶¹⁴ dihat nasîn, bûn ku niştecihên ber-riya çolebirra Çînê bûn û zivistangehên wan li cihekî bi navê Erxûnê⁶¹⁵ bû. Ew taîfeyê Tirkan ya navdarê bi şer û xedrê bû û sedemê derketina wan jî ew bû ku herêma Çînê dora wê bi qasî qonaxa şeş mehan fireh bû.

Tê gotin ku dora Çînê hemî ji bilî deverên ber çiyayên asê û çemên fireh bi sûreke nebirrî pêçayî ye. Hê ji dema kevnar ve ew şeş beş bûne û her beşek

⁶¹² Ew Mîr Ezedîn Emer ibn Mîr Micela ibn Merwanê Mihranîyê Hekarî bû ku yek ji mîrxas û serekê hêza leşkerî ya şaxê Helebê bû û piştî mirina Melik Eziz bûbû cihgirê desthilatdariya Helebê. Boris James, b. n., beşa dara mal-bata Micela, 106, not 336.

⁶¹³ Ew Mîr Esedîne kurê Ebdulahê Mihranî ku mirekî eşîra Mihranîyên Hekarî bûye û gelek ji malbata wan di nav hêzên leşkerî û îdarî yên Dewleta Eyûbîyan de hebûne. Bnr. li deverên cihê yê de kitêbê; Îmad el-Katib, *El-feth el-Qisî*, r. 191. Ibn Wasil, b. n., 2/299; Ibn Şedad, *Sîret*, r. 128; Ibn el-Esîr, b. n., 10/187; Boris James, b. n. r. 44.

⁶¹⁴ Çawa dixwiyê ev navê Termecî xerakiriyê ji navê Cengiz Xanê Moxolî Temûçîn/Timûçîn e, herweke ku Ibn Esîr jî qal dike lê ew vê bûyerê ne di nav bûyerên vê salê (612/1215) de dide. Ew wê di yên sala 617/1220'î de dide û diyar dike ku berî vê salê bûyerên wan dest pê kiribûn lê wî nexwestiye kambaxtirîn bobelata ku bi ser Îslamê ve hatiye, binivîse. Piştî li ser îsrara dost û hevalan fikra xwe guhartiye û dest bi nivîsina bobelatê kiriye. Ibn Kesîr jî hinek ji wê bûyerê di nav yên sala 616/1219'an de dide, lê li ser Cengiz Xan bi berfirehî di bûyerên sala 624/1226'an de radiweste. Ibn Esîr, b. n., 10/401-423; Ibn Kesîr, b. n., 13/64, 67-70 û 89-92.

⁶¹⁵ Orxûn navê çemekî Moxolistanê ye ku ji sinorê Tibet û Keşmirê diherike û diçe digihîje çemên Kaşxer û Xetenê. Wargeha Cengiz Xan ya Qerequrumê li ser vî çemî bûye. Şemsedîn Samî, *Qamûs el-'Alem*, Mehran Matbaasi, Stenbol, 1306, Kaşgar Neçrîyat, Ankara, 1996. Berg 2, r. 1073.

jî xanekî/şahkekî weke cihgirê xanê mezin Altûn Xan ku li Temxacê dima, lê desthilatdarî kiriye. Ev Texmac jî di nivê Çînê de bûye û wargeha welatê mezin ya havînê lê bû.

Dema zivistan tê ew derbasî wan zivistangehên xweş yê qeraxê [çemê] Kengeyê yê pey Qeşmîrê/Keşmîrê⁶¹⁶ dibin. Altûn Xan ewleyiya parastina xanên piştgirên xwe dide ser wan xanên ku li Çînê rûdinin. Yek ji wan jî Dûşî Xan bû ku bi meta ... Cengiz Xanê mezinê Tataran re zewicîbû û weha çêbû ku mirina Dûşî Xan rastî windabûna Altûn Xan hat. Hingê Cengiz Xan bi Keşlû Xan re çû serîdana meta xwe ji bo sersaxiyê, wê jî ji wan re got ku yê mirî tu kur li pey xwe nehîştîye û wê ji bo cihê wî biraziyê xwe Cengiz Xan nişan da, ew hat erêkirin û Cengiz Xan bû desthilatdarê welatê Dûşî Xan û di demeke kurt de gelek kes ji Tatarên ... yê xerab xwe dane kêlekê.

Dema Altûn Xan zivirî Temxacê, Cengiz Xan hesp û pêşkêşiyên ku Dûşî Xan jê re dişandin jê re şand û hinek jî lê zêde kir; lê dema dîyarî gihan ber destê Altûn Xan û jê re hatin pêşkêşkirin, ew pir hêrs bû û ji bo jêkirina dûvên hespa û qewirandina wan ferman da û yê ku ew anîbûn li wan dan. Dema Cengiz Xan û hevalê wî Keşlû Xan ev bihîstin bi hev re li ser hevkarîyê sond xwarin û dijîtî û şerxwaziya xwe eşkere dîyar kirin.

Gava nûçeya hevgirtina wan û daxwaziya wan ya xirabî û zêdekariyê giha Altûn Xan, ji bo vegeerîna wan li ber fermanê name ji wan re şand û lêborîna ji bo tirsandinê û biryara geflêxarinê jî tevî nameya xwe kir, lê duayên wî ji bîzîyê pê ve tiştêk lê zêde nekir. Altûn Xan xeyidî, hawar xwest û çû wan, lê wan ew bi kirêttirîn awayî şikand û ji leşker û serdarên wî xelqekî bêhejmar kuştin û ew bi tena serê xwe filitî. Welat ji wan re vala ma, wan dest danî ser û xwe tê de bi cih kir û ji Tirkan jî çiqas aware û beredayê ku çavên wan li mal bû û li pey xirabiyê bûn, gihanê.

Rewşa Altûn Xan qels bû ta ji wan re şand ku ew dixwaze bi wan re li hev bê û ew bi milkê hindik yê di destê xwe de jî qayîl e. Wan jê re erê kir, Cengiz Xan û Keşlû Xan bi hev re li ser hevbeşîya desthilatê domandin, çûne ser Bîlasaxûnê⁶¹⁷ û dest danîn ser, lê Keşlû Xan mir, kurê wî ket cihê wî û bi nas-

⁶¹⁶ Kenge mezintirîn û navdartinirîn çemê Hindê ye ku dikeve hêla bajarê Keşmîra ku dikeve dawîya bakurê Hidistanê û rojavayê çiyayê Himalaya yê navdar. Şemsedîn Samî, b. n., 5/3902 û 3864. Yaqût, b. n., 4/400.

⁶¹⁷ Bîlasaxûn bajarekî mezin e li navçeya welatên Tirkan ku dikeve pişt nehrê Seyhûnê û nêzîkî Kaşxara nav Tirkistanê ye û herêmeke azad ya Çînê ye. Yaqût, b. n., 1/564; Şemsedîn Samî, b. n., 5/3808.

navê wî hat bernavkirin. Ji ber piçûkiya temenê wî Cengiz Xan ew qels dît û di nav wan de nameyên navnokirinê çûn û hatin ta ku bi dijminiya navbera wan encam da.

Ew ji hev veqetiyar û Keşlû Xan Qeyaliq⁶¹⁸ û Maliqê⁶¹⁹ xwest ku Memdû Xanê kurê Ruslan/Arslan Xan ji ji bo wan pê re li hev kir û çûna wî û gihîştina wî ya wê derê rastî dema bûyera navbera Kûrxanê Xanî,⁶²⁰ şahê Xetayê⁶²¹ û Siltan Mihemed [Xwarizmşah]⁶²² hat, ku Siltan ew bi xerabtirîn awayî şikandibû û bûbû êrişê wî ya dawî ber bi hêla Kaşxarê ve. Hingê Memdû Xan dest pê kir dilê Keşlû Xan bijand çûna ser Kaşxarê⁶²³ û destdanîna ser Kûrxan ku wî jî xwe li ber xweş kir. Ew ji Qeyaliqê rabûn çûn û li sinorê Kaşxarê avêtin ser, ew ji desthilatê dûr xistin lê dû re dîsa ew anîn ser hikim, bes Keşlû Xan jî di dema destûra hevdîtîna gîştî de weke teşrifatdar/hacib timî li cem wî dima.

Dema ev êrişê wan giha Siltan Mihemed wî ji Keşlû Xan re şand û got: “Xanê Xanan piştî devbirra şûran ew bi zor ji werisên min xelas bû, îcar çira di demeke ku ew di ezîziya Siltanê xwe de bû dilê te bijiyayê û tu çûyî ser? Tevlî ku dixwest ew bi aramî bijî û ji bo wê jî ew bi zewaca qîza xwe ya Tûxac Xatûn bi min re û şandina wê tevlî gewherên di xezîneyên wî de qayil bû, da di paşya temenê wî de ez wî di welatê wî de aram bihêlim.

Vêca ger tu saxiya xwe bixwazî tu dê wî bi qîza wî, malê wî û gencîneyên wî ve ji min re bişîni, ger na ez dê bihêzeke wisa werim ser te ku tu nîkarî wê ji ser xwe rakî. Keşlû Xan bersiveke nefspiçûkî dayê, xwe kêr kir, dîyarî û pêşkêşiyên wan deveran jê re şand, lê ji bo teslîmkirina Kûr Xan doza bex-

⁶¹⁸ Qeyalik yek ji bajarê herêma Tirkistanê bû ku di bin destê Dewleta Xetayê de bû. Nesewî, b. n., r. 43, not 1.

⁶¹⁹ Maliq yek ji bajarên Tirkistanê bû ku di serdemekê de bajarekî girîng yê Dewleta Xetayê bû û diket navbera Moxolistan û Faris. Nesewî, b. n., r. 43, not 2.

⁶²⁰ Kûrxanê Xanî yanî Kûr Xanê ku esilzadeyê ji malbata xanan e, çawa ku nasvên şahên wan yêni Xetayîyan jî xanê xanan bûye. Ibn Esîr, b. n., 10/333

⁶²¹ Xeta: Hem navê herêmeke mezin ya bakurê Çînê ye ku Mançûrya, Moxolistan, rojhilatê Tirkistanê û beşeke Sibiryayê digire nav xwe û hem ji Xeta yan ji Xetan navê hokeke Moxolan e ku di destpêka sedsala 4/11'yan de di bin serdariya Bolîcî Apuwakî/Apûakî de Moxolistan hemî û beşek ji Çînê xistibû bin destê xwe û dû re ji gihabû heya Tirkistana paş çemê Ceyhûn yê Xorasanê û dused salî li wan deveran hikim kiribûn ku ji vî desthilatdarîyê re Dewleta Xeta dihat gotin û bajarên wê yê mezin jî Kaşxar, Xeren, Bilasaxûn û Ozkend bûn. Şemsedîn Samî, b. n., 3/2049; Ibn Esîr, b. n., 10/333-336.

⁶²² Ew Elaedin Mihemed Xwarizmşah ibn Elaedin Tikiş ibn Arslan bû ku di salên 596-617/1199-1219'an de desthilatdarî kiribû. Ibn Esîr, b. n., 10/266-267; Ebû Şame, *Zeyl*, 185; Ibn Kesîr, b. n., 13/20, 64-65, 68-69.

⁶²³ Kaşxar bajarek û navçeyên xwedî gund in ku dikeve navenda Tirkistanê ser rîya Semerqendê û ji herêma Mawera en-Nehrê/Amû Deryayê ye. Yaqût, b. n., 4/488.

şandinê kir, çunkî Kûr Xan hatibû cem û pê ve zarî dikir û digot: “Ev Siltan û bavê wî berê ji min re bac dianîn û raspêriya xwe dîyar dikirin, jixwe herkes bi xizmeta wan ya ji min re dizane. Îca gava demê jê re li hev anî ez hingê bi aştiyê jî qayil bûm bi mercê ku ez keça xwe ya ezîztirîne ber dilê xwe bidim wî. Lê niha wa ye ew min jî dixwaze bi tenê ji bo ku min kêmbixîne, êdî ji vê pê ve ma mirin çî ye?” Dilê Keşlû Xan jê re nerm bû û tirsîya ku ger ew wî bispêrê dê li cem Tirkan şermende bimîne.

Wî roj bi roj Siltan bi paş ve dida ta Siltan tê giha ku ew wext dirêj dike û rabû şêst hezar ji leşkerê xwe hilbijart ji bo here Keşlû Xan. Ew çû, lê dît ku çem qerisiye û ew nikaribû here heya ku qeşa heliya, dû re ew derbas bû û çûyê. Hingê xeber gihabû Cengiz Xan jî ku Keşlû Xan dest daniye ser welatê Kaşxar û Bilasxûnê û Kûr Xan jî di destê wî de ye. Ew rabû wî kurê xwe Dûşî Xan digel bîst hezar Tatarî yên ... şand da bigihên ser rewşa wî.

Di dema ku Siltan qesta wî dikir de nijdeyek hat û ew agahdar kir ku telpek siwar di nav toz û dûmaneke mezin de tîn. Siltan nijdeyek ji leşkerê xwe şand da rewşê fêr bibin û wan dît ku Dûşî Xanê kurê Cengiz Xan zora Keşlû Xan buriye û serê wî bi xwe re aniyê û pê re jî talanên ku dûmana reş rakirine hene. Wê rojê herdu beran da pey hev, lê Dûşî Xan qasid şand cem Siltan û jê re got: “Ew erdê maçî dike û nahêle ku ew vê erdê derbas bike ne ku ji bo tade bide çiyayên wê, lê ew ji bo xizmeta Siltan e û jixwe xenîmet ji li ber fermansa Siltan e, çawa bixwaze bila wisa bike, lê raya min ew e ku qencî bike û hinek jê bide kesên ku beşdarî şer bûne, ger na bila teslîm bigire û bibe konê xwe, çunkî bavê min riya edebê ji min re wesiyet kiriye ku divê derb li yek leşkerê Siltan yan jî cihgirê wî nekeve.”

Siltan tu qîmet neda van gotinên wî û jê re got: “Her çiqas Cengiz Xan ferman li te kiribe ku tu şerê min nekî jî lê Xwedê jî li min emir kiriye ku ez bi te re cengê bikim.” û dema herdu ber çûne hev Dûşî Xan êrişî hêza Siltan ya çepê kir û ew ji hev dêrdexan kir û pîs perçiqand. Hindik mabû ku bişikiya ger hêza wî ya rastê zor nedana şeqê mişrikan yê çepê û her hingê navbirek jî ji wan ve xwiya bû ku herdu beran ji hev vediqetand û şev jî kete navbera wan. Tataran agir vêxist û di tarîtiya şevê de çûn û tirseke ku qet jibîr neke ji wan ket dilê Siltan û zivirî Semerqendê,⁶²⁴ lê ew cengawerî û xweragirtina ku di şer de ji wan dîtibû xemeke giran xistibû dilê wî.

⁶²⁴ Semerqend bajarekî navdar e ku dikeve başûrê Newala Sexdê û navenda wê ye. Yaqût, b. n., 3/279

Sala Şeşsed û Sêzdeyan (613/1216)

Tê (di vê sala 613/1216'an) de Şêx Tacedîn Eb ul-Yemen Zeyd ibn Hesên el-Kindî (520-613/1126-1216) yê li Bexdayê bûyî wefat kir ku bûna wî di şeva nivê meha Şabanê ya sala pêncsed û bîstan de bû. Ew li Şamê dima û dostê taybetî û hevalbendê Ezedîn Ferûxşah û kurê wî Emcedê xwediyê Ba'albekê bû. Ew yekî xuyqenc û bîrûbawerî çê bû ku meriv ji civata wî têr nedibû. Melik Mi'ezem Îsa li cem wî Kitêba Sîbeweyhî⁶²⁵ û [kitêbên bi navê] Îzah/Îdah û Hemaseyê xwendibû ku ew ji Keleyê peya diçû heya mala Tacedîn û kitêb jî di bin çengê wî de bû. Ew di zanînen edebiyatê de şareza bû û xwedî agahên bilind bû û guhdarên wî pir bûn û gelek kitêb nivîsîbûn ku bîreweran ji welatan qesta wî dikir û zana û giregiran jî li cem dixwend. Ew li Dimeşqê wefat kiribû û li Qasyûnê hatibû veşartin ku komek şairan bi lorîyên xwe li ser gerandine.

Tê (di vê sala 613/1216'an) de xwediyê Helebê Melik Zahir Xazîyê kurê Melik Nasir Selahedîn Yûsuf ibn Eyûb wefat kir, ku di sala pêncsed û şêst û heştan(568/1172) de li Misrê bûbû. Ew yekî bi heybet û tirsînak bû ku di desthilatê de xwedî giranî bû û di siyasetê de jî jîr û hosta bû. Dewleta wî bi zana û kesên qenc î hêja ava bû, bi serdar û şehzadeyan jî xemilandî bû û ji gel re baş, ji şandeyan re jî qencîkar bû û beşdarî pirên cengên bavê xwe bûbû.

Dema Melik Adil li Dimeşqê bi cih bû serdarên Selahî yên mîna Meymûnê Qesrî, Mubariz ibn Xutlix/Kutluk, Sera Senqer û Eybeg Fetîs xwe dan cem wî û di dewleta wî de ji kesên xwedî şaşîk [zanayên rêşînas] jî

⁶²⁵ Ew Ebû Buşr Emr ibn Osman ibn Qenberê Sîbeweyhî ye ku zanatirîne bi nehwa/rêzîmana Erebi û yek ji hîmdarê wê û xwediyê çêtirîn berhema ser giramera Erebi ya bi navê *Kitêba Sîbeweyhî* bû ku navdartirîn kitêb e di rêzîmana Erebi de. Ew demekê çûbû Bexdayê lê dû re zivirîbû Şîrazê û li Beydaya Şîrazê di sala 180, yan jî 177'an de li wê derê wefat kiribû ku temenê wî çel û çend sal bûn, lê li ser cih û sala mirina wî fikarên cuda hene. Ibn Xelîkan, b. n., 3/406

Behaedîn ibn Şedad, Şerîf Îftîxar û Şerîf Nesabe hebûn. Ew penageha bîyaniyan û şikefta feqîran bû, li wan digeriya û bîrewerî û zîrekî jê diçirîsî. Ew bi Zerbê (êşa mîdê ya xwarinneserifandinê) mir û li keleya Helebê hat veşartin, dû re bo medreseya pêşberî deriyê keleyê hat vegihestin. Piştî wî kurê wî Melik Ezîz Mihemed kete cihê wî û Şehabedîn Tuxrîl el-Xadim jî kir atabegê xwe û wezîrê xwe Şemsedîn ibn Ebû Ye'layê Mûsilî ji wezîrtiyê avêt. Atabeg bi çêtirîn awayî bi karûbarê Melik Ezîz ve rabû, hemla wî da ser kura-pê bavê xwe Melik Eşref û desthilatî bi ray û tevdîrên xwe yê baş parast.

Tê (di vê sala 613/1219'an) de 'Edud ed-Dewle Merhef ibn Usame ibn Munqiz⁶²⁶ di not û yek sal û nivê temenê xwe de li Qahîreyê wefat kir û Siltan beşdarî cenazeyê wî bû. Ew yekî hêja, esilzade û li nik şah, mîrek û mezinan maqûl bû.

⁶²⁶ Ew Merhef ibn Mueyid ed-Dewle Usame ibn Munqiz bû ku di temenekî not û sê (93) sal û nivî de miribû. Ew jî mîna bavê xwe li cem şah û siltanan xwedî giramî û qedirgiran bû û bi xwe jî mêrxasekî edîb û rewanbêj bû.

Sala Şeşsed û Çardeyan (614/1217)

Tê (di vê sala 614/1217'an) de Melik Adil, Şêxê Şêxan Sedredîn⁶²⁷ bi qasidî şand Bexdayê û dû re piştî wî jî kurê wî [Sedredîn] Fexredîn Yûsuf ji cem Melik Kamil ve bi qasidî hat.

Tê (di vê sala 614/1217'an) de aramiya navbera Freng û Misilmanan xerab bû, leşker ji Misrê hat û Melik Adil û Mi'ezem daketin ser Beysanê.

Freng jî ji Ekayê derketin û serekê wan qral Henker⁶²⁸ jî bi panzdeh hezar leşker ve derket ku mêrxasekî pêşeng bû. Ew bi hemî qralên qeraxê deryayê ve daket ser Calûtê,⁶²⁹ serê sibehê Henker li pêşiya wan siwar bû û çû Melik Adil ku li ser girê Beysanê bû.

Wî nihêrî û dît ku bi riya wî nagihîje wan, rabû vekîşiya. Mi'ezem jê re got: "Bi kû ve?" Wî bi zimanê biyanî [Kurdî] xeber jê re dan û jê re got: "Ez dê bi kê şer bikim? Te Şamê daye koleyên xwe û te dest/dev ji zaroyên [zarûyên kurebavan] ku li bingehê xwe vedigerin berdaye." Ew çû li Yerqayê ji çemê Şerîetê⁶³⁰ derbas bû û Henker jî hat Beysanê ku bazar, bi mehsûl, terş û tiştên ku ji Xwedê pê ve kes nizane dagirtîbû. Wî rahişt hemiyî û Melik Adil jî hilkişiya Eclûnê, Mi'ezem jî ji bo parastina Qudsê daket 'Eqebeya Lebenê (neqeba Lebenê) ya navbera Quds û Beysanê. Freng bi rê ketin û berbi

⁶²⁷ Ew Şêxê Şêxan Sedredîn Eb ul-Hesen Mihemedê kurê Şêxê Şêxan Emadedîn Mihemed ibn Emer ibn Hemûycê Ciwênî bû û bavê Şêxê Şêxên ku di dema Melik Adilê Eyûbî û kurê wî Melik Kamil Mihemed û peymayên wî de navdarên bi karûbar û wezîrtiya Misrê bûn. Wî di sala 617/1220'an de wefat kiribû ku piştî wî herçar kurên wî yên navdar Emadedîn Emer, Fexredîn Yûsuf, Kemaleddîn Ehmed û Mu'inedîn Hesen ji li rêça wî çûbûn. Nûredîn Zengî bavê wî Emer kiribû serkarê xankahên Şamê, qedrê wî digirt û jê hez dikir ku di sala 577/1181'an de wefat kiribû û dû wî re jî Selaheddîn, kurê wî Sedredîn kiribû şêxê şêxan û Şêx Qudbedînê Nisabûrî jî qîza xwe dabûyê ku kurek dabûyê û miribû. Di pey de ew bi qîza Ibn Ebî 'Esrûn re zewicibû ku herçar kurên wî jê bûn. Ebû Şame, *Zeyl*, r.189-190; Ibn Kesîr, b. n., 13/71; Ibn Wasil, b. n., 5/257.

⁶²⁸ Eslê wê Henk bû lê ev rasttir e ku mebest jê qiralê Hungarya [Macaristana niha] bû. Ibn Wasil, b. n., 2/320

⁶²⁹ Calût yan jî Eyn Calût bajarokekî bi ser Filistinê ve ye û dikeve navbera Beysan û Nablusê. Yaqût, b. n., 4/200

⁶³⁰ Şerî'et çemê Urdinê ku diherike ser deryaya mirî û dikeve nêzî Erihaya erdê Şamê. Eb ul-Fîda *Teqwîm*, r. 39

Qesîra Mu'înedîn⁶³¹ ve çûn, Adil jî çû li Serê Avê daket û Freng jî ji gaza Kursî hilkişiyân, çûn Xerabet el-Lisûs û Golanê⁶³² û sê rojan man, [li wê derê] kuştin, dîl girtin û talan birin. Dû re ew zivirîn û daketin Xûrê, Adil jî malê xwe yê giran û pîrek û eyalên xwe şand Busrayê û li ser Serê Avê weke nijdevan ma, lê dema Freng daketin Xûrê Adil jî çû Aliqînê.⁶³³

Frengan di rojêke pir bi mij û dûman de qesta Tûrê/Tyre⁶³⁴ kir, xelkê Tûrê hew pê hîsiyan ku ew li ber derî ne û rimên xwe bi sûrê ve zeliqandine. Misilmanan derî vekir û bi peya û siwaran ve derketin û bi wan re şer kirin heya ew avêtin Debûriyeyê. Dû re Freng bi nêrdewanên mezin ve derketin jor, ji hêla deriyê Şamê ve zor danê û sêlim bi sûrê ve zeliqandin, lê Misilmanan şerekî wisa bi wan re kir ku di serdema Îslamê de nebûye. Rimavêjên Frengan ji her hêlê ve ketin nîşana rîman, tîravêjan neft avêtin ser pêplûkên nêrdewanan û ew şewitandin ku pê re komek ji giregirên Frengan jî hatin kuştin. Di wê rojê de Mîr Bedredîn ibn Eb ul-Qasimê Hekarî û Seyfedîn ibn Merzuban hatin kuştin ku du xweşmêrên hêja bûn. Misilmanan deriyê Tûrê girt ku hingê palewanên Misilmanan û çêtirîn leşkerê Şamê li Tûrê bûn. Li ser vê bûyerê Emînê Helebî⁶³⁵ dibêje:

Ji Xelîfe re bibêje leşkerên wî ranewestiyan û
Sing bi sing û bi vîn her ber bi serkefitinê ve diçin

Freng li keleya Tûrê daketin
Xafil nebin jê ku keleya Tûrê Bexda ye⁶³⁶

⁶³¹ Quseyra Mu'înedîn gundekî Xûra Urdinê ye. Yaqût, b. n., 4/417. Ew milkê Sadedîn Mesûdê kurê Mu'înedîn Onirê kevnemêrê Rebî'e Xatûna xweha Siltan Selahedinê Eyûbî bû ku di sala 581/1185'an de miribû û navê xwe jê girtibû. Ibn Xelîkan, *wes'eyat*, 2/290

⁶³² Colan/Golan navê gir û gundekî hêla Dimeşqê ye. Yaqût, b. n., 2/219

⁶³³ Aliqîn gundekî piştê Şamê ye. Ibn el-'Emîd, *Exbar el-Eyûbiyîn*, r. 130

⁶³⁴ Tûr çiyayek e dikeve raserî Teberiyeya Urdinê. Yaqût, b. n., 4/53

⁶³⁵ Ew Ebd ul-Muhsin ibn Mehmûd ibn el-Muhsin ibn Eliyê Tenûxî, Emînudîn Eb ul-Qasimê katibê Helebî bû ku navdarê bi ibn Hemûd bû û di sala 570/1174'an de bûbû û di sala 643/1245'an de miribû. Berhemên wî *Diwana Terasul*, *Diwana Şi'ran*, *el-Fatq fi Lefz er-Raiq* û *Kitab Newadir we l-Exbar* û yên din in. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 156, not 1

⁶³⁶ Di dema cenga Tûrê de ku hêzeke pir ya Frengan çûbû ser û zor dabû wan, hinek pêlewanên Îslamê yên hêja hatin kuştin û gelek jî xwe avêtibûn pişt sûran û tê de asê kiribûn da weke Ekayê neyê serê wan. Hingê Melik Mî'ezemê kurê Melik Adilê Eyûbî nameyêke balkêşanê ji Xelîfe re şandibû û ev herdu risteyên Helebî xistibûnê û bala Xelîfe kişandibû ser Frengan û xwestibû nişan bide ku gava Şam û erdê wê têkeve destê Frengan êdî dora Bexdayê tê, dê êrişî ser wê ji bê kirin. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 156

Freng rabûn ber bi Ekayê ve çûn û Mî'ezem hat, hilkişiya Tûrê û li ser Bedredîn ibn Eb ul-Qasim⁶³⁷ û Ibn Merzuban mal û xelat belav kirin û dilê kesên lê xweş kir.

Tê (di vê sala 614/1217'an) de Freng ji Sûq ul-Meyadînê/Bazara Meyadînê⁶³⁸ çûn ser Cizînê⁶³⁹ û xwarziyê Henker jî qesta Seydayê kir û got: "Ji min re xelkê vî çiyayî divên." Xwediyê Seydayê çendî nehişt û qebûl nekir jî lê dîsa ew bi pêncsed mêrxasên Frengan ve hilkişiya Cizînê. Meyadîniyan ew vala hişt û xwe di nav daran û serê çiyân de veşartin û li ber wan kemîn danîn. Gava Freng lê daketin û ji bo xwe rehet bikin ji hespên xwe peya bûn, Meyadîni ji çiyân berjêrî ser wan bûn, dest danîn ser hespên wan, siwarên wan kuştin, xwarziyê Henker dil girtin û yên mayî reviyân çûn hêla Seydayê.

Bi wan re yekî Misilman ku bi Camûs dihat nasîn hebû, wan ew dil girtibû, wî ji wan re got: "Ez riyeke hêsa ku diçe Seydayê dinasim." Wan got: "Ger tu bikî em dê te dewlemend bikin." Wî ew di newaleke bi kend û kort de bir û Misilmanan jî da pey wan, ew kuştin û dil girtin. Paşê gava ew têgihan ku ew wan dixapîne, wan jî ew kuşt, lê heya Seydayê ji sih kesî pê ve tu kes ji wan nefilitî û ew [Misilman] bi dilên xwe ve daketin Dimeşqê ku rojke mezin bû.

Tê (di vê sala 614/1217'an) de Siltan Mihemed Xwarizmşah xwest ku here Îraqê da desthilata ku li Bexdayê ji Selçûqîyan re hebû wergire. Wî çend peyambir şandin lê Xelîfe tu bersiv neda ji ber ku dizanibû dê Siltan çî sergêjîyê çêke, di ser re jî Siltan rêdana çûna hecê dixwest ku berî wî ew di riya Celaledînê xwediyê Alamûtê re çûbûn. Siltan piştî ku leşker û pêşeng di rê de bi rêz kirin, ji Mawera en-Nehrê ajot û bi leşkerekî ku berrîyek tije dikir çû Hemedanê.⁶⁴⁰ Ew gihayê û qasidê Xelîfe Şêx Şehabedîn Suhrewerdî jî gihîşte wê derê û çû cem Siltan. Bêguman ew ji mezinatiya Şêx, payeya wî û pêşewariya wî ya ji şêxên hêja yên dema xwe re agahdar bû û dizanibû ku ev yek jî pêşwaziyeke taybetî û qenciyeke cuda ji ya qasidên din yên ku berê ji Dîwanê jê re hatibûn, pêwîst didêra.

⁶³⁷ Ew Mîr Bedredîn Mihemed ibn Ebû Qasim ibn Mihemed Ebû Ebdullahê Hekarî bû ku tekoşerekî xweşmêr î camêr û mêrxas bû û yek ji mezintirîn serdarên Melik Mî'ezem ê pêbawer bû ku herdem pê dişewirî. Ew di hesara ser keleya Tûrê ya vê salê (614/1217) de ji hêla Frengan ve hat şehîdkirin. Ibn Texreberdî, b. n., 6/195; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 164.

⁶³⁸ Sûq el-Meyadîn cewlikeke nêzikî çiyayê Seyda ye. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/585

⁶³⁹ Cizîn gundekî nêzikî Şe'raya Seydayê ye. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/585

⁶⁴⁰ Li gorî Ebû Şame û Ibn Kesîr hejmara leşkerê wî 400 hezar bû, lê belê hinekan jî gotiye: "Ew şeşsed hezar bûne." Ebû Şame, *Zeyl*, r. 153; Ibn Kesîr, b. n., 13/59.

Ew di hewşa/bersifka xanî de li ser pîya rawestiya û dû re destûra ketinê da û dema Şêx cihê xwe li civatê girt, rehma Xwedê lê be, got: “Adetekî dewleta xêşimdar ew bû ku li pêşiya xwendina nameya xwe hedîseke Pêxember (e. s.) digot.” Siltan destûr dayê û ji bo rûmeta hedîsê bi edeb li ser çogan rûnişt û Şêx jî hedîseke balkêşanê li ser tadenedana malbata Ebasîyan xwend. Dema ew ji veguesthina hedîsê vala bû Siltan got: “Çendî ku ez zilamekî Tirk im û bi Erebbî baş nizamim jî dîsa min ji gotina te fahm kir, lê belê divê ez dîyar bikim ku min tu tadeyî nedaye zarûyên Ebbas û min xerabiya wan jî nexwestiye; bes min bihîstiye ku gelek ji wan di zindana Xelîfe de dayîmîne û her ku diçe tê de bêhtir dibin.” Şêx got: “Xelîfe dema di destpêka xelîfetiya xwe de peyman girêdide, ew li ser kitêba Xwedê (c. c.), hedîsên Pêxember (e. s.) û icfîhada Serdarê Bawermendan dike, lê ger dîtina wî zindankirina komikekê ji bo qenciya umetê be em paşgotiniya wê nakin.

Şêx Şehabedîn vegeriya lê dijîtiya navbera wan weke xwe ma û Siltan xwest here Bexdayê û li pêşiya xwe sipaheke ku çol û beyar tije dikirin şand û xwediyên milnameyên mîrgehên Bexdayê jî dan pey wan.⁶⁴¹ Lê belê li ‘Egebeyê⁶⁴² berfeke ku newal û mesîlên erdê hemî bi carekê tije kir, li wan bariya û xargeh⁶⁴³ û çadir di bin de winda bûn. Wê sê rojan domand û ji wan re bû bobelateke wisa mezin ku tê de ji leşker gelek kes çûn helakê, deve hemî telef bûn û zilamên çê û yê din hemî heder bûn. Siltan têkçûyî vegeriya û poşman bû Şêx Şehabedînê ku bi mehderiya Xwedê û Kitêba wî ya hêja û hedîsên Pêxember hatibû cem bi wî halî vegerand.

Siltan ji bo xelaskirina namûsa xwe ya têkçûnê, xwe dabû ser lêxistina dewra (bandoya) ser awayê dema Zil-Qerneyn ku rojê pênc caran di her pênc wextê nimêjê de mîna siltanên Selçûqîyan yê din jê re jî dihat lêxistin. Lê dema berê xwe dabû Îraqê ew ji zaroyên xwe yê siltan re hiştibû, da li herêmên ku li ser dergahên wan navê dewra siltaniyê hatibû danîn, lê bixin û ji xwe re jî bi tenê dewra/bandoya Zil-Qerneyn hiştibû ku dema roj diçû ava û hildihat jê re lê dixistin. Wî ji bandoyê re bîst û heft debdebeyên/wîşe-

⁶⁴¹ Yanî wî mîrgehên/iqta ‘ên Bexdayê li mirek û serdarên xwe parve kiribû, belgenameyên wan mîrgehên dabû wan û ew jî şandibûn Bexdayê. Meqrîzî, *Silâk*, bg. 1, beş. 2, r. 362, not 1

⁶⁴² Neqeba Esedabadê ye. Nesewî, b. n., r. 64

⁶⁴³ Xargeh/xergah ji kon û çadirên mîr, siltan û serdaran yê mezin re tê gotin, lê herweha ji bo xaniyên texte-çadir ku mîr, siltan û şah di ceng û rêwîngiyên xwe de bi xwe re digerin re jî xergah tê gotin. Bnr. Seyyid Eddîşêr, *Mu‘cem el-Elfaz el-Farisîye el-Mu‘erreb*e, Mektebe Lubnan, Beyrût, 1990, r. 53; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 143, not 1; Qelqeqendî, b. n., 2/146.

yên zêrîn yên bi cûreyên gewheran xemilandî dabû sazkirin. Pêkanîna roja pêşî qencdîtina lêdana wê li ber bîst û heft şahên mezintirîn û zaruyên siltan hat hilbijartin û ew hilbijartin bi qasî ku jê re rast lê hat ji bo mebesta hikimdarî û mezinayiyê bû.

Sala Şeşsed û Panzdeyan (615/1218)

Di meha Rebîelewela vê salê (615/1218) de Freng daketin ser Dimyatê ku Melik Adil li ser Merc Seferê bû, ew bi xwe siwar bû û mîna çawîşan li ser leşker digeriya û digot: “Ji bo Xwedê bigihêjin welatê Misrê, dijmin qesta wê kiriye û ew ji leşker vala ye.” Wî Emadedîn ibn Meştûb⁶⁴⁴ û Ezedîn Himeydi⁶⁴⁵ ku mezintirîn serdar bûn û bi wan dihat şewirîn, ji bo lezkirinê han dida û Melik Mi’ezem ji li qeraxê bi leşkerê Şamê ve li hemberî Frengan dima.

Melik Adil ji Melik Mi’ezem re xerakirina keleya Tûrê nîşan da da bi Misilmanên lê hejmara kesên ku herin parastina Dimyatê bêhtir bibe. Melik Mi’ezem çend rojan rawestiya û neçû cem bavê xwe, lê bavê wî ew bi mal û bi welatê Misrê qayil kir. Wî erê kir, zexîre û kesên ku lê bûn veguhast Qudsê, Kerekê û Şamê.

Di Rebîelaxerê de Melik Eşref⁶⁴⁶ melikê Rûmê Keykawis⁶⁴⁷ şikand, sedemê wê jî ew bû ku Melik Eşref sipaha rojhilat û ya Helebê kom kir û kete

⁶⁴⁴ Ew Eb ul-Ebas Emadedîn Ehmed ibn Mîr Seyfedîn Meştûb eb ul-Hesen Eli ibn Ehmed ibn Ebu l-Hîca ibn Ebdullah ibn Ebu Xelil ibn Merzubanê/Mehriwanê Hekarî bû ku mezintirîn serdarê Misrê û jî Kurdên Hekariya bû. Ew ji weke bavê xwe Seyfedîn Meştûb mîrekî mezin î qedirgiran û mîrxas î xweşmêr bû ku herdu ji serdarên dewleta Selahedin bûn. Dema bavê wî wefat kir Siltan Selahedin Nablusa ku mirgeha bavê wî bû sêyekê wê kir weqfa ser Qudsê û yê din jê re hişt. Kalê wî Ebu l-Hîca bi xwe xwediyê Îmadiyeyê û çend keleyên herêma Hekariya bû. Ew li cem Malbata Eyûbî xwedî rûmeteke mezin bû heya ku xwest dekekê li Melik Kamil bike û desthilatdariya Misrê ji destê wî derxe bide birayê wî Melik Faîz û dî re jî dek li Melik Eşrefê kurê Melik Adil ji kir ku bi van kirinên xwe dawî li rûmata xwe û jiyana xwe tev anî. Ew di sala 619/1222’an de di zindana keleya Heranê de ku Melik Eşref ew avêtibûyê, mir û dî re qîza wî li ber deriyê bajarê Serê Kanîyê kumbetek ava kir û ew ji Heranê veguhast wê derê û tê de veşart. Ibn Xelikan, b. n., 1/190-193; Ibn Esîr, b. n., 10/376-77.

⁶⁴⁵ Ew Ezedînê kurê Mîr Bedredîn Himeydiyê Eşreyî bû ku ji hoza Himeydiyên Kurd bûn û bi piranî li navçeya Eşreya başûrê Kurdistanê diman. Ibn Esîr, b. n., 10/287-289

⁶⁴⁶ Ew Ebu l-Feth Mizafereidin Melik Eşref Mûsa (576-635/1180-1237) Ibn Melik Adil Seyfedîn Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî bû ku bavê wî desthilatdariya Herêma Cezîreyê dabûyê û piştî mirina birayê xwe Melik Mi’ezem Îsa bûbû xwediyê Şamê ji ku herêma Xelatê ji berê di destê wî de bû û heya mirina xwe ya sala 635/1237’an jî li wan hikim dikir. Ew li keleya Şamê hat veşartin ta ku jê re li ba Kelaseya mizgeftê gorek hat çêkirin û piştî wî, Dimeşq giha birayê wî Melik Salih Îsmail çawa ku dê bê. Ibn Esîr, b. n., 10/378-384, 391-392; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 165, 253; Ibn Xelikan, b. n., 4/519-523; ibn Wasil, b. n., 4/22, 23, 29-30, 5/137; Ibn Kesîr, b. n., 13/111.

⁶⁴⁷ Ew Desthilatdarê Rûmê Melik Xalib Ezedîn Keykawis ibn Keyxwisro ibn Qiliç Arslanê Selçûqî bû ku xwediyê Konya, Aksaray û Meletyayê bû û di sala 616/1219’an de miribû. Ew yekî zorba, xwînrej û tundrew bû ku di cengê de jî hinek leşkerên xwe guman dikir ku qenc şer nedikirin û wan dişewitand û dikizirand. Ibn Esîr, b. n., 10/391-393; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 172.

welatê Frengan da wan bilebikîne ku neçin Dimyatê. Ew daket ser Keleya Kurdan û ya Safisa⁶⁴⁸ û Melik Adil jî ji Merc Seferê çûbû Aliqînê. Melikê Rûmê jî derketibû û gihabû Re'banê⁶⁴⁹ ku here Helebê, Melik Efdel Nûredînê kurê Selahedînê xwediye Sumeysatê jî pê re bûbû yek û bi hev re çûbûn dest danîbûn ser Re'ban û Tilbeşerê. Gava xeber gihabû Melik Eşref ew ji welatê Frengan zivirîbû Helebê û melikê Rûmê jî gihîştibû Menbecê û hinek ji leşkerê wî jî gihabû Beza'eyê.⁶⁵⁰ Melik Eşref Mubarizidîn ibn Xutlix/Kutluk⁶⁵¹ û Senqerê Helebî⁶⁵² şande ser wan û ew jî bi leşkerê xwe û yê Helebê ve piştî wan daket ber deriyê Beza'eyê. Hêzên Ereb jî çûn gihan cem û serdarên mezin yên mîna Hisamedîn ibn Xweştirînê Ezkeşî,⁶⁵³ Ibn Kehdan⁶⁵⁴ û Mubariz ibn Kutluk jî dan pey wan. Leşkerê Rûmê jî giha Sacûrê⁶⁵⁵ û bi Yezk û Ereban re dest bi şer kirin û ew mîrên ku me behsa wan jî kir, hêz dan wan û nijdevanên Rûman şikiyan û tirs û têkçûn yek li pey yekê hat ta ku hemî leşkerê Rûmê têkçû, reviya û Ereb û pêsivikên leşkerê Helebê jî dan pey wan.

Xwediye Rûmê zivirî welatê xwe, Efdel jî çû Simeysatê û Melik Eşref jî Re'ban û Tilbaşirê bi paş ve sitand û ew dan Atabeg Tuxrîl. Melik Eşref Seyfedîn Kehdan, Mubariz Kutluk û komeke din ji mîrekên Helebê û hêza helqeya dora xwe şande hawara Dimyatê.

Di vê sala [615/1218'an] de Melik Salih Mehmûd ibn Artuqê xwediye Amedê ji xwediye Rûmê re xutbe xwend û xutbeya Adil birrî.

⁶⁴⁸ Safisa keleyeke ku dikeve bakurê Ereçya bi ser Helebê û nêzikî Laziqiyeyê ye. Îmad el-Katib Îsfehani b. n., r. 227, not 1.

⁶⁴⁹ Re'ban bajarekî geliyên navbera Heleb û Simeysatê ye ku nêzikî Firatê dikeve û keleyeke bintara çiyayê ku ji ber erdheja sala 340/951'ê hejiyabû, lê heyê. Yaqût, b. n., 3/59.

⁶⁵⁰ Beza'ê devereke ser bi Helebê ve ye û dikeve navbera wê û Menbecê. Yaqût, b. n., 1/486

⁶⁵¹ Mubarizidîn ibn Qutlix/Kutlukê Helebî ku serdarekî hêja yê Melik Zahir bû û piştî wî ji ketibû ber xizmeta Melik Eşref û piştî cenga bi Keykawisê Selçûqî re ji Melik Eşref ew bi Ibn Kehdan re şandibû hawara Melik Kamil ya Dimyatê. Dewadarî, b. n., 7/196.

⁶⁵² Ew Zehîredîn Xazî ibn Mibarizidîn Senqerê Helebiyê Selahî bû ku bavê wî yek ji qencitirîn û mîrxastirînê Selahîyan bû û bi Sîltan Selahedînê Eyûbî û yên din re helwesteke wî hebû. Ji xwe tê gotin ku ew ketiye ber xizmeta Ferûxşahê kurê Şahişah. Zehîredîn bi xwe jî serdarekî Melik Mi'ezem yê mezin bû ku dema bavê wî ji Helebê çûbû Mêrdînê, Melik Eşref jê paxav kiribû û bi riya Melik Mi'ezem Îsa ji Zehîredîn xwestibû ku bavê xwe bîne Şamê berçavên wan. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 203.

⁶⁵³ Ji bo agahiyên bêhtir bnr. li jor r. 62, not 107.

⁶⁵⁴ Ev Seyfedîn Ibn Kehdan bû ku yek ji serdarên çetirîn û pêbawertirîn yê Melik Eşref bû û piştî têkbirina Melikê Rûmê Keykawisê Selçûqî, wî ew û Mibarizidîn ibn Qutlix/Kutluk bi leşkerekî pir ve şandibû Misrê hawara Melik Kamil ji bo cenga navbera wî û Frengan li Dimyatê. Dewadarî, b. n., 7/196

⁶⁵⁵ Sacûr navê çemekî Menbecê ye. Yaqût, b. n., 3/191.

Di Cemadelaxerê de Frengan li Dimyatê⁶⁵⁶ Birca Silsilê⁶⁵⁷ girt û Melik Kamil jî Sedredînê kurê şêxê şêxan şand cem Adil da wî agahdar bike û here hawara wî. Melik Adil jî destê xwe li singa xwe xist û nexweş ket.

Di Cemadelaxerê de Melik Mi'ezem li ser Qeymûnê rastî Frengan hat, ew şikandin û gelek kes ji wan kuştin û sed siwarên dawîye dîl girtin, ew xistin Qudsê û alayên wan şikandin.

Tê (di vê sala 615/1218'an) de qasidê Xwarizmşah giha Melik Adil û wî jî di bersiva wî de Xetîbê Dewle 'î⁶⁵⁸ û Necmedîn Xelîlê Qazîesker⁶⁵⁹ şand û ew giha Hemedanê ku Xwarizmşah ji nav lepên Tataran xelas bûbû, hatibû û hingê jî nûçeya mirina Melik Adil gihabû wan û ew zivirîbûn Şamê.

Tê (di vê sala 615/1218'an) de Melik Adil Seyfedîn Ebû Bekir Mihemedê kurê Eyûb ku bûyina wî di sala pêncsed û sih û nehan de bû(539/1144), wefat kir. Wî ji welatê Gurcîyan (Gurcistanê) heya Hemedanê û ji welatên Cezîre, Şam, Misir, Hîcaz û heya Yemenê li van welatan hemî desthilatdarî kir. Ew yekî aram, sergiran û bi semax bû, di xuyê wî de desthilatdarî hebû, digel xweşxuyî û qenctevdîriya wî jî ew xwedî heybeteke zêde û tirsinak bû. Herweha ew milahîm, mihrîban, bexşende, dadimend û tevdîrxwazê desthilatiyeke rizamend bû ku hemî welatê xwe ji xerabî, serxweşdêr û gunehkaran û ji tar û bêşê û erdiye û bacê paqij kiribû.

Dema li Misrê bû xelayî⁶⁶⁰ wî bi şev bê ku kes pê bizanibe radihişt mal û zexîre û ew li malan belav dikir û gava Frengan li Dimyatê dest danî ser Birca Silsileyê ew bi wê nexweşiya xwe ve rabû û heya roja îna bîst û heftê Cemadelaxirê li ser Aqîlînê li piya ma.

⁶⁵⁶ Dimyat bajarekî kevnar e ku dikeve navbera Tunis û Misrê û dikeve goşeyê navbera çemê Nilê û Deryaya Rûmê ya şor (Deryaya Navîn). Yaqût, b. n., 2/537

⁶⁵⁷ Silsile birceke bilind bû ku di navbera Nil û Dimyatê de li tîra Dimyatê li ser keviya Nilê ya hêla rojava hatibû avakirin û ji hêla Nilê ve du kemerên zincîrkî dirêj dibûn ku yek jê di ser Nilê re diçû Dimyatê û ya din jî di sa di ser Nilê re diçû Cizeyê ku di dema şer de ger meriv bivê dikare nehêle ku tu keştî di her yek zincîrekemerê re derbas bibe. Yanî ew qefla welatê Misrê ye ku gava herdu zincîrekemerên bînan ewlekirin tu keştî nikarin derbas bibin lê gava ku vekirî bin ew dikarin herin heya Misir, Qahîre, Qûs û Eswanê. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 166

⁶⁵⁸ Ew xutbexwênê Şamê Cemaledîn Mihemed ibn Ebû Fedl ibn Zeyd ibn Yasîn Ebû Ebdullahê Texelubî ye Dewle 'î (ku gundekî Mûsilê) bû. Wî di sala 635/1237'an de wefat kiribû û li medreseya xwe ya Cîrûnê hatibû veşartin. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 253; Ibn Kesîr, b. n., 13/114.

⁶⁵⁹ Ew Necmedîn Xelîl ibn Elîyê Henîfî û qazîeskerê Melik Adil Eyûbî ye herêma Şamê bû ku di sala 641'ê de miribû. Ibn Kesîr, b. n., 13/42; Ebû Şame, *Zeyl*, 91.

⁶⁶⁰ Ew di sala 597/1200'î de bû ku li welatê Misrê xelayeke wisa hebû ku xelkê goştê hev dixwar. Ibn Esîr, b. n., 10/275

Ji bilî Kerîmedînê Xelatî kesî bi mirina wî nizanîbû, wî bi kevokê nameyek ji Melik Mi'ezem re şand ku hingê li Nablusê bû. Ew çû giha Aqilînê, dest danî ser gencîneyan û sebir (dermanekî laşparastinê ye) li cenazeyê Adil kir da xerab nebe û ew xist mehafeyekê, xulamek jî danî bal da li ser bawêşîn bike. Wî ew bir çû heya giha Şamê li wê derê çarşevê ji ser tabûtê rakir û pê ve ket Dimeşqê û mehafeya Melik Adil îşaret dikir da xelk dakeve pêşiyawan, xelk jî daket pêşiyê û erda ber mahafeyê maçî kir. Wan mirina wî veşart ta ku pê ve ketin keleyê.

Ya ecêb ew bû ku jê re kefen xwestin, lê qeweta wan negihîştê û rabûn wî bi şaşika şerîetnasê kurê Faris kefen kirin û ji balîvê wî hinek pembû derxistin, ew tê de lefandin û li keleyê veşartin.

Dema hat veşartin Mi'ezem rabû li serê xwe da, kincê xwe çirand û sê rojan jê re şîn/şûn danî. Li Bexdayê hat bangkirin ku kesê bixwaze li ser Melik Adilê Mucahidê dîlawer nimêj bike bila amade be û ji bilî Xelîfe herkes başdarî nimêja wî bû. Wan nimêja yê neamade li ser kir. Hingê Salih Îsmail⁶⁶¹ û birayê wî Qutbedîn Ehmed⁶⁶² li Dimeşqê bûn, Wî [Melik Mi'ezem] ferman li Salih kir ku here Busrayê û li Qutbedîn jî kir ku here Misrê.

Zarûyên wî: 1. Melik Şemsedîn Mewdûd, 2. Melik Kamil Mihemed 3. Melik Eşref Mûsa 4. Melik Mi'ezem Îsa 5. Melik Ewhed Eyûb 6. Melik Faîz Îbrahîm 7. Melik Şehabedîn Xazî, 8. Melik Ezîz Osman 9. Melik Emced Hesên 10. Melik Muxîs Emer/Mehmûd⁶⁶³ 11. Melik Hafîz Arslanşah 12. Melik Salih Îsmail 13. Melik Qahir Îshaq 14. Melik Mucîredîn Yaqûb 15. Melik Qutbedîn Ehmed 16. Melik Xelîl 17. Melik Tiqyedîn Ebas bûn ku yê dawî piçûktirînê wan bû.⁶⁶⁴

⁶⁶¹ Ew Ebu l-Xiş Melik Salih Emadedîn Îsmail ibn Melik Adil ibn Eyûb ibn Şadi bû ku li Şam, Ba'albek û Busrayê desthilatdari kiribû û di sala 648/1250'î de hatibû kuştin, çawa ku dê li pêş di vê kitêbê de bi berfirehî bê. Ibn Wasil, b. n., 3/275; Ibn Kesîr, b. n., 13/136; Ebû Şame, *Zeyl*, 286; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/278.

⁶⁶² Ew Melik Mufedel Qutbedîn Ehmed ibn Melik Adil, ibn Eyûb ibn Şadi bû ku li Cem birayê xwe Melik Kamil di dema desthilatdariya wî ya navbera salên (615-635/1218-1237'an) de vefat kiribû. Ibn Wasil, b. n., 3/275. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 275; Ibn Kesîr, b. n., 13/62.

⁶⁶³ Ev nav di Ibn Kesîr de Muqîf Mehmûd e ku xwiyaye şaşiya çapê ye, di ibn Wasil de Muxîs Emer e û di Ebû Şame de jî Muxîs Mehmûd e. Bnr. Ebû Şema, *Zeyl*, 171; ibn Kesîr, b. n., 13/62; Ibn Wasil, b. n., 3/275-77.

⁶⁶⁴ Nivîskarê me 18 kur hejmartine û di navan de jî hinek tevlihevî çêkiriye, lê li gor Ebû Şame ew 17 bira ne û wî bi rêkûpêktir navê wan daye ku çawa dixwiyê ya rast ew e û me jî li gorî wî ew sererast kirin. Îcar li gorî Eb ul-Feda, Ibn Kesîr û Ibn Wasil jî ew 16 bira ne ku Ibn Wasil navê Melik Xelîl nade û ibn Esîr jî Melik Şemsedîn Mewdûd nade, lê Ebu l-Fida navên wan tevan nade û hew dibêje: "16 kur û çend qizên wî hebûne." Bnr. Ebû Şema, *Zeyl*, 171; Ibn Kesîr, b. n., 13/62; Ibn Wasil, b. n., 3/275-77; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/214.

Gava kete meha Recebê hingê Melik Mi'ezem gumrik bi paş ve anî, ser-xweşdêr/ muskîr bi keflî serbest kir, gunehkariya (cinsî) helal kir û hemî tiş-tên ku bavê wî rakiribû bi paş ve anîn.

Ew [Melik Mi'ezem] çû Banyasê⁶⁶⁵ û ji Sarimê Tibnînî re xeber şand ku keleyan teslîmî wî bike, lê Sarimê Tibnînî heya pê re li hev nekir ku qîza ustadê wî Fexredîn Çerkez bi Melik Ezîz 'Usman re bizewicîne û welatê Çerkez bidê, ew wan nade wî. Wî erê kir û Ezîz bi qîza Çerkez re zewicand, welatê wî dayê û Banyas û keleya Tibnînê jî wêran kir.

Melik Kamil jê re xelat û yên din şandin û got: "Were bigihîje min!" Freng jî hatin, li Şaramsahê⁶⁶⁶ daketin û Misilmanan ji wan re kon vala kirin, dû re Kamil li wan zivirî, ew şikandin û gelek kes ji wan kuştin. Sarimudînê Tibnînî bi zarûyên xwe Şerefedîn, Nasîrudîn û Mu'înudîn ve daketin û Melik Mi'ezem qedrê wan girt, qencî bi wan re kir, ew xelat kirin û mîrgehên weke yên wan pêşkêşî wan kirin û Sarimudîn li nik wî bû yek ji mîrekên mezin ku pê jî dişêwirî û hêjayî wê bû jî.

Tê (di vê sala 615/1218'an) de Sefiyedîn ibn Şukur⁶⁶⁷ ji rojhilat hat Şamê ku Melik Adil ew şermezar kiribû û nefî rojhilatê kiribû. Ew li Amedê ma heya ku Melik Adil vefat kir û Melik Kamil ew xwest ku ew çû Dimeşqê û dakete mala ibn Enes Elî el-Mueyed ibn Eqrebanî, wî jê re xizmet kir ku bînahiyên wî kêmbûn. Hemî giregirên Şamê derketin pêşwaziya wî û li ber xizmeta wî çûn û hatin heya ku berê xwe da Misrê.

Tê (di vê sala 615/1218'an) de Ezedîn Keykawisê xwediyê Rûmê vefat kir ku zorbayekî xwedihêz û xwînrej bû û birayê wî Keyqubad li cihê wî bû siltan.

Tê (di vê sala 615/1218'an) de Siltan Mihemed Xwarizmşah ji Îraqê vegeriya Nîsabûrê (Nîşapûrê) û demekê ji bo lihevastkirina rewşa welatî lê

⁶⁶⁵ Ew mîrgeha serdarê Selahî mîr Fexredîn Eyaz Çerkez bû ku çawa li pêş ji derbas bû, Melik Adil ew û Şeqîqê dabûyê.

⁶⁶⁶ Şirmesah/Şirmesax [Şerm uş-Şeyxa niha] Bajarekî hêla Dimyatê ye ku nêzikî deryaya şor dikeve. Yaqût, b. n., 3/383

⁶⁶⁷ Ew Sahib Sefiyedîn Ebdullah ibn Elî ibn Şukurê wezîrê Adil bû, lê piştî mirina Melik Adil, Melik Kamil ew zivirandibû ser wezîriya wî. Li gorî Ibn Kesîr û Sibî Ibn Cewzî ew di sala 637/1232'yan de vefat kiriye, lê li gorî Ebû Şame wî di sala 622/1225'an de rehmet kiriye û di sala 540/1145'an de li Dumeyra Misrê hatibûye dinê. Ji bo agahên zêdetir, bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r 173-74; 221-22; Ibn Kesîr, b. n., 13/103.

ma, lê hingê nûçe gihayê ku Tatarên riswa qesta Mawera en-Nehir/Transoxiana/Amûderyayê kirine, lê peyambirê Cengiz Xan lê derbasbûne ku ew jî Mehmûdê Xwarizmî û Elî Xoceyê Buxarayî bûne û bi wan re jî perûyên Tirkan yên spehî ji madenên zêrûzivkirî, kevirên giranbiha û cûreyên miskê, kevirê yeşîm û kincên behadar ku ji pûrta deveyên spî dihatin çêkirin û kincek ji wan bi pêncî dînarî dihat firotin, hebûn.

Nameya bi wan re bixêrhatina Siltan û bi saxî û dilxweşî vegera wî û gihîştina wî ya Xwarizmê dikir û aştî, lihevhatin û girtina riya hevçêyiyê dixwest ku digot: “Xanê mezin silav li te dike û dibêje: Mezinayiya te û navûdengê te ji min ve diyar e û gihîştin û belavbûna desthilatdarî û hikimdariya te li herêman jî xwiya ye, lê ez selametiya te pêwîst dibînim û te li cem xwe weke zarûyekî xwe yê ezîztirîn dibînim.

Herweha ji te ve jî neşeartiyê ku min Çînê û hawîrdorê wê yê welatên Tirkan girtiye destê xwe û tu qencîr agahdarê bi welatê min î ku kana leşker, hesp û madenên zîv û zêr e û tu hewceyî bi çûyîna welatên din nîne. Vêca ger tu bivêyî ku di navbera me de dostanî pêk bê tu bazirganan bişîne bazirganiyê da fêdeya giştî ji herdu hêlan re hebe.” Siltan, Mehmûdê Xwarizmî bê qasidên din bi şev li cem xwe hişt û jê re got: “Tu jî Xwarizmî yî, ya rastî ji me û bi hêla me ve ye, divê tu navberiyê di nav me de bikî.” û sozê qenciyê pê re da ger bi ya wî bike. Ji qolana xwe gewherekî giranbiha ji bo wefayê dayê û jê re şert danî ku bibe çavdêrê wî yê ser Cengiz Xan. Wî jî bi dil û can erê kir û dû re wî (Siltan) jê re got: “Ka tu dê li ser qralê Temxaca Çînê Cengiz Xan tiştê ji te bipirsim rast bibêjî?” Wî got: “Erê.” Wî jî jê re got: “Tu ya baş çawa dibînî?” Wî got: “Hevkarî.” Siltan jê re daxwaza Cengiz Xan ya aramiyê dîyar kir û got ku ew (Cengiz Xan) pê şa bûye û rewş li ser aştiyê maye heya ku təcîr ji welatê wî gihane Etrarê.⁶⁶⁸

Yenal Xanê kurê xalê Siltan cihgirê Siltan yê wê derê bû û bi bîst hezar siwarî ew diparast, lê çavê xwe berdabû malê təcîran û ji Siltan re nivîsibû: “Ev xelk bi kincê bazirganiyê hatine, lê mebesta wan bi tenê xerabkirina rewşê ye û gava bi merivekî amî (normalê sivîl) re bi tenê dimînin li ser rewşa îdarî û ya leşkerî li devê wî digerin.” Siltan jê re destûr da ku li hemberî wan

⁶⁶⁸ Etrar bajarê destpêkê yê Mawera en-Nehrê/Transoxianayê/Amûderyayê ye ku dikeve ser çemê Seyhûnê û yek ji mezintirîn bajarê Tirkistanê ye. Nesewî, *Şiretu Siltan Celaledîn Menkbirti*, r. 83-85

hebekî bi haydarî bilive,⁶⁶⁹ ew jî rabû wî xwe ji wan re sirt kir, ew desteser kirin, malê wan ji xwe re bir û rewşa wan veşart.

Piştî hingê jî qasidek ji Cengiz Xan hat cem Siltan ku digot: “Te xeta xwe û destê xwe yê ewleyiyê dabû têciran û soz dabû ku tu xirabî bi yek ji wan re jî nekî, lê te bêbextî kir û sozê xwe şikand, bêbextî kirêt e û ku ji Siltanê Îslamê bê hê xirabtir e. Ger tu doz bikî ku Yenâl Xan bê fermana te ew karê kirêt kiriye, wî teslîmî min bike da ez ji dêla xwînan ve wî seza bikim, ger na, tu dê ji min tiştê ku dizanî bibînî.”

Tirseke wisa li nik Siltan çêbû ku dilê wî xewirand û ji bizda di cihê xwe de nedisekenî, lê ew bawer bû ku ger dilê Cengiz Xan xweş bike jî dê hew dilê wî bibijîne xwe. Ew rabû wî xwe ragirt, xwe dilêr nîşan da û ferman kir ku qasid bikujin, wan jî ew kuştin, (ax ji wê xwîné re ku bû sedemê rêtina xwîna Îslamê û destmiza her niqteyeke wê, bû lehiyek ji xwîna heram). Dû re dema bihîst ku Cengiz Xan ber pê ve diçe baweriya xwe da tevdirên nepak û rabû fermana çêkirina sûra Semerqendê da, bi qasî sê fersexan/ferseengan⁶⁷⁰ sûr li dora wê gerand û dû re ew bi zilaman dagirt. Siltan tirsîya ku li hafa çemê Ceyhûnê⁶⁷¹ raweste û şer bike, lê ger ku rawestiya dê xelk û leşker bigihayê, çunkî xelkekî ewqas pir ku hê nehatibû dîtin civiyabû, lê biryara xwedê zor-birtir e û fermana wî rewatir e.

⁶⁶⁹ Li gorî Ibn Esîr, Siltanê Xwarizmê ji cihgirê xwe Yenâl Xan bi hatina van têciran û mal û pertalên bi wan re hisiyabû û lê ferman kiribû ku wan bikuje, dest daye ser malê wan û jê re bişîne. Wî jî ew kuştibûn û malê wan jî jê re rêkiribûn ku wî jî ew malê pir firotibû baziganên Semerqend û Bixurayê. Ibn Esîr, b. n., 10/401

⁶⁷⁰ Fersex ji fersenga Pehlewî hatiye erebizekirin ku li gorî Hesneyanî û Ferhenga Emîd ya *Farisî-Erebî* şeş km ne, lê li gorî Ferhenga *Erebî – Tirkî* jî 31/4 mil e ku dike nêzîkî 12.5 km. yan û li gorî ferhenga *Erebî el-Muncid fi l-Luxe* jî 8 km ne. Li gorî *Mu'cem el-Erebî el-Hedis* ya Larusî 4 km ne û li gorî ferhenga *Hans Wehr* ya *Arabic-English dictionary* jî 4000 zira' in ku dike 3 km û li gorî *Ferhenga Qazî* jî 2.25 km ne. De were ji nav derkeve!

⁶⁷¹ Ceyhûn navê mezintirîn çemê Aşya ye ku ji çiyayê Pamîrê yê bakurê Hindê derdikeve û di gelek deveran re diçe, çem û rûbaran digire nav xwe û di çola Buxara û Xawrizmê re diherike nav bajarê Ceyhûnê ku navê xwe jê girtiye û diçe heya dikeve ser deryaçeya Aralê. Yakût, b. n., 2/228; Şemsedîn Samî, b. n., 3/1859.

Sala Şeşsed û Şazdeyan (616/1219)

Tê (di vê sala 616/1219'an) de Melik Mi'ezem Qudsê da xerakirin, çunkî ew çûbû Dimyatê ba birayê xwe Melik Kamil û hingê nûçe jê re hatibû ku beşek ji Frengan dixwazin herin Qudsê vegirin. Ji ber vê, serdar li ser wêrankirina wê bûbûn yek û gotibûn: "Şam ji sipahê/arteşê vala bûye û ger Freng wê vegirin dê li ser temamê erdê Şamê hikim bikin." Hingê li Qudsê Melik Ezîz Osman û Ezedîn Aybegê xwediyê Serxede diman ku Melik Mi'ezem ji bo xerakirina wê name ji wan re şand. Di roja pêşî ya meha Miheremê de dest bi xerakirina wê hat kirin û di bajêr de xirecîreke mezin derket ku bû mîna roja qiyametê.

Jinên hîzarkirî, yên pîr û zarok derketin ser tahtan, wan porê xwe kur kir, kincên xwe qetandin, dest ji malên xwe berdan û revîyan, wan gilê nekir ku sibehê Freng dê bêne wan. Hinek ji wan berê xwe dane Misrê, hinekan jî berê xwe da Kerekê û hinekan jî ber bi Dimeşqê ve meşîyan; hinek ji wan peya û hinek jî siwar diçûn. Gelek kes ji tîna û ji westandin ketin û hinek jî nigên wan ji ber meşê hafîyan, di rê de mirin û ev yek bû şermezariyeke wisa mezin ku di Îslamê de kesî mîna wê nedîtibû. Malên Qudsîyan hemî talan bûn û qentara⁶⁷² zeytê giha deh dîrhemên û ritila misrî ya zeytê derket niv dîrhemî. [Ji ber van bûyeran] pirên şairan ji bo Mi'ezem bi xirabî nivîsîn, ku hinek ji wan ev in:

Di Recebê de pîrsgirêk vebû
Û Qudis jî di Miheremê de xera bû

Tu kesî ew mazûr nedît û Meceddînê Henefî⁶⁷³ qazîyê Tûrê li ser vê weha got:

⁶⁷² Qentarek li gorî pîvana Misrê sed ritilên misrî ne. Mewlût Sarî, *Qamûs Erebi-Tirkî/Arbça-Tukça* Lugat, xala Qenterê/Qantara. Li gorî Heneyanî niha dike 45 kg, bnr. çapa Erebi ya *Tarîxa Dewleta Kurdan*, r. 321, not 2.

⁶⁷³ Ew Meceddîn Mihemed ibn Ebdullahê Henefî bû ku qazîtiya Tûrê dikir. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 175.

Ez di qudsa şerîf re derbas bûm teselîbûyî
Li ser tiştê jibermayî ji bihara mîna stêran

Stêrên çavên min ji ber agirê evînê herikîn
Li dema bihurî ji serdema me ya çûyî

Biyaniyê zexm dixwest ku rêçên wî bèn efûkirin
Zendê xwe ji hempayê xwe yê kirêt re hilda

Min jê re got rastê te şel bûye wî berde
Ji yekî pêbawer, yan waqif yan jî Misilman re

Ger dayina can fêde bide min ê canê xwe
gorî bikira û ev bawerî ya hemî Misilmanan e

Tê (di vê sala 616/1219'an) de Melik Mi'ezem Mîr Emadedîn Ehmed ibn Meştûbê Hekarî ji Misrê nefî kir, çunkî wî bi Melik Faîz Îbrahîm⁶⁷⁴ ibn Melik Adil re li pêşberî Melik Kamil hevkarî çêkiribû û mîrekên Kurdan hemî ku hingê çavê leşkerê Misrê û hêza wê ya sereke bûn, jê re dabû sondê. Dema Melik Kamil pê hisiya ku hingê li Dimyatê dijî Frengan şer dikir, ji xwe tirsîya û Şeca'edînê kurê Elikan/Elixan/Alikan fikir dayê ku here Eşmûna Tenahê.⁶⁷⁵ Ji ber ku hingê ibn Elikan yek ji serdarên Kurdan yê mezintirîn bû ku pê dihat şewirîn û camêrekî hişmend î dîndar bû, bi wan re nebûbû yek û ji ber parastina şerefa wî û dînê wî û ji tirsî ziyana ku dê di wê demê de bigihanda Îslamê, ew bi her awayî dijî wan derketibû, lê fêde nekiribû.

Wî rewş bi Melik Kamil da zanîn, ew rabû çû Eşmûnê, belkî jî çavê wî lê bû ku biçûya Qahîreyê, rahişta malê xwe û ji wê derê berê xwe bida Yemenê, lê dema Melik Mi'ezem giha wê derê û bi rewşê hisiya, jê re got: "Metirse, ez dê ji bo te vî karî çareser bikim." Melik Mi'ezem berêvarê siwar bû, çû li ber konê Ibn Meştûb rawestîya û got: "Ji Mîr Emdedîn re bibêjin, bila siwar bibe

⁶⁷⁴ Melik Faîz Sabîqudîn/Xiyasedîn İbrahîm ibn Melik Adil Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadi bû ku bi Emadedîn ibn Meştûb û serdarên Kurd yê Misrê re li dijî melik Kamil ji bo desthilatdariya Misrê peyman çêkiribû. Hingê Melik Mi'ezem gava pê hisiyabû rabûbû pîlanên wan pelîşandibû û ew şandibûn cem Melik Eşref ku hingê li ser Mûsilê bû da ku ji bo parastina Dimyatê ji wan re hawarê bişîne, lê ew di navbera Sencar û Mûsilê de nexweş ketibû û di vê salê 617/1220î de miribû. Ebû Şame, *Zeyl*, 186; Ibn Kesîr, b. n., 13/71.

⁶⁷⁵ Eşmûna Tenah devereke Misrê ya nêzikî Dimyatê ye û bajarê Deqhelîyê ye. Yaqût, b. n., 1/237.

da em herin.” Ji xwe di navbera wan de demsazî û dostaniyeke kevnar hebû. Emadedîn bi lez derket û bê sol siwar bû û bi hev re çûn. Ew pê re diaxivî ta ku ew ji leşker dûr xist û jê re got: “Melik Eşref te dixwaze, hima niha here cem!” Wî got: “Di nigê min de sol tunin û xulamekî min jî ne bi min re ye û ne jî tu xercîrê bi min re heye.” Melik Mi’ezem berê xwe da koleyekî xwe û jê re got: “Solên xwe bidê.” Berê xwe da kole, rikêbdar û seyisê xwe yê loqedanê ku li pey Melik Mi’ezem bûn û domand: “Evên han hemî di ber xizmeta te de ne.” û pêncsed dînar jî dayê, hinek li ser kirin wekîl û got: “Hemî malê te dê li pey te were.” û ew bi wekîlan re şand û Mi’ezem vegeriya xargeha wî. Li wê derê rawestiya heya hespên wî, koleyên wî û malê wî hemî bê ku xeytek jî jê bixalife, hat amadekirin û pê hat gihandin, Mi’ezem jî zivirî çepe-rên/dehlîzên xwe. Melik Kamil çû cem, erda ber nigê wî maçî kir û Faîz jî gelekî tirsîya.

Ibn Meştûb li piştê Dimeşqê derbas bû û çû Hemayê û lê ma heya ku Melik Eşref menşûrê Erdîşê/Ercîşê û gelek welatên din digel hesp û perûyan jê re şandin. Ew rabû çû cem Melik Eşref, wî qedir dayê, qencî pê re kir û wî jî dest pê kir bi [tîpa koroya] ney û bilûran ve siwar dibû û hêzeke mezin jî li dora xwe digerand.

Vegirtina Dimyatê ji hêla Frengan ve

Di meha Şabanê de Frengan dest danî ser Dimyatê, çunkî wan zor dayê, ew xist tengasiyê û xendeq tije kirin ku xelkê Dimyatê qels bû û zexîreya wan ewqas kêm bû ku mirar dixwarin û Melik Kamil jî nikaribû alîkariya wan bike. Weba û mirin kete nav wan û rabûn şandin cem Frengan ku bajêr jî wan re berdîn û ew jî bi malbat û malên xwe ve jê derkevin herin. Keşe civiyan û ji wan re ji bo wê daxwaziyê sond xwarin, ew jî li keştîyan siwar bûn û di bejayî û deryayê de çûn û xelkê Dimyatê jî deriyên wê vekirin. Ew ketinê û ala û xaçên xwe li ser sûran bilind kirin. Frengan bêbextî bi gelê dimyatê re kir, şûr xistin nav wan, ew kuştin û dîl girtin. Wê şevê ew li mizgeftan razan û bi jinan re sibe kirin û dû re rahiştin minber, Quran û serên kuştîyan û şandin giravan û mizgeft jî kirin dêr.

Hingê Şêx Salih Eb ul-Hesen ibn Qefel li Dimyatê bû ku derbarê wî de lêpîrsîn hat kirin û hate gotin ku ew şêxekî qenc yê Misilmanan e û feqîr xwe lê digirin ku ji ber vê jî ew zêde bi pey neketin. Bi vê re xemgîneyeke mezin

kete ser Misilmanan û Melik Mi'ezem girîneke dijwar li ser wan kir û dû re leşker ji wî warî vekîşiya. Melik Kamil ji Mi'ezem re got: "Di mayîna te ya vê derê de tu fêde nemaye, ya çê ew e ku tu dakevî Şamê û li ser xetereya Frengan bixebitî û leşker ji rojhilatê rakêşî.

Melik Mi'ezem ji Şemsedîn ibn Cewzîyê⁶⁷⁶ waizê Dimeşqê re nivîsî ku xelkê ji bo cîhadê han bide û bi wan bide zanîn ku wî [Melik Mi'ezem] lêkolîn li ser welatê Şamê çêkiriye û dîtiye ku ew du hezar gund in. Hezar û şeşsed ji wan milk in û çarsed jî siltanî ne [mîrgeh in] ku ji wan çarsed mîrgehî jî çiqas leşker derdikeve [min ev hemî derxistinê holê]. Îca ez divê ku Dimeşqî jî êdî ji milkên xwe biherikin û bi xwe derkevin cîhanê. Bila hevdîtina me û wan digel te bi hesp û çadir û hejmara rimên wan li Nablusê be. Ew [Ibn Cewzî] li civatan rûnişt û nameyê ji wan re xwend û wan jî li ser seran û çavan erê kir û dest bi amadekariya xwe kir. Dema rikêba wî kete qeraxê, hempayên wî rûniştin û mazûr bûn jî, çunkî li gorî her derî gotinek hebû [û ji her rewşê re tevdiyek hebû]. Dema fêm kir ku ew nikarin derkevin û tu fêde ji wan nayê rabû pencyek û heştdeka malên wan ji wan sitand û çû daket ser Qeyasîreyê û ew bi zor vegirt, dû re çû bajarê Benderê, ew jî sitand û hedi- mand û piştî ku welatê Frengan wêran kir jî zivirî Şamê.

Tê (di vê sala 616/1219'an) de Melik Mi'ezem xiftan û kumkulav/kolos li Qazî Zekîyedîn⁶⁷⁷ kir ku di dilê xwe de jê hez nedikir, lê ji tîrsa Melik Adil newêribû têkil bibûya. Gava mirina Melik Adil û nexweşiya Sitîşam/Sitîya Şamê rastî hev hat ku wê jî berê wesîyet kiribû da mala wê bikin Medrese û Qazî Zekîyedîn û hinek guwah kirin şahidên ser wesîyeta xwe. Îcar dema ev xeber giha Mi'ezem li zora wî çû û got: "[Çawa ez bi rih û gîyan bim û] ew bêdestûra min bê mala meta min û lê guhdarî bike."

Qazî tehsîldarê Medreseya Ezîzyeyê⁶⁷⁸ jî anîbû û jê hesabê wê xwestibû, lê wî gotinên nexweş jê re gotibû û wî [Qazî] jî ferman dabû ku mîna ferman- darekî ew li cem wî [Mi'ezem] dabû lêdan. Ev yek ji Mi'ezem re bû sedemek ku ya di dilê xwe de derxe û hingê jî Cemalê Misrî yê neyarê Qazî jî wekilê

⁶⁷⁶ Ew Şemsedîn Ebû Mizafer Yûsufê navdarê bi Sibî ibn Cewzîyê nivîserê kitêba *Mîrat uz-Zeman fî Tarîx el-E'yan* bû ku di sala 654/1256'an de wefat kiribû, çawa ku berê jî di nota 538'an de derbas bûbû.

⁶⁷⁷ Ew Serekqazî Zekîyedîn Ebû l-Ebas Tahir ibn Mihyedîn bû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 177-179; Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/104-105; Ibn Kesîr, b. n., 13/71.

⁶⁷⁸ Ev ew medreseya ku Melik Ezîz Osmanê kurê Siltan Selahedînê Eyûbî ew di sala 589/1193'yan de li Şamê ava kiribû. Ne'îmî, *ed-Daris fî Tarîx el-Medaris*, 1/290

Beytulmalê bû. Ew jî hat di civata biryar û guwahiyê de li cem amadeyan rûnişt ku civîn jî ya biryarê bû. Melik Mi'ezem bi Mîr Emadedîn ibn Mûsik re buxçeyêke ku tê de xiftan û kolos/kumkulav hebûn da anîn û lê ferman kir ku wan li xwe bike û pê qazîti bike. Tiştê ku herî zêde ziyar dida Qazî jî amadebûna [neyarê wî] Cemaleddînê Misrî bû, lê ger Qazî di wê rojê de bigotata: "Bibin guwahên min ku ez îro xwe ji qazîtiyê vedikêşim." û dû re ew li xwe bikira hem jê re û hem jî ji şerîetê re çêtir bû û dê cihan jî li ser Mi'ezem biqelibiya û ziman jî dê li ser wî vebûna.

Tê (di vê sala 616/1219'an) de Qazî nexweş ket û cergê xwe parî parî avêt ku [ev kirina Mi'ezem] pir kirêt bû û bûyereke çepel bû ku di Îslamê de jê pîstir nebûbû. Ev yek ji xeletiyên Mi'ezem bû ku piştî pêkanîna rîka xwe jê poşman bûbû.

Mi'ezem ji Şerefeddîn ibn 'Uneyn⁶⁷⁹ re ku zahidî dikir û terkîcîhan bû, şûşeyêke şerabê û zarên tewlayê şandibû û gotibû: "Bi van tesbîhê xwe bide!" İbn 'Uneyn jî gotibû:

Ey Melik Mi'ezem, te sinetek
deranî ku dê ebedî bimîne

Şah li ser vê rîya te diçin ta ku eva han
Dibe xelata qazîyan û perûya zahidan

Tê (di vê sala 616/1219'an) de Sitîşama qîza Eyûb ibn Şadî ya mezina xatûnan wefat kir ku yeke zahid, îbadetkar, hişmend, pîrxêr û pîrsedeq, qencîkar û nimêjkar bû. Wê di mala xwe de her sal bi bihayê hezar dînarî meşrûbat, paste û derman çê dikirin, li xelkê belav dikir û mala wê stargeha xwestekan bû. Ew diya Hisamedîn ibn Lacîn bû ku [dû re] kurapê wê Nasirudîn Mihemed ibn Esededîn Şêrkohê xwediyê Himsê pê re zewicîbû. Wefata wê di meha Zilqadeyê de bû û li medreseya xwe ya 'Ewîneyê⁶⁸⁰ hati-bû veşartin.

⁶⁷⁹ Ew Şerefeddîn Eb ul-Hesen Mihemed ibn Nesîridîn ibn Nesr ibn Hiseyn ibn 'Uneynê şair bû û eslê wî Kûfayî bû, lê li Dîmeşqê bûbû. Wî gelekî ji gerê hez dikir û li gelek welatan bi taybetî jî yê Îslamê geriyabû. Ew edîb û şairêkî bêhempa bû û bûbû qaziyê Dîmeşqê ku di sala 549/1154'an de ji diya xwe bûbû û di sala 630/1232'yan de li Şamê wefat kiribû. Berhemên wî jî *Tarîx el-Ezîzî, Dûwana Şî'ran û Miqrad el-E'rad* in. İbn Xelîkan, b. n., 4/268-272; İbn Kesîr b. n., 13/104; Ebû Şame, *Zeyl*, 177-78.

⁶⁸⁰ 'Ewîneye taxeke derkenarê Şamê ye. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 180

Tê (di vê sala 616/1219'an) de xebera reva Siltan Mihemed Xwarizmşah ji Ceyhûnê bi lez hat û Terken Xatûna⁶⁸¹ diya Siltan qilqilî û fermana kuştina bîst û du şah û zarûyên melikên ku li Xwarizmê girtîbûn, da. Dû re ew ji Xwarizmê derket û yên ku karibûn derkevin ji gihanê û gencîneyên Siltan, herema wî û zarûyên wî pê re bûn. Ew bi lez çû heya giha keleya Îlalê ku maka keleyên Mazendêranê⁶⁸² bû.

Lê belê Siltan bi xwe ranewestiya û reviya heya giha Nîsabûrê, lê ji ber tirs di dilê xwe de û bizda ku ketibû hişê wî ew ji saetekê pê ve lê nema û çû heya Merca Dewlê ku deverê Hemedanê bû û pê re jî zêdeyî ser bîst hezar siwarî leşkerê wî mabû. Ew hew pê hisiya ku neyarê wî yê ... gihayê û mîna çemberê ew pêçaye. Ew bi xwe ji wan derbas bû, lê hemî kesên pê re hatin kuştin û bi hêzeke hindik xwe avête çiya,⁶⁸³ dû re ji wê derê jî xwe avêt Îstindadê ku asêtirîn herêma Mazendêranê bû û xwedî derbend û gelî bûn.

Di pey de ew çû keviya deryayê, li gundekî ma ku diçû mizgeftê û melayê gund her pênc ferzên nimêjê li pêşiya wî dikir, Quran jê re dixwend û ew jî digiriya. Hê pir neçûbû ku Tataran avêt ser, ew girt, wan Siltan li kelekekê siwar kir, tîr tê re rakirin û komek ji wan li pey, ew berdand avê lê kûrayiya avê nedihîşt ku bigihîjinê. Ew di nav pêlên avê de ma heya ku bi êşa Zatulceybê/zatureyê ket û wî got: "Sibhan ji xwediye şahana re ku ji welatê me yê ewqas mezin cihê du gazan ji bo veşartina me lê ji me re nema, hişê xwe bidinê û ders jê bigirin!" Dema giha giravê şabû, bêkes û bi tenê lê ma haya ku êşa wî zêdetir bû û wefat kir.⁶⁸⁴ Ew di şaş û feraşa ku pê re bû hat kafenkirin û li giravê hat veşartin. Hûn îtîbar/bawer pê bikin, çunkî bi rastî îbret e, Sibhan ji Wî yê ku di milkê xwe de çawa divê tesseruf dike!

⁶⁸¹ Terken Xatûn jina Elaedin Tikiş Xwarizmşah bû ku ji hoza Qenqilî ya ku li bakurê herêma Xwarizmê rûdiniştin ku Elaedin Mihemed qedir dabûyê û di salên dawî de gelek ji kesên vê êlê çûbûn nav erdê dewleta Xwarizmê. Nesewî, *Sîret*, r. 62-69, 72, 80.

⁶⁸² Mazendêran navê serbajarê Teberistanê ye. Yaqût, b. n., 5/48

⁶⁸³ Çiya mebest jê welatê Çiya ye ku Ereban jê re Îraqa Ecem jî digot, ew ji deverên navbera Îsfahan heya Zencan, Qezwin, Hemedan, Dinewer, Qeramsîn/ Kirmanşah, Rey û deverên navbera van herêman re tê gotin. Yaqût, b. n., 2/115

⁶⁸⁴ Ji bo desthilatdariya Elaedin Xwarizmşah û cenga wî ya bi Cengiz Xan re bnr. li jor r. 240 û têbinî 622.

Sala Şeşsed û Hivdeyan (617/1220)

Tê (di vê sala 617/1220'î) de Siltan Mihemed Xwarizmşah çawa ku me got, li giravê mir.

Tê (di vê sala 617/1220'î) de Emadedîn ibn Meştûb ji Melik Eşref⁶⁸⁵ hesidî û di welatê wî de tevlîhevî çêkir û xwediyê Mêrdînê jî pê re alîkarî kir ku wezîrê Ibn Meştûb jî Necmedîn ibn 'Esrûn bû.

Melik Eşref çû li Dinêsirê/Dineysirê daket, Melik Salihê⁶⁸⁶ xwediyê Amedê kete cem Melik Eşref û ew û xwediyê Mêrdînê⁶⁸⁷ li hev anî.

Ibn Meştûb derbasî ser Nisêbînê bû ku Farisudîn ibn Sebreyê cihgirê Melik Eşref lê bû; wî av berda ser erdê heya erd virçoqî kir (bi mebesta ku dê wî bike weke wê heriyê) û bi hemî hêza xwe ve çûyê. Ibn Meştûb şikiya û rahişt mal û pertalê xwe û çû hewara xwe gihand xwediyê Sincarê ku mebesta wî gihîştina cem Mizafereîdînê xwediyê Erbilê/Hewlêrê bû.

Xwediyê Sincarê Til' efer dayê û ew jî ketê û xwe tê de parast. Bedredîn Lu'lu'ê xwediyê Mûsilê bi leşkerê wê ve çûyê û Farisudîn ibn Sebre jî bi yê bi xwe re çûnê û dora wî pêçan, wî şerekî dijwar bi wan re kir ta ku Bedredîn Lu'lu' jê re sond xwar ku dê li Mûsilê yan nanê (qûtê) du sed siwaran bidê yan jî imkan bidê ku here Erbilê. Wî Tile'ferê dayê û pê re çû Mûsilê. Wî ew

⁶⁸⁵ Digel qenci, rûmetdan û bilindkirina cihê Emadedîn ji hêla Melik Eşref ve piştî avêtina wî ya ji Misrê dişa demeke zêde neçû ku wî bi siltanê Selçûqî yê Rûmê Keykawis ibn Xwisro re ku jê pere xwestibûn û wî jî re sed û çar hezar dirhem şandibûn, digel desthilatdarê Erbil, Amed, Hesenkeyf/ Heskif û Mêrdînê, li diji wî peymanayekîtiyê çêkiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 176, 184; Ibn Esîr, b. n., 10/388.

⁶⁸⁶ Ew Melik Salih Nasirudîn Mehmûd ibn Mihemed ibn Kara Arslan Ibn Ertûq/Artuk bû ku dostekî baş yê Melik Eşref ibn Adil bû û timî diçû Dinêser û derên din ber xizmeta wî. Di sala 617/1220'î de miribû û kurê wî Mesûd ketibû cihê wî. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 188; Ibn Kesîr, 13/72; Ibn Texreberdî, b. n., 6/221.

⁶⁸⁷ Ew Melik Mensûr Nasirudîn Artuk/Ertûq (597-637/1200-1239) ibn Îlxazî ibn Artûk ibn Arslan ibn Îlxazî ibn Elbî bû ku xweha wî 'Ezizetudîn Ehşâ Xatûn li cem Melik Mi'ezem Îsayê Eyûbî bû. Ibn Texreberdî, b. n., 6/279

bir xaniyekî mezin, xelat kir û mazûvaniyeke zêde jê re kir, lê dû re roja sisiyan dest danî ser, ew girêda û ew ji Melik Eşref re şand. Wî ew xist sarınca/bîra Heranê ta ku qimilan çermê wî xwar û tê de mir.

Nûredînê kurê Emadedînê xwediyê Qirqîsiya jî pê [bi Ibn Meştûb] re hevkarî kiribû ku Eşref ew jî girêdabû û ew bi Elem Te'asîf⁶⁸⁸ re şandibû Qirqîsiya, ew seza kiribû, ew bi nigên wî ve daleqandibû heya ku herdu kele dabû Elemedîn Te'asîf. Çendî ku Melik Eşref xwestibû Nûredîn jî biavêje sarincê, lê ji ber ku Melik Mi'ezem mehderiya wî kiribû wî jî ew berdabû û ew çûbû cem Melik Mi'ezem ku qencî pê re kiribû û wî jî li 'Eqîbeyê bostanê Ibn Heyûs kiribû û tê de mabû.

Tê (di vê sala 617/1220'î) de xwediyê Sincarê birayê xwe kuşt.⁶⁸⁹

Tê (di vê sala 617/1220'î) de Melik Mizafereîn ibn Zeynedîn qesta Mûsilê kir, çunkî dema Melik Qahir Mesûd di sala şeşsed û panzdeyan (615/1218) de wefat kir, wî ji qîza Mizafereîn ibn Zeynedîn sê kur li pey xwe hiştin. Lewra Mizafereîn du keçên xwe bi du kurên Nûredîn Arslanşahê xwediyê Mûsilê, bi Melik Qahir û Emadedîn Zengî re zewicandibû.

Bedredîn Lu'lu' serdar û giregirên Mûsilê civandibû û ji kurê Melik Qahir re bi xayintî dabû sondê û çûbû. Hingê Emadedîn Zengî li Eqrê bû û cihgirên keleyên Melik Qahir keleya Îmadiyê,⁶⁹⁰ ya Hirûrê⁶⁹¹ û çiyayê Hekarî⁶⁹² jî xist ber fermana wî û hemla wî da bi hêla Melik Mi'ezem Mizafereîn ve, lê Mizafereîn zanibû ku Bedredîn Lu'lu' Mûsilê ji xwe re digirt û Ibn Qahir jî bi bêbextî li ber rakiribû da rê jê re vebe.

⁶⁸⁸ Ew 'Elemedîn Qeyser Te'asîf (574-649/1178-1251) ibn Ebû Qasim Ebd ul-Xenî ibn Misafirê Henîfîyê Misrî bû û yekî qenc î camêr bû ku di zanista rîyaziye de pêşewa bû. Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/293

⁶⁸⁹ Qudbedîn Mihemed ibn Emadedîn Zengîyê II'em yê desthilatdarê Sincarê bû ku di sala 616/1219'an de miribû û piştî wî jî kurê wî Emadedîn Şahînşah ketibû cihê wî, lê piştî çend mehan birayê wî li Til' eferê ew kuştibû û bi xwe dest danibû ser desthilatdariyê û çend meh piştre jî di sala 617/1220'î de wî ew bi Melik Eşref re bi Reqeyê guhertibû ku bi vê re jî desthilatdariya Zengîyan ya Reqayê qediyabû. Mûsa Mistefa Hesneyanî, *Sincar*, Spîrêz, Dihok, 2005, 88. Ibn Esîr, b. n., 10/397; Ezedîn Ibn Şedad, *el-E'laq el-Xetîre fî zikri Umera îş-Şam we l-Cezîre*, Wezaret es-Seqafe, Dimeşq, 1978, berg 3, beş 1, r. 193-194.

⁶⁹⁰ Îmadiyê keleyeke navdar î asê ye ku li Bakurê Mûsilê dikeve û li ser Mûsilê ye. Yaqût, b. n., 4/168. Ew Amêdiya ku dikeve Başûrê Kurdistanê û niha jî li ser Dihokê ye.

⁶⁹¹ Hirûr/Hiror keleyeke asê ye li bakurê Mûsilê û ji deverên Hekariya bû û bi qasî sê milan ji Îmadiyê/Amêdiyê dûr e. Yaqût, b. n., 5/464. Niha jî li başûrê Kurdistanê bi ser Mûsilê ye.

⁶⁹² Çiyayê Hekarî/Hekariyê raserî Mûsilê ye û ber girêdayê bi Cizîra Ibn 'Umer/Botan ve bû. Yaqût, b. n., 5/370. Niha ew bi xwe navendeke Kurdên Hekariya û Colemêrgê ye.

Bedredîn Lu`lu` leşkerê Mûsilê bi çek kir ku serekleşkerê wî Ezedînê kurê Bedrê Himeydî bû, Emadedîn Zengî çû pêşiyê, pê re civiya û kom bû. Ew yekî çikûz bû ku çiqas leşkerê wî mafê xwe dixwest wezîrê wî digot: “Heya biyaniyê.” Gava bi leşkerê Mûsilê ve li Qendê li ber hev rêz bûn û xwest ku êrîş bike, yek ji leşkerê wî jî pê re êrîş nekir û gotin: “Heya sibê em dê êrîş bikin.” Kurê Bedredîn çûyê, ew şikand û ew reviya û qesta Mizafeređîn kir, lê kir gazî û jê hawar xwest. Ew li singa Rehbeyê gihayê û di korîdora wî ya pişta Erbilê de xwiya bû û leşkerê xwe derxist, doza xizmetê kir, pê re civiya, lê nesekinî û bi pêş ket, li çemê Zabê⁶⁹³ xist û ber bi Mûsilê ve çû.

Melik Eşref piştgirê Bedredîn Lu`lu` bû û Ezedîn Aybegê ustadarê xwe yê xwediye Darayê bi leşkerekî pir ve bi qasî şeşsed siwarî şand hewara wî û xwediye Cezîreyê, yê Amedê û yê Mêrdînê jî hewar jê re şandin. Bedredîn jî bi leşkerê Mûsilê û hawarê ve jî ji Mûsilê çû û Mizafeređîn jî bi pêş ket, li gundê Babûrê gihan hev. Pêşdaran êrîş kir, telp jî bi hev ketin û şerekî mezin di navbera wan de derket. Rast û çepê xwediye Erbilê şikiya, senceqiyê (tîpa bandoyê) jî da pey û hinek ji şikiyayîyan ketin Erbilê, pirên wan ji Zabê derbas bûn ku bi Mizafeređîn re ji bilî kole û komek ji derûdorên wî tu kes nema.

Lê belê ew kalekî wisa bû ku tecrûbeyê ew di cengan de pijandibû û di temenê xwe de neşikiya bû; ji ber vê jî ew bi kesên hindik yê pê re çû êrîşî senceqiya Mûsilê kir, ew şikand, êrîşa wî giha heya koma dora Bedredîn û koma wî bi derbê rîman û ber û kevîran ji hev belav kirin. Bedredîn reviya, hêza wî belav bû û Mizafeređîn da pey heya keviya çem ku Bedredîn ji kelekê re îşaret kir, gava hat ew lê siwar bû û kete Mûsilê. Mizafeređîn li Nînewayê daket, lê ma heya êvarê û hingê leşerê ku dabû pey leşkerê Erbilê jî vegeriya ku Ezedîn Aybegê Eşrefî jî bi wan re bû. Dema fêr bûn ku xwediye Erbilê daketiye tîra Mûsilê, dîtina wan cuda bû û Ezedînê kurê Bedir qesta hêla çiya kir. Mîr Ezedîn Aybegê Eşrefî jî bi leşkerê Mûsilê ve bi pêş ket û bi koma xwe ya mezin ve ku çend qat li ya xwediye Erbilê hebûn, çûne xwediye Erbilê.

Mizafeređîn ji hevalbendên xwe re got: “Hêza wan zahf û xurt e, ger em li pêşiya wan rawestin em dê telef bibin. Ew niha êrîşa tirsekan dikin, ji ber vê jî gava nêzikî me bûn rîya Mûsilê ji wan re vekin, ew qesta wê dikin.”

⁶⁹³ Zab çemê Zabê/Zêyê jorîn ku dikeve navbera Mûsil û Erbilê. Yaqût, b. n., 3/138

Wextê ew nêzikî wan bûn wan, rê vekir û ew jî li riya xwe çûn heya Mûsilê. Leşkerê Erbilê jî heya ber çem da pey wan, lê wan jî xwe avête çem ku gelek ji wan niqo bûn ji bilî yên ku bi qeyik yan jî bi kelekan bi jor ve kişiyabûn yan jî derbasî ser pirê bûbûn.

Xwediyê Erbilê vegeriya û bi wan kesên hindik ve daket ber çem, heya roja din ku leşkerê wî vegeriyan û giraniyên (pertal, alav û çekên giran yên) wî hatin, çeper û çadirên xwe vedan, wî welatê Mûsilê qet kir û çend rojan li ser ma. Wî dît ku ew welatekî mezin e ku bê sipaheke mezin nayê pêçan, Melik Eşref jî qasid şand cem û ji bo xwediyê Mûsilê mehderî kir; li ser mehderiya wî xwediyê Erbilê jî bê lihevhatina bi xwediyê Mûsilê re ji ser rabû û vegeriya.⁶⁹⁴

Tê (di vê sala 617/1220'i) de bûyera Berlisê⁶⁹⁵ di navbera Melik Kamil û Frengan de qewimî ku rojêke mezin bû û bi bûyera Pêncşemê dihat zanîn. Melik Kamil tê de deh hezar kes kuştin û xelkê digel hesp û çekên wan talanekî pir jî bi dest xist û ew şerpeze zivirîn çadirên xwe.

Tê (di vê sala 617/1220'i) de Melik Mi'ezem Mubarizudîne pêbawer ji walîtiya Şamê avêt û Ezîz ibn Xelîl kir walîyê wê.

Tê (di vê sala 617/1220'i) de Melik Faîzê kurê Melik Adil ku Melik Kamil ew ji bo hawarê şandibû cem Melik Eşref, wefat kir, ew di navbera Mûsil û Sincarê de mir û di goristana Emadedîn Zengî de hat veşartin.

Tê (di vê sala 617/1220'i) de Esed uş-Şam Şêx Ebdullahê Yûnanî⁶⁹⁶ wefat kir ku eslê wî ji gundekî Ba'albekê bi navê Yûnîn bû ku xwedî keramet û cihadan bû, xwedî adabên tesewifê bû û ji bo mezinatiya Xwedê ew ji ber tu evdê Xwedê ve ranedibû. Wî tu tiştî piçûk û negiring nedidît, di jiyana xwe de destê xwe neda tu dînar û dirheman⁶⁹⁷ û di hemî jiyana xwe de ji bilî kincê xwe yê ji cawê xam û kumê xwe yê ji postê karan pê ve tu cil wernegirtiye. Melik Emcedê xwediyê Ba'albekê herdem diçû cem û dihat û wî jî jê re

⁶⁹⁴ Ew li ser heryekê ku erdê di destê wî de jê re be li hev hatin. Ibn Esîr, b. n., 10/385-387

⁶⁹⁵ Berles bajarokekî ser çemê Nilê ye ku ji hêla Îskenderîyeyê ve nêzikî Deryayê ye. Yaqût, b. n., 1/478

⁶⁹⁶ Li gorî Ebû Şame û Ibn Esîr Yûnînî ye ku ya rast ew e, ew Esed uş-Şame Ebû Osman Ebdullah ibn Ebd el-Ezîz ibn Cafêrê Zahîd e ku zanayekî mezin bû û di sala 617/1220'i de wefat kir. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 190-93; Ibn Kesîr, b. n., 13/72.

⁶⁹⁷ Peyva "dirhem" li vê derê du car bûbû min rast kir.

digot: “Tu zilm û zorê û xerabiyê dikî.” Wî jî doza lêbûrînê jê dikir. Xwendekarekî wî bi navê Tûbet hebû ku yekî qenc bû.

Vêca rojekê Şemsedîn ibn el-Cewzîyê wa’ iz digot: “Ez sala şeşsed û çaran (604/1207) çûme Hîcazê⁶⁹⁸ û min hec kir; gava bû roja Erefê ez derketim girê Erefê min dît ku wa Şêx Ebdullah li ser gir rûniştiye, min selam lê kir, wî jî pirsra min kir û ez heya nêzî roavakî li bal rûniştim, dû re min jê re got, ‘ma tu nayî em herin Muzdelîfeyê?’ Wî got, ‘Tu berî min here, hevalê min heye.’ Ez ji çiya daketim çûm Muzdelîfeyê û giham Mînayê û ketim mizgefta Xeyfê, min dît ku Şêx Tûbet li dervayê mizgeftê rûniştî bû. Wî selam li min kir, min jî jê pirsî: ‘Ka Şêx daket kû derê?’ Bi texmîna ku bi hev re hatina hecê, wî got: ‘Kîja Şêx?’ Min got: ‘Ebdullah.’ Wî got: ‘Min ew li Ba’albekê hişt.’ Ez tê giham û min got: ‘Pîroz e.’ Wî jî fahm kir, bi destê min girt û giriya û got: ‘Tu bi Xwedê kî bibêje, ka bi kû ve çû? Min got: “Vê sibê min ew li ser Erefeyê dît û bûyerê jê re gilî kir.” Lê dû re ez vegeyriyam Bexdayê.

Dema Tûbe zivirî û ji şêx re got, ez jî zivirîm Şamê, Şêx li min îtabê kir û got: ‘Tiştên wisa careke din meke!’ Mîna ku dixeyîdî em di jiyana wî de behsa kerametên wî bikin.”

Qazîyê Kerekê Nûh el-Beqa’ qal dikir: “Rojekê gava ew li ber Pira Spî ya ser çemê Sewrê bû hew dît ku wa Şêx Ebdullah hatiye daketiye ser çemê Sewrayê⁶⁹⁹ û desmêj digire. Hingê jî Nesranîyek/Filehek ku li ser pirê derbas dibû, xwiya bû û hêstireke ku barê wê şerab bû jî pê re bû. [Li wê derê] hêstir şemitî û hingê jî şêx ji ser çem hilkişîya, wî got: ‘Ey feqîh were!’ Gava ez çûm got: ‘Alîkarî bike!’ Min alkarî pê re kir heya ku me bar hilda ser hêstirê û yê fileh çû. Ez jî heya dawiyê li pey meşiyam û min dît ku ew çû dikana meyfiroş û barê xwe danî, derdanê vekir û qelabt da wê bikişînin, lê wî nihêrî ku bûye sirke. Meyfiroş jê re got: “Wa weylê ev sirke ye.” Ew giriya û got: “Bi Xwedê ew şerab bû, lê bêguman ez sedemê wê dizanim.” Dû re wî hêstir li xanê girêda û zivirî çiya ku wa Şêx li mizgefta ser pirê nimêj kiriye û rûniştiye tesbîhê xwe dike. Yê fileh kete cem û got: “Ey mezinê min! Eşhedu en la îlahê illelah: Ez şahdeyî didim ku ji Xwedê pê ve tu îlah nînin û ez xwe dispêrim Wî.” û bû feqîr.

⁶⁹⁸ Di destxetê de Îraq bû lê xwiya ye ku şaş e, çunkî çûye hecê.

⁶⁹⁹ Sewra çemekî navdar yê Dimeşqê ye. Yaqût, b. n., 2/100

Behsa wefata wî

Ebdisedmedê xulamê wî got: “Gava bû roja îne ew daket mizgefta Ba ‘albekê ji bo nimêja îne û sax û baş bû, Dawidê mi ‘ezin ku mirî jî dişûşt hat, wî jê re got: “Wax ji te re Dawid, ka em binihêrin sibê çi dibe.” Lê Dawid tê negihîşt û got: “Ey mezinê min em hemî sibehê dê di xefareta te de bin.” Dû re Şêx hilkişiya şikeftê û li feqîran ferman kir ku tahtê cem dara bihîva ya di bin de radiza û gorek li cem bû bibirin.” Piştî ku bi qasî niv gazî mabû ji wan re gotibû: “Berî hilatina rojê wê biqedînin.” û çûbû. Wî temamê şevê behsa hevalên xwe kiribû, ji wan re nîyaz kiribû û gotibû: “Ey serekê min ez li filan derê di ber filankes de derbas bûm, wî şerbeteke avê da min û min jî ew vexwar, filankes qencî bi min re kir.” Wî heya sibê weha kiribû, gava bûbû sibe wî nimêj kiribû û derketibû ser wî tahtê ku carê diçû ser û tizbîya wî jî di destê wî de bû.

Feqîr jî hê bi kevir ve bûn û lê dixebitîn da biqedînin ku heya roj hilat ew jî jê vala bûn û Şêx jî runiştî radiza û tizbî jî di destê wî de bû. Xulamê Şêx ji bo karekî ji keleyê hat cem û dît ku wa rûniştî razaye. Ew newêribû wî şîyar bike û bi qasî saetekê rûnişt û li benda hişyarbûna wî ma, lê dû re ew jê re dirêj hat û got: “Ey Ebdusemed ez ji evqasî bêhtir nikarim rûnim.” Wî got: “Ez çûm cem û min got; mezinê min, mezinê min, lê tu deng jê derneket, min ew hejand û dît ku miriye.” Ta hingê wan jî kevir qedandibû, dengê qarîne bilind bû û Dawid jî hilkişiya û ew şûşt. Mezelkol dema wî xiste lehdê got: “Ey Şêx Ebdullah sozê ku te dabû me bibîr bîne!” Wî domand: “Wî çavê xwe vekir û bi awir li min nihêrî û di bin dara bihîvê de hat veşartin.” Xwedê me bide xatirê wî.

Tê (di vê sala 617/1220’î) de Şêxê Şêxan Sedredîn Mihemed ibn Emerê Hemayî wefat kir ku me berê jî gotibû Nûredîn Zengî bavê wî Emer kiribû desthilatdarê xankayên Şamê. Dema Melik Adil bûbû desthiladarê Misrê hingê Sedredîn jî kiribû berpirsiyarê perwerdeya Şafi’îyan. Ew yekî şerîetmedar, giram û aram bû û qedrekî wî yê pir li cem Melik Adil û zarûyên wî hebû. Dema Frengan dest danî ser Dimyatê [ku sala 615/1218’an bû] hingê Melik Adil ew ji bo hawarê şandibû cem Xelîfe, lê ew di navbera Heran û Mûsilê de nexweş ketibû, li Mûsilê wefat kiribû û li kêleka Qedîb el-Ban el-Miweleh hatibû veşartin.

Tê (di sala 617/1220'i) de Melik Mensûr Mihemed⁷⁰⁰ ibn Melik Muzaffer Emer ibn Şahinşah ibn Eyûb wefat kir ku yekî mêrxas bû û ji zana û qencan hez dikir. Li cem wî komeke xwedî payeyên hêja mîna Seyfedîn el-Amedî⁷⁰¹ û yên ku ketin cihê wî, hebûn. Wî tarîxek nivîsibû ku tê de komek tarîx û navên kesên ku hatibûn cem û li nik wî mabûn civandiye. Wî li Hemayê wefat kir û li cem bavê xwe hat veşartin û kurê wî yê mezin ji ket cihê wî ku nasnavê wî Melik Nasir Qilîç Arslan bû. Kurê wî yê bi navê Melik Mizafer ji li bal Melik Kamil bû, wî alîyê wî girt û rabû Hemayê ji Melik Nasir sitand, di sala şeşsed û bîst û şeşan (626/1228) de ew da Melik Mizafer û Melik Nasir li Misrê di sarincê de girêda ta ku hişê xwe tevîhev kir û di kirêttir rewşê de tê de mir.

Tê (di vê sala 617/1220'i) de Melik Salih Nasirudîn Mehmûd ibn Mihemed ibn Qerearslan ibn Artuqê xwediyê Amedê mir ku yekî mêrxas î hişmend bû û ji zanayan hez dikir. Ew li Amedê mir û kurê wî Melik Mesûd kete cihê wî ku ne li gorî navê xwe bû.

Em vegerin ser bûyera Xwarizmşah û Tatarên ... ku dema li giravê mirinê Siltan Mihemed Xwarzimşah hingavt, piştî wî siltanî giha kurê wî Celaledînê Menkbertî.⁷⁰²

Celaledîn hima di cih de siwar bû, bi birayên xwe û bi qasî heftê kesî ji peya û mêrxasên xwe yên ku xwe dabûn cem ve, di deryayê re berê xwe da

⁷⁰⁰ Ew Melik Mensûr Mihemed ibn Mizafer Tiqyedîn Emer ibn Şahinşah ibn Eyûb bû ku di sala 617/1220'i de wefat kiribû. Ew yekî zana bû ku ji bili dîwana wî ya şî 'rê du kitêb nivîsibûn; yek bi navê *Tebeqat us-Şu'era* û ya din ji *Midmar ul-Heqayiq* be ku heya niha bergek jê di destê me de heye. Wî gelek ji zana û qencan hez dikir û nêzîkî du sed zana û şarezayên zanîyariyên cihê li cem diman. Ebû Şame, *Zeyl*, 188; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/220; Ibn Kesir, b. n., 13/72; Ibn Texreberdî, b. n., 6/221; Hacı Xelîfe, *Keşf ez-Zinûn*, beşa *Ibn Şahinşah*, 6/88; Ibn Wasil, b. n., 4/77-86.

⁷⁰¹ Ew Ebû Hesen Eli ibn Ebû Eli Mihemed ibn Salim Seyfedînê Amedî bû ku pêşewayê zanîna kelam, usûl ul-fiqh, Mentîq û zanîstên din yên hikmetê bû û di van zanînan de kitêbên wî hene. Wî di sala 631/1233'an de li Şamê wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, 245-46; Ibn Kesir, b. n., 13/107; Ibn Xelîkan, b. n., 3/256-57.

⁷⁰² Ew Celaledîn Xwarizmşahê kurê Elaedin Xwarizmşah Mihemedê kurê Tikiş bû ku piştî bavê xwe li ser şîreta xalê xwe demekê xwe ji Xwarizmê dabû alî. Ew dû re çûbû Xezneyê û li wê derê leşkerê bavê wî yên ku filitibûn bi qasî 60 hezarî gihabûnê û hingê Tatar ji çûne ser Xezneyê û Celaledîn ew şikandin ku dû re wî ji Cengiz Xan re xeber şand û doza cengê lê kir, ew li Kabulê gihan hev ku dişa leşkerê wî [Cengiz Xan] şikiya. Lê dû re Misilman li ser xenîmerê bi hev ketin û şerê hev kirin ku bi vê yekê hêza wan qels bû û Celaledîn rabû berê xwe da Hindê û Tataran ji da pey. Di sala 622/1225'an de Celaledîn ji hêla Hindê daket hat Xuzistan û Îraqê û di wê navê de wî dest danî ser hinek ji welatên bavê xwe ku di destê birayên wî de mabûn. Herweha wî Azerbaycan ji vegirt û zor da Gurciyên ku herdem êriş ser deverên Îslamê dikirin, ew şikandin, dûre zivirî Tebrîzê û destdanî ser Tiflîsê ku dû re ji xwest Xelatê bistine û şer di navbera wî û leşkerê Eşref de derket. Ibn Esir, b. n., 10/406-407, 421-423, 447-450, 463-466. Ibn Kesir, b. n., 13/79, 81, 86

Xwarizmê. Dema ew gihîştin Xwarizmê xelkê wê ew bi hesp, çek, kinc, xeml û ala û tiştê ku rewşa wî pê spehî bibe pêşwazî kirin û gel bi mizgîniya hatina wî şad bû.

Bi vê re jî hêzek ji leşkerê siltaniyê ku bi qasî heftsed siwarî bûn li hev civiyan û xwe dan hêla Ezlaxşahê birayê Celaledîn û xwestin Celaledîn desteser bikin, lê Înax Xan ew bi mebesta wan hisand û çûna ji Xwarizmê jê re destnîşan kir. Ew bi sêsed siwarî ve rabû berê xwe da Xorasanê û yê din jî li Xwarizmê man ta ku nûçeya nexweş ya livîna Tataran ji hêla Mawera en-Nehîrê/Amûderyayê ber bi başûrê Xwarizmê ve giha wan. Wan jî da pey rêça Celaledîn û reviyar çûn Xorasanê, lê Celaledîn bi xwe korîdora navbera Xwarizmê û Xorasanê birrî û giha Nesayê.⁷⁰³

Gava Cengiz Xan jî bi nûçeya vegera zaroyên Siltan hisiya, rabû leşkerêkî xurt şande ser wan û ew bi xwe jî bi Xorasanê ve bi hêla leşkerê xwe yê Tatarî ve çû ku li hafên beriya wê navçeyê belav bûbûn. Wan ji sînorê Merweyê⁷⁰⁴ heya Şehristanê⁷⁰⁵ li dor beriya ku me got, çemberek pêk anî da gava zarûyên Siltan ji Xwarizmê qesta Xorasanê bikin, ew bèn girtin. Heftsed siwar ji wan ketin ser riya Celaledîn û ew bi hev hisiyan û şerekî dirêj di nav wan de derket ku Celaledîn zora wan bir û ew şikiyan. Ji beşeke hindik pê ve kes ji wan nefilitî û hesp û çekên wan hatin girtin ku ev şûrê pêşî bû,⁷⁰⁶ di nav Îslamê de bi xwîna wan hatibû rengînkirin.

Celaledîn serkeftî û dilşad çû Nîsabûrê (Nîşapûrê), ji serdarên din û yê derûdorên re nivîsî û ferman kir ku bi lez bigihîjinê; mehekê li Nîsabûrê ma heya ku leşkerê herêman gihayê. Cengiz Xan jî pê hisiya û lê lez kir da negihê mebesta xwe û Tatar jî ji welatan jê re hatin û gihîştin cem.

Ew [Celaledîn] ji Nîsabûrê bi Xwarizmîyên ku hatibûn gihabûnê derket û bi lez qonaxan qet kir ta ku giha keleya Qahîreyê ya Kermanê.⁷⁰⁷ Wî şand gencîneyê wê yê zêr anî li yê bi xwe re belav kir, bi şev û roj çû heya giha Xezneyê⁷⁰⁸ û çû mala yekî ku ne li mal bû. Nûçe jê re hat ku Emîn el-Milkê

⁷⁰³ Nesa Bajarekî Xorasanê ye ku navbera wê Serxesê dû roj in. Yaqût, b. n., 5/325

⁷⁰⁴ Merwe navdartirîn bajarê Xorasanê û bajarê wê ye mezin bû. Yaqût, b. n., 5/132

⁷⁰⁵ Şehristan/Şehristane bajarokekî Xorasanê bû ku nêzîkî Nesayê diket û di navbera Nîsabûr û Xwarizmê de dima. Yaqût, b. n., 3/427

⁷⁰⁶ Yanî ev cara pêşî bû ku hêzeke Îslamê zora siphên Cengiz Xan biribûn.

⁷⁰⁷ Kerman wîlayetêke fireh ya navbera Faris, Mekran, Sicistan û Xorasanê ye. Yaqût, b. n., 4/515

⁷⁰⁸ Xezne bajarekî navdar û fireh yê hêla Xorasanê ye û li ser tixûbê Hindê ye. Yaqût, b. n., 4/228

kurxalê Siltan Hiratê⁷⁰⁹ vala hiştiye û Tatar jî nêzîkî wê bûne û pê [Emîn el-Milk] re jî deh hezar siwar û peyadeyên Tirk ku ji bobelata neyarê ... flitîbûn, hebûn. Celaledîn xeber jê re şand ku ew nêzîkî wî ye û çû gihîştê. Wan ya xwe kir yek ku herin biavêjin ser Tatarên ku keleya Qendeharê⁷¹⁰ xistibûn hesarê. Ew çûnê û haya neyarên Xwedê jî ji rewşê tunebû ta ku ji nişkê ve weke biruskan êrîşî ser wan kirin. Ew ji bo revê li hespê xwe siwar bûn, lê ji çend kesên hindik ku çûn Cengiz Xan ji bûyera ku hatibû serê wan agahdar kiribûn, pê ve kes nefilitî. Qiyameta wî (Cengiz Xan) rabû û Celaledîn jî serkeftî û spaskar/minêkar çû kete Xezneyê.

⁷⁰⁹ Hirat bajarekî navdar î sereke yê Xorasanê ye. Yaqût, b. n., 5/456

⁷¹⁰ Qendehar eyaletek e li başûrê Afxanistanê ku gelek çem lê hene û serbajar jî Qendehar e ku navendeke ticarî ya girîng bû. Ferdinand Tulû, *el-Muncid fî l-Luxe we l-Î'lam*, beşa Î'aman.

Sala Şeşsed û Hijdeyan (618/1221)

Tê (di vê sala 618/1221'ê) de Melik Mi'ezem Îsa berê xwe da cem birayê xwe Melik Eşref û li ser Heranê civiyan; Nasirudîne xwediyê Mêrdîne ji Melik Eşref re nivîsî û jê pirsî ka dê Melik Mi'ezem hilkişe cem yan na. Ew çû Mêrdîne û xwediyê Mêrdîne jî çû Dinêsirê pêşwaziya wî, ew derxist keleya Mêrdîne û jê re xizmeteke baş kir, perû û gewher pêşkêşî wî kirin û ji hev re sonda hevkarîyê xwarin.

Mi'ezem qîza xwe bi xwediyê Mêrdîne re zewicand û hemî hevalên wî xelat kir, mal da wan û Mi'ezem vegehiya Heranê.⁷¹¹

Hima di cih de Mi'ezem rabû leşker da hev, li çemê Firatê xist û Melik Eşref jî da pey; Melik Mi'ezem li Himsê daket û Melik Eşref jî li Selemîyeyê û çûne Şamê ku [ji wê derê jî] berê xwe dane Dimyatê.⁷¹² Freng bi siwar û peyayên xwe ve derketin, lê derya jî bi rastî pir zêde bûbû, ew hatin ber kendaveke avê ya fireh û li hewzeke mezin daketin ku avê jî dora wan girt û nehişt bigihîjin piran. Misilmanan devê sikir û avbirrên kanal û piran ji her hêlê ve li ser wan vekirin û leşkerê Misilmanan jî dora wan girt ku hew kari-bûn bigihîjin Dimyatê.

Sîtolen Misilmanan hatin, keştiyên wan asteng kirin û nehiştin qût û zexîre bigihîje Dimyatê û [piştî vê astengkirinê] digel pîrbûna wan jî nûçeyên wan yên ser Dimyatê hatin birrîn. Di nav wan de sed kend/kont, heşt sed siwarên navdar/naskirî, mîrzayê Ekayê,⁷¹³ dût û dûtak,⁷¹⁴ cihgirê Papa û bêhejmar jî peyade hebûn. Dema helaka wan xwiya bû, wan xeber şand cem

⁷¹¹ Ji bo berfirehî bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, 194; Ibn Esîr, b. n., 10/468-469. Ibn Kesîr, b. n., 13/76.

⁷¹² Ji bo agahên berfirehtir yên çûna herdu biran bi hawara bi rayê xwe Melik Kamilê Eyûbî ve, bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/378-379; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 194-195; Ibn Wasil, b. n., 4/94-95; Ibn Kesîr, b. n., 13/102-103.

⁷¹³ Mîrzayê Ekayê yê wê salê Hena Birîn (Jean de Brinne) bû. Ibn Wasil, b. n., 4/98, not 1

⁷¹⁴ Dût li Ewropa payeyeke esilzadeyîyê ye mîna beg û mîr û dûtak jî jinên wan in yanî dûtbanû.

Melik Kamil û jê daxwaza lihevhatinê kirin û gerew xwestin da Dimyatê teslimî wî bikin. Îcar ji ber daxwaziya Melik Kamil ya rizgariya Dimyatê wî bi erênî bersiva wan da, lê bi şertê ku du rojan jî tê de nemînin, ger na dê bi stukura hemiyana bê girtin.

Melik Kamil kurê xwe Melik Salih Eyûb⁷¹⁵ û biraziyê xwe Şems el-Milûk⁷¹⁶ şand û gava mezinên wan yê navbihurî hatin, ew pêşwazî kirin, qedrê wan girt û ji wan re kon vedan. Mi'ezem û Eşref jî gihan wê derê, Melik Kamil di nav civateke mezin de di xargeheke qirase de rûnişt û sifreyeke dewlemend î dirêj raxist û mezinên Frengan û siwarên wan vexwend ser sifrê û Melik Eşref û Mi'ezem û melikên din hemî di ber xizmeta wî de ji pîya rawestiyayî bûn ji bilî Melik Mucahidê xwediyê Himsê ku bi tenê rûniştibû.

Şerefedînê Hillî⁷¹⁷ rabû şî'ra jêrîn xwend:

Zimanê gerdûnê di nav xelkê de gazî dikir
bi dengê bilind li rojhilat û rojava û dixwend:

Ey Îsaperest û Îsa bi xwe jî di ser hindê re
û Mûsa jî pêkve xizmeta Mihemed dikin⁷¹⁸

⁷¹⁵ Ew Melik Salih Necmedîn Eyûb (603-648/1206-1250) ibn Mihemed ibn Ebû Bekir Adil ibn Eyûb bû ku di sala 603/1206'an de hatibû dinê, di sala 637/1239'an de bûbû siltanê Misrê û dû re Misir û Şam kiribû yek û heya mirîna xwe ya sala 648/1250'î ku sala destpêka Êrîşa Xaçparizî ya Heftan ya di bin serokatiya qiralê Fransa Luisê 9'an de bû, li Dimeşqê mabû û hikimdariya tevî kiribû, lê ew di heman salê de berî ku encama êrîşa Frengan ya heftan bibîne miribû. Ji bo berfirehî bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, 258, 271, 276, 281-282; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/269, 276, 278, 284-286; Ibn Kesir, b. n., 13/113, 115, 116, 123, 125-126, 130-133; Ibn Texreberdî, b. n., 6/282-321.

⁷¹⁶ Nivîskar li jor di nav zaroyên Adil de gava navên zaroyên wî hejmartibû kurekî wî yê bi navê Şems el-Milûk jî dabû ku di van berhemên din de yekî bi wî navî nîne. Îcar li vê derê jî Şems el-Milûk weke biraziyê kurê Melik Kamil dide ku divê tê de tevlihevîyek hebe û ji xwe li gorî çavkanîyan tev herî zahf 17 kurên wî hebûne, lê li wê derê Nivîskar 18 kur jimartibûn ku min ew li gorî çavkanîyên din sererast kirine. Yanî bi ya min ew Şems ul-Milûkê ku li vê der weke biraziyê Melik Kamil hatiye û li jor jî weke kurê Melik Adil hatiye dayin ew nasnavê neviyê Melik Adil û kurê birayê Melik Kamil yê mezin Şemsedîn Mewdûd e ku navê wî yê tam Melik Cewad Yûnis ibn Mewdûd e, ewê ku bavê wî zû miribû û apê wî Melik Kamil ew biribû Misrê cem xwe. Nivîskarê me li wê derê ew bi şaşî weke kurekî Melik Adil yê din nivîsiye. Bnr. li jor sala 615'an paragrafa zaroyên Melik Adil; Ibn Wasi, b. n., 3/275; Ebû Şame, *Zeyl*, 196, 171.

⁷¹⁷ Ew Şerefedîn Racih ibn Îsmail Hilî bû ku yekî qenc î şî'rxweş bû û di sala 637/1239'an de miribû. Ibn Texreberdî, b. n., 6/245.

⁷¹⁸ Mebest jê ew e ku Melik Mi'ezem Îsa û Melik Eşref Mûsa herdu pêk ve bi peyrewên xwe (mîr û serdar û leşkerên xwe) ve xizmeta birayê xwe Siltan Melik Kamil Mihemed dikin.

Aştî di navbera Melik Kamil û Frengan de pêk hat û hinek Freng di der-
yayê re û hinek jî di bejê re çûne Ekayê û Melik Kamil jî Dimyatê teslîm
girt.⁷¹⁹

Melik Mi'ezem zivirî Şamê, lê Melik Eşref li Misrê ma û Melik Kamil û
Melik Eşref li ser Melik Mi'ezem peymanana hevkarîyê çêkir.

Tê (di vê sala 618/1221'ê) de Melik Mi'ezem Cemaledînê Misrî⁷²⁰ kir
serekqazîyê Şamê û Behaedîn ibn Yesir jî menşûra/vebuhtînameya wî
xwend.

Em vegerin ser bûyera Tatarên ... ya sala hijdeyan (618/1221): Kox Xanê
Pehlewan ku li Merwe û welatên dora wê dima, ji nedî ve avêt ser şihneyê
Tataran û ew kuşt. Dema wî weha kir fitnexwazên rawestiyayî ketin tevgerê
û bi deh hezar siwarî ve çûne Kox Xan, ew şikandin û ew reviya çû heya giha
dawiya welatan û xwe avête herêma çiya, ew bi şev li wê derê raza, lê ew gihîş-
tinê û wî û kesên pê re li wê derê kuştin.

Siltan di sala şeşsed û hijdeyan (618/1221) de giha xeznayê û xelk bi
gihîştina wî şad bû; Seyfedîn Buxraq, Mizaferedînê xwediyê Îxaneyê û Hesên
Qezak/Qizliq jî bi sih hezar siwarî ve gihan ber xizmeta wî ku pê [yanî] bi
Celaledîn re jî ewqas siwar hebûn. Cengiz Xan kurê xwe Tûlî Xan bi leşke-
rekî pir ve kişand ser û nûçeya hatina wan jî giha Celaledîn û ew çû wan. Ew
çûne hev û bi hev ketin, şûrên tûj û kevirên pahn kar kirin û pêlwan bi
rimên xwe ve derketin pêş ta ku Siltan bi xwe êrîşî ser dilê/navenda Tûlî Xan
kir. Rêza wî xera kir, alayên wî xistin bin nigên hespan û ew şikiyayî reviyân;
Celaledîn siwar bû û bi şûran li wan da û tîr reşandin wan, ma çawa na, wan
karesat anîbû serê bavê wî, birayên wî û welatê wî.

Tûlîyê kurê Cengiz Xan hat kuştin⁷²¹ û pirên wan dil hatin girtin, wî fer-
man kir ku singan di guhê wan de bikutin ku wî jî li wan temaşe dikir û dibi-

⁷¹⁹ Xalên lihevhatinê ew bûn ku heşt salan di navbera wan de aştî hebe, heryek ji wan dilên destê xwe berdîn. Li ser
vê lihevhatinê jî hêla Misilmanan ve Siltan Melik Kamil û birayên wî sond xwarin û ji hêla Frengan ve jî qiral û mîr
û mîrzayên wan sond xwerin. Meqrîzî, *Silûk*, bg. 1, beş 1, r. 209

⁷²⁰ Ew Cemaledîn Ebu l-Fedail Yûnis ibn Bedran ibn Firûzê Şafi'iyê Misrî bû ku di sala 623/1226'an de miribû û
di mala xwe de hatibû veşartin. Gelek berhemên wî hene û di dema xwe de serekîtiya gelek delegasyonên Melik Adil
kiriye ku bi bal Xelîfe, qiralê Romê, welatê rojhilat, Helebê û yê din ve dihatin şandin, çawa ku wekîltiya beyt ul-
malê, serekqazîtiya Şamê û gelek dersdarî jî kiriye. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 201, 224; Ibn Kesîr, b. n., 13/87.

⁷²¹ Ew Tûlî Xanê bavê Hulagû bû ku li gorî Nesewî beşdarî vê cengê nebûbû û nehatibû kuştin, lê bi bavê xwe
Cengiz Xan re ziviribû welatê xwe. Li gorî Hemedanî jî ew di sala 630/1232'yan de miribû. Nesewî, *Stret*, 154, not
8; Hemedanî, *Cami' et-Tewarîx*, r. 169.

şirî ta ku rûyê wî geş dibû. Gava nûçe giha Cengiz Xan li cihê xwe ranewestiya ta ku gazî Tataran hemiyan kir da herin û ji bo amadekariyên şer çû qeraxa Sindê.

Birayên Celaledîn û komek ji leşkerên wî yên navdar dest jê berdabûn û ji ber nêzîkbûna Tataran wext ji bo vegerandina wan teng bûbû. Ew roja çarşema heştê meha Şewala sala şeşsed û hijdeyan (618/1221) siwar bû û herdu ber çûne hev. Celaledîn bi hejmareke hindik li ber wan rawestiya û dû re bi xwe êrîşî ser navenda/dilê Cengiz Xan kir, ... bi xwe şikestî reviya ku li dor kafiran çember digeriya û şikestina ehlê agir didomiya ger ne ji wê kemînê bûya ku berî cengê ... ew bi deh hezar siwarên xwe yên egîdîrîn û leşkerê xwe yên mêrxastirîn danîbû. Ew [yên di kemînê de] derketin pêşiya rastê Celaledîn ku Emînê Milk jî tê de bû û ew şekandin û ew ji navendê qetandin. Vê rewşê rêza wî şaş kir, pêşengên wî têkda û wan kurê Celaledîn yê bîst û heft salî dîl girt. Dema Celaledîn têkçûyî zivirî qeraxa ava Sindê dît ku diya wî, diya kurê wî û komek ji herema wî bi dengê xwe yê bilindtirîn dîkin gazî: “Tu bi Xwedê kî me bikuje û ji dîlgirtinê xelas bike!” Wî ferman li wan kir û wan jî xwe avêt avê û xeniqîn ku ev bobelateke kesnedî û baweriyêke kêmpayda bû.

Sala Şeşsed û Nozdeyan (619/1222)

Tê (di vê sala 619/1222'yan) de ebûra kuliyan li erdê Şamê rabû ku tu çandinî û berê daran nehiştin hemî xwarin. Melik Mi'ezem diyar kir ku li welatê Ecem [Îranê] teyrekî bi navê Semermer heye ku kuliyan dixwe. Ew rabû Sedrê Bekirî yê jimaryarê Dimeşqê bi mitesewifan ve şand wê derê, lê mebesta wî ya rastî şandina Bekirî bi bal Celaledîn Xwarizmşah ve bû ji bo hevkarîya pê re li dijî Kamil û Eşref ku bihîstibû herduyan dijî wî yekîti çêkirine. Bekirî bi Xwarizmşah re civiya, pê re li ser hinek biryaran li hev kir û jê re bû piştgir.⁷²² Di vê navê de kulî kêm bûbûn lê dema Bekirî bi Semermer ve hat ew pirtir bûn.

Melik Mesûdê⁷²³ kurê Melik Kamil ji Yemenê hat Hecê, ew hat çiya ku hevalên wî ji çek wergirtibûn, ji ber vê jî nehişt ku alaya Xelîfe hilkeşe ser çiya (Girê Erefê) [ta ku] alaya Melik Kamil û ya wî [bi hev re] hilkişiyên ku hingê wî ji hevalên xwe re got: "Ger Bexdayî alaya Xelîfe derxin wê bişikênin û wan talan bikin." Ew ji nivro heya roj çû ava li binê gir rawestiya û li def û daholan xistin û kirin gazî: "Hayhê ev tola Ibn Miqedim e."⁷²⁴ Ibn Ebû Feras, bavê

⁷²² Li ser vê bûyerê bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 199. Bêguman ev bêtifaqiya navbera zaroyên Adil nişan û sedemê destpêka têkçûna Dewleta Eyûbîyan bû ji û çawa aqûbeta wan ya dijî Frengan di dema bi paş ve vegirtina Dimyatê û serketina wan cihê pesnê bûye ku Ibn Esîr bi xwe ji pesnê wan pê daye (El-Kamil, b. n., 10/394, sal 15), ev bêtifaqi ji bi rastî cihê kêmasiyê bûye. Ji xwe dawiyê hem ev hevkarîya bi Xwarizmîyan re û hevkarîya Melik Kamil ya bi împaratorê Rûmê Fredrikê II'em re dijî Melik Mi'ezem û hevkarê wî yê Xwarizmî ji bûye sedemê têkilbûna Xwarizmîyan di desthilata wan ya Kurdistanê û Şamê de û qelskirina Dewleta Eyûbîyan û herweha bûye sedemê spartina Qudsê bo mezinê Rûmê û kêmxistin û sistkirina piştgeriya wan di dema êrişên Moxolan de. Ji bilî vê jî ew bûye sedemê neyartîya navbera nişên pey wan ku hem bi hev ketine ta ku qels û lewaz bûne û hem ji hêzên Kurdan yên ku heya hingê bi dil û can di ber xizmeta wan de bûne û ji bo parastina dewlata xwe her mîxasî û egdî dikirin, ji wan hêrs bûne ku êdî wan di dema destdanîna Memlûkiyan ser desthilatdariyê de piştgeriya xwe pir kêm kirine û gava ku Memlûkiyan Tûranşahê kurê Melik Salih Necmedîn Eyûb kuştîye ji hêzan wan ew neparastîye û lê xwedi derneketine çawa ku dê li pêş ji êşkere xwiya bibe.

⁷²³ Ew Melik Mesûd Selahedin Iqşîs Yûsuf ibn Mihemed ibn Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî yê adsiz/bênaw bû (li gorî Ibn Esîr Etsiz/bêgoşt e) ku ji 612/1215'an ve desthilatdarê Yemenê bû û di sala 626/1228'an de miribû. Ibn Esîr, b. n., 10/437; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 199-200; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/227-228; Ibn Xelikan, b. n., 4/324, 326, 329; Ibn Wasil, b. n., 121-125; Ibn Kesir, b. n., 13/76, 95.

⁷²⁴ Li vê derê nivîskar îşaret bi bal bûyera navbera mîrê heciyên Şamê Mîr Şemsedin Mihemed ibn Miqedim û mîrê heciyên Îraqê Taştekin dîke ku Taştekin nehiştibû ew alaya Selahedin li ser Girê Erefê hilde û di nav wan de ser derketibû û ibn Miqedim hatibû kuştin. Belkî Melik Mesûd ji xwestibe heyfa wê bûyerê hilîne. Bnr. li jor r. 92; Ibn el-Esîr, b. n., 10/162-63; Ebû Şame, b. n., 3/274-275; İmad el-Katib, b. n., r. 120.

xwe ku şêxekî mezin bû şand cem Melik Mesûd, wî jê re xweş kir û wî ji pêwîstiya beremriya Xelîfe agahdar kir ta ku ber rojavakî wî destûra hilkişîna alaya Xelîfe da. Di wê salê de zordariyeke mezin jê dîyar bû ku hilkişîya ser kumbeta [ava] Zemzemê û balme/bindeq (guleyên hûr)⁷²⁵ avêtin kevokên Mekeyê û xulamên wî jî li cihê se 'yê bi şûr li nigên xelkê dixistin û digotin: "Haydê bi lez bimeşin." û Iqîs (Melik Mesûd) jî li avahiya siltaniyê razayî û serxweş bû.⁷²⁶

Tê (di vê sala 619/1222'yan) de gora Melik Adil ji keleyê bo medreseya ku li cem Dar ul- 'Eqîqê ava kiribû, hat veguhastin.

Em vegerin ser bûyera Celaledîn ku dema têkçûna xwe ya ji ber Cengiz Xan gihîst qeraxê Sindê, dît ku cihên revê ji ber girtîne, dora wî bi bobelatan pêçayî ye, li pey wî jî şûrên tûj in û li pêşberî wî jî [çemê mîna] deryaya rabûyî hebû. Wî hespê xwe avêt nav avê da gava tu riya xelasiyê tunebe di avê de bixeniqe. Bi qenciya Xwedê ew li wî çemê mezin derbas bû, bi nêzî çar hezar leşkerê xwe ve xelas bû û ew pêxwas û tazî mîna ku ji tirban rabûbin çûn gihan aliyê din. Sêsed siwar jî piştî derbasbûnê bi sê rojan çûn gihan cem Celaledîn û dû re jî Cemalê zirxdarês/zirxrês yê berpirsiyarê zerdxaneyê/zirxxaneyê ji hinek cihan ve bi keştiyeke ku tê de kinc û xwarin hebûn gihîşte cem û ev li cem Celaledîn bû sedemê çêkirina cihekî hêja ji Cemal re.

Dema Zana Şetrehê xwediyê Çiyayê Cûdî⁷²⁷ fêm kir ku Celaledîn şikiyayî hatiye hêla welatê wî û pê re jî siwarine hindik mane, rabûye bi qasî hezar siwar û pêncsed peyayî ve çûye ku here şerê wî û evnûçe ji Celaledîn re giran hatiye. Çunkî pê re hevalên wî yên birîndar hebûn ku ger bireviya nikaribûn tev bigerin û dizanî ku ger Hindî zora wî bibin dê wî bikin derbûmesel ji yên ku dixistin hesabê re jî. Ew di cihê xwe de qutifi û ferman li kesên bi xwe re

⁷²⁵ Di wê demê de kevanên bindeqavêj/guleavêj hebûn ku di nivê têla/jiya kevanî de cihekî weke qalikê gûzê gilover hebû ku gule (balmeyan: saçmeyan) dixistinê û berdidan teyr û tildûran. *Mustelehatu Subh el-E'şâ*, r. 68

⁷²⁶ Digel van kêmasiyên wî behsa çêyiyên wî jî hatine kirin, mîna ku Xaricî serkût kirine û ewleyîya heciyên Mekê parastîye, li ser meqamî kumbetek ava kiriye û di serdema wan de herkes li Meke û Medîne ewle û di xweşiyê de jiyaye. Ebû Şame, *Zeyl*, 238; Ibn Kesîr, b. n., 13/95.

⁷²⁷ Ew Qebace mihraceyê mirgeheke Hindê ya hêla Sindê bû. Nesewî, b. n., r. 163-69. Ya rastî bi navê cûdî ji bili çiyayê Cûdî yê herêma Botan ku dikeve navbera Cizîr, Şîrnex û Silopya tu dever û çiyayên din bi vî navî nayên zanîn, lê li hêla Hindê li vê navçeya ku nivîskar qal dike li keviya çemê Sindê devereke mezin bi navê Cûdepûr heye ku belkî ew be. Bnr. Muncid *fî l-Luxe we l-E'lam*, beşa agahan, herfa c, r. 221; li gorî noteke ser kitêba Ibn Aybeg Dewadarî mebest ji çiyayê Cûdî ew e ku dikeve ser keviya çemê Sindê ya hêla din. Ebû Bekir ibn Ebdullah ibn Aybeg Dawadarî, *Kenz ed-Direr we Camî' ul-Xurer*, Unîversîteya Qahîreyê, Qahîre, 1972, 7/259, not 3.

kir ku çî birîndarên karibin tev bigerin bila bi wan re herin û yê ku nikaribin jî bîn siwarkirin û yên din bila serê wan bê jêkirin. Wan weha kir û ew çû ku li çemê Sindê derbas bibe û bi yên bi xwe re xwe di nav hin satar û deviyan de veşêrin û bi tiştê ku bi destên wan bikeve di şikeftan de bijîn.

Ji xwe Hindî jî weha bawer bûn ku ew Tatar in. Peyade bi pêş ketin û Celaledîn jî bi siwaran ve mîna hêzên paşdar li paş ma. Şahê Hindê digel kesên pê re bi pêş ket û dema Celaledîn dît bi xwe û leşkerê xwe ve êrîşî wî kir, lê Celaledîn rawestiya heya ku nêzîkî wî bû û tîrek avêtê ku ji sînga wî şaş neçû, ew mirî kete erdê û leşkerê wî jî şikiya. Celaledîn hesp û mal û hejmarek ji wan ji xwe re girtin.

Dema Celaledîn û hevalê wî bi tiştên ku ji Hindîyan ket destên wan ve xwe rehet kirin û germaya ku cegeran dikelijîne sar bû, rabû çû Sicistanê⁷²⁸ ku Fexredînê walîyê Qebacê⁷²⁹ lê dima, wî ew [Sicistan] teslîmî wî kir, malê ku lê hebû girt, merivên bi xwe re jî pê qayil kir û ji wê derê çû Ewçayê,⁷³⁰ çend rojan dora wê pêça, lê ew bi tiştên ku jê re birin bi wan re li hev hat û ji wê derê çû Xanserê.⁷³¹ Xwediyê wê çû ket ber xizmeta wî û Celaledîn lê ma ta ku nûçeya çûna Şemsedîn Îletmîş⁷³² bi sih hezar siwar, sed hezar peyade û sêsed filî ber pê ve gihayê.

Celaledîn ji bo xweragirtinê bi hêla wî ve çû û di pêşiya wî de jî Cîhan Pehlewan Ozbek diçû, lê pêşniydeya Şemsedîn di rê de jê xalîfî û Ozbek rastî leşkerê Şemsedîn hat û êrîşî ser komeke wan kir, ew kuştin û birîndar kirin. Hingê yekî ku haya wî ji zahfiya leşkerê Şemsedîn hebû, giha cem Celaledîn û ew ji koma leşkerê wî yê pir agahdar kir û di pey de jî qasidê Şemsedîn Îletmîş yê lihevhatinê giha cem ku jê re got: “Neyarê dîn yê li pey te neveşartîye û tu jî îro Siltanê Misilmanan û kurê siltanê wan î, lê ez baş nabînim ku alîkariya te bikim, bes ger tu jî baş bibînî ez divêm keça xwe bidim te. Meyla Celaledîn jê re çêbû û bi qasidê wî re du hevalên xwe şand, lê ew der ji wan re xweştir hat û wan ew di ser wî [Celaledîn] re girt. Dû re xeber hatin ku

⁷²⁸ Sicistan herêmeke mezin û eyaleteke fireh e ku dikeve başûrê Hiratê. Yaqût, b. n., 3/214

⁷²⁹ Qebace desthilatdarê mîrgeha Hindê ya hêla Sindê ye. Bnr. nota jorin ya 707'an.

⁷³⁰ Li gorî Nesewî Ocaxî ye ku bajarekî ber hikimdariya Qebace ye. Nesewî, *Sîret*, r. 163

⁷³¹ Xanser/Xansar/Xanîsar gundekî Curbazîqana nêzîkî Hemedanê ye. Yaqût, b. n., 2/389

⁷³² Şemsedîn Îletmîş yek ji koleyên Tirk yê Dewleta Xûrî bû ku piştî têkçûna vê Dewleta Xûrî ew çûbû welatê Hindê, li bakurê wê mîrnişînyek damezrandibû û ji sala 608/1211 heya 634/1236'an li Delhiyê desthilatdari dikir. Nesewî, b. n., 165, not 1

Îletmîş, Qebace û mezinên din yê Hindê li ser Celaledîn bûne yek da wî li qeraxê ava Decnîrê⁷³³ bigirin. Ev yek jê re giran hat û rabû Cîhan Pehlewan kir cihgirê ser desthilatdariya xwe ya Hindê û çû Îraqê çawa ku dê di cihê wê de bê gotin.

⁷³³ Decnîr yek ji çemên nêzikî Sîsanê ye. Nesewî, b. n., 167-68

Sala Şeşsed û Bîstî (620/1223)

Tê (di vê sala 620/1223'yan) de Melik Eşref ji Misrê zivirî Şamê bi mebesta ku here rojhilat, Melik Mi'ezem çû pêşwaziya wî û pêşniyaz kir ku ew dakeve kelê, lê wî nekir û daket koşka bavê xwe. Piştî vê di navbera hersê birayan, Kamil, Eşref û Mi'ezem de dijîtî dest pê kir, Eşref spêdeyê zû rabû û çû [devereke nêzî Şamê bi navê] Dumyerê bê ku haya Melik Mi'ezem ji çûyîna wî hebe û qesta Heranê kir. Wî berê birayê xwe Şehabedîn Xazî kiribû cihgirê xwe yê Xelatê, ew kiribû welêhdê xwe û ew li ser hemî welatê xwe bi cih kiribû. Demek piştî bi alikariya kesên din yên mîna Mizaferedîn ibn Zeynedîn, Melik Mi'ezem û xwediyê Mêrdînê⁷³⁴ ku jê re gotin em li piştta te ne, dilê wî bijiya serîhildanê.⁷³⁵

Melik Eşref çû Sincarê, ji birayê xwe Şehabedîn Xazî re nivîstî û jê diva ku here cem, lê ew neçû û Melik Eşref jê re nivîst: "Birayê min tu bi Xwedê kî weha meke! Tu welêhdê min î, welat ji te re ye, gengîne hemî di bin fermana te de ne, tu bi gotina neyaran neke û mala xwe bi destê xwe wêran meke." Lê wî serî hilda û Melik Eşref ji leşkerê rojhilat û yê Helebê da hev û ew bi çek kirin û qesta Xelatê kir.

Melik Micahidê xwediyê Himsê jî xwe nêzikî Melik Eşref kiribû, ji ber vê jî Melik Mi'ezem ber bi Himsê ve çû, giha Hemayê û li Nefrîne⁷³⁶ daket ku di navbera wî û xwediyê wê de hevkarî hebû, lê ew daneket û jê re derî jî venekir, wî jî welatê Hemayê kir mîrgeh û zivirî Himsê û dora wê pêça. Leşkerê Himsê derket pêşberî wî, zora wî bir, hinek hêlên sipaha wî talan kirin û ew jî bê ku tişteki bi dest bixe zivirî Şamê.

⁷³⁴ Ew Melik Mensûr Nasiridîn Artuk Arslanê xwediyê Mêrdînê bû. Bnr. Leen Pool, *Tebeqatu Selatin Îslam*, 353-354

⁷³⁵ Ji bo van agahan bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 202; Ibn Kesir, b. n., 13/107; Ibn Wasil, b. n., 4/127-128; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/227-28.

⁷³⁶ Gundekî ber Deriyê Hemayê ye. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 202

Tê (di vê sala 620/1223'yan) de Mîr Mibarizidîn Senqerê Helebî⁷³⁷ wefat kir ku helwesteke wî ya bi navûdeng digel Selahedîn hebû. Ew navdarê bi qencî, mêrxasî û siwariyê bû. Ew li Qasyûnê li ser riya Şibl ed-Dewle ya piştî çiya, li bal rengxaneyê hat veşartin.

Tê (di vê sala 620/1223'yan) de Şêx Îmam Mewqif ud-Dîn⁷³⁸ Ebdullah ibn Ehmed ibn Qudame el-Meqdesî ku di sala pêncsed û çel û yekê (541/1146) de li Cemaîlê bûbû, wefat kir. Wî gelek kitêbên hêja nivîsîbû û di zanyariya tefsîr/rave, fiqh/hiqûq û hedîsê/ fermûdeyê de pêşewa bû ku di dema wî de piştî Şêx Ebû 'Emerê birayê wî jê zahidtir (terkîcihantir) kes tunebû. Ew yekî pir bişerm, asan(besît) û milahîm î nefspiçûk, xuyxweş, merd û camêr bû û ji belengazan hez dikir, kesê ew didît mîna ku eshabeyekî bibîne û nûr ji rûyê wî dibariya; ew roja îda remezanê mir û li Qasyûnê hat veşartin.

Tê (di vê sala 620/1223'yan) de Îmam Fexredîn ibn 'Esakir⁷³⁹ jî wefat kir ku biraziyê Hafîzê xwediyê Tarîxa [Dimeşqê] bû. Wî li medreseya Carûxiye ya Şamê û ya Selahî ya Qudsê ders daye ku yekî zahid î xwedênas/abid bûye û gelek kitêbên wî hene. Ew li Şamê îmamê Şafi 'îyan bû û li şerefeya jorîn ya başûr ya goristana mitesewifan hat veşartin.

Tê (di vê sala 620/1223'yan) de Ezedîn Muzaffer ibn el-Mueyyid ibn el-Qelanîsî ed-Dimeşqî⁷⁴⁰ ku yek ji mezinên Şamê bû, wefat kir. Ew yek ji hevalê Şêx Tacedîn el-Kindî bû û li hedîsê guhdarî dikir, ji zanayan hez dikir û camêrekî nefspiçûk bû.

⁷³⁷ Ew Mîr Mubarizidîn Senqerê Helebiyê Selahî û bavê Zehîr Xazî ibn Senqer bû ku berê li Helebê dima, lê dû re çûbû Mêrdînê û hingê Melîk Eşref jê fikar kirin û ji Melîk Mî 'ezem xwest ku wî bîne ber hikmê xwe da jê piştrast bibe û wî jî kurê wî Zehîr şand cem û sozê mirgeh û tiştên zêde pê re da ta ku ew anî Dimeşqê û di vê salê (620/1223) de lê mir. Tê gotin ku ew berê di ber xizmeta Şems ed-Dewle Toranşah/Tûranşah de bûye. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 203

⁷³⁸ Ew Mewqifidîn Ebû Mihemed Ebdullah ibn Ehmed ibn Mihemed ibn Qudameyê Meqdesî bû û birayê Şêx Ebû Emerê navdar bû. Ew zanayekî dîndar û bi navûdeng bû ku gelek berhemên hêja di Fiqhê/şerîet/Hiqûqa Îslamê û zanînen dînî yên din de nivîsiye, ew di sala 541/1146'an de bûbû. Ji bo agahên bêhtir li ser wî û berhemên wî bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 211; Ibn Kesîr, b. n., 13/107-109.

⁷³⁹ Ew Fexredîn Ebû mensûr Ebdurehman (550-620/1155-1223) ibn Mihemed ibn Hesen ibn Hibetullah ibn Ebdullah ibn Hiseynê Dimeşqiyê biraziyê Ibn Esakirê xwediyê Tarîxa Şamê bû ku di sala 550/1155'an de hatibû dinê. Ibn Esîr, b. n., 10/438; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 206-210

⁷⁴⁰ Ew Ezedîn Mizafer ibn Es 'ed ibn Hemzayê Temîmî bû ku naskiriyê bi Ibn el-Qelanîsî bû û neviyê yek ji mezinên Şamê Ebû Ye`ela Hemza bû û li ser kitêba bi navê Tarîxa Melîkên Şamê zeylek yanî berdewamiyek nivîsîbû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 204; Ibn Kesîr, b. n., 13/87.

Sala Şeşsed û Bîst û Yekê (621/1224)

Tê (di vê sala 621/1224'an) de Melik Eşref qesta Xelatê kir da wê ji destê birayê xwe Şehabedîn Xazî derxe ku wî [leşker] kom kiribû⁷⁴¹ û ew xistibûn ber kar; wî şerekî dijwar kir lê xelkê Xelatê ji Melik Eşref hez dikir. Şehabedîn li ber deriyekî şer dikir, lê xelkê Xelatê sancaqên Melik Eşref di deriyekî din re derxistin ser sûrê û gazî kirin: "Melik Eşref serkeftî ye." Şehabedîn Xazî hilkişiya keleyê, du rojan lê ma, lê dû re daket cem birayê xwe ku wî ji jê re got: "Tu gunehê te tune, ez dizanim ku ev tişt hemî ji bin serê Mizafereînê xwediyê Erbilê derketiye."⁷⁴²

Mizafereîn ji dema Melik Eşref berê xwe dabû Xelatê û hemî leşkerê Mûsilê bi xwe re biribû, dilê Mizafereîn bijiyabûyê⁷⁴³ çunkî ew ji leşker vala bûbû. Komek ji giregirên wê (Mûsilê) jî jê re nivîsibûn û ew jî bi leşkerê Erbilê ve derket û daket ser Mûsilê bi hêviya ku Melik Eşref dê bi bûyera Xelatê ve bilebibe û demeke dirêj li ser bimîne û dê Muzafereîn jî bi vê fersendê Mûsilê bi dest bixe. Bedredîn Lu 'lu' deriyên wê rada û di nav sûrê de bi mêrxas û amîyan hemî ve pê re şer kir.

Ji xwe gava giregirên Mûsilê ji Mizafereîn re nivîsibûn jê re sond xwaribûn ku çi dema berê xwe bide Mûsilê dê bi stuyê Bedredîn bigirin, deriyên jê

⁷⁴¹ Bi Melik Eşref re leşkerê Heleb, Cizîre û Mûsilê hebû. Ibn Wasil, b. n., 4/140

⁷⁴² Xelkê Xelatê ji ber ku xuyê Melik Eşref ji yê Melik Xazî çêtir û xweştir bû ji Melik Eşref hez dikir û dixwest ku di bin desthilatdariya wî de bin û gava wî dora wê pêça xelkê ew sipart Melik Eşref. Melik Xazî xwe di keleyê de asê kir heya bû şev û hingê daket cem kekê xwe Melik Eşref ku wî ji tiştê pê nekir, lê ji bilî Meyafarqînê milkê xwe yê di destê wî de jê sitand. Ibn Esîr, b. n., 10/441; Ibn Kesîr, b. n., 13/88.

Ji xwe weke ku tê zanîn Eyûbîyên Kurd digel dijberiya navbera wan ji ji bo desthilatdarî û hikimdarîyê heya wê demê û du dehsal piştre ji destên xwe nexistine xwîna hevdu. Ev taybetîyeke qenc ya malbata Eyûbîyan bû ku di nav malbatên din de kêma hatiye dîtîn, bi taybetî jî malbata Selçûqîyan û yên derûdorên wan gava birayek zora bira yan jî kurapê xwe dibir û dihat ser hikim yê din yan dikuşt, yan diavête zindanê û tê de dihişt heya ku tê de dimir. Ibn Wasil, b. n., 4/140

⁷⁴³ Mizafereîn ji Bedredîn Lu 'lu' hêrs dibû çunkî wî desthilata Atabegîyan ji Mûsilê qut kiribû û herdu kurên Melik Qahir ku zarokên qîza Mizafereîn ya ji Rebi'e Xatûna xweha Melik Adilê Eyûbî bû, kêma xistibû û welatê mêrê qîza wî ya din Emadedîn Zengiyê kurê Nûredîn ji jê sitandibû ku ji ber van sedeman wî xwe amade kir û çû ser Mûsilê, da jê bistîne. Ibn Wasil, b. n., 4/137-138

re vekin û Bedredîn bidin wî, lê tiştekan ji wan pêk nehat. Ew li ser Mûsilê ma heya xeber jê re hat ku Melik Eşref Xelatê ji Şehabedîn xazî girtiye û hingê li cem Mizafeređîn mayina di cihê wî de jê re dîyar bû û ew zivirî Erbilê bê ku texmîna wî bê cih. Ew gelek pê xemgîn bû, çunkî daketina wî ya ser Mûsilê bi hevkarîya Melik Mi'ezem Îsa bû.

Melik Mi'ezem jî bi leşkerê xwe ve ji Dimeşqê derketibû û daketibû ser Qutneyê,⁷⁴⁴ lê dema nûçeya teslîma Xelatê û vegera Mizafeređîn ji Mûsilê ber bi Erbilê ve gihabûyê, hingê Melik Mi'ezem jî bê rêkûpêk bi leşker ve vegeryabû Dimeşqê.

Melik Eşref sê rojan li Xelatê ma, dû re ew spart ustadarê xwe Ezeđîn Aybeg û Hacib Elî û daket Serê Kanîyê, Şehabedîn Xazî jî bi birînên ku di şer de girtibû zivirî Meyafarqînê.

Tê (di vê sala 621/1224'an) de Melik Mi'ezem kurê xwe Melik Nasir Dawid şand Erbilê⁷⁴⁵ û di ser Hedîseyê re ji Firatê derbas bû û yên pê re jî ustaddar Ezeđîn Aybeg⁷⁴⁶ û Riknedîn el-Felekî bûn ku li Hedîseyê jê veqetiyên û vegeryan. Ew giha Erbilê, dît ku Mizafeređîn di nêçîrê de hespekî ew tera kiribû, nigê wî şikestibû û ji ber vê jî nikaribû here pêşwaziya Nasir. Nasir kete cem, ew pê kêfxweş bû, pir qedrê wî girt, ew daxist keleya Erbilê û bi wî û hevalên pê re li gorî yê mîna xwe ew pîledar kir û Piştderê⁷⁴⁷ bi mîrgehî dayê.

Bedredîn Lu'lu' jî bi hêza ku ji Melik Eşref digirt dest danî ser Mûsilê.⁷⁴⁸

Tê (di vê sala 621/1224'an) de Melik Mesûd Iqşîs ku yekî himetbilind bû ji Yemenê hat welatê Misrê ji bo xizmeta bavê xwe û Melik Kamil derket

⁷⁴⁴ Qutne/Qetne/Qeten gundek ji yên Dimeşqê ye. Yaqût, b. n., 4/425

⁷⁴⁵ Melik Mi'ezem dixwest ku li dijî yekîtîya navbera herdu birayên xwe Melik Kamil û Melik Eşref yekîtîyeke ku Mizafeređîn ibn Zeynedînê xwediyê Erbilê û Siltan Celeleđîn Xwarizmşah Menkbirtî ji tê de bin, pêk bîne. Ibn Wasil, b. n., 4/142; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 214; Ibn Kasîr, b. n., 13/88; Ibn Texreberdî, b. n., 6/257.

⁷⁴⁶ Li pêş ev Ezeđîn Aybeg mîna ustadarê Melik Eşref derbas bû ku wî ew bi Hacib Elî re danibû ser xelatê. Bnr. çend rêz li jor.

⁷⁴⁷ Pişteder kûranekê fireh li herêma Başûrê Kurdistanê ye ku bi ser Silêmanîyeyê ve ye û navenda wê ji Qeladiz e û sînorên wê jî ji rojhîlatê ve digihîje Îranê, ji bakur ve digihê çiyayê Qendilê û ji başûr ve jî digihê çiyayê Asûs û ji rojava ve digihîje derbenda çiyayê Kîwerşê. Bnr. Xezrecî, *Tarîxa Dewleta Kurdistan*, b. n., çapa Erebî, r. 353, not 1.

⁷⁴⁸ Ev Bedredîn Lu'lu' di dewleta Mehmûd ibn Qahir de bûbû xwediyê desthilatê, dû re Mahmûd dabû xeniqandî û gotibû ew miriye û dest danibû ser welatê wî yê Mûsilê. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 214; Ibn Texreberdî, b. n., 6/257.

pêşwaziya wî. Pê re sê fil hebûn ku li ser yekî ji wan textekî fireh ji darê abnûs hebû ku deh kes dikaribûn li ser rûnin û şer dikir û li ser stuyê filekî jî ew siwar bû û bi destê wî jî seyekî hesin hebû ku çawa biviya weha bi kar dianî. Dema ku nêzî Melik Kamil bûn li filên bi xwe re ferman kir, ew nix bûn, xwe kubandin û serên xwe danîn erdê ber xizmeta Melik Kamil. Di nav diyariyên ku ji bavê xwe re anîbûn de dused xizmetkar û barên bixûrê, bihxweşiya nedê, misk û enberê û perûyên yemenî hebûn.

Tê (di vê sala 621/1224'an) de Melik kamil Dar el-Hedîsa navbera herdu qesran ava kir.

Em vegerin Bûyera Siltan Celaledîn Xwarizimşah; dema ew ji Hindê zivirî Kermanê wî û kesên pê re di berrîyên navbera Hind û Kermanê de gelek ezîyet û tade dîtî û pir westiyan. Merivek ji wan dema rabûna bayê samî/semûn mîna tagirtîyan hilma xwe dida. Ew her di tade û westanê de bûn heya ku bi çar hezaran ve gihan Kermanê û di nav wan de yê ku li çêlek û keran siwarbûn hebûn. Buraq el-Hacibê ku cihgiriya birayê xwe Xiyasedîn dikir, li wê derê dima. Celaledîn çend rojan lê ma û dû re ji wê derê çû Şîrazê ku Eta`u d-Dewleyê xwediyê Yezdê⁷⁴⁹ çû cem û jê re rasipêriya xwe diyar kir, bi hatina wî şad bû û dîyarî û xizmetên layiqê pileya wî jê re pêşkêş kir.

Atabeg Se`dê xwediyê Faris ji birayê wî Xiyasedîn xeyidîbû ku Celaledîn xwest wî haş bike û qîza wî jê xwest, wî jî erê kir. Celaledîn bi zavetiya wî hêviya alîkariyê kir û ji Şîrazê rabû çû Îsfahanê. Qazî Riknedîn Mesûd ibn Sa`id derket çû pêşiya wî û giregirên Îsfahanê jî ew pêşwazî kirin û hesp û hejmarek kes û mal û kinc jê re birin û bi hatina wî dilşad bûn.

Dema Xiyasedîn hatina wî ya heya nav welatî seh kir bi sih hezar siwar ve siwar bû da wî ji welat derbixe. Gava Celaledîn ev yek bihîst ji amanca xwe bêhêvî bû û rabû tewildarê/mîrê axura xwe şand cem Xiyasedîn ku digot: "Ew tade û renca ku piştî Siltan bi serê min ve hat û min kêşa, ger min ji çiyar re jî bigota dê li hilgir û bargirê wê bihata rehmê û gava erd li min teng bû min xwe avête cem te da ez çend rojan xwe li nik te rehet bikim, lê dema min fêm kir ku ji mêvana re ji bilî şûr tiştêk nîne ez pol û poşman zivirîm û hê jî bi poşmaniyê dagirtî me. Wî (dilê) Tûlî Xanê kurê Cengiz Xan ku çawa

⁷⁴⁹ Yezd bajarekî Navbera Nîsabûr/Nîşapûr, Şîraz û Îsfahanê ye ku dikeve kûrana Istexrê. Yaqût, b. n., 5/498

me berê got, li cenga Bîrwanê⁷⁵⁰ ya li ber hev rêzbûyî kuştibû, jê re şand. Dema Xiyasedîn name bihîst rabû bi dilovanî çû Reyê û ji mebesta xwe ya dijî birayê xwe vegeriya û leşkerê wî li havîngehan belav bû.

Celaledîn bi qasidê xwe re hinek gustîl jî şandibû û ferman lê kiribû ku wan weke nişanên wî bigihîne serdarên Siltan, îcar hinekan ew girt, bêdeng bûn û ji veqetîn û gihîştina wî û dest berdana ji birayê wî Xiyasedîn re erê kir û hinekan jî bi lez ew gihand Xiyasedîn. Hingê wî dest danî ser peyambir û Celaledîn jî bi sê hezar siwarên mêrxastirîn ve û peyayên tecrûbekirî û şerdîtî ve bi lez çûyê ta ku Xiyasedîn bêgav kir û lez lê kir da ji bo şerê wî xwe amade neke, ew li hespê ber derîzanê siwar bû û çû keleya Siloqan ya navçeya Kermanê. Celaledîn kete çadira wî ku diya Xiyasedîn tê de bû, wî edeb û rûmetgiriya xwe û xizmetgêrî û qedirgiriya xwe pêk anî û ji aciziya Xiyasedîn û reva wî re na kir û got: “Ji wî pê ve zarûyên bavê min nemane û ez çî mayê ku bivê û jê re xweş be, pê re me.”

Wî diya wî bi van agahdariyan ve şand cem Xiyasedîn ku ew vegerand ber xizmetê, Siltan bi mihrîvanî ew qebûl kir, jê hez kir û qencî pê re kir. Hê demeke hindik neçûbû ku desthildarên zordar ji tirsra wî ji Xorasan, Mazenderan û Îraqê hatin ber dergahê Celaledîn. Ji wan yê ku qencî pê kir û zivirî cihê xwe, yê ku gunahê zordariya xwe kişand û wezîr û serkar jî bi kaxezên mora siltaniyê li hawîrdoran belav bûn û ew (hawîrdor) girtin.

Dema Celaledîn bi cih ji birayê xwe ewle bû rabû çû Xuzîstanê,⁷⁵¹ lê ma û peyamnêrekî⁷⁵² bi nameyekê ve şand Bexdayê ku di nameya wî de gilî û gazin hebûn⁷⁵³ ku gava ew giha Bexdayê qencî û rûmet jê re hat girtin. Peyamnêr demeke dirêj li Bexdayê ma heya ku Siltan Meraxeyê⁷⁵⁴, hingê qedirgirtî û qencîpêkirî destûra vegera wî hat dayin û ji Dîwana Hêja li armanca ku pê hatibû, qencî jî hat zêdekirin.

⁷⁵⁰ Bîrwan ew deşt û gazên bakur-rojhilatê bajarê Xezneyê ne ku li wê dêrê cenga sala 618/1221'ê ya navbera Siltan Celaledîn Menkbirtî û Moxolîyan qewimibû û Siltan ji bo demekê zora wan biribû. Nesewî, b. n., r. 16

⁷⁵¹ Xuzîstan eyaleteke mezin î fireh e ku hawîrdorên Ehwaz, navbera Faris, Besra, Wasit û çiyayê Loristanê ku cînarê Îsfahanê ye, digire nav xwe. Yaqût, b. n., 2/462.

⁷⁵² Ew Qasid Zîya' u l-Milk Elaedîn Mihemed ibn Mewdûdê Arizî bû. Nesewî, b. b., r. 192

⁷⁵³ Berê Xelîfê Nasir li Dînillahê Ebasî li pêşberî neyarê xwe siltanê dawî yê Selçûqîyên Îraqê Tuxril ibn Alparslan ibn Mihemed ibn Melikşah ibn Alparslan ji Elaedîn Tikiş Xwarizimşah alîkarî xwestibû ku nêzî Reyê di navbera Tikiş û Tuxril de herb derketibû û Tuxril hatibû kuştin. Hingê Xwarizimîyan jî Xwestibû ku ew ji mîna Selçûqîyan li Baxdayê bibin xwedî desthilar û li navenda xelîfetiyyê bibin xwedî milk û lê xebitîn ku dest deynin ser Bexdayê. Ji bo agahên bêhtir bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/232-233; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 153-155; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/211-212; Ibn Kesîr, b. n., 13/83.

⁷⁵⁴ Meraxe bajarekî navdar yê Azerbaycanê ye. Yaqût, b. n., 5/109

Bi hatina biharê re Celaledîn ji Azerbaycanê bi rê ket û çû giha Deqûqayê, lê xelkê wê derket ser sûran û çêr û pêçariya pê kirin, çunkî wan bihîstibû ku ew dê here êrîş bibe ser Dîwana Hêja. Vê yekê ew hêrs kir û ferman da ku herin ser, hê qasikek neçûbû ala hilkişiyên, qebralixê da pey hev û şûr xist nav xelkê wê û hetik û talan û şewatê jî dest pê kir.

Ew ji wê derê rabû çû Azerbaycanê û peyamnêran bi nameyan ve ji mezinên Şam, Misir, Rûm û Cezîreyê re şand ku di wan de welat û keleyên bin destê xwe û rasipêr û leşkerên ber mahîyeta xwe dîyar dikir. Dû re Siltan di erdekî bi giya û şînahî û avên liherik de bi hêla Ewcanê ve çû ku Tataran di destpêka hatina xwe de bajarên wê wêran kiribû. Ew demekê lê ma û xelk ji Tebrêzê⁷⁵⁵ ber pê ve bi rê ket û hinek ji kesên Tebrêzê jî dilê wî bijandin vegirtina wê. Ew çûyê û ji her hêlê ve dora wê girt, serekê wê Nîzamedînê kurê Şemsedînê Tuxrayî jî derket pêşwaziya wî ku qîza Siltan Tuxril jî lê bû. Wê qasidekî şand cem Siltan û jê ewleyî xwest, Siltan erê kir û di sala şeşsed û bîst diduyan (622/1225) de ew teslîm girt.⁷⁵⁶

⁷⁵⁵ Tebrêz/Tewrêz navdartirin bajarê Azerbaycanê û navenda wê ye ji. Yaqût, b. n., 2/15

⁷⁵⁶ Ji bo berfirehtir agahên ser peymanê diji Celaledîn û biryara teslimkirina Tebrêzê bo Ozbeg Mistexlîn û vegera wî ya piştî cenga bi Gurciyan re û têkbirina wan, ketina wî ya Tebrêzê, kuştina serekê komployê û zewaca wî bi jina Ozbeg re, bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/450-451.

Sala Şeşsed û Bîst û Diduyan (622/1225)

Tê (di vê sala 622/1225'an) de Melik Mi'ezem, Ibn Ke'kî û hevalekî wî li ser serî daleqand, çunkî dema Melik Mi'ezem li Kerekê bû bihîstibû ku ev Ibn Ke'kî ku serekê rêxistinekê bû, ji Melik Salih Îsmâil re gava li Busrayê bû gotibû, ez dê ji te re Şamê vegirim.⁷⁵⁷ Melik Mi'ezem jî ji walîyê Dimeşqê re nivîsbû ku wan daleqîne, ew çend rojan weha bê nan û av ku tu kesî newê-ribû bide wan, man û mirin.

Tê (di vê sala 622/1225'an) de Serdarê Bawermendan Îmam Nasir lî Dînîllah Eb ul-Ebas Ehmed ibn Îmam el-Mustedî' bi Emrîllah wefat kir û bi kurê wî Îmam Zahir lî Dînîllah Ebû Nesr Mihemed re peyman hat çêkirin ku temenê wî pêncî û du salî bû. Jê re hat gotin: "Tu berê xwe fireh meke!" Wî got: "Çandinî derbas bû" û jê re gotin: "Xwedê bereketê bide te û temenê te." Wî got: "Yê ku piştî 'esir dikanê veke dê çi qazancê bike." Xelkê jê hez dikir û wî jî mal li xelkê belav kir û bac rakirin, lê Îmam Nasir [bavê wî] yekî zorba, xwînrej, çikûz û tirsinak bû ku temenê wî û xelîfetiya wî dirêj bû ta ku di dawîya emrê xwe de kor bû.

Dema Siltan Mihemed Xwarizmşah ku ber bi Bexdayê ve diçû giha Hemedanê, hingê wezîrê wî [Xelîfe] ji Tataran re nivîsî, ji bo hatina ser welatan cesaret daye wan û ji Xwarizmşah re jî name nivîsî ku destpêka wê ev bû:

Ez ji bo 'Emr ditirsim ku ji cengê re jî sûretek heye
hatina zilamên ku ez tê de tu rindî nabînim.

Ji xwe ev bû sedemê derketina Tatarên ... weke me berê jî gotibû.⁷⁵⁸

⁷⁵⁷ Ev Şemsedîn Ke'kî yekî dewlemend û xwedî milk bû ku serkê partiyekê bû, gelek kes li pey wî hebûn û gelek caran di nav bajêr de xirecir derdixist û bi hêza xwe xerabi bi xelkê dikir. Ji bo berfirehi bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 218.

⁷⁵⁸ Ji bo agahên berfirehtir bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/409, 413; Ibn Wasil, b. n., 4/39, 170-171; Ibn Kesîr, b. n., 13/115.

Tê (di vê sala 622/1225'an) de Seyfedîn Elî ibn Elemedîn Silêman ibn Cender⁷⁵⁹ ku eslê wan ji Bewazicê⁷⁶⁰ bû, wefat kir; ew yek ji mezintirîn serdare Helebê bû. Wî pir xêr û sedeqe didan û xwedî qencîyeke zahf bû ku li Helebê du medrese, yek ji Şafî 'î û yek jî ji Henefîyan re ava kiribû û di riyana de jî gelek xan⁷⁶¹ ava kiribûn.

Tê (di vê sala 622/1225'an) de Melik Efdel Nûredîn Elî ibn Selahedîn Yûsuf ibn Eyûb wefat kir; ew di sala [pêncsed] û şêst û pêncan (565/1169) de li Misrê hatibû dinê. Ew ji Ezîz Osman û Zahir Xazî mezintir bû û şairekî hêja yî xetxweş bû ku dema Melik Adil û birayê wî Melik Osman lê bûne yek û Şam jê stendin, wî ji Xelîfe re bi xwe nivîsî:

Mezinê min bi rastî Ebû Bekir û hevalê wî
Osman bi devê şûr mîrata Elî nehiştin

Tu li bextê vî navî binêre bê çawa
Yê pêşî çî tişt ji yên dawî wergirt

Ew welîhdê bavê xwe yê Şamê bû lê gava Selahedîn wefat kir Melik Ezîzê birayê wî û Melik Adil pêkve çûn dora wî girtin, Şam jê sitandin û Melik Ezîz ew da Melik Mi'ezem kurê Melik Adil. Hingê Melik Efdel li keleya Serxêdê hat girtin⁷⁶² ta ku Melik Ezîz Osman wefat kir⁷⁶³ û kurê wî Melik Mensûr ket cihê wî. Ji ber ku ew biçûk bû hingê nêrîna serdaran bû yek ku Melik Efdel ji zindanê berdan û kirin cihgir û wesîyê Mensûr. Îcar gava Melik Mensûr⁷⁶⁴ wefat kir demekê rewş jê re baş li hev hat, lê dû re ew bi bira-

⁷⁵⁹ Ew Seyfedîn Elî ibn 'Elemedîn Silêman ibn Cender bû ku yek ji serdaranê mezin yê Helebê bû. Ew xweyxêr û xwedî sedeqeyê daimî bû û ji her yek ji Henîfî û Şafî 'îyan re medreseyek ava kiribû. Wî di sala şeşsed û bîst û diduyan (622/1225) de wefat kir. Ebû Şame, *Zeyl*, 220, Ibn el-Kesîr, b. n., 13/83

⁷⁶⁰ Bewazic bajarekî nêzîkî Tikrîtê ye û dikeve devera ku Zabê jêrîn dirije ser Dicleyê. Yaqût, b. n., 1/596

⁷⁶¹ Xanên berê mîna Otel û Motelên vêgavê bûn ku rêwî bi şev lê diman, dixwarin û vedixwarin, dawarên xwe bi alif û av dikirin û xwe jî lê rehet dikirin.

⁷⁶² Ew di navbera salên 590-592/1193-4-1195'an de bû ku Melik Adil bûbû cihgirê biraziyê xwe Melik Ezîz Osman yê Dimeşqê û li ber fersenda xwe rawestiyabû ta ku desthilatdarî xist destê xwe û dû re xwe serbixwe kir. Ji bo agahên zêdetir bnr. Ibn Esîr b. n., 234, 239, 242; Ebû Şame, *Rewdeteyn*, 4/252-253; Ibn Wasil, b. n., 3/14-15, 27-36; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/252-253; Ibn Kesîr, b. n., 13/10.

⁷⁶³ Mîrina wî di sala 595/1198'an de bû. Ibn Esîr, b. n., 255; Ibn Xelîkan, b. n., 3/219.

⁷⁶⁴ Ew Nasirudîn Melik Mensûr Mihemed bû ku dema bavê wî miribû temenê wî 10 salî bû, dû re di sala 596/1199'an de Melik Adil xurbê jî ser navê wî da birrîn û ji ber ku ji hêza hevalên bavê wî ditirsîya rabû di sala 598/1201'ê de ew û hemî kesên malbata wî û mêrxasên wî ji Misrê derxist û şand Rehayê. Ibn Esîr, b. n., 10/265-266.

yê xwe Melik Zahir û Melik Mucahidê xwediyê Himsê ve çûn dora Şamê⁷⁶⁵ girtin.

Fexredîn Ciharkes/Çerkezê koleyê bavê wî jê aciz bûbû ku memlûkên Selahiye jî jê dûr xist û hemla wan da ser Melik Adil, herweke ku Mîr Hisamedîn Eb ul-Hîca es-Semîn jî berê xwe da hêla Melik Adil. Hingê Melik Zahir jî ji guhê Dimeşqê jê veqetiya û çû Helebê û serdaran jî berê xwe jê vegerand ku ew jî ji Şamê bi rêket ku here Misrê û Melik Adil jî da pey heya ku li Sayihê⁷⁶⁶ li ber hev rêz bûn û Melik Adil ew şikand û ew têkçûyî veqeriya Qahîreyê.

Ji bo xuy û exlaqê wî tê gotin ku, wî ji koleyekî xwe yê bi navê Zeytûnî hez kiriye û dema Melik Adil roja Sayihê ew dîl girtiye hingê Melik Efdel li ser wî hişê xwe winda kiriye û ji Melik Adil re nivîsiye ku ger ew wî bidê dê welatê Misrê teslîmî wî bike.⁷⁶⁷ Li ser vê şair gotiye:

Ey milkfiroşê welatê Misrê bi zenxa zeytûnê
Ez sond dixwim tu spehîtiya “We t-Tînî We z-Zeytûnî” yî

Wî ew jê re şandiye û wî jî Misrê daye Melik Adil û wî jî Simeysat dayê û lê miriye, ew veguhestine Helebê û li piştta wê hatiye veşartin.

Tê (di vê sala 622/1225’an) de çawa me got, Siltan Celaledîn Xwarizmşah Tebrêzê ji qîza Siltan Tuxril girt, ji dêl ve Xoyê⁷⁶⁸ dayê û Siltan çû saraya siltaniyê ya Tebrêzê.

Dema nûçeya destdanîna Siltan ya ser Azerbaycanê û Tebrêzê giha Gurcîyan,⁷⁶⁹ ew ji encamê tirsîyan û bi şêst hezar kesî ve li cihekî bi navê

⁷⁶⁵ Ew di sala 597/1200’î de bû ku tê de bi ser neketin çûnkî hem wî li hember Melik Zahir çikûzî û ezezî kir û apê wî Melik Adil jî navbera herduyan nexweş kir û ew berdan hev. Ibn Esîr, b. n., 269-270; Ibn Wasil, b. n., 3/14-15; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/174-175; Ibn Kesîr, b. n., 13/9.

⁷⁶⁶ Sayih ji kesê ku ji Şamê here Misrê re dibe qonaxa dawî û dikeve hêla çepê gava berê meriv li Misrê be. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 12/155; Ibn Xelikan, *Wefeyat el-E’yan*, 1/39.

⁷⁶⁷ Çavkaniyên din berevajiyê nivîskarê me gelekî pesnê Melik Efdel û paqijî, dilpakî û qenciya wî didin; weke nimûne Ibn Esîr dibêje: “Ew yek ji newazişê demê bû ku di melikan de kesî mîna wî nebû, ew yekî qenc, dadmend, hêja, milayîm û camêr bû . . . Bi gelemperî tê de hêjayî û pesnên qenc ku di pirê şahan de ninin, civiya bûn û bi mirîna wî re hemî karên qenc i giram jî mirin. Ibn Esîr, b. n., 10/445. Herweha ji bo qenci û pesnên wî bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mîrat uz-Zeman*, 8/637; Ebû Şame, *Zeyl*, 219-220; Ibn Xelikan, b. n., 3/366; Ibn Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 256-265; Ibn Wasil, b. n., 4/155-158.

⁷⁶⁸ Xoy bajarekî navdar yê Azerbaycanê ye. Yaqût, b. n., 2/467

⁷⁶⁹ Gurcî xelkê Gurcistanê ne ku dikeve navbera Kafkasya û welatê Serîrê û paytexta wê Tiflîs e. Yaqût, b. n., 4/506

Kerba⁷⁷⁰ civiyan. Lê belê Siltan bi kombûna wan hisiya û bi leşkerê xwe yê pê re mayî ve ku pirên wan şandibû mîrgehên wan yên Îraqê û yên din, çû wan. Wextê ew gihîşt kenarê çemê Arasê dît ku wa pêşengên sipaha wî li wê derê rawestiyane. Wan ew li ser zahfiya dijmin agahdar kir û bersiva wî jî bû ew ku xwe bi hespê xwe ve avêt çem, ew da ber zengoyan heya xwe gihand bihor û leşkerê wî jî da pey. Ew çûn heya gihan Kerba û li wê derê Gurciyan dît in ku bi hejmareke pir ve ji serê girekî bilind dadikevin. Wî leşkerê xwe kir telp û rêz kir, lê ew daneketin pêşberî wî û dema roj çû ava jî wî xargeheke piçûk li pişt navendê danî, tê de raza û ji xan û serdaran xwest ku heya serê sibê bi nobet şiyar bin. Dema bû sibe û Siltan neyar weke berê bê lebt dît, ew rabû ber bi wan ve hilkişiya û telp jî mîna ku baz baskê xwe bihejîne pê re lebitîn û hêla çepê jî ji bo hilkişînê lez kir ku birayê wî Xiyasedîn jî tê de bû.

Gurcî bi telpî siwar bûn û çûn pêşiya wî ku telp bi hev ketin û ewrê êriş û tîran hewayê tarî kir, Misilman ketin nav kafîran û siwar jî ketin nav peyadeyan û telpên siltaniyê û leşkerê Îslamê cih li wan teng kir. Ew şikiyayî reviyayan, ber bi serê çiyayê ve hilkişiyay û derbên şûr jî her li ser piştê wan bûn heya ewle bûn ku ew ji hev belav bûne û reviyane çûne; hingê dît in ku wa çar hezar kuştî ji wan li erdê mane. Siltan li ser girekî rawestiya û ji her hêlê ve dîl bi cem wî ve dihatin anîn û ew li ser hespê siwar ma heya ku leşker jî pey wan bi mal û pertal û dîlan ve vegeyriya. Jê re xargah hat vedan û ew lê daket, lê heya ku xelkê pêl cendekê kuştiyan nekira tu kes nedigha cem.

Şemsedînê Qumî ku teşrîfdarê Atabeg Ozbeg bû digot: “Dema dagîrkirina Gurciyan xwediyê/mezinê min ez şandim Gurcistanê ku qralê wan Şelût hingê ez sirt pêşwazî kirim û got; min diva ku Elîyê kurê Ebû Talib heya dema min bimaya, da min hikmê xwe nîşanî wî bida ku pê rojên Bedir û Xeyberê bida jibîrkirin.” Îcar dema ew wê rojê şikiyan hingê rûyê wî tev bûbû bi xwîn û di nav kuştiyan de razabû ta ku Xiyasedîn ibn Daye ew derxistibû û destgirêdayî anîbû cem Siltan. Xwedê ew di doza ku dikir de derewîn derxist, Siltan ewleyî dayê û li kuştina wî lez nekir, ew çû ser keleya bajarê Rûbînê⁷⁷¹ zor dayê û ew di gavê de vegirt. Dû re li qazî ferman kir da Misilmanên wê ji wan veqetîne ku ji Misilmana re gelek mal, destkeftî, carîye, kole û dîl jê derketin.

⁷⁷⁰ Cihêkî Azerbaycanê ye ku dikeve ser sînorê zozanan. Nesewî, *Sîret*, r. 197

⁷⁷¹ Ew Rûbîndiz e ku yek ji keleyên nêzikî Erdebîla Azerbaycanê ye. Nesewî, b. n., r. 23, not 2, r. 222, 264, not 1 û 2.

Xwediyê Sirmariyê⁷⁷² giha ber xizmeta wî, wî qencî bi wan re kir û ji wan re ji bo cihê di destê wan de bû belge mohr kir û yekîneyên xwe şand heya dawiya welatê Abxazan/Ebxazan,⁷⁷³ lê di dilê wî de Tiflîs⁷⁷⁴ hebû. Dû re jî ji Tebrêzê xeber jê re hat û piştî ku hêza xwe ya rastê digel xwediyê Sirmariyê kişande ser Gurcistanê, rabû qesta Tebrêzê kir. Wan dest bi êrîşên ser Gurcistanê kir heya ku ew ji talanan vala kirin û bi talan û wêrankariyên li pey hev ew xerabe kirin û koleyên Gurcî ewqas erzan bûn ku yeka wan bi dudu yan jî sê dînanan dihatin firotin.

Gava nigê Siltan li Tebrîzê erd girt wî Orxan bi komek leşkerê wî ve şand Gencê⁷⁷⁵ ew teslîm girt û ew kûreyên bi serve jî, yên mîna Beyleqan,⁷⁷⁶ Berde' e⁷⁷⁷ û Şîzê⁷⁷⁸ teslîm sitand. Piştî cejnê Siltan ji bo cengeke din siwar bû û çû ser Gurcistanê. Wextê giha çemê Arasê nameyên ku Şelût ji Gurciyan re şandibû, ew agahdar dikirin, bala wan dikişand û ew ditirsandin ku dê Siltan here ser wan, ketin destê wî; wî ferman kir ku wî bînin û wî ew li ber qeraxê çem kir du kerî. Di wê salê de Siltan û leşkerên wî ji ber berfa zahf î dijwar ya wê zivistanê li Gurcistanê pir tadeyî kêşan.

Dema ew gihîştin mêrgên Tiflîsê wî leşker bi alav û çekên giran ve ji cem giranî û bar û dewaran rakêşand û bi wan dora wê pêça, lê dît ku ew mehkem û asê ye û pirê sûra wê li ser çiya û baniyan avakirî ye. Xelkê wê jî mîna perwaneya dora agir, xwe diavêt xetera kuştinê ku wan jî [ji vê şaşiya wan sûd wergirt] û ew hin bi hin rakêşandin heya ku ew ji dîwarê bajêr dûr xistin. Dû re wan mîna [teyrekî] ku xwe ji serê girekî bilind xîjî ser nêçîra xwe bike, êrîşî wan kir û wan [Gurciyan] jî ji bo bi şûn ve vegerin zor dan dawaran, lê Xiyasedîn ji wan derbas bû çû ber derî, bi wê êrîşê dest danî ser bajêr, şûr xist nav xelkê wê û dest jî xist nav malên wê. Gurcî û Ermeniyên ku lê bûn hatin kuştin, leşker jî xwe di keleyê de asê kir û parast.

⁷⁷² Sirmarî eyaleteke fireh û keleyeke asê ye ku dikeve navbera Tiflîs û Xelatê. Yaqût, b. n., 3/215

⁷⁷³ Abxaz/Ebxaz navê herêmek jî yên Kafkasya ye ku digihîje sinorê Bab el-Ewbabê û riyeş wê pir asê ne ku hesp nikarin tê re herin û xelkê lê Gurcî ne. Yaqût, b. n., 1/85. Ya rastî ew herêmeke otonom ya Gurcistanê ye û gelê wê Ebaxazi/Abaze ne, ne Gurcî ne, çawa ku P. Bustanî jî dibêje "Ew gelek jî yên çiyayê Ebaxazê ne." Petros Bustanî, *Daîret el-Me'rif*; Dar el-Me' rife, Beyrût, 1/201.

⁷⁷⁴ Tiflîs bajarekî Ermenistana yekemîn e û serbajarê herêma Curzanê ye ku dikeve nêzikî Bab el-Ewbabê. Yaqût, b. n., 2/42. Ya rastî ger ku berê ketibe bin destê Ermenistanê jî ew paytexta Gurcistanê niha ye.

⁷⁷⁵ Gence bajarekî navdar e û serbajarê welatê Aranê ye. Yaqût, b. n., 4/547

⁷⁷⁶ Beyleqan bajarekî nêzikî Bab el-Ewbabê ye li Ermenistana mezin ku dikeve nêzikî Şêrwanê. Yaqût, b. n., 1/633

⁷⁷⁷ Berde' e/Berze' e herêmek e li paşiya Azerbaycanê ku hinek wê serbajarê herême dihesibînin. Yaqût, b. n., 1/451

⁷⁷⁸ Li gorî Yaqût Şîz yek ji herêmen Azerbaycanê ye ku serbajarê wê Ormî ye û dibêjin Zerdestê Pêxember ji wê derê bûye. Yaqût, b. n., 3/383; li gorî Mes' er ibn Mihelhil jî Şîz bajarek e ku dikeve navbera Meraxe, Zencan, Şehrezor û Dînewerê û dikeve nav wan çiyayên ku madenê zîv û zêr, zîbeq û zirinc û kevîrên giranbiha lê hene. Petros Bustanî, b. n., 10/657.

Ji taybetmendiyên Tiflîsê bû ku li keviya çemê Arasê di navbera çiya û newalan de hatibû avakirin û çem jî ku yekî bêbihor bû bajar û kele dibirrî. Di navbera wan de keleyeke darîn hebû, ew şewitandin û Siltan di spêdeya rojekê de li çem xist, çû aliyê keleyê û dora wê pêça. Peyamnêrê wan kesên ku tê de bûn derket û doza ewleliyê jê kir, Siltan ji ber hatina zivistanê erê kir û kele bi çek, zexîre û malê ku nedihat jimartin teslîm girt. Ew ji ser çû û leşkerê wî jî bi gihîştina tiştên Sirmarî û destkeftina pertal û malê Tiflîsê barê xwe giran kiribûn.

Wî leşker bi xanan re şand û ferman kir ku êrîşî ser Xelatê û derûdorên wê bikin, ew çûn û piştî sê rojan bi êrîşên ku rê teng kiribûn vegeyriyan. Ew bi xwe jî bi şev û bi roj bi siwarî ber bi Kermanê⁷⁷⁹ ve çû çawa ku hatiye gotin:

Tê de pehniya deştê li ber piyan tewiya
Ez ji bo wî ketim gumanê li ser şahperiya

Ew westiya û negiha armanca xwe ya boraqa cihgirê Kermanê, çunkî ew parastî û asê bû û dema Siltan parastin û asêbûna wê fêm kir pol î poşman vegeyriya. Dû re ew vegeyriya Tiflîsê û lê û li Gurcistanê komek leşker vêkxist û bi leşkerê xwe ve çû Xelatê, lê gava gihayê xelkê wê û leşkerê Şamê li ber rabûn û wî êrîşeke wisa kir ku kûştîyên ser erdê û dîlên birîndar êrîşê dîyar dikir. Xelkê zor dayê da têkevin bajêr ku hinek leşker jî bi wan re ketinê, lê belê vegeyriyan çunkî Siltan ji tirsra talankirina bajêr nehişt ku têkevinê. Lewra ew bawer bû ku bajêr li ber nigên wî ye û ew dê wê bi ewleyî bistîne, cihgirê xwe deyne ser û wê ji wêran û talanê biparêze.

Lê xelkê Xelatê digotin ku dê ew wan bi darê zorê jê derxe û Siltan jî çel rojî li ser ma.⁷⁸⁰ Dema Gurcî bi lebikîna bi Xelatê ve hisiyân rabûn bi xwediyê Erzenê⁷⁸¹ re li ser leşkerê ku li Tiflîsê bû, yekîti çêkirin, ew li hev kom bûn, çûnê û Xwarizmî jê derxistin. Gurcî ketinê û ew şewitandin, çunkî wan dizanibû ku ew ji tirsra Siltan nikaribûn lê bimînin û heya ev nûçe giha Siltan ew ji Xelatê siwar bû û berê xwe da Tiflîsê, lê negiha mebesta xwe.

⁷⁷⁹ Kerman herêmeke fireh e ku dikeve navbera Faris, Mekran, Sicistan û Xorasanê. Yaqût, b. n., 4/515

⁷⁸⁰ Ji bo dorpêçana Xelatê ya sala 622/1225'an ji hêla Celaledîn ve û yên piştê jî bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/466-467; Nesewî, *Sîret*, r. 214-217; Petros Bustanî, *Dâiret el-Me'arif*, 6/493-494.

⁷⁸¹ Erzen bajarekî navdar ye herêma Ermenistanê ye ku dikeve nêzîkî Xelatê. Yaqût, b. n., 1/180

Ew çû hêla welatê Îwanîyan⁷⁸² ku carê êriş dibirin ser welatên bin destê Siltan, wî êriş birin ser wan, zor da wan, ji birina canên wan û revandina serekên wan ranewestiya û terşê wan bire Mûqanê⁷⁸³ ku pêncyeka wî sih hezar bû û dû re berê xwe da Gencê.

⁷⁸² Îwanî/Îvoneyî hinek Tirkman in ku li herêmeke Azerbaycanê dimînin û ji herêman wan re Îwaniya tê gotin. Ibn Wasil, b. n., 191, 202, 328. Çendî ku Petros Bustanî ji Îwanîyan/Îvoneyîyan qebîleyeke Tirkman duhesibîne, lê ya rastî li gorî çavkanîyên Rûsî, Ermenî û Ewrûpîyan ew malbateke kevnar ya Mezopotamya ne û ji peymayên Ivone/Ivanê fermendarê Şahbanû Tamarayê ne ku dû re bûne qiralê Gurcîstanê û di destpêka sedsala 13'an (1200-1227) de hikim kirine, di nav Gurcîyan de ew ji malbata Zakarid-Mkhargrdzeli (Zakara-Mxargrzeli) tên nasîn ku li gor gotineke belav ya di nav wan de ew ji Kurdên Mezopotamyayê ji hoza Babirakan/Bapîrekan in ku ji mêj ve çûne nav wan û dû re çûne ser dîne wan. Ji bo agahên bêhtir bnr r. 116, not 556; Petros Bustanî, *Dairret el-Me'rif*, b. n., 4/799.

⁷⁸³ Mûqan yek ji bajarê Eranê ye. Nesewî, *Sîret*, 267; Yaqût, b. n., 5/261

Sala Şeşsed û Bîst û Sisiyan (623/1226)

Tê (di vê sala 623/1226'an) de Mubarizidînê pêbawer ku navê wî Îbrahîm ibn Mûsa⁷⁸⁴ bû û li Mûsilê hatibû dinê wefat kir. Ew hat Şamê, ji Ferûşşah re xizmet kir û Bedredîn Mewdûd ew kir cihgirê Şihneyê Şamê ku dû re Melik Adil ew danî ser Şamê. Wî siyaseteke qenc ajot, qencî bi xelkê kir û fesad bi paş xistin ku yekî dîndar, dilpak û xwedênas bû. Wî ji zilam û pîrekan gelek kes ji bo [ku li ber destê wî xizmeta Dimeşqê bikin] gihandi-bûn ku Şam di dema wî de azad û paqij bû; wî bi cihgirî û yekser pêncî salî walîtiya Şamê kir.

Tê (di vê sala 623/1226'an) de Şib ed-Dewle Kafûrê Husamî⁷⁸⁵ yê xizmetkarê Sitîşam mir ku yekî dîndar î hişmend bû û rûmeteke wî ya pir bilind li nik dewletê de hebû. Wî medreseyekê⁷⁸⁶ li ser çemê Sewra û gorek jî ava kir, ji bo hevalên Ebû Henîfe weqif danîn ser û ji merivan re ji çiya heya Şamê li ser riya Kanîya Kerşê rê vekir, kargeha/atelyeya ser deriyê Ziqaqê ava kir û li kêleka medreseya xwe xaneke sofîyan jî çêkir. Ew di gora xwe ya kêleka medreseya xwe de hat veşartin.

Tê (di vê sala 623/1226'an) de Îmam Zahir Ebû Nesr Mihemed ibn Îmam Nasir wefat kir û Îmam Mustensirê kurê wî Ebû Cafer Mensûr bû Xelîfe.

⁷⁸⁴ Ew Mu' temed Mibarizidîn Îbrahîm ibn Mûsayê waliyê Dimeşqê bû ku li Mûsilê hatibû dinê, lê hatibû Şamê û ketibû ber xizmeta Ferûşşahê kurê Şahinşahê kurê Eyûb û cihgirîya şihneyê Şamê yê hingê birayê Ferûşşah yê ji dê Bedredîn Mewdûd ji kiribû ku dû re Melik Adil Ewlekariyê bi tavayî spartibû wî. Ji bo bêhtir bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 227-228; Ibn Kesîr, b. n., 13/88.

⁷⁸⁵ Li ser Şibl ed-Dewle Hisamedîn Mihemed ibn Lacînê navdarê bi Kafûrê Hisamî yê kurê Sitîşama qîza Necmedîn Eyûb, bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/642; Ebû Şame, *Zeyl*, 226-227; Ibn Kesîr, b. n., 13/88; Ibn Texreberdî, b. n., 6/264.

⁷⁸⁶ Ew Medreseya Şibli ya Beranî yan ji Hisamî ye ku dikeve dervayê Şamê û li nêzî pira Kehîlê ya ser riya çiyayê Qasyûnê dimîne. Ebû Şame, *Zeyl*, 226-227

Rashtatina Siltan li pišta Îsfehanê li Tataran

Dema Siltan Celaledîn zivirî Tebrêzê û ji Xorasanê nûçe gihayê ku Tatarên ... kom bûne û qesta wî dikin, ew rabû ji derûdorên re xeber şand, leşker kom kir û çêtir dît ku here Îsfehanê pêşiya wan. Ew giha wê derê û çar hezar siwar bi pêşnijdeyî şand hêla Rey û Damexanê⁷⁸⁷ û piştî çend rojan agahî anîn ku ew ... mîna şeva reş û tarî gihane navçeyê û berê xwe dane rojhilatê Îsfehanê. Remildaran ji Siltan re destnîşan kir ku sê rojan li wan sebir bike; wî jî weha kir, gazî serek û qazîyê Îsfehanê kir û ji wan xwest ku zilam hemî çekkirî derkevin meydane.

Îcar gava neyarê ... dît ku Siltan ji derketina pêşberî wan bi derengî ket, hingê du hezar siwarên xwe şandin ser Lûrê/Loristanê⁷⁸⁸ da ji xwe re bi êrişan zexire bidin hev. Siltan sê hezar siwar şand pêşiya wan û ew bi çarsed dîl û gelek serî ve zivirîn; wî jî ew spart qazî û serekên bajêr da wan di kolanên çarşiyê de bikujin û wan jî li dervayê bajêr serên wan birrîn.

Siltan derket û leşker kir telp, ew rêz kirin û erd jî ji ber şewq û tîrêjên rengîn û spî rohnî bû, lê dema ku herdu ber hatin pêşberî hev birayê wî Xiyasedîn dest jê berda û bi leşkerê xwe ve çû û gelek ji hêza leşkerê Siltan Cîhan Pehlewan jî dane pey û Tatar jî li hemberî Siltan bi telpên li pey hev rêz kirî rawestiyabûn. Siltan ji bo kêmxistina dijminî ferman li peyayên xwe kir ku vegezin, çûn ku wî dît ku leşkerê wî çend qatî yê wan e. Ew weke êrişên guran û xuricîna stêran bi derb û lêdan û êriş û rev û vegezin ketin nav hev û dawîya rojê hêza rastê ya Siltan zor da çepê Tataran ku ew bêgavî revê kirin û bêbiryar hiştin. Ew ketin ser pišta wan, yê ku kuştin, yê ku avêtin erdê û heya tixûbê Qaşanê⁷⁸⁹ dane pey wan; herweha hêza Siltan ya çepê jî li yê pêşberî xwe weha kirin.

Dema Siltan dît ku ew şikiyan û rojê ji baskê xwe biribû ber ava bi kêf û xweşî daket ser keviya çayeke meydana cengê ku hingê komek Xwarizmî hatin cem û jê re gotin: “Me hêvî ji demê dikir ku li ser wan rojeke xweş ji me re bê ku em kîna dilê xwe ji wan derxin, agirê dilê xwe sar bikin û niha ew

⁷⁸⁷ Damexan welatekî mezin e ku di navbera Rey û Nisabûrê/Nişapurê de dimîne û navenda Qûmîsê ye. Yaqût, b. n., 2/493

⁷⁸⁸ Lûr/Lûristan/Loristan ew herêma bilind ya navbera Îsfehan û Xuzistanê ye ku Kurdên [Lûrî/Kelhorî] lê dijîn. Yaqût, b. n., 5/18

⁷⁸⁹ Qaşan bajarekî nêzikî Îsfehanê ye. Yaqût, b. n., 4/296

fersend ji me re hatiye, lê em dihêlin ku bi saxî herin. Ma çima em siwar nabin û nadin pey wan û pişteka wan nabirrin?” Siltan di cih de siwar bû, lê Tataran li pêş li ser riya wan bi deh hezar siwarên li pey hev rêzkerî kemîn danîbû û dema Siltan li çayê derbas bû ji hêla çepê ve kemîndar weke agirê dojhê ku ne kêmbû û ne jî radiwestiya derketin pêşiya wan û ew ji hêla çepê ber bi dil ve şewitandin. Bi yek êrîşeke bi tenê nig ji cihên xwe qut bûn, serî ji stuyan pekiyan, duvik jî ket û Misilman berepaş şikestî zivirîn da ku ji şûrên neyar xelas bibin.

Xan û serdarên xwediyê hêza çepê li ber xwe dan heya ku hatin kuştin û ji sê kesan pê ve tu kesî xwe neda dest. Siltan di navendê de rawestiya, rêz û benda wî xera bû û alayên wî ji nav nigan [û ji ser girmilkan] daketin, ji her hêlê ve neyar dora wî pêça û pê re jî ji çarde koleyên mêrxasên wî pê ve tu kes nemabû. Ew li xwe fitilî û dît ku wa toxhilgirê wî jî şikestî direviya, lê digel vê jî wî bi xwe û mêrxasên pê re mayî êrîş kir, rêyek jê re vebû û ji tengavê xelas bû. Hêzên navend û yên çepê ji hev belawela bûn û hinek ji wan çûn xwe avêtin Faris/Îranê, hinek jî gihan Azerbaycanê, hinek jî çûn heya Kermanê û hinek jî ketin Îsfahanê.

Hêza rastê jî piştî du rojan bi bawerî û hêviya ku Siltan li Îsfahanê ye, ji Qaşanê zivirî lê gava rewş fêm kirin ew destvala û bêhêvî belav bûn. Heşt rojan agahî ji Siltan nehat stendin û kesî nizanibû ka sax e da li hêviya wî rawestin yan jî miriye da yekî din di cihê wî de rakin. Ev di meha remezana sala şeşsed û bîst û pêncan (625/1227) de bû.⁷⁹⁰ Gava roja cejnê hat û xelk çû nimêja îdê Siltan jî giha wan, di nimêjê de amade bû û çend rojan lê ma heya leşkerê wî lê vegeriya. Wî hinek ji leşkerê xwe şand hêla Reyê, hinek pêşnijdeyên xwe şand hêla Xorasanê da navûdengê hêza xwe belav bike. Ew mel'ûn jî bi tirs û bizd ji Îsfahanê zivirîn û berepaş ber bi Maweraunehrê/Transoxîanayê ve çûn, lê komeke pir ji wan jî kêmbûn.

⁷⁹⁰ Nayê zanîn bê gelo çima ev bûyer ne di nav bûyerên sala 625/1227'an de ne ku hingê qewimîne, lê di nav bûyerên vê salê (623/1225) de hatine nivîsîn.

Sala Şeşsed û Bîst û Çaran (624/1226)

Tê (di vê sala 624/1226'an) de qasidê Enbrûr [Imparator]⁷⁹¹ piştî civîna bi Melik Kamil re çû cem Melik Mi'ezem û cihên ku Selahedîn vegirtibû bi paş ve xwest. Melik Mi'ezem hêrs bû û got: "Ji mezinê xwe re bibêje: Ez ne mîna yên din im û ji bilî şûr tu tişteki wî li cem min nîne."

Tê (di vê sala 624/1226'an) de Melik Mi'ezem Şerefedîn Îsayê (576-625/1180-1226) kurê Melik Adil ku di sala pêncsed û heftê û şeşan (576/1180) de li Misrê bûbû û li Şamê jî mezin bûbû, wefat kir. Ew xweşmêr, cihadhez, zana, hiqûqnas/şerî'etmedar, şair û edîb bû; wî piştî xwendina Quranê şerî'et û hiqûq mezhebê/rêbaza îmamê Henîfî xwendibû.⁷⁹² Wî Mesûdî⁷⁹³ jî ber kiribû, giringî dabû camîya mezin û li cem Tacedîn el-Kindî edebiyat xwendibû; herweha li cem wî Kitêba Sîbeweyhî [ya nehwe ku bingehê rêzimana Erebi ye] û şerha wê jî xwendibû, [li ser xwendina Quranê jî]

⁷⁹¹ Ew Imparatorê Dewleta Romaya Pîroz Fredrikê II'em bû ku di navbera salên 1194-1250'i de destilatdarî kiribû û fermandarî û pêşengîya Êrîşa Xaçparêzî ya V'emîn kiribû. Ew pêşî bi hêzeke mezin ve çûbû Misrê û avêtibû ser Dimyatê, lê di cenga wê ya dawiyê de têkçûbû û dû re xwestibû ku ji ser Misrê rabe û bi dana mal û samanekî pir hindik ji deverên ku Selahedîn bi paş ve ji Frengan sitandibû digel hinek ji Qudsê bi paş ve bikire û li Qudsê qiralîya Frengan ji nû ve damezrîne ji bilî çend deverên pir pîroz li nik Misilmanan. Wî û Melik Kamil li ser vê yekê bi şertê ku ji ser Misrê rabe û herdem li dijî hemî neyarên wî pê re hevkar be li hev kir, digel dijîtiya pirên melîk û serdarên Eyûbîyan ji ew li hev hatine û bi aşî çûye li Qudsê xwe qiralê wê diyar kiriye. Ji bo agahên bêhtir bnr. Dawadarî, *Kenz ud-Durer*, 7/384, not 1; Catholic Encyclopedia, Fredrik II; Cronica, Giovanni Villani Book VI:em; Abulafia David (1988), *Frederick I, En medeltida kejsare*, Penguin Press; Karen (2001), *heliga kriget - Korstågen och deras inverkan på dagens värld*; Anchor Books, Richard F. (2011), *Kejsaren och Saint: Fredrik II av Hobenstaufen*; Cavendish Richard (december 2000), "Död av kejsaren Fredrik II", *Historia Idag* 50 (12); Davis, RHC (1988), *En historia av medeltida Europa* Longman; Kantorowicz, Ernst *Fredrik den andra, från 1194 till 1250*; Maalouf Amin (1989), *Korstågen Genom arabiska ögon*.

⁷⁹² Berevajiyê malbata xwe ku hemî ji mezhebê Şafî'î bûn ew li ser mezhebê îmamê Henîfî bû û tê de tûj bû ji. Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/236; Dewadarî, *Kenz ud-Durer*, 7/288.

⁷⁹³ Mesûdî kitêbeke kurt e li ser şaxên rêbaza Henîfîyan ku Qazî Ebû Mihemed (m. 447/1055) ibn Ebdullah ibn Hiseynê Nasihî ji Mesûdê kurê Siltan Mehmûdê Xeznewî re nivîsiye. Katib Çelebî, *Keşf uz-Zinûn*, b. n., 2/1676

Sîrafî⁷⁹⁴ û Huceyê⁷⁹⁵ xwendibû û li ser Hemaseyê jî Îzahê/Îdahê⁷⁹⁶ ji ber kiribû û Mesneda Ehmed⁷⁹⁷ jî guhdarî kiribû. Ew xwedî pêwendiyên baş, suhetxweş, nefspişik û çehrespehî bû.

Gava ew di sala şeşsed û heftan (607/1210) de çûbû Iskenderîyeyê cem birayê xwe Melik Kamil, ew heşt rojan bi yek hespî ji Şamê çûbû heya Îskenderîyeyê û hê jê peyabû. Piştî ku hev himêz kiribûn, Melik Kamil siwar bû lê Melik Mi'ezem ji bo edebê peya mabû ku hingê Melik Kamil jê re gotibû: "Bi navê Xwedê siwar bibe!" Wî jî hespê bin xwe nîşan dabû û ev şî`r xwendibû:

Gava em siwar bin em dê bigihîjin Mihemed
Û hingê Melik Kamil dilxweş bûbû.

Behaedîn ibn Tibnînî jî çavdêrê zikatxaneyê bû û Bedr ibn Mescefê şair jî ji rojhilat ve hat ku gelek caw jî pê re bû, Behaedîn jê zekata cawan xwest û ibn Mescef jî ji Melik Mi'ezem re ev riste nivîsîn:

Ey melikê ku hemî neyarên wî şikiyane
Û hemî pesin û qenciyê sax dike

Ew e yê ku bi nav û kirinên xwe mîna Mesîh e
Û ji bo jîyan û kirinê çikandî û biryardar e

Beha teklîfa zekata malê heram
li min dike ku hemî bê cilik e

Dê çawa bi zekatê camêrî bike
Kesê ku hec û nimêjê neke û rojî negire

⁷⁹⁴ Mebest jê kitaba Usûl el-Fiqhê ya Ebû Bekir Mihemed (mirin:m. 330/941) ibn Ebdullahê Seyrafî yê Bexdadî ye ku pir navdar e. Katib Çelebî, *Kesf uz-Zinûn*, b. n., 1/114; Bustanî, *Dâiret ul-Me`rif*, 11/79.

⁷⁹⁵ Ev kitêba Huceyê ya Hafîz Ebû Bekir Ehmed (m. 324/935) ibn Mûsa ibn Ebas ibn Micahidê Temîmî ye ku li ser şîroveya Kitêba Seb`ete Qiraeten/Heft awayên quranxwendinê ye. Katib Çelebî, *Kesf uz-Zinûn*, 1/633, 2/1447

⁷⁹⁶ Ev kitêb yan Îzah/Îdahê Ebû Bekir Yehya ibn Ebû Bekir ibn `Eclî Yemenî yê Feqîh ku li ser nesebê ye yan jî Îdah ul-Beyan we Nûr ul-Îmana Ebû Mihemmed `Ubeydullah ibn Yehya ibn Heysem e ku li ser babeta Usûl ud-Dîn/Bingehê Dîn e. Katib Çelebî, *Kesf uz-Zinûn*, 1/208, 214

⁷⁹⁷ Çawa dixwiye ev Mesneda Îmamê Ehmed (m. 241/855) ibn Mihemed ibn Henbel e ku ji sih hezar hedîsî pêk tê. Katib Çelebî, *Kesf uz-Zinûn*, 2/1680

Tu berhebaya xwe wan pêk bîne ku ez
Jî zekata we ji malê mîna yê xwe derêxim

Mi'ezem ji serkarê zikatê re nivîsî ku dehyekê jê bistîne û bike mîna xenî-
met; gava ew derdiket xezayê bi tenê li ser cilikeke bêkêr radiza û rikêba wî jî
balgiyê wî bû. Wî leşker amede kiribû da bişîne Nablusê ji tirsê ku Enbrûr bi
Melik Kamil re diji wî yekîti çêke, lê ew di nivê Şewalê de nexweş ket. Hingê
qasidê Xwarizmşah li cem bû û behsa Necmedîn ibn Selam dikir ku di nav
neh mehan de ew bi neh sed hezar dirhemî xistibû ziyânê.

Êşa wî zêde bû û êşa zerebê⁷⁹⁸ lê dabû ku beşeke kezeba wî avêtibû, roja îna
serê Zilheceya sala şeşsed û bîst û çaran (624/1226) wefat kir û li keleyê hat
veşartin. Dû re di dema Melik Eşref de ew bi bal gora wî ya Qasyûnê ve hat
veguhêstin, serxweşiyên wî ji leşker û xelkê Şamê ewqas pir hatin ku nayê
jimartin û saloxdan. Ew di çarşî û kolanan de bi şev û bi roj digeriyan û jinan
digot: “Ey Mi'ezem demsazî, ey Mi'ezem hevaltî.” Keçên malan yên pûşî-
wergirtî porê xwe dikişand, ebayên xwe şeq dikirin û heya çend mehan bi
tepan li xwe dixistin.

⁷⁹⁸ Zereb êşeke ku li cegerê dikeve û zû bi zû baş nabe. Bnr. Mewlut Sarî *el-Mewarid*, Ferhenga Erebi-Tirkî.

Sala Şeşsed û Bîst û Pêncan (625/1227)

Tê (di vê sala 625/1227'an) de Melik Kamil bi leşkerê Misrê ve jê derket û li ser Til' eculê rawestiya û Enbrûr/Imparator jî bi hevkarîya Melik Kamil ku li pêşberî Mi'ezem pêk anîbûn ber bi Ekayê ve hilkişiya. Îcar tam gava ku derkete qeraxê û Mi'ezem jî wefat kir, hingê Melik Kamil jî di wî karî de asê ma çunkî berê kar jê re bû lê niha bû dijê wî û hatina Imparator ji deryayê ve jî ne digel tevayîya leşkerê wî bû, çunkî hêzeke hindik pê re hebû. Lê belê di nav xelkê de fikra leşkerê zêde hatibû kirin ku vê yekê mîrekên qeraxê tirsandibû û ji Melik Kamil re nivîsibûn da here cem wî (Imparator). Dema Imparator derket ku here şer, melikên qeraxê bi çama stuyê wî girtin û ew teslîmî wî (Melik Kamil) kirin ku berê biryar di navbera mîrekên qeraxê û Melik Kamil de weha hatibû dayin.

[Ya rastî] Melik Kamil dijî vê yekê [girtina Împerator] bû û wî ev yek nedixwest, lê dijberîya Melik Mi'ezem û tîrsa nehemfikirî û nehevkarîya pê re ku bûbû sedemê derketina wî [Melik Kamil] û hatina heya wê derê, ew ji vê yekê re bêgav kiribû. [Ji ber vê jî] wî jê [Împerator] re name şandin û bi dizî ew pê [bi dijîtîya Melik Mi'ezem û planê ku ji bo wî kiribû] hesand ku vê yekê Imparator⁷⁹⁹ jî pir tirsand û ji bo qenciya Melik Kamil spaskariya xwe dîyar kir û bi erênî bersiva Melik Kamil da ku çawa bivê bila weke wî be. Qasidên wî yên ku li ser qenciya wî [Melik Kamil] ew agahdar dikirin hatin cem, wî jî bersiv bi peyambirên xwe re lê vegerand û Melik Kamil jî xweş pêşwaziya wan kir, qedrê wan girt û heya sala bîst û pêncan [625/1227] di navbera wan de peyambir û name çûn û hatin.

Imparator ji Melik Kamil re xeber dişand û jê re xweş dikir û digot: “Ez kole û dîlê te me û tiştê ku tu ferman bikî ez jê dernakevim, lê tu dizanî ku

⁷⁹⁹ Di eslê tekstê de Melik Kamil bû, lê divê Imparator be çunkî wekî din naveroka hevokê diguhere ku li hev nake.

ez mezintirîn qralê deryayê me û li ser fermana te ez derketime qeraxê. Papa û qralên deryayê yên din jî bi komkirin û daneheva min ya leşker, bi giringîdana vê êrîşê û derketina min ya ji bo wê hisiyane. Jixwe çavên wî [Papa] li min in û baweriya wî jî heya radeyekê bi min heye ku ez dê [Qudsê] ji Misilmanan vegirim. Vêca ger ez têkçûyî û destevala vegerim dê himet û rûmeta min di nav wan de bişikê û ji xwe ev Quds jî wan Misilman bêfêde ketinê û wê xerabe kirine. Ji bo vê jî ger Siltan qencî bi min re bike û bihêle ez qesra bajêr zîyaret bikim dê bibe qencî û xêra wî û serê min jî dê di nav qralên deryayê de bilind bibe û ger Siltan bivê berê wê [behayê vê seredana min] jî diyar bike dê kole wî tibabî bibin gencîneya Siltan.”⁸⁰⁰

Dema Siltan bersivê, gotinê û nameyê bihîst dilê wî bijiyayê, lê riya xwe nedît ku bê şewra bi mezinên dewleta xwe û pêşeng û serdarên wê re û bê diyarkirina sedem û lêborîna xwe biryarekê bide û rabû nameyeke naverok tevlihev ku bihna erêkirinê jî jê dihat, jê re şand.

Tê (di vê sala 625/1227’an) de Siltan Celaledîn cara duyem daket ser Xelatê û zivistanê jî da ser, ew jî rabû çû Azerbaycanê û ji wê derê jî berê xwe da Îsfahanê ku hingê jî bûyera wî digel Tatarên ... ku me berê qal kiribû qewimî û ew ji Xelatê û yên din hat lepikandin.

Hisamedîn Hacib Elî bi sipaha Xelatê ve derket, çû dest danî ser Xoy û Selmasê⁸⁰¹ û jina Siltan Celaledîn jî di gel gencîneyên wî girt û şandin Xelatê. Welatên bi Xoyê ve hemî zeft kir û kîn xist dilê xelk û welatê wê û dû re çû Nexciwan⁸⁰² û Merendê⁸⁰³ ew jî teslîm girt û pêşhêzekê li ser herêma Tebrêzê vêkxist. Hingê Wezîr Şerefeddîn bi hêzeke hindik ve li Tebrêzê bû ku nûçeya reva Buxdiyê koleyê Atabeg Ozbeg ji Şamê û hatina wî ya Azerbaycanê gihayê. Siltan ji ber hinek xirabiyên vîyê navbihurî yên berê aciz bûbû. Gava nûçeya wî giha Hacib rabû da pey lê ew jê derbas bû, çû li çemê Arasê xist û gazî kir got: “Ez koleyê Ihsan Melik Eşref im û ez ji ber meziniya wî dernakevim.” Li ser vê gazîyê Hacib Elî ji pey zivirî û Buxdî jî çû giha Şeref Melik, wî qencî pê kir û pêncî xelat ku deh ji wan yên baştirîn bûn pêşkêşî wî kir û Ormîyê⁸⁰⁴ jî bi mîrgehî dayê.

⁸⁰⁰ Ji bo vê spartina Qudsê ya Împarator Fredrikê II'em ji hêla Melik Kamil ve û pêwendiyên wan û şahên qeraxê bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 233-234; Dewadarî, b. n., 7/292-295; Ibn el-Emîd, *Exbar*, r. 137.

⁸⁰¹ Selmas yek ji bajarê Azarbaycanê ye ku ji hêla rojava ve dibe dawîya sinorê wê. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, 397

⁸⁰² Nexciwan herêmeke paşîya/xelaseka Azerbaycanê ye. Yaqût, b. n., 5/318

⁸⁰³ Merend yek ji bajarên Azerbaycanê yên navdar e ku navbera wê û Tebrêzê qonaxa du rojan e. Yaqût, b. n., 5/129

⁸⁰⁴ Ormîye bajarekî kevnar î navdar e li hêla Azerbaycanê. Yaqût, b. n., 1/190; Ebu l-Fida, *Teqwîm*, r. 159.

Şeref Melik çû Xoyê ku cihgirê Hacib Elî Bedredîn ibn Serheng lê bû. Dema xebera hatina Şeref Melik gihîşt Hacib Elî ew rabû çû Bargirê û li guhê wê rawestiya heya ku Şeref Melik hat û ew çûne hev ku bi yek êrîşekê ceng bi şikestina Hacib qediya û ew kete Bargirê. Gelek hevalên wî hatin kuştin û tîrek li Tacu l-Milûkê kurê Melik Adil ket û piştî demekê pê mir.

Xwarizmî bi xaranî û êrîşan li welatê Xelatê belav bûn ku li cem Şeref Melik ji sêsed siwarî pê ve tu kes nemabû û ger Hacib biçûyayê dê bi çama stuyê wî bigirta; dû re leşker ji êrîşan zivirî û çû Azerbaycanê.

Şeref Melik çû û dema nêzîkî Xoyê bû û ketê, dest danî ser mal û çî yekî xwedî mal hebû nehişt ku bi kirêttirîn awayî malê wî jê nesitand. Ew çû li Merendê jî heman awayî û li Nexcîwanê jî weha kir ta ku welat sivnik kir û xelk telef kirin, lê Hacib bi xwe zivirî Xelatê.

Sala Şeşsed û Bîst û Şeşan (626/1228)

Tê (di vê sala 626/1228'an) de Melik Kamil yekîtî çêkir ku Qudsê bispêre Enbrûr/ Imparator⁸⁰⁵ lewra gava ew bi serdarên dewleta xwe şêwirî û têgîha ku dilê wan jî bi ser tiştê di dilê wî de ye ji bilî Seyfedîn ibn Ebû Zikra/Zekrî ku ji nişka ve li dij peyivî. Hingê Melik Kamil jê re got: “Ey Seyfedîn, Imparator qralekî mezin e û ji qralên deryayê şerm dike ku bê vegirtina Qudsê vegere: “Ma qey Imparator ji qralên deryayê şerm dike tu ji Xwedê şerm nakî?” Ew [Melik Kamil] rabû Mîr Fexredînê kurê Şêxê Şêxan û Selahê Erbilî şand da bi Imparator re peyman çêkin û Qudsê digel cewlikên ser rê heya Yafayê bidin wî. Imparator sond xwar û Fexredîn jî ji bo dîyarkirina rewşê û ya sondxwarinê nameyeke dirêj bi qasid re şand û Selahê Erbilî jî kaxezekî piçûk şand. Dema qasid bi nameya Fexredîn re gihayê, Melik Kamil ew vekir û dît ku dirêj e, ji qasid pirsî: “Ka nameya Selah?” Wî ew jî dayê û wî vekir ku tê de ev hebû:

Sondxwarin

Ger şikestina sondwarinê xwiya bibe
Ji bo wê dê ew goştê hêla çepê nexwin.

Melik Kamil armanca nameyê fahm kir û eseyî bû ku Imparator sondxwariye û pir şa bûye û dilê wî ketiye cih.

Nasir Dawid jî Fexredîn ibn Besaqe şandibû cem Melik Eşref û vedixwende Şamê, ew çû gihayê û li Bostanê Neyrebê peya bû, lê Ezedîn Aybeg jî Melik Nasir re îma kiribû ku bi bal Melik Kamil ve here lê ew dijî wî derke-

⁸⁰⁵ Li ser vê yekîtîyê bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/481; Ibn el-Edîm, *Zubdet el-Heleb*, Dar ul-Kutub el-Erebî, Dimeşq-Qahîre, 1997; 2/664; Ibn Wasil, b. n., 4/241-251; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/239-241; Ibn Aybeg Dewadarî, b. n., 7/292-295; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 234.

tibû û çûbû hêla Melik Eşref. Melik Eşref ji Melik Nasir re gotibû: “Ez dê herim cem Melik Kamil da te û wî li hev bînim.” Lê gava ew çûbû cem, dîtibû ku wa Qudsê daye Enbrûr/Împarator ku ev yek pir li zora Melik Eşref çûbû û lome li Melik Kamil kiribûn. Wî jî gotibû: “Birayê min Melik Mi’ezem ez bêgavî vê kirime.” Dema Melik Kamil û Melik Eşref civiyabûn hingê diji Melik Nasir hevkarî çêkiribûn ku dora wî bipêçin û Şamê jê bistînin. Wextê nûçeya vê yekê û ya dana Qudsê bo Frengan giha Şamê qiyamet li hemî welatên Îslamê rabû û li her derî bû şîn.⁸⁰⁶

Melik Nasir Dawid ferman da Şêx Şemsedîn ibn Cewzîyê ku li mizgeftê rûnê û giliyê tiştê hatiye serê Qudsê bike; ew rûnişt ku rojêke mezin bû û hinek ji qotinên wî ev bûn: “Ji Qudsa pîroz delegasyonên seredanê hatin birrîn, ey wehşeta micêwran, dê çiqas li van cihan serî ji wan re bên danîn, wê çiqas li van cihwaran rondik bêne rêtin? Bi Xwedê ger çavên wan bibin kanî jî têr nake û ger dilê wan ji kerba perçe jî bibe kar nake. Xwedê serxweşiyên Misilmanan ji wan re bigerîne xêr û qencî, aaxx şerma desthilatdarên bawermendan ku ji bo bûyerên weha derbirîn rêz dibin û dil ji kirîzan şeq dibin û kul û keser mezin dibin.” Dû re wî ev xwendin:

Çavên min ji ber rondikan ji ser hev ranabin
Çunkî ew bi girîna mîna ya li pey hev girtîne

Ez stêrkên weke çirîskên agirê qirşikan ku
Bi bablîsoka xweşbir ber bi hewa dikeve, dirêjim

Bi hêviya ku lehîya stêran zêdeyiya
Perengên ku di dil de pir bûne, vemirîne

Yê razayî her li secdeya te domand bi hêviya
Ku kerb û xemên bi ser Mizgefta Eqsayê

Ya qedirbilind û bi ser welatê dosthezî û
Niyaxwaziyê ve hatî ji ser rabin

⁸⁰⁶ Ji bo yekîtiya bi Împarator re û teslîmkirina Qudsê û tesîra wê li ser raya giştî ya xelkê bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/481; Ibn Wasil, b. n., 4/245-246; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/240; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 234; Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/216; Dewadarî, b. n., 7/292-295; Henbelî, *Şîfa ul-Qilûb*, r. 312.

Bi ser warê çerxan, yê wehyê û riya rast
Bi ser şehîdgeha ebdal û cihgiran ve

Bi ser sêlima mi' racê û kevirê ku pê
Ji kevirê ser erdê û tiştên wê hilkişiya

Bi ser textê milkê Xwedê yê ser erdê berî
Ku Erş û Kursiyê xwedî derece bibîne

Bi ser qibleya pêşî ku ji hêlên cihê
Di nimêja berîbûnê de berê xwe didanê

Ku avakarê wê Dawidê destedar û kurê wî
Suleymanê xwediyê desthilatê û payeyan

Mizgefta Eqsayê ya hawîrdor pîroz,
Stûnberz û şerefebilind paqij bike

Piştî ku ji alemê re ji bo xêr, qencî,
Çakî û nêzîkiyê hatibû pakkirin

Ya ku her perîşanê emirber diçe heca wê
Ji mezinê xwe re herdem secde dibe

Ji nimêjê xalî û bêkesê ku wê bîne cih
Bi ayet û sûreyên Quranê cilwergirtî ye

Vala ji cismên ku bi perestîna dixelin
Û ji hêlan ve ji tirsê zermihî ne

Vala ji çavên ji ber girîna bi av
Û ji dilên ji perwerdigarê xwe bi tirs

Vala ji nalînên poşmanan ji yê ku
Di pêşengiya kevnare de xwiya bû

Vala ji nimêjên arifên rebbê xwe
Û ji tesbîhên wanên ber xizmetê

Bila welat hemî li ser Qudsê bigirî
Û xemgînî û kederê nîşan bide

Bila ji ber xeman kincên hesinî li xwe ke
Xişr û gerdeniyên ku pê jiyane dagire

Ew dê jê di parastina rehmetê de bin
Û dê bibin xwedî xerabtirîn hemandinê

Dê Meke li ser bigirî ku xweha wê ye
Û yê ku rastî Erefatê bê dê gazinan bike

Dê başiya ku bi ser Qudsê ve hat bigirî
Û niştevanên wê yên di nav keviran de veşartî jî

Tika ye ku Resûlê Xwedê ji Rebbê xwe
Ji bo van kêmasiyan hêviya tedarikê bike

Hey hawar ji nedî ve çakûç li deriyê Îslamê ketiye
Û xerabiya berîtî û şevhatiyê ji nişkê ve ye

Wan rûmeta Selah bi xerabiya xwe wêran kir
Bêşik şerefeke qedirbilind ya serbilindan bû

Wan dengêkî kêr xistibû û vê jî navûdengêkî
Ku bi xezayên wan ew mezin dêrabûn, anîbû

Ma qey zaroyên Eyûb nizanin ku ew
Bi xebatên xwe di serregirtî hatin jimartin

Bêşik vegirtina Qudsê pertewa milkê wan bû
Ma tu mêwe ku ne ji zuhreyan be heyê

Ewên ku bi min re şînoyî ne li ser wanên ku
Xemgîn in bi deng ji xemên wan re digerin

Yekî malekê da yê xeze 'î wî jê re got
Tengasiya tê de bixêrtirînê xêran e

Medreseyên ayatan ji xwendinê vala man
Û qonaxên wehyê bû çoleke xir û xalî

Enbrûr ket Qudsê û dora Şamê jî pêçayî bû, Melik Kamil pê re qazîyê
Nablusê Şemsedîn şandibû. Zimanê xelkê ji Melik Kamil re vebûbû û hemî
serekên Îslamê lome jê dikirin ku Sahib Cemaledîn ibn Metrûh li ser vê yekê
weha lêborîn jê dixwest û digot:

Serekên dîn dibêjin; dînê Mihemed e
Û hemî di dîtinê de dûrî Mihemed in

Alayên nêzîkbûna kafiran li Qudsê ne, lê Rebbê
wê qey dê wê biparêze çunkî ew qencirîn mizgeft e

Kesê ku ji min nameyek bigihê wan bila
Weke bapîrê şêr şûrhilgir û şûrtûj be

Hûn do êvarê bi mebest rûniştin
Hûn ji sibehê ve hatine ber şîretê

Ew hew bû mîna bizîjkekî ku destekî dît
Ku nexweşiya ber mirinê lê peyda bûbû

Lezgîniyeke pêwîst ew bi bal jêkirina
Hinekî ve da, da derbasî destê din nebe

Hinek tiştên ecêb ji Imparator çêbûn ku yek ji wan gava Imparator keşe-
yekî li ber pêplûka tahtê rûniştî dît ku ji Frengan kaxezan distîne, ew mîna
ku here jê hevî bixwaze çû cem û ew kişand, terayî erdê kir û jê re got: “Ey
beraz Siltan ziyareta vî cihî weke sedeqe/xêr daye me û tu tê de van karan
dikî! Ger careke din ketina yekî ji we weha bibe ez dê wî bikujim.”

Berpirsiyarê tahtê digot: “Gava li nivîsa ser kumbeta tahtê ya ‘Selahedîn ev beyta pîroz ji destê mişrikan paqij kiriye’ nihêrî, bişirî û pirsî; ew mişrik kî ne?” Dû re ji berpirsiyaran re got: “Ev şibakên dora tahtê ji bo çi ne?” Wan got: “Bi şev çivîk dikevinê.” Wî got: “Xwedê ew daye berazan.”

Dema bû wextê nimêja nîvro û ezanxwênan bang da, hingê kesên pê re yên xizmetkar û kole û çi mamosteyên Seqelîyê bin ku li ser derûdorên agahdarî didanê hemî rabûn nimêj kirin, çunkî ew Misilman bûn.

Imparator yekî çûrik î bêmijang bû û herdu çavên wî hûrik bûn.

Melik Kamil jî ferman li qazîyê Nablusê Qazî Şemsedîn kiribû ku gava Qudsê teslîmî Imparator bike ji miezin re jî bibêje da li ser mîzangehê azan nede, bila di hundirê heremê de bide. Lê belê Qazî jibîr kir ku ji miezin re bibêje û Ebdulkerîmê Miezin jî di wê şevê de wextê seherê derket û dest pê kir ayetên dijî Nesranîyan xwend, yên mîna “Tu zarokên Xwedê tunene, ew Îsayê kurê Meryem e.”⁸⁰⁷ û yên weha. Serê sibê gava roj hilat Qazî gazî Ebdulkerîmê ezanxwên kir û jê re got ku, Siltan weha xwestiye. Şeva din ya duyemîn bangxwên Ebdulkerîm derneket ser bangehê, lê gava bû sibe Imparator gazî Qazî kir û jê pirsî: “Ey qazî ka ew zîlamê ku spêdeya do derket ezangehê û ew peyv gotin.” Wî jê re got: “Siltan weha tewsiye kiriye.” Imparator jî got: “Ey Qazî, Siltan şaşî kiriye, ma hûn dê sirûd û dirûvên xwe, şerî’eta xwe û dînê xwe ji bo min biguherînin? Ma ger Melik Kamil bihata welatê min, min dikaribû ez lédana zengilê betal bikim? Ellah Ellah, weha mekin, ev bila ya pêşî be ku hûn li cem min kêr dikin, lê dû re hûn dê zîmanê feqîr û hiqûqnasan li xwe vekin û bibin benîştê devê xelkê.” Piştî wî li micêwan, nêrevanan, bangxwênan, feqîran û berberrên Heremê tibabekî pir [dîyarî] belav kir û heryek ji wan jî ji deh dînanan heya dînarekî da wan û ji du şevan pê ve li Qudsê raneza ku dû re çû Yafayê.

Tê (di vê sala 626/1228’an) de Melik Kamil bi leşkerê xwe ve çû dora Şamê girt û Melik Eşref û Melik Mucahidê xwediyê Himsê jî pê re bûn. Melik Nasir xwe tê de parast û sûr tamîr kirin, sed çekirin û di tengava çiya ya asê de, di Qesra Hecîyan de, di bazara reş ya simaqê de û di Şaxûrê⁸⁰⁸ de

⁸⁰⁷ Sûretê Meryem (19), ayet 34-35.

⁸⁰⁸ Ev ji deverên derkenarên Dîmeşqê ne. Ibn Tuxreberdî, b. n., 6/226; Ebû Şame, *Zeyl*, 234-235.

xendeq kola û li ser sedan şervan bi cih kirin û lîstikbaz danîn. Melik Kamil çû ser sedan, koleyên Mi'ezemî û leşkerê Şamê hatin û şerekî dijwar di nav wan de derket. Melik Kamil ew şikandin û wan ji ser sikran têk bir û baxçe şewitandin. Beredayî û betalan jî dest bi şikandina xaniyên merivan, birina daran, deriyan û paceyên wan kir, ew birin bajêr û ew bi pereyekî hindik firotin. Hesara Dimeşqê domand û bihayê zad lê hilkişiya heya bîst dirhemî, ta ku Melik Nasir fêm kir rewşa wî ber bi qelsiyê ve diçe û tu piştgirê wî jî nînin. Ew bêgav bû ku nameyekê ji apê xwe Melik Kamil re bişîne, rewşa xwe dîyar bike û bi raspêrî derket çû cem. Wî berê xwe dayê û ji dêla Şamê ve Kerek, Şewbek, Belqa, Selet/Selt, Quds, Xelîl, Nablus, Beysan, Xûr (Menzil Ribha/Rebha, Qeradil/Feradil/ Qerawil/Ferawil, Ke'ba/Ke'ber û Timurt)⁸⁰⁹ û hinek deverên ku têkevin cihên wan, danê. Wî jî Şamê di destpêka Şabanê de teslîm kir ku dema hesarê çar meh bû.⁸¹⁰

Melik Eşref ji deverên Şamê û gera baxçe û bostanên wê û mayina li Neyreba wê [Şamê] hez dikir û wî û Melik Kamil jî li hev kiribûn ku dema Şamê vegire dê bide wî. Vêca dema vegirt ew dayê û Serxed, keleya wê û deverên wê da Ezedîn Aybegê Mi'ezemî û birayê xwe Melik Ezîz jî danî ser wela-tên ku di destê wî de bûn û herweha Melik Salih Îsmâil û Melik Mûxîs ibn Mûxîs jî weha kir. Melik Eşref jî hew Bajarê Şamê heya 'Eqebeya Fîqê ji xwe re girt ne zêde û ji dêl ve Heran, Reha, Serê Kanîyê, Mûzir,⁸¹¹ Hemlîn,⁸¹² Sirûc û Reqayê da Melik Kamil.

Melik Kamil çû li Selemîyê daket û dora Hemayê pêça heya ku ew ji Melik Nasir Qilîç Arslan ibn Melik Mensûr Mihemed sitand û da Melik Mizafer Tiqyedîn[ibn] Melik Mensûr ku Melik Kamil ew bi keça xwe re zewicandibû.

Tê (di vê sala 626/1228'an) de Melik Mesûd Iqşîsê kurê Melik Kamil mir ku jixwe dema ew bi mirina Melik Mi'ezem hisiyabû ji Yemenê berê xwe dabû Mekeyê da leşkerê bavê xwe hilîne û here Dimeşqê vegire û lê bimîne.

⁸⁰⁹ Ev navên deveran ku di nav kevanokê de ne di destxetê de qenc nedihatîn xwendin yan jî bi çend awayan tîn xwendin û herweha di çavkanîyên din yê ser vê bûyerê de jî nînin ku meriv piştrast bike. Ji ber vê jî min ew bi alternatîfên cihê xwendin û xistin nav kevanekê.

⁸¹⁰ Ji bo agahên zêdetir li ser hesara Dimeşqê ji hêla Melik Kamil û Melik Eşref ve, bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/482; Ibn Wasil, b. n., 4/252-253; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/240-241; Ibn Kesîr, b. n., 13/94; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 234-235; Sibî Ibn Cewzî, b. n., 8/657-658.

⁸¹¹ Mûzir keleyek ji yê bajarê Mêrdînê ye. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 11/94

⁸¹² Hemlîn keleyek ji yê bajarê Mêrdînê ye. Ibn Esîr, *el-Kamil*, 11/94

Ew ku yekî zorba yî rikdar bû, dema kete Mekeyê felc lê ket, xem û keder ketin dilê wî û pê mir ku Melik Kamil bi mirina wî şa bû.

Tê (di vê sala 626/1228'an) de Siltan Celaledîn bi leşkerê xwe ve çû avêt ser Xelatê û hingê jî qasidê Ezedîn Aybegê cihgirê wê giha cem. Wî jê re xwe kê m dixist û xweş dikir û digot: "Bêguman Melik Eşref dema bi bêdebiya kirêt ya Hacib Elî hisiya ku li pêşberî welatê Siltan kiribû, pê aciz bû, ew ji ser kar avêt û li min ferman kir ku ez wî radest bikim; ew va ye di bîrê de girêdayî ye û karûbarê Xelatê jî spartiyê min û li min ferman kiriye ku ez rêz û resmîyê ji Siltan re bigirim û hikmê Siltan li ser Xelat û welatên wê be, leşkerê wê jî li ber destê wî be û çî gava bivê di hawara wî de be.

Siltan guh nedayê lê bersîveke nerênî jî neda, çarde menceñq li ser Xelatê girêda û ew xist tengasiyê, zor da dorpêçanê û leşkerê ku lê bû bi xelkê wê ve jî şerekî dijarwê pê re kir. Xela çêbû, qût û mûnet nema; dest bi xwarina miraran, goştê kûçik û psîkan kirin û çerm bi avê nerm dikirin, dixwarin û digel vê jî xwe radigirtin. Mîrek û serdarên ku lê diman ev bûn: Melik Mu'iz Mucîredîn Yaqûb,⁸¹³ Melik Emced Tiqyedîn,⁸¹⁴ Mîr Hisamedîn Qeymerî,⁸¹⁵ Mîr Ezedîn ibn Bedir,⁸¹⁶ Mîr Esededîn ibn Ebdullahê Mihranî,⁸¹⁷ Mîr Şemsedîn⁸¹⁸ û Nasirudînê Qeymurî,⁸¹⁹ Elemudîn Sencer,⁸²⁰ komeke pir ji serdar û derûdorên wan û Pehlewan Îsmailê Îwanî⁸²¹ bûn.

⁸¹³ Ew Melik Mu'iz Mucîredîn Yaqûb ibn Melik Adil Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî bû ku di sala 654/1256'an de wefat kiribû. Ibn Kesîr, b. n., 13/147; Ibn Cewzî, *Zeyl*, 1/37; Henbelî, *Şîfa ul-Qilûb*, r. 326.

⁸¹⁴ Emced Ebas Tiqyedîn ibn Melik Adil Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî bû ku di sala 669/1270'yi de wefat kiribû. Sibî ibn Cewzî, *Mîr'at*, 2/460; Ibn Kesîr, b. n., 13/195; Henbelî, *Şîfa ul-Qilûb*, r. 327.

⁸¹⁵ Mîr Hisamedînê Qeymûrî ji Kurdên keleya Qeymûrê bû ku dikeve çiyayên bakurê Mûsilê û mîna gelek mîrekên Qeymûriyan ew jî yek ji serdarên Eyûbiyan bû û dû re bûbû mezintirîn serdarê Melik Salih Necmedîn Eyûb. Ew di sala 648/1250'î de di cenga navbera Eyûbiyên Şamê û Memlûkiyên Misrê ya navbera Xeşba û Ebasesyê de bi birayê xwe Dîyaedîn Qeymûrî û hinek mîrekên Kurdan yê din ve hatibû kuştin. Ev bûyera kuştina wan jî di cenga navbera hevalbendên Eyûbiyan û Ezedîn Aybegê serdarê kolemenên Melik Salih ku piştî wefata wî, bi dekekê kurê wî Tûranşah jî kuştibû û dest danibû ser Misrê, de ji bo sitandina Misrê jê û ji Memlûkiyan û vegerandina wê li Eyûbiyan, qewimî bû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 286; Hesneyanî, b. n., r. 211.

⁸¹⁶ Ji bo Mîr Ezedîn Ibn Bedirê Himeydî ku yek ji serdarên mîrxasî bi rûmetê yê Melik Eşref bû. Bnr. li jor, r. 249, jêrot 645.

⁸¹⁷ Mîr Esededîn ibn Ebdullahê Mihranî mîrekî ji eşîra Mihranîyên Kurdên herêma Hekarîya bû. Boris James, b. n. r. 44

⁸¹⁸ Mîr Şemsedîn Qeymurî jî yek ji serdar û mîrekên malbata Qeymûriyên Kurd bûn ku di ber xizmeta Melik Salih Necmedîn Eyûb de bûn. Di dema kuştina Turanşahê kurê Melik Salih de van mîrekên Qeymûrî piştgirî nedanê û li dijî kuştina wî derneketin, lê digel vê jî piştî ew ji hêla wan Memlûkên ku bêbextî bi kurê xwediyê xwe re kiribûn ve hatin desteser kirin. Dewadarî, b. n., 7/383; Hesneyanî, b. n., r. 186, 213.

⁸¹⁹ Ew Mîr Nasirudîn Hiseynê Qeymerî (600-669/1197-1274) bû ku mezintirîn û qedirgirtirîn serdarê dema xwe bû û xwedî gotin û biryara tam bû, herweha ew yekî mîrxas, camêr, dadmend û serek bû. 'Izet Silêman Hiseyn, b. n., ji Yûnîni, *Zeyla Mirat uz-Zemanê*, 2/366.

⁸²⁰ Ew Elemudîn Sencer Helebîyê Tirk bû ku cihgirê Melik Mîzafer Qutizê Tirkmen yê Dimeşqî bû, dema Qutiz hatibû kuştin xwestibû ku dest daye ser û wê ji xwe re arinzi bike, lê dû re ji Şamê reviyabû Ba' albekê, li wê derê hatibû girtin û şandibûn Misrê. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 321, 324.

⁸²¹ Mîn li ser serdar Pehlewan Îsmailê Îwanî tu agahdarî peyda nekir.

Gava dorpêçan dirêj bû, qûtê wan jî nema û ji alîkariya Melik Eşref bêh-êvî bûn hingê Pehlewan Îwanî hevalê xwe bi şev şand û ji Siltan ji bo dîyar-kirina mîrgehekê li Azerbaycanê sozek xwest da Xelatê teslîmî wî bike û wî jî Selmas û çend cewlik danê û jê re sond xwar. Qasid zivirî û biryar hat girtin û merivan xwe ji hemî cenga bi wan re bi çek kir, zor danê û xebitîn, lê tu tişt bi dest nexistin ku hingê Îsmaîl bi şev werîs berdan û ala û peyade heya serê sibê hilkişyan. Siltan di tîra mectenîqan de êrîşî neqebê kir lê leşkerê Xelatê yê mayî şerekî dijwar kir ta ku wan derxistin, bes dema li birc û sûran nihêrîn dîtin ku ew bi alayên Siltan û Xwarizmîyan dagirtî ne. Êrîşê ji dervayê bajêr û ji ser sûran ve domand heya ku ew şikiyan û revîyan û serdar hemî hatin dîlgirtin. Mîr Ezedîn Aybegê Eşrefî,⁸²² Mucîredîn û Tiqyedîn û yên bi wan re di keleyê de xwe asê kirin, lê Xwarizmîyan sê şev û sê rojan Xelatê talan kir û xezîneyên xelkê wê derxistin, ew veşartin û komeke mezin di bin wan gunehan de mirin.⁸²³

Mucîredîn û Tiqyedîn ji keleyê hatin xwar û ji bo xwe û Ezedîn hêviya ewleyiyê kirin, wî ewleyî da wan û ew çûne cem, lê ji bo kêmxistinê nehişt ku Ezedîn here destê wî. Mucîredîn û Tiqyedîn li ser sifrê rûdiniştin û amade dibûn ku Siltan jî ji xayintiya wan re rûmet digirt, lê Ezedîn Aybeg rawestiyayî bû. Hinek Tirkên ku aliyê Ezedîn Aybeg digirtin, gotin: “Evên han jî di ber fermana wî û xizmeta wî de bûn.” Siltan got: “Ev arezuya xwediyê wê bû ku hikmê wî li ser birayên wî hebû, lê vîna min tê de tunebû û hertişt vedigere ser eslê xwe.” Ew her di xizmetê de man heya ku peyamhinêrê Dîwanê hat û mehderiya wan kir ku hingê Mucîredîn û Tiqyedîn hatin berdan û Tiqyedîn çû Bexdayê û [Mucîredîn jî] vegeriya Şamê.

⁸²² Mîr Ezedîn Aybegê Eşrefî ustaddarê Melik Eşref bû ku piştî serîhildana Şehabedîn Xazî wî li Xelatê ew danîbû cem Hacib Eli da wê çêtir biparêze. Bnr. li jor r. 281-82.

⁸²³ Ji bo agahên zêde li ser bêbextiya ku di nav Xelatê de pêk hat û têkoşina lehengî ya xiretkêşiya Eyûbiyan ku bi xelkê Xelatê re nişan da û bêtaqetiya di bin dorpêçanê de ji ber şerê dijwar û birçîman û bêçariya ber dirêjiya hesarê û bêwijdaniya Celaledîn bi xelkê wê re, bnr. Ibn Esîr, b. n., 10/484-485; Ebû Şame, *Zeyl*, 240-241; Ibn Wasil, b. n., 4/264, 280-281; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/245.

Sala Şeşsed û Bîst û Heftan (627/1229)

Tê (di vê sala 627/1229'an) de Melik Kamil berê xwe da Heranê û welatê rojhilat teslîmî Tewaşî⁸²⁴ Şemsedîn Sewab kir.

Tê (di vê sala 627/1229'an) de Melik Eşref birayê xwe Melik Salih Îsmail bi leşkerê xwe ve şand ser Melik Emced û ew di keleya Ba'albekê de xist hesarê, mendenîqên mexribî li ser giradan û ew xistin tengasiyê ta ku komek li ser hesarê hatin kuştin. Melik Emced şerekî mezin pê re kir ta ku Sefiyedîn ibn Merzûq kete navbera wan, li ser vê li hev hatin ku Cebhu z-Zebdanîyê⁸²⁵ bidinê û ew jî ji Ba'albekê dakeve û li xaniyê xwe yê bi navê Dar es-Se'adetê rûnê ku li cem Derîyê Nesr bû.

Tê (di vê sala 627/1229'an) de xwediyê Rûmê ji Melik Eşref re xeber şand û jê re got: "Tu dizanî ku Celaledîn çûye avêtiye ser Xelatê, ew vegirtiye, rûmeta we şikandiye, welatê te wêran kiriye û serdarên te kuştine, ji ber vê jî ger tu bêyî cem min dê sipah û gencîneyên min li ber destê te û di oxira te de bin." Ew bi Melik Kamil şêwirî û wî jî heman tiştî jê re destnîşan kir û leşkerê xwe bi Şemsedîn Sewab Tewaşî re, leşkerê rojhilat û Melik Cewadê biraziyê xwe jî şand cem [Melik Eşref] û wî bi xwe ku hingê li Reqeyê bû, li Firatê xist da here Mistrê.

Melik Eşref bi heftsed siwarên hevalbendên xwe ve çû Heranê, lê ma û ji leşkerê xwe yê Şamê re nivîsî, gazî wan kir û ji yê Helebê, Mûsilê û Cezîreyê re jî xeber şand û ji her hêlê ve jê re leşker civiya. Ew ber bi Rûmê ve bi rê ket ku pê re jî ji pêşengan birayê wî Şhabedîn Xazîyê xwediyê Meyafarqînê, birayê wî Melik Ezîz Osmanê xwediyê Banyasê, birayê wî Melik Hafîzê xwediyê keleya Ce'berê, Melik Cewadê biraziyê wî, Şemsedîn Sewabê Adilî,

⁸²⁴ Tewaşî xizmetkarên sarayê yê nêzikî sultan bûn ku ji wan re ustaddar jî dihat gotin. Qelçeşendî, b. n., 5/456

⁸²⁵ Bostanên derkenarên Dimeşqê ne. Nesewî, b. n., r. 221

Melik Mensûrê ibn Mucahidê xwediyê Himsê û sipaha Helebê hebûn ku pêşengê wê jî Mîr Ezedînê kurê Micelayê Hekarî bû. Melik Eşref bi xwediyê Rûmê re civiya, ew çû pêşiya wî û qedrê wî girt, jê û ji melik û serdarên pê re gelek pêşkêşî û cihûwar [kon û xargehên lê mayinê?] şandin. Melik Eşref û birayên xwe çûne cem xweha xwe jina Siltan Elaedîn û li cem wê civiyan ku ew jî bi hatina wan şa bû.

Siltan Elaedîn ji Melik Eşref û birayên wî re xeber şand û ji wan xwest ku pê re li meydanê ji bo hevnezikayiyê bi gogê/poloyê bilîzin. Ew amade bûn û dest bi listikê kirin, [di nav listikê de] Siltan Elaedîn bi kaşûyê/çewganê xwe li gogê da, ew ji dest wî ket û Melik Eşref bi lez peya bû çû rahiştê ew miz da û dayê, lê Siltan Elaedîn jê re peya nebû ku vê yekê şopa xwe li ser wan hişt û texmîn kirin ku dê li ser Melik Eşref jî şopa xwe hiştibe. Lê belê Melik Eşref bi xwe digel mezinatiya xwe ya bi rûmet, payedariya xwe ya bilind, welat û desthilata malbata xwe ya pir î xurt dêsa ew pir nefspiçûk bû, çawa ku jixwe Eyûbî hemî jî di welatên xwe de ne weke qralên Rûmê û şahên Ecem zordar û nefsmezin bûn.

Dema ew ji listika Çewkanê/Çoganê vala bûn, Siltan Elaedîn ziyafetek li darxist û Melik Eşref û melikên din vexwend ser û dema civat tamam bû jî Siltan Elaedîn pekiya pêş Melik Eşref, erda ber destê wî ramîsa û got: “Ey Xwendkar, ez ne nezanê bi wê qenciya mezinê xwe me ku gava li meydanê peyabû û çewganê da koleyê xwe. Bêguman li wê derê sîxurên qralên Rûmê, yên kafîran, yên xeraban, yên Xwarizmşah û melikên din yên Tataran hebûn. Ji xwe min jî xuyê mewlayê xwe yê qenc dizanî ku ew dê li ser [kirina] koleyê xwe raneweste û lê negire; herweha ez dizanim ku Siltan bi vê yekê zor li min kir û rûmeteke bilind da min ku Xwedê şanê te jî bilind bike. Melikên Eyûbîyan yên amede ev yek ecibandin û baweriya ku ew xwe li ser Melik Eşref mezin dike, ji dilê wan derket.

Heçî Siltan Celaledîn e, ew çû Menazgirê/Melazgirê⁸²⁶ da wê têxe hesarê, Riknedîn Cîhanşah ibn Tuxrilê xwediyê Erzena Rûmê giha cem siltan û wî bi hevkarîya navbera xwediyê Rûmê û Melik Eşref hisand. Wî gihîştina Melik Eşref ya cem xwediyê Rûmê jê re gilî kir û da zanîn ku ew dê di nêzik de herin wî. Siltan bi avêtina tîrên sor ku li cem wan nîşana seferê bû, karûbarê leşker xist ber berpirsiyariya hêzên Çawîşî û Pehlewani û fermana kombûnê li wan kir.

⁸²⁶ Menazcird/Menazgir/Melazgir navçeyêke navdar e di navbera Xelat û welatê Romê yê hingê de ku [diket] ber sînorê Ermenistana [hingê]. Yaqût, b. n., 5/202.

Ew ber bi Xertebirtê/Xarpûtê ve çûn, li wê derê li benda kombûna leşker man, ew bi nexweşîneke dijwar ket û kete nav livînan û ji jiyânê bêhêvî bû. Di wê demê de nameyên Riknedînê xwediyê Erzena Rûmê (Erzeromê) ji dihatin ku wî ji tevgera herdu sipahan agahdar dikir û ew teşwîqî ser lebtê dikir. Îcar [heya] gava ku êşa wî hinekî sivik bû leşkerê Rûm û Şamê ji civiyabû û Melik Eşref ew bi rêkûpêktirîn rêzbandiyê amade kiribûn.

Lê Celaledîn bi xwe leşkerê Îraqê û Şeref Melik li ser Menazgirê/Melazgirê hişt bi kêmasî ji bo girîngiya:

Gava cidîtiya meriv di karekî de berpê be
Hingê tişt ji meriv re ji her hêlê ve pêk tên

Ger cîhana wî piştî xwe bidê jî di feryada wî
Ya hawarxwestinê de li cem wî lêborîn heye

Ew çû û qonax tewandin û li Basîcmanê⁸²⁷ rastî leşkerê Erzincanê hat, leşkerê Celaledîn ew şikandin û vê yekê tirseke mezin xist dilê leşkerê Rûmê.

Di bîst û pêncê remezanê de sîxur gihîştin û gotin ku Siltan Celaledîn sibeya inê dê li cem we be. Melik Eşref telpên pêşeng rêz kir, piştî wan yên Ereb, dû re jî Melik Mensûrê kurê xwediyê Himsê, piştî wan jî leşkerê Helebê ku pêşkêşê wan Ezedîn ibn Micela bû, dû re Tewaşî Şemsedîn Sewab bû, piştî wî jî Melik Cewad ibn Memdûd bû, piştî wî jî Melik Ezîz Osman bû, piştî wî jî Melik Mizafer Şehabedîn Xazî bû û piştî wî jî telpên Melik Eşref û hêza dora wî û koleyên wî digel alîkar û mêrxasên pê re dihatin.

Leşkerê Rûmê jî bi Siltan Elaedîn re bû ku pêşengên xwe û telpên xwe rêz kiribû; pêşhêzên leşkerê Xwarizmî bi pêş ketin heya ku di navbera wan de çiyayek ma û li kélaka wî jî newaleke mezin hebû. Di sibeya şemiyê de Celaledîn newal derbas kir û derket serê çiya û rawestiya ku hingê roj jî dabû ser telpên leşkerê Şamî û ew jî zirx û mixfer li ber wan bûn û cilên ser hespên wan jî berkeştiwanên⁸²⁸ zerkeşî bûn û tewariq (mertalên mezin î dirêj) bi destên wan bûn ku vê jî ew şaşmayî hiştin, ya rastî pir aciz kir û got: “Ev leşke-

⁸²⁷ Basicman cihekî navbera Melazgir û Xelatê ye. Ibn Wasil, b. n., 4/190

⁸²⁸ Berkeştiwan yan jî berika ustawan, cileke weke berikekê ye ku davêjin ser hespan û ji stuyê wan heya gewdê wan tev digire da di cengê de wan ji derbên rim, tîr û şûran biparêze. Bnr. Dewadarî, *Kenz*, 7/179, not 1.

rekî weha ye ku çiya nikarin wî bilivînin.” Mebest jê leşkerê Melik Eşref û yê Şamê bûn. Melik Eşref jî hêdî hêdî dimeşiya û telpên wî jî weke tîra devê şeh siwar ji siwarî cuda nedibû, diherikîn û ew jî li ser wan digeriya, nav di wan dida û pesnê wan dida.

Şer dest pê kir û bi qasî deh hezar Xwarizmî çûne wan û nêzî [leşkerê] Şamî bûn û reşandin wan, lê wan bi mertalan rûyê xwe veşart û bê ku aciz bibin li meşa xwe ya hêdî domandin. Dû re hêza Xwarizmîyan ya çepê bi pêş ket û ya rastê jî ji ser girekî wê xwiya bû, Şemsedîn Sewab derket pêş, rim avêt Xwarizmîyan û Şamî zivirîn cihê xwe.

Dû re Xwarizmî bi êrîşeke pir mezin bi qasî pazde hezar siwarî ve çûne wan ta ku erd ji ber wan lerizî, lê Şamîyan jî bêacizî li çûna xwe domand. Wan tîr reşandin ser wan lê mijeke dijwar derket, Melik Eşref çû ser wan û li pey hev êrîş birin ta ku Xwarizmîyan xwe ranegirt û bi paş ve vekişyan. Şamîyan bi lêdan û derbên rîman dan ser piştê wan ta ku pirên wan avêtin newalê, li ser hev ew kuştin û dîl girtin. Têkçûnê xwiya kir û talankariyê da pey ku rîman jî mebesta xwe dianî cih û şûran jî kelawaca xwe di çoleke ku zanîn pê neketibû, nig û piyên dawaran tê re neçûbûn û ji dema kevnare ve arezûyê xwe bi bal ve nedabû, sar dikir. Ta ku roja esîl ber bi ava ve xwar bû û destûra çûna ava wergirt, hinek ji wan ji germa cenga telpan ketin qelîştekan û têkçûna Tirkên ji ber şûrên Ereban [xwiya bû]. Elxî Xan, Etles Melik û hejmareke pir ji xan û giregirên hatin dîl girtin ku xwediyê Rûmê fermana birrîna stuyên wan da, lê Melik Eşref mehderiya wan kir û xwediyê Erzena Rûmê jî hat dîlgirtin.

Melik Eşref xwest here Xelatê; xwediyê Rûmê jî jê û ji bira, pêşeng û serdarên wî re mal, hesp, diyarî û xelatên ku bihayên wan du milyon dînar bû, şandin. Xwediyê Rûmê vegeriya welatê xwe, Melik Eşref çû Xelatê, Celaledîn jî çû Ercîşê û pê re jî jina Melik Eşref û Mucîredîn û Tiqyedînê birayê Melik Eşref hebûn.⁸²⁹ Melik Eşref da pey Celaledîn lê wî xwe jê dûr xist û ji hev re name û qasid şandin û li hev hatin ku Melik Eşref di destpêka Rebîelaxera sala şeşsed û bîst û heştan (628/1230) de zivirî Şamê. Dû re Celaledîn jî çû Azerbaycanê ku qasidê Melik Eşref yê ku dişand cem Celaledîn Şemsedîn Xasbegê kurê xwediyê Tikrîtê Mihmandarê Eşrefî bû, ew yekî zana yî hêjayî û şair bû.

⁸²⁹ Li jor derbas bû ku li ser mehderiya Xelîfe Celaledîn ew berdabûn û yek ji van çûbû Şamê û yek ji Bexdayê. Bnr. li jor paragrafa paşî ya bûyerên sala 626/1228'an.

Sala Şeşsed û Bîst û Heştan (628/1230)

Tê (di vê sala 628/1230'yî) de Melik Emced Mecdedîn Behramşah ibn Ezedîn Feruxşah ibn Şahinşah ibn Eyûbê xwediyê Ba'albekê hat kuştin. [Sedem jî] dizîna qolanê hewqel/hokke û diwêta wî ya bi bihayê dused dînarî bû ku ew guman ji koleyekî xwe dikir. [Dû re wî] koleyê diz girtibû û ew di kozikekî saraya xwe de ku li pişt oda wî ya xebatê bû, hepis kiribû û gef lê xwaribûn ku dê destê wî jê bike û wî daleqîne. Di roja çarşema dozdeyê Şewalê de ew mîna hercar [li oda xwe] rûnişt û kozikê ku kole tê de girtibû jî li pişt wî bû û li cem wî jî Şerîf Ebasê biraziyê Beha û Ibn Fehdê remildar yê cihû hebûn. Ibn Fehd usturlap [stêrpîv]⁸³⁰ di dest de jê re got: "Ey mezinê min vê gavê tu di wextê xweş de yî lê piştî wê çî ye? Ger tu li ser karê cîhanê bilivî tu dê bi dest bixînî." Di wê gavê de koleyê di kozikê de girtî ji cihê xwe pekiya û rahişt şûrê Melik Emced û pê lê da û milê wî xist ku hingê Emced jî digot: "Na ya Mabûn." Dû re derbeke din li noqa wî da û bi carekê hilkişiya ser xanî, kole jî li dû wî bûn, wî xwe ji ser xanî avêt, li ser kevirê bendê ket û mir, koleyan jî ew parî parî kir.

Emced bi xwe li ser kêlîka xwe ya jiyanê ya dawî bû û hezkirê stranên Şems ul-Muxnîyeya navdarê bi Sewdayê bû ku wa rojan dest jê berdabû. Gava bi bûyerê hisiya bi girî kete hundir û kincên xwe jî qetand, gava Emced ew dît hima ji ber xwe ve ev riste honan:

Ez li benda xeyda wê bûm ku dê lome li min bike
Ne xeyda wê pir bû û ne jî belawelayiya wê hat hev

Dema bi mirinê hisiya dilovanî li min kir
Ku dilovaniya wê li cem min kar dike

⁸³⁰ Usturlap alavê pîvana dûrîya navbera Stêrkan e, bnr. Mewlûd Sari, *Mewarid, ferhengê Erebi-Tirkî*, beşa herfa elifê.

Ew hat û benda mirinê di nabera min û wê de
Ew hat hevgîhanê dema ku hevgîhan fêde nake

Ew mir û di goristana bavê xwe de li hêla bakur hat veşartin ku yekî hêja, mêrxas, camêr û pesindayî bû û rewanbêj û şair bû ku diwaneke wî ya honraweyê ya xweş heye.

Heçî Siltan Celaledîn Xwarizmşah piştî şikestinê berê xwe da Tebrêzê ku Xwarizmî jî jê veqetiyabûn û li welatan belav bûbûn, dema nûçeya şikestina wî gîhabû her civat û gazîyan. Ew hê qenc li Tebrêzê ranewestiyabû ku xebera xerab ya hatina Tataran gîhayê, Şemsedîn Xasbegê xwediyê Tikrîtê xatir jê xwest û ew bi Mucîredîn Yaqûbê kurê Melik Adil re çû qesta Mûqanê kir da leşker bide hev, lê ka? Berê ew neyarê wî yê mîna deryaya pêldayî ketibû pêşiya wî ku di rê de ew bi Mucîredîn re diaxivî lê gava bi tenê dima stêrk ji çavên wî diherikîn ji ber ku zanîbû jê re ne alîkar û ne jî piştgir hebûn.

Dema gihîşt Mûqanê pehlewan şandin cem xan û pêşengan û bi hatina dijaminê ... hisandin û ew tirsandin. Wî ji mêrxasên xwe yên ku bawerî bi wan dianî pêşhêzek şand da wî ji rewşa neyarê ... agahdar bikin, lê sistayî li nik wan çêbûbû û Siltan jî li Mûqanê bi ravê ve mijûl bû ku leşkerê wî jî li dor hezar kesî ji mêrxasên wî bûn. Ew daket ser keleya Şêrkebûtê⁸³¹ ku di dema hatina Tataran ya pêşî de wêran bûbû, lê Şeref Melik ew ava kiribû. Ew wê şevê lê raza û hew pê hisiya ku neyar rê li ser girtine; ew siwar bû, bi şev çû û hevalên wî û xanên dostên wî jê cihê bûn.

Heya hingê jî Mucîredîn pê re bû ku jê re pêşniyaz kir û got: “Baştir e em herin cem Melik Eşref û em wî bi hatina neyar ya ser welat bihisînin û diyar bikin ku ji bilî mildan û hevgirtina li dijî neyar tu tişt nemaye; heyhat ma qey kesî dilxweş heye ku hilkişe jor û texmîn bike ku ev cudabûn e?” Dû re dema wî ji Mucîredîn xatir xwest di dilê xwe de bi zimanê biyanî gotinek got ku maneya wê ev bû: “Serkeftina min bi rovîyekî ku bi lepên xwe ez birîndar kirime û hawarxwestina min ji baskekî ku bi destê wî hatime birrîn û li hember pêşengên wî rêz bûme.” Mucîredîn jê veqetiya û Mu’inedînê Qûmî jî hevaltiya wî kir û ew ber bi Şamê ve bi rê ketin.

⁸³¹ Şêrkebût Keleyek bû ku li ser girekî Mûqanê hatibû avakirin û li dora wê ji xendeqeke kûr î fireh hebû ku ava bajêr jê derdiket û meriv hew bi pireke seyar ku dihat danîn û rakirin karibû lê derbas bibe. Nesewî, b. n., r. 353

Siltan li Mahanê⁸³² ma, dû re xeber jê re hat ku Tatar planê çûna ser dikin, rabû qesta Aranê⁸³³ kir, dema nêzîkî Hîzanê⁸³⁴ bû lê daket û çend rojan lê ma. Dema Obaşê Genceyê Xwarizmîyên ku lê bûn, kuştin, bi aşkeryê xerabî kirin û rika xwe dîyar kirin, hingê wî Xan Birdî şand cem wan da ferman bike ku ew beremir bin, xwe ji dijîtiyê dûr bikin û sozê qencyê jî da wan, lê ew ji dijberiyê venegeriyan û însaf nekirin.

Siltan giha wê derê, li bostanên wê daket û qasid jî di nav wan de çû û hat, lê ew ji serîhildana ku dikirin venegeriyan û obaşê wan derket û bi tîran li konê Siltan da. Siltan siwar bû û kesên pê re ajote ser wan ku mîna pez ew diketin û di xwîna xwe de digevizîn û siltan bi yên têkçûyî re kete bajêr û ferman li mezinên wê kir da yên sedemên vê rikê û vê xerabiyê bînin cem. Wan sih kes destnîşan kir ku ew anîn û li deriyê qesrê serê wan jê kir û Siltan jî li pey rewşa qasidê xwe bû ku hewara wî biribû bal Melik Eşref li pêşberî dijminê

Jê re bersiv hat ku digot: “Ew bi xwe ber bi welatê Misrê ve diçe da wan bigire, bi lez amade bike” û rewş jî mîna ku li jêr e, hatiye gotin:

Ew sozên xwiya ku mîna leylana çolê ye
Ji rojekê heya rojekê û ji mehekê heya heyvekê

Neyar qesta Siltan kir û wî şev û roja xwe kir yek û çû heya giha Amedê, Elemedîn bi qamîşe şekir qasidek ji hêla Melik Mesûd ve ji bo beremriyê derxist pêşiya wî ku çûna Rûmê pê xweş dikir û dilê wî dibijand vegirtina wê. Siltan meyla xwe da gotin û dest ji mebesta xwe ya çûna Îsfahanê berda. Ew wê şevê li Amedê razan, vexwarin, serxweş bûn û bi xwe ve nehatin heya ku nefxa Sûrê lê da û ji goran hatin şandin. Di wê şevê de yekî Tirkmen hat cem û jê re got: “Min di xaniyê ku do tu tê de bûyî leşkerên ku cilûbergên wan ne mîna bûn yên leşkerê te dît.” Wî ew derewîn derxist û got: “Ev dekek e ji kesên ku naxwazin em dakevin vî welatî.” û ew heya berdestê sibehê serxweş raza. Spêdeyê Tataran dora wî û leşkerên wî girtibûn, destê xerabiyê xistibûn navçeyan, koma wan li hawîrdoran belav bûbû, bi telpan dora xargeha wî pêçabûn û ew jî serxweş di xewê de mabûn.

⁸³² Mahan bajarekî Kermanê ye ku navbera wan du qonax in. Yaqût, b. n., 5/57

⁸³³ Aran/Eran eyaleteke fireh ku gelek herêm û bajarên mîna Gence, Beyleqan û yên din digire nav xwe û çemê Arasê wê ji Azerbaycanê vediqetîne. Yaqût, b. n., 1/164

⁸³⁴ Hîzan navçeyeke nêzîkî Sêrtê ye. Yaqût, b. n., 2/380. Ev ne Hizana ser Bedlisê ye.

Di wê demê de Erexan bi heval û alayên wî ve gihîştê û êrîşî wan kir, wan ji ber xargehê derxist û hinek mêrxasên wî ketin xargehê, wan bi destê Siltan girt û ew bi taqîyeke spî derxist, li hespê siwar kir û ew bir, lê dema Erexan dît ku telpên Tataran ketine pey wî û jidil diçinê, wî ferman kir ku leşkerê pê re jê veqete da ew bidin pey komê pir û ew bi tena serê xwe xelas bibe. Lê belê wî di vê yekê de şaşî kir, çunkî dema Erxan jê veqetiya hêzeke zahf ji giregirên Xwarizmîyan da pey wî û gava ew giha Erbilê/Hewlêrê çar hezar siwar pê re bûn. Melik Mi'ezem Mizaferedîn pêşwaziya wî kir, qencî pê re kir û dû re ew çû Îsfahanê û demekê ew vegirt.

Lê Siltan bi xwe telpa dijmin da pey û ji ber ku hespê wî esîl bû wan eseyî kir ku ew Siltan e û bi qasî pazde kesên Tatarî li pey wî rêz bûn, ew li wan zivirî, du kes ji wan kuştin û ew jî hilkişiya çiyê.

Kurdan ew rê diparast û dema ew li wê derê dît, wan ew girt û şêland/tazî kir û gava xwestin wî bikujin hingê wî ji mezinê wan re bi nihênî got: “Ez Siltan im, tu lez meke; ji te re çêtir e ger tu min bibî cem Melik Mizafer Şehabedîn, yan jî ger tu min bibî cihekî welatê min û bivêyê tu dê bibî mîr.” Zilam xwest ku wî bibe bigihîne welatê wî, rabû ew bir cem eşîra xwe, ew li cem jina xwe hişt û ew bi xwe çû çiya da hespê wî bîne.

Îcar gava zilam winda bû yekî Kurd ku serrimek bi destê wî bû, ji nedî ve hat û ji pîrekê re got: “Ev Xwarizmî kê ye? Ji bo çi hûn wî nakujin?” Wê got: “Tu rê tê de nîne, mêrê min ewleyî dayê û ew naskiriye ku Siltan e.” Yê Kurd got: “Çawa hûn siltaniya wî rast didêrînin, wî li Xelatê birayekî min ku jê çêtir bû, kuşt û bi serrima xwe derbek lê da ku ya duyemîn ne pêwîst bû û ew gihand refên miriyan. Wî di hilatina rojê de alaya dîn pê daxist û avahiya Îslamê hedimand; çi ecêb e ku mirina şêrê serdest bi destê rovi be.

Piştî demekê Melik Mizafer meriv şandin wî çiyayî û rextên/selbên Siltan hespê ku di bin de bû, zîn, şûr û mişûr û pêşeniya ku li ser porê xwe girêdida, da hev. Dema ku ew hazir kirin mêrxasên wî yên pê re hemî peymayên wî nas kirin ku wî merivî şandin hestiyên wî dan anîn û ew xistin gorê. Bi rastî wî Kurdê gunehkar xirabiyeke mezin kiribû.

Behsa hinek xuy û exlaqê wî

Ew Tirkekî esmer î kin bû ku bi Tirkî û Farisî tev xeberdida û mêrxasekî şêrane û egîdekî milahîm bû ku nehêrsok û neçêrçêrokî û sergiran bû, ew zêde nedixavî û pir nedikeniya, hew dibîşirî. Wî herdem dadmendî hildibijart, lê ew rastî wextekî bi xirecir û bi xerabî hat ku tê de bi ser ket. Wî hez dikir ku xelkê wî di firehiyê de bijî ger ku ne di dema fitretê [dema xerab ya navbera du peryodan] de bihata ser hikim ku [ji ber wê demê jî] ew hêrsokî dikir.

Wî ji destpêka derketina xwe ve ji Hindê ji Xelîfe re dinivîsî, lê dijberî [ya navbera wan û Xelîfe] jî li ser rêz û benda bavê wî rû dida ku xizmetkarê sernêrm yê Menkbertî, kurê Siltan Sencer bû. Dema xelata siltaniyê çawa me got, lê hat kirin jê re “koleyê wî” hat nivîsîn û xitaba wî jî ev bû: “Serwerê Mezinê me Serdarê Bawermendan, Pêşewayê Misilmanan, Xelîfeyê Pêxemberê Xwedayê Cîhanê, Pêşewayê Rojhilat û Rojava, Payeberzê Zirweya Bilind ji [nesla] Luey ibn Xalib.”

Wî ji bo Elaedîn Keyqubad û melikên Misrê û Şamê hemiyar navê xwe, yê bavê xwe û bi bernavê siltaniyê dinivîsî, lê wî tişteki adetî mîna ku desthilatdarên din dinivîsîn; xizmetkarê te, yan dostê te, yan jî birayê te, li binê nameya xwe nedinivîsî, ku nîşana ser mohr û îmza wî jî ev bû: “Serkeftin hew ji Xwedê ye.” Gava ji Bedredînê xwediyê Mûsilê û yê mîna wî re dinivîsî ev nîşan bi çêtirîn destnivîsê lê dikir ku xameya nîşanê jî dikir dû şeq da qalind were nivîsîn.

Wan ji dema derketina wî ji Hindê ve ji cem Xelîfe bi nasnavê “Xaqanê Bilind” xîtab kiriye û wî jî her xwestiye ku nasnavê siltanê lê bike lê Xelîfe erê nekiriye. Çunkî adetekî weha ji bo melikên mezin yê berî wî pêk nehatibû, lê dema pêwîstî pê çêbû hingê xelata siltaniyê jê re birin û ew bi “Cenabê Şahînaşahê Mezin” hat xîtabkirin ku bûyera wî di nivê meha Şewalê ya sala şêşed û bîst û heştan (628/1230) de qewimî.

Sala Şeşsed û Bîst û Nehan (629/1231)

Tê (di vê sala 629/1231'ê) de Fexredîn Mihemed ibn Ebdulwehab ibn Ebdullahê Ensarî ku bi Ibn Şîrcîyê Dimeşqî dihat nasîn, wefat kir.⁸³⁵ Ew yekî dadmend, pêbawer, mihteşem, dilmezin û himetbilind bû ku girêdayê bi Sitîşama qîza Eyûb ve û wekîlê wê bû; wê karûbarên weqfên xwe spartibûyê û piştî wî jî ew spartin cihgirê wî. Ew yekî dilpak, xuyxweş, sihbexweş û nefspiçûk bû ku hedîsê ji Şêx Tacedînê Kindî û Hafiz ibn Esakir guhdarî kiribû. Ew di sala pêncsed û çel û nehan (549/1154) de bûbû û di dehê Zilheceya vê salê (629/1231) de wefat kiribû û li Deriyê Piçûk hatibû veşartin.

⁸³⁵ Ew xelkê 'Udûla Dimeşqê bû ku di sala 549/1154'an de bûbû. Sibt ibn el-Cewzî, b. n., 8/675; Ibn Kesîr, b. n., 13/101.

Sala Şeşsed û Sîhî (630/1232)

Tê (di vê sala 630/1232'yan) de Melik Kamil ji welatê Misrê bi leşkerê xwe ve bi rê ket û giha Şamê, lê hatina wî tirseke mezin xist dilê mezinên rojhilatê ku her yek ji wan texmîn dikir dê here ser wî. Ew çemê Firatê derbas kir, daket Heranê û dû re çû ser Amedê û dora wê pêça ku xwediyê wê Melik Mesûd Mewdûdê kurê Salih Mehmûd carina çend rojan lê dadiket. Wî gelekî zor dayê û lê kudand heya ku ew sitand û sancaqên/toxên kurê wî Melik Salih li ser sûtêrên wê hilkîşyan. Melik Mesûd ewleyî xwest û derket ku destmalek jî di stuyê wî de bû, lê Melik Kamil nehişt ku pê re bicive û bi wekîltî yek danî ser. Melik Kamil Amed teslîm girt, ew sparte Tewaşî Şemsedîn Sewabê Adilî û komek ji leşkerê Misrê û hêza parastina serokatiya Misrê ya pêbawer jî neqlî wê kir ew lê rêzbend kirin. Wî qencî bi gelê Amedê kir, ziyar û zehmetiya ku tê de bûn ji ser wan rakir û ji bilî Hesenkeyfê/Heskîfê dest danî ser hemî keleyên wê. Wî Melik Eşref û Şhabedîn Xazî digel xwediyê Amedê şand Hisn Keyfa û ew dayê; Melik Kamil zivirî Heranê, li kurê xwe Melik Salih ferman kir ku here Amedê, lê bimîne û leşker jî bi Tewaşî Şemsedîn Sewab re kar kir.

Melik Kamil ber bi Misrê ve zivirî û qencî bi xwediyê Amedê re kir û hemî xaneyên/xanên wî, gencîne, alav, milk û hespên wî lê vegerand û li Misrê jî Exmîm⁸³⁶ û navçeyên wê danê. Melik Mesûdê xwediyê Amedê diji navê xwe di karê xwe de bi tevdir bû lê pir bi xerabî çav berdida berûmalên gelê xwe tevli ku di mala wî de dused [keçên taze mîna] heyva nû ku di nivîna wî de ew şa dikirin, hebûn. Ew bi karên weha pîs ve dilebikî ku dîn û dinyaya wî tev pê xerab dibû.

⁸³⁶ Exmîm/Ixmîm navçeyê Se'îda Misrê ye ku dikeve ser qeraxê Nilê. Yaqût, b. n., 1/123

Tê (di vê sala 630/1232'yan) de qîza Melik Eşrefê kurê Melik Adil li Dimeşqê wefat kir ku wî ew li bostanê Elaedîn ibn Qelanîsî yê li Qasyûnê li cem xaniyê Henbelîyan veşart bi texmîna ku Ibn Qelanîsî dê kêfxweş bibe, çunkî ew li cem Melik Eşref yekî taybet bû ku timî qencî pê dikir. Lê belê ev yek li zora Ibn Qelanîsî hat û dest pê kir di nav xelkê de xeber da ku milkê wî jê sitandiye û bêxebera wî kiriye gora qîza xwe. Wî digot ku ew weqif bûye û gelek paşgotiniya Melik Eşref kir ta ku ew pê hisiya, rabû çû goristana Şerefedîn Yaqûb Ciharkesê Hezbanî kirî û gora qîza xwe veguhast wê derê. Dema Melik Kamil giha Dimeşqê, ev yek li zora wî çû û got: “Siltanî bi vî awayî pêk nayê.” û ferman lê kir ku Ibn Qelanîsî desteser bike û hemî xan û man û milkê wî jê bistîne; lê Melik Eşref got: “Na bi Xwedê ez xerabî pê nakim, lê ew dû re li min venagere û nayê cem min.”

Tê (di vê sala 630/1232'yan) de Mala Hedîsê ya Eşrefî ya cînarê keleyê di şeva nivê Şabanê de hat vekirin û pêşewa Tiqqedîn ibn Selah hedîs lê xwendin.

Tê (di vê sala 630/1232'yan) de birayê Melik Mi'ezem yê helal (ji dê û bavê) Melik Ezîz Osmanê kurê Melik Adil ku keleya Sebîbetê⁸³⁷ ava kiribû, wefat kir. Ew yekî jîr, kêmaxaftin û mêrxas bû ku ji leşker baş hez dikir û piştî mirina Melik Mi'ezem ya sala şeşsed û bîst û pêncan (625/1227),⁸³⁸ bûbû desthilatdarê keleya Ba'albekê. Kurê Melik Emced û komek ji hevalên xwe jê re nivîsîn ku spêdeyê zû bigihîje dergahê Sirê/Razê, çawa me berê dîyar kiribû. Ew li Sebîbetê bû û di destpêka şevê de kete rê ku gelekî dûr bû û wextê çêlekdana (hilatina rojê bi qasî bejneke/saetekê) giha wê derê lê dereng mabû. Ew daket pêşberî Ba'albekê û Melik Nasir jî Xersedîn Xelîl şand cem û ew bir Banyasê ku Melik Ezîz êdî heya dema vegirtina Melik Kamil venegeriyabû Dimeşqê û hingê pê re ketibûyê. Melik Ezîz di dehê remezanê de li bostanê xwe yê Na'îmeyê⁸³⁹ wefat kir û li goristana Melik Mi'ezem ya Qasyûnê hat veşartin.

⁸³⁷ Sebîbet keleya Banyasê ye ku dikeve başûr-rojavayê Dimeşqê. Ebu l-Fida, *Teqwîm*, 249. Li ser jiyana wî bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/678; Ibn Kesîr, b. n., 13/103; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 245; Henbelî *Şîfa*, r. 320-321.

⁸³⁸ Ya rastî ew di sala 624/1226'an de wefat kiribû bnr. li jor r. 296, sal 624; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 229, sal 624.

⁸³⁹ Na'îme/Beyt Lehya gundekî navdar e li kûrana Şamê. Yaqût, b. n., 1/522

Tê (di vê sala 630/1232'yan) de wezîrê Melik Adil yê hêja Wezîr Sefiyedîn Ebdullah ibn Elî ibn Şukurê⁸⁴⁰ Dimeyri⁸⁴¹ rehet kir ku wezîrêkî bi heybet, zana û hêja bû. Wî qayîdeyên wezîrtiyê baş dinasî ku pê jî dewleta Melik Adil xwedî hikimraniyeke xurt î mezin û şanaz bû û wî alîkarî bi zana-yan re dikir ku serdema wî bi zana û qencan rûmetdar bû. Mezhebê wî Malikî bû ku Melik Adil di dawîya temenê xwe de jê averê bûbû û ew jî ji Misrê derketibû û çûbû Amedê û lê mabû.

Ew heya Melik Adil sax bû neket ber xizmeta kesekî, lê dû re Melik Kamil şand pey û ew xwest cem xwe, ew giha Dimeşqê û dakete Beyt Re`se⁸⁴² (kûre-yeke Urdinê ye) cem Mueyyid el-`Eqrebanî ku ronahiyên wî kêr bûbûn û ji wê çû Misrê. Melik Kamil çû pêşîya wî, qedrê wî girt û karûbarê wezîrtiyê sparte wî ku li Qahîreyê Medreseyeke wî ya navdar û berhemên wî yên kar-têker hene.

Tê (di vê sala 630/1232'yan) de Melik Mi`ezem Mizaferedîn Ebû Se`îd Gokbûrî ibn Zeynedîn Elî Kuçuk ibn Begtekînê xwediyê Mûsilê ku li keleya Mûsilê di sala pêncsed û çel û nehan (549/1154) de hatibû dinê, wefat kir. Me berê behsa hevkarîya wî digel malbata Atabeg ya ser Girê Siltan kir û mêrxasiya ku nîşan da ji herkesê dîtî ve xwiya bû. Herweha me qala cihê wî yê cem Selahedîn di rêzbenda cenga mezin ya Ekayê û ya Pozê Hitînê de jî kiribû û me dîyar kiribû ku çawa ji zarokî ve bar ketibû ser milê wî û rewş jî lê qûlipî ta ku bi xebat û têkoşîna xwe gihabû hevdemên xwe yên giregir û bi serketî.

Di navbera wî û xizmetkarê bavê wî Micahîdedîn Qaymezê Zeynî de dij-berîyeke kevn hebû, îcar dema bavê wî Zeynedîn Elî Kuçuk miribû hingê ew kiribû welîhdê xwe, piştî wî karûbar spartibûnê û bûbû xwediyê Erbilê ku hingê Micahîdedîn gelek jê fikar kiribûn û tirsîyabû ku zerarekî bide wî bi xwe. Ji ber vê jî wî belav kiribû ku ew di siyasetê de xerab e û çavê xwe berdide zarokên xelkê, sewdaser û xuyqels e ku hinek ji şêx û mezinên Erbilê û qazî û

⁸⁴⁰ Ew Wezîr Ebû Mihemed Sefiyedîn Ebdullah ibn Elî ibn Ebd el-Xaliq ibn Şukur e ku di sala 540/1145'an de li Dumeyreya navbera bajarê Misir û Îskenderiyeyê hatibû dinê. Ji bo agahên bêhtir bnr. Sibt ibn Cewzî, b. n., 8/677; Ebû Şame, *Zeyl*, 221-222 ku li gorî wî ew di sala 622/1225'an de miriye; Ibn Kesîr, b. n., 13/104; Ibn Texreberdî, b. n., 6/280

⁸⁴¹ Dimeyr/Demir yek ji gundên navenda Telxayê ye ku dikeve ber birêveberîya Rojava. Ibn Texreberdî, b. n., 6/280, not 3.

⁸⁴² Beyt Re`s kûraneke Urdinê ye. Yaqût, b. n., 1/148

serdarên wê jî bi hêla xwe ve kişandibû ku ew jî ji tundiya wî ditirsiyan û ji ber piçûkiya birayê wî Zeynedîn Yûsuf hemla wan li ser bû bi hêviya ku dê dewleta wî li gorî dilê xwe bigerînin. Wan jê re nivîsî, ew hazir kir, pê bi cih kirin û ew şandin cem Xelîfe û xwestin ku dest deynin ser Mizafeređîn, lê ew bi yekîtiya wan hisiya û ji Erbilê reviya çû cem Qutbedînê xwediyê Mûsilê û di nav hêza wî ya xweser î taybetî de xizmeta wî kir. Jê re nîşanên mezinatiyê jê diyar bûn û berhemên dilşadiyê jê dît ku rabû ew kir serdarekî ber xizmeta xwe.

Dû re mêrxasî, mezinatî û hêjayiya wî xwiya bû û rabû Heranê bi mîrgehî dayê û kete nav pêşeng û şewirmendên wî yê xwiyayî. Ew [Heran] yek ji deverên girêdayê bi erdê bavê wî yê Erbilê ve bû û ew [Mizafeređîn] heya mirina Nûredîn ibn Zengî jî li Heranê ma. Hingê Selahedîn Şamê sitand berê xwe da Helebê û Selahedîn li Girê Siltan rêzbenda cengê ya navdar li pêşberî sipaha Helebê û Mûsilê girêda⁸⁴³ ku Mizafeređîn serdarê hêza çepê ya sipaha Atabegîyan bû. Dema herdu hêz ketin nav hev, hêza sipaha Selahedîn ya navendê û ya rastê, navend û rastê hêza Atabegîyan şikand, lê hêza Mizafeređîn ya çepê jî hêza Selahedîn ya rastê pir xerab şikand ku bi vê jî li cem Selahedîn û serekên Misilmanan yê din mezin bû, navê wî derket û qedrê wî bilind bû. Di wê navê de Micahîdedîn Qaymaz jî li Mûsilê bi cih bûbû û bûbû atabegê leşkerê wê û xwediyê çavkanî û serkaniyên wê.

Ji ber vê jî Mizafeređîn tirsîya ku Micahîdedîn weke ku li Erbilê pê re kiri-bû li wir [Mûsilê] jî bike û jê nûçeyên wisa dihatin veguhastin ku dilê wî radiwestand, ew diqehirand û hinavê wî dişewitand. Ew rabû wî ji Selahedîn re nivîsî û çû ket ber xizmeta wî ku wî ew qenc pêşwazî kir, pir qedrê wî girt û ew bi xweha xwe Rebî'ete Xatûna Qîza Eyûb re zewicand ku jinebî bû û berê jina Sadedîn Mesûd ibn Mu'înedîn Unur/Onur bû. Wî ew li ser Herana ku ya wî bû hişt û Riha, Simeysat û Mûzirê jî lê zêde kir û heya sala pêncsed û heştê û şeşan jî di ber xizmeta wî de ma. Hingê dema birayê wî Zeynedîn Yûsufê xwediyê Erbilê ku ew jî di [cenga] Merca Ekayê de gihabû ber xizmeta Selahedîn, wefat kir; Mizafeređîn rabû ji dêla erdê di destê xwe de Erbil xwest, wî (Selahedîn) ew dayê û Şhrezor jî xiste ser ku ew çû Erbilê û ew sparte xwe. Ew her bi malbata Eyûbîyan ve ma û timî bi gora Selahedîn

⁸⁴³ Ew sala 571/1175'an bû ku ji bo agahên zêde bnr. Ibn Şedad, *Sîret*, r. 60-61; Ibn Esîr, b. n., 10/74-75; Ibn Wasil, b. n., 2/36-46; Hesneyanî, *Sincar*, r. 57.

sond dixwar heya ku Melik Eşref dijîtiya wî kir û berê xwe da Bedredîn Lu 'lu', çawa ku me berê rave kiribû.

Dû re gava Melik Kamil Dimeşq ji Melik Nasir sitand, hinek tişt bihîstin ku ew bêgavî xeyd û dilmana jê kir, rabû pişta xwe da Xelîfe, Pêşewa Mustensir Billah jî jê piştgirî xwest û ew vexwende Bexdayê. Ew çû cem ku bi dêlindêzeke mezin ew pêşwazî kirin, rûmet danê, qencî pê kirin û qedrekî pir danê. Ew çû cem Xelîfe, pê re civiya, wî (Xelîfe) ew da rûniştandin, pê re peyivî, pê şewirî, xelat danê û ew kir siltan û bi dilekî xweş vegeriya Erbilê ku ev yek di sala bîst û heştan (628/1230) de bû.

Rehma Xwedê lê be, wî pir xêr û sedeqe didan, gelek nimêj dikirin, cehd dikir karên qenc bike û penahê serdarên mezin, zana, feqîh, feqîr û mitesewifan bû; xwediyên malbatên mezin ku demê bi wan re rast li hev nedianî gesta wî dikirin. Wî şahiya mewlûda Pêxember (e. s.) çêdikir, konên kumbetî vedida, ew spehî dikirin û bajar jî diediland ku zana, feqîr û mitesewif jî ji welatên din dihatin cem. Herweha stranbêjên Ecem, yên Şamê, yên Bexdayê û yên Mûsilê li Erbilê dicivyan û ew [amadeyiyên mewlûdê] yên xweşî û şadî, dengbêjî, xemilandin û xwarinê ji serê Rebi' elewelê dest pê dikirin heya şeva mewlûdê.

Wî semayên mezin ji feqîr û sofîyan re pêk dianî û ew bi xwe tê de amade dibû, reqş dikir û xelat didan. Dû re her sofîyek û xelateke layiqî mitesewifiyê di destmaleke spî yî qutnî de didayê û ew datanî ser serê wan û di destê her kesekî de jî dû mom hebûn ku ew bi xwe jî di nav wan de bû û li ser serê wî jî xirqeyê Cuneyd⁸⁴⁴ hebû. Ew hemî bi sê rêzî hildikişiyên keleyê û di nav hemî sefan de jî tîpên muzîkê û momên mezin li ser pişta hêstiran hebûn ku dibû şeveka bêsaloxdan. Teblik, borîzan û def û dahol li serê keleyê û di kumbetan de lê diketin, gava derdiket serê keleyê sifreyeke mezin dirêj dikir û feqîr û sofî her jê dixwar û heya serê sibê sema digerlandin. Herweha li meydana bajêr jî jê re sifreyeke mezin dihat danîn û wî ew dirêj dikir û dadikete cem ku roja diduyê mewlûdê bû û tê de du hezar serî pez dihatin serjêkirin û bêhejmar helaw dihat pêşkêşkirin.

⁸⁴⁴ Mebest jê çawa dixwiyê xirqeyê zanayê terîqet û tesewifê yê mezin Cineydê Baxdadî ye. Li ser wî bnr. li jor r. 222, not 566.

Kesên ku tê de çend caran amade bûne, gilî kirine ku tê de pêncî serî hespên sorkirî, pêncsed serî pezê biraştî û sê hezar sênî helaw hejmartiye ku ji bilî xirqewergir û feqîr û sofîyan pê ve rê nedidan tu kesî ku here jê bixwe. Dû re piştta heywanan yan jî bindûvên wan di kaxezan de li yên ku ji welatan gesta wî kirine û li sofî, feqîr û xwedî tekyeyan dihat belavkirin û ji quranî-xwên, xutbexwên, zana û waizan jî li gorî cih û rewşa wan tu kes bêpar nedima.

Wî li Erbilê mala mêvanan ava kiribû ku çî kesê bihata sê rojan lê dima û tê de ratibên mezin yên nan, xwarin û kincên xam hebûn ku feqîran ji wan re li dora xendeqa keleyê rêz dikir. Ji bilî ku kesên sedeqehez bi beroşên xwarinê, selikên nan û kincên xam dadiketin dora xendeqê û jê feqîr bi xwarin dikirin û tazî jî bi cil dikirin.⁸⁴⁵

Xankahên wî yên ji bo nexweşên demdirêj, qelsbûyên ji ber salmeziniyê û ji bo koran hebûn ku xizmetkarên ber destên wan ew tê de digerlandin û ew dibirin cem hevdû. Wî tayin/ratib, mehane û kinc ji wan re danibûn, ew bi xwe diçû cem wan, rewşa wan kontrol dikir û zarokên sêwî yên ku lê bû, diçûn ser çoka wî rûdiniştin û wî ji wan re digot: “Ez bavê we me.” Ji keçikên yetim re ji zarokî ve cihêzekî tam çêdikir û wan hînî nexş û kergeyan dikir, dema mezin dibûn ew bi kesên pîşezan re dizewicandin û ji her yek ji wan re ji bilî keçên Siltan pê ve tu nav nedihat hildan ku xanên nexweş û koran jî weha bûn. Wî dilê wan dibijand xwarin û vexwarina xweş û wergirtina kincan û çî bixwestana jî ji wan re dianî.

Wî ji nêçîrê pir hez dikir, her roj heya serê sibê diçû nêçîrê û tu car ew betal nedikir û heya ku baş bûya kesek berî wî nedichû nêçîrê û çî kesê ku ew didît çî feqîr, çî bajarî û çî jî gundî bi tilîyên xwe selam didayê. Digel vê jî ew xwedî bizdeke qutebir bû û di desthilatdariyê de xwedî bend û girêdan bû. Wî mal dişand û dil ji qeraxê Şamê û Kercê(Gurcistanê) dida berdan û neqîbekî wî li Şamê hebû ku bêyî alaya rengê Mizafereîn li pey be ew nedimişiya. Ji bo ku kesê dilên wî hebin ji bo berdanê pê re bipeyivin û ger dilên Frengan hebin pê bidin zanîn. Dema ku serdar ji Erbilê bi mal ve digihîştinê wî bi wan dide zanîn ka dê bi kê bighijîn û dê herin kîja hêla qeraxê.

⁸⁴⁵ Li ser pîrozkirina wî ya Mewlûda Pêxember (e. s.) û xêr û qenciyan ku dikirin bnr. Ibn Xelikan, b. n., 3/535-540 ; Ibn Wasil, b. n., 5/48—62; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/254-255; Ibn Kesîr; b. n., 13/104;

Gava wan dîl digirtin ew dibirin Dimeşqê û qazî, zana û quranxwên diçûn pêşiya wan heya wan dibirin dixistin medreseya Adilî û sê rojan xwarin ji wan re çêdikirin, ew dibirin hemamê û kinc li wan dikirin û dû re jin bi kesên ku wan bixwesta re dizewicandin. Lê ji zîlam û pîrekan çî kesên ku bixwestina biçûna Erbilê wan ew bi cihêz dikirin û dişandin; yên ku bixwestina li Şamê bimana û jiyana xwe lê bidomandina tiştê ku ji bo karê dinyaya wan ji wan re pêwîst bû didan wan. Wî ji qeraxê şazde hezar û heştêsed dîl dan berdan ji bilî yên Gurcistanê.

Wî birkek li ser Girê Erefê çêkiribû û li çiyayê Salihîyê jî mizgefteke bi navê Qasyûnê ava kiribû û nexweşxaneyek li Heranê û medreseyek li Erbilê û hedîsxaneyek jî lê û li Mûsilê jî medreseyek û li Mekê jî tekyeyek ava kiribû. Wî hersal malekî pir ji micêwrên herdu beytan re dişand ku di nav wan de dihat parvekirin û gelek rê û resmên wî ji bo kesên xwedî tekye, feqîr û zanayên welatên din re jî hebûn.

Kincên wî ji pembûyê pêşgîrkî bûn ku bihayê wan pênc dirhem bûn, şaşi-keke pembû yî heştin li serî bû û digel van menkîbeyan jî ji devê xelkê xilas nedibû.

Mirina wî li keleya Erbilê di remazana vê salê de bû û wesîyet kiribû ku wî bibin li Mekê di kumbeta cem birka ku li ser Girê Erefê ava kiribû, de veşêrin. Ew di sala sih û yekê (631/-1233) de birin heya Kûfeyê ku Tatarên xebbîs hatin herêmê û hec betal bû û ji dêl ve ew li Kûfeyê di nav herema Serdarê Bawermendan Elî (k.wec.) de hat veşartin.

Piştî mirina wî li Erbilê nêrînên cihê derketin, hinek serdarên mîna Mîr Fethedîn ibn Bekir û yên din xwestin ku wê (Erbilê) bidin Xelîfe û yên mîna Mîr Ezedîn ibn Bedirê Himeydî û Mîr Tacedîn Xalis el-Xidam jî xwestin wê teslîmî Melik Kamil bikin û yên mîna Micahîdedîn Yerenqêşê Xadim, zaroyên Behaedîn Elî û memlûkên Siltan jî xwestin wê bidin Melik Eşref û her yek ji wan ji yê xwe re nivîsî û xeber dayê.

Melik Salih Necmedînê kurê Melik Kamil ji Amedê hat çemê Zabê, Melik Salih Emadedîn Îsmail jî ji Sencarê hat ku cihgirê Melik Eşref yê wê derê bû. Di navbera wan de dijîti derket û Bedredîn Lu`lu`ê xwediye Mûsilê şand cem heryek ji wan, girîngiya rewşa ku rûniştina wan pêwîst dike da

zanîn û heryek ji wan bi yê din re da sondê. Leşkerê Xelîfe jî ku pêşengê wê Şerefedîn Iqbalê Şerefi bû daket, Salih Eyûb û Salih Îsmail çûne cihê xwe û ev jî bi fenûfûtên Bedredîn Lu`lu` bû ku nediva bibe cînarê mala Eyûbîyan û ji Mûsilê ditirsiya.

Leşkerê Bexdayê dora Erbilê pêça lê yên ku lê bûn nehiştin ew bê teslîmkirin ku hingê mîr Fethedîn ibn Bekir ji wan re nivîsî û pê re yekîti hat çêkirin. Ezedîn Şehrî ibn Kezek jî li mîrgehên wî bû û gava bi daketina leşkerê Bexdayê ya ser Erbilê hisiya rabû bi hêzeke hindik ve bi şev çû ser. Wî bi şev êrîşt wan kir û di nav otaqên Bexdadîyan de çû û hat û kir gazî “Ey Eşrefê Serkeftî” ku vê gazîyê weha kir da bê texmînkirin ku leşkerê Eşref avêtiye ser wan û ji ber vê şawesawê hindik mabû ku têkbiçûna.

Ezedîn Şehrî bi saxî kete Erbilê û bi vê jî navûdengê baş bi pey ket û behs û saloxên qenc jî hatin dayîn.

Leşkerê Bexdayê êrîşt Erbilê kir û kesê tê de jî şerekî dijwar li hemberî wan kir, lê Mîr Fethedîn qeflên derîyê Erbilê⁸⁴⁶ şikand û ew teslîmî wan kir. Ew ketinê û şûr xistin nav wan, talan birin, şewatandin, dest avêtin keçikên bi çarşev û tiştên ku kafiran nedikir, kirin. Dûra kele bi ewleyî sitandin û Şemsedîn Yaddîn li Erbilê kirin cihgirê siltaniyê, leşker û Şerabî zivîrîn Bexdayê.

Şemsedîn Yaddîn Erbil bi xuyekî qenc gerand, dadmendî belav kir û alîkariya xemgînan kir ku ew şêxekî mezin û xwedî ray û tevdîr bû. Ew yek ji koleyên Pêşewa Mustencid bû û yekî şerîetnas, edebiyatzan, quranxwên û dîndar î qenc bû ku evên jêrîn ji şî`rên wî ne:

Di dewranê de qencek nîne ku li
Benda hêz û mezinatiya wî bê payin

Dostekî rast jî nîne ku
Wefa bi bal ve bê nisbet dan

Hêjatirînê xelkê yê nêrînxurt e
Ku li ser rewşa xwe dilhêsa radizê

⁸⁴⁶ Çendî ku di destxetê de Mûsil bû jî lê ya rastî divê Erbil be çunkî êrîş li ser wê ye ne li ser Mûsilê.

Tu nîşangehek ji dostekî nîne
Û ne jî pirkubênek li ser heye

Çi kesê wefayekê bivê
Dê û bavên wî besî wî ne

Wî Erbîl ava kir, dilê xelkê wê xweş kir û sûrên wê raxist pêş çavan û ji feqih, sofî, feqîr û biyaniyan kesê ku qesta wê dikin re mêvangehek ava kir.

Sala Şeşsed û Sih û Yekê (631/1233)

Tê (di vê sala 631/1233'an) de bû ku cenga ser derbendan qewimî û di navbera Elaedîn Keykawisê xwediye Romê û Melik Kamil de rikberî derket. Melik Kamil bi leşkerê Misrê ve derket û giha Şamê, birayê wî Melik Eşref Mûsa ew pêşwazî kir û ew li keleyê daxist. Di serê remezanê de ji Dimeşqê derket û Melik Eşref, Melik Nasir Dawid ibn Mi'ezem, Melik Micahid Esededîn Şêrkohê xwediye Himsê, Melik Mizafer Teqyedîn Mehmûdê xwediye Hemayê, birayê wî Melik Salih Îsmailê xwediye Sewad û Busrayê, xwediye Serxedê Ezedîn Aybegê Mi'ezemî tev pê re civiyan û berê xwe da welatê Romê.

Lê ji Helebê dût çû ji bo ku barê xwediye wê sivik bike û riya çemê Sacûrê girt ku li wê derê hêza Helebê ji pêşengiya wê Melik Mi'ezem Tûranşahê⁸⁴⁷ kurê Selahedîn dikir. Herweha kurê wî Melik Salih Necmedîn Eyûb, Tewaşî Şemsedîn Sewabê Adilî ji bi leşkerê Diyarê Bekir, Cezîre û Amedê ve ji gihîştinê û birayên wî Melik Mizafer Şehabedîn Xazî, Melik Mihafizê xwediye Meyafarqîn û keleya Ce'berê, Melik Mi'ezem Sencerşahê xwediye Cizîrê û hawara Mûsilê û Mêrdînê û leşkerê Melik Eşref yê Sincar, Nisêbîn û Xabûrê ji gihanê⁸⁴⁸ û wî ji berê xwe da Derbendê û çû.

Xwediye Romê ji leşkerê xwe da hev, xwest ber xizmeta xwe, mal da wan û ji hêla Rûmê ve giha nêzîkî Derbendê. Wî wezîr û serdar û mîrek li hev kom kirin da bi wan bişêwîre, Hisamedînê Qumeyrî got: "Ya qenc ew e ku Derbend bên asêkirin, bi peyadeyan bên parastin û bi dar û kevîran bê dagirtin." Xwediye Romê ji got: "Leşkerê min du caran li leşkerê wan heyê."

⁸⁴⁷ Ew Melik Mi'ezem Tûranşah/Torînşahê kurê Siltan Selahedînê Eyûbî bû ku li Helebê bûbû desthilatdar û di sala 657/1259'an de ji ber Melik Nasir Yûsufê siltanê Şamê ve ew diji Moxolan parastibû û di sala pey de ji (658/1260) wefat kiribû. Hesneyani, b. n., r. 434-438

⁸⁴⁸ Ji bo agahên bêhtir li ser vê êrişê ku li gorî Ibn Wasil 16 dehlîzên 16 melikan pê re civiyabûn ku berê ji tu melikan re ewqas sipahên pîr negihabûn ser hev, bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mir'at*, 8/684; Ibn Wasil, b. n., 5/74, 75-82.

Hisamedîn jî got: “Siwarên wan ji yên te çêtir in û tê maneya ku leşkerên wan ji yên Romê çêtir in.” Xwediyê Romê jî mebest fahm kir. Wî komek ji leşkerê Rûmê kişand cem Hisamedîn Qeymûrî ku ew bi wan ve çû daket devê Derbenda hêla Şamê û rê jî [bi tat û zinaran] hat asêkirin.

Gava Melik Kamil rê weha dît, ew ji ketinê rawestiya û ev yek kir behane, çunkî wî nameyên xwediyên Hims û Hemayê, Nasir Dawid, xwediyê Amedê û xwediyê Mêrdînê ku ji xwediyê Romê re nivîsibûn, girtibû û tirsîya ku ev dekek be li pêşberî wî. Melik Kamil bi paş ve zivirî bi mebesta ku dê here di riyeke din re derbas bibe û çû heya ku li Siweydayê⁸⁴⁹ daket.

Xwediyê Xertebertê (Xarpêtê) gihayê û wî bi Melik Nasir Dawid, Şehabedîn Xazî, xwediyê Hemayê û Şemsedîn Sewabê Adilî ve şand, lê Nasir Dawid û Şehabedîn Xazî bi paş ketin ku yên din gihîştin Xertebirtê.

Xwediyê Rûmê Sûbaşî, Kemaleddîn Kîmîyar û Seyfedîn Qeymerî amade kir û ew bi leşkerê Rûmê ve şande wan û herdu leşker çûne hev. Leşkerê Romê çend qatê leşkerê Şamê bû ku ji ber vê leşkerê Melik Kamil şikiya û di keleya Xertebertê de xwe asê kir û parast. Elaeddînê xwediyê Rûmê ewleyiya canê wan da wan û wî Şemsedîn Sewabê û xwediyê Hemayê berdan, qencî bi wan re kir û ew çûn gihan Melik Kamil ku ev yek pir li zora wî çû.

Ev bûyer rastî mirina Selahê Erbilî⁸⁵⁰ hat ku mêrxastirîn û nêziktirînê Melik Kamil bû ku Şerefeddîn ibn Bubman li ser vê weha gotiye:

Zaruyên Eyûb ku serkeftî ne
Mîna stêrên xwiricî diherikin

Sewabê wan şaşî kir û Selahê wan mir
Melîkên Romê jî sipaha wan têk bir

⁸⁴⁹ Siweyda navçeyeke navdar e nêzîkî Heranê ye. Yaqût, b. n., 3/325. Ew Siwêreka niha ya ser bi Rihayê/Urfayê ve ye. Bnr. Bundarî, *Sena ul-Berq*, r. 272, not 3.

⁸⁵⁰ Ew Selaheddîn Ebû Ebas Ehmed ibn Ebd es-Seyid ibn Şabanê Erbilî bû ku di sala 572/1176'an de li Erbilê hatibû dinê. Ibn Xelîkan b. n., 1/193; Ebu l-Fîda *Muxteser* 2/257; Ibn Texreberdî, b. n., 6/286.

[Mirina] Şehabedîn Tuxrîl⁸⁵¹ Xadimê Atabegê Helebê

Ew yekî qenc, dilpak û zahid bû ku şev dikir sê beş, beşa pêşî bi yê ku ji bo şewbêrkê diçûne cem diciviya û li serpêhatî û agahan guhdarî dikir, beşa nêvî radiket û ya dawî jî dixwend û nimêj dikir ku ew navgîna xêrê bû.

Dema Melik Zahir wefat kir ew bi karûbarê kurê wî Melik Ezîz ve rabû, hemla wî da ser Melik Eşref û welat jê re parast û dema Melik Eşref Tilbaşirê ji xwediyê Romê bi paş ve girt hingê ew da wî. Rewş her weha ma heya sala bist û nehan (629/1231) ku xelkê ji Melik Ezîz re re got: “Heya kengê dê tu di bin hicê de bî?” Li ser vê wî Tilbaşer ji Tuxrîl sitand, hikmê wî rakir û Atabeg jî weha ma haya ku di vê salê de wefat kir û li Deriyê Erbe’înê li ber rê hat veşartin.

Şêx Ebdullahê Ermîni⁸⁵²

Zahidê abid û teqwayê micahid, ne ku Ermenî bû, lê ew li zêrzemînan geriyabû û bi ebdal û ebraran⁸⁵³ re civiyabû ku cîhad, riyazet (xweparêzî) û gernameyên wî hene û yekî camêr, nazik û xweşbîn bû. Di destpêka rewşa xwe de ew li çol û pesaran dima û diçû erdên vekirî yên bêkes î tenha û hemî pêwendiyên xwe dibirrî. Wî Quran û kitêba Qidûriyê⁸⁵⁴ xwend, li ser fiqha mezhebê Îmamê Henefî xwe gihand, qutb û zilamên mezin dît û heya dawî ya temenê xwe li Çiyayê Qasyûnê jiya ta ku di vê salê (631/1233) de wefat kir û li serê Çiyayê Qasyûnê hat veşartin.

⁸⁵¹ Ji bo Şehabedîn Tuxrîlê Xadim ku Atabegê Helebê bû, bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mîr'at uz-Zeman*, 8/285-286; Ibn Texreberdî, b.n., 6/286.

⁸⁵² Li ser jiyana wî bnr. Ibn Cewzî, b. n., 8/686-691; Ibn Kesir, b. n., 13/107; Ibn Texreberdî; b. n., 6/286.

⁸⁵³ Ebdalî û ebrarî du mertebeyên terîqetê ne û li gorî terîqetê li ser rûyê erdê 70 ebdal hene ku cîhan bêyî wan nabe, ew cîhanê li hev digerin û wê sererast dikin û dema yek ji wan dimire jî yekî din dikeve cihê wî; li gorî hinekan jî ebdal ji Qutbê Ferd/Xews, du qutib û çar ewtadan pêk tê ku dibin heft. Bnr. Dr. Selçûq Eraydîn, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İlahiyat Yayınları, İstanbul, 2012, r. 120. Ebrarên mihadere jî ew qencên ber fermana Xwedê ne û pabendên bi ebdalan ve ne. Bnr. Nivîskar ne diyare, *Cami' u l-Uşûl fî l-Ewliyaî we enwa' i t-Tesewîfî*, navê weşangehê nîne û tarîxa çapê jî nîne, r. 6.

⁸⁵⁴ Navê wê Muxteser el-Qudûrî ye û berhema Îmam Ebû Hiseyn Ehmed ibn Mihemed, ibn Mihemedê Qudûriyê Bexdadî ye ku di sala 428/1036'an de wefat kiriye û kitêba wî li ser fiqha Îmamê Henefî ye. Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 277, not 139.

*Mirina Seyf el-Amedî Eb ul-Qasim*⁸⁵⁵

Di heyamê wî de kesî ku wî di zanista kelim û usûla dîn de biceribandina tunebû û yekî ku zû hêsir ji çavên wî dihatin, dilziz î zana û hêja bû. Ew demekê li Hemayê ma dû re çû Şamê û li Medreseya Ezîziye dersdarî kir ku xelkê jî li cem dixwend û ji ber ku di ilmê Mentiq û zanînen destpêkî/yeke-mîn de navdar bû Melik Kamil, [Melik] Mi'ezem û [Melik] Eşref jê aciz bûn. Melik Eşref dû re ew ji ser kar avêt, ew li mala xwe rûnişt û Melik Eşref ferman kir ku di medreseyan de ji bilî Tefsîr, Fiqih û hedîsê kes li tişteki din nexebite. Seyfedînê Amedî wefat kir û li Qasyûnê hat veşartin.

Tê (di vê sala 631/1233'yan) de Mîr Riknedîn Menkursê Felekî⁸⁵⁶ jî mir ku yek ji serdarên mezin bû û yekî qenc î dîndar, mêrxas î tedbîrkar, jîr î xwedîxêr bû ku feqîr û şerî 'etmedaran mezin didêra. Melik Adil ew kiribû serek-walî û wî jî keleya Busrayê tamîr kiribû. Ew yekî dilpak, dîndar û bi wijdan bû û kêmxebêrdan, pir xwedîxêr û sedeqedêr bû. Wî her pênc ferzên xwe li camîya Şamê dikir ku her sibe bi tena serê xwe bêyî yek koleyê xwe jî [ji bo here mizgeftê] derdiket û di destê wî de jî darekî dirêj hebû. Ew li erda rût ya Qelemûnê⁸⁵⁷ wefat kir û li gora xwe ya Qasyûnê hat veşartin.

Tê (di vê sala 631/1233'yan) de Ibn el-'Iz Kemaleddînê Exlatî wefat kir ku yekî camêr, dilsoz, dîndar û bi rûmet bû. Wî xelk dibirin Hecê û xizmeta mezinan dikir ku gava wefat kir li Qasyûnê li nik Mexareya Cû 'ê/Şikefta Birçîyan hat veşartin.⁸⁵⁸

Tê (di vê sala 631/1233'yan) de Selaheddîn Ehmed ibn Ebd es-Seyid ibn Şabanê Erbilî yê Hezbanî ku di sala pêncsed û heftêyî (570/1174) de li keleya Erbilê hatibû dinê, wefat kir. Wî ji Mizafeddîn ibn Zeynedîn re xizmet dikir û yek ji mêrxasên wî yê nêzîk bû ku dû re bi Şehabeddîn Qeretayê Muzafferî re ji Erbilê derket û ket ber xizmeta Melik Mixîsê kurê Melik Adil.

⁸⁵⁵ Ew Eb ul-Hesen Elî ibn Ebû Elî ibn Mihemed ibn Salimê navdarê bi Seyfedîn Amedî bû ku di sala 551/1156'an de bûbû. Ji bo bêhtir bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/691; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 245-246; Ibn Kesîr, b. n., 13/107; Ibn Texreberdî, b. n., 6/286; Ibn Xelîkan, b. n., 3/256.

⁸⁵⁶ Mîr Riknedîn Menkûresê Felekî ku dibe birayê Nasirudîn Menkûresê kurê Nasihidîn Xumartekîn yan jî kurê wî ku yek ji serdarên mezin yê Ebu l-Feth Bibîrs bû, lê agahên taybetî li ser nehatin dîtin. Bûndarî, *Sena ul-Berq* 283, 349; Dewadârî, b. n. 8/113.

⁸⁵⁷ Devereke Dimeşqê ye. Yaqût. b. n., 4/444

⁸⁵⁸ Ev paragrafa ser mirina Xelatî ji nisxeya çapkirî kêmxebêrdan. Mixabin ku li ser jiyana Ibn el-'Iz Kemaleddînê Exlatî tu agahdarî peyda nebû.

Ew di ber xizmeta wî de ma û dema Mixîsedîn ji bo seredana birayê xwe Melik Kamil çû Misrê û di rê de bi derengî ket û Melik Kamil jî ji bo derengmayinê ew navno kir hingê ev Selahê Erbilî van risteyên jêrî jê re honan û bi Mixîs da jiberkirin û dema Mixîs giha cem Kamil ew jê re xwendin:

Ey xwediyê milkê Îslamê ku qîlên
Demê bi ronahiya dewleta wî bişirîn

Kole lêborîneke dirêj ji ber êşa derengî
Û hêdîbûna wextê rêwîtiyê pêşkêş dike

Û mercê xwediyê Misrê jî divê bibe mîna
Yûsuf ku bi birayên xwe re qencî dikir

Ku pê re xerabî kirin heya ku feqîr bêçar bûn
Lê wî qencî kir û dilovaniya xwe da ser wan

Melik Kamil pirsra honraverê risteyan kir û wî jî da zanîn ku ya wî (Selahê Erbilî) ye ku ew pir eciband û çavê xwe berdayê ta ku Muxîs wefat kir. Hingê ew çû cem Melik Kamil û kete ber xizmeta wî, di dewleta wî de bi pêş ve çû û weke ku yek ji mêrxasên dora wî û serdarekî wî be ferman lê kir û qencî pê re kir. Lê dû re hinekan paşgotiniya wî li cem Melik Kamil kir ta ku jê hêrs bû, ew girt û demeke dirêj ew di bîrê de hişt. Wî dubeytiyek hona û şand cem sitranbêjekî ku wî ew jiber kir û di civata Kamil de got:

Tu çî bivêyî bike tu hezkirî yî û ez bêguneh im
Lê çawa ku te jî got ez tawanbar im

Ma tu destûr didî ku îşev ez bigihêm hizûrê
Em ê qirêja dil paqij bikin bi tobe û bexşînê

Melik Kamil eciband û jê re got: “Ev ya kê ye?” Wê got: “Ya Selah e.” Hima di wê gavê de Melik Kamil bi civata xwe ve rabû çû ber deriyê bîrê û Selah jê derxist û ew xelat kir û zîvirind ser rewşa wî ya berê ku ev risteyên jêrî jî ji şî rên wî ne:

Ji roja veqetana me bi rasteqînî
Ev ceqera min bêşik lewaz bû

Ger hevgihana me du hezar sal bidomîne
Jî dîsa têr nake ku wextê cudabûnê bû

Ji dubeytiyên wî:

Tendirustî, xortanî û xweşî dest danîne ser
ku di pey re jî ji me re rihetî hebû

Nefs dibêje hêjî wext heye
Lê pîrî dibêje dema te teng bû

Dîsa jê ku xwestibû li ser kefenê wî binivîsin:

Ey perwerdigar koleyê te yê gunehgerew hat
Ku nîyaza bexşandin û camêriya we dike

Çepê wî di bin dawa rûmeta pîrîya wî de ye
Û rastê wî bi qulpa benê tewhêdê ve ye

Ew di dema cenga derbandan de di betaliyê de wefat kir ku ew li Girê
Nûrê(devereke Rihayê) bû û li wir hat veşartin, lê dû ra veguhestin Misrê.

Sala Şeşsed û Sih û Diduyan (632/1234)

Tê (di vê sala 632/1234'an) de Melik Kamil ji Siweydayê vegeriya Heranê, leşker lê belav kir û serdar 'Ezedîn Aydemirê Mi 'ezemî ku yek ji giregirên serdaran bû wefat kir, li Heranê hat veşartin û piştî demekê veguhestin gora wî ya li Cban il-Mercê.⁸⁵⁹ Leşker qels bûbû û ji cih jî bîz bûbû ku ji ber vê jî Melik Kamil rabû ji Heranê destûr da leşker û ew bi Melik Eşref ve berê xwe dan Dimeşqê. Leşkerê Misrê jî zivirî, ji xwe rewşa wan, ji kêfa hinek ji wan ya ser piştî dewaran xwiya dikir.

Melik Kamil bi leşkerê xwe ve çû Misrê û Elaedîn Keyqubad jî bi sipah û serdarên xwe ve ku pêşengê wan jî Kemaledîn Kîmiyar bû derket, bi Melik Mensûrê xwediyê Mêrdînê re yekîtî çêkir û li ser Amedê daketin. Melik Salih Necmedîn Eyûbê kurê Melik Kamil digel apê xwe Melik Mizafer Şehabedîn Xazîyê xwediyê Meyafarqînê berê xwe da Hisn Keyfê/Heskîfê û piştî ku malbat û herema xwe û malê xwe yê giran şandin Şamê ew jî çûn li Dimeşqê man.

Serdarê leşkerê Amedê Mibarezedîn ibn Ezkeşî bû, wan dora wê pêça û mencenîq li ser girêdan, lê gava negihîştin tu armancê êdî ji ser rabûn û li Qeteya/Qetîna, Siweyda, Heran û Rihayê belav bûn û hemî bi ewleyî teslîm girtin û ji leşkerê Melik Kamil yên ku li wan bûn re wefadar derketin. Ev nûçe giha Melik Kamil û ji Qahîre derket, name û qasid ji birayên xwe û kesên ku di ber fermanadariya wî de bûn, şand ku ew diçe Şamê.

Tê (di vê sala 632/1234'an) de Melik Eşref xana ibn Zencarî ya 'Eqebeyê xera kir ku bûbû wargaha isyankar û gunehkaran û di cihê wê de mizgefteke

⁸⁵⁹ Cebanên Mercê yanî goristana Mercê ku ji bo goristanên taybet yê ziyaret re tê gotin lê *merc* çawa ku Yaqûtî jî dîyar dike erdekî fîreh î pir bi giya ye ku terş û tareş lê diçêrin. Yaqût, b. n., 5/118. Îcar dibe ku li devereke weha yan jî nêzikî wê çend gorên taybetî hebin û li vê derê armanc jê ew be.

xweşik ava kir. Wî şexsekî ku di zaroktiya xwe de bi çexanê⁸⁶⁰ dilîst kir xutbexwênê wê ku dû re di dema Melik Salih Îmadedîn de waiz Emadedînê Wasitî bû xutbexwênê wê ku vexwarina şerabê pê ve dihat danîn. Li ser vê Cemaledîn ibn Zeytûniyeyê Rehbî yê katib jê re nivîsiye:

Ey îmam heqî li cem me dîyar û eşkere bû
Mizgefta tobeyê hat xewna me û eseyî kir

Û got ji Melik Salih re bêje Xwedê şanê wî bilind bike
Ey Emadedînê ku di dema wî de xelk spasî dike

Ji çend heya çend ez di kêmasî, rebenî û lewaziye de me
Ku xutbexwênê Wasitî şerabê di dînê xwe gerandiye

Ewê ku ji berê ve li çexanê didan mîn me
bûn û ji meyxaneyê wî ranedibûn
Min vegerîne xeta pêşî ku kefaleta wê pêşbazî ye

Tê (di vê sala 632/1234'an) de Tewaşî Şemsedîn Sewabê Adilî⁸⁶¹ mir ku yekî egîd, mêrxas, camêr, pêşeng, hişmend û edîb bû û ji mêrxas û cindiyên baş hes dikir. Di dema Melik Adil de bû serekleşkerê wî û Melik Kamil jî Amed, Heran, welatê Cezîreyê û Diyarê Bekir teslîmî wî kir û ew kir cihgirê xwe yê wî welatî û serekleşkerê wî. Ew di warê cengê de mîna meymûnê dipekiya jor û jêr û yekî xuyxweş û hezkirî bû.

Tê (di vê sala 632/1234'an) de Tatarên terribî êriş anîn ser Erbîlê û gihan ber deriyên wê, Xelîfe jî derbendên/deriyên wê asê kiribû, sûrek lê ava kiribû û deriyekî hesinî danîbû ber. Wî leşker jî li ber rêz kiribû, lê hê ew pê nehisiyayî hew dîtibûn ku Tatar ne ji hêla derbendan ve gihîştibûn wan. Ji wan çî kesê ku giha sola xwe li hespê xwe siwar bû û bi rev û cîrîd xwe xilas kir û tataran jî da pey wan. Wan talan birin, agir berdanê û kesên ku dîtin kuştin û vegeriyan.

⁸⁶⁰ Çexan/çexane alavêkî mûzîkê ye ku li gor Kurd Mihemed Elî gitar e. *Xîtet eş-Şam*, 4/108.

⁸⁶¹ Li ser Şemsedîn Sewabê Tewaşiyê Adilî ku xizmetkarê Melik Adilê Eyûbî bû û dû re jî ketibû ber xizmeta kurê wî Melik Kamil, bnr. Sibî ibn Cewzî, 8/694; Ibn Texreberdî, b. n., 6/287; Dewadarî, b. n., 7/301.

Sala Şeşsed û Sih û Sisiyan (633/1235)

Melik Kamil ji welatê Misrê derket û bi sipaha xwe ve gihîşt Şamê û bi Melik Eşref û Eyûbîyên din re civiya, ji bilî Melik Nasir Dawid ku ji tirsra mamê xwe Melik Kamil çûbû Bexdayê cem Xelîfe.⁸⁶² Melik Kamil bi melikên Eyûbîyan û sipahên din ve çû heya Heranê; leşkerê Rûmê yê ku tê de bû xwe di keleya wê de asê kir, giregirên xelkê Heranê û xutbexwên û qazîyên wê derketin pêşiya Melik Kamil û bajar spartinê. Ew çû li ser keleyê daket û mendenîq li ser girêdan, êrîşeke dijwar bir ser wan, neqebçêker jî ketin sûra wê û hindik mabû wê bistînin jî ku kesên tê de ewleyî xwestin. Wî ewleyî da wan bi şertê ku ew li gor daxwaziya wî dakevin, wî ew teslîm girtin, dest danî ser kesên lê jî, ew xistin xeraran û danî ser deveyan û ew şandin Qahîreyê.

Dû ra daket ser Rihayê û komek ji leşkerê xwe û yê birayê xwe Melik Eşref şand ser Dinêserê, ew wêran kir, şewitand û kesên lê talan kirin û mehrem hetikandin, zaroyên Ermenî û mehremên wan yên li Şebextanê⁸⁶³ û welatê Mûzir talan kirin û heya Mêrdînê jî pê ve çûn û bi talanan ve zivirîn cem.

Wî mendenîqên mexribî li ser Rihayê girêdan ku bi şev û bi roj lê didan, lê ew keleyeke asê bû, mendenîqan rexekî sûra wê hedimand ku hingê wan jî ewleyî xwest. Wî bi heman şertê ku ji xelkê Heranê re danîbû, ewleyî da wan û kele sitand, ew xistin xiraran û şandin Qahîreyê. Melik Kamil keleya Rihayê wêran kir û mehsûl/berhemên ku lê bûn girtin û berê xwe da Serê Kanîyê da here ser Mêrdînê.

Wî birayê Xwe Melik Mizafer Şehabedîn Xazî û Melik Salih Îsmail şand Siweydaya Behnûkê ku ew gihanê û li ser daketin û komek leşkerê Misrê jî bi

⁸⁶² Ew Xelîfe Mîntesir Billah Ebû Cafer Mensûr ibn Zahir ibn Nasir bû ku di sala 640/1242'yan de wefat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 264

⁸⁶³ Şebextan cihêkî ji herêma Cizîreyê ye û bi ser Mêrdînê ve ye. Ibn Esîr, b. n., 10/179, 180, 343, 389.

wan re bû, wan zor dayê û ew vegirt û çûn ser keleya Qetîna⁸⁶⁴ ku keleyeke asê bû, wan ew ji Rûmîyan sitand û bi heman mercên ku dabûn Heran û Rihayê ewleyî dane wan jî.

Lê Melik Kamil bi xwe û Melik Eşref digel kesên bi xwe re qesta Mêrdînê kirin ku nameya Bedredîn Lu'lu'ye⁸⁶⁵ xwediye Musilê giha wan ku digot: “Tatarên ... bi hêzeke pir ve ji derbenda Erbilê derbas bûne, gihane Erbilê, leşkerê wê sitandine û gelek kes ji wan kuştine ku Sarimudîn Keyxûş û kesên din jî di nav wan de ne. Ew ji çemê Zabê derbas bûne, ji Mûsilê bihurîne û qesta we dikin.” Melik Kamil got: “Ew ji hejmara me ya pir û hêza me ya xurt bi agah in ku ji ber vê jî ew bi tenê bi hêzeke pir mezin ve dikarin werin ser me. Ya baştir ew e em veşerin herin Heranê bikin piştekan û li ser wê rastî wan bîn.” Ew bê rawestana ser tu deverê veşeriyên Heranê ku hespên xelkê ji rê ketin, barên wan hatin qutkirin û bi xerabtirîn awayî veşeriyane cihê xwe.

[Li wê derê] nûçe giha ku wan qesta Sincarê kiriye,⁸⁶⁶ Zahîrudîn ibn Kemaleddîn ibn Mihacir kuştîye ku ew qels bûn û hêzeke hindik bûn. Melik Kamil poşman bû û li ber çavên melik, mîrek û serdarên xwe kêmket ku li Firatê derbas bû, bi sipaha xwe ve çû Dimeşqê û heya sala şeşsed û sih û çaran (634/1236) lê ma.

⁸⁶⁴ Qetîna gundê Qetîye ye ku li ser rîya Mîsrê ye, di navbera wê û Remleyê de dimîne û nêzikî Fermayê ye. Yaqût, b. n., 4/429

⁸⁶⁵ Ji bo vê nameyê bnr. Ibn Cewzî, b. n., 8/659; Dewadârî, *Kenz ud-Durer*, 7/316.

⁸⁶⁶ Ji bo vê bûyerê, bnr. Hesneyanî, *Sincar*, b. n., t. 92-93.

Sala Şeşsed û Sih û Çaran (634/1236)

Tê (di vê sala 634/1236'an) de Melik Ezîz Mihemed⁸⁶⁷ ibn Melik Zahirê xwediye Helebê wefat kir, ew yekî xort, xweşmêr û xweşbîn bû ku ji leşker hez dikir û ji bo desthilatdariyê kurê xwe Melik Nasir Selahedîn Yûsuf wesîyet kiribû.

Tê (di vê sala 634/1236'an) de xeber ji Melik Kamil û Eşref re hat ku Xwarizmîyan qesta Mêrdînê kiriye û xwe dane kêleka Melik Mensûrê xwediye wê û ew bi wan ve çûye dest daniye ser Nisêbînê, ew wêran kiriye, talan biriye, ew şewitandiye û çî tiştê ku Eyûbîyan bi Dinêsirê kiribû wî lî wê derê xerabtirê wê kiriye. Melik Eşref mîr Emadedînê kurê Mûsik û giregirên dora xwe jî pê re di riya berrîyê de şandin heya Sincarê, ew gehanê û lê man. Siltan Elaedîn Keyqubad leşkerê xwe amade kir, wan qesta Amedê kir û dora wê pêçan ku hingê Mîr Hisamedînê Hezbanî lê dima. Wan menceñiq li ser girêdan, zor danê û dema ev nûçe giha Melik Kamil ew bi leşker ve çû û li ser Selemiye/Sulemîyeyê daket ku hingê Pêşewa Mustensir Billah ji Mihyedîn ibn Cewzî şandibû da di navbera Melik Kamil û xwediye Rûmê de aştîyê bike. Ew di navbera wan de çû û hat ta ku navbera Melik Kamil û xwediye Rûmê xweş kir û leşkerê Rûmê ji ser Amedê rabû û Melik Kamil jî zivirî Dimeşqê.

Dû re di navbera Melik Kamil û Melik Eşref de dijberî derket ku bi nihênî Xelîfe, Xwediye Rûmê, yê Helebê, yê Hemayê, yê Himsê, yê Mûsilê, Ezedîn Aybegê xwediye Serxedê û leşkerê Melik Kamil yê qeraxê hemî bi Melik Eşref re bûne yek û xwediye Hims û yê Hemayê û komek ji serdarên

⁸⁶⁷ Ew Melik Ezîz Mihemed (609-634/1212-1236) ibn Melik Zahir Xaziyê kurê Selahedîn Yûsufê kurê Necmedîn Eyûb bû ku piştî bavê xwe Melik Zahir bûbû desthilatdarê Helebê. Ew di sala 609/1212'an de bûbû û di temenekî piçûk de ku hê bîst û çarê xwe temam nekiribû miribû. Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/260; Sibî ibn Cewzî, 8/703; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 252; Ibn Wasil, b. n., 5/114-117; Ed- Dewadarî, *Kenz ul-Durer*, 318.319; Ibn Kesîr, b. n., 13/110; Ibn Texreberdî, b. n., 6/264.

Melik Kamil yê n qeraxê û yê n parastina dora wî, piştî ku Melik Kamil berê xwe da Misrê, çûne Şamê ber xizmeta wî (Melik Eşref).

Melik Eşref bi sancaq û xizmetkaran ve siwar bû ku ne adetê wî yê hercar bû û dema ev nûçe giha Melik Kamil ew gelekî tirsîya, lê Melik Eşref nexweş ket çendî ku nîşanên alîkarî û serkeftinê ji Melik Eşref re xwiya bûn jî û leşkerê Misrê jî jê re nivîsî, lê hê li Neyrebê êşa wî zêde bû û ew di mahafeya Kunif de li ser serê koleyên xwe kete Dimeşqê û di bîst û heftê Zilheceyê de xelkê jê re nîyaz dikirin. Wî kole û cariyeyên xwe azad kirin û birayê xwe Melik Salih Emadedîn Îsmâil kir welîhdê xwe û leşker jî jê re sond xwar. Wî Xabûr û Qirqîsya da Melik Micahîd Esededînê xwediyê Himsê û Sincar û Nisêbîn jî da birayên xwe Micîredîn û Teşiqyedîn, lê dû re ji wan hinek tiştên ku dilê wî hiştin bihîst û rabû fermana nefya wan bi bal Misrê ve da.

Tê (di vê sala 634/1236'an) de Tatarên ... bi peya û siwaran ve daketin ser Erbîlê, ji her hêlê ve dora wê pêçan, mendenîq li ser girêdan û sûra wê xistin erdê. Di roja dehan de ji serê sibehê ve êrîş kirin, bi sûran ve zeliqîn û bi yek dengî qêrîn kirin û ji neqeba ku mendenîq xerab kiribûn ketin bajêr û kesên li ser sûran ji ber wan şikiyan. Wan xwîn rêt, dest avêtin hereman û leşkerê Îslamê bi gel ve qesta keleyê kir, lê deriyên wê qefaltî bûn. Weha bû ku siwar ji hespên xwe peya dibûn û xwe diavêtin xendeqê û bi werîsên ku kesên keleyê ji wan re berdabûn, hilkişiyên keleyê, lê tîrên Tataran jî ew dihingafîtin. Siwar jî li dora keleyê bi qasî hejmarên sertiliyan xemilandî digeriyan û li hevdu diketin.

Wan zarok li Meydanê civandin, hinek kuştin û bi hespên xwe jî pêl hinekan kirin heya ku goşt û hestiyên wan tevlihev bû û li ser keleyê gelek mendenîq girêdan û ji her hêlê ve ew neqeb kirin. Ew gihîştin neqeban û kesê di keleyê de jî ew girtin û tera kirin û şerekî mezin di nav wan de derket. Ew bi sancaqan derketin ser sûran û xelkê wê jî şerê wan kir û sancaq ji serê sûran avêtin xwarê û şer kete ser şûr û kêran. Ew li pey wan daketin xendeqê û gelek kes ji wan kuştin û ew ji xendeqê derxistin û dan pey wan ta ku ew birin cem mendenîqên wan û hinek ji wan şewitandin. Neyarê terribî ji vegirtina keleyê bê hêvî bû û ji ber piriya kuştî û birîndaran û germê ji cih bîz bûn û ji ser rabûn.

Xelk daket bajêr û dema wêrankariya ku bi ser malên wan ve hatibû digel kuştiyên xwe û tijebûna kolanên bajêr bi xwîn û kêma/idaba kuştiyan dît, hingê xelkê serqot û tazî bi xirabtirîn awayî berê xwe da Mûsilê û xelkê Mûsilê jî bi xwarin, vexwarin û dewarên ku lê siwar bin li gor rewşê çû pêşiya wan. Bedredîn Lu'lu' qencî bi wan kir û li gorî rewşa wan ew gihandin hev ku li Erbilê komek serdar bê leşker mabûn û çend kesên hindik ji xelkê wê jî bi Şemsedîn Yaddînê cihgirê Xelîfe re mabûn.

Gava Tataran eseyî kir ku xelkê wê jê derketîne û kesên wê diparastin ew vala hiştine, rabûn zivirîn, lê xeber giha Şemsedîn Yaddîn û kesên pê re û ew bê serûçav ji keleyên reviyên ji hev belawela bûn.

Şemsedîn Yaddîn û hinek ji mîrekan qesta Bexdayê kir û çûn cem wezîr ku wî ew kêmxist û xwest dîyar bike ku tiştê li Erbilê qewimiye ne ji ber derengmana alîkariyê ye, lê ji ber bêtevgêrî û bêkêriya Şemsedîn Yaddîn bûye. Wî got: “Ev çi kar û bêtevdîrî ye ku li Erbilê ev tevgêrên xerab dîyar bûn?” Şemsedîn Yaddîn herdu destên xwe bilind kir û got: “Mîna te ku vê dewleta Ebasî bêrebeber hiştiye, qet nebe wê ji qencî û nêrîna xwe vala nehêle.” Wî ew di mala wî de da girtin û yekî danî ser heya ku mir.

Sala Şeşsed û Sih û Pêncan (635/1237)

Di çarê Miherema vê salê [635/1237] de Melik Eşref Mizaferedîn Eb ul-Feth Mûsa ibn Melik Adil Seyfedîn Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî ibn Merwan ibn Yaqûb ku di sala pêncsed û heftê û şeşan (576/1180) de li keleya Kerekê hatibû dinê,⁸⁶⁸ wefat kir û li keleya Dimeşqê hat veşartin. Serxweşiya wî hat danîn û ji bo serxweşiyê serdaran kincên şînê wergirt ku dû re Melik Salih, mîrek û giregirên nêzik yên hawîrdorê xelat kir û bi sancaqan ve siwar bû û Melik Micahid Esededîn Şêrkoh jî li kêlekê ji keleyê daket û sifra xwarinê dirêj kir. Ezedîn Aybegê xwediyê Serxedê peya li ber rikêba hespê wî meşiya û civata dorê jî pê re bir.

Gava agaha mirina Melik Eşref giha Melik Kamil wî şîna/şûna wî danî kincê şînê wergirt, dû re leşkerê xwe derxist û ji Qahîreyê derket, berê xwe da Şamê, çû li ser Dimeşqê daket û dora wê pêça. Ji hinga ku Melik Eşref wefat kiribû ve Melik Salih, Îmadê Exlatî şandibû cem Melik Kamil û rewş digel wî sererast kiribû. Îmad dîyar kiribû ku ew bi tenê bûye û ne xwediyê Himsê û ne jî tu serdarên din pê nehisandiye.

Melik Salih mîrek û serdar û giregir li ber deriyê Şamê û li ser sûran bi rêk xistibû ku ji wan yê li ber deriyê Nesreyê Şerefedîn ibn Sarimê Tibnînî⁸⁶⁹ û komek ji helqeya nêzik bû, li ber deriyê Cabîyeyê jî Riknedînê Mi'ezemî yê naskiriyê bi Rekîn bû. Li ber deriyê Piçûk jî Sarimudînê Tibnînî û Riknedîn ibn Qeretayê Erbilî⁸⁷⁰ bû ku ji hawara Helebê bûn û li ber deriyê Kîsan jî

⁸⁶⁸ Hinek çavkanîyan sala bûyîna wî weke sala 578/1182'an li Qahîre yan jî li Kerekê daye. Ibn Xelikan, b. n., 4/519; Ibn Wasil, b. n., 5/137-145; Dewadarî, *Kenz*, 7/320; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 253.

⁸⁶⁹ Şerafedîn ibn Sarimê Tibnînî kurê Sarimûdîn Qutlux/Kutluk/Kutlu Beyê Helebî bû ku piştî mirina Çerkez û kurê wî keleya Tibnînê ku Melik Adil dabû Çerkez, digel deverên din yên Çerkez û kurê wî tev jê re mabûn ku ji ber wê jî ew bi navê Tibnînê dihat nasîn. Ji bo agahên berfireh li ser bavê wî, Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 121; Ibn Xelikan, b. n., 1/353; Ibn Kesîr, b. n., 13/54.

⁸⁷⁰ Riknedîn ibn Qeretayê Erbilî, min li ser vî serdarî tu agahî nedît.

Şerefedîn ibn Tibnîn û Şerefedîn ibn Mi'emed⁸⁷¹ û li ber deriyê Rojhilat ji Emadedîn ibn Mûsik bûn. Li ser birca Kiwanû ji Nasiridîn ibn Zuhr û Fexredîn ibn Zuhr bûn, li ber deriyê Yûma ji Cemaledîn Eb ul-Hicayê Erbilî⁸⁷² û Elemedîn Nemîsê Mi'ezemî⁸⁷³ bûn. Ibn Zeradûk ku yek ji serdarên Helebê û hawara wê bû li ber deriyê Selametê û yê Feradîsê dima û Melik Mensûrê kurê xwediyê Himsê ji li dervayê bajêr li cem Mêvangêhê bû.

Çi gava Leşkerê Misrê dihat Melik Mensûr li Berdayê li pêşiya wan rawestiyê bû, Melik Kamil ji rabû êrîşî ser bendên/sedên ser 'Eqîbe, Şaxûr, Qesra Hecîyan û embara Simaqê kir. Ji xwe wî di her riyê de sûreke danîbû, mencentîq li ser girêdabûn û peya danîbûn ser. Melik Kamil ew vegirtin û embarên malhılanînê şewitandin û xelk şikiya, reviya ket Dimeşqê.

Dû re ew li hev hatin, Melik Kamil Dimeşq sitand û deverên ku bi destê Melik Salih bûn mîna Sewad û Busra dayê û Ba'albek û derûdorên wê, herdu Biqa'an,⁸⁷⁴ Zebdanî⁸⁷⁵ û Çiyayê Nifûsê bi ser ve zêde kir. Heyeta aştiyê biryar da ku hawara Dimeşqê mîna leşkerê Helebê û kurê xwediyê Himsê dernekeve û Melik Salih derket çû ber xizmeta Melik Kamil, wî ji ew pêşwazî kir rûmeta wî girt û ew ji bo çûna Ba'albekê amade kir. Melik Kamil mîre-kên Dimeşqê, qazîyên wê, giregirên wê û zana û zahidên sereke yên xweser xelat kir, qedrê wan girt û heryek ji wan danî ser cihê ku di destê wan de bû û lê diman.

Melik Kamil ket keleya Dimeşqê, dehlîza xwe bir hêla Himsê, serdaran dîyar kir û telp derxist ku vê yekê lerzeke pir xist dilê Helebîyan û serdarên wê tirsîyan ku ji tirsî zêde ji birq li piştê Melik Micahid ket. Ew rabû herem û zarokên xwe şandin cem Melik Kamil, wan xwe avête wî û biryar derket ku ew sêsed hezar dînarî ji Melik Kamil re bibe da ew wî bibexşîne û here Helebê. Hê Melik Micahid bi danheva barê xwe ve bû ku Melik Kamil li keleya Dimeşqê wefat kir û gava ev nûçe giha Melik Micahid ji kêfa wî hişê xwe tevlihev kir, çunkî wî bawer nedikir û digot: "Min di dilê xwe de digot belkî ev xewn be!"

⁸⁷¹ Şerefedîn ibn Mu'emed yek ji serdarên Melik Salih Eyûb bû ku pê re beşdarî vegirtina Dimeşqê bûbû. Mixabin ku agahiyên zêde li ser nehatin dîtin.

⁸⁷² Cemaledîn Eb ul-Hicayê Erbilî weke ku ji navê wî ji dixwiyê ew ji hoza Hezbanî û ji malbata Ebu l-Hica ye ku gelek mir û serdar ji wan rabûne. Ew bi xwe serdarekî mezin yê Melik Salih bû li Şamê, lê mixabin ku tu agahdariyên zêdetir li ser nehatin dîtin.

⁸⁷³ Elemedîn Nemîsê Mi'ezemî, mixabin ku tu agahdari li ser peyda nebû.

⁸⁷⁴ Mebest jê deşta Ba'albekê û ya Eziziyê ye. Yûnîni, *Zeylu Mirat uz-Zeman*, 2/986

⁸⁷⁵ Zebdanî herêmeke navdar e di navbera Şamê û Ba'albekê de. Yaqût, b. n., 3/143

Mihemed ibn Melik Adil Seyfedîn Ebû Bekir ibn Eyûb ku li Qahîreyê di sala pêncsed û heftê û sisiyan (573/1177) de bûbû, yekî mêrxas, bi heybet, jîr, zana yî hêja hişyar û ji zanayan hez dikir û dilê wî bi ser qencan ve bû. Wî sifra xwe ji kesê ku hez dikir vala nedihîşt û pirs û gelş bi zanayan dida pirsîn û li ser sehîha Mislim bi gotinên xweş î rast digot. Wî di nobeta derbendan de komek ji leşkerên xwe ji bo ku zerar dabûn çandiniyan daleqand û nedihîşt ku serdar bi ser leşker ve herin û zorê bidin wan. Rê û dirb di dema wî de ewle bûn ku merivek bi tenê serê xwe bi malê xwe ve karibû biçûya û tu pêwîstî bi birina kesên zêde bi xwe re nedikir.

Wî bi xwe dest datanî ser karûbar ku li ser vê yekê ji kesên hêja yên nêzikî wî yekî ji min re salox da ku her roj ew yan bi dêlindêza xwe ve siwar dibû û derdiket yan jî spêdeyê zû rûdinişt û tîr diavêtin û koleyên xwe jî diavêtin. Dû re ewraq/belge jê re dihatin ta ku sifre amade dibû ku mîna adetekî herdemî li ser rûdinişt û dû re şolê xwe dikir û ji bo karûbarên din bi haciban/teşrifatdaran re dipeyîvî. Gava ketin û derketina malbat û derûdorên wî ya cem pêk dihat, hingê xizmetkar jî ji bo qisekirin û pirsînê heya nîvro li saraya bostanê wî her diçûne cem û derdiketin.

Di pey de wî nimêj dikir û radiza û bi kar û barê xwe yên şexsî ve mijûl dibû heya esir ku nimêj dikir û mêrxasên diketin cem û ewraq û belgeyên diwana arteşê⁸⁷⁷ û diwana îstifayê⁸⁷⁸ pêşkêşî wî dikirin. Dû re di dawiya rojê de diçû hewşeke ku tê de rim hebûn û li pêş wî tîr dihatin avêtin û heya mexrib wî bi xwe jî diavêt ku piştîre nimêj dikir û bi bijare, giregir û demsazên xwe re heya eşaya dereng li ser karûbarê dewletê û yê gel diaxivî.

Dû re nimêj dikir, cilûbergên li ber ji xwe dikirin û yên şerabê werdigirtin, heramî û erbabê kêf û xweşiyê diketin cem û heya radiza kêf û şahiya xwe

⁸⁷⁶ Di navbera mirina wî û birayê wî Melik Eşref de şeş meh û niv qediya û desthilatdariya wî ya Dimeşqê jî bi tenê du meh û niv bûn. Li gorî Dewadârî mirina wî di sala 636/1238'an de bûye ku dibêje, min ji Ibn Cewzî veguhastîye. Bnr. Sibî ibn Cewzî, 8/705-707; Ebû Şame, *Zeyl*, 254-255 ; Ibn el-Emîd, *Exbar*, r. 144; Ibn Xelîkan, b. n., 4/326; Ibn Wasil, b. n., 5/153-156; Dewadârî, *Kenz*, 7/326-328; Ibn Kesîr, b. n., 13/113; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/262-63; Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 299-3319.

⁸⁷⁷ Diwana sipahê/arteşê ku bi karûbarê leşker ve radibû mîna wezîrtiya parastinê ya niha bû û serekê wê diviya ku Misilman û xwedî payeyeke bilind be. Qelçeqendî, *Sibh el-E`şa*, 3/488; Hiseyn, *Ceyş ul-Eyûbî*, r. 120-121.

⁸⁷⁸ Diwana Îstifayê jî diwaneke girêdayê bi wezîrtiyê ve bû û yek ji bilindtirîn diwanên darayî bû ku tê de tewaqî' û mersûmên siltan dihatin çespanandin û şaxên hemî diwanên darayî bi vê diwanê ve bûn û hesab û kitabên wan bi wê ve bû. Qelçeqendî, b. n., 4/29.

didomand. Piştî sêyeka şevê ew bi xwe ve dihat û dikete himamê cilûbergên xwe diguhartin, Quran dixwend û heya sibê selewat û werd dikişandin ku dû re nimêja sibê dikir û heya sibake zû tesbîh didan ku ev xuyê wî yê pê ve giradayî bû.

Wî li Şamê di dozdeyê meha Receba sala şeşsed û sih û pêncan de ku jê re teşt/bergeş anîbûn da tê de vereşe, bê ku tu wesyetan bike wefat kir û li keleyê hat veşartin; dû re ew veguhastin gora wî ya ku li bakurê mizgefta Dimeşqê jê re hatibû avakirin.

Mîr û serdar bûne yek û xelk ji Melik Adil Seyfedîn Ebû Bekir Elîyê kurê wî re dan sondê li ser ku ew welêhdê wî be û welatê Misrê û Şamê jê re be ku [wan ev yek jî] ji bo piçûkiya temenê wî, qelsiya wî û tirsra ji hêzdariya Melik Salih dikir. Wan biryar da ku Amed, Heran, Riha, Serê Kanîyê û welatên hawîrdorên wan ji Melik Salih re bin û ger ku neyarek here ser Melik Salih ew wî jê biparêzin û pê re bimînin û Melik Cewad Mizaferedîn Yûnis jî li Şamê cihgirê Melik Adil be.

Melik Nasir Dawid ibn Melik Mi'ezem Îsa jî li koşka xwe ya naskirî bi Saraya Usame li nav Dimeşqê dima. Bi şev Riknedîn el-Heycawî û Rekînê Mi'ezemî pê re civiyan û Ezedîn Aybegê xwediyê Serxede jî meriv şand balê û rê nîşan dan ku mal belav bike, gazî memlûkên bavê xwe, yekîneyên wî, leşkerê Şamê û leşkerê Misrê yên dilê wan bi ser wî ve ye, bike û here dora serdarên Misrê bipêçe ku peyade bûn û hespên wan hemî li nav bajêr û dûrî wan bûn. Lê nasir ji vê yekê tirsiya û gava bû sibeha wê şevê serdarên Misrê kom bûn, Riknedînê Heycawî şandin cem û ferman lê kirin ku here Melik Nasir ji bajarê Şamê derxe. Riknedîn kete cem û jê re got: "Ev çi rûniştin e li welatê xelkê."

Ew siwar bû ku hemî gelê Şamê ji deriyê Saraya Usame heya keleyê rawestiyayî li benda desthilatdariya Melik Nasir û mayina pê re bûn. Dema siwar bû û ji mala xwe derket kesî guman nedikir ku dê hilkişe keleyê, lê gava ji medreseya Îmad el-Katib bihurî û bi hêla Bab el-Ferecê ve çû xelkê hemî kir qêrîn û gotin "Na, na, na" û Dimeşq li hev qelibî, ew derket çû bostanê xwe yê naskiriyê bi *Qesra Qabûnê*. Wî Behaedîn ibn Melkişû ku walîyê Şamê bû şand hemî hevalên Melik Nasir û Memlûkên wî ji Dimeşqê derxist û Melik Cewad jî çû Şam û xezîneyên wê hemî teslîm girt. Wî gelek mal belav kir,

xelat dan û mal pêşkêşî leşkerê Misr û Şamê kir. Wî ji hemî tibabî bi qasî milyonek dînar belav kiribûn û hezar û sed xelat û cibe jî derxistibûn ku heya dabû dergevanan jî. Wî sifreyeke mezin li meydana Qiblîyê li erdê xist û sê darikên ku bi sabûnê û gulên hîroyê sîqalkirî bûn çikand û her darekî kincekî etlesî danî ser ku meriv hildiperikîn û ehd dikirin ku bigihîjin cem yek ji wan kincan. Di sifreyê de çend birc hebûn ku ji helawê û goştê hesp, hêştir û çêlekên sorkirî di wan de bû, ew jî li kêleka şerefiyeya qibleyê rawestiya bû û bidestê xwe nîşan dida da xelk here ser sifrê. Xelkê sifrê qedand û kincên ser daran girt ku bi rastî rojê hêjayî dîtinê bû.

Melik Nasir derket û çû li Merca Seferê daket, wan xwest ku wî bigrin, Emadedîn ibn Mûsik ew pê hisand ku rabû çû 'Eclûnê û ji wê derê jî çû Xezeyê û dest danî ser qeraxê. Melik Cewad bi leşkerê Misr û Şamê tev ve çûyê û giha piştî Himara cem Sebsetiyê⁸⁷⁹ û Melik Nasir jî bi heft hezar siwar û mal û gencîneyên xwe ve çûyê, çunkî Melik Cewad bi hêzên Eşrefî û komek serdarên wî re nebaşî kiribû ku wan jî jê re nivîsibû û ew tima kiribûn. Ew li piştî Himarê gihan hev ku Melik Nasir bi leşkerê xwe ve şikiya û xwe bi çend kesên hindik ve xelas kir, lê wan dest danî ser mal û alavên giran û xezîneyên wî û piraniya leşkerên wî jî dîl girtin. Ew şikestî ket Kerekê û Cewad jî serkeftî û dilşad zivirî û leşkerê Misrê jî berê xwe da Misrê ber xizmeta Melik Adil.

Siltan Melik Eşref Mizaferedîn

Eb ul-Feth Mûsa ibn Melik Adil Seyfedîn Ebû Bekir ibn Eyûb di şeva çarê Miherema sala şeşsed û sih û pêncan (635/1237) de wefat kir ku bûna wî li Kerekê di sala pêncsed û heftê û pêncan (575/1179) de bû. Serê pêşî bavê wî Busra dabûyê û lê dima ku birêvebirê karûbarê wî Tuxtekîn bû û Hacib Elîyê xulamê Tuxtekîn jî çûbû wê derê û ketibû ber xizmeta wî. Dû re [bavê] wî ew ji Busrayê biribû Qudsê ku birêvebirê karûbarê wî yê wir jî Ibn Zencelî bû, lê piştî Riha û Heranê dabûyê û bi Karûbarê wî yê wê derê ve jî Mîr Seyfedîn Dawidê Erbîlî yê Hezbanî rabûbû. Wî mal dabûyê û qencî bi xwedî armancan re kiribû ku ji bo wê komek ji melikan hemla xwe dabûn ser, hezkirina wî ketibû dilan û wefadarî û sozrindiya wî hatibû nasîn. Ew yekî camêr, mêrxas, xêrxwaz û di cengan de xwedî xarînen meymûnî bû ku alaya wî her serkeftî û cihê wî yê cengê navdar bû, wî Melik Adil Nûredîn

⁸⁷⁹ Sebsetiye bajarekî herêma Filistinê ye ku navbera wê û Qudsê du roj in. Yaqût, b. n., 3/208

Arslanşahê xwediyê Mûsilê, Siltan Ezedînê xwediyê Rûmê û Siltan Celaledînê Xwarizmşah têk biribû.

Wî mizgefta Ebû Derda ya Dimeşqê, mizgefta cem Bab en-Nesrê, mizgefta Tewbeyê li Egebeyê, mizgefta Ceraş ya dervayê deriyê biçûk, mizgefta Ebarê, mizgefta Beyt Ebyatê, Hedîsxaneyaya ku bi Mala Qaymazê Necmî tê nasîn ava kiribû ji bilî medrese, pir û tekyeyên ku li rojhilatê ava kiribûn. Wî xana Heml es-Sebîl, Xana Seffîn û Resîfê ku dirêjî heya Golanê dibû ava kiribû.

Wî di meha remezanê de heya nivî şevê deriyê keleyê nedigirt û helaw û xwarinên xweş î giran û mêwe ji feqîrên cînarê mizgeftê, tekye û dergahan re dişand.

Ew ji bo feqîr û zanayan dilsoz bû ku diçû seredana wan û qencî bi wan dikir, gava ku wefat kir ji wezîrê xwe Cemaledîn ibn Cerîr re gotibû: “Hûn dê ji kû min kefen bikin?” Wî gotibû: “Ji gencîneya Nesafi.” Wî gotibû: “Dest ji gencîneyê berde, nexwe heya axîretê em jê dernekevin.” Dû re ji Emadedîn ibn Mûsik re gotibû: “Rabe emanetê ku çandiniya min ya cem Xwedê ye bine!” Emadedîn pêşmaleke hirî yî spî anîbû ku tê de xirqeyê feqîran û taqîyê welîyan digel hîzareke kevn hebûn û pênc kaxez jî bihayê wê tê de bûn. Wî gotibû: “Ev dê li ser laşê min be, çunkî xwediyê wê yek ji ebdalan bû ku dawîya gotina wî jî “*La îlahê İlla Elleh* bû.” wî roja pêncşema çarê Miheremê wefat kiribû.

Mirina Sarimidîn Qutlubeyê Tibnînîyê Serkesî/Çiharkesî/Çerkezî⁸⁸⁰

Micahidê bendewarê dîndar yê qencê xuyxweş û nihênîmend ku rehma Xwedê lê be yek ji mîrxasê Îslamê bû û gelek têkoşînên wî yên navdar li himber Frengan hebûn û li cem hosteyê xwe Fexredîn Çerkez gelekî di pêş de bû. Gava hosteyê wî Fexredîn Sekes/Çiharkes miribû hingê keleya wî ya Tibnînê dabûn wî [Sarimidîn] û rewşa malbata Fexredîn jî pê [Sarimidîn] ve hatibû girêdan ku bi çêtirîn awayî cihê wî girtibû. Wî li ber deriyê Ekayê û Sûrê cenga Frengan kiribû, welatê wan wêran kiribû, siwarên wan dîl girtibû ta ku li cem wan bûbû mîna navekî mezin î bi heybet û qutûbîr ku wan ew didêra û diselimand. Ew xwedî ray û tevdîrên çê û pir bixêr bû ku meyla wî

⁸⁸⁰ Li ser jiyana Çiharkesî bnr. Sibî Ibn Cewzî, *Mîr'at*, 8/705; Ibn Kesîr, b. n., 13/115.

timî li ser zanayan bû û xwedî zimanekî xweş î pak bû ku di sisiyê Şabana sala şeşsed û sih û pêncan (635/1237) de wefat kir.

Tê (di vê sala 635/1237'an) de serekqazî Şemsedîn Yehya⁸⁸¹ ibn Hibetullah ibn Senîy ud-Dewle jî wefat kir ku yekî hiqûqnas, hêja, pak î bi wijdan bû û qanûnên şerîetê baş zanîbû. Demekê wî li Qudsê qazîtî kiribû û demekê jî li Şamê bi cihgirî û hinekî jî bi eslî qazîtî kiribû ku di meha Zilqadeyê de wefat kir, kurê wî Sedredîn li ser nimêj kir û li Qasyûnê hat veşartin.⁸⁸²

⁸⁸¹ Li gorî Ibn Kesîr ew Qazî Şemsedîn Yehya ibn Berekat ibn Hibetullah ibn Hesenê Dimeşqî ibn Senîy ud-Dewle bû û li gorî Şuzurat ez-Zehêbê jî Şemsedîn ibn Senîy ud-Dewle serekqazî Ebû Berekat Yehya ibn Hibetullah ibn Senîy ud-Dewle ibn Yehya ibn Mihemed ibn Eli ibn Sedeqeyê Dimeşqiyê Şafi`î bû; bnr. Sibî ibn Cewzî, 8/709-710; Ebû Şame, *Zeyl*, 255 û not 2; Ibn Kesîr, b. n., 13/114; Ibn Texreberdî, b. n., 6/268.

⁸⁸² Ew di gora xwe ya navsera Qasyûnê de hat definkirin ku bi rastî avahiyeke saxlem bû û hinek weqifên mina xanî-yê Beyt Sawa û yê din li ser hatin danîn ku ji her hêlên serekqazîtiya Şafi`îyan ve dimeneke wî ya pir xweş hebû. [Ji nota ser kenarê kitêbê ku dişibe ya nivîskar.]

Sala Şeşsed û Sih û Şeşan (636/1238)

Tê (di vê sala 636/1238'an) de Melik Cewad Yûnus⁸⁸³ bi Melik Salih Necmedîn Eyûb ibn Melik Kamil re li ser guhertina Dimeşqê bi Sincar û 'Aneyê re li hev kir. Ji ber ku Melik Cewad di gencîneya Melik Kamil de zêdekarî kiribû û zanîbû ku Melik Adilê kurê Melik Kamil Şamê jê re nahêle; ji xwe mebesta wî jî xwarin û vexwarin û rav û nêçîr bû ku ji ber wê jî dilê wî dibijiya Sincera xwedî bostanên pir ku gelek çûk û teyrikên (mîna şalûl û bilbul, zerîle û zengilokan) lê dixwendin û nêçîr lê zahf hebû.

Mîrê Feqih Emadedîn Emerê kurê Şêxê Şêxan bi qasidî ji hêla Melik Adil ve gihabû cem ku berê ew bûbû sedemê hiştina Dimeşqê ji Melik Cewad re û ji bo wê yekê jî Melik Adil pir bi Feqe Emadedîn re xeyidîbû û li ser pêwîst kiribû ku here wî ji Dimeşqê derxe û bibe cem Melik Adil. Dema bi Melik Cewad re civiya, ew li ser tiştê ku kiribû hişyar kir, jê xwest ku ji Şamê derkeve û here ber xizmeta Melik Adil û çawa ku di xizmeta bavê wî de bû weha di xizmeta wî de be jî. Melik Cewad û Esededînê xwediyê Himsê li hev kiribûn ku gava ew ji xaniyê Meseretê derket û çû mizgefta keleyê hingê di reşê Îsmailîyan de yek şandin pêşiyê û ew dan kuştin. Cewad çû nêçîrê û ji Melik Salih Necmedîn Eyûb re nivîsî û pê re li hev kir ku Dimeşqê bi Sincarê biguherîne.

Esededînê xwediyê Himsê li mala wî li Dimeşqê rûniştîbû, haya wî jê tunebû û hew dît ku Melik Salih gihayê, Esededîn berê xwe da Himsê û Melik Salih jî Şam teslîm girt. Ew li keleyê daket, leşker da sondê û serdar û helqeya mîrîtiyê xelat kir. Di destpêka Cemadelulayê de Melik Cewad dake-

⁸⁸³ Ew Melik Cewad Mizaferedîn Yûnis ibn Mewdûd ibn Melik Adilê Eyûbî bû ku neviyê Adil yê ji kurê wî yê mezin bû û ji piçûkiya xwe ve heya dereng li Misrê li cem apê xwe Melik Kamil mabû, lê piştî mirina Melik Kamil ew bûbû cihgirê kurê wî Melik Adil yê Dimeşqê. Wî ji kêf û sefa, xwarin û vexwarin û rav/ref û nêçîrê hez dikir û di sala 641/1243'yan de wefat kir; ji bo agahên bêhtir. bnr Sibî ibn Cewzî, 8/743; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/265-266; Ibn Kesîr, b. n., 13/110, 124; Ibn Texreberdî, b. n., 270-273; Henbelî, *Şîfa*, t. 388-392.

tibû Dar es-Se'adetê, ku Dimeşq û keleya wê ji bo Melik Salih hatibûn xemilandin û dema ew ketê hingê Melik Cewad jî rahişt civata dora xwe û Melik Mizaferê xwediyê Hemayê jî ku di rê de rastî wî hatibû, girt nik xwe û çû giha sihbeta wî ku dema giha ber deriyê keleyê û kete hundir hingê sancaqa Melik Salih şikiya.

Dema Melik Cewad bi xefika Melik Salih hisiya û dît ku kêmet dide wî, li tiştê ku kiribû poşman bû û rabû di wê şevê de şand cem serdar û giregirên gera dorê û serekên Dimeşqê, mal ji wan re şand bi armanca ku helwesta Melik Salih bê şikandin û ew ji keleyê bê derxistin. Hinek serdaran malê Melik Cewad girt û hilkişiyên keleyê û hinekan jî tu tiştî jê negirt û hemla xwe da ser yê ku girîngî nedidayê [yanî Melik Salih].

Melik Salih xwest ku beşa Dar es-Se'adetê ya keleyê bişewitîne, lê Cemaledîn ibn Cerîr kete navbeyna wan û rewş li hev rast kir. Melik Cewad derket çû Neyrebê û pê re jî ji bo bazarê qumaş û pertalên hêja hebûn ku bihayê wan dused hezar bû, ew [li bendê] man heya ku ji Neyrebê derket û jê alîkarî xwestin, lê wî tu tişt neda tu kesî û rabû çû Qesîrê. Gava Melik Salih ji bo verêkirina pê re derket, xelkê ji bo wî ji Melik Salih hêviya alîkariyê kir, lê wî tu qencî nekir. Ji xwe tevdîrkarê welatê wî yê Dimeşqê Emadedîn ibn Qilîç bû.

Melik Cewad gelek ji erd û malîkaneyên xelkê Şamê kirî ku ji ber wê jî bihayê erd û arazî zêde bû û çû Sincarê ji cihgirê Melik Salih wergirt.

Melik Salih Emadedîn Îsmâil ji Ba'albekê daket ber xizmeta Melik Salih Eyûb û wî li Dimurê⁸⁸⁴ ew pêşwazî kir, pir rûmet dayê û berê xwe dayê. Ew li derbenda Şa'iran daket û li wê derê ji hev re sond xwarin û Melik Salih [Emadedîn] vegeriya Ba'albekê. Jixwe di navbera Melik Salih Necmedîn Eyûb û xwediyê Hemayê de hê ji berê, ji dema zaroktiyê ve demsazîyeke baş î kevn ya biratî hebû. Lê belê di navbera xwediyê Hema û yê Himsê de jî neyartîyeke kûr ya xwetêkildarî hebû ku hêj zahf di ser re neçûbû gava ew gihabû cihgirê xwediyê Himsê yê Dimeşqê û dor milkê wî pêçabû.

⁸⁸⁴ Dimur navê cihekî nêzikî Dimeşqê ye ku dikeve ser rîya Ba'albekê. Bnr. *Tarîxû Dewlet el-Ekrad*, çapa Erebi, r. 422, not 1.

Wî Xwarizmî jî şandin ser Himsê û dora wê pêça û Melik Salih jî daket ser Seniyet ul- 'Îqaba navbera wê û 'Ezrayê ku hingê sermayeke dijwar lê hebû û xelayeke ewqas xedar jî hebû ku xirarekî genim bi dused û sih dirhemî bû û yê ceh jî bi sed û sihî bû û barek ka jî bi pêncî dirhemî bû.

Melik Mueyed ibn Melik Efdel bi komek leşker ve çû Xezezê û Melik Salih jî hêviyên leşkerê Dimeşqê anî cih û ferman li komek ji wan kir ku Şerefedînê kurê Sarimê Tibnînî, Riknedînê Mi 'ezemî û Nemîs jî di nav wan de bûn. Leşkerê Misrê, şexsiyetên wê û cotyarên wê jê re nivîsîn ku bi vê jî li Misrê lerzeke mezin pêk hat û leşkerê wê jî hemla xwe da ser, çunkî wan zanîbû ku ji bo desthilatê ew ji Melik Adil zahftir xwedî maf e. Ji xwe Serdarên Eşrefî [serdar û mîrên helqeya Melik Eşref], xizmetkar û serekên hêza taybetî yên mîna Cewherê Nûbyayî û Şibl ud-Dewleyê Adilî çavên wan li milkê Adil bû û hemî mîrxasên bavê wî jî lê zêde bûbûn ku hasîlat û gencîne ji wan re berdabû lê ji wan re qîm nedikir û dilbijîn û xwestin û hêza serekan her ku diçû bêhtir dibû.

Tê [di vê sala 636/1238'an] de Melik Adil, Fexredînê kurê şêxê şêxan da sekinandin ku yek ji mezintirîn serdarê wî bû, Melik Nasir Dawid jî ji Kerekê çû Misrê ber xizmeta Melik Adil û Mîr Ezedîn Aybegê Mi 'ezemî jî kurê xwe bi leşker ve ji Serxede şand hawara Melik Salih.

Nameyên leşkerê Misrê jî li pey hev ji Melik Salih re diçûn ku wî teşwîqî çûna ser Misrê dikirin û bawerî didanê ku bêxirecir dê wê teslîmî wî bikin. Komek ji serdaran û hêzên taybet bi Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî re kişiyên û çûn ser Xirbet el-Lisûsê (Xirbeyê Dizan) û li Eqhûneya ser gola Teberiyê daketin.

Melik Salih bi leşkerê xwe ve heya piran çû û herdu apên wî Melik Mu 'iz Micîredîn û Melik Emced Tiqyedîn ji Misrê gihanê ku ew çû pêşiya wan û qedrê wan girt, dû re jî Tiqyedînê kurê Melik Emcedê xwediyê Ba 'albekê ji Bexdayê hate cem ku wî nanê şadîmaniyê da hemiyan û qencî bi wan re kir.

Dû re xeber jê re hat ku Nûredîn ibn Fexredîn Osman⁸⁸⁵ ustadarê Melik Kamil, Aybegê Kurdî, Sencerê Yemenê, Qedîbê Ban, Dinêserî, Bilban

⁸⁸⁵ Nûredîn ibn Fexredîn Osman serdar û ustadarê Melik Kamil bû ku dû re bi çend serdarên din ve yekitî pêk anin û çûne Şamê pey Melik Salih û ew gihandin desthilatdariyê ku hingî ji ew ket ber xizmeta Melik Salih Eytûb. Mixabin ku min agahiyên zêdetirli ser neditin. Dewadârî, *Kenz*, 7/177

Mucahid Camdar û komeke mezin ji serdarên Misrê û kesên ji hêza taybetî ji Misrê derketine û qesda Şamê, ber xizmeta wî dikin. Bi vê yekê gelek şa bû û bawerî anî ku dê welatê Misrê ji birayê xwe bistîne, wî berê xwe da Xirbeyê Dizan ku hingê serdarên Misrî jî hatin û wî ew pêşwazî kirin û pir qencî bi wan kir, mal da wan û çû berê xwe da Xûrê.

Wî kurê xwe Melik Mûxîs Emer, Mîr Hisamedînê kurê Ebû Elî û leşker jî bi mezinên wan ve şandin ku ew li Merca Canînê daketin û dû re jî qesta Nablusê kirin ku cihgirên Melik Nasir Dawid jê reviyên û ew ketinê. Melik Salih jî bi mîrekên Misrê ve çû giha wan û li seraya siltaniyê ya Nablusê daket û leşker jî li Merca Belateyê bû ku wî li ser qeraxê hemî heya Xezeyê hikim kir. Dû re hawara apê wî Melik Salih Emadedînê xwediyê Ba'albekê digel kurê xwe Melik Mensûr Mehmûd û Nasiridîn ibn Yaxmûr⁸⁸⁶ gihîştê ku ew pêşwazî kir, qedrê wî girt û bi erka xwe ve baş rabû.

Pişt re Mîr Seyfedînê Qeymerî ji Romê gihayê ku Xezeyê bi mîrgehî dayê û ew heya dawiya sala şeşsed û sih û şeşan (636/1238) li Nablusê ma.

Tê (di vê sala 636/1238'an) de Şêx pêşewa û pirzana Cemaledîn⁸⁸⁷ ibn Mehmûd ibn Ehmed el-Hesîrî el-Buxarî wefat kir ku eslê wî ji Gundê Hesîrê yê ser Buxarayê bû. Wî li welatê xwe li ser mezhebê Ebû Henîfe xwend ku di dema xwe de pêşewa bû û hat Dimeşqê, li Medreseya Nûriyê ders da û bû serekê hevalbedên Ebû Henîfe. Ew yekî qenc, rastgo, pirrondik, xuyhişk bû ku di meha Seferê de mir û li goristana sofîyan ya raserî Şerefê hat veşartin.

Tê (di vê sala 636/1238'an) de wezîrê Melik Eşref Cemaledîn⁸⁸⁸ ibn Cerîr er-Reqî wefat kir ku yekî hişmend, xwedî rayûtevdîr bû, ji xêr û xêratan hez dikir û bi qasî nexweşiyê bi avadaniya welatan dizanî. Ew di Cemadelaxerê de wefat kir û li goristana sofîyan ya li nik Menî'ê hat veşartin.

⁸⁸⁶ Ew Nasiridîn ibn Yaxmûrê ustadarê Melik Salih Îsmail bû ku berî kuştina Melik Salih Îsmail di sala 648/1250'î de li Misrê hatibû daleqandin û birayê Cemaledîn Mûsa ibn Yaxmûrê ku demekê cihgirê Melik Salih Eyûb yê Dimeşqê bû. Ibn Wasil, b. n., 6/164-165; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/292; Ibn Kesîr, b. n., 13/136; Ibn Texreberdî, b. n., 7/9; Dewadarî, *Kenz*, 7/359.

⁸⁸⁷ Li ser jiyana Hevalê Ebû Henîfe Cemaledîn Mehmûd (546-635/1151-1239) ibn Ehmed ibn Ebd es-Seyidê Buxariyê Hesîrî ku di sala 546/1151'ê de li Buxarayê hatibû dinê û dû re derbasi heლა Şamê bûbû û li Medreseya Nûriyê dersdarî kiribû, bnr. Sibî ibn Cewzî, 8/720; Ebû Şame, *Zeyl*, 256; Ibn Kesîr, b. n., 13/115; Ibn Texreberdî, b. n., 279;

⁸⁸⁸ Ew Sahib Cemaledîn Eli ibn Selame ibn Betin ibn Cerîrê Reqî bû, li gorî Ibn Kesîr ew Wezîr Cemaledîn Eli ibn Hedîdê Reqî ye. Sibî ibn Cewzî, 8/724; Ebû Şame, *Zeyl*, 257; Ibn Kesîr, b. n., 13/116.

Sala Şeşsed û Sih û Heftan (637/1239)

Tê (di vê sala 637/1239'an) de Melik Salih Emadedîn Îsmâil xwest bêbextî bi kurapê xwe Melik Salih Necmedîn Eyûb re bike ji ber ku ew pir li ser Nablusê mabû û Dimeşq jî vala bûbû û ji bilî Mîr Nasiridîn Qeymerîyê cihgirê welat pê ve kes nemabû. Melik Salih Eyûb di dema paşî de kurê xwe Muxîs şandibû Şamê, lê tu leşker pê re nebû û xelkê Şamê jî pêwendî bi Salih Îsmâil re danîbû û bêguman hemla xwe dabûne ser wî ku bi wan re axavtinên dirêj dikir û qenc ew dinasîn û wan jî ew dinasî. Ji xwe ew jî yekî suhbetxweş bû, çê pêşwazî dikir, ji xelkê re devliken û xwînsêrîn û xweş nuktedan bû ku ji biçûkîya xwe ve bi wan re rabûbû û têkiliyên wî bi xelk û leşkerê wê re pir bûn. Ji nav leşkerên Salih Necmedîn kesên ku pir bawerî bi wan dihat kirin jî leşkerên Şamê yên kevn bûn mîna yê Mi'ezemî, Eşrefî, Ezîzî û kesên xwe-ser yê Kurd û Tirk bûn ku tu kes ji wan tunebû ku di dema Mi'ezem û Eşref de bi Salih Îsmâil re hevaltî nekiribe, pê re nexwaribe û nevexwaribe û wî qencî bi wan nekiribe. Dema hawara Salih Îsmâil ji Ba'albekê bi dawar, kole û rextên spehî xemilandî giha Nablusê cem Salih Eyûb hingê serdarên leşker berê xwe dan wî.

Lê belê Melik Salih bi xwe nigên wî li ser desthilatê erd girtibûn û mebesta wî jî desthilateke bi namûs û bi heybet bû û bi xelkê re kêmxweber dida, lê leşkerê Şamê ev adet ji mezinên xwe yên berê nedîtibû. Ji ber vê jî ew di dilê xwe de jê aciz bûn ku ustaddarê Salih Îsmâil Nasîridîn Yaxmûr dest pê kiribû bi hevalên wî yên ji leşkerê Şamê re demsazî dikir û bi wan re vedixwar û silavên mezinê xwe ji wan re dianî û xeberdanên wî bi wan re par ve dikir ta ku dilê wan lê vekir û kir ku leşker ji xwediyê wî re sond bixwe. Jixwe ew yekî dahî bû ku bi gotinên xweş melaqiyeke çê dikir. Dema Salih Îsmâil pê hisîya ku ew karûbarê wî li Nablusê rast dike, rabû bi wezîrê xwe Emîn ud-Dewle Ebû Hesên Teyib⁸⁸⁹ û Mîr Nasiridîn ibn Sarimê Tibnînî şewirî. Wezîr

⁸⁸⁹ Emîn ud-Dewle Ebû Hesên Teyyib, mixabîn ku min tu agah li ser peyda nekir.

mebesta wî rast dêra, lê Nasiridîn ibn Tibnînî jî got: “Paşîya bêbextiyê ne baş e.” Wî bi dîtina wezîrê xwe kir û rabû şand pey Melik Micahidê xwediyê Himsê, pê re li cem Rasê û Lefîkeyê civîn çêkir, li ser axafin û ya xwe kirin yek.

Melik Salih Eyûb jî qesta ketina Mîsrê kiribû û şandibû cem apê xwe Melik Salih Îsmâil, jê dixwest ku ew bi xwe amade bibe û pê re têkevê ku wî jî bi erênî bersiv da û jê xwest ku kurê wî Melik Mensûr ji hawarê vegere here li Ba'albekê rûnê da ew bi xwe amede bibe. Wî ferman lê kir ku here nik bavê xwe û Hekîm Sadedîn jî bi qasidî şand Ba'albekê cem Salih Îsmâil û pê re jî kevokeke namebir hebû da pê wî bi mebesta xwe ya nû bihisîne. Salih Îsmâil jî rabû [meriv] şand [cem] bircparêz, [ew] bertîl kir da kevoka pê re bigire biavêje birca keleya Ba'albekê û li cem Sadedîn jî yek ji kevokên keleyê bihêle ku wî jî weha kir. Vêca dema wî di [bin baskê] kevokê de kaxezê ku ji mezinê xwe re bişîne bi cih dikir, hingê wî ew berdida birca keleyê ku li wê derê jî Salih Îsmâil name ji bin baskên kevokê derdixist, tiştê ku bixwesta dinivîsî û ew bi kevoka Salih Eyûb re dihinart.

Gava ku kurê wî gihîşt cem, hingê Salih Îsmâil jî meriv şandibû cem Necmedîn ibn Selam ku wî jî bi mezinên gelê Dimeşqê û pêşengên wê re li ser rewşê biryar girtibû.

Salih ji Ba'albekê derket û berê xwe da riya Banyasê mîna ku here Nablusê û her di wê rojê de Melik Micahid jî ji Himsê derket ku berê di nav xwe de ew biryar dabûn. Salih Îsmâil li Mecdel Beqa'ê⁸⁹⁰ raza û bi şev siwar bû bi sibeyê re gihîşt 'Eqebeya Dimurê ku Melik Muxîs û Nasîridînê Qeymerî jî weke hercar berê xwe dabûn bazara hespan. Wan dît ku wa tel-pên siwaran ji 'Eqebeya Dimurê ve dadikevin û ji hêla Berzeyê ve jî Melik Micahidê xwediyê Himsê dihat; wan bi lez derfîyên Dimeşqê radan û hilkişîyan keleya wê. Salih Îsmâil û xwediyê Himsê li Derîyê Feradisê gihan hevdû ku tu asteng li ber wan tunebûn, wan ew vekir, ketin Şamê û qazî Mihyedîn Yehya ibn Zekîyedîn jî bi Melik Micahid re bû ku bi guman, rawestiyayî û bi mitale bû, lê di rûyê wan de şûnên şûran nexwiya bûn. Tacedîn Mihemed ibn Henefîyê navdarê bi kurê sefirê Melik Salih rastî wî hat ku ew jî diketê û jê re [ev honraweya jêrî] xwend:

⁸⁹⁰ Mecdel Beqa'ê cihêkî nêzîkî Şamê û erdekî fireh e ku dikeve navbera Ba'albek, Hims û Şamê. Yaqût, b. n., 1/470

Rayek, hikmetek û gihîştinek teqdîr kir
Ha weha, ha weha ger na, nedibû û nedibû

Wî bê şer û ceng dest danî ser welatan
Ku Xwedê Misilman ji kuştinê parastin

Salih derbas bû çû ser gora diya xwe û çû mala xwe ya Derbenda Şa'iran û Micahid jî çû mala xwe ya naskirî ku giregirên Şamê amade bûn û siltanî spartin wî. Roja duyemîn ew siwar bûn, li hev civiyan û çûn ser keleyê û neqebkar ji kélaka birca keleyê ve ji goşeyê ber Bab el-Ferecê ve ketinê. Ji derwayê herdu bircan ve kevirek hebû ku neqebkaran di bin wê de xwe veşartin, ew jî ji kevirên ku ji keleyê bi ser wan ve diketin hemandin û ji hêla pira ku çemê Banasê ji hundirê keleyê ve jê derdiket, ketinê ku ji xwe [ji bo ketina keleyê] tu asteng lê tunebûn. Wan roja çarşema hijdeyê meha Seferê ew zeft kir, Melik Muxîs jî di birca pêşberî Dar us-Se'adetê de xwe parast û Nasîridînê Qeymerî jî li mizgefta keleyê xwe asê kir û Ezedîn Aybegê xwediyê Serxedê ku ew jî ji wan bû, gihîşt cem wan.

Melik Salih Eyûb jî Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî şandibû Dimeşqê, lê dema kincên rê wergirt û çû giha piran hingê dît ku rewş ji dest derketiye û Melik Salih Îsmail ketiye Şamê. Ew vegeriya cem mezinê xwe û dema nûçeya girtina Dimeşqê giha Melik Salih Eyûb, wî texmîn kir ku dê kele li ber xwe bide heya ew bigihîjê û leşker jî dê wefadarê wî bin. Ew bi leşkerê xwe ve ji Nablusê bi rê ket û li Beysanê daket ku xebera vegirtina keleya Dimeşqê ji hêla apê wî ve gihayê. Ew rabû çû li qesra Mu'înedîn daket, lê serdarên Şamî yên hevalbendên wî û hêza wî ya taybetî ji cem daketin çûn û dû re wan cilûbergên [cengê] li xwe kirin, ew siwar bûn, li defên xwe xistin û alayên xwe belav kirin ku hingê apên wî Micîredîn û Tiqyedîn jî gihîştin wan û serdarên Misrî jî û hinek ji Qeymerîyên hevalên wî jê û ji leşkerê Şamî veqetiyan. Ji bilî koleyên wî, Hisamedîn ibn Ebû Elî, Ibn Kûciya û Bewaşîqîyan kes li cem nema û ew tirsiya ku wî desteser bikin. Şamî derketin ser 'Eqebeya Fîqê û qesta Şamê kirin, Melik Salih Eyûb jî çû ku here Nablusê ku xelkê Xûrê û gundî li ber wî rabûn û Hisamedîn Lu'lu'ê walîyê Sewadê bi komeke mezin ve çûyê, wî şerê wan kir heya bi saxlemî giha Nablusê û li seraya wê ya siltanîyê daket.

Nasir Dawid jî bêdilê xwe ji Misrê vegeriyabû Kerekê û Şemsedîn Wezîrî jî ku cihgirê Nasir Dawid bû li Nablusê bû, kete ber xizmeta Melik Salih û jê

re got: “Em cihgirên te ne.” Wî got: “Ez ji bo hêviya parastina ji kurapê xwe hatime.” Mîr Emadedîn ibn Mûsik û Zehîrê kurê Senqerê Helebî gihan wê derê û Salih jî derket pêşwaziya wan ku Emadedîn jê re got: “Em hatine da em li cem te û di ber xizmeta te de bin.” Dema daket wan bi nihênî dora wî girt û Şerefedîn ibn Eb ul-Qasim li cem hiştin ku hingê Nasir Dawid jî giha-bû Nablusê bê ku Melik Salih bi hatina wî bihise.

Hisamedîn ibn Ebû Elî weha gilî dikir: “Ez li cem Melik Salih û Mîr Şerefedîn ibn Eb ul-Qasim bûm û bi şev Nasir ji jora xanî ve hat ku serxweş bû. Wî ji Melik Salih re got: ‘Selam li te, tu tiştê ku Xwedê anî serê te çawa dibînî?’ Salih rabû ber xizmetê û neaxivî ku hingê borîzanê li Nablusê lê da û wan guman kir ku Frengan êrîş kiriye. Xelk û memlûkên Melik Salih siwar bûn û Emadedîn ibn Mûsik jî kete cem Melik Salih û jê re got: ‘Kurapê te berê xwe daye Kerekê û dixwaze ku tu jî pê re bî.’ Melik Salih rabû şûrê xwe tazî kir û derket ber derî, wan jê re hêstirek anîbû ku dema ew [hêstirê] dît şûrê wî ji destê wî ket. Ew lê siwar bû, wan ew bir Kerekê ku pê re jî carîyeya wî Şeceret ud-Dur û Riknedîn Bîbirs ku hêj biçûk bû, hebûn. Wan ew li Kerekê girt û [yekî bi navê] Zerîq danî ber. Zerîq yekî zorba û dilhişk bû ku pir jê re nebaş bû û heya remezanê weha li ber ma, lê piştî Elaedîn ibn Nablusê qasidê Melik Adil ku şandibû cem Nasir giha wê derê û Melik Salih jê xwest, lê Nasir ew nedayê.”

Wî [Nasir Dawid] ji Melik Salih re sond xwar û ji nezanî ew [Melik Salih Eyûb] jî ji bo karekî ku ji destê wî nedihat da sondê. Hinek ji wan [şertên ku danîbû ber û ew ji bo wan dabû sondê] ev bûn: Wî şert danîbû ku ew dê xezîneyên Misrê û welatê wê pê re par ve bike û dê Dimeşq, Hims, Hema, Heleb û heya bigihê Mûsilê jê re vegire û di dawiya remezanê de dê wî derxe heya ku hevalbend û memlûkên wî jî bigihîjinê.⁸⁹¹

Lê heçî Melik Salih Îsmail e, dema leşkerên Şamê yên ji sipaha Melik Salih Necmedîn Eyûb veqetiyayî gihîştinê, wî qencî bi wan re kir, ew danîn ser mîrgehên wan û peyambir û name ji Melik Adil re şandin ku li gor daxwaziya wî bersiv jê re hat. Dû re nameyên Ezedîn Aybegê Esmer û yên Eşrefîyan jê re hatin ku dilê wî dibijandin welatê Misrê û wî agahdar kirin ku Adil nikare bibe asteng. Ew jî tima bû û rabû Nasiridîn ibn Yaxmûr bi eşke-

⁸⁹¹ Ji bo agahên bêhtir bnr. Hesneyanî, *Salên Paşî Yên Dewleta Eyûbîyên Kurd*, r. 93-111.

reyî weke qasid, lê di rastîyê de ji bo hevgirêdan û pêwendiyên bi dizî bi Eşrefîyan re, şande Misrê.

Îcar piştê gava xebera derketina Melik Salih Necmedîn Eyûb gihîştê Salih Îsmâil hingê ew çû cem koma serdarên naskiriyên bi xizmetkariya wî [Melik Salih] û hinek ji wan nefî kirin, hinek jî avêtin zindanê û ji xwe berê jî çûbû Hisamedîn ibn Ebû Elî girtibû û ew li keleya Ba' albekê xistibû bîrê.

Ew rabû ji bo Nasir û Melik Salih konê xwe derxist, Melik Adil jî bi leşker ve derket çû Bilbîsê û Melik Salih Eyûb û Nasir jî li Nablusê daketin. Leşker ji ser Melik Adil cuda bû, dora wî pêçan, ew desteser kirin û pê re dest danîn ser Mîrekên Kurdan jî, Eşrefîyan jî hemla xwe da ser Melik Salih Îsmâil, lê Misrîyan bi ya wan nekir û çûn cem Melik Salih Eyûb.

Ew roja yekşema çardeyê Zilqadeyê giha Bilbîsê û pê re jî Melik Nasir Dawid, Emadedîn ibn Mûsik û Zehîr ibn Senqer hebûn, ew li dehlîza Adil daket û Adil jî di xargehê de girtibû. Wî mîrek û serdar xelat kirin, qencî bi wan re kir, pir zêde [mal] da wan, heybeta xwe xiste ser wan û kete Qahîreyê ku Adil girt û li ser desthilatdariya wî rûnişt.

Tê (di vê sala 637/1239'an) de Bedredîn Lu'lu' ji ber xirabiya xuyê Melik Cewad ku xelkê Sincarê desteser dikir, bi hevkarîya xelkê wê ew jî Melik Cewad sitand. Melik Cewad derketibû berrîyê û nêçîr dikir ku Bedredîn Lu'lu' bi spêdeyê re li ber derîyê wê daket, xelkê jî jê re derî vekir û ew ketê, wî qencî bi xelkê wê re kir û Cewad jî li 'Aneyê⁸⁹² ma ku dû re ew firot Xelîfe.

Tê (di vê sala 637/1239'an) de qazî Şemsedîn Ehmed ibn Xelîl el-Xoyî⁸⁹³ wefat kir ku yekî zana, nazik, hişmend û xuyweş bû, ew li goristana Qasyûnê hat alîgorkirin.

Tê (di vê sala 637/1239'an) de Melik Mensûr Artûqê xwediyê Mêrdînê wefat kir ku yekî mêrxas, hêzdar û camêr bû.

⁸⁹² 'Ane devereke navdar ya Cezîreyê [Mezopotamya jorî] ye ku dikeve raserî çemê Firatê û di navbera Reqê û Heytê de dimîne. Yaqût, b. n., 4/81

⁸⁹³ Li gorî Ibn Texreberdî "Xuweyî" ye, li ser Qazî Ebû Ebas Şemsedîn Ehmed ibn Xelîl ibn Se'adet ibn Cafer ibn Îsa ku di sala 623/1226'an de bûbû qazîyê Dimeşqê, bnr. Sibî ibn el-Cewzî, *Mîr'at*, 8/730; Ebû Şame, *Zeyl*, 224-225; Ibn Kesîr, b. n., 13/117; Ibn Texreberdî, b. n., 6/316.

Tê (di vê sala 637/1239'an) de Melik Micahîd Esededîn Şêrkohê⁸⁹⁴ kurê Nasiridîn Mihemedê kurê Melik Mensûr Esededîn Eb ul-Hers Şêrkohê kurê Şadîyê kurê Merwanê xwedyê Himsê wefat kir. Ew yekî mêrxas û pêşeng bû ku bi xwe dikete şer û riya Misilmanan ji Ereb û Frengan diparast. Di dema wî de Hims ji şerab û xirabiyê pakkirî bû û mafê demana seknê nedihat girtin, heqê tê re bihurîna bazirganan, erdîyeya kirîn û firotin û jê derketinê nedihat sitandin.

Ew ji gelê Himsê re zorba yî sitemkar bû ku li her hêlê ew ji hev belav dikiirin û ew dixistin hebsan. Ew yekî dahî û bi ger û dolab bû ku melikan xwe jê diparast, rûmeta wî digirt û wî ji xwe layiqtirê desthilatê diditin, lê dema Melik Kamil Şamê girt ew ji welat û cîhanê tev bêhêvî bû. Îcar gava Melik Kamil wefat kir hingê di dema Melik Cewad de Micahid derbasî Dimeşqê bû û çû bi nigên xwe pihîn li gora Melik Kamil xist. Ew di meha Recebê de li Himsê wefat kir û lê hat veşartin.

Tê (di vê sala 637/1239'an) de Melik Hafîz⁸⁹⁵ keleya Ce'berê⁸⁹⁶ teslimî xwedyê Helebê kir û Ezazê⁸⁹⁷ ji dêl ve girt ku felc lê xistibû û li Helebê wefat kir.

⁸⁹⁴ Li ser Melik Micahîd Esededîn Şêrkoh ibn Nasiridîn Mihemed Şêrkoh ibn Esededîn Şêrkoh ibn Şadî ibn Merwan bnr. Sibî ibn Cewzî, 8/731-732; Ebû Şame *Zeyl*, 259; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 151; Ibn Xelîkan, b. n., 2/175; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/268; Ibn Texreberdî, b. n., 6/280; Ibn Kesîr, b. n., 13/117.

⁸⁹⁵ Ew Melik Hafîz Arslanşah ibn Melik Adil Ebû Bekir ibn Eyûb ibn Şadî Nûredînê Adil bû ku di sala mirina wî de cudayî heye. Bnr. Ibn Wasil, b. n., 3/275-76,

⁸⁹⁶ Ce'berê keleyeke ber çemê Firatê ye ku dikeve navbera Balis û Reqeyê. Yaqût, b. n., 2/142

⁸⁹⁷ Ezaz devereke piçûk e ku dikeve bakurê Helebê û keleyek lê heye. Yaqût, b. n., 4/132

Sala Şeşsed Sih û Heştan (638/1240)

Dema Melik Salih Necmedîn Eyûb Misir stend, hingê Salih Îsmâil li Golanê daketibû lê ketibû sala heştan ku di rewşeke zor de mabû, çunkî zani-bû ku gava ew li ser desthilata xwe bi cih bibe tu tişt jê re namîne. Ew rabû Cemaledînê Rûmî şand cem Frengan û bi wan re li hev kir û Cebel 'Amîle⁸⁹⁸ û Sefedê⁸⁹⁹ ku keleya wê xerabe bû da wan û herweha Tibnîn, Hinêyn, Teberîye û pirê qeraxê jî da wan û derfet da ku Sefedê ji nû ve ava bikin lê kesên li Şeqîqî nehiştin ew têkevinê. Ew çû wan, mencentîq li ser girêdan ta ku ew sitand û da xwediyê Seydayê û ew jî bi xaç û keşeyên xwe ve ketinê.

Bi vê yekê cîhan serobino bû, ket ser zimanê xelkê, Şêx Ezedînê kurê Ebduselam dijî wî derket û xelk bi ser de dehfand û wezîrê wî Emîn ud-Dewle şand cem ku jê re xweş kir, lê ew ji ya xwe venegeriya. Wî [Melik Salih Îsmâil] ew [Şêx Ezedîn] li keleyê girt û ew ji xutbexwênîyê avêt û ew da Emadedîn ibn Xetîbê Beyt ul-Abarîyê.

Dû re wî Şêx Ezedîn nefî kir, ew jî rabû çû Qudsê, ji wê derê jî çû Misrê ku li wê derê Melik Salih Eyûb pêşwaziya wî kir û ew kir serekqazîyê⁹⁰⁰ Qahîreyê.

Tê (di vê sala 638/1240'î) de Melik Cewad û Mîr Seyfedîn Elî ibn Xizeyfe bi Xwarizmîyan û Melik Salih Nûredînê kurê xwediyê Himsê re yekîti çêkirin û çûne Helebê. Ew li Derîyê Beza 'eyê rastî leşkerê wê hatin, ew şikandin û pirên mezinên Helebê û pêşengên wê yên mîna zaroyên Selahedîn Mi'ezem û Nisret, Ibn Dirwas û pirê mîrek û giregiran dîl girtin.

⁸⁹⁸ Cebel 'Amîle dikeve ser sêrêyanên navbera Sefed, Tibnîn û Banyasê. Îsfehani, *feth el-Qissî*, r. 101, not 2

⁸⁹⁹ Sefed bajarekî çiyayê Lubnanê ye raserî Himsa erdê Şamê ye. Yaqût, b. n., 3/468

⁹⁰⁰ Ev payeya serekqazîyê cara pêşî li Misrê di dema Fatîmîyan de derketibû ku vebutîkirina wê ji ji hêla siltan ve dihat kirin, lewra ew mezintîrîn paye û desthilata dînî bû ku ji hêla dînî ve di ser wê re tu paye û biryarmendî tune-bû. Qelqşendî, b. n., 4/35

Wan gel kuşt û birîndar kir lê mîrek û serdarên Helebê bi malekî pir xwe ji wan azad kirin. Xwarizmî çûne `Heylanê⁹⁰¹ û erqên avê yên Helebê birrîn, dû re zivirîn Menbecê, ew talan kirin, xelkê wê kuştin û dest avêtin heramîyê û walîyê wê Sadedîn ibn Dubeyş kuştin ta ku Helebî çûn xwe avêtin Melik Mensûrê xwediyê Himsê û jê alîkarî xwest.

Wî jî hêzeke mezin ji leşkerê Şamê bi xwe re bir û çû di ser Kefirtabê re derbasî Helebê bû ku xwediyê wê pê hêza wî dilêr bû, jê re sond xwar û ew danî ser sipahên wê. Ew çû Xwarizmîyan ku ber êvarkî li ser çiyayê Hemama girêdayî bi Rehayê ve rastî wan hat, wî ew pîş şikandin, jin û malên wan talan kirin, ew kuştin û dil girtin. Ew revîyan lê wî da pey wan heya Heranê û ew ji cihgirê Bereket Xan sitand û giha Melik Nasir Yûsuf. Ew li pey wan çû heya Berîyê û piştî ku cihgirê Melik Nasir Yûsuf Heran, Reha, Serê Kanîyê, Hemlîn, Mûzir, Sirûc û yên din ji welatê Cezîreyê teslîm wergirt ew jî bi sipahan ve zivirî Helebê û ji wê derê jî çû Himsê.

Tê (di vê sala 638/1240'î) de Şêx Mihyedîn Mihemed⁹⁰² ibn Mihemed ibn Erebiyê Hatemî yê Teyyî ku yekî di her zanîne de û bi taybetî jî di babeta heqîqetê de hêja yî çê bû, wefat kir. Ew xwedî berhemên pir bû û tê gotin ku wî navê Xwedê yê Mezin (Îsmê E'ezem) zanîbû û zanista kimyayî bi kar dianî. Ew li Şamê wefat kir û li Qasyûnê li merqeda qazî Mihyedîn ibn Zekîyedîn hat definkirin.

Tê (di vê sala 638/1240'î) de piyê Melik Salih Eyûb baş erd girti û ew li ser desthilatê qenc bi cih bû, rabû hêza eşrefî û serdarên din desteser kirin û li komek ji memlûk û xizmetkarên xwe ferman kir da hinek ji kesên ku ji wan fikar dikirin niqoyî avê bikin.⁹⁰³

⁹⁰¹ `Heylan gundekî Helebê ye. Yaqût, b. n., 2/280

⁹⁰² Li ser Mihyedînê Erebiyê Tayî (560-638/1164-1240) bnr. Ibn Kesîr, b. n., 13/118.

⁹⁰³ Ji bo agahiyên bêhtir li ser xebatên Melik Salih Eyûb ji bo pêşeroja desthilata xwe ya Mîsrê bnr. Hesneyanî, b. n., r. 107-111.

Sala Şeşsed û Sih û Nehan (639/1241)

Tê (di vê sala 639/1241'ê) de Melik Cewad berê xwe da Misrê, lê Melik Salih ew qebûl nekir û ew jî zivirî cem Melik Nasir Dawid. Melik Salih jî du hezar siwarî bi Kemaledînê kurê şêxê şêxan re şand ku ew bi wan re li Xezeyê daket. Melik Nasir jî li Qudsê bû ku wî jî Melik Cewad bi hefsed siwarî ve şand; Kemaledîn jî çû û li Beyt Xûrê [ku devereke Qudsê bû] rastî hev hatin û [Melik] Cewad, Kemaledîn û leşkerê Misrê şikand û pirên wan girt. Wî Kemaledînê kurê Şêx û komek ji mîrekan dîl girt û anî cem Melik Nasir.

[Melik] Cewad li cem Melik Nasir ma ku dû re ew lê kete gumanan û ew girt, di ser riya berrîyê re ew şand Bexdayê û dema ew li nêzikî Ezreqê⁹⁰⁴ peya bû ku li wê derê bavikekî Ereban ew nas kir û ew berda, ew zivirî Şamê û demekê li cem Melik Salih Îsmail ma.

Dû re ew çû cem Frengan, demekê li nik wan ma û pişt re dîsa zivirî Şamê.

⁹⁰⁴ Ezreq çemekî ser riya hecîyên Şamê ye ku dikeve nêzikî Teymayê. Yaqût, b. b., 1/200

Sala Şeşsed û Çelî (640/1242)

Tê (di vê sala 640/1242'yan) de Pêşewa Mustensir Billah Ebû Cafer Mensûr ibn Mihemed wefat kir ku yekî xweşbîn, qenc, dadmend û xêrxwaz û xêrkar bû. Wî medreseya Mustensirî li Bexdayê ava kiribû û jixwe di nav Îslamê de tu kesî weke wî avadanî nekiribû. Wî pir xêr didan, ew ji feqîran re mihrîban bû û ji zanayan hez dikir ku kurê wî Pêşewa Muste'sim Billah Ebû Ehmed kete cihê wî.

Sala Şeşsed û Çel û Yekê (641/1243)

Tê (di vê sala 641/1243'yan) de Melik Salih Îsmâil, Melik Cewad li 'Ezeta girt û ew di kincên pîrekan de bi dizî şande Ba 'albekê ku ew demekê lê girtî ma, dû re ew anî Dimeşqê. Ew li Şamê nexweş ket û wefat kir û di goristana Melik Mi 'ezem ya Qasyûnê de hat veşartin.

Tê (di vê sala 641/1243'yan) de di navbera Melik Salih Necmedîn Eyûb û Melik Salih Îsmâil de qasid çûn û hatin ku pê rewşa wan li hev rûnişt û Melik Salih [Îsmâil] Melik Muxîsê kurê Melik Salih Eyûb berda û ew anî li kelê xist xaniyê Mesereyê. Herweha wî serdarên Misilmanan yên mîna Hisamedîn ibn Ebû Elî, Micîredîn ibn Ebû Zukra, Micîredîn ibn Xweştirîn, Sadedîn Beşîr û yên din berdan ku çûn cem mezinê xwe Melik Salih Eyûb. Nasiridînê kurê Sarimê Tibnînî û Şerîf Eliyê Ba 'albekî jî wek peyambirê Salih Îsmâil çûne Misrê û li Dimeşqê jî xutbe li ser navê Melik Salih Eyûb hat xwendin û dirav li ser navê wî hatin derxistîn, lê digel vê jî rewş li hev rast nebû û Muxîs dîsa hat girtin.⁹⁰⁵

Tê (di vê sala 640/1242'yan) de mîrekên Qeymerî⁹⁰⁶ gihan Hemayê û komek serdar û kesên serbixwe li wan civiyan da herin ber xizmeta [Melik] Salih Eyûb ku wî jî berê ji Xwarizmîyan re nivîsibû da li Firatê bixin herin bigihîjin Qeymerîyan û herin Xûrê heya leşkerê Misrê jî bigihîje wan û bi hev re herin li ser Dimeşqê dakevin. Ev yek jî rastî lebta Tataran û dema çûna

⁹⁰⁵ Ji bo agahiyên bêhtir li ser vê lihevhatinê û rewşa wê bnr. Sibî Ibn Cewzî, b. n., 8/741; Ibn Wasil, b. n., 5/327-330; Ibn Kesîr, b. n., 13/ 123; Ibn Firat, *Tarîxa ibn Firat*, beş 1, 33-b 34; Hesneyanî, b. n., r. 125-128.

⁹⁰⁶ Qeymer keleyeke çiyayên navbera Mûsil û Exlatê ye ku xelkê lê Kurd in. Yaqût, b. n., 4/481. Qeymerîyan di herdu dehsalên dawî yên desthilatdariya Eyûbiyan ya Şam û Misrê de rolekî gelek girîng girtine ser milên xwe û di warên siyasî, leşkerî û zanîyarî de xebatîna heja jê re kirine. Ji bo agahiyên bêhtir, bnr. Mûsa Mistefa Hesneyanî, *es-Senewat el-Exîre Min Heyat Dewlet el-Kurd el-Eyûbiye fî Misr we Bilad i-Şam/Salên Paşî yên Dewleta Kurdên Eyûbî li Misir û Şamê*, Zanîngeha Dihokê, Dihok, 2007, r. 182-186, 208-215; Izet Silêman Hiseyn Berwarî, *el-Kurd fî Ceşş ed-Dewle el-Memlûkiye el-Behriye/Kurd di sipaha Memlûkiyên Derjaye de*, Akademiya Kurdî, Erbil, 2011, r. 43, 55, 84, 86, 92.

wan ya bi ser Xwarizmîyan ve hat, Xwarizmîyan Firat derbas kir, çûne ser Helebê, bi Qeymerîyan re civiyan û li ser deryaçeya Qudsê li piştta Himsê daketin û li wê derê ji hev belav bûn. Ji sisiyan diduyên wan bi mezinê xwe mîr Hisamedîn Bereket Xan re çûn û li ser riya Merc û Xûteyê daketin; sêyekê din bi Qeymerîyan re li ser riya Beqayê çûn ku ta hingê Melik Salih û Mîr Riknedînê Heycawî jî bi leşker ve derketibûn. Hinek ji leşkerê wî bi bendeyê wî Seyfedîn Hec Bilban re çûn da li ser riya wan rawestî û bi peyadeyên Beqa'ê re bicivin û bi wan re herin tengavê. Ew li nêzikî Mecdel⁹⁰⁷ û Eyn Cerê⁹⁰⁸ gihîştin wan ku Xwarizmî û Qeymerî gelek bûn, wan dora leşkerê Dimeşqê pêça lê hindik ji wan sax man û Seyfedîn el-Hec Bilban digel bêhtirê leşker ve hatin dîlgirtin.

Lê heçî Melik Salih Îsmâîl e dema wî zahfiya Xwarizmîyan dît zanîbû ku ew nikare bi wan û rabû bi leşkerê xwe ve bi şev xwe li bostanê Xûteyê veşart. Xwarizmî derbas bûn, Melik Salih jî zivirî Dimeşqê û Xwarizmîyan jî êrîşî welatê Frengan kir û berê xwe dan qeraxê.

Tê (di vê sala 640/1242'yan) de Necmedîn Xelîlê qazîesker wefat kir.⁹⁰⁹

⁹⁰⁷ Mecdel navê devereke ye li Xabûrê û navê keleya raserî wê ye. Yaqût, b. n., 5/67

⁹⁰⁸ Eyn Cer devereke naskirî ye li Beqayê ku dikeve navbera Ba'albek û Dimeşqê. Yaqût, b. n., 4/200

⁹⁰⁹ Erka qazîeskerîyê erkeke dinî ye di nav sipahê de ku bi nakokî û dijîtîyên nav leşker ve radibe û wan ji hev vediqetîne, çareser dîke û li hev tîne. Qelqêşendî, b. n., 4/99

Sala Şeşsed û Çel û Diduyan (642/1244)

Tê (di vê sala 642/1244'an) de Melik Salih Necmedîn Eyûb ji bo serdarên Qeymerî û xanên Xwarizmî bi Mîr Cemaledîn Eqîşê Necmî⁹¹⁰ û Cemaledîn Yehya ibn Metrûh⁹¹¹ re xelat, mal û qumaş şandin. Herweha Xelîlê û deverên pê ve bi mîrgehî dan Mîr Necmedîn, Xeze jî da Mîr Nasiridîn û hinek deverên din jî da mîr û serdarên hêza xwe ya taybetî, ji bilî Nablusê welatê Şamê jî da Xwarizmîyan.⁹¹² Çunkî wî ew [Nablus] dabû komek mîrek û amirhêzên dora xwe yên din ku hemî pêk ve bi Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî re çûn mîrgehên xwe.

Melik Mensûrê xwediyê Hemayê bi leşkerê Şamê ve derket û leşkerê Ezedîn Aybeg jî pê re çûne Ekayê, bi mezinên Frengan re civiyan û wan deriyê bajej ji wan re vekir. Ew ketinê, wan firotin û kirîn kir û Frengan jî ji Melik Mensûr re ziyafetekê da û ew li Ekayê raza, wan yekîtî çêkir û ji Ekayê derketin ku hingê hawara Melik Nasir Dawid⁹¹³ jî gihabû wan û li ser Esqelanê daketin ku Xwarizmî jî li ser Xezeyê bûn. Melik Salih Eyûb jî sê hezar ji leşkerê xwe di bin pêşengiya koleyê xwe Riknedîn Baybars de şand ku Melik Mensûr jî ji Esqelanê daxwazkar û çekwergir siwar bû, Freng jî xistin rastê xwe û leşkerên Nasir Dawid û yê Serxed jî xistin çepê xwe û Melik Mensûr jî bi leşkerê xwe û yê Şamê ve di navend û sancaqdariyê de ma û ew di dema hilatina rojê de li Ferîbeyê⁹¹⁴ rastî hev hatin.

⁹¹⁰ Mixabin ku min tu agahdarî li ser Cemaledîn Eqîşê Necmî nedît.

⁹¹¹ Ew Wezîr Cemaledîn Yehya ibn Îsa ibn Îbrahîm ibn Metrûh e ku di sala 592/1195'an de bûye û li gorî hinekan jî ew di sala 649/1251'ê de miriye. Bnr. Ibn Xelikan, b. n., 3/330-335; Ibn Wasil, b. n., 6/169-72; Dewadir, *Kenz*, 8/20; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/293; Ibn Texreberdî, b. n., 7/24; Ibn Kesîr, b. n., 13/138.

⁹¹² Li gorî Hesneyanî ku ji çend berhemên rojava yên ser êrişa Xaçparêzan wergirtiye Melik Salih Şamê nedaye Xwarizmîyan lê bi wan re soz daye ku dê bide wan. Bnr. Hesneyanî, b. n., r. 126

⁹¹³ Di eslê tekstê de bi şaşî Melik Nasir Eyûb hatibû nivîsin.

⁹¹⁴ Ferîbe, mixabin ku min li ser wê tu agahdarî peyda nekirin.

Xwarizmîyan êrîşî ser hêla çepê kir, ew şikandin û ew avêtin ser sancaq-dariyê, telp li hev geriyan û Melik Mensûr jî êrîş bir ser wan, lê kesî pê re êrîş nekir ku leşkerê Misrê û Qeymerî çûnê; ew û yên pê re şikiyan, giraniyên wan hatin talankirin û hinek ji leşkerê Şam û Himsê hêsir bûn. Xwarizmî li pey wan çûn heya Esqelanê û Melik Mensûr jî bi zor di şibakê de xelas bû, lê Frengan xwe ragirt û kişiyên, lê leşkerê Misrê û Xwarizmîyan dora wan pêçabû û ji her hêlê ve ew asê dikirin ta ku ew nêzikî darên Cemîr yên dora Xezeyê bûn. Wan êrîşeke dijwar kir, kesên pêşberî xwe şikandin û leşkerê ber wan têkçû ku bi wê têkçûnê re hinek ji wan gihane Refehê⁹¹⁵ û du siwarên Frengan jî di êrîşa xwe de gihan pawanên uştiran yên Xezeyê û li wê derê hatin kuştin.

Misilmanan mîna xelekekê dora Frengan pêça, bi rim li wan dan, kevîr avêtin wan, tîr reşandin ser wan û wan jî mîna kevîrên di hev re çûyî qesta deryayê kirin, lê peyayên wan westîyan, ew ji hev ketin û xwe bi dara Cemîrê ve girtin û şûr jî ji her hêlê ve diçûn wan. Kîjan Frengîyê ku diket, peyadeyan bi lez diçû serê wî jê fikir, zikê wî diqelaşt û ziravê wî derdixist, ji deh kesan pê ve kes ji wan sax negiha Esqelanê ku yên din yan kuştî yan jî dîl çûn. Kuştîyên wan sêzde hezar kes bûn ku li ser piştê huştiran ew birin Qahîreyê û Riknedîn Baybîrs jî bi leşker ve li Esqelanê daket û zor dayê lê negiha mebesta xwe.

Hisamedîn ibn Ebû Elî bi kesên bi xwe re berê xwe da Nablusê, Sahîb Mu'inedînê kurê Şêxê Şêxan jî qesta leşkerê Misrê kir û bi serdar Riknedîn Baybîrs, Xwarizmî û Qeymerîyan re kom bû û li Beysanê daket. Xwarizmî û Qeymerî çûn li Golanê daketin ku ew sal jî pir bi baran bû. Xwarizmîyan li welat xerabî kir û tevlîhevî derxistin, gelek talan birin, bi rik êrîşî ser derûdoran kirin û welat wêran kirin ta ku welat bê çandinî ma.

Melik Mensûr bi xwe gava piştî têkçûnê giha Şamê, Melik Salih çû pêşîyê pê şa bû, li ber dilê wî çû û hat û got: “Merivên mezin herdem tiştên ji we mezintir tê serê wan.” û jê re hesp, qumaş û alavên malan û nêzikî tibaba malê wî mal dayê.

⁹¹⁵ Refeh qonaxeke ser rîya Misrê ye ku piştî Darûmê û berî Remlê tê. Yaqût, b. n., 3/62

Berê ji Melik Salih re hatibû gotin ku Melik Mensûr ji qestî têk çûye û ew di dilê wî de maye ku ji ber wê jî Melik Salih qedrê leşker zêde girtîye, umîdên wan pir kiriye, ew xelat kirine û bi wan re vexwariye.

Wî ewqas zêde pêwîstî pê dabû ku ji qazîyê xwe Refî'ê Geylî û wezîr û walîyê wî Şemsedîn ibn Beka xwestibû da gel ji averîyê vegerînin û malên wan serbest nîşan bidin ku ji bo vê debîrê rêznameya wî li ser weha honabû:

Ey fermandarê ku min ji şîretê wî par negirt
Û ez ditirsiyam xwîna min tê de bê rêtin

Ez li şîretê kesê pêşik î qenc guhdar im ku
Ji inkariya wî ditirsiya çi jê veqete yan jî terk bike

Bi Xwedê, hikmê desthilatadarê ku zilma wî
Ji xelkê wî re bibe tor û dafik dirêj nabe

Tu dibînî ku hesûdî pê bi kêf û mizgînîxwaz e
Ecêb e ku ji destpêka karûbarê xwe ve dikene

Wezîrê te Ibn Xezal û Refî'ê pê
Sereqazî û walîyê cenga te Ibn Beka

Û Su'leb û Fesîl kê ne ku herdu jî
Di tengasîyê de ji şêwirmendan in

Komeke ku bi wan asu belav bûne
Û şerî'et miriye û Îslam jî helikî ye

Ew ne nihênî û ne eşkere ji Xwedê natirsin
Lê belê hew ji stêr û çerxa felekê ditirsînin

Vêga ew hikim dikin û bi helqeyê girtine
Û ji nêçîra xwe re te digerînin dafik

Ger ku nan û rizqekî fireh be ji wan re ye
Yan jî ger şer û karekî xerab be ew ji te re ye

Şîret kîrin, rabe were berê xwe bide şîretên kesê
Ku di gotina wî de nezanî û derew derneketine

Rewşa şaş bi ya rast telafî bû û tiştê çinîn veşartin
Bi wan rasterê dibî û ger lê bidomînê dibe tiryak

Di nêzik de tu dê berhemên kîrinên wan bibînî
Li ser wan û li ser te gava ku neveşêrin hetik e

Dema Melik Salih ev riste bihîstin di dilê xwe de ji wezîrê xwe aciz bû û qazî Refî⁹¹⁶ ji kar avêt, ew girt û bi Mewqîfê Wasîtî re şand Ba'albekê, ew teslîmî Miqedem Dawîdê Nesranî yê pêşengê heramîyan kir. Wî ew bir şikefta Ufqeyê ya devera Ba'albekê ku ji jora wê ew avêt xwar û bû piçîk piçîk.

Serekqazîtiya Dimeşqê gihîşt Mihyedîn ibn Kemaleddînê Qereşî, Sedredîn ibn Senîy ud-Dewle jî bû cihgirê wî û Mihyedîn biryara şehîdketina hevalên Refî' da.

Tê (di vê sala 642/1244'an) de Melik Muxîs Emer ibn Siltan Melik Salih Necmedîn Eyûb li birca ku tê de girtîbû nexweş ket û wefat kir. Ev yek pir çû zora Salih Îsmail,⁹¹⁷ çunkî wî ew li cem bavê wî ji xwe re weke temînata pêşerojê didît. Laşê wî derket û Melik Mensûr Mehmûdê kurê Salih bi cenazê wî re meşîya û di merqeda bapîrê xwe Melik Kamil de hat veşartin.

Tê (di vê sala 642/1244'an) de Necmedîn⁹¹⁸ Eb ul-Hesen ibn Salim ibn Selam wefat kir ku bavê wî bi navê Şêx ul-Emîn dihat gazîkirin û yek ji mezinên dadmendên Dimeşqê bû. Necmedîn jî li ser rîya bavê xwe mezin bû ku yekî bi rûmet, 'esebî, camêr, qenc û xweşsuhbet bû, ji zana û qencan hez dikir, meyla wî bi ser şî'îtiyê ve bû û di dilê xwe de mezhebê îmamî diparast; ew di meha Zilheceyê de mir û li Qasyûnê hat veşartin.

⁹¹⁶ Ew Ebd el-Ezîz ibn Ebd el-Wahîd ibn Îsmail Ebû Hamîdê Qazîyê Refî' bû ku cira xwe li Şamê nexweş kiribû. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/749-750; Ebû Çame, *Zeyl*, r. 266; Ibn Texreberdî, b. n., 6/310

⁹¹⁷ Li ser Melik Salih Îsmail, bnr. li vê kitêbê, r. 249, not 646; Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/751; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/276-278, Ibn Kesîr, b. n., 13/136; Ibn Texreberdî, b. n., 7/9, 19.

⁹¹⁸ Li ser Necmedîn Hîseyn ibn Salim ibn Selam ku di destpêkê de li ser rêça bavê xwe diçû, lê dû re di dawîya temenê xwe de guherî û têkilî karûbarê siyasî û dijberîya navbera desthilatdarên Eyûbîyan bû û ji bo van kîrinên xwe jî ew li ser fermana Melik Salih Eyûb li Dimeşqê hat daleqandin. Bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mîr'at*, 8/747; Hesneyanî, b. n., r. 84.

Sala Şeşsed û Çel û Sisiyan (643/1245)

Tê (di vê sala 643/1245'an) de Sahib Mu'inedîn bi sipaha Misrê û Xwarizmîyan ve çû li ser Şamê daket, dora wê pêça û zor dayê, menceñiq li ser girêdan û neqebkar danîn ser lê çiqas wan ji hêlekê ve zor didayê Melik Salih bi kole û hêza xwe ya parastinê ve derdiket pêşiya wan û şerekî pir dijiwar bi wan re fikir heya ku ew bi paş ve vedikêşandin. Wan rojekê bi siwar û peyadeyan ve êriş kir û zor dayê ta ku Qesra Hecac û bazara Simaq girtin, sikran wêran kirin û Melik Salih jî şerekî dijiwar bi wan re kir, lê dû re wan dest danî ser 'Eqîbeyê, koşk û xan şewitandin ku hingê qût û mûnet jî li Dimeşqê kêmbû, leşker jî qelsbû û di embara Salih Îsmail û gencîneya wî de mal nema.

Melik Mensûrê xwediyê Himsê ji Sahib Mu'inedîn ibn Şêx Eli⁹¹⁹ re nivîsî da êriş bike û Deriyê Rojhilat jî bispêre wî, wî jî got: "Ez qebûl nakim lê tu bi xwe were cem me." Melik Mensûr jî got: "Tu çawa layiqî ixtiyarekî Eyûbî ye mîna min dibînî ku qevazan bide?" Dû re wî ew şand cem Bereket Xan, pê re li hev kir ku li pişt Deriyê Rojhilatê li derva pê re bicive û Melik Salih guman kir ku Bereket Xan dê xwe bide hêla wî. Melik Mensûr û Bereket Xan li derwayê Deriyê Rojhilatê li ser piştê Hespên xwe civiyan, lê ji bilî gotina Bereket Xan ya: "Mezinê me çi ferman dike?" tu xeberdan di nav wan de çênebû.

Melik Mensûr jê re got: "Nêrîna mezinê me ew e ku min û Siltan li hev bîne." Bereket Xan jî got: "Li ser çavê xwe." û heryek ji wan zivirî cihê xwe. Melik Salih Îsmail li Mensûr kete gumanê û rabû ji Mu'inedîn ibn Şêx re nivîsî û pê re li hev kir ku bi şev riya derketina ji Şamê û çûna Ba'albekê bidê, lê bila tu serdar pê nizanibin da tu xerabiyekê pê re nekin. Wî jê re sond xwar û Melik Salih jî Deriyê Tumayê derket û Melik Mensûr jî bi qasî ku karibû

⁹¹⁹ Ew Sahib Mu'inedîn Hiseyn Şêxê Şêxan Sedredîn ibn Şêx Eliyê cihgirê xwediyê Misrê bû ku di vê salê de ketbû bajarê Şamê û ewleyî jî bi xwe re anîbû bajêr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 271

[alavên] navmalê û zexîre bi xwe re birin û roja sisiyê Cemadelulayê gihîşt Ba'albekê.⁹²⁰

Mu'inedîn kete Şamê, li saraya Usame daket; Şehabedîn Mezin jî li keleyê ma, Cemaledîn Harûnê Mihranî jî kir walîyê Şamê ku wî Riknedîn Heycawî û wezîrê Salih Îsmail Emîn ud-Dewle amade kir û ew dorpêçayî birin heya Misrê.

Sedredîn ibn Seniyy ud-Dewle qazîtî wergirt û hinek ji leşkerê Misrê vege-riya û hinek jî li Şamê man.

Xwarizmîyan hizir dikir ku dema Melik Salih Şamê bigire dê welatek ji yên mezin û hinek kele bide wan, lê gava Melik Salih xwe girt û xerabî û wêrankariyên welat eseyî bû hingê di dil de ji Xwarizmîyan tije bû û ew ji wan veneşart jî. Bereket Xan piştî vegirtina Şamê zivirîbû Qeraxê û li Merca Qaqûnê⁹²¹ daket û li wê derê şand cem Hisamedîn ibn Ebû Elî ku li Nablusê bû û jê re got: "Tu dizanî ku herema min xweha Siltan e, ji ber wê jî ez hêvî dikim ku bi dana keleyekê qencî bi min re bike da xweha wî tê de rûnê." Hisamedîn jî li ser vê ji Melik Salih re nivîsî lê bersiv jî bi derengî ket.

Mîr Riknedîn Baybirs û Melik Salih Nûredînê xwediyê Himsê jî daketi-bûn Xezeyê, ew bûne yek û ji Bereket Xan re nivîsîn û dilê wî bijandin wela-tan û Salih Îsmail jî ji Bereket Xan re nivîsî da here Ba'albekê.

Hisamedîn ibn Ebû Elî jî berê xwe da Dimeşqê û bi bal walîyê cengê ve ku di derbarê wî de rexnegir bû, çunkî ew yek ji mîrekên giregir bû ku carina dibû cihgirê siltaniyê û carina jî dibû serekleşker. Ew li mala Riknedîn Heycawî ya Dimeşqê daket, wî cih jê re fireh kir, tiştên mîrekan ji yên xelkê veqetand û gumrik serbest hişt.

Dema Siltan bi yekîtiya navbera koleyê xwe Riknedîn Baybirs û Melik Salih [Nûredînê] kurê xwediyê Himsê û ya Xwarizmîyan bi Salih Îsmail re hisiya, rabû gazî Riknedîn Baybirs kir, lê Riknedîn Baybirs nizanibû ku Siltan bi yekîtiya wan hisiyaye. Ew ket Remleyê û bi baweriya xwe ya xurt bi dost û hevalên xwe yên serdar çû ber xizmeta Siltan, bi hêviya ku ger Siltan

⁹²⁰ Ji bo vê bnr. Sibt ibn Cewzî, 8/752-754; Ibn Kesîr, b. n., 13/125-26; Hesneyanî, b. n., r. 137-141.

⁹²¹ Qaqûn keleyeke Filistinê ye ku nêzikî Remleyê dikeve û bi ser Qeyserîya Şamê ve ye. Yaqût, b. n., 4/339

bivê karekî nebûyî pê bike jî dê nikaribe û ger gava bigihê cem jî dê ew bi xeberê nehise û nizanibe ka dê çî pê bibe û wekî din.

Gava ew ket cem wî fermana lêxistina serê wî da ku ew di kuştina wî de bi lêborîn bû, çunkî wî bêbextiya bi koledarê xwe re, bi ustadê xwe re bi welî-nimetê xwe re jê veşartibû ku cezayê her bêbextiyê kuştin e çawa ku di hedîsê de dibêje: “Ji her bêbextiyê re roja qiyametê lome hene.”

Salihê kurê xwediyê Himsê çû cem Xwarizmîyan, ew ji xizmeta Siltan derketin û qesta Dimeşqê kirin, bi Melik Salih Îsmâil re civiyan, li ser Dimeşqê kom bûn û dora wê pêçan. Tam hingê xelayeke dijwar çêbû ku xirara genim derket hezar û şeşsed dirhemî⁹²² û pirê xelkê li serê rîyan mirin, kuçe vala man, gelê Şamê koç kir û ew xera bû.

Melik Mensûrê xwediyê Himsê ji hevalbendiya Salih Îsmâil vegeyabû û bi Siltan re yekîti çêkiribû û çûbû Helebê ku li wê derê ji wan re gotibû: “Hûn dizanin ku dema Xwarizmî Dimeşqê bigirin dê li Şamê hemî belav bibin, ji bo wê jî ya baştir ew e ku em lez bikin herin berî ku ew bigihîjin armanca xwe û ev dê bibe xizmeta Siltan jî.” Ew pê re bûn yek, leşkerê Helebê derket û ew çûn Himsê ku mezinê wan Melik Mi’ezem Torînşahê kurê Selahedîn bû û karûbar hemî li ser Mîr Şemsedîn Lu’lu’ bû. Gava ew xeber giha Melik Salih Îsmâil û Xwarizmîyan, Melik Salih Îsmâil got: “Ya baş ew e ku em ji Dimeşqê veneqetin heya ku em wê bistînin, çunkî ew pir qels bûye.”

Lê Xwarizmîyan got: “Ya baş em bi lez xwe bigihînin xwediyê Himsê berî ku hêza wan xurt bibe û em wî bişikînin, ji xwe Dimeşq ji destê me naçe. Ew çûn li Qeseba⁹²³ ku ji erdê Himsê ye daketin û Mîr Ezedîn Aybegê xwediyê Serxedê jî bi wan re bû ku Melik Mensûr jî bi leşkerê xwe, yê Heleb û Hemayê tevde bû û herdu sipah çûne hev ku Salih Îsmâil û Xwarizmî şikiyan û mezinê wan Bereket Xan hat kuştin. Salih Îsmâil bi hinek koleyên xwe ve piştî ku li wî cihê xwe ragirt û şer kir filitî û Melik Mensûr jî bi lez çû Ba’albekê bajêrê wê teslîm sitand û spart cihgirên Melik Salih Eyûb yên li Şamê. Helebî bi serê Bereket Xan ve vegeyriyan û ev bû serkeftineke hêja ku pê Xwedê Misilman ji xerabiya Xwarizmîyan rizgar kir.

⁹²² Ji ber dorpêçana dijwar ya bajarê Şamê ji hêla Xwarizmîyên ve xelayeke giran li Şamê dest pê kir û her ku çû girantir bû, bihayê dextl û zad û hûrûmûran bilind bû ta ku xirarek/telîsekî mezin jê giha hezar û dused û pênçî dirhemên zivîn yên nasirî. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 273-274

⁹²³ Qeseb gundekî Himsê ye. Qelqeshendî, *Subh ul-E’sa*, 4/112

Tê (di vê sala 643/1245'yan) de Şêxê pêşewa Elemedîn Elî⁹²⁴ ibn Mihemed Sexawî wefat kir ku Quran bi her heft neqlan li cem Şatibî xwendibû. Wî qesîdeya wî ya ser xwendina Quranê rave kiriye, ji bilî vê jî gelek berhemên wî di morfologî (nehwê) û edebiyatê de hene û qesîdeyên sipehî li ser pesnê Pêxember (e. s.) nivîstine ku di bendên honraweyê de kêmpayda ne. Digel dîndariya xwe ya pir û xurtiya zanîna wî jî ew yekî nazik î kubar û xuy-qenc bû ku evên jêrîn ji honraweyên wî ne:

Gotin ku di dehê heştêyî de lêborîn te dûr dixê
Ey yê ku evîndar e, lêborîna min di dildariyê de ye

Me xwest lê em bi lêborîna şermezariya wî bi ser neketin
Min got li rûyê wî binêrin hûn dê lêborîna min bibînin

Û ev jî:

Gotin, ez wî ji navên ku hikim dîkin ezil dîkim
Min got, bi Xwedê di biryara wî de sêv hene

Gotin, tiştê ku te gotiye te fahm kiriye
Ji bo wan ji kêmasiya rûh pê ve tu felata te nîne

Di deryayê de niqo bûm û kesî min xelas bike nîne
Ez dê çawa rizgar bibim ku benda evîne sobeberî be

Wî li ser kurekî ku bi biçûkayî miriye jî weha gerandiye:

Gora biyaniyî li ser rê ye
Mîna rawestgeha qonaxan e

Li Şamê li nik gora Zekerîya (e. s.) helqeyeke wî hebû ku xelkê lê li cem wî Quran, zimanê Erebi û hedîsê dixwend. Gava ew ji mizgeftê derdiket li kerê xwe siwar dibû û xelk jî li dorê bû û bi kû ve biçûya Quran dixwend. Berê di

⁹²⁴ Ew Elemedîn Ebû Hesên Sexawî Elî ibn Mihemed ibn Ebdusemed ibn Ebdulwahid ibn Ebdeulxalib Hemezanîyê Misrî bû ku yek ji zanatirînen dema xwe yê pir hêja û pir hêl bû û di gelek waran de gelek berhem li pey xwe hiştine. Bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mîrat*, 8/758-759; Ebû Şame, *Zeyl*, 271-272; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/279; Ibn Kesîr, b. n., 13/128.

destpêka karê xwe de wî li pêşiya Mîr Ezedîn Mûsikê kurê Çekoyê Hezbanî nimêj dikir û her pê re bû ku dû re dakete Şamê û lê ma heya di Cemadulaxera sala şeşsed û çel û sisyan (643/1245) de wefat kir ...⁹²⁵

[---] el-Melik el-Kamil [---]⁹²⁶ li cem wan yekî ku di cihên bilind û rastgo-
yiyê de pê dihat şewirîn. Wî ji zana û feqîran hez dikir û diçû seredana wan
û qencî bi wan dikir, ew li Şamê di sala şeşsed û çel û sisyan (643/1245) de
wefat kir û li Qasyûnê hat veşartin.

*Mîr Ezedîn Emer ibn Micela el-Hekarî*⁹²⁷

Ku yekî mêrxas î dîndar î qenc û paqij bû, ziman û dawa wî temîz bû, bavê
wî roja şerê Merca Ekayê ku li ber hev rêz bûbûn hatibû şehîdkirin. Hingê
Selahedîn lê ferman kiribû da here Misrê ku hingê biçûk bû û ew heya dema
Melik Adil jî lê mabû, lê dû re ew bi hinek serdar re derketibû çûbû Helebê,
ketibû ber xizmeta Melik Zahir Xazî, li cem wî bi pêş ketibû û bûbû yek ji
mîrekên mezin yên Helebê.

*Rebî 'e Xatûna qîza Eyûbê kurê Şadî*⁹²⁸

Ew xweha Selahedîn û Melik Adil bû ku pêşî bavê wê ew bi Mîr Sadedîn
Mesûd ibn Mu'înedîn Onur re zewicandibû û ew li cem wî mabû heya ku
miribû. Dû re Selahedîn ew bi Mizafereîdîn ibn Zeynedînê xwediyê Erbîlê re
zewicandibû. Wê ji Henbelîyan re li Qasyûnê medreseyek ava kiribû û li
Şamê jî tekyeyekê ji jinan re ava kiribû û weqif danîbûn ser wan. Gava wê li
Dimeşqê wefat kiribû temenê wê ji heştêyî derbas bûbû û li Qasyûnê hatibû
veşartin.

⁹²⁵ Di vî rûpelî de heşifandin heye ku nivîs nivco tê xwendin û hinek jî jê çûye ku êdî jê nayê fahmê, ew behsa mirina yekî dike ku nêzikî Melik Kamilê kurê Melik Adil û hinek zaroyên wî yên din e, lê tam nayê zanîn. Lê li ser jiyana Elamedînê ku li jor bihurî paragrafê di Ebû Şame de heye mîna ye berdewamiya jiyana wî û dibe ku ew cihê jêçûyî ev be çunkî ew hev temam dike ku weha ye:

“Li camiya Şamê li ser hat nimêjkirin û bi gelek kes ve cenazeyê wî bo goristana Çiyayê Qasyûnê hat rakirin û li gora wî ya li wê derê amadekirî hat veşartin ku bi mirina wî paşiya şêxên Dimeşqê jî hat û gel pê zanayekî mezin wînda kir.” Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, 271-272.

⁹²⁶ Ev herdu cihên nav kevanekê ji kitêba destxet kêman in û hinek jê jî nivco mane lê çawa me li jor jî nivîstî dibe ku ew heman yan jî nêzikî tekstê Ebû Şame be, çunkî çawa me got weke dewama wê dixuyê, lê belkî jî cihê bi tevayî vala nivîsa Ebû Şame be û ev cihê nivco û nivheşiyî li ser mirina yekî din be ku nav û destpêk jê çûbe û yê mayî jî dewama wî be, lê ew jî netemam e.

⁹²⁷ Mîr Ezedîn Emer ibn Micela el-Hekarî kurê Ebû Emer Micela ibn Merwan Hekarî bû ku piştî bavê xwe Ebû Emer Micela ketibû ber xizmeta melikên Helebê û serekleşkeriya wî kiribû, dema mirina Melik Ezîz ya sala 1236'an şewirmendiya heyeta cihgir kiribû û birayê wî yê biçûk Nûredîn Eli ibn Micela jî cihgirîya Melik Nasir Yûsufê kurê Melik Ezîz ya Eyntabê kiribû. Bnr. Boris James, b. n., r. 135-136. Herweha jî bo behsa Mîr Micelayê bavê wan û cenga wî ya Ekayê di dema Selahedîn de bnr. İbn Şedad, b. n., r. 128, 131.

⁹²⁸ Li ser Rebî 'e Xatûna qîza Eyûbê kurê Şadî yanî xweha Siltan Selahedînê Eyûbî bnr. r. 77, têbinî 194.

*Tiqyedîn Osman ibn Selab*⁹²⁹

Ew yekî pêşewa yî hiqûqnas, zanay î zahid û hişkeber bû, xîreta zaniyariyê dikêşa û li ser xwîn û fercê [mehrema jinê] fetwa didan ku di meha Rebîelaxerê de wefat kir û li Dimeşqê li goristana sofîyan hat veşartin.

⁹²⁹ Tiqyedîn Ebû Emr Osman ibn Selah Ebdurehman ibn Osmanê Kurdîyê Şehrezorî ku miftiyê Şamê û şêxê Şafî'îyan bû. Sibî ibn Cewzî, 8/757-758; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 270; Ibn Xelikan, b. n., 3/212; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/279; Ibn Kesîr, b. n., 13/127; Ibn Texreberdî, b. n., 6/314.

Sala Şeşsed û Çel û Çaran (644/1246)

Di meha Miherema vê salê (644/1246'an) de çawa me got Melik Mensûrê xwediyê Himsê û sipaha Helebê li ser gundê Himsê yê Qeseba di heştê Miheremê de Xwarizmî şikandin ku Bereket Xan jî hat kuştin û Melik Îsmâil û Ezedîn Aybegê Mi'ezemî jî têk çûn. Ew jî ket keleya Ba'albekê û ji cawên birayên xwe bi qasî ku wextê wî rê dayê, rahiştê û çû Sewadê, qesta Belqayê kir, bi Melik Nasir Dawid re yekîti çêkir û herdu bi hev re li Qudsê daketin, welat bi mîrgehî dan û dest danîn ser Sewadê û zexîre ji ser Dimeşqê birrîn. Mîr Nasiridînê Qeymûrî rabû çû Himsê û bi Melik Mensûr ve zivirî, Melik Mensûr kete Dimeşqê û li xaniyê xwe yê wê derê rûnişt. Dû re ew derket çû Bostanê Usame û lê nexweş ket ku veguhestin Neyrebê û gava lê wefat kir hingê ew rakirin birin Himsê.

Cihgirên Melik Salih yên ku li keleya Busrayê bûn gelek êriş birin ser Hewranê û xelkê Dimeşqê xistin tengasiyeke dijwar. Gava Siltan Melik Salih bi van bûyerên li Şamê hisiya rabû Mîr Fexredînê kurê Şêxê Şêxan ku li bîra Qahîreyê girtîbû, danî ser leşkerê Misrê û ew bi leşker ve şand Şamê. Artêşa Şamê jî bi Mîr Nasiridînê Qeymerî re derket û ew birin heya ku li ser Nablusê giha Mîr Fexredînê kurê Şêx. Melik Salih, Nasir û Xwarizmî vekîşiyên Belqayê, Mîr Fexredîn daket qonaxa wan a Qudsê û ji wê derê jî çû Xûrê û hilkişiya ser riya gaza raserî Hesban ul-Belqayê.⁹³⁰ Melik Salih ditirsiya ku Melik Nasir wî bigire, ji ber vê jî rabû reviya Busrayê.

Nasir û Xwarizmî li serê palê, hiştevlîhev û hestiyar rawestiyabûn ku gava sipahên Şam û Misrê derketin hingê Nasir û Xwarizmî têkçûyî reviyên Kerekê û leşker jî da pey wan heya Kerekê. Ew li Newalê daketin û nêzîkî bîst rojan lê man ta ku di navbera Melik Nasir û Fexredînê kurê Şêx de lihevha-

⁹³⁰ Gaza Hesban ya Belqayê li Urdinê cihekî nêzî Xûrê ye. Yaqût, b. n., 4/151.

tin pêk hat û hemî Xwarizmîyên li Kerekê teslîmî Mîr Fexredîn kir; Belqa û welatê Seltê jî da wî ku jê re jî Kerek û Şewbekê pê ve tu der nema.

Mîr Emadedînê kurê Mûsik di girtîgeha Nasir de bû ku Fexredîn şand cem û mehderîya wî kir, wî ew berda, lê hemî malê wî jê sitand. Mîr Fexredîn çû li ser Seltê daket û zor da keleya wê, lê negiha armanca xwe ku medrebên wê şewitand û rabû di ser Zerqayê⁹³¹ re çû heya Busrayê û ew xist tengasiyê ku Şehabedîn Xazîyê kurê Elfî/ Ulefî lê dima. Dû re wan li hev kir ku Şehabedîn Xazî birayê xwe bi qasidê Fexredîn re bişîne Helebê da bibîne ku Melik Salih Îsmail bi xwe azad be û li ser desthilata xwe be hingê ew wê (Busrayê) teslîm nakin lê ger girtî be dê wê teslîm bikin.

Fexredîn bi leşkerê Mîsrê ve vegeriya Mîsrê û Mîr Nasiridînê Qeymerî⁹³² jî li ser Busrayê ma heya ku birayê Şehabedîn Xazî vegeriya. Wî Salih berbiçav radestkirî dît û dema ku vegeriya Busrayê ew agahdar kirin ku hingê wan jî ew (Busrayê) teslîmî Mîr Nasiridînê Qeymerî kir.

Sedemê desteserkirina Melik Salih Îsmail bi fermî li Helebê ew bû ku dema ew ji ber Melik Nasir Dawid li Belqayê şikiyabû, wî berê xwe dabû Busrayê, çûbû ketibû keleya wê û karûbarê wê li hev rast kiribû û jê nefeqe girtibû. Lê ji ber ku ew ditirsiya ku leşkerê Şamê here wî tê de têxe hesarê, rabûbû bi kolayên xwe ve di berîyê de çûbû heya gihabû Helebê. Ew derketibûn pêşwaziya wî ku bi guman û kesîrî bû, wan qedrê wî girtibû û ew parastibû, lê ji ber ku Melik Nasirê xwediye Helebê hevkarê Melik Salih Eyûb bû û ew hevpeymanên hevdû bûn wî berbiçav ew radest kiribû û xistibû bin çavan, lê bi dizî jî qencî pê re kiribû û Beza' e û hinek deverên din bi mîrgehî dabûyê.

Tê (di vê sala 644/1246'an) de Mîr Hisamedînê kurê Ebû Elîyê Hezbanî⁹³³ jî Şamê çû Ba'albekê ku dorpêçayîbû û bi mectenîqan li sûra wê dixistin, qût û mûnet jî lê nemabû. Yên ku lê diman jî zaroyên Melik Salih

⁹³¹ Zerqa cihekî Şamê ye ku dikeve herêma Me'anê. Yaqût, b. n., 3/154.

⁹³² Ew Mîr Nasiridîn Hiseyn ibn Ezîzê Qeymerî bû ku serekleşkerê Melik Salih Necmedîn Eyûb bû û di sala 665/1266an de miribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 360; *Zeyla Mîratê*, 2/366; Dewadarî, b. n., 7/358-360.

⁹³³ Li gorî *Şuzurat ez-Zehabê* navê wî yê temam Ebû Elî Hisamedîn Mihemed ibn Elîyê Kurd e û li gorî *Zeyla Mîrat uz-Zemanê* jî Mîr Hisamedîn Ebû Elî Mihemed ibn Ebû Elî ibn Basakê Hezbanî ye. Wî demekê cihgirîya Melik Salih Necmedîn Eyûb ya Şamê kiribû û piştî mirina wî dema têkçûna Frengan ya Dimyatê jî ew bi kerûbarê girtin û berdan û bazara fîdyeyan jî bo qiral Fransîs û mezinên wan yên din ve rabûbû. Wî di sala 658/1259'an de li Mîsrê wefat kir. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 318; Dewadarî, b. n., 7/381, 383-384, 386.

Îsmâil û herema wî bûn, wan ew teslîmî wî kir û zaroyên Melik Salih û here-
ma wî daketin çûn Dimeşqê bin çavdêrîyê heya ku dû re ew şandin Misrê û
lê hatin girtin.

Li Ba'albekê Mîr Nûredîn ibn Fexredîn Osman û Nasiridîn ibn Yaxmûr
ji girtîbûn ku ew şandin ba Siltan û wî ji ew avêtin bîra keleya Qahîreyê.

Tê (di vê sala 644/1246'an) de Siltan welatê Şamê bi mîrgehî da memlû-
kên xwe ku Sewadê bi dused siwarî ve da Tewaşî Şehabedîn Reşîd û bi qasî
dused siwarî jî ji Sewadê da Kafîrî, herêma çandinî û Busrayê jî da Fexredînê
mîrê çekan û Eqtayê Xetemî û cihên mayî yên welat jî da hinek memlûkên
xwe yên din.

Wî şand pey Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî ku ew çû Qahîreyê cem wî û
Micahidedîn Îbrahîm ibn Dînayê Sewabî⁹³⁴ bû walîyê Dimeşqê.

Di dawîya vê salê de Siltan bi leşkerê xwe ve berê xwe da Şamê û
Hisamedîn ibn Ebû Elîyê cihgirê siltanîyê li Misrê hişt. Ew ket Dimeşqê ku
derva û hundir hemî hat xemilandin û xelkê wê kêfxweşî û şadiya xwe bi
hatina wî nîşan da, wî qencî bi xelkê kir û xelat li mîrek, hêza taybetî, qazî,
dersdar, zana û pêşengan kir û berê xwe da Ba'albekê. Wî Tewaşî Sadedîn
Beşîr danî ser keleya wê û Nasiridîn ibn Sarimê Tibnînî⁹³⁵ lê kir cihgirê silta-
nîyê û qencî bi xelkê wê û eskerê ku lê bû kir. Ew ji wê derê zivirî Zebdanîyê,
li Darîyayê daket û berê xwe da Busrayê, hilkişîya keleya wê û qencî bi wan
re kir.

Qasidê Helebê Şerîf Murteza'yê Hiseynî⁹³⁶ giha hizûra wî, herweha qasidê
Bedredîn Lu'lu'ê xwediyê Mûsilê jî çû cem. Ibn Emîd jî berê bi Mîr Ezedîn
Aybegê Mî'ezemî⁹³⁷ re li hev kiribû ku keleya Serxede teslîmî wî bike, ji ber vê
jî Siltan bi xwe çû ew teslîm girt û hilkişîya ser keleya wê. Ezedîn Aybeg jî bi
mal û herema xwe ve daket çû Şamê, Siltan jî vegeriya û qesta welatê Misrê kir.

⁹³⁴ Mixabin ku min tu agahî li ser Micahidedîn Îbrahîm ibn Dînayê Sewabî nedit.

⁹³⁵ Ji bo agahên ser Nasirudîn ibn Sarimê Tibnînî bnr. li nota ser Şerefedîn ibn Sarimê Tibnînî, r. 343, têbinî 869.
Ji bo agahiyên berfireh li ser bavê wî Sarimîdîn, bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 121; Ibn Xelikan, b. n., 1/353; Ibn Kesîr,
b. n., 13/54.

⁹³⁶ Mixabin ku min tu agahdarî li ser Şerîf Murteza'yê Hiseynî nedit.

⁹³⁷ Mîr Ezedîn Aybegê Mî'ezemî memlûk û ustaddarê Melik Mî'ezem bû ku Serxede û derûdorên wê dabûyê û li
ser wê milknameyek jê re nivîsibû û ew der di destê wî de mabû heya ku Melik Salih Necmedîn Eyûb ew di sala
621/1224'an de jê sitandibû. Dewadarî, *Kenz*, 7/177

*Emadedîn Dawid ibn Ezedîn Mûsik*⁹³⁸

Kurê Celoyê/Çeloyê Hezbanî di vê salê de wefat kir ji ber ku dema ew ji zindana Nasir derket di stuyê wî de kunêreke mezin derketibû ku bê xwestina wî ew derkirin û tije dermanê kujer kirin ku li Kerekê pê mir. Ew birin mizgefta Cafer ibn Ebû Talib ku wî esilzadeyî, hêz, camêrî, rûmet, xîret û dilpakî di xwe de kom kiribû. Di destpêka xortaniya xwe de ew yek ji mêrxasê Melik Mi'ezemê kurê Adil bû ku pir nêzîkî wî û rûmetdarekî mezin bû.

Dema Melik Eşref bû xwediyê Şamê karûbarê sipahê û leşker sparte wî û di dewleta wî de desthilatdarî kir û dema bilindbûna payeya xwe jî wî xuyê xwe qenc kir û her weha ma heya dema ku Melik Cewad xwest bi qîza Melik Eşref re bizewice. Hingê Mîr Emadedîn dudilî kir ku xwest wî bigire, ew reviya Helebê û hemî hebûna xwe jî bi xwe re bir, lê dû re zivirî Kerekê û Melik Nasir jî ew pêşwazî kir. Ew li cem wî jî xwedî cihekî bilind ma heya ku ew bi namenivîsîna ji Melik Salih Eyûb re hat tawanbarkirin û tiştê ku me qal kir pê hat kirin û bi awayê ku me got wefat kir.

Tê (di vê sala 644/1246'an) de serdar Riknedînê Heycayî⁹³⁹ jî wefat kir ku memlûkê Mîr Hisamedîn Ebû Heycayê Semîn (Qelew) bû, wî xizmeta Melik Mi'ezem jî kir û li cem bi pêş ket. Ew mîrê alaya wî bû û yekî mêrxas, pêşeng û di karûbarê cengê de xwedî ramanên rast bû û ji leşker hez dikir.

Gava Kamil Dimeşq ji Nasir sitand li Misrê sed siwarî dayê û bû yek ji serdarên pêşeng ku pê dihat şewirîn û di dewleta Salihî yî Necmî de payeya wî bilind bû ta ku ew danî ser leşkerê xwe û çû li Xezeyê daket. Lê gava Siltan dest bi girtina mîrek û serdarên Kamilî kir hingê ji xwe tirsîya û Siltan jî lê kete gumanê. Ew reviya Şamê, Salihê xwediyê wê jî ew pêşwazî kir, ji bo hatina wî Dimeşq xemiland û cihekî bilind dayê. Ew carê siwar dibû diçû ber xizmeta wî û her weha ma heya ku Mu'înedînê kurê Şêx Dimeşq vegirt ku hingê ew şand Qahîreyê û Siltan jî ew di bîra keleyê de hebsî kir ta ku di vê salê de mir.

⁹³⁸ Li ser Ezdîn Mûsik ibn Çelo/Celo/Çeko ku di Zeyla Ebû Şame de "Dawid ibn Mûsik ibn Ceger" heye, lê bi rasti wek nav "Çelo/Celo/Çeko" ji "Ceger" belavtir e, lê dibe ku ev yekî din be ji çunkî li gorî Ebu l-Fida ji "Emadedîn Dawid ibn Mûsik" e û li cem Ibn Kesîr jî ji xwe "Emadedîn Dawid ibn Mûsik ibn Hesko" ye, bnr. Sibî Ibn Cewzî, 8/763, 765; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 275; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/281; Ibn Kesîr, b. n., 13/130.

⁹³⁹ Li ser jiyana Riknedînê Heycayî bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mîr'at*, 8/765-766.

Tê (di vê sala 644/1246'an) de Şêx Ezedîn Ehmedê⁹⁴⁰ kurê Me'qelê Himisîyê Mihelebî wefat kir ku edîbekî zana û şairekî rewanbêj bû. Ew zana-yekî fiqha mezhebê Îmamî bû ku zahidekî miteqî bû û di mala xwe de xel-wetnîşîn bû. Dîwaneke wî ya honraweyê li ser pesnê Ehlê Beytê heye ku evên jêrî hinek ji qesîdeyên wî ne:

Ey qewmê min ev şaşî û çavkorî çiqas
Roja dehşetengîz derketiye û jê re dîyar bûye

Ey meriv tu ji nefsa xwe re bibijêre ma yê
Ku wê dixê ser riya qenc û dilê wê şah dîke

Ber bi deryaya zanînan ve qest bike û
Dest ji çola cehalet û delaletê berde

Qesta riyên hidayetê bike û ji riyên xerabî
Tarîtiya wê û şereşa wê xwe qut bike

Bêguman mirin li bendê ye ku her kesî
Ji bo gotin û kirinên wî seza bike

Hezkirina mala Mihemed ji kesê ku ji tade
Û zehmetiya dojhê bitirse re êminî ye

Ew hiceta Xwedê ya bilind li ser kaînatê ne
Ku helal û heramên wê pê dîyar bûne

Ew sedemadarê serkeftin û baranbirîna wê ne
Û yê parastin û rawestandina çiyayên wê ne

Bereketa qewman li wan be û Xwedê
Bereketê têxe nimêjê ta ku bèn riya rast

Bi hezkirina wan emelên wan qebûl bike
Û bi evîndariya wan bibe keflê rizqê wan

⁹⁴⁰ Min li ser Şêx Ezedîn Ehmedê kurê Me'qelê Himisî yê Mihelebî tu agahî neditin.

Selewatên wî weke ewran sibê zû li ser wan be
Mîna mala ku uştirên wê 'eşakî qesta wê dikin

Ev jî jê ne:

Yê ku kubrê bike û zemanî xeyal bike
Ew wî ji xerabîyê diparêze

Heçî demê şerê min kir gava
Ku temenê min dirêj kir

Xeta spî ya pîrîyê ket serê min
Mîna xeta rimê ya di sînga min de

Dîsa jê:

Ez dibînim ku porweşîn û spîtî xwiya dibe
Spîtîya wan di cênîkên min de guman e

Ez wan bi boyaxê dinixumînim
Da bên veşartin û ez bi şemlê wan digirim

Ecêb e ji min digel dînê min çawa ku
Ez bi dostê dilîzim û hêviya filatê dikim

Dîsa jê:

Ba 'albekê av da heya gera
Barana ku ewran hemî da min

Me çiqas lîst li wan baxçeyan
Baxçeyê jiyana min a xweş û hêsa

Gava em negihên xurmeyê wê
Wa mişmişên wê ketine kemînê

Bindeqên gewherîn avêtin me
Bi destê bayê nesîm ji şaxên hişk

Dîsa jê:

Ez tîrê kevanê xerab dibînim tu ji dûrîya
Temenê wî yan jî nêzîkiyê tenhayiyê meke

Ger ku bi şeva ciwanîyê rohnî neki
Çima tu bi spêdeya pîrîyê nagihînî

Ji qesîdeyên wî yên xezelî:

Ji tengasiya hemî tiştê bihurî
Ez hilmek ji bihnaxweş ya banê me

Û gava di ser qûma germ re çû
Bi xemgînî got ew û em li vir bûn

Jê ji bo destpêka kitêbê:

Heçî kitêb ew di dil de xwediyê cihekî
Mezintir in ji serkeftina vemaya merivan

Maçên wê maçên yarê ne ji dildarê wê
Piştî dirêjiya berxwedan û pêşabûnê

Ji min re bîranîna şevên me yên ku
Di nav xelkê de jê ne bêhêvîbûn heye

Dîsa jê:

Dilê min bi we ve ye lê bûyerên demê min dûr dikan
Ji gihîştinê û arezûmendiya min jî min nêzîkî we dike

Ey dilşaşgêra min herdu çavên min piştî we
Şa nebûne ger ne ji xeyalên di xewê de be

Ger ez di zehmetiya dûrbûna we de qenc bigihama
Min bîbokên çavên xwe bi ser we ve han nedida

Nebînin ku ez bi sebr im û xwe lê radigirim
Na herê, sebira ku min ji we ragir e pir kêm e

Dîsa jê:

Gotin mîna te tê de jî tevdîla babê heye min got dizanim
Ger ku niximî bûya evîn ne hetik bû û ew dê bisitiriyê

Dîsa jê:

Min xwe çermê navbera we dihesiband
Lê ma qey li ser agirî tu çerm hene

Hûn nameyên xwe yên hevghîhanê ji min neberrin
Çûnkî birrîna wan qutkirina cegera min e jî

Bi nameyên xwe dilê kalekî yê şikestî bicebirîne
Û dilekî hêzqels û bêtaqet jî bi şadîyê

Dîsa jê li ser jina wî:

Xwedê kirêt bike jiyana ku xelas dibe
Bi cihwarbûna pîreke minetdar

Herroj belkî hergav min nîşan dide
Di xirecir û herba dest bi dest de

Xwedî rûyekî nivîşîfa û lefiyayî
Li cem wî bedeneke nenas û nerm

Zimanekî ku ji xêrê re qîl e
Û ji şer re mîna diranê birek tûj e

Hişê jinan kême û ew ji bilî
Kêmhîşî û kêmdîniyê tunîn

Ew diranqîl e û ji dîna tê hesabê
Lê ji nav jinan ew qîza hişmend e

Ma ez ê bibînim ku ew arezû bê avêtin
Ber nigê min mîna hêstira şemûz î bi rik

Yan ez ê bibînim şûr li ser şehê wê
Ku dirêjî ser rûyê wê û laşê wê dibe

Ey qewmê min yan jî her pênc birayên min
Ma ji min re alîkarek yan jî piştgirek nîne

Ew di sala gotî [644/1246'an] de li Şamê wefat kir û li Qasyûnê hat veşartin.

Sala Şeşsed û Çel û Pêncan (645/1247)

Tê (di vê sala 645/1247'an) de Siltan Melik Salih bi Mîr Fexredînê kurê Şêx re leşker şand ser Teberîyeyê û ew xist hesarê, mectenîq li ser girêdan neqeb/mezxele girtin û perede danîn dora keleyê. Freng jî bi şev derketin û jî nedî ve avêtin ser yê bin perdeyan û ew jî mezxele derxistin ku Mîr Sabiqidîn Cizîrî yê Mihrani⁹⁴¹ û komê Misilman hatin kuştin. Mîr Fexredîn li ser hesara wê kudand ku jî vegirtina bi zor pê ve tu çare nemabû, hemî kesên lê hatin dîlgirtin û ew şandin Qahîreyê.

Lê Heçî Siltan dema ku jî Serxêd û Busrayê zivirî, çû li Xezeyê daket û leşkerê bi xwe re jî bi Mîr Şehabedîn ibn Xeres re kişand û ew şandin Esqelanê. Ew lê daketin û wan dora wê girt, Siltan jî rabû çû Misrê û sîtol şandin Esqelanê da ji derya û bejahîyê tev ve dora wê bipêçin. Lê belê tu hêzeke Şehabedîn bi xwe û qedrekî wî li cem serdaran tunebû ku zor bide Esqelanê û di wê navê de agahî jî gihanê ku ji her hêlên qeraxê ve Freng li hev kom bûne û keştîyan bar kirine da ji bej û behrê tev ve herin wan. Rabû şand pey Fexredîn ku li ser Teberîyeyê bû û piştî ku sûrên Teberîyeyê hedimand wî berê xwe da Esqelanê û çû.

Ew giha Esqelanê û dît ku Misilman di tirseke mezin de ne, wî hima di cih de mectenîq li ser girêdan, perde pêk anîn, neqebkar derketin pêş, zor danê û mezxele/ neqeb girtin. Mectenîqan sûrên wê hedimand û bi şev û bi roj zor dayê ta ku di Cemadexera salê de bi zor ew hat vegirtin û kesên lê hatin dîlgirtin ku ji Misilmanan jî gelek kes li ser hatibûn kuştin. Wî keleya wê wêran kir û çû Qahîreyê, dîl jî bi çêtirîn awayî bi xwe re bir, Siltan qencî pê re kir, ew û serdarên pê re xelat kirin û bi comerdî da wan.

⁹⁴¹ Ew Mîr Sabiqidîn Cizîrî yê Mihrani bû ku jî eşîra Mihranîyên Hekarîyayê bû û serdarekî heja yê Melik Salih Necmedîn Eyûb bû. Ew di êrişê ser Dimyatê ya vê salê (645/1247) de hatibû şehîdkirin. Mixabin ku min agahiyên bêhtir yê taybetî li ser wî nedît.

Tê (di vê sala 645/1247'an) de Melik Se'îdê kurê Melik Ezîz keleya Sebîbeyê da Siltan û wî jî ji dêl ve li Misrê têra nanê dused siwarî mîrgeh danê. Lewra Kurê Ezîz ji ber nebûna welat û malê wî nikaribû wê bipolarêze û Frengan jî timî êrîştî ser dikir. Ew rabû çû cem Siltan bi hêviya ku pê re bi mal û peyayan alîkariyê bike û mîrgehan bidê, lê tu tişt bi destê wî neket û bêgav bû ku wê teslîm bike. Siltan jî Mîr Ezedînê kurê Nesrê Himeydî⁹⁴² danî ser ku şêxekî hişmend, dîndar û pêbawer bû.

Tê (di vê sala 645/1247'an) de Melik Eşrefê kurê xwediyê Himsê keleya Şemîmîsê/ Şemîmîşê⁹⁴³ da Siltan, Siltan jî giringî dayê, zexîre û gencîne şandinê û Mîr Sadedînê Himeydî⁹⁴⁴ kişande ser û ji ber ku di nivê welat de bû ji hêjayîya wê bêhtir qîmet da karûbarê wê. Wî ew kir riya vegirtina welatê Şamê û çavdêriya Helebê ku xwediyê wê piçûk bû. Helebîyan ew fahm kir ku hingê karûbarê Helebê li ser milê Mîr Şemsedîn Lu 'lu'⁹⁴⁵ bû û ew jî yekî ezimkar, dîndar û serwerekî mêrxas bû. Ev kirin li zora wî çû û xwest ku bi vî karî ve rabe.

Tê (di vê sala 645/1247'an) de Şehabedîn Reşîd û Cemaledîn ibn Metrûh bi şandina Melik Salih Îsmail û Ezedîn Aybeg ya tercemeyan/jiyan-nameyan ji hevdû re hisiyan. Wan rabû ew li ser Ezedîn Aybeg îzbat kir û Siltan pê hisand ku ferman li wan kir da wî bişînin cem; ew binçavkirî gihandin û ew daxistin xaniyê Şemsedîn Sewab.

Tê (di vê sala 645/1247'an) de Melik Mizafer Şehabedîn Xazîyê kurê Melik Adil Ebû Bekir ibn Eyûb⁹⁴⁶ wefat kir ku yekî zîrek, mêrxas û camêr bû.

⁹⁴² Mîr Ezedînê kurê Nesrê Himeydî xwiya ye ku yek ji mîrekên hoza Himeydîyan bû ku hem di dema Merwanîyan de û hem jî di dema Eyûbîyan de beşdarî desthilatdariyê bûne û mil bi mil digel Hezbanî, Beşnewî, Mihranî û Hekarî, Qeymerî û yên din ji bo parastina Dewleta Merwanî Kurdî û Eyûbî Kurdî têkoşîn dane. Boris James, b. n., 33-37, 41, 50-51, 130-132. Lê pir mixabin ku ji bilî van agahiyên giştî min tu zanînen taybetî li ser peyda nekirin.

⁹⁴³ Şemîmîs keleyek e girêdayê bi Himsê ve ye. Ibn Wasil, b. n., 5/377

⁹⁴⁴ Mîr Sadedînê Himeydî çawa ku dixwiyê yek ji serdarên Dewleta Eyûbîyan bûye û ji hoza Kurdên Himeydî yên navdarên bi mêrxasiyê bûne ku hê jî dema Merwanîyên Kurd ve belkî kevntir jî yek ji hozên hîmdarên deshilatdariyên Kurdî bûne. Di serdema Merwanîyan de digel hoza Beşnewî û Mûsikîyan hevkarîyê xurt bi Merwanîyan re pêk anîne, lê mixabin ku çawa Boris James jî diyar dike kêma nivîskarên serdema navîn wan bi rêkûpêk didin nasîn. Bnr. Boris James, b. n., r. 50, 126, 130-133; Ebdureqîb Yûsuf, *Dewl ed-Dostikiye fî Kurdistan el-Wista*, Kurd Press, Beyrût, 1996, 1/59; Ibn Esîr, *el-Kamil*, 9/493, sal 432/1040 û sal 441/1049. [Hinek jî vê hoza Musikîyan/Musikan niha jî bi navê eşîra Mûsikî li hêla Sason û li hêla Qoserê/Dinêserê dijîn.]

⁹⁴⁵ Mîr Şemsedîn Lu 'lu' ibn Ebdullah ku di sala 648/1250'î de berî ku memlûk Ezedîn Aybeg wî dil bigire û bikuje ew serdarê leşkerê Helebê bû û mîrekî qenc, hêja, tevdirkar û zahid bû. Sibî Ibn Cewzî, b. n., 8/783; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/291; Ibn Texreberdî, b. n., 7/6.

⁹⁴⁶ Li ser Şehabedîn Xazî ibn Melik Adilê xwediyê welatên Meyafarqîn, Xelat û yên din bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/768; ed-Dewadârî, *Kenz*, 7/357; Ibn Kesîr, b. n., 13/131.

Ew ji Îraqê çûbû hecê û demekê bûbû zahid, lê dû re sifra şerabê tertîb kir, bi Xwarizmîyan re hevkarî kir û nefsa wî dilê wî bijand mezinatiya welatan. Wî xizmetkar girtin û leşker da hev ta ku Melik Mensûrê xwediyê Himsê di sala şeşsed û sih û nehan de bi leşkerê Helebê ve çûyê û ew li ser Xabûrê şikand. Ew heya mirina xwe ya vê salê (645/1247) li Meyafarqînê ma û lê jî hat veşartin ku piştî wî jî kurê wî Melik Kamil bû desthilatdar.

Sala Şeşsed û Çel û Şeşan (646/1248)

Tê (di vê sala 646/1248'an) de Mîr Şemsedîn Lu'lu' hemî mîrekên Helebê û giregirên wê civand û got: "Ger em nelezînin ku bi mala Ustadê xwe dest ji [keleya Şemîmîşê] bidin berdan, hingê dê li nik Melik Salih eseyî bibe ku em ji bo destdanîna ser keleya Şemîmîşê/Şumeymîşê ne bêguman û bêihmal in. Lê em jî eseyî dizanin ku ji ber ew ya hinekî din e, wî qesta girtina wê kiriye û ew girîngî didê." Li ser vê wî bi mîrekan re li hev kir ku Melik Salih Emadedîn ji hebsê berdin û jê alîkariya leşker û welatan bixwazin. Wî ew kir, Melik Salih derxist, pir qedrê wî girt û Derîyê Beza' e û gelek deverên din bi mîrgehî danê ku gazî leşkerê Heran û Rihayê jî kir û [ji cihên din jî] hawar xwest. Hawara Mûsil û Mêrdînê jî jê re hat û leşkerê Helebê jî derxist û bi wan ve çû li Himsê daket û xwediyê wê Melik Eşref xist hesarê, zor dayê û menceñq li ser girêdan. Lê ji ber ku Melik Eşref hemla xwe dabû ser Melik Salih Necmedîn Eyûb, dilê wî pê qewî bû ku jixwe sedemê vê [êrîşê jî] ew bû, wî qasid û peyambirên xwe şandin Misrê û hawara xwe gihand Siltan [Melik Salih Eyûb].

Dema nûçeyên vê yekê gihan Siltan ew rabû leşker li Misrê amade kir ku serleşker jî Fexredînê kurê Şêx bû, Mîr Fexredîn bi sipahê ve giha Şamê, li mala Usame daket û nefeqe li leşker belav kir.

Siltan jî çûbû Îskenderîyeyê, çend rojan lê mabû û li rewşa wê ya ji dest-çûyî kolabû; ji wê derê jî çûbû Etkû,⁹⁴⁷ Fûtê⁹⁴⁸ û Reşîdê⁹⁴⁹ ku dû re jî çûbû Eşmûna Tenahê û lê mabû. Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî jî bi leşker ve derketibû û li ser Saihê daketibû, lê mayîna Mîr Fexredîn ibn Şêx li Dimeşqê bi derengî ket; Siltan jî li Eşmûnê bû û Hisamedîn ibn Ebû Elî jî li ser Saihê bû.

⁹⁴⁷ Etkû cihêkî kevnar yê herêmên Misrê ye ku nêzîkî Reşîdê dikeve. Yaqût, b. n., 1/111

⁹⁴⁸ Fiwet devereke piçûk e ku dikeve ser qeraxê Nîlê û nêzîkî Reşîda Misrê ye. Yaqût, b. n., 4/318

⁹⁴⁹ Reşîd devereke piçûkî ser qeraxa çemê Nîlê û deryayê ye ku dikeve nêzîkî Îskenderîyeyê. Yaqût, b. n., 3/45

Helebîyan Himsê bi mencentîqan xist tengasî û êrîşan û ji cem Siltan jî qasidên wî vegeriyan ku sozê şandina leşker û têkbinê didayê. Wan zanîbû ku ew ji bo mijûlkirin û derengxistina demê û ji rewşê re tu firehî nemaye û ger mîrek bi derengî bikevin dê bi zor bê sitandin. Hingê Melik Salih Îsmail kete navbera wan, serdaran biryar da ku Himsê bidin Melik Nasir,⁹⁵⁰ ji dêla wê ve Tilbaşerê bidine wî [Melik Eşref] û digel Tilbaşerê, Rehbe û Tedemur jî ji Melik Eşref re be ku weha biryar hat girtin û wan ji hevdû re sond xwarin. Melik Eşref ji keleya Himsê derket û çû Tilbaşerê û Melik Nasir jî kele teslîm girt, hilkişiya ser û sifreyek li ser danî, mîr û serdarên wê xelat kir, qencî bi wan kir ku jê re mal û hatinî dan hev û jê re birin û welatê wî pê xurt bû.

Leşkerê Helebê çû li Qesebê daket, heya herêma Dimeşqê ji bo demekê çeper danîn, dû re jî piştî ku rewşa Himsê û derûdorên wê li hev rast kirin, vegeyiyan Helebê. Ev xeber giha Siltan Melik Salih û hatina wê xeberê rastî hatina qasidên Embror⁹⁵¹ hat ku digot; qralê Fransa⁹⁵² digel hêzeke mezin ji siwar, peya û hawara qralên Nesranîyên din gihane Qibrisê, Frengên qeraxê ji kom bûne û xwe amade dikin ku bigihîjinê û bi hev re qesta Misrê bikin.

Nameyên Mîr Fexredîn ibn Şêx jî gihanê ku digot: “Serdar û giregirên Helebê jê re name nivîsîne û hezar û pênsed siwarên rêçbir jî gihanê û li Siltan lez dikin da derkeve here Şamê.” Herweha digot: “Çi dema ku Siltan bigihîje Dimeşqê dê li Helebê ji hêzeke hindik pê ve tu leşker namîne û gava bixwaze here Helebê jî dê wê teslîm bigire.” û name û qasidên Mîr Fexredîn yên weha li pey hev hatin.

Siltan ji Eşmûnê di deryayê re berê xwe da Qahîreyê, ji Mîr Hisamedîn Ebû Elî jî xwest ku ber bi Qahîreyê ve here û bigihîjê. Ew li keleya Cebeleyê (Çiyê) bi Siltan re civiya, Siltan ew bi nameyên Mîr Fexredîn ibn Şêx hisand û jê re qala nameya nihênî ya Embrûr/Împarator kir ku tu kesî heya peyaminêrê wî [Embrûr] yê cem Siltan jî pê nehisiyabû, naveroka wê jî ev bû:

⁹⁵⁰ Melik Salih Eyûb pir dixwest ku here hawara Himsê lê nexweşiya ku pê re peyda bûbû û êrîşa heftemîn ya Xaçparêzî ya qiralê Fransa Luisê IX'em ew ji çûna hawarê bipaş xist. Henbelî, *Şîfa ul-Qulûb*, r. 412; Ibn Texreberdî, b. n., 284-287; W. B. Stevenson, *The Crusades in the east*, r. 325; Hesneyanî, b. n., r. 151-157.

⁹⁵¹ Ew Imperatorê Almanî yê Seqelîyê/Stîlyayê Fredrikê II'em bû ku mîratxwîrê taca qiralîyê ya Qudsê bû û li ser peymanê navbera wî û Melik Kamil di sala 626/1228'an de hinek ji Qudsê goya ji bo rûmeta wî jê re hatibû bexişandin. Ji bo berfirehî û nameya Împarator û bersiva wê bnr. Dewadârî, *Kenz*, 7/365-370.

⁹⁵² Ew Luisê IX'em Roi de France/Rida Fransê navdarê bi Luisê pîroz bû ku d sala 660/1261'ê de li ber sûrên Tunîsê di Cenga Xaçî ya Heştêmîn de miribû. Wî texmîn dikir ku dê bi hêsani Tunîsê vegire, tê de ji bejê û deryayê ve derbasî Misirê bibe û wê ji vegire. Ibn Wasil, b. n., 6/134-135

“Qral Fransîs bi hêzeke ku hejmara wê ji yên berê pir bêhtir e derketiye; lê dostaniya navbera min û Melik Kamil weha pêwîst didêre ku ez ji bo qenciya Siltan bixebitim û pê ve rabim. Îcar ger Siltan serrihet, dilhêsa û bêneyar be, ez dê vî qralî li gorî biriya xwe bi gotinê bilebikînim, karê wî rawestînim û qralên Frengan jî ji alîkariya wî bixalêfim. Lê ger Siltan bi kar û rewşek ji rewşan ve lebikî be, bila ji min re bibêje da ku hêja li Qibrisê ye, ez ji bo lihevhatina wan li ser dana Qudsê bo wî bixebitim.”

Dema wî Hisamedîn ibn Ebî Elî bi nameya Embrûr hisand û pê şewirî, wî ew xist nav ramanan û zanîbû ku ziyaneke mezin gihaye sipaha Misrê û ji ber mana demeke dirêj li Şamê qels bûye. Ji ber vê û li gor hesabê Melik Nasirê xwediyê Helebê û destdanîna wî ya ser Himsê û serîdanîna melikên rojhilatê jê re, Hisamedîn lihevhatina bi hêlek ji wan re bi Helebî yan jî bi Fransîs re baştir dît. Çendî ku wî ev fikra xwe ji Siltan re dîyar nekir jî lê di rûyê wî de nîşanên vê fikra wî xwiya dibûn ku Siltan jî ew xwend, pê aciz bû û got: “Dê li cem Xwedê çi lêborîn ji min re hebe ku ev lanetiye siwarê daran [keştîyan] di deryayê re were min û ez jî bi sipahên xwe ve li ser axa xwe me ku leşkerê min bi hejmara xwe bêhtir e û hespên min jî ji yên wî çêtir in [û digel vê ez ê jê re serî deynim?]. Tu guwahê min î ku çi dema ev mel’ûn gihîşt welatên min te deh hezar dînarî sedeqe bide, lê tu malzeme (pertal) û alavên din çi tiştê ku pêwîstî pê hebe, ji xezîneyan bigire!”

Ew siwar bû û di Herarîqê re çû û qesta Tîneyê⁹⁵³ kir, ji sipah û malbatên Sayih û Eşmûnê re jî şand ku li Ecûlê bighijînê. Ew bi rê ket ku ji Tîneyê hilkişîya û giha Qetîyeyê û di ser Remleyê re çû li Til ‘Ecûlê daket. Leşkerê niştecîh ji Sayih û Eşmûnê çûn û li konên Til ‘Ecûlê gihanê.

Wezîrê Ezîz bi komek ji mezinên Ezîzî ve gihane cem Siltan ku wî li Tilecûlê pêşwaziya wan kir, qedrê wan girt, gelek mal da wan, berê xwe da wan û qenciya bi wan re zêde kir. Gelek nameyên Mîr Fexredîn jî gihan cem ku gihîştina Siltan ya Şamê bi lezgîniyê pê xweş dikir û ‘ezma wî ya ku ger here dê Heleb di destê wî de be xurt dikir. Ew bi Mîr Hisamedîn ibn Elî şewirî ku wî jî got: “Dîtina bendeyî ew e ku mezinê me Siltan ji welatê Misrê dernekeve û niha nêrîna min ew e ku li Tilecûlê bimîne, da em werîsê herdu hêlan ji bo parastina Misrê û qeraxê di destê xwe de bihêlin. Ji xwe bawerî bi derketina dijmin nayê û piştî me jî ew dê ji Misrê bitirse” û ‘ezma Siltan li ser vê

⁹⁵³ Devereke Misrê ye ku dikeve navbera Ferma û Tinîsê. Yaqût, b. n., 4/63

xurt kir. Hingê nameyên Mîr Fexredîn ibn Şêx jî gihanê, wî han dida da here Dimeşqê ku destpêka zivistanê bû. Ew bi leşker ve çû li Qerîtyayê daket ku baraneke pir li xelkê hat, rê hemî bûne herî û teqan. Ew rabû ku here Netrûnê, lê ji ber teqanê rê nedîşixulî û ta ku giha Qudsê pirên hêştirên leşker telef bûn, ew çû ser Eclûnê û li ser piran daket.

Mîr Fexredînê kurê Şêx, leşker, Tewaşî Şehabedîn Reşîd û giregirên Dimeşqê derketin pêşwaziya Siltan ku xelkê wê [bi çûna wî] şa bû û Dimeşq jî xemilandî bû. Ew ket keleya wê û kontrola leşkerê Helebê yê ku gihabû wê derê kir û dît ku ew jê re nabin mal û tu fêde jê re ji koma Kurd û Tirkmen û serdarên wan ku li Helebê qure bûne nayê. Îcar dema pê hisiya ku ji gencîneyan malekî pir û gelek xelat ji bo wan hatine derxistin jî bêhtir li zora wî çû û nêrîna wî ya derbarê Tewaşî Şehabedîn Reşîd û Cemaledîn ibn Metrûh de hat guhertin, dilê wî ji wan ma ku bi Mîr Fexredîn re li ser xerckirina mal li kesên bêkêr û bêmaf, bûne yek.

Li Dimeşqê destpêka êşa deqê/kangrenê gihayê, gihîştina heya Dimeşqê û vegera bê rawestan jê re zehmet hat, rabû çêtir dît ku leşker bişîne Himsê lewra vegirtina wê hêsa didît. Ew li ser vê bi serdaran şewirî û wan jî nêrîna wî rast dît ku hinkan jî got: “Ew li ber vî leşkerî deh rojan jî xwe ranagire.” Wî leşker bi çek kir ku gelekî pir bû û Fexredîn ibn Şêx kir serekleşkerê mîrên Misrê. Tewaşî Şehabedîn Reşîd jî kir serekfermandarê serdarên Şamê û Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî jî kir fermandarê hêza taybetî ya Misr û Şamê; bi leşker, çeper, gencîne û defterdaran ve çû Merca Ezrayê, berê xwe da Quteyfe û Madayê⁹⁵⁴ û li Qesebê daket. Wan ji telpan xwest ku xwe bi çek bikin û bi hev re li ser Himsê daketin, wan ew xist çemberê ku leşkerekî pir bû û bi leşkerê Himsê yê perekende re tirseke pir peyda bû ta ku wan li ser baskên teyran (kevokan) ji Helebê re nivîsî: “Leşkerekî ku ji texmînan pir bêhtir e dakete ser me û Hims nikare xwe li ber wan ragire.” Teyrê/Kevoka [postebir] li ser konên wî ket û Mîr Fexredîn nameya ku me got xwend û [hizir kir ku] ger ew di vê rewşê de zor bidin wan, ew ji ber tirsê ku ketiyê dilê wan xwe yek rojekê jî ranagirin.

Lê ew bi paş ketin heya ku mencenîq, [heywanên] zikxwişên mertalên bejnî û cebilxane gihîştin wan û ji Dimeşqê jî mencenîqa mexribî ya tirsinak

⁹⁵⁴ Quteyfe gundekî ku gava mirov di berrîyê re ji hêla Himsê ve diçe Şamê dikeve piştî Seniyyeya `Iqabê û Mada ji piştî Quteyfe tê. Yaqût, b. n., 4/429

û çarsed berkuçên kunvekêr gihane ber destên wan. Siltan zêde giranî da karê vegirtina Himsê, mencenîqa mexribî li pêşberî keleyê danî û sê ber avêtin ku kele derizand û kir şeq. Wan mencîqên din jî rastgele li ser girêdan, neqebkaran jî qul tê de vekirin û şerkarên dijwar li hev kom kirin û bi lêdana defên siltanîyê re leşker jî ji her hêlê ve zor dayê; lê ev şerê pir dijwar bi qasî deh rojan domand. Hevalên Mîr Seyfedîn Qeymerî hilkişiyên ser sûrê, lê ew vegeriyên, daketin xwar û bi Himisî û leşkerên wê re diwartirîn ceng kirin ta ku neqebkar jî gihanê û Hims hat ber vegirtinê.

Leşkerê Helebê di bin serekhêzîya Mîr Şemsedîn Lu'lu' de digel Melik Salih Emadedîn Îsmail ji Helebê derket û ew bi leşker ve çûn li Til Siltanê daketin ku yên din bi pêşengên xwe ve gihan Temenu'ê.⁹⁵⁵ Ji xwe leşkerê Şamê û yê Misrê ku li ser Himsê bûn ji ber baran û berfa pir û êrîşên dijwar pir westiyayî û qels bûbûn. Herweha ji ber kêmiya ceh û kayê bihayê wan ewqas bilind bûbû ku xirarak ceh bi sêsed dîrhemî û barek ka jî bi sed dirhemî dihat firotin. Di wê navê de qasidê Xelîfe Şêx Necmedîn ibn el-Baderayî ji Bexdayê giha leşkerê Helebê, ew ji pêşketinê rawestandî û çû giha Himsê, êrîşa leşkerê Siltan jî betal kir û çû Şamê. Siltan li keleya Dimeşqê nesax bû, wan li wê derê biryara lihevhatinê derxist û leşker jî ji ser Himsê zivirî ku gelekî lewaz ketibû.⁹⁵⁶

Ji xwe Siltan jî aşitî dixwest çunkî xeber gihabûyê ku qralê Fransa keştîyên xwe amade kirine û dixwaze qesta Dimyatê bike. Sipah gihan Dimeşqê, leşkerê Helebê jî vegeriya Helebê û Sahib Kemaleddîn ibn Edîm û Micahîdedîn ibn Qiliç ji hêla Melik Nasirê xwediyê Helebê ve gihan cem Siltan û jê daxwaza aşitî û ewleyiyê kirin. Siltan ji wan re sond xwar û Micîdedîn Îbrahîmê Sûbî jî amade kir û bi qasidî ji bo bersiva wan şand Helebê ku Melik Nasir jî li wê derê jê re sond xwar.

Siltan sipahên Misrê hemî bi Mîr Fexredîn ibn Şêx re şand Dimyatê û Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elîyê cihgirê siltanîyê yê welatê Misrê şand wê derê; Cemaleddîn ibn Yaxmûr⁹⁵⁷ jî xwest Dimeşqê, ew lê kir cihgirê siltanîyê û nanê Cemaleddîn ibn Metrûh jî birrî û ew terikand.

⁹⁵⁵ Temenu'ê ciheki navbera Tilsiltan û Himsê ye.

⁹⁵⁶ Ji bo sedemên bêhtir yên biserneketina êrîşa Melik Salih ya ser Himsê bnr. Ibn Wasil, b. n., 66-67; Hesneyanî, b. n., r 158-159.

⁹⁵⁷ Ew Mîr Cemaleddîn Mûsa ibn Yaxmûr bû ku yek ji serdarên siltan Salih Necmedîn Eytûb bû û demekê cihgirê wî yê Şamê bû; dî re jî ketibû ber xizmeta siltan Zahir Bibirsê Memlûkî. Ew di sala 663/1264'an de di dema vegeja ji qeraxê ya ku bi siltan Bibirsê Memlûkî re çûbû dorpêça hinek keleyên wan, wêfat kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 354-355

Di destpêka sala 646/1248'an de Siltan ku hê li Qahîreyê bû daxwaz kir ku birayê xwe Melik Adil Seyfedîn digel Ezedîn Mihemed ibn Qaymazê Qeymerî bişîne Şewbekê. Tewaşî Mihsin ket cem û jê [Melik Adil] re got ku dê ew wî bibin Şewbekê, lê wî li Mihsin kir qêrîn û got: "Ey koleyê nehs hûn dixwazin ku min li Şewbekê bikujin, lê li vê derê çêtir e." Mihsin ew şermezar kir û jê re xweş kir, lê wî alavekî ku li cem bû avêtê, Mihsin ji bal derket, çû hizûra Siltan ku di civata şerabê de bû û jê re giliyê bûyerê kir ku hê ji dema bavê wî ve ew hêrs dikir. Siltan jê re îşaret kir û got: "Karê wî biqedîne!" Tewaşî Mihsin sê kole bi xwe re hilda û di şeva duşema dozdeyê meha Şewalê ya sala 645/1247'an de çûyê, ew bi qeytanê alaya wî xeniqand û pê daleqand jî. Wan dîyar kir ku wî bi xwe xwe xeniqandiye û cenazeyê wî weke yê xerîban derxist, lê tu kesî newêribû rehmetê lê bîne yan jî navê wî hilde û ew di goristana Şems ed-Dewle de hat veşartin.

Sala Şeşsed û Çel û Heftan (647/1249)

Tê (di vê sala 647/1249'an) de sipahên Misrê li Dimyatê tamam bûn, konên xwe lê danîn û Siltan jî ji Şamê di mehafê de çû Eşmûna Tenah û li seraya xwe ya Eşmûnê daket. Siltan ku berê karê Dimyatê li hev rast kiribû û gelek zexîre jî lê danîbû, komek serdar jî ku mezinê wan Mîr Seyfedînê Qeymerî bû kişandibû ser û ferman li wan kiribû ku gava Freng hatin û xil-beya we dîtin hingê têkevin Dimyatê. Herweha wî jî her mîrekî re birceke dîyar nîşan da ku lê bimînin û walîyê wê yê hingê jî Nûredîn ibn Telilê Ezkecî bû.

Mîr Fexredîn ibn Şêx û leşker demekê li Dimyatê man, lê heya roja îna pêşî ya Rebîelewelê tu pêjina Frengan nehat. Xelk jî weke hercar diçû sûka hespan, lê ji nedî ve trampetê tirsê li meydana Dimyatê çend caran li ser hev lê ketin û di deryayê de gelek keştîyên bar yên mezin û keştîyên din yên bêhejmar, xwiya kirin.

Hêj saetek neçubû ku keştî kişîyan pêş û derya bi wan tije bû. Pê re defên hawarê lê ketin û pêşengan kir gazî ku leşker jî kincê xwe li xwe kir, rahîşt çekên xwe û siwar bûn çûn ber qeraxê deryayê. Ew li ber rêz bûn û neyar jî bi wîrewîra borîzanên xwe ve hatin ku bi wan re jî keştîyên bar yên mîna çiyayan hebûn.

Dema nêzî bejayîyê bûn ew li ser deryayê pahn bûn û babirkên keştîyên bayê li darê babirkan lefandin ku zahfiya wan xelk tirsandin mîna ku ew dişibandin darên Deşta Dimeşqê û ji wan re bûbû weke roja heşrê û rawestîya bûn û tu pêjin ji wan nedihat. Herweha keştîyên Îslamê jî rawestîyayî bi çekan barkirîbûn ku li teblîk û daholan dixistin, dilivîyan û qesta ber devê deryayê (cihê gihîştina Nîlê û deryayê) dikirin. Wan [keştîyên Frengan] jî domand, ew her dimeşîyan û pala xwe didan hev ku dibûn mîna çiyayê

bilind î şayik, heya ku li devê Nîlê li ber deryaya şor kom bûn. Ji xwe Sîtola Misilmana jî çûbû kişiyabû ber devê deryayê, ya Frengan jî kişiyabû ber deryayê û herdu sîtol hatin pêşberî hev. Sîtola Frengan ji ya Misilmanan ve xwiya bû ku ya Misilmanan xwe avêt ber devê Nîlê û leşkerê dilxwaz yê li qeraxê deryayê jî ji hêla Nîlê ve bi tîran êrîşt wan kir.

Misilman û Freng her yek ji wan li cihê xwe li ser halê xwe man û wê şevê li cihên xwe razan heya sibeha wê rojê. Ew weha man heya ku ba li wan rabû û hingê wan şênîyên biçûk î qayim ku derba tîran zîyan nedida wan, şandin. Ew ji bo derbasbûna li deryayê bi pêş ketin û li cihê ku dê keştîya bar ber pê ve rabe, alayên xwe vekirin. Wan babirkên xwe vekir, ew girêdan û pifkirin trampetên/boruzanên xwe, keştîya bar jî bi rêket, sîtola Îslamê jî lebitî û gazî hawarê kir. Pênc keştîyên bar yên mezin î qirase yên Frengan ji hêla berzexê (gihaneka bejayiyan) ve bi pêş ketin.

Leşkerê Îslamê jî li pêşberî wan li bejayîyê bi telpî bûbûn rêz û tîr direşandin wan ku dema dûriya navbera wan û bejê ji ber hikmê tîran kêmbû, wan derîyên keştîyan vekir û siwarên wan bi çek derketin ser piştê hespan û ew kişandin heya xwe avêtin deryayê. Ew dû re jî derketin bejê û bi ser yên ku li bejê tîr diavêtin ve çûn da wan ji erdê vekişînin û bejê zêft bikin heya ku peyadeyên xwe jî digel birîndaran ji keştîyên bar û yên din derxin.

Ew bi alîkariya siwaran derketin û carê vedigeriyan deryayê û derdiketin bejê heya ku gelek kes gihan bejê û di gavê de peyadeyan bi dirîyan siwar dorpêç kirin, girtin çemberê, perde û text danîn dora wan. Wan bi yekderbê dêrek li wê derê saz kir û du alayên bi xaçên sor li ser liba kirin, dû re wan dest bi kolana xendeqê li dor wan kir û hêj zahf nesekinîbûn qralê wan jî daket û şervanên siwar û yên peyadeyên li bejê li hev civiyan ku xelk jî wê şevê di xerabtirîn rewşê de raza. Jixwe heya dema ku piriya wan û bilindiya xîreta qralê wan digel qelsiya Misilmanan ji xelkê re eseyî nebûbû, wan bawer nedikir ku ew dê di du mehan de jî karibin bejayîyê zêft bikin.

Dema bû sipêdeya roja yekşemê rewş û karûbarê Misilmanan xerab bûbû lê heya mîrek û serdarên ku ji Helebê gihabûn, digel Necmedînê kurê Şêx ul-Îslamê Hekarî daketin wê derê, hingê xelkê bi têkçûnê bawerî anî. Ew serdarên ku Siltan ew ji bo Dimyatê techîz kiribû hatin wê [Dimyatê], heryek ji wan daket birca ku siltan jê re destnîşan kiribû û leşkerê Misilmanan jî di

navbera wan û Dimyatê de⁹⁵⁸ weke pêşnijde rawestiyabû û peyayên wan jî derketibûn ser mizgefta Berzexê [navbera herdu avan].

Misilman vegeriyan û li piran derbasî çola Dimyatê bûn, xelkê Dimyatê pêl bi pêl bêserûçav derketin û bi qasî ku karîbûn hilgirin tiştên xwe bi xwe re birin. Serdarê ku li ser bircan hatibûn rêzkerin daketin, esker jî derket derwayê Dimyatê û jixwe tu kesê ku nehêle derkevin û têkilî wan jî bibe tunebû. Mîr Fexredîn ibn Şêx şaşmayî û behitî rawestiyabû, xelk û serdar weke pêlan li hevûdû diketin, kes bi kesî re nedipeyivî û bersiva hev jî nedidan.

Xelkê bawer dikir ku Siltan li Eşmûnê miriye; hemî kesên li Dimyatê çi xelkê wê be û çi jî leşkerê ku ji bo parastina wê pê ve hatibe şandin be û Kenanî⁹⁵⁹ jî hemî ji Dimyatê derketin û tiştê ku nikaribûn hilgirin li cih hiştin. Seqetên ku li derwayê Dimyatê diman jî gava ev dîtî li ser zikên xwe xwe dikişkişandin û direviyan, diyan zarokên xwe diavêtin û jinên alîperde bêperde hima potek li nigên xwe pêçabûn û pala xwe didan hev û dimeşîyan.

Freng jî di qonaxa xwe de bûn û tu liv ji wan çênedibû, wan dît ku dû ji Dimyatê hildikişîya, çunkî cebilxaneyên lê dişewitandin. Komek ji Nesranîyan çûn cem wan û agahên valakirina Dimyat û reva leşker dane wan, lê wan bawer nekir heya ku dû zahf jê hilkişîya û nûçeyên ser zêdetir bûn û dîtî ku telpên pêşmergeyên Misilmanan yên li pêşberî wan jî rabûne û çûne. Hingê ew tevgeriyan, fêrisên wan siwar bûn, peyadeyên wan jî bi pêş ketin û keştîya bayê hilkişandin, torpîdên şer digel keştî û barkeştîyên wan di derwayê re kişîyan heya Dimyatê û ew jî di bejê re çûn qesta pira navbera Berhemê û Dimyatê kir.

Lê ya ecêbtir ew bû ku Misilmanan dest ji piran berda bê ku bibirrin yan jî bişewitînin û wisa hiştin û Freng jî pir bi vê yekê şa bûn. Ew bêasteng derbasî bejayîya Dimyatê bûn û dîtî ku derîyên wê vekirî û ji kesê ku bikevê re amade bûn. Ew ketinê û tu şerekî sivik jî derneket; bajar jî tije qumaş, mal, hatinî û alav bûn, mîna ku ew çûbin welatê xwe û malên xwe. Ew di cih û gavê de hilkişîyan ser sûrên wê û ala û xaçên xwe li ser çikandin, li zengilên xwe xistin û ji ser sûran bi dengê tirsinak qîrîyan û bû barebara trampetên wan.

⁹⁵⁸ Ji vê derê û bi jor ve heya serê paragrafa "Hêj saetek neçûbû - - -" ta vê derê çend paragraf ji ya çapkirî kêm bûn ku di destxeta destê Hesneyanî de nehatibû xwendin.

⁹⁵⁹ Mebest jê hoza/êla Kenaniyên Misrê û dora Îskenderiyê ye ku parastina Dimyatê girtibûn ser xwe. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/733; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/284.

Leşkerê Misilmanan li meydanê heyirî û eşkere li vê yekê dinihêrtin heya şev daket ku hingê Misilman çûn Faraskûrê⁹⁶⁰ û lê man heya spêdeya roja duşemê ku kesên Dimyatê yên qels, peyade û nexweş jî derbasî wê derê bûn. Piştî hingê Misilman rabûn qesta Eşmûnê kirin ku Siltan lê dima, lê ji xelkê weye ew miriye.

Dema ew nêzikê Eşmûnê bûn ku alayên leşker [leşkerê ku ji Dimyatê reviyabûn] belav bûbûn û defên wan jî mîna hercar lê diketin, Siltan rabû mîrê teşrifdar Zeynedîn Ehmed ibn Edîna⁹⁶¹ şand cem wan û ji wan re got: “Hûn ji Xwedê û ji xwe jî şerm nakin ku hûn alayên xwe belav dikin û defên xwe lê dixin.” Li ser vê yekê wan pêçên ser sancaqan rakirin, al ji serê rîman derxistin û lédana defan hat rawestandî ku dû re ji hev belawela, bêrêzûbend mîna ku tirabêlk bi ser wan ve hatibe moxilkirin, derbas bûn.

Siltan li deryaya Eşmûnê li gemîya sivik (torpîdoavêjê) siwar bû ku yafiltaqa⁹⁶² Maltayê jî li ser bû û bi jineke Frengî re diaxivî ku gava xelkê ew dit pir kêfxweş bû. Wî bi torpîdoavêjê berê xwe da Mensûreyê û ferman li leşker kir ku ew jî herin wê derê, ew jî çûn û li ser deryaya Eşmûnê daketin. Yê hêla rastê yê pêşî Mîr Seyfedîn Qeymerî bû ku li ser Cideylê⁹⁶³ daket, Mîr Ezedîn Aybegê Tirkmenî jî ku serekê hêza çepê bû li deryaya Nîlê ku bejaya Dimyatê û Mensûreyê ji hev vediqetand li pêşberî Cûcirê daket. Siltan jî li cihê naskiriyê bi Mensûreyê ma û merivan xanî lê ava kirin, bazar û hemam çêkirin ku bû qada şer.

Siltan li kêleka deryaya Nîlê sûreke bi birc û xanîyekî ji kelpîçan ava kir, her bircekê da mîrekî û her mezinekî helqeyê/hêza taybetî di şênîyekê de bi cih kir. Wî ev hemî kir lê Siltan bi xwe nexweş bû nikaribû bi xwe tevbigere, serdar her roj dihatin ber xizmeta wî û li ser sifrê rûdiniştin. Dema ku sifre amade dibû ew ji hundir ve di navbera du xizmetkaran de li ser kaşûyan dihat heya xergaha ku sifre tê de hatibû danîn. Li wê derê wî xwe dida ser nigê xwe û bi tenê bêalîkarî derbas dibû, li xeraghê rûdinişt û gava weke adetê

⁹⁶⁰ Faraskûr gundekî Misrê ye ku nêzikî Dimyatê dikeve û li ser herêma Deqçhîyê ye. Yaqût, b. n., 4/259

⁹⁶¹ Ew Zeynedîn Qereca/Karaca Ehmed ibn Edîna bû ku yek ji serdarê Melik Salih Necmedîn Eyûb bû û mîrê wî yê cendar (mabeynci/teşrifdar) bû. Dewadarî, *Kenz*, 7/378

⁹⁶² Min tu mane ji yafiltaqê/be 'letaqê/be 'letafê re nedit.

⁹⁶³ Cideyl girekî raserî qeraxê başûr yê deryaya Eşmûmê bû ku Misilmanan menceñiq û bircên xwe li pêşberî hêzên Frengan yên ser qeraxê din, girêdabûn. Meqrîzî, *Silûk*, 1/349, not 4

wî yê hercar herkes ji ber ve radibû hingê wî zor dida xwe û ew jî radibû. Wî weha didomand, nexweşî jî zêde dibû û ew jî kêmhêz dibû.⁹⁶⁴

Jixwe li serdarên ku li Dimyatê hatibûn bicihkirin tirseke mezin peyda bûbû, herweha li Mîr Fexredîn ibn Şêx û leşker jî, çunkî bizdeke wî ya xurt û tundîyeke wî ya pir dijwar hebû. Wî ev dizaniya û ditirsiya ku ev di dilên wan de bimîne û vêgavê ne wextê vê bû ku ji ber vê jî wî sûc xist stuyê Kenanîyên ku ji berê ve li Dimyatê hatibûn cihdan û ew sedemê valakirina Dimyatê bûn ne leşker û serdar. Wî ew girtin û heftê kes ji serdar û zaruyên wan li pêşberî hevûdu daleqandin.⁹⁶⁵ Li Mensûreyê yekî dostê wan ji min re gilîkir ku serekê wan Mîr Cemaleddîn Kenanî rojekê ji wan re got: “Hûn dizanin ku ez kalekî mezin im û min xizmeta melikên Eyûbî kiriye û tecrûbeya min heye. Ez li rûyê Siltan dinêrim û tê de hêrseke pir ji me dibînim ku bi ya min ya baş ew e hûn dest ji min berdin, herin û xwe xelas bikin bila ez bibim gorîyê we, naxwe ev ji yekî ji me re namîne. Wan guh nedayê û got: ‘Giyane me ji yê te neçêtir e.’ Du kurên wî yên can î pir spehî hebûn ku yek li rastê wî û yek jî li çepê wî hatin daleqandin. Bi vê yekê leşker hê bêhtir bizdiya û ew pir lê ketin gumanê.⁹⁶⁶

Siltan Kerekê ji her hêlê ve xistibû tengasiyê û nedihîşt tu kes têkevê, cotyarên wê jî jê çûbûn heya ku cindiyên lê jê derketin û xwediyê wê Melik Nasir Dawid berê xwe da Helebê, xwe avêt ser wan û zaroyên xwe lê hişt. Berpirsiyarê tê de Melik Zahir Şadî û Melik Emced bûn ku cih li wan teng bûbû, ne ji mal û ji xwarinê tu tişt li cem wan nemabû û hevalên wan jî dev ji wan berdabûn. Wan ji Siltan re nivîsî û pê re li hev kirin ku wê teslîmî wê bikin ku wî [ji dêl ve] li Misrê nanê dused siwarî da Zahir Şadî û yê sed û pêncî siwarî jî da Emced û gelek mal jî da wan. Wan ew teslîmî cihgirê Siltan kir û ew bi jin û zarokên xwe ve jê derketin û çûn Mensûreyê ber xizmeta Siltan ku hingê defa mizgîniyê hat lêxistin, leşker jî siwar bû, xwe bi çek kir û bi mizraqan hev tamdan û pir kêf kirin ku ev bû şadiya wî ya paşî li cîhanê.

⁹⁶⁴ Ji bo agahiyên bêhtir li ser nexweşiya Siltan bnr. Sibte, b. n., 8/772-775; Ibn Wasil, b. n., 6/77, 80-81, 100; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/285; Ibn Kesîr, b. n., 13/133; Henbelî, *Şîfa ul-Qilûb*, r. 379.

⁹⁶⁵ Li ser hejmaran di çavkanîyan de cudahi heye, Ibn Wasil û Ebu l-Fida ku yê pêşî nêzikîtinê dema bûyerê bûn hejmaran nadin, hew dibêjin: “Hemî hatin daliqandin. Ibn Wasil, b. n., 6/75; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/285; Henbelî, *Şîfa ul-Qilûb*, r. 379; lê di hinek çavkanîyên din de ev hejmar di navbera pêncî û hinekî û heştêyî de tê guhertin. Bnr. Ibn el-Emîd, *Exbar*, r. 158; Ibn el-Îberî, *Tarîx Muxteser ed-Diwel*, r. 259.

⁹⁶⁶ Hinek çavkanî destnîşan dikin ku çend mirek û serdaran ji ber zordariya Melik Salih Eyûb dixwestin wî bikujin, lê Mîr Fexredînê kurê Şêxê Şêxan ew rawestandine û gotiye aram bin ger Siltan bikimire ji xwe hûn jê hêsa dibin û ger bimîne ji ji xwe li ber destê we ye. Lê li gor Ibn Wasil Siltan qels bûye û nikaribûye leşkerê xwe kontrol bike. Sibte ibn Cewzî, b. n., 8/774; Meqrîzî, *Silûk*, 1/336; Ibn Wasil, b. n., 6/75.

Wî Tewaşî Bedredînê Sewabî⁹⁶⁷ û sed kes ji giregirên helqeyê şand Kerekê, heftsed hezar dînar û gelek alav û zexîre ji wan re rê kir. Herweha wî şand cem cîgirê Şamê ku ji her cihê jê re zad bar bikin bînin û ferman kir ku cotyarên wê vegerin û ew bi dirhem, çêlek û zad qewîn kirin, xeraca salekê û berên heywanên wan ku li wan mabû ji wan re hişt.

Em vegerin ser bûyera Mensûreyê û tiştê ku gava Siltan giha bû wê derê baweriya xwe pê anîbû, ji ber ku dema leşker ji Şamê zivirîbû qels bûbû. Wî pêwîstiya esker ya bi hesp û çekên nû hesab kir û rabû ji bo her yek ji eskerên hevalên serdaran sed dînarê misrî da wan ku ew (serdar) bi karê hesp û hej-mara wan ve rabûn, nanên giran ji wan re xwestin, karûbarên wan meşandin û ji wan xwestin ku li Mensûreyê bi cih bibin.

Freng jî dema Dimyatê sitendin, ew asê kirin, kesên ku wê biparêzin tê de bi cih kirin, derketin dervayê wê û kon vedan ku tu kes ji wan newêribû ji konên xwe derkeve. Siltan jî rabû çû ku hemî deverên navbera Mensûre û Dimyatê bişewitîne û herweha cihên pêşberên Dimyatê yên li rojava jî. Rewşê heya dawîya meha Recebê weha domand ku êşa Siltan jî zêde dibû û ew qels dikir; êşa wî ewqas xedar bû ku nikaribû derkeve nav xelkê û li ser sifrê rûnê. Wî weha domand heya şeva nivê heyva Şabanê ku wê şevê giyanê xwe bi cehd û xebata di riya Xwedê de teslîm kir. Ji bilî carîyeya wî Şeceret ud-Dur ku pir hemla wî li ser bû û di karûbarê xwe de herdem pê dişewirî û tiştêkî xwe jê venedîşart, tu kesî bi mirina wî nizanibû

Wê Tewaşî Mihsin bi şev pê hisand û ji bo [veşartina mirina Siltan] pê re yekîtî çêkir ku berê li nik wê kaxezên pêçayî yên tew bi tew hebûn û bi alayên Siltan [û mora wî] morkirî bûn. Wê rabû bawernameyek (wesîyetnameyek) bi wan kaxezan nivîsî ku heya Siltan sax be leşker jê re sond bixwe û piştî wî jî ji kurê wî Melik Mi'ezem Tûranşah re û atabegê sipahê jî Mîr Fexredîn ibn Şêx be. Wê şand pey Mîr Fexredîn ew da anîn û li ser vê yekîtî pêk anîn û şandin pey serdar û hêza taybetî ya parastinê û gava amade bûn jî bawernameyê derxist, serdarên mezin pê hisandin û xelk dane sondê. Çendî ku xelkê di dilê xwe de zanibû ku miriye jî lê ji tirsê xezeba wî kesî newêribû behsa tu tiştî bike û pê xeber jî bide.

⁹⁶⁷ Mîr Bedredînê Sewabî Memlûkê Melik Salih û cîgirê wî yê Kerek û Şewbekê bû ku dema kuştina Melik Mi'ezem Tûranşah û destdanina Melik Nasir Yûsuf ser Şamê, dilê wî bijiya bû wan ku wan ji xwe re bigire, lê cesaret nekiribû û rabûbû Melik Muxis ji zindanê berdabû û Kerek û Şewbekê dabû wî lê ji ber ku Melik Muxis zarok bû desthilatdari di destê wî de bû. Hesneyanî, b. n., r. 187-188; Dewadârî, *Kenz*, 7/385.

Meriv mîna hercar siwar dibûn diçûn ber xizmeta Mîr Fexredînê kurê Şêx, hemî dadiketî dehlîzê ber fermana wî û mîna berê sifreya siltanîyê jî dihat danîn. Ustadar mîrê destûrdêr, teşrîfdar/mabeyncî û hêza derûdorê her weke xwe bûn, xizmetkar jî bi belgeyan ve diketî hundir û derdiketî û karûbar jî her dihat gerandin. Gava diçûn ser sifreya Siltan û derdiketî ew diçûn ber xizmeta Mîr Fexredîn û jî sifreya wî dixwarin. Jixwe li gencîneyên Mensûreyê malekî pir tunebû, pêwîstiya Mîr Fexredîn jî bi dana mal hebû da dilên wan xweş bike û mal bide leşker jî ku jixwe ew jî yekî destvekirî, dilfireh û pir camêr bû û bi dayîna hindikî qayil nedibû.

Cihgirê Siltan yê Qahîreyê jî Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî bû ku di navbera wî û Mîr Fexredîn de xeydeke nihênî hebû, ji ber vê jî ew ditirsiya ku ger jî gencîneyê hinek mal jê bixwaze û nedê dê bi rewşê bihese. Ew rabû jî bo ceribandîna pêncî hezar dînar jê xwest û Mîr Hisamedîn jî jê re got: “Hûn li pêşberî dijmin in û pêwîstiya we bi zêdetir heye.” Û rabû sed hezar dînar jê re şandin. Mîr Fexredîn bi vê yekê şa bû û jê re eseyî bû ku Hisamedîn jî rewşê ne haydar e û ew jî bo encama karûbar, qenciya Misilmanan xwediyê ramanên qenc e û ne li pey xereza nefsa xwe ye.⁹⁶⁸

Mîr Fexredîn û Hisamedîn qasid şandin Hesênkeyfê/Heskîfê pey Melik Mi'ezemê kurê Siltan, herweha Tewaşî Mihsîn⁹⁶⁹ jî Mîr Farisidîn Eqtayê cendar destûrdêr⁹⁷⁰ şand da wî bi rewşê bihesîne ku bi lez bigihê wan. Ji bilî van komeke mîrekên Misrê yê din jî her yek jî wan qasidê xwe şand cem [Toranşah] ku ew jî gihan Hesênkeyfê û ew bi rewşê hisand.

Wî lez kir û ew di çolê de bi çend kesên hindik ve çû Şamê, soz da Mîr Farisidîn Eqtay ku here Îskenderîyeyê û di dawîya meha remezanê de gihîşt Şamê. Xelk bi hatina wî şa bû, ew daket keleyê û li gencîneyên wê nihêrî ku di wan de sêsed hezar dînar hebûn û gelek jî dirhem û kinc. Wî Mîr

⁹⁶⁸ Mîr Hisamedîn ibn Ebî Eliyê Hezbanî bi tevayî jî Melik Salih Eyûb re pêbawer û ewle bû û bi tenê pê bawer bû. Ibn Wasil, b. n., 6/103.

⁹⁶⁹ Bo Hesênkeyfê qasid jî hêla Tewaşî Cemaledîn Mihsîn û Şecer ud-Dur ve hatibû şandin da Melik Mi'ezem Toranşah bê hişyar kirin. Ibn Wasil, b. n., 6/104; lê hinek çavkanîyên din jî diyar dikin ku Şecer ud-Dur û Mîr Fexredîn ibn Şêx peyambir şandibûn pey Melik Mi'ezem Toranşah. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/774; Ibn el-İberî, b. n., 259; Hesneyanî, b. n., r. 167-168.

⁹⁷⁰ Mîr Farisidîn Eqtay yek jî mezintirîn xizmetkarê Melik Salih bû, ew piştî kuştina Melik Mi'ezem Toranşah ya sala 648/1250'î bû pêşengê koleyên behrîye û yê leşkerê Misrê jî ku di sala 665/1266'an de bi destê Melik Mu'îz Aybeg hatibû kuştin. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/792-793; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 289-290; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 164; Ibn Wasil, b. n., 6/178; Ibn Kesîr, b. n., 13/133-134; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/287-288; Ibn Texreberdî, b. n., 7/11-12.

Nasiridînê Qeymerî şande Kerekê ku ji wê derê jê re dused hezar dînar anî; wî jî mîrek xelat kirin û wisa pir da wan ku navê wî bi destberdayî û kêmtev-dîr derket. Çunkî wî pir dabû yên ku pê re ji Heskîfê hatibûn, her yek ji wan deh hezar dînar dabû wan û li heryek ji wan ferman kiribû ku koleyan bikire, xwe ji wan re baş bike, wan bike serdarên mezin da bi wan xwe ji sipahên din xurtir bike ku ev jî ji birêveberiya wî ya xerab dihat.

Lê heçî Freng in dema nûçeya mirina Siltan gihîşt wan û ew eseyî kirin, hingê rabûn ji Dimyatê bi rê ketin û çûn gihan Mensûreyê û li ber devê girava ku bi bejariya Dimyatê ve bû li pêşberî leşkerê Îslamê bi xelkekî pir zahf ve daketin.

Leşkerên pîr yên ku gihabûn dema Selahedîn, digotin ku wan telpên Frengan ji van zahftir û konên wan ji van bêhtir qet nedîtine û di navbera wan û leşkerê Îslamê de deryaya Eşmûnê mabû. Çawa daketin di cih de jî dest bi kolana xendeqan kirin û li dora wan sûr û birc ava kirin ku yek ji wan jî xwiya nedikir.

Dilê xort, sîpe, xazîyên dilxwaz û bazirganên wê derê pir bijiya wan û texmîn dikirin ku kolana wan ya xendeq û sûran ji qelsî û bêhêziyê ye. Hinek ji xort û dilxwazan kişiyên bejariyê ser pireke ku li pêşberî xaniyê Siltan bû û tîr avêtin wan û bi pêş ve çûn heya ber xendeqan jî lê kesî şerê wan nekir. Ew zivirîn. Lê dilê wan ewqas pir bijiyabû Frengan ku texmîn dikirin belkî Freng vegehin Dimyatê. Temê Misilmanan li ser wan zêde bû û serê sibê zû gelek kes çûne wan ku xort û nezanaên xelkê gazî hev dikirin û digotin zû bikin em herin wan berî ku birevin herin û em negihîjin wan. Ew çûn xendeqên wan, lê daketin û hilkişiyên sûrê lê tu kes ji Frengan derneket hafa wan, hew rim avêtin wan û nehiştin dernekevin ser sûrê heya êvar ku hingê Misilman zivirîn konan, lê wan texmîn dikir ku spêdeya bê dê hemiyên bigirin.

Gava bû roja sêyemîn hingê bêhejmar kes ji Misilmanên xort, dilxwaz, peyrewên leşkeran û zarokên kole ji pirê derbas bûn û mîna hercar çûne sûran. Wan kir gazî, ew li xendeqên Frengan daketin û xwe bi sûran ve girtin. Sîtolên Misilmanan bi keştîyên cengê û torpîdoavêjan di deryayê de bi pêş ketin û di sîtolan de li teblîk û trampetan xistin û xelkê jî tekbîr û tehlîl [La Îlahe Îlallah Ellahu Ekber] dan.

Îcar dema Frengan eseyî kir ku hemî dilbijin û yên ku dixwestin li bihurê bixin derbas bûne, hingê siwaran hespên xwe zengo kirin û ji her derîyî ve bi kincên şer û hespên cilikkirî derketin û çûn heya ber wê pira ku Misilman ji ser derbas dibûn û li pêşberî pirê rawestiyar da leşkerê Misilmanan nikaribe were hawara wan. Qeflek siwarên din bi peyadeyan ve derketin, çûne ser Misilmanan û keştîyên Frengan yên bar û sîtolên wan jî kişiyane pêş û çûn sîtolên Misilmanan şikandin. Misilman di bej û behrê tev de şikiyan û ew [Freng] bi şûr çûne ser wan [dilbijên û dilxwazan], ku hinek ji wan ber bi pira ku lê derbas bûbûn ve çûne hêla leşker, lê hew dîtin ku telpên (hêzên) Frengan ketine navbera wan û pirê. Beşek ji wan jî reviyar da bigihîjin sîtolên Misilmanan, lê dîtin ku keştîyên Frengan ew dorpêç kirine û ji ber vê jî hemî ketin ber devê şûran û yek ji wan jî sax nema. Misilman ew şev pir bi xemgînî razan, çunkî tu kes ji wan nemabû ku merivekî, dostekî, koleyekî yan jî xulamekî xwe winda nekiribû.

Xelkê bi vî awayî domand û leşker jî her roj di ber xizmeta Fexredîn de bi çekên xwe ve siwar dibûn û diçûn pêşberî dijmin radiwestiyar û dizivîrîn ku hersibe û herêvar weha dom dikir. Piştî wê komek ji feqîr û dilxwazên ku ji welatên din ji bo cihadê hatibûn dest pê kirin, derbas bûn û komek ji peyadeyên Frengan jî derketin pêşiya wan; herdu ber bi rîman bi hev ketin û Misilman û Frengên din jî li wan temaşe dikir.

Dû re komek ji leşkerên ciwan ji pira Eşmûnê derbas bûn û çûn heya ber konên Frengan, lê tu kes ji wan re dernediket jî bilî ku carina hinek siwarên Frengan bi kincên şer derdîketin dervayê xendeqên xwe ku Misilman jî tima dibûn û her roj derbas dibûn, tekbîr didan, bi rîman dilîstin û li cem xendeqên dijmin didan pey hev.

Carekê gava bi qasî hezar siwarên Misilmanan [ji cihên xwe] derbas bûn û çûn bejayiya cihê Frengan ku di navbera wan û Misilmanan de behra Eşmûnê hebû û wan dizanibû ku Misilman nagihîjin wan jî lê dîsa wan jî kincên xwe wergirtin û mîna çiyar ji nav xendeq û konên xwe telp li pey telpê derketin û ewqas pir bûn ku girav tije kirin.

Bi rastî heya wê rojê Misilmanan hejmara wan nizanîbû, çunkî ew roj ew bi xelkekî pir ve derketin, hespên xwe zengo kirin, serên wan berdan û dan pey Misilmanan. Lê ji ber ku siwarên Frengan ji ber kincên hespan û berkes-

tiwanên⁹⁷¹ ser wan ji yê Misilmana girantir bûn, Misilman ew derbas kirin û Freng negihan wan.

Dema Mîr Fexredîn derketina Frengan bi vî teherî û dûrbûna çadirên wan dît, ferman li leşker kir ku li pira pêşberî xaniyê Siltan ya ber devê giravê derbas bibin. Bi qasî sê hezar siwarî ji leşker, xelkê peyade, dilxwazên cihadê û peyadeyên Îskenderîyeyê bi rim û berkanîkên xwe ve digel gelek kesên din derbas bûn û qesta konên Frengan kirin. Ji ber ku siwarên wan ji hêleke din ve derketibûn pey leşkerê Misilmanan, konên wan vala mabûn. Lê [gava ew nêzik bûn] ji çadirên Frengan sed siwarên wan yên mêrxastirîn derketin ku ji tîrsa êrîşeke weha, wan ew li wê derê hiştibûn û li deryayê xendeqê sekinîbûn. Misilman çûne ser wan û gava nêzî wan bûn Freng mîna çiya êrîşî ser wan kirin ku leşkerê Misilmanan û peyayên wan ji hev şeq kirin. Ew rane-westiyan heya gihan devê giravê, hêla deryayê ya ber Nîlê ku deryaya Eşmûnê jê derdiket. Li wê derê Misilman li wan vegeyriyan û dan ser piştta wan, peyadeyan jî bi şûra li hespên wan xistin ta ku hemî kuştin û tu kes ji wan sax nefilitî; ew Frengên ku heya pira Eşmûnê dabûn pey Misilmanan jî vegeyriyan bêyî ku tu kesî ji wan zeft bikin.

Dû re Frengan dest bi çêkirina du bircên xeternak yên darîn kir û çermê gamêşa bi ser wan dakirin, bi tişteki ku agir lê neçe ew seyandin û ew danîn kêleka behra Eşmûnê. Ji vê bircê heya wê bircê ew kirin şeqên mezin î xamekirî û yektaq da çî tîrên ku lê bikevin pê ve bizeliqin û tê re neçin. Li pişt bircan jî ji hêla xwe ve ji deryayê heya deryayê kolan ji bo ku av li pişt bircan tê re biherike û ger û hereka wê ya di deryayê de kêmbibe ku mebesta wan jî nermbûna deryayê û kêmbûna wê bû da hesp tê de niqo bibin. Wan dest pê kir potên qalind yên tije sîlek avêtin pêşiya bircan, ser wan jî bi xwelîyê temartin û çiqas hinek ji deryayê ditemartin birc bi pêşve dibirin ser cihê temartî. Misilmanan li pêşberî bircan mendenîq danîn ku bi şev û bi roj li wan didan lê tu tesîr li bircên wan nedikirin. Ji ber herikîna ava paş bircan jî li pêşiya wan derya teng dibû û ji ber pot û xwelîya ku avêtibûn pêşiya bircan jî bi tenê hespê ku baş qevz bida dikarîbû derbas bibe.

Misilman tirsîyan ku derbasî bal wan bibin û rabûn keştî tije qûm kirin û berdan deryayê da ku cihê herikîna Nîlê teng bibe û ava pir here ser behra

⁹⁷¹ Berkestiwan yan jî berika ustüwan, cileke weke berikekê ye ku davêjin ser hespan û ji stuyê wan heya gewdê wan tev digire da di cengê de wan ji derbên rim, tîr û şûran biparêze. Bnr. Dewadarî, *Kenz*, 7/179, not 1.

Eşmûnê da av li ser wan pir bibe û nehêle ew derbas bibin. Wan her weha domand heya şeva cejnê ku şer jî bi şev û bi roj didomand, lê gava defa mizgînîya cejnê lê da wan şer betal kir û heya cejn xelas bû jî wan tîr neavêtin Misilmanan.

Roja îdê Misilman siwar bûn, çûn li pêşberî Frengan minber danîn û leşker rêz kirin ku hineka ji wan nimêj dikir û hinek jî li ber dijmin bûn. Digel vê jî Freng bi terbîye derketin û xuyekî qenc nîşan dan ku sê rojan li pey hev derneketin şerê Misilmanan, lê dû re cengê bi xurttirîn awayî dest pê kir. Deryaya Eşmûnê li pêş bircan teng bû û ji ber wê jî merivan êrîşeke pir girîng kir ku ew jî rastî rojê bayê hat; rimavêjan derdanên niftê xweş çêkirin û bi mencenîqan avêtin, ew ketin nav bircan û pê ve eliqîn ku hingê ba jî bêhtir rabû, ew di hevdû de şixulîn û agir bi wan ket. Freng rabûn da wan vemrînin û çî ji wan hat jî kirin lê tu fêde neda, ew li hevdû alîyan û rivîna wan xurttir bû û pêlîdanên wê ewqas bilind bûn ku kesî nikaribû xwe nêzikî wan bike. Herdu birc jî bi temamî digel çek û zilamên tê de hemî şewitîn û Misilmanan jî her tekbîr û la îlahe Îlla Ellah didan.

Cemaledîn ibn Hesûn jî li nik Dimyatê di nav Behrîyeyên naskiriyê bi navê bavê xwe de bi qeyikan ve di hinek deverên wisa re derbas dibû ku Freng nikaribûn tê re herin. Wan riya ku ji Dimyatê diçû cem Frengan wisa birrî ku çî kesê ji Dimyatê xwiya bike yan jî derkeve ew wî bigirin. Herweha dema deryaya Nîlê rabû û di deryaya herêmî de herikî jî dîsa hinek torpîdên agiravêj yên Misilmanan bi şervanên ser torpîdan ve lê hiştin. Wan riya behrê bi awayekî welê birrî ku kîjan keştîya Frengan derbasî dervayê Dimyatê bibe yan jî têkevê, dê wê bigirin û Misilmanan ev rewş ewqas li wan dirêj kirin ku tu roj nedîçû ku keştîyên wan tê de nedihatîn girtin. Herweha ji girava Îbn Hesûn yan jî deryaya herêmî jî dilê merivan bijiya Frengan ku dîsa ji ser wan riya bejê ya heya Dimyatê hat birrîn û talanbir û Ereb li wan raselîtîn ku bi şev diçûn diketin konên wan, devê zilamên wan girêdidan yan jî serê wan jê dikirin û hesp û qumaşên wan didizîn. Ew weha dorpêçayî man, lê digel vê jî wan dev ji daxwaziya xwe ya pir ya ser girtina deryaya Eşmûnê û derbasbûna cem Misilmanan bernedida.

Di roja sêşema çarê Zilqadeyê de zilamekî mexribî ji keştîyên Frengan gazî zilamekî nav keştîyên Misilmanan kir û got: “Ey bira tu ji Misilmanan re bibêje; bila ew vê şeva xwe bidin me û bila zarokan bigirin.” û ev jî got ku

ew di vê şevê de de ji nedî ve êrîşî ser we [Misilmanan] bikin. Lê ew nehat erêkirin û xelkê got: “Ka ye riya ku tê de êrîş bînin ser me digel vê deryaya navbera me?”

Qonaxa leşkerê Misilmanan ya Mensûreyê bi xanî, hemam, bazar û hotelên xwe ve bûbû bajarekî mezin û xelkê jî şeva xwe weke hercar lê derbas kir. Mîr Fexredîn jî bi dengbêj û bi alavên mûsikê ve bi hevaldoşkên xwe re vedixwar û dema civata wî qediya û kesên dora wî belav bûn hingê wî yek jî koleyên xwe girt bi tenê bir hemamê, pê re vexwar heya serxweş bû ku rabû derê hemamê rada û lê raza.

Gava xelkê nimêja spêdeyê kir û weke hercar siwar bû, hingê heywana stewr ber girt, lewra delêlî kire gazî ku Freng ji bihurê derbasbûne, telp bi telp dane pey hev û qesta serîyê hêla rastê kirine ku xelk jî ji ber wan şikestiyê.

Sedemê wê jî ew bû ku hinek Erebên Misrê yên xerab î teslîmbûyî gihane wan û bihurê derbasbûnê nişanî wan dane û gotine ku ew erdekî sîlekan î bê herî ye.⁹⁷² Ji wan çar hezar siwar, gelek peyade jî bi reng û darê xurman ve û qral Rua de Frans⁹⁷³ digel birayê xwe Kont Ertaş⁹⁷⁴ serê sibehê lê xistin derbasî hêla rastê bûn ku hay û gumana wan [hêzên Misilmanan] ji wan tunebû, pirên wan hê tazî di xew de bûn û hespên wan jî bêzîn û rût bûn. Wan şûr xist nav xelkê û peyade jî bi darên xurman çûne wan, yên ku ji ecelê wî re mabû li hespê xwe yê tazî siwar bû û xwe xelas kir û xelk jî têkçûyî yek bi ser yekî ve ket; bira li birayê xwe nedisekinî û ne jî li jin, zarok û bazarê disekinî, jixwe pirên xelkê jî bi rewşê nizanibû û qebûl jî nedikir.

Komek leşker çû cem odeya Mîr Fexredîn û dît ku ew li hemamê serxweş e û derî jî ji hundir ve radaye. Wan derî şikand, ustaddarê wî kete hundir û ew şiyar kir, wî xwe şuşt, kincê xwe li xwe kir û siwar bû, lê ew sermest bû û pê re jî bi qasî pêncsed siwarî hebûn. Ew rastî hêzên Frengan hatin ku dabû-

⁹⁷² Ew bihurê Selemûn bû ku hinek ji Erebên Misrê yên bi Frengan re dixebitîn û rê nişanî wan didan. Bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/111; Meqrîzî, *Silûk*, 1/2-345.

⁹⁷³ Ew Rua de Frans Luisê IX'em/Luisê Pîroz bû ku yek ji mezintîrîn qiralê Frengan û bihêztîrîn û tirsinaktîrînê wan bû. Ibn Wasil, b. n., 6/72

⁹⁷⁴ Robert Kont of Artois yek ji hersê birayên qiral Luisê IX'em bû ku di cenga Mensûreyê de hatibû kuştin. Meqrîzî, b. n., bg. 1, beş 2, r. 356, not 2

ne pey hev û pêşengê wan hêza Dawîyeyî (Les Templiers) bûn.⁹⁷⁵ Yek ji koleyên wî jê re got: “Vegere ev pir zahf in tu nikarî bi wan.” Wî got: “Bi Xwedê ez tu carî venagerim rûreşiya min li ber Xwedê bes e!” Ew çû û xwe li telpa Dawîyeyan xist ku ji bilî koleyekî tu kes pê re neçûbû û ew hat kuştin.

Misilman şikiyan û Freng gihîştin çeperên Siltan û li cem çeperan Qazî ibn Hecacê guwahê dîwana sipahan kuşt, ew pê ve çûn heya ku hinek ji wan ketin bazaran, hinek ji wan jî ber bi hêla çepê ve çûn, hinekan jî qesta hêla pira pêşberî Cûcirê kir. Ew rastî pêşhêzên Misilmanan hatin ku Mîr Cemaledînê Necîbî, Farisidînê Xûlanî digel hinek serdarên din li wê derê bûn û weke hercar ji hêla çepê ve dihatin. Wan xwe li ber Frengan ragirt û Freng jî heya hingê li deryaya Eşmûnê derbas bûbûn û berkistiwan jî li ser hespên wan bûn, ew bi kincên giran ve çûn, lê hespên wan ji ber giraniya berkistiwanan terabûn û toz jî kete ser wan ku barên wan bêhtir giran bû. Pêncsed siwar ji leşkerê Misilmanan jî ji ber wan şikiyabûn û wan jî dabû pey wan, lê dema dîtin ku pêşhêza Misilmanan ji wê ve tê û hêzên Frengan jî westîyayî xwiya dikin, ew li wan zivirîn û bi pêşhêzê re bûne yek û bi yekdest û yekhêzê êrîş birin ser wan û ew terayî erdê kirin. Di gavê de peyadeyan serê wan jêkir, nava wan qelaşt û ziravên wan derxistin û yên mayî jî têkçûyî zivirîn cem hevalên xwe.

Bi vê yekê re dil bijiyayî wan û çavbirçî ketin nav wan, xelk di rê û dirban de li wan raweşiya, ew şikestin û xelk bi derb û lêdan, bi avêtin û kuştinê ket nav wan ta ku ji siwarên wan hezar kes û ji peyadeyên wan jî bi qasî deh hezaran hatin kuştin. Yên filitî li nik çeperan xwe bi hevdû parastin û Misilmanan jî dora wan girtibû ku wan bi qasî saetekê xwe û hespên xwe rehet kirin û dû re êrîş kirin û berepaş zivirîn ku Misilman jî li dora wan bûn ta ku gihan beraqeya Şehabedîn ibn Kûciya. Li wê derê robarek hebû ku erda wê hişk bû û wan weke xendeqê xwe xiste ber, li wê derê rawestiyan û gava kîja hêza Misilmanan biçûya ser wan, hespên wan dişemitîn û peyayên wan [Frengan] yên hêsbûyî jî ji hêla bejê ve diçûne wan û bi toqmaq, mortal û çakûçan weke sedekê li pêş wan rawestiyan. Hino hino ew çûne ber deryayê û Misilman jî li dor wan bûn û bi wan re şer dikirin heya ku Fexredîn ibn Şêx li erdê kuştî dîtin. Hingê Misilmanan dev ji şer berda û hindik mabû ku ji hev belav bibin.

⁹⁷⁵ Ew hêzên Rêxistina Siwarên Peyker (Les Templiers) yan jî Siwarên Reben yên Îsa bûn ku li jor di r. 51, têbiniya 44'an de behsa wan bihurî.

Freng jî nêzîkî kenarekî bûbûn û li cem rawestiyabûn, peyadeyan jî li dora wan ger danîbûn û xendeqek kolabûn. Wan di navbera bejahîya xwe û ya Misilmanan de pirek saz kir ku gelek kes lê derbas bûn û ji daran sûreke bi birc jî çêkirin ku ji wan re bû bejahîya kevîyê û ya giravê.

Dem a Mîr Fexredînê kurê Şêx hat kuştin hingê li şûna Mîr Fexredîn Mîr Seyfedînê Qeymerî⁹⁷⁶ kirin fermandarê leşker ku yekî himetbilind, bi tevdir, hişmend, xwedî ray û têkoşer bû. Wî leşker da hev, ew gihandin ser hev û di nav xelkê de kire gazî, dilê wan xist cih û got: “Peyadeyên vanên han hatine kuştin û qels bûne, ger zor bi wan bikeve dê têkbiçin. Bi ya min ya baş ew e ku em li wan bilezînin û ji her hêlê ve bi siwar û peyayan ve êrîş bibin ser wan.” Wan biryar da ku êrîş roja îna heftê Zilqadeyê be û di nav xelkê de hat gazîkirin, yên ku karîbûn ajne bikin ev biryar li nav gund û cihên çandinîyan jî dan belavkirin ku ji gund û welatan jî gelek kes amade bûn. Roja pêncsemê xelk hatin rêzkirin, tîr li wan hatin belavkirin û serê spêdeya îne zû deng bi defên siltanîyê û yên mîr û serdaran ket, yên di şênê û torpîdoavêjen deryayê de jî bersiv dan wan.

Xelkê êrîş kir û bi siwar û peyayên xwe ve ji nedî ve çûn xendeqên wan û ew behitandin ku hindik mabû ew bişikên û biçin bejahîya giravê, lê ew vege-riyan, xwe ragirtin û cengeke dijwar ku nayê saloxdan, kirin. Telpên Misilmanan çûn heya ku xendeqên wan hedimandin, lê siwarên wan bi toq-maq, rim û peyadeyên xwe ve li pêşberî Misilmanan bûne sed. Wan bi neq-şan⁹⁷⁷ reşand, bi mendenîq û keviravêjan ji her hêlê ve ber avêtin ser Misilmanan ta ku Mîr Seyfedîn Qemeyrî ji rûyê xwe birîndar bû û zora wî birin. Gelek kes ji xelkê jî hatin birîndarkirin ta ku ji şer sist bûn û vegeyriyane konên xwe û Freng jî zivirin cihên xwe.

Melik Mi'ezem jî ji Şamê derketibû û berê xwe dabû Mensûreyê, lê ji ber agahiyên ser Mîr Fexredînê kurê Şêx ku ji bo dayîna mal û dîyarîyan destê xwe fîreh kiribû û leşker jî ber pê ve çûbû, wî hinekî fikar jê dikirin û guman dikir ku dê leşker li pêşberî wî pê re yekî bike, lê qet tişteki weha di dilê Mîr

⁹⁷⁶ Ew jî malabata Qeymerîyên Kurd bû ku gelek ji wan di desthilatdariya Eyûbîyan û Memlûkiyan de serdarî û serekleşkerî kirine û xwedî mîrgeh bûne jî, lê di çavkaniyên sereke de weha bi berfirehî li ser wan û bi taybetî jî li ser serekleşkerîya Mîr Seyfedîn di vê cenga zorî zehmet de kê m qal dikin. Li ser paye û rûmetdariyên mîrekên Qeymerî bnr. ev kitêba berdest, r. 309-330; 'Izet Silêman Hesen, b. n., r. 43, 55-56, 77-88; Hesenyanî. b. n., 186, 213, Dewadarî, b. n., 7/102, 383, 358-360.

⁹⁷⁷ Mîn jî vê gotinê re maneyeke ku li vî cihî bê nedit.

Fexredîn de nesêwirîbû jî. Dema Melik Mi'ezem giha Netrûnê agahiyên derbarê êrîşa Frengan ya ji nedî ve li ser Misilmanan û serkeftina Mislimanan li hemberî wan û kuştina Mîr Fexredîn û daketina wan bo bejayîya Mislimanan gihanê.

Herweha agahiyên serekleşkeriya Mîr Seyfedînê Qeymerî û êrîşa wî ya ser wan û birîndariya rûyê wî jî jê re hatin gotin ku ew di dilê xwe de bi kuştina Mîr Fexredîn şabû û xweş çû heya ket Remeleyê. Serekqazî Bedredînê Sencarî⁹⁷⁸ çû pêşiyê, wî jî rûmeta wî girt û gelek mal dayê, dû re Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî jî li Hebweyê⁹⁷⁹ çû pêrgî wî ku rûmeteke zêde da wî jî.

Mîr Hisamedîn ji min re got: “Dema Melik Mi'ezem hat û ez li Hebweyê çûm pêşiyê ez pir pê şa bûm, lê dema ez pê re axivîm şadîmaniya min li min bû xemgînî û ez te giham ku ew ne yekî hişmend e, desthilatdarî jê re sereder nabe û karûbarê wî li Misrê nameşe. Dema ew nêzikî Mensûreyê⁹⁸⁰ bû wî xeber ji leşker re şand ku tu kes bila neçe pêşwaziya wî, ew bila li pêşberî dijmin bimînî û ew jî bi leşkerê ku pê re gîhabûn wê derê ve çû û li pêşberî leşkerê Frengan rawestiya ku hêzên wan tîr neavêtinê û tu gotin jî ji wan derneket û ji Misilmanan jî. Ew li çeperan daket, serdar xelat kirin û gelek bi camêrî zêr, hesp, palisqe/kemer û kinc da wan, lê yek dirhemekî bi tenê jî neda yên helqeyê [hêza taybetî ya dora Siltanîyê] û yekî ji wan jî xelat nekir.”

Wî bendeyên Mîr Fexredînê kurê Şêx û mihîmatên wî, qumaşê wî û tiştên wî yên biha hemî bi nivbihayî bi pazde hezar dînarî kirî ku dirhemek bi tenê jî jê negiha warisên wî û piştî wê jî dest pê kir kêmasiyên wî hejmart û şaşiyên wî dîyar kir.

Wî şekir û kitan serbest kir, hebsî berdan, mal jî belav kir û Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî vegerand Qahîreyê ser karê wî yê cihgiriya Siltan û ew du carî xelat kir, kembereke zêr, şûrek û pênc hezar dînarî jî danê.

⁹⁷⁸ Ew Bedredîn Ebu l-Mehasin Yûsuf ibn Hesênê Sincariyê Kurd bû ku serekqaziyê Misrê bû û dema Melik Salih Necmedîn Eyûb hatibû ser hikim bûbû wezirê wî, lê ji sih sal berî wezîrtiyê ve jî di xizmeta [Melik Salih] Eyûb de bû û pê re rast û durust bû. Bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 354; Yûnînî, *Zeyla Miratê*, 2/332; Ibn Kesîr, b. n., 184

⁹⁷⁹ Hebe cihêke li devera Aqûleya ku dikeve navbera Qetîye û Erîşê. Meqrîzî, *Mewa'iz we l-I'tibar*, 1/287

⁹⁸⁰ Li ser rêwitiya Melik Mi'ezem Torînşah/Tûrañşah ji Şamê berbi Misrê ve bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/775; Ebû Şame, *Zeyl*, 282-283; Ibn Emîd, *Exbar*, 159-160; Ibn Wasil, b. n., 6/110-111.

Wî dest pê kir kesên ku pê re ji Hesenkeyfê hatibûn bi karûbar ve rakir, ferman û mal da wan, wan nêzikî xwe kir û yên derûdora bavê xwe Melik Salih Eyûb ji serkarîyê dûr kir. Wî xwest ku xizmetkarê xwe Şems el-Xewas rake [payedar bike] û rabû ustadarê bavê xwe Mîr Cemaledîn Necîbî kir cihgirê siltanîyê û ji Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî re xeber şand ku here ber xizmeta wî. Mîr Cemaledîn çû giha Qahîreyê û Hisamedîn ibn Ebû Elî jî çû Mensûreyê. Wî xizmetkarê xwe Şems el-Xewas ji dêla Cemaledîn Necîbî ve kir ustadarê xwe, mîrê cendarê/destdûrgir Zeynedîn Ehmedê Sûbî ji kar avêt û koleyekî xwe bi nasnavê Taştêdarê Spêdeyê xist cihê wî. Wî mihmandar û serdarê tewlan ji kar avêt û koleyekî xwe yê ku pê re ji Heskîfê hatibû danî cihê wî, wî koleyên bavê xwe yên deryayî zêde dûçar kirin, ew xistin tirs û xeterê û pir henekê xwe bi wan kir û ew qewirandin ta ku ew ji çavên wan ket, jê qeriyên û zanîbûn ku ew bi vî mahîyetê nikarin heyfê jê hilînin.⁹⁸¹

Koleyê wî Xetayî jî pê re bû, rabû Serxedê bi kele û deverên wê ve tev dayê, dest bi riyên ne layîq kir ku ji serdarên mezin ve xwiya bû çî dema ew ji belaya Frengan xelas bibe yekî ji wan nahêle.

Rewşa Frengan nexweş bû, ew ketin tengasiyê ku wî jî ji bo bi desthilatê re serbixwe bimîne û armanca xwe pêk bîne lihevhatina wan dixwest. Tam hingê jî qasidê Frengan gihan cem, pê re axivîn û wî jî bi şertê ku Dimyatê bidinê Qudsê da wan, lê Frensîs erê nekir⁹⁸² û hemî deverên ku Selahedîn bi paş ve vegirtibû xwest, digel ku rewşa Frengan her ku diçû ji ber birrîna hawar û zexîreyê ji ser Dimyatê, qels dibû û ji ber nebûna zexîreya zivistanê mirin ket nav wan û hespên wan.⁹⁸³

Frensîs xwest ku destpêka êvarê siwar bibe û serê sibê bigihê Dimyatê, lê di destpêka libata wan de Misilman bi wan hisiyan. Pireke mezin ya Frengan

⁹⁸¹ Jixwe Melik Mi'ezem Torînaş/Toraşah ji halê Misrê ne agahdar bû û haya wî jê tunebe ku bavê wî li gori hinek çavkanî ji ber kulbî, sergiranî û bêbextiyên Kurd, xwarizmî û sipahên din ewqas koleyên Tirkmen kiribû ta ku hêz û biriya leşkerî hemû ketibû destê hêza memlûkan. Ya rastî ji xwe hê berî kirîna ewqas memlûkiyan û berî hatina wî ya ser hikimî jî piştî mirina bavê wî Melik Kamil wan rû girtibû û têkilî karûbarê desthilatê dibûn û pêşî Melik Adilê birayê wî anîbûn ser desthilatdariyê lê dû re ew girtibûn û gazî Melik Salih kiribûn û ew anîbûn ser hikimê Misrê. Ji bo agahên bêhtir bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/774; Ibn Wasil, b. n., 5/274-276; Dewadârî, *Kenz*, 7/370; Hesneyanî, b. n., 174-178.

⁹⁸² Çendî ku Nivîskarê me weha dibêje jî lê Ibn Wasilê ku di dema bûyerê de, gava ku Mîr Hisamedîn ibn Ebû Eliyê Hezbânî li Qahîreyê cihgirê Siltan bûye, pê re amade bûye awayekî din dibêje, li gori wî Frengan xwest ku Dimyatê bidin Misilmanan û jî dêl ve Qudsê û hinek deverên Qeraxê bistînin, lê Misilmanan ew qebûl nekir. Ibn Wasil, b. n., 6/122; Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/779; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/287; Dewadârî, b. n., 7/378.

⁹⁸³ Ji bo rewşa Frengan û tiştê ku hate serê wan bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/122-124; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/286-287; Ibn Texreberdî, b. n., 6/322-326; Dewadârî, b. n., 7/378.

hebû ku bi darên Sinober ji giravê heya kevîyê saz kiribûn û ji bîr kiribûn bibirrin ku ger ne ji wê bûya misilman nikaribûn lê derbas bibin. Bi saya wê Misilman siwar bûn û derbasî warên wan bûn ku konên wan bi halê xwe mabûn û zahfê cawên xwe di cih de hiştibûn. Hinek ji wan ji ber ku heya dema barkirinê jî ji konan derneketibûn pê re nigihabûn ku mal û giranîyên xwe bar bikin û gelek mal bi konan ve di cih de hiştibûn û hew tiştên ku kari- bûn hilgirin, bi xwe re biribûn.

Ew çûn û Misilmanan jî ji her hêlê ve bi şev heya serê sibê ew girtin û revandin; leşker jî ji her cihê ve dora wan pêça bû, bi kuştin û dildigirtinê ketibû nav wan ku li herderî mîna [pezên] selexanê bi hezar û du hezaran kuştî dihatin dîtin.

Ew qels û kêma dibûn, bîrandarên wan jî dimirin ta ku xwe avêtin gundekî bi navê Menîyeya⁹⁸⁴ Ebû Ebdullah û xwe tê de parastin ku leşker jî ji her hêlê ve dora wan pêçabû, ew kuştî yan jî dildigirtî direvandin û dibirin. Sîtola Misilmanan jî ya wan têk biribû û hemî kes û tiştên tê de hatibûn talankirin ku Frensîs jî gava têkçûna hêza xwe dîtibû zanibû ku xelasiya wî nîne û nika- re bireve jî, ew rabûbû bi qasî pêncsed siwarên Frengên esilzade yê xurtî mêrxas li dora xwe kom kiribû û xwe avêtibû xaniyekî Menîyeya Ebû Ebdullah. Wî Tewaşî Şehabedîn Reşîd û Seyfedîn Qeymerî xwestibû cem xwe û gava ew çûbûne cem wî ji bo xwe û yê bi xwe re hêviya ewleyiyê kiri- bû, lê bi hêviya ku ew wî nexin nav gel û bazaran. Wan daxwaza wî pejiran- dibû û ew û kesên pê re teslîm girtibûn.

Frengên din jî ji Menîyeya Ebû Ebdullah bi fihêti derketibûn û Misilman jî li dora wan bûn ku çî dema komek ji wan êriş dikir ew li wan difericîn û dû re li wan dizivirîn ta ku yek ji wan sax nedîma. Ew her weha man ta ku hemiyan ji holê rakirin û ji tamamên Frengan ji çend siwaran pê ve kes nefi- litî ku wan jî hespên xwe ber bi pêlên Nîlê ve zengo kirin û niqo bûn û kesekî ku li ser rewşa wan agahdarî bide jî, negiha Dimyatê.⁹⁸⁵

Misilman zivirîn ku bêsinor û bêhejmar dîl, hesp, çek, mal, caw û gewher ketibûn destên wan, gelek feqîr pê dewlemend bûn. Firensîs li hêstirekê

⁹⁸⁴ Ew cihêki herêma Şermesahê [Şermuşçaxa niha] ye. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 283

⁹⁸⁵ Ji bo wê têkçûnê û tiştê ku hat serê Frengan û dîlgirtina Luisê IX'em bnr. Sibî ibn Cewzî, *Mîr 'at uz-Zeman*, 8/778-779; Ebû Şame, *Zeyl*, 283; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 160; Ibn Wasîl, b. n., 6/124-125; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/287; Ibn Kesîr, b. n., 13/133-134; Dewadârî, *Kenz*, 7/379; Ibn Texreberdî, b. n., 6/365.

siwar bû û telp jî li dora wî û ew xistin torpîdoavêjeke deryayî û bi qasî dused perçe keştiyên torpîdoavêj û şênî dora wî girtibûn û tê de jî li def, boruzan, dimbilk û trampetan dixistin ku ew jî bi çek û alayan xemilandî bûn. Li bejahîya rojhilat leşker û telp diman ku bi çek û cebilxane xemilandî bûn û li bejayîya rojava jî xeryanîparêz⁹⁸⁶ û xelkên welatan bi kulîlk û alayan ve li ser piştê hespan cirîd diavêtin. Feqîr jî di zengînî û debdebê de kumijî bûbûn û dîlên terribiyên Frengan bi kindîrên destê xulam û zarokan dihatin kişandin, ta ku leşker vegerîya Mensûreyê. Firensîs jî di xaniyê Tewaşî Sebîh⁹⁸⁷ de girtibû ku Sabih Cemaleddîn ibn Metrûh gotiye:

Ji Firensîs re bibêje dema tu hatî cem
Gotina rast ji peyvên şîretkaran

Tu hatî Misrê te milkê wê dixwest
Ma te digot qey dengê defa bayê ye

Xwedê li ser tiştê bihurî ji bo kuştina
Perestiyên Îsayê Mesîh sezayê te bide

Dilfireh be bi kirinên xwe yên xerab
Te hevalên xwe zikqelaştî hiştin⁹⁸⁸

Ji pêncî hezar ji wan ji kuştî,⁹⁸⁹
Dîl û birîndar pê ve kes naxwiyê

Xwedê bi qasî wan li te zêde ke
Belkî Îsa ji wan jî rehet bibe

Ji wan re bibêje; ger ji bo girtina heyfê
Yan jî armaca qenc vegerê bihizirin

⁹⁸⁶ Xerîyyan li Kûfeyê du avahiyên pîroz in ku ji hêla hinek dilxwazan ve dihatin parastin. Bnr. Mevlût Sarî, *el-Mewarid Araçça Türkçe Lugat*, herfa xeynê, r. 1091.

⁹⁸⁷ Ew Tewaşî Sebîhê Mi'ezemî ku yek ji koleyê Melik Mi'ezem Toranşah û mîrxasê wî bû û pê re ji Heskîfê hatibû û wî ew kiribû mîrê xwe yê Candare. Ibn Wasil, b. n., 6/124

⁹⁸⁸ Ev rîste li cem Ebu l-Fida û Ibn Wasil weha ye:

Te bi tevdira xwe ya baş hemî

Hevalên xwe zikqelaştî hiştin, bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/126; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/288.

⁹⁸⁹ Li gorî Zehebî 90, li gorî Meqrîzî 70 hezar in lê ev hejmarê vê derê li gorî Eb ul-Fida û Ibn Wasil e, bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/126; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/288, Meqrîzî, *Silûk*, bg. 1, beş 2, r. 365; Zehebî, *Tarîxa Îslamê*, sal 648 [1250], r. 52.

Xanîyê kurê Luqman weke xwe ye
Û bend jî mane [li nik] Tewaşî Sebîh

Wan mîrek û giregirên hêza taybetî ya dora Siltan bi dor danîn ber nobeta wî û ji xwarin, vexwarin, dengbêj û alavên muzîkê tiştê ku diva jê re amade kirin û muzîkjen û stranbêjên ku dixwestin digel bira û koleyên wî yên ku sebra wî bi wan dihat, li cem hiştin û gelek rûmet danê. Ev têkbirin rastî roja çarşema destpêka Miheremê ya sala şeşsed û çel û heştan (648/1250) hat.⁹⁹⁰

*Mîr Fexredîn Yûsuf ibn Şêx Sedredînê Şêxê Şêxan*⁹⁹¹

Ku me behsa serpêhatî û kuştina wî kir, yekî mêrxas, xweşmêr, zana û jêhezkeriyê xelkê bû, xuywerê desthilat û mêranîyê û camêr î pesindayî bû. Ji zarokî ve bi Melik Kamil re perwerde bûbû û hogirîya xwe dabû ser ku bê wî sebra wî nedihat. Ew pir zana û şêxê şêxan yê xankahê bû ku Melik Kamil serpûşeke bi nîşana mîran dabû serê wî, mey pê dabû vexwarin û ferman lê kiribû ku li cem wî gihabû payeya bilind. Li ser vê yekê Şairê Bexdadî Necmedînê kurê Pitrik⁹⁹² weha gotiye:

Li Menîyeta Sûdanê hat serpoşkirin
Gava şerab vexwar Şebra yê dayê

Ger Freng Misrê bigirin û Yebûsê
Bidinê dê kufir neyê asêtengkirin

Ji ber ku nêzîkî Qelyûbê sê cewlikên çandinîyê bi hev ve hebûn ku Menîyeta Sûdanê, Şebra û Yebûs bûn, îca dema Melik Kamil serpûşa mîrîtîyê lê kir û ew bi leşker kir, rabû Menîyeta Sûdanê dayê, dû re jî şerab pê da vexwarin û Şebra jî spartê ku Ibn Pitrik jî vê destnîşan dike.

⁹⁹⁰ Bi rastî agahên weha berfireh li ser vê êrişê heftemîn ya Frengan û tevger û pêwendîyên bi Qiral Lûîs re meriv di çavkanîyên din de nabîne. Bnr. pirên çavkanîyên navdayî yên jorîn.

⁹⁹¹ Ew Fexredîn Ebu l-Fedl Yûsuf ibn Şêx Sedredîn Mihemed ibn 'Emer ibn Elî ibn Hemûyê Ciwênî bû ku bi hersê birayên xwe Emadedîn, Mu'inedîn û Kemaledîn ve birayê Melik Kamil yên şîr bûn û diya wan şîr dabû wî. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/776-778; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 283; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 159; Ibn Wasil, b. n., 6/111-115; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/286; Ibn Kesîr, b. n., 13/134; Ibn Texreberdî, b. n., 6/321.

⁹⁹² Necmedîn ibn Pitrik şairekî qenc î hêja bû û hevalê Siltan Melik Muzafêr bû dema ku li Misrê wezîrê xalê wî Melik Kamil bû. Ibn Wasil, b. n., 114-115.

Dema ew di sala şeşsed û çel û şeşan de (646/1248) de bi serekleşkerî giha Dimeşqê û li xaniyê Usame daket hingê Şêx Emadedîn ibn Nihas çû cem ku ji hevalê wî yê ji Sebayê bû û jê re got: “Ey Fexredîn çiqas temenê te di firehîyê de ma?” Hingê Mîr Fexredîn got: “Bi Xwedê ez dê berî te herim Bihuştê.” û weke wî jî derket. Ew şehît ket, cenazê wî birin Qahîreyê û li cem diya xwe hat veşartin ku ew rojêke ditinê bû, ew li ser tiliyan hat birin, jê re serxweşiyêke mezin hat danîn û temenê wî jî şêst û şeş bû. Hinek şî’rên wî hene ku ev ji wan in:

Min li gor hewa nefsa xwe guneh kirin
Şevan ez bi pîrî û kubarî hilavêtim

Dîsa jê:

Dema hevalên we eseyî bû
Hingê ev qas qeder besî wî ye

We dilê min bi zor biriye ku mala we bû
Û xwediyê malê bi tiştê ku tê de ye dizane

Sala Şeşsed û Çel û Heyştan (648/1250)

Me berê behsa şikestina Firensîs û girtina wî kiribû ku ew ji bo teslîmkirina Dimyatê weha girtî ma û wî jî bi behaneyan ew bi paşdixist û digot ku ew lê dixebite, lê hew ji destê wî tê.⁹⁹³

Heçî Melik Mi'ezem bi xwe, dema leşker da pey Frensîs ew bi wan re neçû û ji bo rewşa xwe li konan ma, lê agahîyên derbarê têkçûn, kuştin, dîlgirtina Frengan û desteserkirina qralê wan jê re hatin. Ew bi vê yekê pir kêfxweş bû û mîna berê dest bi qencîkirina kesên ku pê re ji Heskîfê hatibûn, kir û li kêmxistina rûmeta memlûkên bavê xwe jî domand.

Ji ber vê jî bîst û sê kes ji wan li ser kuştina wî bûne yek⁹⁹⁴ û ji hev re sondxwarin. Ji nav wan [memlûkên bavê wî] yê bêhtir bi rewşê ne qayil û jê hêrsbûyî Farisidîn Aqtayê Cemdar bû, çûnkî pê re sozê Îskenderîyê dabû lê neanîbû cih û çendî ku ew bi wan kesan re axivî jî lê wan ji xwe re tu xêr tê (di Aqtay Cemdar) de nedît. Ji bilî Ezedîn Aybegê Tirkmenî⁹⁹⁵ ku qasidê navbera wan û wî [Aybeg] jî koleyê wî Seyfedîn Qutuz bû, tu serdarî hevkarî bi wan re nekir û wan jî ew negirtin nav xwe.

⁹⁹³ Li ser bûyer û nîqaşên navbera Luis û Misilmanan bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/122-133; Ibn Texreberdî, b. n., 6/322-330; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/288; Ibn el-'Emîd, *Exbar*, r. 161.

⁹⁹⁴ Li ser kuştina Melik Mi'ezem Toranşah bnr. Sibte ibn cewzî, *Mîr'at*, 8/781-783; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 284-286; Ibn 'Emîd, *Exbar*, r. 160; Ibn Wasil, 6/128-132; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/287-88; Ibn Kesîr, b. n., 13/133-34; Ibn Texreberdî, b. n., 6/328-29; Dewadarî, b. n., 7/381-383.

⁹⁹⁵ Ezedîn Aybegê Tirkmenî ku yek ji serekkeleyên Melik Salih Necmedîn Eyübê kurê Melik Kamilê kurê Melik Adilê Eyübî bû, piştî kuştina Melik Mi'ezem Toranşahê kurê Melik Salih Eyüb wî dest danîbû ser desthilata Mîsrê ku memlûkên ber destê wî, bi taybetî jî yên deryayî/behrî gelek zilm û kuştin li xelkê kiribûn heya ku hevrêyê wî Farisidîn Aqtay hatibû kuştin û ew ji jê hêla Şecer ed-Dura carîye û diya kurê Melik Salih Eyüb Xelîl ve li mala xwe di sala 655/1257'an de hatibû kuştin. bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, 300-301; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 165; Ibn Wasil, b. n., 6/194-96; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/300; Ibn Kesîr, b. n., 13/135; Ibn Texreberdî, b. n., 6/332-336; Dewadarî, b. n., 8/30-31.

Di hijdeyê meha Miheremê de ew li ser sifrê rûnişt û mîna hercar serdar jî di ber xizmeta wî de bûn ta ku sifre qediya û teşrîfdar çû bûyer jê re xwendin. Gava xwendina bûyeran qediya û ew jî ji sifrê rabû yekî ji wan [kolemenên sondxwarî] bi şûr li serê wî da, dû re ya duyemîn jî avêtê lê li destê wî ket, ew birîndar bû û zivirî cihê xwe ku xelk jî hat û li dorê kom bû. Wan şûr kişand û derketin dora xanî ku pê re herder li hev ket. Wan [memlûkan] got: “Îsmailîyan ev kiriye.” Lê Melik Mi’ezem Toranşah got: “Min ew nas kir.” û memlûkan jî ev bihîst. Ew ket cem Noşedar/ Nojdar [Cerah] serê destê xwe da hev û zivirî xanî, lê kesên li wê derê li ber [Melik Mi’ezem] rabûn û şûr jê re kişandin, ew reviya birca darîn, wan tîr avêtê û ew li dora bircê gerand. Hingê pêl li leşker ket, wan dest pê kir zîn û berezînên hespên xwe şidandin û çekên xwe hildan. Pêşengên hêza koma Siltan jî li dora xelkê çember girtibûn, ew aram dikirin û digotin: “Tişt pê nayê baş çêbû.”

Mîrek û serdar jî çûbûn otaxên xwe li cem Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî civiyabûn ku li serê hêla rastê dima û ji dehlîzê dûr bû. Mîr Seyfedîn Qeymerî û Tewaşî Şehabedîn Reşîd jî ku ji giregirên serdaran bûn hatin cem bûyerê [lê guh nedanê] û dema ji xelkê re sistiya wan ya derbarê bûyerê û giringî pênedana wan eseyî bû, wan bi cih zanîbû ku Melik Mi’ezem kuştîye.

Herçi serdarên deryayî yê mezîna î hişmend, dixwestin ku serdar û leşker rabin herin cem Melik Mi’ezem û li bal bin, lê gava wan sistiya mîrên mezîna û jihevketina rewşê dît xwe dan cem wan bîst û sê kesên ku li ser kuştina wî bûbûn yek û agir avêtin bircê. Wî [Toranşah] jî dikir gazî û digot: “Hûn bi Xwedê kin qencî bi min bikin, desthilata xwe [bi paş ve] bigirin, min bişêlînin ez dê tazî herim cihê ku ez jê hatime. Ey koma hêza dora siltanîyê, ey Hisamedîn ibn Ebû Elî, Ey Seyfedîn Qeymerî, ey Tewaşî Şehabedîn Reşîd ey gelî Mislimanan!” Lê tu kesî bersiva wî nedida.

Komek ji kesên ku dengê hawar û gazîya wî dibihîst amade bûn û hawar û gazîya wî gihandin serdaran, lê tu kesî ji wan bersiv nedayê û weke senemên bêcan li wê derê rawestiyabûn, li hevdû dinihêrtin û ji devê yekî ji wan jî tu peyv dernediket. Micîredîn ibn Xweştirîn, Seyfedîn ibn Sabîqê Cizîrî û hinek şêxên helqeyê çûne cem wan û ji wan re gotin: “Gelî Misilmanan ma sond û peymana bi vî zîlamî re ne di stuyê we de ye? Ma qey ew ne xwendkarê (hunkarê) we û kurê xwendkarê we ye? Ma hûn ji Xwedê natirsin û ji Xwedê û evdan tev şerm nakin? Ma dê xelk derbarê we de çî bibêjin û kî dê

we ewle bidêrîne û bawerî bi we bîne? Me bibin cem ka em li rewşa wî bini-hêrin, ji xwe ev leşkerê han hemî li piştta we ye.” Lê na herê mîna ku tu ji bere-kî hişk re bibêjî tu kesî xwe nedilivand.⁹⁹⁶

Dema agir baş bi birca ku Melik Mi’ezem tê de bû, ket ew jê daket û ji Farisidîn Aqtaş hêviya parastinê kir, wî jî ew himêz kir lê yê ku pêşî lê dabû hat û derbeke din li sermîla wî da ku milê wî jê ket û ew ber bi deryayê ve reviya. Wî jî torpîdoavêjekê re îşaret kir da lê siwar be, lê tîr lê reşandin, gelek tîr lê ketin û heya nivî kete nav avê ku dû re wan ew kuşt. Ew li kevîya Nîlê serqot û ziktazî û heya nivî jî di nav avê de avêtî ma. Sibhan ji Xwedê re ku çî tevdîrê bivê wê ji afirandiyê xwe re dike.

Hêzên Deryayî siwar bûn û gelek kes jî li wan civiyan, ew rawestiyan û qasîd şandin cem mîr û serdaran û ji wan re gotin: “Xwedê dizane ku ne ji bo qenciya Misilmanan bûya me ew nedikuşt û bêşik mebesta wî jî bi tenê ew bû ku me û we tev bikuje, lê niha tiştê ku bû, qewimî. Ger hûn mana me bivên ji xwe em koleyên we ne û kê bivê bila li cihê wî bibe siltan û em dê di xizmeta wî de bin, lê ger hûn me nevên jî em dê dest ji we berdin û berê xwe bidin Şamê û herin wê dera ku Xwedê qismetê me pê ve bibe.”⁹⁹⁷

Serdaran got: “Em û hûn em xuşdaş/hevrê/hevxizmet⁹⁹⁸ in û hûn kê bivên em dê hevkar bin.” Wan jî got: “Sîtîya Şecer ed-Dur jina serwerê me ye ku berê tevdîrdara desthilata wî bû û tu razên wî yên jê veşartî tunebûn; ew bila bibe siltan û rêberê karûbarê wê ji Tewaşî Şehabedîn Reşîd be.” Şehabedîn Reşîd got: “Ez nikarim vî karî bikim.” Ew bi hev şewîrîn û biryar li ser Mîr Ezedîn Aybekê Tirkmenî dan û jê pirsîn ku wî jî erê kir û ew di ber xizmeta wî de pê re çûn dehlîzê.

⁹⁹⁶ Bi rastî ev bêxîretîya wan mîrek û serdarên Kurd li vê derê gelekî ecêb û balkêş e ku bi rastî divê sedemekî pir girîng yan jî tirseke pir dijwar hebe ta ku ew ketibin vê rewşê, nexwe meriv vê bêxîretiyê jî tu mîrxasên Kurd yên wê serdemê hêvi nake. Jixwe ev bédengî û bêteverîya wan li pêşberî vê qetla kirêt û vê gaziya dişewat ne tenê bû sedemê kuştina Melikekî Kurd û desthiladariya Memlûkan, lê belê bû sedem û destpêka têkçûna Dewleta Eyûbî û pê re jî ya hemî Kurdan. Lê herweha dev ji kuştina kurê siltanê wan berde, wan pêşniyaza Memlûkiyan ku bila serdarên Kurd yên azad dest deynin ser desthilatê jî nepejirand û desthilat bi destê xwe spartin Memlûkiyan. Ji bo sedemên biryara kuştina Tûranşah/Torînşah/Toraşah û bédengî û desthilnedana mîrek û serdarên Kurdan û yên din, bnr. Dewadârî, *Kenz ud-Durer*, 7/381-383.

⁹⁹⁷ Çawa ku dixwiyê û xwendevan jî dibînin heya dawî jî tu desthilanîn jî tu serdaran ne yên Kurd û ne jî yên din çênebûye û pêşniyaza Kolemênîyan ya ku bila hinek ji mîrekên azad dest deynin ser siltaniyê jî ji hêla serdaran ve nehatiye pejirandin ku ev jî qelsî û kêmasiya wan û heya radeyekê riswayiya wan nişan dide. Jixwe Kolemên ji kirê-nên xwe bi tirs bûn û ji bo kirina xwe ya kirêt zahf fikar dikirin ku dê ji wan re nemîne, lê mixabin mîrani û xweşmêrî li kesî nexist û desthilanîn jî ji tu kesên hazir çênebû.

⁹⁹⁸ Xuşdaş/Xûcdaş/Xucdaş ji peyva Farisî ya “Xwacataşî” hatiye Erebizekirin ku bi maneya hevalê xizmetê, bende û koletiyê ye. Bnr. Yûnîni, *Zeyla Mîr’atê*, 1/102, not 1.

Ew li ber derîyê dehlîzê di nav civakê de rûnişt û serdaran hemî, giregirên helqeyê û hêzên deryayî hemî jê re sond xwarin û wî jî mal da wan û leşker xelat kir. Ew bi nasnavê Melik Mu'iz⁹⁹⁹ hat navdan û payeya Farisidîn Aqtaş jî pê re bilind bû û hemî deryayî ber pê ve çûn ku pê re siwar dibûn û pê re jî peya dibûn û ji ber fermana wî dervediketin.

[Heya hingê jî] Frensîs li ser rewşa xwe girtî bû û çavdêrê ser rûmet û şeref didayê ku hingê Hisamedîn ibn Ebî Elî ji Melik Mu'iz re got: “Ez dibînim ku hûn li karê xwe difikirin, lê haya we ji rewşa Dimyatê û Frensîs nemaye, lê ez ditirsim ku qralekî din yê Frengan bê ser Demyatê û têkevê ku êdî ne Frensîs û ne jî tu kesî din venagere û wê teslîmî me nake. Hingê rewş jî dê ji ya vêgavê mezintir û zortir bibe û jixwe heya ev zilam bi vî awayî rûmetgirtî û şerefdayî be ew tu carî Dimyatê teslîmî me nake.”

Melik Mu'iz rabû bûyer û rewşa Fransîs sparte Mîr Hisamedîn û got: “Çi gava te xwest tu li ser rewşê kar bike û ez bi tiştê ku tu bikî qayil im.” Ew çû cem û silav lê kir lê ew ji cihê xwe nelebitî, hingê Hisamedîn rabû ji tercuman re got: “Ji vî papûkî re bibêje; min digot qey tu hişmend î lê niha ez dibînim ku tu kêmhîştirînê merivan î, çunkî em li ser gotina Pêxemberê xwe ne ku gotiye ‘Gava mezinekî xelkê hat cem we qedir bidinê’, lê tu nemerdbûyî me qedrê te girt tu hê nemerdtir bûyî.” û gelekî ew kêmxist ku hindik mabû nigên wî qeyd û lele bike, ebayekê lê bike û wî têxe kilsê. Vêca dema ku dît rewş zor dibe rabû xwe da ber teslîmkirina Dimyatê û soz da ku pêncsed hezar dînarî jî ji Misilmana re bîne.¹⁰⁰⁰

Wan ew li hêstirekê siwar kir, leşker jî siwar bûn û ew birin ku çawa gihan raserî Dimyatê, Misilman hilkişiyar ser sûrên wê, dest bi xwendina tehlîl û tekbîran kirin û ji her hêlê ve zikrê Xwedê û Resûlê wî hat kirin. Ew Frengên ku li Dimyatê mabûn bi qasî ku dikaribûn hilgirin, bi qumaş ve derketibûn, çûbûn keştîyan û Misilman jî ketibûn nav berazazan û ew dikuştin û belkî jî ji bo ku tadeyî bidin Frengên ji Dimyatê derketî. Gava Frensîs Misilman li Dimyatê dîtin ew ji tirsra behitî û rengê wî qulipî, zer bû, lê ew di destê Misilmanan de girtîbû û texmîn dikir ku ew tu carî wî bernadin. Mîr Hisamedîn ji Melik Mu'iz re got: “Armanca me ku sitandina Dimyatê bû,

⁹⁹⁹ Piştî destdanina Melik Nasir Yûsuf ser Dimeşqê û derxistina desthilatê ji destê Şecer ed-Durê, Serdar Ezedin Aybeg bi Melik el-Mu'iz hat bernavkirin. Bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/140, Eb ul-Fîda, *Muxteser*, 2/289-92, 297.

¹⁰⁰⁰ Ji bo axaftina Mîr Hisamedîn bi Qiral Luis re, bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/133-34.

pêk hat, lê tu qet destûra berdana vî qralî nede, çunkî ev merivekî mezin e û min yekî ku ray û tevdira wî ji ya vî rasttir be nedîtiye.” Melik Mu’iz jî got: “Ev desthilata min a pêşî ye û min jê re sond xwariye; ez baş nabînim ku pê re bêbextî bikim.”

Frengan jê re şêneyeke mezin ku perdeyên etlesî yên honayîyê bi zincîrên rengzêrîn li ser bûn, anî. Wî xatir ji Melik û serdarên mezin xwest, lê hê jî ji tirsra rengê wî zer bû. Dema ew li şênîyê siwar bû, wan [heya ku ji wan hat] hijbirî ew dahfand ku berbiçav te digot qey ew di avê de difiriya, gava ku gihîşt ava şor [tirsra wî ji ser rabû] ew vegeya ser rewşa xwe ya hercarîn û got: “We sonda xwe şikand û qumaşê ku hevalên min ji Dimyatê deranîbûn talan kir, we hinek ji wan [hevalên min] û berazan jî kuşt.” Lê wî ew dînarên ku biryar li ser hatibû dayinn, neşand.

Mîr Hisamedîn got wî hejmara leşkerên ku pê re ji deryayê derketibûn, pirsîye û wî jî gotiye: “Bi min re heft hezar û pêncsed siwar û sed û sih hezar jî şerkarên belavbûyî hebûn, ji bilî bazirgan, kole û tîmên keştiyan û cihgirên wan ku berê hejmareke siwaran ya ewqas pir heya niha bi tu qralên Frengan re derneketiye.”

Misilmanan Dimyatê teslîm girt û Melik Mu’iz û leşker zivirîn Qahîreyê; Melik Mu’iz li Keleya Cebel/Çiya¹⁰⁰¹ daket, lê statuya Mîr Farisidîn Aqtay¹⁰⁰² xurt û desthilata wî zêdetir bûbû. Wî jî mal da û hemî hêza Behrîye û ya memlûkên mîran hemla xwe dan ser ta ku belkî desthilata wî ya nihênî ji ya Melik Mu’iz derbas bû.

Melik Mi’ezem berê Muxîsê¹⁰⁰³ kurê Melik Adil ku temenpiçûk bû, şandibû keleya Şewbekê û ew lê dabû girtin; ew weha girtî lê ma heya ku tiştê em dê bibêjin qewimî.

¹⁰⁰¹ Keleya Cebel (Çiya) ku li ser fermana Selahedinê Eyûbî ya sala 572/1176’an bi serpereştiya Behaedîn Qereqûşê Tewaşî hatibû avakirin û dû re bûbû saraya deshîltdariyê; ew keleyeke ser çiyayekî ye ku digihîje çiyayê Miqetemê û dikeve raserî Qahîre, Mîsir, Nîl û Qerafeyê. Qahîre dikeve hêla wê ya deryayê û bajarê Mîsrê Qerafeya Mezin û Birk el-Ceyş jî li pêşberî wê dimînin, Nîlê mezin jî li rojavayê wê dimîne û çiyayê Miqetem jî ji hêla rojhilat ve li pişt wê dimîne. Meqrîzî, *Xîtet*, 3/327

¹⁰⁰² Serdar Farisidîn Aqtay ji bo mayîna Melik Eşrefê kurê Melik Mesûdê Eyûbî li ser desthilatê han dida da hikim neketa destê Melik Mu’iz û dû re tiştê bivaya ji xwe re tamam bikira. Jixwe ji bo vî karî jî ji ber bûyerên Mîsrê û dijrabûna li hember Eyûbîyan li hêla Şamê û têkbirina wî ya serihildana Se’îdê ya sala 651/1253’yan jî hêza wî xurt bûbû û payeya wî bilind bûbû. Ji bo agahiyên bêhtir li ser kuştina wî bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 289-290; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 164; Ibn Wasil, b. n., 6/178; Dewadarî, *Kenz*, 7/385, 8/24-26; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/327-329; Ibn Kesîr, b. n., 13/197; Ibn Texreberdî, b. n., 6/333, 7/10.

¹⁰⁰³ Ew Fethedîn Melik Muxîs Emer ibn Melik Adil Ebû Bekir Mihemed ibn Eyûb ibn Şadî bû ku Bedredîn Sewabê Salihîyê cihgirê Melik Salih yê Kerekê û Şewbekê piştî mirina Melik Mi’ezem ew berdabû û Kerekê dabûyê û lê mabû heya ku Melik Zahîrê Bindeqdarî ew girtibû. Bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/360-361; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/327-329; Ibn Texreberdî, b. n., 7/41; Dewadarî, b. n., 7/385, 8/13; Yûnînî, *Zeyla Mîratê*, 2/297; Henbelî, *Şîfa*, r. 431-432.

Ji Helebê Kemeledîn ibn el-Edîm¹⁰⁰⁴ û Şehbedîn ibn Ferec bi qasidî ji Helebê ji bo Melik Mi'ezem gihabûn Mîsrê, lê wan dît ku kar lê fewitî ye. Melik Mu'iz qedrê wan girt, ew xelat kirin û ew bi rê kirin. Melik Mu'iz yekî ku cihgiriya wî bike jî şand Dimeşqê da xelk ji Banûya Şecer ed-Dur û jê re sond bixwe; ew [Dimeşqî] pêşî rawestiyar lê dû re sond xwarin lê ne li gorî ku dihat xwestin.¹⁰⁰⁵

Agahiyên bûyera ku hatibû serê Melik Mi'ezem li welatan belav bû û xelk xemgîn bûn. Mîr Hisamedînê Qeymerî li Helebê di ber xizmeta Melik Nasir de bû ku bi mîrekên Qeymerîyan yê Dimeşqê re, mîna birayê wî Diyaedîn Musik, birazîyê wî Nasiridîn û kurê wî Şehabedîn û yê din xeberda û li hev kirin ku Dimeşqê bidin Melik Nasir. Melik Nasir yekî pêbawer, ji wan re şand û Melik Nasir digel Mîr Şemsedîn Lu'lu' û Melik Salih Îsmail¹⁰⁰⁶ bi leşkerê Helebê ve çûn û gihan Qarayê.¹⁰⁰⁷ Lêbelê Mîrên Qeymerî ji Tirkên Dimeşqê ku mîrê çek û cebilxaneyê, yê Mihemedî, Hemewî, Şeqîrî, Fexredîn Caşnegîr, Risasî û serdarên din yê Salihî jî di nav wan de bûn tirsîyan ku dekekê li wan bikin. Çunkî ew li hev civiyabûn û ji ber vê jî mîrekên Kurdan ji bo canê xwe ji wan tirsîyan û dijî wan derketin.

Hingê cihgirê siltanîyê li Dimeşqê Mîr Cemaledîn ibn Yaxmûr bû, dema dît ku ew weha li ber hev in, rabû ew li hev civandin, navbera wan çêkir û wan ji hev re da sondê û li ber her yek ji deriyên Şamê mîrekî Kurd û yekî Tirk danî. Li ber deriyê Cabîyeyê Mîr Nasiridîn Qeymerî û Mîr Fexredînê Sîlahdar bû, li ber deriyê Piçûk Mîr Diyaedînê Qeymerî û Şeqîrî/Şuqeyrî bû û li ber deriyên din û li ser bircan jî weha kir û ji Melik Mu'iz re xeber şand û ew li ser hatina Melik Nasir heya Qetîfeyê bi leşker ve agahdar kir.

Mîrên Qeymerî jî teşrîfdarê Mîr Nasiridîn, Bedredîn Xizirê kurê Cûdî bi nihênî bê ku tu kes ji afirandiyên Xwedê pê zanibe, şand cem Melik Nasir û

¹⁰⁰⁴ Ew Kemeledîn Emer ibn Ebd el-Eziz ibn Edîmê nivîskarê kitêba bi navê *Zibdet ul-Xeleb min tarîxî Heleb* û yê din e ku yek ji serekên navdar û zanayê bi navûdeng yê Helebê bû, lê piştî hatina Moxolan çûbû Mîsrê û bûbû serekê koma Henîfîyên Mîsrê. Bnr. Yaqût, *Mu'cem el-Udeba*, 16/5-57; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 331; Ibn Wasil, b. n., 6/347-348; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/326-27; Ibn Kesîr, 13/176; Ibn Texreberdî, b. n., 7/183; Yûnîni, b. n., 2/1177-179.

¹⁰⁰⁵ Emîr Cemaledîn Yaxmûrê cihgirê Siltan yê Dimeşqê û mîrekên Qeymerî yê li Şamê jê re sond nexwarin û ji bo şaşiyên wî ew tawanbar kirin. Ji bo agahiyên bêhtir bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/135-136; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/288-289; Ibn Kesîr, b. n., 13/135.

¹⁰⁰⁶ Ew Melik Salih Emadedîn Ebu l-Ceyş Îsmail ibn Melik Adil Ebû Bekir Mihemed ibn Eyûb ibn Şadî ku li Ba'albek, Busra û Dimeşqê desthilatdarî kiribû. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 286; Ibn Wasil, b. n., 6/165-67; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/292; Ibn Kesîr, b. n., 13/135-136; Ibn Texreberdî, b. n., 7/8-9; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 163.

¹⁰⁰⁷ Qara devereke ku dikeve ser rîya navbera Hîms û Dimeşqê. Yaqût, b. n., 4/334

jê sozê pêbawer yê ewleyîyê sitand bi şertê ku [têra] hêza dused siwarî [mîrgeh/mal] bide Mîr Dîyaedîn, ya dused siwarî jî bide Mîr Nasiridîn, ya sed û pêncî siwarî jî bide Şehabedîn ibn Hisamedîn, ya sed siwarî jî bide Bedredîn Xizirê kurê Cûdî, ya sed û bîst siwarî jî bide Mîr Şehabedîne birayê Nasiridîn û her weha yê din jî [ku li ser vê li hev kirin].

Melik Nasir çû heya Qesîreyê, dû re çû Darîya û yekşema Rebielaxerê avête ser Dimeşqê. Jixwe berê li Dimeşqê biryar hatibû dayîn ku gava êrîş bê ser wê dê serdarên Tirk derkevin dervayê bajêr û bi wan re şer bikin da nehêlin nêzikî sûran bibin. Îcar dema êrîş di roja ku me got de hat ser wan Tirk li gor biryarê derketin û Helebî jî çûne ser wan û ew bi hev ketin, gelek şer û kuştin çêbû û telpên Helebîyan dane pey wan heya ku wan ajotin sûrên bajêr. Dema ew zivirîn û berê xwe dan ber bi bajêr ve da wan têxin pişt xwe tîr û kevir ji sûrên bajêr hatin wan û li wan kirin gazî: “Heya kû derê ji we re ey xwîn mijên mîna zêlûyan?” Û pê re jî diruşmên “Melik Nasir serkeftî ye!” bang kirin.¹⁰⁰⁸

Şuqeyrî/Şeqîrî li ber Derîyê Biçûk bû û bi hevrêyên xwe re neçûbû şer, Dîyaedîne Qumeyrî xwe avêt ser, ew girt û qeflên Derîyê Piçûk şikand û ew vekir. Mîr Nasiridîne Qeymerî jî li Derîyê Cabîyeyê wisa kir û Helebî ketin bajêr; piştî ku Mîr Cemaledîn ibn Yaxmûr kete bajêr, derîyên wê hatin radan ku hingê Micahîdedîn Îbrahîm ibn Edîna es-Sewabî jî li wê de bû. Xaniyên serdarên Tirk û mal û heremên wan digel xaniyê Mîr Cemaledîn ibn Yaxmûr hat talankirin ta ku guharên guhên jinan jî hatin derxistin. Wan tiştên herî kirêt kirin û rûyên Kurdan li her derî reş kirin ta ku Melik Nasir şand ser wan, nehişt talanan bikin û meriv danîn ber derîyan da nehêlin Helebî têkevin Dimeşqê. Wî Mîr Seyfedîn ibn Sebre kir walîyê Dimeşqê û serdarên Tirk girt ew birin li keleyê desteser kirin, dû re şand pey Mîr Cemaledîn ibn Yaxmûr û Micahîdedîn Îbrahîm da keleyê teslîmî wî bikin. Dema Cemaledîn ibn Yaxmûr derket cem, serê pêşî wî ji tirsê Qeymerîyan ew qebûl nekir.

Heçî Melik Mu'iz jî gava nameya Mîr Cemaledîn Yaxmûr ya ghişîna Helebîyan bo Dimeşqê gihayê, mîrek vexwendin keleya Qahîreyê, bi wan şewirî û bi hev re biryar dan ku nijdeyekê ji bo deh rojan bişînin Dimeşqê da

¹⁰⁰⁸ Li ser ketina Melik Nasir ya Dimeşqê bnr. Sibî ibn Cewzî b. n., 8/779-780; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 161; Ibn Wasîl, b. n., 6/137-138; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/289; Ibn Kesîr, b. n., 13/135.

keşfa wê bikin. Wan ferman li çawîşan (serkarên leşkerî) kir ku gazî nijdeyek leşker bikin da esirkîyeke zû bê birina barê giran derkevin rê.

Mîr Seyfedînê Qeymerî ji wan re got: “Ger hûn min bi tiştê ku kurapên min li Dimeşqê kirine tawanbar bikin a niha min bigirin, çunkî ez dizanim ku pismamên min Dimeşqê teslîm kirine.” Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî got: “Ez baş dibînim ku hûn di vê tevgerê de hêdî bikin, çunkî leşkerê we yê Dimeşqê jî bi hejmar weke yê Helebê ye û zêdetir jî û ger sêqatên wan jî hebin nikarin Dimeşqê dorpeç bikin. Di van rojan de dê agahiyên ser rastîya wê bigihîjin we, vêca ger leşkerê Dimeşqê pêkve hevkar bin û li nik wan tevlihevî tunebe, Helebî tu carî nikarin herin ser [Dimeşqê]. Em texmîn dikin ku ew bi hevkarî daketine ser, nexwe ma qey dibe ku li cihekî weke Dimeşqê sê hezar leşker hebe û bi sê hezaran herin dora wê bigirin. [Ji ber vê jî] ya baştir ew e ku hûn bisekinin heya ku agahî li ser mezinayîya rewşê bigihên we, îcar ger gihîştina Helebîyan li ser hevkarîyeke navbera wan û leşkerê Dimeşqê be hingê rewş ji dest çûye û tu fêde di çûna me de nîne. Lê ger li wê derê yekîrî çênebûbe tu hêza wan ya ku karibin nêzikî Dimeşqê bibin tune û ku çûbin jî bêguman leşkerê Dimeşqê û xelkê wê dê derkevin herin wan û bidin ser pişta wan ta ku têkçûyî [birevin] herin.

Hişmendên wan ev fikir qenc dît û çûna ber bi Dimeşqê ve betal kir, hê dû roj neçûbûn nûçe hatin ku Qeymerîyan Dimeşqê teslîmî Melik Nasir kiriye û ew tiştên ku me li jor got hatiye serê Tirkan. Hingê Melik Mu'iz Mîr Farisidîn Aqtay û komek behrî şand ku Mîr Seyfedîn Qeymerî, mîrên Kurdan yên din, zarûyên xelkê û hinek jî ji giregirên hêza taybet (helqeyê) girtin û ew avêtin zindan û bîran, ji bilî Mîr Hisamedîn ibn Ebû Elî. Ji ber ku wan bi êminî û tirsinakîya wî û cihê wî yê qedirgiran li cem Melik Salih zanîbû, ew derneketin pêşberî wî û [di ser re jî] Melik Mu'iz Farisidîn Aqtay şand cem, dilê wî xweş kir, ew xelat kir û hezar dînar jê re şand.¹⁰⁰⁹

¹⁰⁰⁹ Li vê derê diyar dibe ku gelşa navbera Kurd û Tirkan berdewama gelşa navbera wan bû ku piştî sala 564/1168'an dema wefata serekleşker û wezîr Esededîn Şêrkoh li ser wezirtiyê derketibû û di encamê de Selahedîn bûbû wezîrê Dewleta Fatimî li Misrê. Çawa dixwiyê heman gelş careke din bi awayekî dijiwartir rûdabû. Îcar tevgera Hisamedîn ibn Elîyê Kurdî yê Hezbanî li ser tevger û şewra kolemanan ji xwe diyar bû ku wî digel ku karibû wan asteng bike ji lê tu lebt jê derneketibû ku ji ber wê jî li vê derê jî Mu'iz Aybeg jê dixwest ku hê bêhtir lê ewle bibe, heta belkî dixwest ku wî bikişîne hêla xwe da pê xurtir bibe û tiştê bixwaze bike. Lê belê li hêla din jî çawa ji gera bûyeran jî dixwiyê rewş çî di nav xelkê de be û çî jî di nav hêzên leşkerî de be her di lehê malbata Eyûbîyên Kurd de bû ku herkesî ew xwediyê mafê hikim û desthilatê didit û ji xwe dijberiya navbera hêzên Memlûkî bi xwe jî li fêdeyê wan bû.

Lê ya rastî kêmasî di nebûna kesayetiyeke Eyûbî ya serokatîyeke saxlem de hebû ku karibe siyaseteke bi zaneyî û pêşengîyeke şarezayî xurt bimeşîne. Lê piştî destdanîna Melik Nasir ya ser Şamê û hinek girtin û berdanên li

Heçî Melik Muxîs ibn Adil e ew koma ku ji bo Şewbekê hatibû şandin bi Tewaşî Bedredînê Sewabî yê cigirê Kerekê re li hev kirin û ew birin Kerekê. Ew [Tewaşî] çû pêşwazîya wî, Kerekê digel malê tê de dayê ku di gencîneya wê de pêncsed hezar dînarê misrî hebû. Ew ji bi direfşan û alayên siltanîyê ve pê re siwar bûn ku digel temenê xwe yê piçûk jî pê re xîreteke mezin hebû û hejmareke pir jî li cem bûn.

Melik Mu'iz serdar û helqe kişand Xezeyê û li qeraxê Saihê daketin, lê di nav wan [Mu'iz û serdaran] de dijberî derket û bûne yek ku bişînin Melik Muxîs ji Kerekê binin û li Misrê bikin siltan. Ev yek jî bi hevkarîya mîrên mezin yên mîna Tewaşî Şehabedîn Reşîd, Xass Turk û çel serdarên din digel koma helqeyê pêk dihat ku ji bilî hêza Behrîye û mêrxasên Melik Mu'iz tu kes ji dervayê vê hevkarîyê nemabû.

Lê belê ew xwedî daxwazîyeke xurt û xîreteke zêde bû ku dest bi belavkirina mal kir û gelek pere rêtin ta ku komeke pir ji serdaran û gelek kes ji hêza helqeyê lê veşerîyan û dû re jî gelek ji hevalbendên serdaran jî gihanê. Gava Tewaşî Şehabedîn Reşîd û Xasse Turk ev yek dît û ji hinek kesên hindik pê ve tu kes bi wan re nema, ew ji xwe tirsîyan û berê xwe dan Kerekê û xwedîyê wê ji bo Misrê tima kirin. Ew rabû mal da û xelkê ji Dimeşq û Misrê qesda wî kir, wî xizmetkar girtin, lê gencîneyên wî qedîyan û bi kêrî tu tiştî nehat.¹⁰¹⁰

Melik Mu'iz giha Mîr Cemaledîn Necîbî û Cemaledîn Eqîşê Ecemî, heşt rojan dîwarek li hemberî wan çêkir ta ku ew vegirt. Wî di kêlîka dawî de Necîbî dît, lê ew berda û jixwe Cemaledîn Eqîşê Ecemî jî miribû.

Tê (di vê sala 648/1250'î) de Melik Mu'iz Îskenderîyeyê bi mîrgehî da Farisidîn Aqtaş ku wî jî xuyê xwe lê xweş kir û ji bazirganên ku dihatin wê derê re dadimendî kir. Wî sed siwar ji mezinên helqeya Kurdan bi nanê wan

Dimeşq û Qaireyê hingê paxav kirin û têgihan ku bi jinekê ev kar nameşe, divê mêrekî xwedî gotin û şareza bi wî karî ve rabe û li ser vê desthilat ji Şecer ed-Dur hat sitandin û bo Melik Mu'iz hat dayin û dû re jî bi yekdengî biryar dan ku yekî ji malbata Eyûbî rakin ser hikim û hemî têkevin ber fermana wî. Wan biryar li ser Melik Eşref Mizaferedîn Mûsa ibn Yûsuf ibn Mihemd Ebû Bekîr ku hêj zarok bû da û Ezedîn Aybegê Tirkmanî ji kirin Atabegê wî. Jixwe armanc jî digel tiştên me got ew bû ku navê siltanîyê li ser Melik Eşref be, lê ew bi xwe karûbarê desthilatê bixin destê xwe û bi navê wî bixwin. Ibn Wasil, b. n., 6/141-142; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/288-290; Dewadârî, *Kenz*, 8/13-14, Yûnînî, *Zeyla Mîr'atê*, 1/55; Ibn Xeldûn, *Tarîx*, 5/809; Henbelî, *Şîfa*, r. 450; Hesneyanî, b. n., r. 178-195.

¹⁰¹⁰ Li ser handana Melik Muxîs ya veşerandina Misrê û têkçûna wî bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 286; Ibn Wasil, b. n., 6/142-143; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/289-303; Dewadârî, *Kenz*, 8/30; Ibn Texreberdî, 7/19-20; Henbelî, *Şîfa*, r. 450.

ve dayê, lê ew ditirsiyan ku ew nanê wan bibire û bide koleyên xwe. Bes wî qencî bi wan kir, ew xelat kirin, zêde qedrê wan girt û qedrê behrîyeyan jî bilind bû, hêza wan xurt bû û ew ber bi jor ve hilkişiyên û Melik Mu'iz jî ew xweş birêve dibirin.

Melik Nasir jî qencî bi gelê Dimeşqê re kir, mezinên wê xelat kir û karûbarên wî jî ew çend bi Şemsedîn Lu'lu' ve girêda ku qet nikaribû ji dîtina wî derketina, lê Melik Nexweş ket û ji bo paqijiya hewayê wê rabû çû el-Mezeyê.

Wî xwedîyê Kerekê Melik Nasir Dawidê kurê Melik Mi'ezem girt û ew şand Keleya Himsê û ew lê da girtin.

Heçî Melik Salih Îsmail e wî hêvî dikir ku gava Melik Nasir Dimeşqê vegire dê Busra, Sewad û cihên ku berê yên wî bûn lê vegehrîne, lê wî tu der nedayê û ji ber vê dilê wî sekinî.

Mîr Şemsedîn Lu'lu' girîngî da çûna ser Misrê û vegirtina wê ku ji bo vê jî leşker civand û hawar xwest, kurê xwedîyê Mûsilê bi leşkerê bavê xwe û yê Mêrdînê ve, Eşrefê xwedîyê Tilbaşerê jî digel hawara Hemayê gihanê û ew bi leşker ve derket û qesta Misrê kir. Ew giha Xezeyê, komek ji mîrekên Misrê û helqeya wê jî gihanê û ew jî ket Remleyê ku fermandarî tev di destê Şemsedîn Lu'lu' de bû û texmîn dikir jî ku Misir di destê wî de ye û tu asteng jê re nîne.¹⁰¹¹

Lê belê leşkerê Misrê jî derket û li qeraxê daket û Melik Mu'iz jî ji xwe re li keleya Qahîreyê bû ku leşkerê Misrê bi hev ketin û bûn perçe perçe. Xelkê texmîn dikir ku Melik Mu'iz ji Qahîreyê dernakeve û ger sê rojên din jî dereng bimana dê bêhtirê xelkê biçûya cem Melik Nasir û welatê Misrê dê bê şer û pevçûn bispertina wî.

Gava ev yek giha Melik Mu'iz wî berê xwe da qeraxê ku leşker çû pêşîya wî û wî jî ew xelat kirin, çav dan wan, pîr mal li wan belav kir û bi şev li ber rohnîya momê nefeqe da heya serê sibe ku çekên wî ji li ber bûn. Wî leşker li

¹⁰¹¹ Li ser vê êrişê û encama wê ya xerab î nedipayî, bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/780-781; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 286; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 161-162; Ibn Wasil, b. n., 6/154-165; Dewadarî, *Kenz*, 8/16-17; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/291-292; Ibn Kesîr, b. n., 13/136; Ibn Texreberd, b. n., 7/19-21; Hesneyanî, b. n., 201-204.

gor rêza cengê li hêla rast û navendê telp bi telp rêz kir, lê nûçe gihayê ku leşkerê Şamê qesta riya Xeşebeyê¹⁰¹² kiriye. Wî mebesta wan fahm kir û çû li qilîçê avê yê navbera Ebase û Xeşebeyê daket. Leşkerê Şamê li Kera 'ê¹⁰¹³ şeva xwe derbas kir û Melik Mu 'iz jî bi leşkerê xwe ve li ber Qilîçê ku ji ava Nîlê zêde bûbû, şeva xwe derbas kir. Her yek ji wan li cihê xwe û çekkirî heya roja pêncşema heftê zilqadeyê ma, lê nîvrokî leşkerê Şamê berbi armancê ve siwar bû, daholên Melik Mu 'iz jî lê ketin û ji bo cihê armancê siwar bûn.

Mîr Şemsedîn Lu 'lu ' giregirên helqeyê û yên ku bi çelengiyê navdar bûn bi qasî hezar kesî girt û di sancaqiyê de rawestîya, Melik Nasir jî bi hinek kesên hindik ve di bin sancaqan de ma û pê re jî Melik Salih Îsmail, Mucîredîn û Teqyedînê kurên Melik Adil û hêzeke hindik ji ixtiyarên helqeyê û koleyên wî diman.

Herdu sipah çûne hev û li hev qelibîn, Mîr Şemsedîn Lu 'lu ' digel yê bi xwe re çû ser sancaqdarîya Misrîyan û ew hemî şikandin, lê weha qewimî ku Melik Mu 'iz ne li pêşberî wî bû. Mîr Şemsedîn Lu 'lu ' sancaqdarîya Misrê û helqeya pêşberî xwe girt û çû û herweha hêza rastê Melik Nasir û ya çepê wî jî êrîşî ser rastê Misrîyan û çepê wan kirin ku tu şop ji wan nema û bi pîstirîn awayî şikiyan û heya Ebaseyê dan dû wan.

Ji bilî Melik Mu 'iz ku xwe ragirt û pê re jî ji sed siwarî kêmtir mabûn, ew bi wan ve çû û rastî Melik Nasir hat ku li bin sancaqa xwe bû û ji bilî kesên me got û hinek xweyşayîk¹⁰¹⁴ û nivîskar pê ve tu kes li cem tunebû. Ew çûne ser heya ku şûr gihan berê û ew bêgav ma ku bi Bedredîn Tîdmir Ehwesê 'Ezîzî û Newfelê Zebîdî re reviya û wan jî da pey û dest danîn ser sancaq, gencîne û malê wî yê giran hemî.

Komeke pir ji Tirkên ezîzî,¹⁰¹⁵ nasirî û yên behrî gihîştin Melik Mu 'iz, Melik Eşrefê kurê xwediyê Himsê, Melik Mi 'ezem û Nisretê kurên Selahedîn dîl bûn. Sadedînê Himeydî, Hisamedîn ibn Merzuban û Esed/Şêr

¹⁰¹² Xeşbe destpêka navrasta herêma Misrê ye û xelaseka herêma Şamê ye ku di navbera wê û Fîstatê de sê qonax in. Yaqût, b. n., 2/415.

¹⁰¹³ Ker 'a dikeve navbera Ebase û Sedirê. Meqrîzî, *Silûk*, 1/375, not 1.

¹⁰¹⁴ Mebest jê şêx û zana û qazî ne ku bi şayîk û tac û şemil digerin.

¹⁰¹⁵ Ezîzî nisbeta bi bal Melik Ezîz Mihemedê bavê Melik Nasir Yûsuf e ku piştî mirina bavê wî ya sala 634/1236'an çûbûn ketibûn ber xizmeta wî. Bnr. Ehmed Mixtarê Ebadî, *qiyam dewl el-Memalik fi Misr we ş-Şam*/Rabûna Dewleta Koleman li Misrê û Şamê, r.126, not 2; Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/782; Ibn Wâsil, b. n., 6/158, 160, 162-163; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/291; Dewadarî, *Kenz*, 8/17.

Îsayê Himeydî jî hatin kuştin û Melik Mu 'iz bi hêzeke hindik ve vegeriya ku leşkerê wî hemî şikiyabû, lê Farisidîn Aqtay jî pê re mabû.

Helebî bi pey Misrîyan ketin heya Ebaseyê û alaya Melik Nasir li ser azan-geha Ebaseyê çikandin, serdarên Melik Nasir li Ebaseyê daketin, kon vedan, xwarin pahtin, cih girtin û li hêvîya ku Melik Nasir jî here bigihê wan, man.

Melik Mu 'iz vegeriya lê nizanibû bê bi kû ve here û leşkerê Helebê jî bi qasî çar hezar kesî li çepê wî bûn, ku bi hev re li ser sifran civiyabûn. Vêca dema Şemsedîn Lu 'lu' û Diyaedîn Qeymerî ku bi wan re hêzeke hindik mabûn, bi nûçeya têkçûna Melik Nasir û tiştê ku Melik Mu 'iz û behrîyeyan kiribû hisîyan, ew çûn ser Melik Mu 'iz ku pê re bi qasî sed siwarî hebûn, lê ew yekî mêrxas bû, fikar ji tu kesî nedikirin û ew hesab nedikirin.

Çendî ku leşkerê Helebê bi hêzeke zahf ve li hêla wî ya çepê bû jî lê wî kes bi xwe re nebîr û ew bi wê hêza xwe ya hindik ve çû wan ku pêşî ew ji ber wan şikiya, lê dû re li wan vegeriya. Diyaedînê Qeymerî xwe kir pir, lê di cih de mir, wan Mîr Şemsedîn Lu 'lu' jî xist û bi qirika wî girtin, ew peya anîn ber destê Melik Mu 'iz. Wî berê xwe neda wan ku hingê Mîr Hisamedîn ibn Ebî Elî jê re got: "Ey Mezinê me ev ixtîyarekî ku heqê wî li ser Îslamê heye, ji bo spasiya vê rojê jî bila bexşandî be." lê di cih de li stuyê wî dan.

Dû re Melik Salih Îsmâil dîtin çûne cem, ger bixwesta ku wî bişikêne dê biçûya, lê mebesta wî tiştêkî din bû û çû hêla Melik [Mu 'iz], ew çûn li Ebaseya ku diket çepê wan daketin û sibehê çûne Bilbîsê, lê daketin û dehlîzên xwe vedan.

Dema nûçeya têkçûnê gihîşt Qahîreyê û behrîye û leşkerên têkçûyî jî roja inê gihanê xelkê li kele, Qahîre û Misrê kirin gazî û gotin: "Melik Nasir serkeftî ye."¹⁰¹⁶ Mîr Seyfedînê Qeymerî, Mîr Cemaledînê Necîbî¹⁰¹⁷ û serdarên din ji bîrê berdan, çekên xwe girtin û çî kesên ku li keleyê bûn ji Melik Nasir re sond xwar; bi navê wî li kelê û li hemî mizgeftên Qahîre û Misrê xutbe hat

¹⁰¹⁶ Heçî Eyûbî qet ranediwestîyan û her beşdarî xurtkirina Misrê dibûn, ji bo agahiyên zêde bnr. Ibn Texreberdî, b. n., 7/8-9; Gibb Hamilton, Saladin, r. 232; Dema yê nêkçûyî di 11'ê adarê de ketin Misrê roja inê bû ku lê xutbe li ser navê Melik Nasir hat xwendin. Ibn Emîd, *Exbar*, r. 163; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/292.

¹⁰¹⁷ Ew Mîr Cemaledîn Aqûşê Necîbîyê Salihî bû ku yek ji memlûk û serdarê Melik Salih bû û piştî wefata wî kurê wî Torînaş/Toranaş ew danibû cihê Mîr Hisamedîn ibn Ebû Eliyê Kurd. Ew piştî ku desthildariya Misrê giha-bû Eb ul-Feth Bibîrsê Memlûkî ketibû ber xizmeta wî û di vegirtina Qeysariyê de yek ji wan serdaran bû ku ji ber mêrxasîya xwe di cengê de hatibû perûtkirin. Dewadarî, *Kenz*, 7/381, 8/113.

xwendin. Wan li defa mizgînîyê xist û Emîn ed-Dînê/Emîn ed-Dewleyê wezîrê Salih Îsmail û Nasiridîn Yaxmûrê ustadarê wî li ber menesatîrê rûniştin û xelk jê [Melik Nasir] re dane sondê.

Heçî Seyfedînê Qeymerî yekî hişmend bû ku çawa ji birê hat berdan, rabû yekser çû saraya Şecer ed-Durê û ya jina Melik Mu'iz, selam ji wan re şand, dilên wan xweş kir û li pêwîstîyên wan pirsî. Serdarên din jî çekên xwe hilanîn û li ser birca li ber derîyê keleyê rawestîyan, wan defên mizgînîyê gerandin û diruşmên Melik Nasir qîrîyan. Wan çî behrîyeyê şikiyayî didît ku di ser wan re derbas dibû, wan lê dikir gazî, ew dibirin ser kevirên qeraxê, ew ji hespê wî dadixistin, tazî dikirin û ber bi karekî ku hesabê encama wê nedikirin ve diajotin. Wan ji keleyê kaxez di bin baskên teyran/kevokan de ji Melik Nasir re şandin Birca Bilbîsê ku naveroka wan ev bû: "Herdu koleyên te Eb ul-Hesenê Qeymerî û Eqîşê/Aqûşê Necîbî erdê radimîsin û pîroz dikin ku me ji mezinê xwe Siltan re xutbe xwendîye û gencîne û mal parastîye."

Hingê Melik Mu'iz jî daketibû Bilbîsê û li cem wî ji Behrîye û leşkerê Misrê bi qasî pêncsed siwarî pê ve tu kes nemabû, lê li Bilbîsê ji leşkerê Helebê ji hezar siwarî bêhtir mabû. Melik Mu'iz jî di dehlîza ku li pişta Bilbîsê danîbû rûniştibû û Melik Salih Îsmail, Hisamedîn ibn Ebû Elî, Farisidîn Aqtay jî li cem bûn. Dema ew bi nameya Seyfedîn Qeymerî û Necîbî ku ji Melik Nasir re şandibûn hisîyan rabûn siwar bûn û çûn Qahîreyê.

Heçî ew mîrên navbihurî ku ji keleya Çiya hatibûn berdan û tiştên ku me got kiribûn, hê piştî esirkîya roja ku tê de li ser navê Melik Salih xutbe dabûn xwendin, bihîstin ku bûyer berevajîyê zanîna wan e. Ew pê hisîyan ku behrîyeyan Melik Nasir têk biriye, Melik Salih, Eşrefê xwedîyê Himsê, Melik Mî'ezem û Melik Nusretê kurên Selahedîn dîl bûne û Tac ul-Milûkê kurê Mî'ezem hatîye kuştin û ji mîrekan jî Hisamedînê Qeymerî, Diyaedînê Qeymerî, Se'dedînê Himeydî û Mîr Şemsedîn Lu'lu' jî di nav kuştîyan de ne. Komek ji leşkerên Helebê yên Ezîzî yên mîna Îduxdî (Îyî Doğdu), Şemsedîn Eqîşê Berlî û hinekî din jî pê re gihane wê derê, hingê ewên [ji zindanê berdayî] rabûn zivirîn cem serdarên ku ew berdabûn û wan jî ew zivirandin birê.¹⁰¹⁸

¹⁰¹⁸ Li gor ibn Wasil ku hevdemê bûyerê bû, ev xeribtirîn û ecêbtirîn bûyer bû ku di tarîxê de tiştîkî weha neqewimibû, çûnkî hinek ji leşkerên herdu sipahan serkeftî bûn û hinek ji têkçûyî bûn û ji herdu beran yên serkeftî têkçûyên bera din talan dikirin. Bnr. Ibn Wasil, b. n., 6/161; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 163.

Melik Mu'iz giha [Qahîreyê] di navbera herdu sarayan de derbas bû û Salih Îsmâil jî li kêleka wî û sancaq/direfşa Melik Nasir jî pê re serberjêr bû. Wî sancaq li Derîyê Zewîletê serberjêr daleqand û kete keleyê û Melik Salih jî daxist cem zaruyên wî ku ji dema Melik Salih Necmedîn ve heya hingê girtîbûn. Giregirên behrîyan ku roja têkçûnê reviyabûn, çûbûn heya Se'îdê, wî meriv şandin pey wan da mizgînî bidin wan û wan vegehrîn.

Komek ji zarokên Behrîyan dema şikestinê çûbûn xwe avêtibûn Bihîtê¹⁰¹⁹ û cihekî din li rexê wê ku xelkên wan deveran wehşeteke nayê gotinê anîbûn serê wan. Melik Mu'iz yek şand ser wan ku ew talan kirin, xaniyên wan wêran kirin, hêzên wan dêrdexan kirin û komek ji wan xeniqandin. Wî Emîn ud-Dewleyê wezîrê Salih Îsmâil û Ibn Yaxmûrê Ustadarê wî jî li ber derîyê keleyê bi dar ve kirin.¹⁰²⁰

Heçî leşkerê Helebê dema Melik Nasir li ser Semûtê şikiya, ew bi hêza xwe ya pir ve li ser xwe man, xwe gihandin hevûdû û bi rîman dehlîzek danîn û Tac ul-Milûkê kurê Mi'ezem Torîşah/Tûranşah [li cihê wî] rakirin. Hingê Mîr Cemaleddîn ibn Yaxmûr jî wan re destnîşan kir ku ew zû [kinc û çekên xwe] wergirin û xwe bikin telp û herin Misrê ku nêrînan baş ya wî bû. Çunkî bi Melik Mu'iz re tu hêzeke ku şerê wan bike û nehêle herin nemabû û wî ji wan re got: “Leşkerên Misrê şikiyaye û belav bûye û em li vê derê heşt hezar siwarên xwiyaî ne ku welatê Misrê di destê me de ye. Gava em bimeşin tu kes li pêşberî me xwe ranagire, ger em têkevinê jî em dê Siltan bi sîlekanê bikujin û rûyê me jî dê li nik mezinê me û herkesên din spî bibe.” Helebî li ser vê yekê pê re nebûn yek û jê re gotin: “Em loma ji te nakin, hezkirina welat ji îmanê ye.” û berepaş vegehrîyan Şamê.¹⁰²¹

Ecêbtirînê tiştê ku qewimî ew bû ku herdu sipahan jî hevûdû talan kirin û vegehrîyan û talanê malê herdu sipahan jî giha gundî û koleyan. Çunkî koleyên leşkerê Misrê hespên xwedîyên xwe girtin û xulamên navmalê yên qesran jî sindoq vekirin, çûne Şamê û koleyên leşkerên Şamê jî wisa kirin û çûne Misrê.

¹⁰¹⁹ Bihît gundek e li hafa Misrê. Yaqût, b. n., 1/415

¹⁰²⁰ Li ser bûyera tohîlanîyê ku Melik Mu'iz pêk anî, bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/781; Ebû Şame, *zeyl*, r. 286; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 163; Ibn Wasil, b. n., 6/160, 164-66; Dewadir, *Kenz*, 8/17-18; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/291-292; Ibn Texreberdî, b. n., 7/7-10, 21-22; Henbelî, *Şîfa*, r. 414.

¹⁰²¹ Ger bi serketina dê biçûna Misrê û dest danîna ser ku bêparastin bû û kesî nehêle ji lê tunebû. Ibn Wasil, b. n., 6/160-161; Dewadir, *Kenz*, 8/18; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/291-92; Henbelî, *Şîfa*, r. 414.

Leşkerên Misrê tazî û şêlandî vegeŕîyan û hinek ji yên Şamî jî weha bûn, Qeymerî hatin birin ku cendekê Diyaedîn Qeymerî yê bêserî bi wan re bû û Hisamedînê Qeymerî jî birîndar û nexweş di mehafê de bû ku li Xezeyê wefat kir. Ew û birayê wî Diyaedîn li Qudsê hatin veşartin, Melik Nasir jî vegeŕîya Dimeşqê û mal belav kir, xizmetkar girtin û mîr û serdar û helqeyan ji her hêlê ve qesta wî kir.¹⁰²²

Muxîsê xwedîyê Kerekê bi Riknedîn Xassê Tîrk re leşker şand Nablusê û lê ma da Melik Nasir bi tiştê ku tê de ye bilebikîne, giringî bide mana leşkerê wî û wan li hev rast bike da ji belawelayiyê xelas bibin.

Melik Mu'iz pêşwazîyeke xweş li Cemaledîn Îduxdîyê Ezîzî û Şemsedîn Berelî kir û ew daxistin xaniyên mezin û hesp, mal û cilûbergên ku hêvî nedi-kirin, ji wan re bir.

Heçî Melik Emadedîn Îsmâil, ew demeke hindik li cem zaroyên xwe ma dû re ew birin birceke din ku ew bi şev hatin deriyên keleyê yê hêla Qerafeyê vekirin, Ezedîn Aybegê Rûmî bi komek Behrîyan ve girtin, bêyî ku tu kes pê bihise ew xeniqandin û veşartin, lê gora wî jî nedan nasîn.¹⁰²³

Me berê dîyar kiribû ku sala bûna wî şeşsed û sisê bû û ew yekî mêrxas, hişmend, xweyray û bîrewer bû. Ew nêzî xelkê û devliken bû, ji xwarin û vex-warinê û cilûbergên spehî hez dikir, ew ji çêşxweşk û tamxweşkan re bênefsê bû û ji xweşî û şadîmaniyê hez dikir. Di destpêka karê wî de bavê wî Melik Adil Busra û Sewadê dabûyê û Kerîmidînê Xelatî jî kiribû serkarê wî.

Birayê wî Melik Mi'ezem jê aciz bû û dilê wî bi ser birayê din Melik Ezîz ve bû, ji ber vê yekê jî ew ji Şamê derket û çû li Busrayê ma heya ku Melik Mi'ezem wefat kir û kurê wî Nasir Dawid ket ciyê wî ku hingê Melik Kamil û Melik Eşref dora Dimeşqê pêçan. Melik Eşref jî Salih baş didît, hemla wî li ser bû û kufîyê wî ji Ezîz diçû, ji ber vê jî dema Dimeşq kete destê Melik Eşref ew jî çû ber xizmeta wî, wî ew kir serekleşkerê xwe û ew şand ser Ba'albekê ku çû dora wê pêça û ew ji Melik Emced sitand.

¹⁰²² Tiştê ku li Ebaseyê qewimî ne dawîya pêşketin û bilindbûna gelşa navbera Misir û Şamê bû, ji ber vê jî meriv ne li bendê bû ku Melik Nasir li ser windakirina Misrê raweste û çawa zivirî Dimeşqê jî yekser rabû mal belav kir û ji bo amedeyîya êrişeke di pêş de leşkerê xwe bi rêkûpêk kir. Ibn Wasil, b. n., 6/167; Dewadîr, *Kenz*, 8/20.

¹⁰²³ Li ser kuştin û xeniqandin yan jî li gorî Dewadîrî serjêkirina Melik Salih Îsmâil mîna ya pezekê, bnr. Ebû Şame, *Zeyl*, r. 286; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 163; Ibn Wasil, b. n., 6/165-66; Dewadîr, *Kenz ud-Durer*, 8/18; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/292; Ibn Kesîr, b. n., 13/91; Ibn Texreberdî, b. n., 7/8-9.

Vêca dema Melik Eşref çû nobeta Esîcman¹⁰²⁴ û Xwarizmşah şikand, hingê wî ew kir cihgirê Siltan yê Dimeşqê û ew weha ma heya wefata Melik Eşref ku hingê Dimeşqê dayê, lê Melik Kamil ew xist hesarê û Şam jê sitand. Piştîre gava ku mêrxasî himetbilindî û tevdîrgêriyeke baş nîşan da hingê ji ber van xuyên qenc cihê wî li cem Melik Kamil bilind bû û ji dêla Dimeşqê ve rabû Ba'albekê û deverên pê ve, Çiyayê Yebûs, Beqa'a Ezizî, Rehbeza Zebdanî¹⁰²⁵ û Wadî (Newala) Teymê¹⁰²⁶ danê. Ew li Ba'albekê li kêfê û xweşiyên xwe kol bû û wisa ma ta ku Melik Salih Necmedîn Eyûb dest danî ser Dimeşqê û êrişî ser wê [Ba'albekê] kir û ew jê sitand ku Melik Salih hingê li Nablusê bû.

Dema Melik Salih welatê Misrê sitand jê tirsîya, çû xwe avête Frengan, bi wan re li hev kir û Sefed, Teberîye, Şeqîf û gelek deverên din da wan ku bi wê hevkarîya bi Frengan re kete kirêtîyeke mezin û bû benîştê devê xelkê.¹⁰²⁷

Ji bilî vê jî gava wî wezîrê xwe Emînudewle¹⁰²⁸ kir berpirsiyarê hemî karûbarên xwe û wî jî qazîyê Dimeşqê Refî'ê Gêlî/Geylî kir walî ku gelek karên dijî şerîetê dikir û serekê asayîşa wî jî pê nedihîsiya; xelk bêhtir jê kerixî û navê wî bi kirêtî derket. Jixwe haya wî ji gelek zordariyên ku diqewimîn çenedibû çawa ku berê jî me ev hemî dîyar kirin û zeman jî lê qulipî ta ku hat kuştin. Li Dimeşqê katîbekî/debîrekî wî hebû ku ev risteyên jêrî jê re şandi-bûn:

Ey xwedîyê ku min ji şîretên wî par negirt
 Û ditirsim jê ku xwîna min tê de bê rêtin

¹⁰²⁴ Ev êrişî wî ya ser Esîcmanê di sala 627/1229'an de bû. Nesawî, b. n., r. 330. Ev Esîcman di bûyerên sala 627'an de "Basîcman" derbas dibe ku li gorî Ibn Wasil cihêkî navbera Melazgîr û Xelatê ye. Bnr. li jor r. 313, têbinî 827.

¹⁰²⁵ Devereke herêma Zebdana navdar e ku dikeve navbera Dimeşq û Ba'albekê û çemê Dimeşqê jî jê derdikeve. Yaqût, b. n., 3/130

¹⁰²⁶ Wadî Teym newaleke Libnanê ye û dikeve herêma Cebel Şeyxê. Îsfehani, *Feth el-Qisî*, 614, not 2

¹⁰²⁷ Ew di sala 638/1240'i de bû ku Melik Salih Îsmailê mezinê Şamê dijî birazîyê xwe Melik Salih Eyûb û Melik Nasir Dawid bi Frengan re yekîti çêkiribû û gelek dever pêşkêşî wan kiribûn. Ji bo wan hevpeyman, pêşkêşî û encama wan bnr. Sibî Ibn Cewzî, *Mîr'at*, 8/732; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 261; Ibn Şedad, *el-E'laq el-Xetîre, beşa tarîxa Lubnan, Urdin û Filistinê*, r. 153; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 155; Ibn Wasil, b. n., 5/297, 301-302; Ibn Texreberdî, 6/307; Ibn Kesîr, b. n., 13/-136; Henbelî, *Şîfa*, r. 325.

¹⁰²⁸ Ew Sahîb Ebû Hesen Samirîyê Misilmênî bû ku di sala 648/1250'i de bi ustaddarê Melik Salih Îsmail Nasirîdîn ibn Yaxmûr ve berî kuştina Melik Salih Îsmail li Misrê hatibûn daleqandin. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/784-785; Ibn Wasil, b. n., 6/164-65; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 163; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/292; Ibn Kesîr, b. n., 13/136; Ibn Texreberdî, b. n., 7/9.

Tu guh bide şîretên wî yê destpêkqenc
Ku ji inkara wê ditirse jê neqere ne dest jê berde

Bi Xwedê ez hikmê wî xwediyê ku tora
Zilmê danîye ser gelê xwe, dirêj nakim

Hesûdê pê jî dibîne ku kêfxweş û şad e
Lê şaşmayîyê newalan jî rewşa wî ya kenê dibîne

Wezîrê wî Îbn Xezal û Refî'e pê ve
Serekqazî û walîyê cenga wî ibn Beka

Û Su'leb û Fideyl kê ne herdu
Mişawirên dema tengî û tangasiyê

Komeke ku bi wan ewleyî belav bûye
Şerîet miriye û Îslamiyet jî çûye helakê

Ew eşkere û bi nihênî ji Xwedê natirsin
Lê ew ji stêrk û çerxa felekê ditirsin

Niha ew hukim dikin û bawerî dixwazin
Wan di nêçîra xwe de te xistiye dafikê

Ger xweşî û rizqekî fireh be ji wan re ye
Lê ger xirabî yan karekî kirêt bi ji te re ye

Min şîret kirine, rabe were ber nesîhetên yê
Ku di gotina wî de herfeke vir û derew tune

Tu rewşê telafî bike û qambûra wan veşêre
Tu dê ruşdê bavêjî ger li kêf û şahiyê bikudîni

Ji nêzîk ve tu dê berên karên wan bibîni
Ji te û wan tev re hetk e gava neveşêrin

Sala Şeşsed û Çel û Nehan (649/1251)

Tê (di vê sala 649/1251'ê) de Melik Mu'iz bi Mîr Farisidîn Aqtaş re leşker û komek Behrîye kişand ser Nablusê, ew lê daketin û Xaseyê Tirk jî zivirî Kerekê ku Mîr Nasiridîn Qeymerî jî bi leşkerê Dimeşqê ve kişiyabû Eclûnê.¹⁰²⁹

Bi daketina Farisidîn Aqtaş ji Mîr Nasiridîn re tirseke mezin çûbûbû ku ditirsiya ew bi hevkarîya koleyên Tirk ku di nav leşkerê wî de bûn pêk hatibe.¹⁰³⁰ Ew rabû ji bo hawarê û leşker name û qasid şandin Hema, Heleb, Heran, Mêrdîn û Mûsilê, wî mal belav kir û peya girtin ber xizmeta xwe. Wî şeşyeka milkê gel da hev û ji xişrê jinan xerac sitand û leşker jî ji her hêlê ve jê re hat, wî Melik Emced Ebasê kurê Melik Adil kir serleşkerê xwe û dehlîza xwe û bi leşker ve li Fewarê daket.

Mîr Farisidîn Aqtaş siwar bû, êrîşê birin ser Golanê û derbasî Newayê bû ku dinya Melik Nasir li Demeşqê, ya Melik Emced li Fewarê û ya Mîr Nasiridînê Qeymerî jî li Eclûnê qelibî û ew tirsîyan ku her yek ji wan texmîn dikir dê here wî. Şêxê hêla Merayê Mîr Emadedîn Hacî ibn Berîd jê [aqtaş] re nivîsî û serwer û pêşengên welatan qesta wî kirin, wî jî xelat belav kirin û mal da; wî belge name ji yên ku hatibûn cem re nivîsî û vegeriya Nablusê. Melik Nasir bêgav bû ku bi Muxîsê xwedîyê Kerekê re li hev bê û Belqayê, bajarê Seltê bê kele û Xelîlê dayê.

¹⁰²⁹ Ev bûyer di sala 648/1250'i de bû ku Melik Mu'iz Serdar Farisudîn Aqtaş Cemdar bi sê hezar leşker ve şand ser Xezevê ku dest danî ser wê û derûdorên wê û zivirî Qahîreyê. Bnr. Ibn Wasil, b.n., 6/167; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/292; Ibn Kesîr, b. n., 13/136; Ibn Texreberdî, b. n., 7/23.

¹⁰³⁰ Ev destnîşaneke girîng e ku memlûk hemî ne Tirk bûne û ew ne yê ewlejiyê bûne jî, çûnkî ew zû dihatin guhertin û destê xwe dixistin nav siyasetê heta nav guhertina siltanan, kuştin û girtina wan û anîna wan ya ser hikim, mîna avêtina wan ya Melik Adilê II'em ji desthilatê di sala 637/1239'an de û danîna Melik Salih Eyûb ser siltaniya Misrê û yê din. Ji bo zêdetir bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/728; Ibn Wasil, 5/263; Dewadârî, *Kenz*, 7/338; Zehebî, *Îber*, b. n., 3/229; Hesneyanî, b. n., 93-105.

Hawara wî jî bi pêşengîya Tewaşî Şehabedîn Reşîd gihayê û şand cem leşkerê Fewarê ku Mîr Hacî ibn Berîd desteser bikin, wan ew girt û avêt keleya Dimeşqê û tê de ma heya ku mir.

Leşkerê Melik Nasir gihîştin hevûdû û çûne Nablusê ku gelekî pir bûn, Mîr Farisidîn Aqtay zivirî Sayihê û Melik Mu'iz jî bi leşkerê Misrê ve derket û çû li qeraxê Sayihê daket. Leşkerê Melik Nasir jî giha Til'ecûlê ku Melik Mu'iz qilqilî û bawer kir ku ew dê têkevin Remleyê, lê ew li Til'ecûlê man û li wê derê xanî, hemam û xan ava kirin.¹⁰³¹

Tê (di vê sala 649/1251'ê) Mîr Şehabedîn Silêman ibn Ferec wefat kir.¹⁰³²

Tê (di vê sala 649/1251'ê) de şerîetnas Behaedîn Elî ibn Cimeyzi¹⁰³³ ku şêxekî mezin î xuynerm û qenc bû, li cem şah û mîrekan bi rûmet bû û şarezayê mezhebê Şafi'î bû, wefat kir. Melik Kamil ew bi Şecaedîn ibn Ebî Zikra re bi qasidî şandibû Bexdayê û cem Melik Eşref ku bûna wî jî sala pêncsed û pêncî û nehan (559/1163) bû.

Tê (di vê sala 649/1251'ê) de Şahbanûya Şecer ud-Dur bi Melik Mu'iz re zewicî û mal da wî.

¹⁰³¹ Li ser vê bûyerê, bnr. Sibte ibn Cewzî, b. n., 8/785; Ibn Wasil, b. n., 6/167-168; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/291-292; Ibn Kesîr, b. n., 13/135-36; Ibn Texreberdî, b. n., 7/6; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 164; Dewadarî, *Kenz*, 8/20.

¹⁰³² Ji bo nasandina wî bnr. Sibte ibn Cewzî, *Mîrat ez-Zeman*, 8/786.

¹⁰³³ Ew Behaedîn ibn Hibetullah ibn Selamê Cimeyzi bû, li gorî Ibn Kesîr û Ebû Şame Himeyri ye, ji bo agahiyên bêhtir bnr. Sibte ibn Cewzî, b. n., 8/787; Ebû Şame, *Zeyl*, r. 287; Ibn Wasil, b. n., 6/169; Ibn Kesîr, b. n., 13/137; Ibn Texreberdî, b. n., 7/21.

Sala Şeşsed û Pêncî (650/1252)

Tê (di vê sala 650/1252'yan) de Tatar¹⁰³⁴ gihîştin Cezîreyê/Giravê, Diyarê Bekir talan kirin û pê ve çûn heya gihan Serê Kanîyê, Heran û Sirûcê/Pirsûsê û [li wan deran] rastî karwanekî mezin hatin ku şeşsed hêştir û malekî pir bi wan re bû. Wan ew girt û ji karwan û ji xelkê wan herêman ji deh hezarî bêhtir kes kuştin û zivirîn Xelatê.¹⁰³⁵

Tê (di vê sala 650/1252'yan) de Sahib Cemaledîn Yehya ibn Metrûh di meha Şabanê de wefat kir, ew şairekî qenc î hêja, xêrhiz, dîndar û ji pêkanîna pêwîstiyên merivan hez dikir û kubar bû. Melik Salih Necmedîn Eyûb ew şandibû ku di nav Xwarizmîyan de bimîne, îcar kurekî Berdî/Burdî Xan¹⁰³⁶ yê pir spehî hebû ku li ser wî gotiye:

Ger wî bi heyvê bişibînim bêwijdanî dikim
Yan jî bi xezalê ez wî zorlêbûyî dibînim

Ev kurê spehîtiyê ji we re hişk e
Mihribanî bikin û aştî jê re bixwazin

Dîsa jê, gava ku kinc diyarî dabûnê:

Ey mezinê min koleyê te ji pêşkêşîya
Hatîni û biratîya te re pêbawer e

¹⁰³⁴ Piştî ku Mengûxan dijrabereîn xwe xistin bin hukmê xwe, di sala 650/1252'yan de di împaratoriya xwe de karûbarên îdarî li hev rast kir, leşker bi rêkûpêk kir, birayê xwe Hulagû danî ser beşa rojava û Mîr Arxûn Axa jî kir berpirsiyarê civandina mal ji welatê Şamê û cihên din. Bnr. Ibn el-Îberî, *Tarîx Muxteser ed-Diwel*, r. 459.

¹⁰³⁵ Serdariya vê êrişê Baycûniwîni dikir ku ew jî li ser fermana Batûxan ya berî mirina wî ya sala 652/1254'an bû. Ji bo zêdetir bnr. Sibî Ibn Cewzî, b. n., 8/787; Hesneyanî, b. n., r. 419-420.

¹⁰³⁶ Birdî Xan yek ji pêşengên Xwarizmîyan yê naskirî bû heta girîngtirînê wan bû. Ibn Wasil, b. n., 5/336; Meqrîzî, *Silûk*, 1/2/316.

Ji ber vê jî ez diyarîya layiq
Di zivistanê de dişînim

Bi rastî tu dostê xalis î ku himet
Û rapêçana te şerefê civandîye

Wî xanîyek li Misrê ava kir û li ser ev nevîsî:

Xanîyê avedanîya wê bi qencî yê ku
Tu carî xanî ji para wî vala nemaye

Melik Salih xwedîyê bilindîyê Eyûbê
Ku Xwedê rûmeta wî zêde bike

Ew fena bû ku wî qencîya Xwedê ya
Cem me û ya cem xwe tevde bir

Serkeftin û qewîkirin ji partîya wî
Camêrî û tevdêrî jî ji xebata wî

Tu ji hesûdê min re bibêje: ma qey
Xwedî bi koleyê xwe re weha dike?

Dîsa jê, dema ku Melik Salih Îsmâil ew ji Dimeşqê derxist:

Dibêjin, ji Dimeşqê bi rê keve û lê nemîne
Eva han fermaneke ku tu tirsî min jê nîne

Min got, li ser sera û li ser çavê min
Ne we cîhan afirandiye û ne jî merivîn

Dîsa jê, gava ku dilketiya wî jê re nêrgiz û gul şandibûn:

Ji min re nêrgiz û gul hatine şandin
Ez bi ber rastîya mebesta wê de ketim

Dema ji bo seredanê lêborîn xwest
Mîna çav û dêmên xwe bi bal min ve

Dîsa jê:

Çêtirîn mafê ku min girt nêrîneke ajo bû
Çav derbas dibe gava cil wernegirtibe

Şûrek stuyan dibire na belkî
Çavan kor dike gava nekêşayî be

Ya sêyemîn bigerîne dilekî bi tebat
Xwe ji eybê biparêze û ji starê metirse

Wî ferman kiribû ku [risteyên jêr] li ser gora wî binivîsin:

Min çala gora xwe hew bi gerew girt
Û ji cîhanê jî ji kefen pê ve tişteke negirt

Ey yê ku rehmeta wî evdên wî dihewîne
Nav xwe, ez jî ji bendeyên te yên xerab im

Di destpêka rewşa xwe de ew weke debîr di ber xizmeta Benî Lîtîyan de bû, bû katibê/debîrê Siltan Melik Salih û li cem bi pêş ket ta ku payeya wî bilind bû. Wî şêst siwar û def û trampet danê û eba û kincên esker li ber kir û ew bi Tewaşî Şehabedîn Reşîd re kir hevbeşê desthilatdariya Dimeşqê, lê dû re berê xwe jê guhart û nanê wî birrî.

Dema gihîşt Melik Mi'ezemê kurê Salih hingê ji binî rûyê xwe jê guhest û ew jî li mala xwe rûnişt û di dawiya temenê xwe de kor bû ku di vê salê (650/1252) de wefat kir.

Tê (di vê sala 650/1252'yan) de qasidê dîwana Ezîz Şêx Necmedînê Badêrayî çû Sayihê cem Melik Mu'iz, pê re rûnişt û li ser aştîya navbera wî

û Melik Nasir li hev kirin. Ew bi qasidê Melik Mu'iz, Îzedîn Seyfî û Elemedîn Xeznedar ve zivirî Şamê¹⁰³⁷ û derbasî Til'Ecûlê bû ku Melik Emced bi leşker ve ew pêşwazî kirin û gava ew gihan konan ew daketin û dehlîz danîn ku ji ber wê jî ji xulaman re tengasîyeke mezin çêbû. Ew çû cem Melik Nasir ku daketibû 'Etmelxûrê û biryar dan ku Xeza, Darûm û qeraxa girêdayê bi Canînê ve ji bilî Nablusê ji Melik Mu'iz re be.¹⁰³⁸ Li ser vê li hev kirin û Şêx Necmedîn bi Mîr Şerefedîn ibn Eb ul-Qasim û Nîzamedîn ibn Mewla ve wek qasidê Melik Nasir zivirî û berê xwe dan Misrê.

¹⁰³⁷ Memlûkan peyman bi Xaçparêzan re çêkiribû û bûbûn yek ku li hemberî dijîtiya Dimeşqê û rakirina desthilata Eyûbiyan ji Şamê, Qudsê bidin Xaçparêzan. Lê dema Melik Nasir ev peyman bihist rabû bi lez berî wan çû giha wê derê da nehêle hêzên wan bigihîjin hev û planê xwe pêk binin. Ibn Kesîr, b. n., 13/139; Ebadi, b. n., r. 127; Rensiman, b. n., 3/477.

¹⁰³⁸ Ji bo agahên bêhtir bnr. Sibîr ibn Cewzî, b. n., 8/789; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 164; Ibn Wasil, b. n., 6/174-75; Eb ul-Fida, *Muxteser*, 2/293; Ibn Kesîr, b. n., 13/196; Ibn Texreberî, b. n., 7/23; Dewadarî, *Kenz*, 822-23; Hesneyanî, b. n., r. 217-224

Sala Şeşsed û Pêncî û Yekê (651/1253)

Tê (di vê sala 651/1253'yan) de Şêx Necmedînê Badêrayî bi qasidên Melik Nasir ve giha cem Mu'iz, Melik Mu'iz sond xwar û leşker zivirî Qahîreyê; gelek mal da Şerefedîn ibn Eb ul-Qasim û Nizamedîn ibn Mewla.

Wî mîr û serdarên Melik Nasir yê li cem wî girtî mîna Melik Mi'ezemê kurê Selahedîn û birayê wî Nisret, Melik Eşrefê kurê xwediyê Himsê, Şehabedîn ibn Hisamedînê Qeymerî û yê din berdan. Ew bi Necmedîn Baderayî re derketin çûn Şamê û wî zarûyên Melik Îsmâil jî ji zindanê berdan.¹⁰³⁹

Melik Nasir zivirî Dimeşqê û leşkerê Melik Nasir jî ji Til'ecûlê vegeriya geraxê û welatên Frengan talan û wêran kirin, hingê Frensîs jî li Yafayê dima û sûrek li dora wê ava kiribû û wî sûra Qeysariye û Seydayê jî ava kiribû.¹⁰⁴⁰

Leşkerê Melik Nasir giha Ekayê, Freng jî derketin çûn Tilfizûlê û Misilmanan jî avêt ser Kirdaneya [navbera Eka û Seydayê], ew sitand, Tewahînê jî şewitand û çûn Seydayê, êrîşî wê kirin û bi zora şûr ew vegirtin. Hin kesên lê hatin kuştin, hin dîl hatin girtin û komek ji wan jî reviyar keleya deryayê ku hinek ji wan xeniqîn û leşker jî zivirî Dimeşqê.

Melik Nasir derket çû pêşwaziya herdu apên xwe, wî xelat dan mîrekan, nefeqe belav kir û destûr da nijdeyê û leşkerê Heranê ku ew bi xwe li Dimeşqê ma.

¹⁰³⁹ Berdana girtîyan li Mîsrê li ser mercên lihevhatinê bû. Bnr. Sibte ibn Cewzî, 8/789; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 164; Ibn Wasil, 6/175; Dewadir, *Kenz*, 8/23; Ibn Kesîr, b. n., 13/139.

¹⁰⁴⁰ Bêguman Luisê IX'ê gava piştî têkçûna Dimyatê û dîlgirtin û berdane xwe bi soz û bextê xapînok ji destê Mîsrîyan filitî ew venegeriya welatê xwe yê Fransa lê yekser berê xwe da hêla Şamê û li Ekaya ku ji wan re pir giring bû daket, bi hêviya ku ji nakokiyên navbera melikên Eyûbîyan û yê navbera wan û Memlûkiyan û herweha ji yê navbera Kolemnan bi xwe fêde wergire û ewêziya têkçûna xwe ya Dimyatê bi paş ve bistîne û li welatê xwe yê Ewropî ja xwe re av û rûyekê derxe. Ji bo vê bnr. Ibn Cibeyr, *Rihlet*, 303; Ebadi, b. n., r. 156-157.

Tê (di vê sala 651/1253'yan) de Mîr Hisamedînê kurê Ebû Elî bi destûra Melik Mu'iz ji Qahîreyê çû Dimeşqê, ku ji kubra/nefsmeziniya xwe daketîbû, Melik Nasir ew pêşwazî kir, xelat kir û li Dimeşqê betal ma.¹⁰⁴¹

¹⁰⁴¹ Bi rastî çawa Hesneyanî ji diyar dike, sedem û berpirsyarê bingehîn yê serkeftina tevgera Memlûkîyan û têkçûna desthilata Eyûbîyan li Misrê ev Mîr Hisamedîn ibn Ebû Eliyê Hezbanîyê Kurd bû ku mîrê mezintirîn û cihgirê Siltan yê wê derê bû. Lewra hemî derfetên leşkerî, malî digel pêbawerî û girami li cem wî bû, lê digel vê jî li hemberî kirinên Memlûkîyan bi Melik Mi'ezem Toranşah re bê lebt û tevdîr û bédeng ma û bi tenê li wan temaşe dikir. Ji bilî vê jî gava Memlûkan Toranşah kuşt jê xwestin yan jî pêşniyar kirin ku ew dest deyne ser desthilatê lê wî nekir û desthilatî jî wan re berda ta ku dawiyê pêwistîya wan pê nema û tu rû jî nedanê, bégav ma û zivirî Şamê cem Eyûbîyan lê piştî xerabûn û teslimkirina Misrê. Bnr. Dewadarî, *Kenz*, 8/25-26; Hesneyanî, b. n., r. 223-224.

Sala Şeşsed û Pêncî û Diduyan (652/1254)

Tê (di vê sala 652/1254'an) de ji Mekê agahiyên pir hatin ku li ser hinek çiyayên 'Edenê çirîskên ku bi şev firiyane û gihane heya deryayê, hatine dîtin.¹⁰⁴²

Tê (di vê sala 652/1254'an) de Farisidîn Aqtay çû heya Se'îde¹⁰⁴³ û li Derweta/ Zerweta Siryana/Siryama Şerîf ibn Su 'leb daket ku gundiyên ber-rîya wê derê ji ber şikiyan, wî jî da pey wan, gelek kes ji wan kuştin û bi dîlan ve zivirî Qahîreyê ku Şerîf ibn Su 'leb jî di nav wan de bû û ew li ber keleya Çiyê hat daleqandin.

Tê (di vê sala 652/1254'an) de Melik Nasir qîza Elaedîn Keyqubadê xwe-dîyê Rûmê ji xwe re xwest û pê re zewicî ku balyozê wî jî Şerîf Murtezayê neqîbê/serekê Elewîyên Helebê bû. Wî ew şand ku here wê ji Rûmê bîne û [dema ku hat] pêşî leşkerê Helebê ew bi rêûresmeke pir pêşwazî kir û dû re gihan Dimeşqê. [Li wê derê jî] leşker kincên telpan li xwe kirin û lîstin, kumbeta konî danî û şahîyeke zêde li dar xist. Wî serdar, hêza dorparêz, giregirên Dimeşqê û defterdar xelat kirin û sifreyeke ku weke wê nehatiye dîtin, rast kir û pê (bi bûkê) re ket keleya Dimeşqê.

Tê (di vê sala 652/1254'an) de qedrê Mîr Farisidîn Aqtay zêde bû, camê-rî, xelat û dana wî bêhtir bû ku vê yekê jî hestên baş yên hemberî Melik Mu'iz kêmtir kir. Wî [Aqtay] dest pê kiribû ji gencîneyê mal dixwest û dişand Îskenderîyeyê û komeke mezin ji serdaran û xwiyaniyên hêza dorparêz hevaltiya wî dikirin û wî jî xelat û camêrîya xwe li hemiyan belav dikir. Ji ber vê jî gava siwar dibû pirên serdaran diketin ber xizmeta wî û gava ji Melik

¹⁰⁴² Ji bo bûyera agirê volkanê bnr. Sibî ibn Cewzî, b.n., 8/790-791; Dewadarî, *Kenz*, 8/23; Ibn Kesîr, b. n., 13/139; Ibn Texreberdî, b. n., 7/28.

¹⁰⁴³ Se'îd welatekî fireh î sê beş e û destpêka wê ya hêla başûr bajarê Uswanê ye. Yaqût, b. n., 3/463

Mu 'iz vediqetiya kesên ber xizmeta wî ji yên Melik Mu 'iz bêhtir bûn. Melik Mu 'iz pê dihisiya, lê ji îdarekirinê pê ve tu tişt jê nedihat.¹⁰⁴⁴

Farisidîn Aqtay meriv şand cem Melik Muzaferê xwedîyê Hemayê ku jê re qîza wî bixwaze, rewş li hev hat û wî leşker bi ustadarê xwe re şand Hemayê da wê bi xemleke pir, bi cihêzekî giran û ihtîşameke pir amade bikin. Melik Nasir derket pêrgî wan ku bi wan re mehafeyek li ser hêstiran hebû û perdeyeye etlesî ya avzêrkirî û gewherîn jî li ser bû û hêstirên bin mehafeyê jî nalzêrîn, xilxalzêrîn û xilxalgewherîn bûn. Ew li Dimeşqê daketin ku Melik Nasir qencî bi wan re kir û ew rabûn berê xwe dan Hemayê. Ew bi bûkên ve zivirîn û diya wê qîza Melik Kamil jî pê re bû ku di Dimeşqê re derbas bûn û berê xwe dan Qahîreyê.¹⁰⁴⁵ Ev zewac li zora Melik Nasir çû ku her texmînên xerab hatin bîra wî û li xwedîyê Hemayê jî kete gumanê.

Dema nûçeya derketina wan ji Dimeşqê û hatina wan ber pê ve gihîşt Farisidîn Aqtay, wî dest bi belavkirina xelatê li serdarên din û ji erbabên/tevergerdêrên dewletê û mezinên helqeyê kir û alavên dawetê û siwarên xêlîyê amade kirin. Serdar û leşker jî giringî dan karê xemilandinê, rêzkirina aletên çêkirina konê qubikî û listika rîman û Mîr Farisidîn jî meriv şand cem Melik Mu 'iz ku jê re li keleyê xanîyekî vala bike.

Melik [Mu 'iz] fêhm kir ku mebesta zîlam desthilat e û rabû bi koleyên xwe Mîr Seyfedîn Qutiz û Behaedîn Behadir re li hev kir ku ew Farisidîn bixwaze cem xwe û dema li dehlîzê derbas bibe hingê Seyfedîn Qutiz bigihîjê û bi şûr lêxe wî bikuje. Wan gazî Farisidîn kir, ew bi du koleyên xwe ve hat ku ji xwe ji kesî tu hesab nedikirin û di çavên wî de tu kes, yan tişteke nîn bû.

Dema ew li dehlîzê derbas bû ku yeke teng bû, Seyfedîn Qutiz derbekê bi şûr lê da, milê wî ket, dû re bi şûr tade lê kir ta ku Aqtay jê re got bes e tu gihayî [armancê]. Melik Mu 'iz bi kole û mêrxasên xwe ve derket û bi hev re li ber derîyê kelê rûniştin, behrîyên din jî siwar bûn û bi kincên xwe ve çûn

¹⁰⁴⁴ Li ser rewşa wî û pêşketina desthilata wî û dû re kuştina wî, bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/792; Ibn Wasil, b. n., 6/176-178; Dewadarî, *Kenz*, 8/24-26; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/297-298; Ibn Kesîr, b. n., 13/140; Ibn Texreberdî, b. n., 7/10.

¹⁰⁴⁵ Bi tenê nivîskarê me li ser van agah û hûrgiliyên berfireh û qedirgirtina Melik Nasir ji wan re radiweste digel ku xelk hemî diji vê zewacê bû. Ji xwe xelk ji qîza Melik Kamil şaş ma ku çawa digel bêhinkûfîyê jî ev zewac peji-randîye. Ji bo şaşmayîna xelkê li vê zewacê û dijderketina wan û rewşa Farisidîn Aqtay û qurekirina bi zewaca keça Melik Kamil re digel îmaya doza beşdarîya wî di desthilata Misrê de û kuştina wî, ji hêla Ezedîn Aybeg ve. Bnr. Dewadarî, *Kenz*, 8/25-26.

bazara hespan ya bin keleyê bi hêviya ku dê tişteki bikin. Serdar û hêza dorparêz hatin ber xizmeta Melik Mu'iz, hêzên behrîye jî berê xwe dan Şamê û leşker jî da pey wan û wan xaniyên xwe jî bi mal, herem, berhem/mehsûl û giraniyên tê de tev bi halê xwe ve hişt ku Melik Mu'iz jî ew ji serdaran re berdand. Hingê ew bi sancaqan ve siwar bû û siltaniya xwe eşkere kir û li ser desthilatê bi cih bû.

Dema xeber giha Melik Nasir wî şêwirmendê xwe civand û axivîn, gihan wê biryarê ku Siltaniya Misrê dê ji Melik Eşrefê kurê Melik Mesûd re bûya û Mu'iz jî dê atabegê wî bûya ku sond [û peymanan nav wan jî] hew ji bo xatirê Melik Eşref bû. Lê niha dixwiyê ku tu bawerî di nav wan de nemaye û ji ber vê jî wan biryar da ku ew [Melik Nasir] meriv bişîne Xezeyê, dilê Behrîyan xweş bike û wan bixwaze cem xwe, qencî bi wan re bike û welatê Misrê bi wan bistîne.

Wî weha kir û şand ji Heran û Helebê jî leşker xwest û di wê rewşê de qasidê Melik Mu'iz giha cem, ew bi bûyerê hisand û ji bo nêzîkbûna behrîyan ew hişyar kir û weha digot: “Evên han gencîneyên Misrê û welatên wê girtine, lê dîsa jî dilbicîh û têr nebûne û bi kêrî tu tiştî nayên.”¹⁰⁴⁶ Wî gotinên wî nepejirand û komên leşker civand, behrîyan girt ber xizmeta xwe û qesta welatê Misrê kir.

Qasidên behrîyan¹⁰⁴⁷ gihane cem, jê re sond xwarin û dû re ketin ber xizmeta wî ku pêşengên wan Seyfedîn Reşîdî û Mîr Riknedîn Bindeqdarî bûn, ew ciwanên baş î hêjayî yên xweragir û komek memlûk û hejmareke siwaran bûn.

Melik Nasir çû pêşîya wan, ew daxistin, qencî bi wan re kir¹⁰⁴⁸ û gelek mal û xelat dan wan û dehlîza xwe derxist cem piran ku ji her derî ve gelek hawar û leşkerê wî hatin cem. Ew nêzî meh û nîvekê li ser piran ma ku behrîyan ew ji bo çûna lezgîn han dida û digotin: “Ger tu ji bo çûna ser welêt lez nekî ku

¹⁰⁴⁶ Aybeg lê xebitî da ew yekîtîya ku belkî li welatê Şamê di navbera neyarê wî Melik Nasir û memlûkên ku jê reviyabûn de çêbibe, bifeşkilîne û wan koleyan li ber çavê Melik Nasir bêbext û nepêbawer bide xwiyakirin. Bnr. Ibn Texrebedî, b. n., 7/30-31.

¹⁰⁴⁷ Vê kuştîna Farisidîn Aqtay Memlûk kirin du beş ku hinek bûne Mî'ezî û hinek jî bûne behrîyên reviyayî û ew ji bûne çend ber û li welatên mîna Şam, Kerek, Se'îd û yên din belav bûn û xerabî kirin ku yên Kerekê gihan cem Melik Mûxis (648-661/1250.1262) û wî ew xweş pêşwazî kirin û qencî bi wan kir. Bnr. Dewadarî, *Kenz*, 8/26-27. Ibn Şedad, *el-E'laq el-Xetîre*, Beşa Lubnan, Urđîn û Filistinê, r. 126.

¹⁰⁴⁸ Wî gelek mirgeh dan mezînen wan. Bnr. Dewadarî, *Kenz*, 8/29; Ibn Texrebedî, b. n., 7/30-31.

niha qels û kêmpêya ye, dê piyê Melik Mu 'iz erd bigirin û dê dest deyne ser yên ku ji wan ditirse. Herweha ew dê ji nav wan hinekan hilibijêre, bigire ber xizmeta xwe û hêza xwe bi wan xurt bike [ku hingê dê rewş biguhere].” Wî guh neda wan, lê roj bi roj sozê çûnê dida ta ku rewş bû mîna gotina wan.¹⁰⁴⁹

Melik Mu 'iz li ser desthilatdariya xwe bi cih bû, di welatê xwe de kesên ku ji wan ditirsiya girt, berê xwe da tevgerdêrên dewleta xwe yê pêbawer û qencî bi hêzên Nasirî û Ezîzîyên ku di xizmeta wî de bûn, kir.¹⁰⁵⁰

Dû re Melik Nasir, Melik Mi 'ezem Fexredîn Toranşahê kurê Selahedîn kir serekleşkerê xwe û bi leşker ve çû li ser ava pirşor daket. Berbiçav Melik Mi 'ezem fermanarê leşker bû, lê di rastîyê de karûbar hemî bi ustadar Mîr Seyfedîn Bektût ve girêdayî bû û hew nav li ser Melik Mi 'ezem bû. Baran bi ser wan ve wisa hat ku lehîya wê gihîşt heya ava şor û heya sê rojan tu kesî nikaribû lêmiştê bibirrin û lê derbas bibin ta ku piştî xebat û kêşana zehmetîyeke zêde ji ber herîyê, ew derbas bûn û gihîştin qesra Mu 'înedîn ya Xûrê. Meha Adarê hemî baranê bi şev û bi roj li ser hev lê kir ta ku leşker ji ber zahîya herîyê bar kir ser gir û deverên bilind.

Giya ewqas pir bû ku hespên wan lê diçêriyan û qelew dibûn û şopên avên çeman ewqas dirêj dibûn ku ji Firatê mezintir dibûn. Di nav çêreya qesrê de giyayek hebû ku dema hespan dixwar pirç û dûvê xwe diavêtin ku merivan bi vê yekê derew li hev dikirin û digotin: “Hesp lê çêriyan ta ku dûv û pirça hespên xelkê hemî ketin û simên gelek hespan reng vedan.”

Di demeke Nîsanê de avên çeman danîn ku leşker jî zivirî û berê xwe da çemê 'Ewcayê,¹⁰⁵¹ ew lê daketin û heya havîn û payiz qediya jî lê man û di destpêka zivistanê de jî çûn li Xezeyê daketin.

Heçî Melik Mu 'iz, gava nûçe gihanê ku Melik Nasir bi israr diçe Misrê rabû mal rêt, leşkerê ber xizmeta xwe zêde kir, dilê xelkê xweş kir û ji Qahîreyê derket çû li Barîdeya navbera Sayih û Ebaseyê daket, bazara çolane di navbera hêza Melik Nasir û Melik Mu 'iz de hêsa û şên bû.

¹⁰⁴⁹ Ji xwe Melik Nasir hewceyî serdariyeke erbab î serkeftî bû, çûnkî ew naskiriyê bi kesayetiyeke qels î dudilî bû ku nikaribû biryarên qutûbîr bide. Bnr. Yûnîni, *Zeyla Mîratê*, 1/463; Ebu l-Fîda, *Muxteser*, 2/323; Henbelî, *Şîfa*, r. 420.

¹⁰⁵⁰ Melik Mu 'iz fersenda xelasîya ji dijberê xwe dit û dest bi tevdirên dijî wan kir, wî hinek kuştin, hinek girtin û dest danî ser jin û zaroyên wan. Ibn Wâsil, b. n., 6/179.

¹⁰⁵¹ 'Ewca çemêkî navbera Ersûf û Remleyê ye li qeraxê Filistinê. Yaqût, b. n., 4/188

Melik Nasir ji koleyên xwe û yên bavê xwe Melik Ezîz û Nasirîyên ku li Misrê di ber xizmeta Melik Mu'iz de bûn re name şand û xwest ku dilê wan bi ser xwe ve bide. Ew û yên ku nanê wan dixwarin du hezar siwar bûn, wan bi Melik Nasir re li hev kir ku Melik Mu'iz bigirin û tiştê ku Tirkan û xizmetkaran anîbû serê Melik Adilê kurê Melik Kamil, bînin serê wî jî. Lê Melik Mu'iz ku yekî şareza û di rewşên lezgin de destsivik bû, bi rewşa wan hisiya û roja sêşemê siwar bû ku bi lîstika poloyê/kaşûyê bilîze û serdar û leşker jî di ber xizmeta wî de bûn. Ew çû cem koma Ezîzîyan ku Cemaledîn Êduxdî/Îyîdoxdu û Şemsedînê Berilî texmîn kirin ku ew çûye cem wan da xwe nêzî wan bike û wan bibe têxe lîstika poloyê/çewganê. Ew bi lez derketin, wan hesp kişandin da jê re bibin pêş, lê wî ferman kir ku wan bigirin û otaxên wan talan bikin. Bazirgan, leşker û şerxwaz hahakê rabûn, hesp û konên wan û tiştên tê de birin û di bin rêçê de ew birin Qahîreyê û nanê wan birrîn.¹⁰⁵²

Xelkê digot ku ustadar Mîr Seyfedînê Begtûtîyê Ezîzî ew [Mu'iz] bi vê hevkarîya wan û Melik Nasir hisandibû, çunkî ji Melik Mu'iz malekî pir gihabûyê ku ji xwe wî Melik Nasir ji vegirtina Misrê bi paş dixist. Wî nedixwest Melik Nasir bibe xwedîyê Misrê ji tîrsa ku dê dewlet bibe ya Kurdî¹⁰⁵³ û ya Tirkan dê têkbiçe, çawa ku nedixwest Melik Mu'iz jî li pêşberî Melik Nasir xurt bibe ji bo parastina mala serwerê xwe; lê bêhtir dîtina wî ew bû ku desthilat di navbera herduyan de bimîne. Jixwe di navbera wî û Cemaledîn Îyîdoxduyê Ezîzî û Şemsedîn Eqeşê Berelî de dijberîyeke pir û xeydeke kevn hebû ku ew jê dihesidîn û aciz dibûn ku di ser wan re dihat girtin. Vêca dema nûçeya girtina Ezîzîyan giha Melik Nasir hingê ji bo vegirtina Misrê ya niha jê re tu hêvî û pêdiviya amadeyîyê nema, jixwe tu kesê ku Melik Mu'iz jê bitirse jî nemabû û leşkerê wî jî ji xwe ji ber dirêjîya bêpergalîyê qels bûbû.

¹⁰⁵² Li gor Ibn Wasil û Ibn Texreberdî koleyên Ezîzî bûn ku ji Melik Nasir re nivîsî bûn û xwestibûn dest deynin ser Melik Mu'iz ku Cemaledîn Îyîdoxduyê Ezîzî bi wan re nebûbû yek, lê ew jî ji girtin û tiştên ku bi serê yên din ve hat nefilitî ku sala din ew jî hat kuştin çendî ku ew beşdarî tevgerên dijî Melik Mu'iz nebûbû jî. Ibn Wasil, b. n., 6/181-182; Ibn Texreberdî, b. n., 7/30-31.

¹⁰⁵³ Çendî ku diroknasên hevdem ji ber gelek sedeman newêrin navê Dewleta Eyûbî bi navê Dewleta Kurdî bi nav bikin jî lê di gelek çavkanîyên hingê de eşkere bi navê Kurdî hatine navdan çawa ku navê vê kitêbê bi xwe jî Tarîxa Dewleta Kurdan e. Mîna ku 'Usamîyê Mekî jî dibêje, bi ketina Melik Eşref Mûsayê Eyûbî, Dewleta Eyûbî ya Kurdî bi dawî hat.

Sala Şeşsed û Pêncî û Sisiyan (653/1255)

Tê (di vê sala 653/1255'an) de Mîr Seyfedînê Qeymerî nexweş ket ku ew birin Nablusê û lê wefat kir, mîrekên Qeymerî di konê Seyfedîn de serxweşiya wî kirin lê reş girênedan. Mîr Seyfedîn xwedîyê Keleya Qeymerê¹⁰⁵⁴ bû ku merivekî mêrxas, rastbîn î saxlem, xwedî nêrînên tuj, ezimdar, tevdiêrdêrê rewşa xwe û di desthilatê de xwedî peyv bû. Wî ji xwedîyê Rûmê re xizmet kiribû ku pê dihat şewirîn û ji Melik Eşref, Bedredîn Lu`lu`ê xwedîyê Mûsilê û ji Melik Salih Necmedîn Eyûb re xizmet kiribû ku timî berpirsiyar bû û di karûbarê dewletê de pê dihat şewirên. Dema mir ew veguhestîna Dimeşqê û di gora wî ya li Qasyûnê ya pêşberî maristana [bîmaristana/nexweşxaneyê] ku lê ava kirbû, hat veşartin. Wî ji bo avakirina vê maristanê gelek mal xerc kiribû û gelek weqif jî danîbûn ser.

Tê (di vê sala 653/1255'an) de Tewaşî Şehabedîn Reşîdê¹⁰⁵⁵ Mezin yê Salihî jî wefat kir û li Nablusê hat veşartin, ew merivekî hişmend bû û jî qencî û dadmendiyê hez dikir. Ew ji hêla xizmetdarê xwe Melik Salih Necmedîn Eyûb ve cihgirê siltanîyê yê Dimeşqê û der û dorên wê bû ku karên bilindtirîn sipartibû wî û li kî bixwesta ferman lê dikir û kî biviya jî dibirrî. Wî ji melikan re dinivîsî û wan jî jê re ku pêbawerê neqîban, zimanpak û xêrhez bû, dilê wî bi ser esker ve bû û nanekî pir dida wan û li ser wan gelek hesab nedikir. Ji jina xwe re xemilandî bû û koleyên wî yê delal hebûn, mîrgeha wî ya dused siwaran bû, lê Melik Salih berê xwe jê guhert û Cemaledîn Yaxmûr li dewsa wî li Şamê kir cihgirê siltanîyê. Wî ew vexwend Mensûreyê û sed siwarî dayê, lê piştî mirina Melik Salih rewş jê re qulipî ta ku çû Kerekê û qesta xizmeta Tewaşî Bedredînê Sewabî kir, lê Tewaşî cira xwe jê re nexweş

¹⁰⁵⁴ Keleya Qeymerê dikeve çiyayê bakurê Mûsilê [nav deverên herêma başûrê Kurdistanê] ku xelkê wê Kurd in, Yaqût, b. n., 4/381

¹⁰⁵⁵ Tewaşî Şehabedîn Reşîdê Mezin yê Salihî yek ji wan koleyê Melik Salih Necmedîn Eyûb bû ku li hemberî Ezedîn Aybegê Tirkmanî bi Melik Muxîsê xwedîyê Kerekê re peyman girêdabûn û jê re sond xwaribûn. Dewadârî, *Kenz*, 8/14

kir û ew jî ji Kerekê derket çû Şamê cem Melik Nasir ku wî ew girt cem xwe
û heftê siwar danê ta ku wefat kir. Rehma Xwedê lê be, ew merivekî bi hiş û
zilamekî camêr bû.

Sala Şeşsed û Pêncî û Çaran (654/1256)

Tê (di vê sala 654/1256'an) de leşkerê Melik Nasir ji Xezeyê çû Til' ecûlê û dîyar kirin ku dê têkevin Misrê, lewra ji Bexdayê xeber hatibû ku dîwana xelîfetiyê dê şêxê pêşewa Necmedîn ibn Badîrayî ji bo lihevanîna Melik Nasir û Melik Mu'iz¹⁰⁵⁶ amade bike, ji ber wê jî wan xwest hêza xwe nîşan bidin û têkevin Misrê ji bo nefeqeyê leşker.

Dema Şêx Necmedîn giha Dimeşqê Melik Nasir ew pêşwazî kir û ew li Dar us-Se' adetê daxist ku mana wî ya Dimeşqê dirêj ajot û di vê demê de wî qasidên xwe bi biryarên ku li ser fermana Xelîfe bi Melik Nasir re hatibûn girtin, ve şande Misrê. Peyambir zivirîn, leşkerê Şamê ji ber mana zêde li Xezeyê aciz bû û yê Misrê jî ji ber mayîna li Barîdeyê. Her yek ji wan çavenêrê hatina peyambir bû û xebergerên jî her roj digotin; "Ew ji Dimeşqê derket." û dû re digotin; "Ew gihîşt Xûrê." lê tu rastiya wan dernediket. Li ser vê yekê Şehabedîn Xazî gotiye:

Ez agahên ser hatina peyambir dixwazim
Bi zanîna ku dê şik û gumanên min rake

Min dixwest ji saloxdêrekî bibihîsta
Lê ne ji Misilmanekê, ji Misilmanekî

Emadedînê Xelatîyê Salihî jî gotiye:

Gotin ku qasid hat û gotin ku wî
Rojekê ji Dimeşqê qesta dûrîyê nekir

¹⁰⁵⁶ Xelîfetiya Ebasîyan digel ku li ber ketinê bû û hesasiyeta wê ya berpirsyarê ji kêmbû, lê ji ber talûkeya Moxolîyan dixwest ku hikmê xwe yê rûhanî û manewî li ser wan bi kar bîne, çendî ku li ser desthilata wan hikmê wê yê yekser tunebû jî. Zehabî, *İber*, 3/272; Yûnîni, *Zeyla Mîratê*, 2/12.

Cudayî pir bû û ez rastî Misilmanekî ku ji
Qasidekî rast bûyerê salox bide, nehatim

Şêx Necmedîn ranebû ta ku biryara lihevhatinê di navbera Melik Nasir û Melik Mu'iz de dernexist û li ser wê biryarê rabû peyambirên xwe şandin Misrê. Aştî li ser vê çêbû ku Şam ji 'Erîş û qeraxê ve ji Melik Nasir re be û ji Şamê tu der negihîje Melik Mu'iz,¹⁰⁵⁷ qasid ji Misrê hatin û biryar hat dayin ku Şêx Necmedîn ji Dimeşqê derket, berê xwe da Misrê û gihîşt Til'ecûlê, leşker ew pêşwazî kir û ew bi çûna wî pir şabûn ku Ibn el-Mî'mar li ser vê weha gotiye:

Ji pêşewayê rêrastkar qasid hat
Min navê rehmet û şîretan lê kir

Hemî meriv pêbawer in
Ger ku nîşanên wî aştî be

Şêx Necmedîn ji Til'ecûlê berê xwe da Remleyê û giha leşkerê Misrê ku Melik Mu'iz ew pêşwazî kir û pir qedrê wî girt. Rewş ji hev qetiya û ew zivirî Şamê û pê re jî Mîr Farisidîn Aqtayê Atabeg bi qasidî ji Melik Mu'iz çû cem Melik Nasir. Ew gihîşt Til'ecûlê dehlîz danî, leşker vegerand û çû giha Dimeşqê, Melik Nasir li ser biryara [ku dabûn] sond xwar û Mîr Nûredînê kurê Micelayê Hekarî bersiv bir û giha Misrê. Melik Mu'iz jî sond xwar û zivirî Qahîreyê û li ser desthilatdariya xwe qenc rûnişt.

Leşkerê Melik Nasir hat Dimeşqê, ew derket çû pêrgî wan, ew xelat kirin û destûr da wan ku belav bibin, herin welat û mîrgehên xwe û Melik Nasir jî li keleya Dimeşqê ma.

¹⁰⁵⁷ Çendî ku nivîskarê me dibêje tu der ji Şamê negihaye Melik Mu'iz ji lê di hinek çavkanîyan de mercên lihevhatinê ew bûn ku digel Misrê ji qeraxê welatê Şamê ji cihê ku ji Melik Salih Necmedîn Eyûb re bû ji Melik Mu'iz re be û Melik Nasir tu memlûkên behrî ku diji Melik Mu'iz rabûbûn, nehewine. Li gorî Ebu l-Fida lihevhatina wan sala 653/1255'an bû, lê li gorî Texreberdî isal (654/1256) bû. Bnr. Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/298; Henbelî, *Şîfa*, r. 415; Ibn Texreberdî, b. n., 7/11-12.

Tê (di vê sala 654/1256'an) de lanetî Hulawûn¹⁰⁵⁸ ji ordugehê/sipahgehê bi Moxolan ve derket ku Baycû¹⁰⁵⁹ jê tirsîya û ji Bexdayê re çend caran nivîstî ku pê re bibin yek da bibe Misilman û here pêşîya wî, lê ji tirsîya ku dek be ber-sîva wî nehat dayin, digel ku ji Melik Nasir jî alîkarî xwestibû.

Hulawûn/Hulagû dest bi keleya Alamûtê û derûdorên pê ve û welatên Îsmailîyan yê cîranên wê kir û şûr xist nav wan û ji bilî yên di keleyê de tu kes ji wan nehişt. Wî Alamût û keleyên wê di hesarê de girt û ew xist tengasîyê heya ku ew vegirt, wî xwedîyê wê¹⁰⁶⁰ û hemî Îsmailîyên ku lê bûn kuşt.

Ji ber vê jî bizdeke mezin kete dilê Bexdayê, Şamê û melikên Îslamê yên din û nameya cihgirê Xelîfê yê Erbilê Seyid Şerîfê Sahib Tacedîn ibn Selaya gihîşt Melik Nasir. Wî ew ji bo yekîtî, kombûn û zêdekirina leşker han dida û jê dixwest ku leşkerê Misrê jî bi xwe re hilîne û bi leşkerê Rûm, Cezîre, Bexda û Mûsilê re jî yekîtî çêke û pêkve bi lez herin ser Hulawûn/Hulagû berî ku ew here ser wan ku hingê dê nikaribin bibin yek û bigihîjin hev. Wî di nameya xwe de digot: “Ger ew yekîtîyeke weha çênekin, hingê bila keleyan asê bikin û girîngî bidin parastina wan, nexwe rewş ji texmîna we xetertir e. Lewra tu hêz û tevgerên yeke yek pê nikarin û bi tu kesên din re nayê pîvan, çunkî çi hikimdarên ku li erdê hene, hemî pêkve bibin yek û herinê jî belkî [incex pê karibin].

Lê ji ber karekî ku Xwedê weha dixwest bêhişîyê xwe dabû ser hemî dilan.

Baycû û Tatarên ku li Derbabekê bûn çûne cem û wî ew ji Rûmê re bi çek kirin û şandin ku dema ew gihîştin Rûmê, xwedîyê wê revîya welatê Eşkerê/Elaşgirê û wan bêastengî û bêberxwedan dest danî ser.

¹⁰⁵⁸ Ew Hulagû Xanê kurê pêncemîn yê Tiwala Xan bû ku li ser pêşniyazîya birayê xwe Mengû Xan bûbû serekfermandarê hêza Moxolî ya êrişkar berbi rojavayê Asya ve. Ew di sala 664/1265'an de miribû. Bnr. Hemedanî, *Cami' et-Tewarîx*, r. 162; Ibn 'Îmad, *Şuzurat*, 5/316.

¹⁰⁵⁹ Ew Mîr Baycû bû ku serdarê hêzên Moxolî yên ku di dema Xelîfê Mustensir Billah (m. 640/1242) de êrişî Bexdayê kiribû ku berî wê piştî dorpeçan û cengeke dijwar dest danibûn ser Erbilê/Hewlêrê jî. Ji bo agahiyên bêhtir bnr. Hemedanî, *Cami' et-Tewarîx*, r. 191; Ibn el-Edîm, *Zubdet el-Heleb*, 3/268-269; Ibn Wasil, b. n., 5/313-14, 326-27; Dewadîrî, *Kenz*, 7/353; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/276.

¹⁰⁶⁰ Ew Riknedin Xwirşah bû ku di sala 655/1257'an de piştî ewleyîdanê teslîmî Hulagû bûbû ku dû re Hulagû ew şandibû cem Mengû Xan û wî jî ew bi zarok û malbata wî hemî ve kuştibû, digel alîkarîya wî bi Hulagû re ku keleyê dabûyê jî. Hemedanî, *Cami' et-Tewarîx*, m 2, c. 1/255-258.

Ew zivirîn ser Xelatê û çûn gihan heya Meyafarqînê ku di destê Melik Kamilê kurê Şehabedîn Xazî de bû, ew çû cem Hulagû û kete ber xizmeta wî, qedir dayê û belgeya ku ew raspêriya Hulagû dipejirîne nivîsî û vegeyriya welatê xwe.

Tê (di vê sala 654/1256'an) de Bexdad bi awayekî gelekî xerab ku kesî nebînabû di bin lehîyê de xerq bû ku Xelîfe bêgav ma bar bike here xaniyê ser sikrê/bendavê; av ket seraya Xelîfe û Wezîr û gencîneyên Xelîfe û minber hemî bin av bûn.¹⁰⁶¹

Tê (di vê sala 654/1256'an) de Melik Nasir Yûsuf ibn Melik Ezîz medreseya xwe ya navdarê bi Dar us-Sarimidîn Re'îş ya cem Derîyê Feradîsê vekir ku di dêlindêza vekirinê de Melik Nasir, mîr û serdar, hiqûqnas, giregirên Demeşqê û qazî jî amade bûn ku rojê hêjayî ditinê bû. Qazî Sedredîn ibn Senîy ud-Dewleyê Şafî 'î jî lê ders dabû.¹⁰⁶²

Herweha tê (di vê sala 654/1256'an) de Melik Nasir avakirina tirbeya mezin ku li rexê Çemê Yezîd li navsera çiyayê Qasyûnê ava dikir û pir girîngî didayê, tamam kir. Ew bi xwe digel serdar û mezinên hêza dorparêz diçû ser karûbarê wê ku serdar bi xwe jî tê de dişixulîn û wî jî ji wan û ji kesên pêşesaz yê amadekirina sifrê û çêkirina helawê re sifre datanî. Wî li tirbeyê xanî, salon û mûzeyên ku li Qasyûnê ji kesî din re nehatibûn avakirin, saz kir ku paşê ew bû zende/ibret ji yên zendegir re, çunkî ew jî mîna hinek kesên din hat kuştin û avêtin, lê gora wî nayê zanîn.

¹⁰⁶¹ Li ser niqobûna Bexdayê ya vê salê (654/1256) bnr. Sibî ibn Cewzî, b. n., 8/794; Ebû Şame, *Zeyl*, 295; Ibn Kesîr, b. n., 13/143; Ib texreberdî, b. n., 7/31.

¹⁰⁶² Ji bo agahiyên bêhtir li ser vekirina vê medreseyê, bnr. Ibn Kesîr, b. n., 13/146; Ibn Texreberdî, b. n., 7/3; en-Ne'îmî, *ed-Daris*, 1/459.

Sala Şeşsed û Pêncî û Pêncan (655/1257)

Tê (di vê sala 655/1257'an) de Melik Nasir Selahedîn Dawid¹⁰⁶³ ibn Melik Mi'ezem Îsa ibn Ebûbekir ibn Eyûb li nêzikî Biweydaya kûrana pêşberî Dimeşqê wefat kir. Ew di tineyî û rebenîyeke pir de bû ku di vê nexweşiya xwe de qels bû, lê nikaribûn jê re xiftanekî bianîna da dilê wî şa bikin. Melik Nasir Yûsuf beşdarî cenazeyê wî bû, lê tu kes ji xelkê Dimeşqê beşdar nebû ku ew vegihestin Qasyûnê û di goristana bavê xwe de hat veşartin. Ew yekî hêja, zana, şair, edîb, jîr û camêr bû, ji xêrê hez dikir, qedir dida feqîr û zanayan û di zanista agahên pêşîyan, di mentiq, siruşt û zanîna xwedayî de pir şareza bû û beşdarîya wî di hemî tiştên ku di kitêba Iqlîdes/ Euklidus de hatibûn çareserkirin hebû. Şêx û seydayê wî jî Şêx Şemsedînê Xwisroşahî bû û gelek honrawe ji ber zanibû û agahdar û serwextê bi tarîx û heyamên Ereban bû. Wî ji ferhengê jî vedigusat, ew nehwi/rêzimanas bû û ji mezhebê îmamê Henefî jî baş serwext bû ku di xeberdanê de hiqûqnasên naskirî hemî disekinand.

Dem lê qulipî û gelek caran ji welatê xwe dûr ma, demekê bavê wî ew şand Erbilê/ Hewlêrê ku du salan lê ma, çunkî Mizafereîn ibn Zeynedîn bi Melik Mi'ezem re li hev kiribû û ya wan bûbû yek ku ew here cem wî. Ji ber ku temenê Mizafereîn mezin bûbû, wî ji Melik Mi'ezem Şerefedîn Îsa xwestibû ku kurê xwe jê re bişîne Erbilê da dema wefat bike ew Erbilê bispêre wî.¹⁰⁶⁴ Mizafereîn qedrê wî girtibû û Piştder û Raneyê [Ranyaya niha] bi mîrgehî dabûnê û mehaneyeke pir jê re terxan kiribû, lê digel vê jî wî bêrîya Dimeşqê û xweşiya wê dikir.

¹⁰⁶³ Ew Siltan Melik Nasir Selahedîn Ebu l-Mefaxirê (606-655/1209-1257) kurê Siltan Melik Mi'ezem Şerefedîn Îsayê kurê Melik Adilê kurê Eyûbê kurê Şadiyê kurê Merwan bû ku di sala 606/1209'an de hatibû dinê. Ebû Şame, *Zeyl*, 306; Ibn Xelikan, b. n., 2/217, 3/11, 42, 44, 166,167, 324; Ibn Wasil, b. n., 6/188, 191-193, 202, 219-238; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/298-99, 303; Dewadârî, *Kenz*, 836-37; Ibn Kesîr, b. n., 13/149; Ibn Texreberdî, b. n., 7/58; Henbelî, *Şîfa*, r. 346-358.

¹⁰⁶⁴ Çunkî tu zaroyên Mizafereîn Gokbûri tunebûn. Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/254

Bavê wî şandibû pey û ew xwestibû cem xwe ku ew di sala şeşsed û bîst û sisiyan (623/1226) de vegeyriyabû Dimeşqê û heya sala şeşsed û bîst û çaran lê mabû. Ji ber ku hingê bavê wî miribû ew li dewsa bavê xwe heya sala şeşsed û bîst û pêncan li ser karê siltaniyê mabû. Lê dû re Melik Kamil û Melik Eşref çûbûn avêtibûn ser, Dimeşqê jê sitandibûn û ji dêla wê ve Kerek, Şewbek, Xelil, welatê Qudsê, Nablus, Beysan, Xûran, Belqa û Seltê dabûnê.¹⁰⁶⁵

Wî barkir çû Kerekê lê dû re gava ji Melik Kamil re hate gotin ku wî ji xwedîyê Rûmê¹⁰⁶⁶ re name şandiye, di derbarê wî de fikrê Melik Kamil hat guhertin û ew jî ji tirsê apê xwe Melik Kamil rabû berê xwe da Bexdayê. Ew demekê lê ma, lê ji bilî ku li nik Melik Kamil meherîya wî hat kirin, ew negiha armanca¹⁰⁶⁷ xwe û vegeyriya Kerekê.

Dema ku di navbera Melik Kamil û Melik Eşref de dijîti derket hingê Melik Kamil Qazî Eşrefê kurê qazî Fazil şande cem û Melik Eşref jî Sefyedîn ibn Merzûq şande cem ku heryek ji wan dixwest wî bikişîne cem xwe. Ew çû hêla Melik Kamil¹⁰⁶⁸ û jê re nameyek nivîsî ku serê wê weha bû:

“Min ji bilî ku ez erzbirina xwe kêma bikim da tu bibînî ku ez bi hezkirina te dimirim, tu tişt nedixwest. Û ez qewmekî dinasim ku ji min veqetiyane, li hev ketin û ez jî derketim xerîbîyê û rastî xesarê hatim.”

Melik Kamil ev [gotinên wî] ecibandin, ew gazî ber xizmeta xwe kir û ew jî çû li cem wî ma heya dema bûyera wî ya bi Melik Salih Necmedîn Eyûb re çawa ku me qal kir.¹⁰⁶⁹ Piştî hingê wî berê xwe da Helebê ber xizmeta Melik Nasir û Kerekê da zaroyên Melik Salih. Ew demekê di ber xizmeta Melik Nasir de ma, lê wî dest danî ser û dû re ew derxist ku wî jî berê xwe da Bexdayê lê wan ew qebûl nekir û dîsa vegeyriya Şamê. Di pey de ew çû xwe avêt welatê Şewbekê cem hinek Ereben wê derê ku berê qencî bi wan kiribû.

¹⁰⁶⁵ Li ser van bûyeran bnr. Sibte ibn Cewzî, b. n., 8/644-657; Ibn Emîd, *Exbar*, r. 137-138; Ibn Wasil, b. n., 4/257-258; Ebu l-Fida, b. n., 2/238-241; Ibn Kesîr, b. n., 13/94; Henbelî, *Şîfa*, r. 346-348.

¹⁰⁶⁶ Ew di sala 631/1233'yan de bû. Ibn Wasil, b. n., 5/82-83, 100-114

¹⁰⁶⁷ Di destpêkê de Xelîfe Mustensir Billah ji bo xatirê Melik Kamil zêde xweşbînî nişanî wî nedabû, lê dû re qedrê wî girtibû û ew xweş pêşwazi kiribû û ji bo lihevanîna wan xebitibû. Ibn Wasil, b. n., 5/106

¹⁰⁶⁸ Ji bo vê rewşê, bnr. Ibn Wasil, b. n., 5/125-126; Ebu l-Fida, b. n., 2/261; Henbelî, *Şîfa*, r. 316.

¹⁰⁶⁹ Bnr. li jor beşa desthilata Melik Salih Necmedîn Eyûb, r. 354, sal 637/1239.

Wî Melik Muxîsê kurê Melik Adil şand, ew çû ew [Melik Nasir] girt lê dû re ew berda ku ew heya mirina xwe di kêmtirîn rewşê de jiya, çawa ku me dîyar kir.

Tê (di vê sala 655/1257'an) de Melik Mu'iz Ezedîn Aybegê Tirkmanîyê Salihî ku hikimdarê Tirkan yê pêşî bû, wefat kir. Ew memlûkê Melik Salih Necmedîn Eyûb bû ku li cem wî bi pêş ketibû û bûbû xwedîyê nanê sed û bîst siwarî. Ew yekî hişmend î bihêz, camêr, qenc, mêrxas û pêşeng bû; çawa ku jixwe berê me awayê destdanîna wî ya ser welatê Misrê gotibû ku dema Melik Mi'ezemê kurê Melik Salih hatibû kuştin ew jî bi wanên ku biryara kuştina wî dabûn, re bû. Wan ew (Melik Mu'iz) kiribû atabegê xatûna welat Şecer ed-Durê û wî jî mal û milk dabû, rû dabû behrîyeyan û destê wan dirêj kiribû. Dû re wî dîtibû ku karûbar bi siltanîya Şecer ed-Durê nameşe çendî ku xutbe jî li ser mînberan bi navê wê dihat xwendin û navê wê li ser dînar û dirheman dihat nivîsîn jî.

Ev reng desthilat xerab dihat bihîstin ku loma rabûn siltanîyê dan ser navê Eşrefê kurê Selahedîn Yûsufê kurê Melik Mesûdê kurê Melik Kamil ku êdî eşkere xutbe jê re hatin xwendin, dînar û dirhem jî li ser navê wî hatin derbdan. Lê belê di rastîyê de jê re tu hikim tunebû û wî nikaribû bê fermana Atabeg Melik Mu'iz gepa xwe jî daqurtîne.

[Rewş weha ma] heya ku li pêşberî Melik Nasir rabû û li ber hev rêz û pahn bûn çawa ku li pêş me qala bûyerê kir, hingê Melik Mu'iz li ser desthilatê bi cih bû û bi Şecer ed-Durê re zewicî. Wê gencîneyên Melik Salih û malê wî ku jê pê ve tu kesî pê nizanibû, nîşanî wî da û pê jî hê bêhtir li ser desthilatê rûnişt û Mîr Farisidîn Aqtay jî jê dûr bûbû. Hingê ew bi sancaqê ve siwar bû, siltanîya xwe eşkere kir, destê wî qewî bû û karê wî mezin bû. Dû re ew li jina xwe ya diya kurê xwe Melik Mensûr Nûredîn Elî vejeriya ku berê ji bo xatirê Şecer ed-Durê ew mahcir kiribû.

Îcar dema Faris Aqtay jî deshilata wî pejirand û dengê sipaha Melik Salih jî ji ser rabû hingê berê xwe ji Şecer ed-Durê guhart ku berî hingê wê xwe li ser mezin dikir û dida zanîn ku di rastîyê de desthilat ya wê ye.

Şecer ed-Dur ji bo ku Melik Mu'iz rû û guh nedayê jê hêrs bû û rabû bi dizî ji Melik Nasir re nivîsî û di navbera wan de yekîtî çêbû ku ew lê bixebite da Melik Mu'iz bikuje û dest deyne ser welat heya ku Melik Nasir jî here

bigihîjê da welêt teslîmî wî bike û pê re bizewice. Ew her ji bo kuştina wî dixebitî ta ku fersend jê re çêbû û ew kete hemama xaniyê wê ku hingê wê Sencerê koleyê Aqtay¹⁰⁷⁰ xiste cem. Dema Mu'iz ew dît pir hêrs bû ku yekî weke wî ketiye hemama jinan û lê kir qêrîn lê ew neçû û kulmek avêtê, ew ket û serê wî li erdê ket, carîyeyan jî bi qapqapkan lê da heya ku ew kuşt. Wê [Şecer ed-Durê] bûyer veşart, [dû re] li Şecere ud-Durê jî komplo hat kirin ta ku memlûkên wî [Mu'iz] ew kuştin û avêtin binê keleyê ku dû re ew ji bo şuştinê birin û hat veşartin.

Hemd bi tenê ji Xwedê re û selat û selam li ser serwerê me Mihemmed û malbat û hevalên wî be!¹⁰⁷¹

¹⁰⁷⁰ Li gorî Ibn Wasil û Ebu l-Fida ew memlûkê Tewaşî Mihsinê Cewceriyê Salihî bûye ku bi hinek xizmetakarên Selahî yên din ve ketinê û lê xistine ew dane erdê. Herweha ibn Wasil behsa vê yekîtiya navbera wê û Melik Nasirê Eyûbî jî nake û li gorî wî sedemê hêrsbûna Şecer ed-Durê jî neku vegera wî li jina wî ya kevn bûye, lê ji ber ku wî birayar dabû dê bi qîza Bedredîn Lu 'lu 'ê xwediyê Mûsilê re bizewice. Li gorî Dewadarî jî ew xizmetkarê ber destê Farisidîn Aqtay bûye û navê wî jî Belkan bûye û hinek hevalên Aqtay dema ku Melik Mu'iz dest danîye ser wan ku wan biavêje zindanê hingê wan Şecer ed-Durê bi helwesta wî ya zewaca bi qîza Bedredîn re hisandiye. Lê li gorî Ebû Şame koleyekî Melik Salih jî ber kuştina kurê wî Melik Mi'ezem Toranşah/Torinşah ve pêşî bi dizî Farisidîn Aqtay û dû re jî ew [Melik Mu'iz] kuştîye, lê guman jî Şecere ud-Durê jî hatiye kirin ku ji bo vê yekê dû re ew ji idam kirine. Ibn Wasil, b. n., 6/194-195; Ebu l-Fida, *Muxteser*, 2/200-201; Dewadarî, *Kenz*, 8/30-32. Ebû Şame, *Zeyl*, 300-301.

¹⁰⁷¹ Ev rûpelê dawî jî rêza "- çendî ku li ser mînberan bi navê wê xutbe dihat xwendin" û pê ve heya dawiyê jî destxetên zana û diroknan û hedîszan el-'Urfayî el-Me'rûf/el-Mexribî ne, rehma Xwedê lê be. [Ev nota bin rûpelê paşî ye]. Herweha hem ev rûpelê ku jî destxeta Urafayî ye û rûpelê berî wî jî ji rista paşî jî şî'ra Melik Nasir Selahedîn Dawid ibn Melik Mi'ezem Îsa pê ve heya paşîya destnivîsê jî çapa Erebbî kêm e ku çawa dibêje di kopya destê Hesneyanî de kêmasî hebûye û nehatiye xwendin.

